De socialisten: Personen en stelsels
Deel 5: In de tweede helft der XIXde eeuw, eerste helft

H.P.G. Quack

bron

H.P.G. Quack, *De socialisten: Personen en stelsels. Deel 5: In de tweede helft der XIXde eeuw, eerste helft*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1912 (3de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/quac001soci05_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

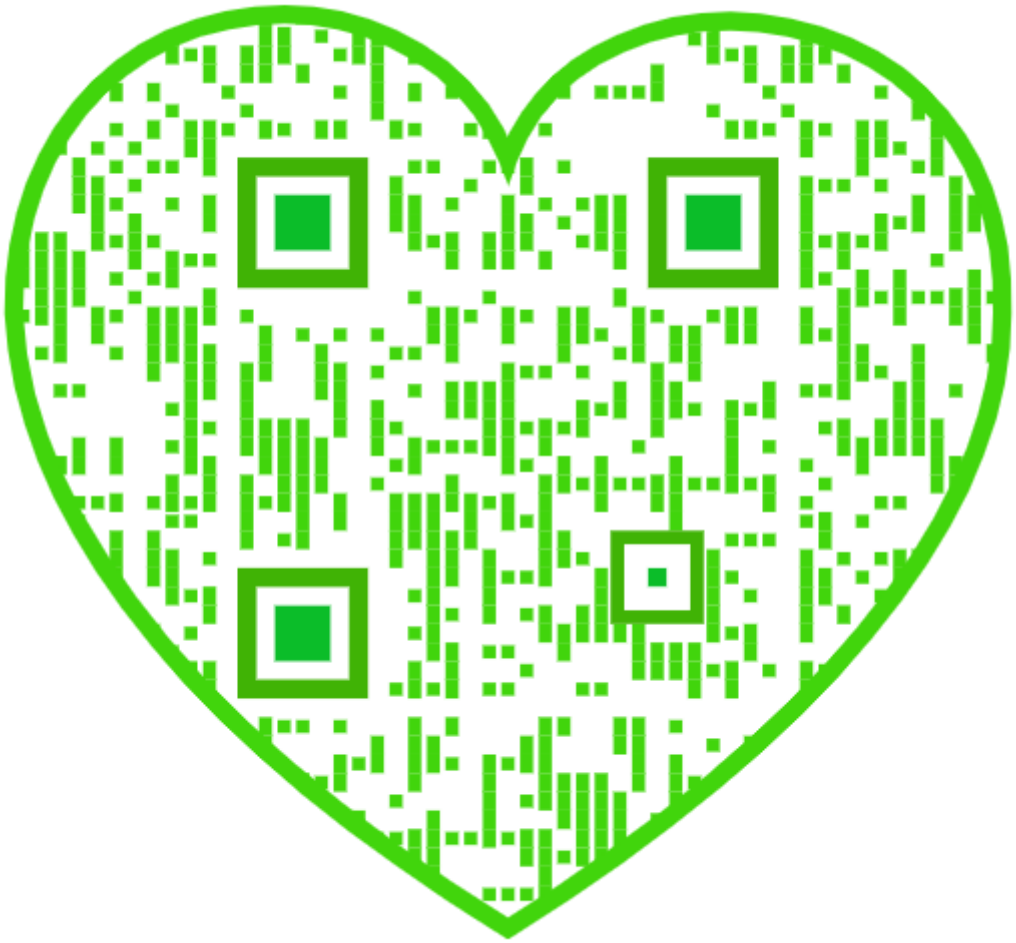

Hoofdstuk I.

Inleiding.

Wij behandelen in het vijfde en zesde deel van ons werk de figuren der groote socialistische leiders van de tweede helft der negentiende eeuw.

De vorige twee deelen bevatt'en een uitéénzetting van plannen van allerlei aard, een aanéénrijging soms van prospectussen. De woordvoerders van het socialisme uit het tijdvak tusschen de jaren 1830 en 1848 waren tot het inzicht gekomen, dat de verdeeling van het maatschappelijk inkomen - zooals een op individualistische motieven werkende samenleving die kende - redelijken en zedelijken grondslag miste. Zij toonden aan, dat de wreede ongelijkheden in deze wereld niet het gevolg waren der natuur en van menschelijken aard of aanleg, maar het resultaat uitmaakten van instellingen en wetten die te veranderen waren. Zij maakten dus projecten, waarin die wetten werden gewijzigd. Zij hielden zich allen bezig met een vervorming der gevestigde orde en met eene nieuwe indeeling der maatschappij. Zij bouwden dan op papier een nieuwe wereld-orde, en maanden aan tot experimenten in die richting.

Doch tegen het jaar 1848 kwam er in het socialisme van het vasteland van Europa een andere factor. De arbeiders-zelven in de streken der groote industrie begonnen het voorbeeld te volgen, dat in Engeland het Chartisme gegeven had, en grepen in, dwars door de golving der tot nu toe gevolgde lijnen. Deze werklieden begonnen te twijfelen aan het idee der samenwerking van de verschillende standen. Aan veel teekenen werd het dien arbeiders duidelijk, dat de economisch hoogere kringen, waar zij zouden toegeven aan wenschen der arbeiders, dit slechts deden, omdat zij gedwongen of bang waren geworden. Daarbij waren de concessies waartoe die meer bevoorrechten besloten, zelden voldoende. Er kwam dus beweging in den kolossus van 't volk. Hij had geslapen, doch hij wreef zich de oogen uit en balde reeds nu en dan de grove vuist. De misdeelden vingen aan zich te tellen, en te zien dat hun aantal groot was, groot genoeg om ontzag aan de anderen in te boezemen. Die ‘ellendigen’ der eeuw hielden zich nu niet veel op met de fantasmen en utopieën, door socialistische droomers

en talenten van vroeger bedacht, zij zouden zich liever zelven gaan voorbereiden, om aan ‘het verzet’ tegen de bestaande maatschappij te denken en te werken.

Het idee van den k l a s s e n - s t r i j d kwam onder de arbeiders op, eerst in kiem, doch weldra forscher en algemeener. Tegen het einde der negentiende eeuw had dit idee onbewust zich bijna overal meester gemaakt van de arbeiders. Van die stemming der arbeiders - opgewekt voor een deel door het Communistisch Manifest van het jaar 1847 - trokken nu zeer geniale leiders onder de socialisten partij: zij maakten daarvan den grondslag van een systeem, zij deden al hun best den samenhang der bestaande standen te verbreken, zonderden overal de arbeiders af van de andere klassen, concentreerden zoo mogelijk alle revolutionnaire elementen in de arbeiders-klasse, en stelden een vast programma voor de arbeiders op. Dat vast programma lette niet meer allereerst op betere verdeeling van het voorhandene, zooals in het vorig tijdvak op den vóórgrond was gezet. Die billijke verdeeling zou - zóó spraken thans de nieuwe leiders - van-zelf wel komen, als gevolg van den maatschappelijken omkeer. Men moest de kwaal der samenleving in den oorsprong aantasten. De individualistische voortbrenging had historisch haar tijd gehad. Het doel was thans een nieuwe historische fase der maatschappelijke beweging in te leiden. En het programma, de leus voor dien nieuwen tijd was: gemeenschappelijke voortbrenging op den grondslag van gemeenschappelijk bezit van alles wat tot die voortbrenging noodig was. Het parool was dus gemeenschappelijk bezit van alle productie-middelen, derhalve van kapitaal en grond, om ze aan te wenden tot de allen in 't werk stellende groote productie. Niet de genots-middelen, maar de voortbrengings-middelen moesten allereerst gemeenschappelijk worden verklaard.

Let wel, dat de brug van het economisch terrein tot 't socialistisch idee hiermede geheel wegvalt. De dadelijk practische toepassing voor de arbeiders wordt een vervorming of opheffing van het loon-stelsel. Waar men dat niet verkrijgen kan, heeft men dit doel toch in het verschiet. Een deel der arbeiders toch wenscht zoo mogelijk zich voorloopig nog te stellen op het terrein van het loon, of ziet geen kans daaraan te ontkomen. Die zoo denken passen dus vooreerst nog slechts het denkbeeld der vaste vereeniging in den eigen arbeiders-kring toe, consolideeren dien kring en stellen in die bevestiging zich op. Zij volgen het voorbeeld, dat in Engeland gegeven is door de ‘trade-unions’; zij richten overal v a k - v e r e e n i g i n g e n op, liefst neutrale vak-vereenigingen, zooals zij 't noemen, die zich niet openlijk met politiek of algemeen socialisme inlaten. Schijnbaar gaan zij dus nog niet mede met het grootere programma Zij willen eigen vak-organisatie. Want hun op Engelsche leest geschoeide vak-vereenigingen zijn niet anders dan onderlinge verzekering-vereenigingen tegen al wat den, in een speciaal vak geplaatsten, arbeider aan ongeluk kan overkomen, geen eigenlijke algemeene arbeids-organisatie. Maar inderdaad bouwen ook zij vestingen in 't klein, overtalrijk in cijfer en overal verspreid, tegen den

bezittenden of ondernemers-stand. Zij organiseeren zich dáár stevig, leveren veldslagen, zonder al te veel lawaai- of reclame, standvastig en vast tegen de ‘uitsluitingen’ der ondernemers. Van uit die burchten of citadellen construeeren zij werkstakingen, en dragen zij stapels brandstof aan voor den grooten klassen-strijd.

De vage aspiraties der arbeiders uit 't vorig tijdvak worden dus een bepaald geformuleerde, op pooten staande, te discuteeren eisch. De socialisten rukten zich uit de toestanden en illusies van het allerlei en 't velerlei, uit de aanloopen van 1830 tot 1848, uit de verwarring der experimenten, en volgen nu voortaan één streep: de historische bewegings-lijn, zooals zij meenen, van de maatschappij. Zij worden zich allengs bewust, dat de economische omstandigheden, de levens-voorwaarden die zij beleven, zelven de nieuwe sociale orde maken. Socialisme is, zóó beginnen zij te begrijpen, het product van bepaalde historische toestanden: men heeft te doen met feiten, niet met formules; met verschijnselen, die vruchten van wording en ontwikkeling zijn, en die op hun voorhoofd-zelf hun vordering dragen. Met de eigenlijke erfmaking of erfenis van stelsels van het vorig tijdvak kunnen de arbeiders weinig uitrichten in de tweede helft der negentiende eeuw. Van al die vele socialisten, die invloed op hen hadden gehad, was er slechts één, wiens gezag voor hen overbleef en wiens lessen nog altijd vruchten schenen op te leveren. Het was P r o u d h o n . Hem hadden altijd en bovenal getroffen de inbreuken, die tegen het evenwicht van het economisch verkeers-leven waren en werden gemaakt. Dat economisch leven moest zich, volgens hem, oplossen in ruilingen van producten en van diensten onder de wet der gelijkheid, in dien zin, dat de ruil tot wet had, de levering van een gelijke waarde tegen een even groote gedetermineerde waarde. Als één der ruilende partijen meer gaf dan zij ontving, iets leverde zonder daarvoor in ruil iets te verkrijgen, was de sociale rechtvaardigheid geschonden en het evenwicht gebroken. Nu had reeds de instelling van het strenge eigendom (in Romeinsch rechterlijken zin) van dien inbreuk het voorbeeld gegeven. Want de eigenaar, als zoodanig, geeft inderdaad niets in ruil tegen het deel van het product der bebouwing of bewerking van zijn eigendom dat hij ontvangt: hij volbrengt geen arbeid. Vandaar, volgens Proudhon, de scherpe tegenstelling der eigenaars (kapitalisten en ondernemers) en der arbeiders. Het is onmogelijk, dat op zulk een wijze het loon van den arbeider zijn product inlost of inkoopt: het excedent van het product of van de waarde van het product op het arbeidsloon wordt door de klasse der eigenaars of kapitalisten gepreleveerd[1)]. Dit denkbeeld nu van den Franschman Proudhon was in vruchtbare aarde gevallen. Hoezeer de Duitsche socialisten na 1850 ook van Proudhon verschilden, zij zouden op het door

1) Zie over dit denkbeeld van Proudhon, het derde deel der ‘Socialisten’, pag. 606/607. Hector Denis heeft 't puntig geresumeerd in den ‘Almanach de la question sociale’ van Argyriadès, voor 't jaar 1896, pag. 182.

Proudhon in deze richting doorwoelde terrein grondslagen leggen voor een vast stelsel van m e e r w a a r d e . Wat Proudhon van de ‘circulatie’ had gezegd werd nu slechts op de ‘productie’ overgebracht. Het was enkel één schrede verder, te beweren, zooals Marx, op 't voetspoor van Thompson, deed, dat bij de voortbrenging de arbeider zijn arbeids-kracht verkocht tegen een prijs lager dan de goederen welke hij voortbracht. De door den arbeider geproduceerde overwaarde kwam, in die redeneering, aan de bezitters der productie-middelen en hun stoet: de bezittende standen; hij-zelf mocht blijde zijn, als hem de waarde van zijn verbruikte arbeids-kracht werd uitbetaald. Die geproduceerde meerwaarde was dus als 't ware een belichaming van onbetaalden arbeid, een iets, waarvoor de ondernemer-kapitalist geen equivalent noch vroeger voorgeschoten had, noch later gaf. Het was een deel koopwaar, dat aan den bezitter, wanneer hij 't te-gelde maakte, niets had gekost. De ondernemer had 't verkregen door den daaraan werkenden arbeider niets te vergelden.

Deze omstandigheid en die eigenaardigheid, welke aan het loon-stelsel scheen te kleven, was hier en dáár ook wel eens door anderen opgemerkt. Maar het kwam dan voor als een gegeïsoleerde kant-teekening in een of ander verslag, of als een toevallige min of meer invallende gedachte. Bekend is het, dat bij ons te-lande generaal Van den Bosch, de geniale grondlegger van 't cultuurstelsel op Java en der kolonies van weldadigheid in Drente, in een rapport van het jaar 1829, bijna woordelijk die theorie der meerwaarde heeft aangestipt. ‘De filanthropen - zóó zegt hij dáár - zouden geen aansporing vinden, om den Javanen het lot onzer arbeiders toe te wenschen, indien zij, die altijd op den bloei onzer steden, op de grootheid van ons nationaal inkomen wijzen, als de vruchten van onze maatschappelijke inrichtingen, begrepen *dat die bloei en dat inkomen eigenlijk representeeren de som op de verdiensten van den arbeider ingehouden*’.[1)] Uit geschriften van anderen, niet-socialisten, zijn meer dergelijke opvattingen aan te halen. Maar dit keer verwerkte het moderne socialisme de losse opmerking tot hoeksteen van een systeem. De nieuwe Duitsche school der socialisten maakte van de stelling een stelsel.

Van de socialisten, die het tijdvak na 1850 in die richting der arbeiders-belangen beheerschen, hebben wij in deze twee laatste deelen van ons boek vijf portretten ten-voete uit geleverd. Als onbereikbaar, doch toch in de verte na te streven model, dachten wij aan de groote figuren van staatslieden en filosofen door Velasquez geschilderd, die in het Prado-museum te Madrid zich bevinden. Op die wijze hebben wij Karl Marlo, Rodbertus, Lasalle, Marx en Bakounin pogen voor te stellen.

De schrijvende Duitsche professor K a r l M a r l o is nog slechts

1) Zie Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, ‘Geschiedenis van Nederland na 1830’, deel II, Letterk. Aant., pag. 133.

de bescheiden weg-bereider. Hij heeft 't scherpst van al zijn tijdgenooten ingezien, dat de wetenschap der economie de dienares der plutocratie was geworden. Hij toornde tegen het stelsel, dat iemand, die in materieel opzicht 't meeste kon of vermocht, 't recht ook had zich het meeste toe te eigenen, en dat dit kunnen bijna uitsluitend afhing van de meer of minder gunstige voorwaarden, waaronder het toeval gewild had dat men geboren was. Hij kwam op tegen de leer, dat het brood van den één noodzakelijk voortvloeide uit den dood van den ander. Hij was het die voor de arbeiders het begrip der vak-vereenigingen, der syndicaten, systematisch - niet enkel historisch - zou pogen vast te stellen. Het corporatieve werken der arbeiders werd door hem weder begrepen. Hij zag daarin voorloopig hun kracht, en werkte het zoogenaamd bondgenootschappelijk beginsel voor hen in alle onderdeelen uit. Hij wilde bij den arbeid groepen van gelijk-geinteresseerden, niet op zich-zelf staande individuen: korrels stuifzand die door den wind werden bewogen. Hij trachtte zijn gemeenschaps-gedachte ideëel te verbinden aan de oude Germaansche overlevering en aan het Christelijke idee. Een oogenblik poogde hij in den zwaai van het jaar 1848 practisch voor de werklieden in te grijpen. Doch hij werd ruw ter-zijde gelaten en spoedig vergeten. Peinzens-moede, bitter gestemd en geestelijk gebroken, stierf hij, bijna vertwijfelend. Zijn denkbeelden - anonieme denkbeelden - zouden echter op al degenen, die wetenschappelijk deze questie pogen te doorgronden, langs indirecten weg grooten invloed hebben.

Naast de stille, eenzame, mijmerende figuur van Marlo plaatsten wij het beeld van den voornaam in de wereld zich bewegenden land-edelman en rijken grond-bezitter R o d b e r t u s J a g e t z o w . Uiterlijk steeds min of meer conservatief optredend voor agrarische belangen, een oogenblik zelfs Pruisisch minister, is hij voor Duitschland de man geworden van het ‘Staats-socialisme.’ Slechts door dat Staats-socialisme, door een uiterst consequent doorgevoerde sociale politiek der Duitsche monarchie, kon, volgens hem, de individualistisch-kapitalische fase van den tegenwoordigen tijd bestreden en overwonnen worden. Die fase kon, naar zijn oordeel, nog zeer lang duren. Men moest dus, met het oog op de toekomst, slechts werken om het bestaande overal fragmentarisch te verbeteren, compromissen tot stand brengen met denkbeelden der toekomst: andere draden in het maatschappelijk weefsel inweven. Dit was mogelijk bijv. door een andere regeling van het loon. Doch het stond bij hem vast, dat de opheffing van het individueele grond- en kapitaals-eigendom in het verschiet lag. Zijn wetenschappelijke onderzoekingen houden zich dus altijd bezig met het vraagstuk, hoe de maatschappelijke questies zich zouden voordoen, wanneer men de inrichting van het individueel grond- en kapitaals-eigendom wegdacht: wanneer er dus geen sprake meer was van het trekken van inkomen uit een positie, waarin men niet behoefde te werken; wanneer integendeel goederen eerst dàn in de sfeer van den privaten eigendom zouden treden, als zij inkomen werden. Die beschouwing

wordt steeds door hem als het perspectief behandeld, waarin men de maatschappelijke verhoudingen moet plaatsen. Zijn socialisme ligt in de verte, achter onzen horizont. Hij wil het verkrijgen door een verbinding met een sterke monarchie, niet door het dwingen eener democratie. Hij is een deftig aristocraat en houdt anderen op zekeren afstand. Levens-beschouwing en werkkring heeft hij voor zich-zelf afgerond. Van zijn eigen waarde als sociaal denker was hij zich bewust. Hij spot met de ‘kamillen-thee’, die de heeren katheder-socialisten van zijn dagen inschonken.

In de portretten van Marlo en van Rodbertus moet men zich nog als 't ware inleven. Het portret van L a s s a l l e daarentegen éclateert. Het schittert ons tegen. Zijn blik doorboort: zijn stalen oogen kijken brutaal doordringend den toeschouwer aan, en laten niet los, zelfs als men soms gehinderd wordt door het opzichtige, het tooneelmatige van den stand der figuur. Daar is allerlei onzuivers en ijdels in die trekken. Het beeld poseert altijd-door. Maar de genialiteit van den man domineert. Denk er slechts aan, dat hij in twee jaren tijds geheel de rustig slapende arbeiders-wereld van Duitschland in volle beroering van hartstocht heeft weten te brengen. Het sombere lied der branding bruiste op in de klotsing der golven van de arbeiders-zee, toen hij zijn woord had doen hooren. Wat een enkel individu in een korte spanne tijds nog in onze moderne tijden door te spreken vermag, heeft hij in zijn propaganda getoond. Hij was vóór alles politicus. Toen zijn sociaal idee hem scherp belijnd voor oogen stond, poogde hij het eerst nog te bereiken door de democratie van zijn dagen te bekeeren. Die burgerlijke democratie wilde echter niets van hem weten. Daarop sloeg hij den weg in, om, afgescheiden van allen, de arbeiders op eigen beenen te zetten. Toch bleef hij ook hier op practisch terrein, in zooverre als hij zijn plannen beperkte tot wat op 't oogenblik te verkrijgen was. Hij was een man der tactiek. Voorshands wilde hij ieder arbeider voorzien van de bajonet van het stembriefje. Zij konden dan zelven den ‘Staat’ veroveren, uit naam van den Staat spreken, en zich-zelven, in hun vereenigingen, Staats-hulp verschaffen. Zijn vurig temperament, dat, in zijn verhouding tot de vrouwen, zijn ongeluk werd, dreef hem voort, verder dan hij soms wilde, soms op wegen die aan de gangen van een Catilina herinneren. Doch hij bleef - hij, de moderne, nerveuse, aan alle prikkelingen van genot zich overgevende Jood - toch in zijn socialisme Duitsch-nationaal: hij was geen cosmopoliet.

Internationaal daarentegen is de figuur van den anderen Duitschen Semiet: K a r l M a r x . Een gansch andere man. Hij wordt door Duitschland uitgestooten en leeft als trotsche balling in Londen. Al is hij gehuwd met de zuster van den Pruisischen veelvermogenden minister en edelman von Westphalen, hij geniet geen enkel voorrecht van het leven. Rijkdom en klatergoud worden trouwens door mannen van zijn gehalte niet nagejaagd of begeerd. Hij is meestal arm. Aandoenlijk in zijn eenvoud is een blad uit het dagboek van zijn vrouw uit het leven te Londen. ‘Tegen Paschen van het jaar 1852 - zóó schreef mevrouw Marx - stierf

onze arme jonge Franciska aan een zware bronchitis. Drie dagen worstelde het kind met den dood. Het leed zoo veel. Het kleine doode lichaam rustte in een achterkamertje; wij verhuisden tezamen naar de voorkamer, en toen de nacht daalde, legden wij ons ter-ruste op den grond. Dáár sliepen de drie levende kinderen bij ons en wij schreiden om den armen kleinen engel, die marmer-koud en wit in 't vertrekje naast ons lag. Geld voor de begrafenis hadden wij niet. Ik liep naar een Franschen vluchteling die in de buurt woonde en die ons kort te-voren had bezocht. Hij gaf mij twee pond sterling. Daarvan werd de kleine lijk-kist betaald, waarin mijn arm kind thans in vrede sluimert. Het had geen wieg toen het ter-wereld kwam, en de laatste kleine rustplaats werd met moeite verstrekt'[1]. Doch diezelfde arme huisvader gaat als machthebbende de gansche arbeiders-sfeer in Europa beheerschen, en wordt een der mannen van zijn tijd met wie te rekenen valt. Zijn zwager, de regeerings-man, de minister, de grootheid van den dag, is al vergeten, doch wat valt er telkens nieuw hel licht op de minste uiting en handeling van Marx! Wat Ricardo (die andere Semiet) in 't begin der 19de eeuw volbracht voor de rijke burger-klasse, voor de handelaars en geld-mannen, dat zou hij volbrengen voor den vierden stand: de wereld der arbeiders. Hij zou een vorm en leus geven aan het streven der werklieden. Hij plaatste ze in een vast gareel, leerde hun aanéénsluiting en gehoorzaamheid aan leiding en gezag, gebood hen ordelijk op te treden en in vaste kaders te marcheeren. Hij organiseerde ze tot *het collectivisme*. Op zijn standpunt voelde hij zich de evenknie van Ricardo. Over de tientallen jaren héén reikt hij de hand aan dien Ricardo. Zij beiden, de twee Semieten, zijn voor de materieele belangen der negentiende eeuw, elk in zijn sfeer, de ware leiders[2]. Onwrikbaar als een rots was het karakter van Marx. Maar even stevig was het harnas van het stelsel, waarin hij den arbeider plaatste. Met zijn formule van het loon - waarde wordt hier verruild tegen waarde-scheppende kracht - luidde hij, toen de arbeiders het begrepen, een soort doods-klok over de tegenwoordige verhoudingen der maatschappij. Met zijn aan Hegel ontleend begrip, dat elke maatschappelijke fase van-zelf aan haar ondergang werkt, gaf hij den arbeiders koele kalmte en vast vertrouwen. Die arbeiders begonnen te voelen, dat het tijd-

1) Zie W. Liebknecht, 'Karl Marx, zum Gedächtniss', 1896, pag. 98.
2) Denk om den lof, dien Marx voor Ricardo over heeft. Zie bijv. 'Das Kapital', Band III, erster Theil, pag. 241/242. Hij spreekt over den angst der Engelsche economisten ten aanzien van de daling der 'Profit-rate'. 'Dass die blosse Möglichkeit Ricardo beunruhigt, zeigt gerade sein tiefes Verständniss der Bedingungen der kapitalistischen Production. Was ihm vorgeworfen wird, dass er, um die 'Menschen' unbekümmert, bei Betrachtung der kapitalistischen Production nur die Entwicklung der Productivkräfte im Auge hat - mit welchen Opfern an Menschen und Kapitalwerthen immer erkauft - ist gerade das Bedeutende an ihm'.

perk van het alles overheerschende kapitaal zou ondergaan. Het werd hun duidelijk, dat er een eind zou komen aan het feit, dat de kapitalist de besparingen van anderen, het eigendom van anderen, voor zich en voor zijn eigen voordeel in beweging zette. Een omkeer der dingen was in aantocht. Al konden de nieuwe krachten de oude productie-vormen nog niet dadelijk verbreken; al kon de maatschappelijke fase, waarin wij nu leven, nog niet tot de uitvoering overgaan, het zou toch vast en zeker geschieden. Het gebeurde wijl het moest. De arbeiders kregen, door Marx, inzicht in de voorwaarden en gang eener door hem geteekende maatschappelijke ontwikkeling. Dit is dan ook de groote taak, die hij als toongevend leider van het socialisme heeft volbracht. Hij gaf den arbeiders een wereld-beschouwing. Altijd moet men dit als als hootdzaak bij hem in 't oog houden. Al worden de enkele punten van zijn leer weêrlegd, al wordt juist zijn ‘wetenschap’ niet altijd meer ‘wetenschappelijk’ geacht, voor de arbeiders blijft dit signaal, dat hij aangaf, zijn schijnsel en aantrekking behouden. Het gaat met hem als op een ander terrein met Rousseau. De details van diens Staats-leer werden met goede gronden telkens bestreden, doch zijn ‘*Contrat social*’ maakte en bezielde de Fransche revolutie. Die wereld-beschouwing van Marx is dus zijn sterkte. En toch - te-gelijk zijn zwakte. Hij noemde die wereld-beschouwing de materialistische opvatting der geschiedenis. Hij bedoelde daarmede, dat de materieele levens-verhoudingen telkens de instellingen der samenleving bepaalden. ‘De wijze van productie van het materieele leven - zóó leerde hij - bepaalt in 't algemeen het sociale, politieke en geestelijke levensproces. Het is niet het bewustzijn der menschen dat hun zijn, maar omgekeerd, hun maatschappelijk zijn dat hun bewustzijn bepaalt’. Hierdoor gaf hij zeer zeker vastheid aan zijn leer der verschuiving en wenteling der machts-verhoudingen onder de menschen; schoorde en schraagde hij zijn opvatting van den ondergang der kapitalistische wereld, - maar aan den anderen kant werkte hij zich vast in een reusachtige éénzijdigheid. Hij telde niet ‘die Nebelregion’ der religieuse wereld, zooals hij 't noemde (zie ‘Kapital’ I, pag. 39); maar die religieuse wereld zou zich tegen hem keeren. Terwijl hij reeds tegenover zich opriep de macht der bezittende standen, de macht van den militairen Staat, de macht der historische traditie van elk volk, de macht der behoudende traagheid, riep hij nu door zijn onverschillige voorname minachting voor het godsdienstig leven - hij gunt den menschen het pleizier van het bidden, wanneer zij dat als ‘uitspanning’ beschouwen - ook tegen zich op de macht van het religieuse idee, al of niet belichaamd in een Kerk. En hoe machtig de klanken van Marx ook zijn, hoe hoog zij zich verheffen boven het economisch gebazel der bewerkers van leerboeken der gewone staathuishoudkunde, zijn leerlingen zullen allengs bemerken, dat de eenvoudige woorden der Bergrede uit het Nieuwe Testament toch nog vrij wat meer gangbaar onder het volk zijn, dan al die overigens als munten gegoten macht-spreuken van Marx. Ergens heeft hij, parodieerend

het bekende woord uit den Faust, en doelende op den mysterieusen en mystieken dageraad van onze menschheid, zooals men dat begin zich voorstelt, gezegd: ‘im Anfang war die Lüge’. Dat hij de wereld der ideeën, elk idealisme, voor leugen en waan heeft gehouden, dat hij godsdienst ‘ein verkehrtes Weltbewusstsein’ achtte, zal, dunkt mij, zijn veroordeeling en zijn straf in de toekomst blijken.

In het tegenwoordige, in zijn eigen socialisten-wereld, riep hij een tegenstander op van bijna even machtig gehalte als hij-zelf. Wij noemen B a k o u n i n . Ook van hem hebben wij een levensgroot beeld pogen te geven. In dezen Rus incarneert zich *het anarchisme*. Het anarchisme van de daad. Dat anarchisme, door Proudhon vroeger, enkel als theorie, voorgestaan, vormt zich bij Bakounin tot een streng afgebakende practische richting, vooral door en onder tegenstand tegen het autoritair stelsel van Marx. Het was niet te ontkennen dat de toestand der maatschappij, zooals Marx dien in de toekomst zich dacht, veel van een dwang - Staat zou hebben. Marx hechtte sterk aan bestiering, organisatie en controle. Leiding moest, volgens hem, geëerbiedigd worden. De arbeiders moesten altijd treden in een associatie-verband, orde en tucht toepassen, in vaste gelederen zich voegen, gezag volgen. Dan alléén zou de productie het doel, dat zij beoogde, kunnen verwerkelijken. De gemeenschap vorderde het offer van het willekeurige in elk individu. Daartegen kwam nu Bakounin op. Ook hij wilde de gemeenschap, maar als een feit, als een toestand, niet als het resultaat van een reglement. Hij wilde een samenleving zonder leiding, gezag of dwang; een samenleving, waarvan het individu uitgangs-punt en doel zou wezen. Ieder mensch moest zijn eigen doel zijn. De mensch was autonoom, geen beambte der gemeenschap. Wel mocht men nooit spreken of gewagen van een geïsoleerd individu, maar enkel van een individu levende in de maatschappij, zich bewegende in den dampkring der solidariteit; maar de samenhang onder die menschen moest voortkomen uit bewust onderling overleg en uit vrije groepeering. Het moest een accoord zijn, dat geen bindend karakter mocht aannemen en geen blijvende plooi behoefde te bezitten. Wilde men in de maatschappij op zeker tijdstip een centraal punt, dan moest dat centrale punt uitdrukking en product van aller vrijen wil zijn, nooit oorsprong, oorzaak en dwingende richting. In dat opzicht moest men het begrip van organisatie overal vervangen door dat van federatie. Men moest in plaats van corporatie of éénheid liever het woord ‘bond’ gebruiken. Het beginsel der vrijheid en der van-zelfheid op den vóórgrond stellen. De mensch moest dus - aldus leerde Bakounin - allereerst overal den ‘Staat’, die van boven-af de menschen regeert, te-pletter slaan. Niet een hervorming van den Staat werd door hem bedoeld, maar een afschaffing van den Staat. Men moest weder aanknoopen aan de zelfstandige ‘commune’, die in de Middeneeuwen ontstond. Tegen den gecentraliseerden en centraliseerenden Staat, die deze vrije ‘commune’ heeft vernietigd of opgeslokt, moest men opkomen. Den bestaanden Staat moest men overal doen ontploffen uit zijn gewrichten en bindselen. Voorts

met al de kracht van den hartstocht zich verzetten tegen een sociaal-democratische regeering, zooals het stelsel van Marx bedoelde. Zulk een regeering, die niet slechts te beschikken had over de politieke macht, maar ook over alle economische factoren en productie-middelen, zou het toppunt der tirannie worden. Dan stond het individu volkomen weêrloos tegenover een almachtigen Staat. In tegenstelling van Marx, die aan evolutie den voorkeur gaf, die fatalistisch geloofde aan het bestaan van onbedwingbare maatschappelijke machten, waaraan niet te ontkomen was, en die dus de revolutie slechts als incident der revolutie beschouwde, leerde Bakounin openlijk den feitelijken opstand, het handtastelijk revolteeren tegen al het bestaande. Slavische en nihilistische denkbeelden mengden zich daarbij. Het werd een opstand tegen alles wat boven den mensch stond: tegen God en regeering. Men moest door daden alles wat aan staketsel deed denken vernielen, niets wachten van wet of regel, maar alles verwachten van de zeden en van de publieke opinie. Wat den omkeer der zeden betreft, men moest zich spiegelen aan de uit vrij initiatief voortgekomen instelling van ‘het roode kruis’, een voorbeeld nemen aan Engeland bij de spoortreinen, waar ieder in- en uitgaat zonder zijn biljet te vertoonen, en men, aan den bagage-wagen zijn koffer aanwijzende, dien meêkrijgt zonder eenig bewijs. Als zulke zeden zich vestigden, als dus de maatschappij begon te berusten op vrijwillige overeenkomsten, waarbij men vrijwillig de plichten van het maatschappelijk leven aannam, en zich beijverde elke oorzaak van strijd te vermijden, dan zou er hoop zijn. Dan had de bliksem, die door de zwarte lucht in zigzag had geflikkerd, niet te-vergeefs ingeslagen, dan had het rosse verdelgingsvuur niet voor niets gewoed. Want dan zou de rozeroode idylle der menschheid opdoemen: ‘de natuurlijke orde’ der samenleving, waarnaar men sinds het einde der achttiende eeuw had gezocht en gesmacht! En met dat paradijs voor oogen stormde Bakounin er op los: wild, woest en grootsch. Nooit denkend aan zich-zelf en aan individueelen roem, met een heroïsme zonder luister en zonder belooning.

Dit alles leerden en toonden de vijf groote socialisten in de tweede helft der negentiende eeuw aan het arbeidende volk. En deze leer droeg vruchten onder een arbeiders-massa, die bewust of onbewust toegaf aan de denkbeelden van klassen-haat en klassen-strijd. Door de omstandigheden, waarin de proletariërs onzer tijden geplaatst waren, kreeg het socialistisch begrip dier leiders levensvatbaarheid. De sociale ideeën, door hen uitéengezet, pasten zich als van-zelf aan de gegeven bestaans-verhoudingen van het lagere volk, en kregen uit die aanhechting nieuwe en verrassende kracht. Van tijd tot tijd kwam het tot ontzettende uitbarstingen. - Zeer tragisch was die eerste uitbarsting, waarmede het vorige tijdvak, de periode der jaren 1830 en volgende, sloot: wij bedoelen den J u n i - o p s t a n d van Parijs in 1848. Het volk was nog idealistisch, met denkbeelden van samenwerking van alle klassen

der maatschappij, de Februari-omwenteling begonnen, had de revolutie in dezen geest doorgezet. Het volk, het groote baloorige kind, had, volgens het eigen woord dier dagen, drie maanden van ellende gegeven, zóólang geduldig gewacht, totdat de welgestelden en geleerden met het plan der sociale transformatie gereed zouden zijn. Doch de drie maanden verliepen, en in plaats van brood was 't uitzicht lood. Toen stond geweldig het werkvolk op. Het gordde zich aan tot den verwoedsten strijd. Overal werden in de straten van Parijs de barricades opgericht en verdedigde het volk zijn posten. Een ware razernij was uitgebroken: een atmosfeer van vuur en bloed. De bezittende standen wisten niet anders te doen dan de kanonnen der Algiersche generaals, Cavaignac en Lamoricière, in batterijen tegen de arbeiders te richten. Één slechts wist beter, wist het ware. De man der Kerk, de aartsbisschop Affre, ging naar de strijdenden, wees met de hand naar boven, en offerde, verheven door eenvoudige bezieling, zijn bloed. Het baatte niet. Het offer van dien éénen man was klein tegenover de roekelooze en matelooze zonde, die men tegen de arbeiders had gepleegd. Sinds dien tijd kan men zeggen, dat onder de arbeiders het begrip van den klassen-haat wortel schoot en zich vestigde. De dagen van het idealisme der levens-verhoudingen, der harmonie van kapitaal en arbeid, waren voorbij. - De tweede zeer groote uitbarsting van de arbeiders-massa, met welke uitbarsting wij ons meer bepaald zullen bezig houden, heeft plaats in het midden der tweede helft van de negentiende eeuw: wij bedoelen de C o m m u n e van Parijs van het jaar 1871. Door een samenloop van historische omstandigheden, wier verloop een ieder zich herinnert, en die wij dus niet behoeven te schetsen, waren in dat jaar gedurende een zeventig dagen de werklieden en proletariërs meester van de beschaafdste en weelderigste stad der wereld. Zij zouden hun programma eens gaan uitwerken, een profetie der toekomst realiseeren. Zij gingen de denkbeelden van het socialisme fragmentarisch en onordelijk in toepassing brengen. De wereld der gevestigde orde liet hen een tijd-lang alléén, toen wapende zij zich met al de legerscharen, die allengs na het eindigen van den Fransch-Duitschen oorlog vrij kwamen. Zij begon van uit Versailles de omsingeling, het beleg en den aanval. De troepen der orde drongen 21 Mei in Parijs. Men besloot in de stad tot een woedende worsteling; de alarmklok luidde overal; de bloedige week ving aan. Tegenover de leger-organisatie van den binnen-dringenden vijand stelde men de ‘anarchie’. Men fusilleerde de gijzelaars; men stak de paleizen in brand. Men maakte van elk district een afzonderlijke citadel. Die strijd heeft geduurd tot 28 Mei. Toen werden tegen den muur van het kerkhof Le Père la Chaise, ‘le mur des fédérés’, de overgebleven kampende mannen, vrouwen en kinderen als honden neêrgeschoten. Men berekent, dat in dat bloedbad, bij den val der Commune, de arbeiders 30.000 gefusilleerden verloren, terwijl later nog 40.000 gedeporteerd werden. Het resultaat was, dat de 18de Maart 1871, de dag waarop de Commune uitbrak, een wereld-datum werd, een socialistisch Pascha,

dat de proletariërs van alle gewesten getrouwelijk vieren als getuigenis van rouw en van hoop.

Sinds dien tijd voelt de arbeiders-wereld slechts al te-goed, dat zij zich-zelf moet bevrijden. Zij weigert de hulp der anderen. De arbeiders worden zich bewust, dat zij zich moeten gaan vereenigen. Hun nederlagen schrijven zij daaraan toe, dat telkens de tijd hen onvoorbereid vond. Zij moeten hun onmacht overwinnen door betere toerusting. Zij moeten zich inleven en inwerken in nieuwe sociale grondslagen. De vage aspiratie moet omlijnd worden. Op den vóórgrond moet staan, dat de transformatie der maatschappij een machts-vraag is. Zij meenen in te zien, dat de gang der geschiedenis bepaald wordt niet door wenschen of verlangens, maar door reëele machts-verhoudingen. Zij hebben zich ingeprent het slot-woord van het Communistisch Manifest: ‘Proletariërs van alle landen, vereenigt u’. Trouwens dat Manifest zeide hun reeds, dat zij eigenlijk niets te verliezen hadden dan hun ketenen. Hun eigen leven was niet veel waard. De Fransche kreet: ‘Qu'importe un trou de plus dans nos haillons!’ was voor den enkele letterlijke waarheid. Eerst door aanéénsluiting, liefst over de gansche wereld - dit begrepen zij - zouden zij een macht kunnen vormen. En zij poogden dit te doen. Marx gaf in 1864 reeds het program. Het was de instelling der I n t e r n a t i o n a l e . Die eerste Internationale, wier geschiedenis wij in dit en het volgend deel behandelen, mislukte, vooral daarom, omdat - wat de aanéénsluiting der arbeiders betrof - Marx eigenlijk nog uitging van den top van het gebouw en niet van de basis. Marx dacht te-veel aan het einde: hij gaf een kroonlijst aan het huis, vóórdat de grondslagen nog goed gevestigd waren. Het zou in 1872 blijken, dat men niet verder in dit opzicht zou vorderen, zoo niet eerst in elk land-zelf de nationale socialistische elementen als 't ware beklijfd en beklonken waren. Na den val der Internationale van Marx heeft men sinds 1888 beproefd den anderen weg, van beneden-af, in te slaan. De internationale aanéénsluiting gaat met minder grootschen zwaai dan vroeger, doch misschien zekerder.

Misschien, zeggen wij. Want tot nu toe is de aanéénsluiting van alle arbeiders ook nog vér in 't verschiet. Sinds de stelsels der groote socialisten, wier systemen wij zullen ontvouwen, de massa's der arbeiders hebben bereikt, voltrekt zich in de verschillende landen een splitsing van het socialisme in de twee stroomen van het gecentraliseerd C o l l e c t i v i s m e en van het federalistisch gezinde A n a r c h i s m e . Men schaart zich onder den standaard van Marx of onder dien van Bakounin: onder de vaan van het ‘autoritaire’ of van het ‘libertaire’ socialisme. Men is het slechts ééns over het einddoel: ‘onteigening.’ En de tweeledige stoot, die zoo tegen onze bestaande maatschappij wordt geslagen, wordt telkens als onderbroken door een nijdigen broederstrijd tusschen Marxisten en anarchisten. De tweede helft der negentiende eeuw is getuige van een verbazende organisatie op allerlei punten van het socialisme, overeenkomstig het Commu-

nistisch Manifest van 1847, maar beleeft te-gelijkertijd, in den eigen kring van het socialisme, de reactie daartegen van het anarchisme.

Geweldige beroeringen hebben telkens plaats. In het ontruste geweten der heerschende klassen vlijmt snijdend de angst voor het sociale gevaar, wanneer de oneenigheid en onderlinge botsing der twee socialistische machten mocht ophouden. Die heerschende klassen gelooven zelven niet meer vast aan hun doctrinair 'vrijheids'-stelsel, aan de theorie, dat in een maatschappij van antagonistische belangen ieder het algemeene welzijn, door najaging van zijn eigenbelang, 't best kan bevorderen. Zij zien te-goed den chaos van woelende elementen, die ten-gevolge van het in practijk brengen dier theorie is ontstaan. Zij hebben begrepen wat er broeit in de overvolle fabrieks-wijken.

Het is op sociaal terrein, tegen het einde der negentiende eeuw, vooral in Europa, een schuimende, krijschende zee van hartstochten geworden; dampen rollen zich op, om in stormvlagen weder neêr te zwiepen; hier verstijft veel leven vastgevroren in den kouden wind der onbeteugelde zelfzucht, dáár verschroeit weder een deel midden in verzengende hitte van zoogenaamde bescherming; door den mist der tijden schemert geen gezichts-einder van vrede en geluk; en slaat men den blik naar boven, dan zien ontstelde breinen in het wolken-ruim het visioen der vier ruiters uit de Openbaring van den apostel Johannes - de te-paard voortrennende figuren, vertegenwoordigers van macht, krijg, hongersnood en dood - een visioen door den stift van Dürer eens zoo scherp getrokken.

Zóó sprak de apostel op Patmos: - 'Ik hoorde een stem als een donderslag "kom en zie", en ik zag een wit paard, en die daarop zat droeg een kroon op het hoofd en spande een boog, in het bewustzijn van zijn Macht ging hij uit om te overheerschen. - Toen hoorde ik een tweede stem roepen: "kom en zie", en een ander paard, ros van kleur, joeg naar voren, en hij, die, met een groot zwaard in de vuist, daarop zat, had beschikking om den vrede te bannen van de aarde. - Ten-derden male hoorde ik het woord: "kom en zie", en ik zag een zwart paard, en hij die daarop zat had een weegschaal in de hand, en men riep om hem heên: "koop voor uw penning een maatje tarwe, koop drie maatjes gerst, en beschadig niet uw olie en wijn." - Ten-vierden male hoorde ik een stem: "kom en zie", en ik zag een vaal paard, en die daarop zat had tot naam: de Dood; al wat in de beneden-wereld huist volgde hem na'.

Dat vierde paard komt op den dag des toorns, de 'Dies Irae', wanneer krakend en splijtend de levens-vormen der bestaande maatschappij inéénvallen.

Velen hebben in hun beangst gemoed ééns in de negentiende eeuw dat vale paard door 't lucht-ruim, een oogwenk, als in een witblauwen bliksem-flits, zien voorbijschieten; op den rug van het dier zaten, naar zij meenden, Marx en Bakounin.

Toch kan ieder in zijn kring bijdragen om dien dag van 't oordeel te keeren, mits hij wake en zich-zelf niet zoeke; mits hij zij nederig, geduldig en dienende de anderen.

Hoofdstuk II.
Karl Marlo (Winkelblech).

Wij hebben hier te doen minder met een persoon dan wel met een boek. Een werk in vier deelen onder den titel: ‘Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Welt-Oekonomie’, waarvan de eerste aflevering in 1848 en de laatste in 1865 verscheen. Het behoort nog tot de ouderwetsche zware soort en gehalte der vroegere Duitsche wetenschappelijke lectuur. Onverstoorbaar rustig en stout is het opgebouwd. De schrijver denkt niet aan zijn publiek, in 't geheel niet aan zichzelf, doch slechts aan de gedachte die door de tallooze bladzijden van zijn boek zich zal ontwikkelen en te-voorschijn zal treden. Met breeden humor heeft eens Thomas Carlyle zulke dikke stoffige deelen gekarakteriseerd in zijn ‘Sartor Resartus’. Wijzende op het boek van zijn ‘onsterfelijken’ wijsgeer Diogenes Teufelsdröckh, laat Carlyle een Duitsch recensent aldus zich daarover uitspreken. ‘Hier, zóó zegt de “Anzeiger” der geleerde wereld, hier heeft men een van die uitgebreide, compres gedrukte, diep doordachte werken, welke, zooals wij met trots kunnen verklaren, slechts in Duitschland, misschien alleen in “Weisnichtwo” gevonden worden. Door de steeds met lof bekende firma “Stillschweigen & Co” van alle uitwendige vereischten voorzien, bezit het tevens zulk een innerlijke waarde, dat het niet onopgemerkt kan worden voorbij gegaan. Een werk - zóó besluit de in geestdrift gerakende recensent - dat even belangwekkend is voor den oudheid-kenner en geschiedvorscher, als voor den wijsgeerigen denker; een meesterstuk van stoutheid, van lynx-oogige scherpzinnigheid, van ruw-onafhankelijken Germaanschen geest en van menschen-liefde (“derber Kerndeutschheit und Menschenliebe”), dat ongetwijfeld niet zonder tegenstand in de hoogere kringen der maatschappij zal ontvangen worden, maar dat den bijna onbekenden naam van den schrijver moet en zal opvoeren in de rij der eerste filosofen van onzen Duitschen eere-tempel.’

Inderdaad, zóó was het of moest het zijn. Het werk van Marlo bleek even omvattend als inhoudrijk. Toch zou de onbekende schrijver eerst zeer langzaam eenige vermaardheid verkrijgen. Bij zijn leven scheen hij vergeten. Niettegenstaande zijn dikke boek-

banden bleef hij éénzelfde mythische persoonlijkheid als wijlen Diogenes Teufelsdröckh. De met lof bekende firma ‘Stillschweigen & Co.’ had in alle opzichten den schrijver eer bewezen.[1)]

I.

De auteur - wij moeten even een blik op zijn leven werpen - dacht trouwens ook niet aan roem of iets dergelijks.

Hij had zelfs zijn eigen eerlijken naam verborgen gehouden. Hij heette niet Karl Marlo, en had zich voor zijn omgeving slechts verscholen achter dien min of meer zuidelijken sonoren klank. Hij heette dood-eenvoudig prozaïsch Karl Winkelblech. Hij was in het jaar 1810 te Ensheim, een dorpje dicht bij Mainz, geboren, waar zijn vader predikant was. Hij was het éénige kind van zijne ouders, die hem een zorgvuldige opvoeding gaven, en hem naar het gymnasium van Mainz stuurden. Daar hij geen voorkeur tot eenig beroep had, koos zijn vader voor hem, en deed hij hem in de leer bij een bevriend apotheker in de buurt. Zóó werd hij achttien jaar, toen plotseling zijn vader en moeder beiden stierven. Nu moest hij-zelf wel zijn leven voor zich inrichten. Het beroep van apotheker lachte hem niet toe. Doch de daarin opgedane kennis had hem geleid tot de studie der practische scheikunde. Die studie wilde hij voortzetten. Hij besloot dus tot den knappen professor der chemie Liebig - toen te Giessen - te gaan en zich te bekwamen, om op zijn tijd zelf docent in dat vak aan een der universiteiten te kunnen worden.

Aldus werd hij student der natuur-filosofie te Giessen. Van Giessen ging hij later naar Marburg, waar hij assistent kon worden van een ouden ziekelijken titularis van den scheikundigen leerstoel. In dien tusschentijd was hij in zijn vak gepromoveerd en hield hij chemische voorlezingen voor de studenten. Die voordrachten werden gewaardeerd, zoodat Winkelblech al spoedig buitengewoon hoogleeraar te Marburg werd. Voor zich-zelf werkte hij echter ook steeds in de oude klassieke en latere wijsgeeren, genoot hij vol-op van de Duitsche letterkunde, en wijdde hij zich met de borst aan de studie der kunst. Om aan dien laatsten drang bevrediging te kunnen geven, daarvoor was Marburg een te klein nest. Hij vroeg en verkreeg toen een eenigszins langdurig verlof en ging dien tijd - het was het jaar 1838 - te Parijs doorbrengen. Groote sympathie behield hij sinds die dagen voor Frankrijk. Hij zag nu uit, om in wat grooter plaats te kunnen wonen. In den zomer van 1839 nam hij dus een professoraat aan bij de hoogere industrie-school te Cassel en begon hij aldaar zijn voordrachten. De te Marburg gehouden voorlezingen waren gedrukt en zouden, naar zijn bedoeling, door andere chemische of natuurkundige werken

1) In 1909 schreef dr. W. Ed. Biermann een werk over hem en zijn boek in drie deelen: ‘Karl Georg Winkelblech’ (Karl Marlo). Eerste deel: Leben und Werken bis zum Jahre 1849. Hij behandelt hem als den ‘Vater des zünftlerischen, kleinbürgerlichen Sozialismus’.

gevolgd worden. Zóó verzamelde hij in 1843 materiaal voor een technologisch werk, en trok hij voor dat doel naar het Noorden van Europa.

Op die reis had nu plotseling de omkeer van zijn gemoed plaats. Drie en dertig jaren oud beleefde hij zijn dag van Damascus. In den straal van het licht, dat toen op hem schoot, zag hij in ééns zijn hoogere roeping. Hij werd Karl Marlo.

Ziehier zijn eigen woorden, waarmede hij het voorval verhaalt:

'In het jaar 1843 bereisde ik het Noordelijk Europa. Bezig met de bearbeiding van een technologisch werk, bezocht ik onder andere werkplaatsen, ook de bekende kobaltzuur-fabrieken te Modum, welk Noorweegsch plaatsje mij om de schilderachtige ligging eenige dagen vast hield. Toen ik op een morgen boven van een heuvel het landschap, dat met de schoonste Alpenstreken vergeleken kan worden, overzag, trad een Duitsch arbeider, die een landsman in mij had herkend, tot mij met het verzoek eenige kleine opdrachten voor hem in het vaderland te willen volvoeren. Aan het spreken geraakt door mijn bereidwilligheid om zijn wenschen na te komen, begon hij uit te pakken, en deed hij mij een aangrijpend verhaal van zijn levens-omstandigheden en van de ellende, waarin hij met al zijn werkgenooten smachtte. Waarin ligt de oorzaak - zóó vroeg ik toen mij-zelf af - dat het voor mijn oogen zich uitstrekkend paradijs zooveel jammer in zijn schoot bergt? Is de natuuur de bron van dat lijden of is het de mensch, die de schuld van dat alles is? Ik had van oudsher, evenals zoovele natuur-onderzoekers, bij het zien van werk-plaatsen der industrie mijn blikken slechts op ovens en machines niet op menschen, slechts op de producten niet op de producenten gericht, en was daarom een volslagen vreemdeling in het groote rijk der ellende, dat den grondslag van onze geblankette en beschilderde beschaving uitmaakt. De overtuigende woorden van den arbeider lieten mij de nietigheid van mijn wetenschappelijk streven in haar ganschen omvang voelen, en in weinig oogenblikken rijpte bij mij het besluit het lijden van ons geslacht, de oorzaken en geneesmiddelen daarvan, te doorgronden'.

Hij had - welk een bekentenis, o Casselsche professor! - tot nu toe slechts aan de producten, nooit aan de producenten gedacht; en voor het eerst zag hij, zag hij met eigen oogen, het sociale lijden onzer eeuw.

Toen hij t'huis was gekeerd, hoorde men hem, in gedachten verzonken, met gelijkmatige passen steeds over den vloer van zijn kamer op en neder stappen, totdat hij op zekeren dag eensklaps luid, als bezield uitriep: 'Ja, dat is mijn taak!'

Hij ging aan het werk, aan de studie der sociale beweging der menschheid. Hij liet zijn fleschjes, hevels en retorten, geheel het apparaat van zijn chemisch laboratorium, met rust; hij vermoeide zich niet meer de grondstofien der materie te verbinden en te scheiden, neen, als een hoog 'kunstenaar' ging hij werken met elementen en blokken der menschelijke samenleving. Hij arbeidde daaraan met al de energie van zijn brein, met al de

denkkracht van zijn geest. Hij zou de grondslagen van een betere inrichting der maatschappij pogen te leggen. Wel bleef hij in zijn werkkring te Cassel, waar hij sinds het jaar 1840 met de dochter van een astronoom uit Marburg (Geding) gehuwd was; wel heette hij in zijn stad steeds de hoogleeraar der scheikunde, maar voor de wereld zou hij Karl Marlo worden, de socioloog of socialist. Hij zette zijn groot boek op touw, dat voortaan in afleveringen tot aan zijn dood in 1865 zou verschijnen. Dat boek was het beeld van zijn inwendig leven. Trouwens van zijn uitwendig bestaan, sinds dien omkeer van zijn geest in 1843, weten wij haast niets af. Slechts is het ons bekend, dat hij hier en dáár deelgenomen heeft aan de beweging van het jaar 1848, voor zoover die beweging de Duitsche arbeiders-kringen beroerde. De vaart dier dagen nam hem in haar golven-jacht op. Ook van hem kon men toen kleine voorvallen vertellen, die in de verte doen denken aan het bekende optreden van Carlyles held, Diogenes Teufelsdröckh: 'Terwijl hij zijn reusachtig glas bier in de hoogte hief en voor een oogenblik zijn lange tabaks-pijp uit den mond nam, stond hij in de volle "Kneipe" op - het was "Zur grüne Gans", het grootste lokaal in "Weisnichtwo", waar al de leeraren en hoogleeraren, en ook bijna al het verstand van de gansche stad des avonds te-zamen kwam - en stelde dáár met een diepe zieldoordringende stem en met den oog-opslag van een engel - hoewel het twijfelachtig is of het de blik was van een zwarten of witten engel - den dronk in: "Die Sache der Armen in Gottes und Teufels Namen"'. Het vuur dier dagen begon in hem te gloeien.

Wij zien hem als ter-loops den 2^{den} Juni 1848 onder arbeiders te Hamburg, waar hij bemiddelend optreedt tusschen de werklieden en hun patroons. Dáár kwam toen bijeen een door 200 afgevaardigden bezochte zitting van den Noord-Duitschen 'Handwerkerund Gewerbestand'. Hij wist door die vergadering een motie te doen aannemen, dat slechts een ingrijpende, alle nijverheids-takken omvattende, corporatieve ordening Duitschland voor het lot van Engeland en Frankrijk, zoo-mede voor de gevaren van het communisme, kon behoeden. Op zijn voorstel werd verder besloten, ter beraadslaging over zulk een inrichting en eventueel ter overreiking van een dergelijk programma aan het Nationale parlement, een algemeen Duitsch handwerkers-congres te Frankfort saâm te roepen[1)]. Dit congres, dat door 116 handwerk-meesters uit 24 Duitsche staten werd bezocht, hield zijn zittingen van het midden van Juli 1848 tot in het midden van Augustus van dat jaar, en bracht (naar Winkelblechs vingerwijzingen) een ontwerp gereed, dat aan het Frankfortsche parlement werd overhandigd. Het ontwerp verlangde een soort hiërarchisch saâmgestelden gilden-

1) Zie de stukken en het programma daarvan in Bernstein's 'Documente' 1903, pg. 180 seqq. Het programma is volledig dáár opgenomen.

Staat, die aan zijn top een Duitsche ‘Gewerbe-Kammer’ zou hebben. Deze sociale Kamer zou als raadgever van het parlement moeten optreden en daarnaast zetelen. Het geheel was gebaseerd op samenhang en samenwerking van bazen en arbeiders, en werd weldra aangeduid als een poging van F e d e r a l i s t e n , om een vaste regeling der industrieele toestanden te beproeven. Winkelblech kwam zoodoende in botsing met andere Duitsche arbeiders, die in de jaren 1848 en 1849 van meer ruiterlijk agressieve socialistische denkbeelden uitgingen. Onder leiding toch van den typograaf Born hadden (zooals wij vroeger vermeld hebben) Berlijnsche arbeiders sinds April 1848 beproefd, zich min of meer socialistisch te organiseeren op den grondslag der vak-vereenigingen. Zij gingen een grooten Duitschen arbeiders-bond oprichten, die in den herfst van 1848 tot stand kwam, en van uit Leipzig zou worden bestuurd. De groep der federalistische arbeiders zou nu trachten met deze meer felle broeders zich te verstaan. Een congres daarvoor zou in Januari 1849 te Heidelberg plaats hebben. Inderdaad werden dan ook toen aldaar, onder leiding van Julius Fröbel, discussies tusschen de vertegenwoordigers der arbeiders gehouden. Winkelblech was zelf tegenwoordig en zou het debat voeren tegen Born[1)]. Het werd een bepaald toernooi. Winkelblech hield een lange rede. Maar Born was slagvaardiger; hij kende zijn volkje beter. De arbeiders namen de meer uiterste denkbeelden van Born aan, en de professor moest bekaaid, verslagen afreizen[2)].

Sinds dien tijd leefde hij ingetrokken stil te Cassel, werkend aan zijn school, schrijvend aan zijn boek. Dat boek vorderde niet zoo spoedig als hij wilde. Een zware ziekte dwong hem zelfs een langen tijd al het werk van den geest te staken. In 1861 hervatte hij echter zijn werkzaamheden. Doch den 13^{den} Januari 1865 overviel hem een beroerte, waaraan hij plotseling stierf.

Van zijn boek waren drie deelen gereed en was van het vierde deel een eerste stuk bewerkt. Het had slechts in kleine kringen, en dààr nog maar luttele belangstelling ondervonden. Eerst Schäffle wees er in 1870 meer bepaald op, en kon den schijn aannemen van het te ontdekken. Doch in 1885 en 1886 is een tweede druk van het geschrift vermeerderd en bijgewerkt met een hoofdstuk, dat nog in handschrift voorhanden was, uitgegeven, en is de aandacht meer gezet op Marlo's denkbeelden gevestigd.

1) Zie over Born ons vierde deel der ‘Socialisten’ pag. 401.
2) Men zie over deze gebeurtenissen in Marlo's leven zijn boek (eerste druk) I, pg. 183-187, pg. 370 en II, pag. 335/336; voorts Georg Adler, ‘Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland’, 1885, pag. 165 en 181; Franz Mehring ‘Geschichte der deutschen Sozialdemokratie’, deel I, 1897, pag. 344-346 en 357-358; bovenal Stephan Born ‘Erinnerungen’, etc. 1898 pg 190-195, en vooral Max Quarck ‘Die Arbeiterverbrüderung, 1848/1849’, 1900, pg. 70.

II.

Verdiept men zich in dit boek, dan ziet men dat men een veelszins bewonderenswaardig geheel voor zich heeft. Een volledig systeem der maatschappij. Geen enkel klavier wordt overgeslagen. Ook het historisch gedeelte wordt voortreffelijk nagegaan. Daar is iets zeer compleets in die uitéénzetting, het complete van een natuur-onderzoeker, die niets bij zijn nasporing verzuimt, het één na het ander afhandelt, en die - geen haast heeft. De vraagstukken worden als op een snijtafel gelegd en van alle kanten bekeken. Het is dan ook een werk voor geleerden, niet voor het volk. Al zijn doorgaans de bladzijden goed geschreven, sommige zelfs puntig gesteld, invloed op een groot publiek konden zij niet hebben.

Doch het boek heeft karakter en oorspronkelijkheid.

Het uitgangs-punt van Marlo's studie is wel dit: dat onze maatschappij, zooals zij in het midden der negentiende eeuw zich aan hem voordeed, niet goed geconstrueerd was. Alles drijft en prikkelt in die maatschappij den mensch naar g e l d e n g e l d - v e r d i e n e n . De Fransche revolutie van 1789 en het veldwinnen der staathuishoudkundige theorieën hebben aan het leven een verkeerde wending gegeven. Toen is alles gebouwd op het zuiver individualisme, op de vrijheid en op het belang van het individu. Men heeft - dit is de kern van het kwaad - aan elk geïsoleerd individu volkomen vrijheid verschaft, om, op welke wijze en langs welke wegen dan ook, onbegrensd, onbeperkt voor zich rijkdom te verwerven. Dit stelsel, dat absoluut brak met de bedrijfsordening der maatschappij in rangen en gelederen, met de groepsgewijze productie, zooals het ‘ancien régime’ die kende, heette dan de liberale economische orde. De rijkeren konden nu, op geheel zelfstandig onafhankelijk standpunt staande, steeds ongehinderd hun vermogens-sfeer uitbreiden. Volharding en talent in 't verdienen werd de moderne deugd, en het moderne zedelijkheids-ideaal werd de welgestelde koopman, zoo als Gustav Freytag dien teekende in zijn ‘Soll und Haben’.

Tegen die liberale economische orde komt Marlo zeer beslist op. Vooral tegen het éénzijdige individueele ‘Verwerfrecht’ heeft hij zijn bedenkingen. De mogelijkheid toch om tot elken prijs te verwerven, meer te verwerven, beteekende: dat een ieder, indien het hem mogelijk was, zoovele arbeids-takken, als hij wilde, gecombineerd en gelijktijdig kon uitoefenen; dat alle arbeids-bedrijven door ieder mensch op elk tijdstip konden worden verricht, ook in dienst van anderen, zonder dat gelet werd op de omstandigheid, of het kinderen of vrouwen waren die in het werk-gareel werden geslagen, zonder dat gevraagd werd of het aantal arbeids-uren voor werklieden onmeedoogend werd verlengd, ja, gedurende den nacht in beslag werd genomen; het beteekende, dat voor de bedrijven noch keuze van plaats, noch vorm, noch maat behoefde te worden in acht genomen, dat er voor de individuen slechts één leus was: vergader u schatten voor u-zelf, let niet op uw buurman, duw hem op-zij, wordt zelf rijk, rijk en nog eens rijk.

Die zucht om te verwerven, ééns in de individuen gedreven, bracht bij haar resultaat ook twee gevolgen voort: het oneerlijk, onrechtmatig, lucratief verwerven, en het improductief verwerven voor de maatschappij. - Oneerlijk verwerven is het verkrijgen van datgene, waarvoor men niet zelf heeft gearbeid, maar anderen voor zich heeft laten werken. Dit wordt in de hoogste mate bevorderd door de werking der kapitaal-premie. De kapitaal-premie veroorzaakt niet alleen een onrechtvaardige verdeeling van het inkomen, maar ook van het vermogen, en verschaft daardoor de middelen tot haar eigen vergrooting. Wie zóó rijk is geworden, dat hij een eenigszins beteekenende kapitaal-premie trekt, kan zijn vermogen door besparingen vermeerderen en stelt, wanneer hij dit doet, zich-zelf in staat een nog grooter kapitaal-premie te trekken, die hem weder tot nieuwe besparingen kan leiden. Door de kapitaal-premie regelen zich de arbeids-opbrengsten (zoowel van ondernemers als van arbeiders) niet meer enkel naar den verrichten arbeid, maar slechts voor een deel daarnaar, voor het andere deel naar de grootte van het vermogen, zoodat de rijkere producenten naar den maatstaf van hun vermogen veel meer verwerven dan de armere. Het bedrag der kapitaal-premie, dat reusachtig monopolie der liberale economische maatschappij, is waarschijnlijk grooter dan het gezamenlijk bedrag van alle monopoliën van 't ‘ancien régime’. De economie heeft, door dit indirecte monopolie in de plaats te stellen der vele kleine directe monopoliën, juist het omgekeerde geleverd van wat haar stichters zich voorstelden. Door de kapitaal-premie is mogelijk geworden de stand der renteniers, het lui, werkeloos leven der renteniers, waar tegenover het onmatig werk der loon-arbeiders staat, hun onedel zwoegen, hun afbeuling, hun verlies van menschen-waarde. - En naast het oneerlijk verwerven staat dan voor de maatschappij het improductief verwerven. Tot de klasse der improductieven behooren allen die geen ruilwaarde voortbrengen, maar slechts den eenmaal voortgebrachten rijkdom tot hun voordeel weten te verplaatsen: allereerst de spelers en de speculanten. Het is hier de werking van een loterij, waarin één den prijs wint van wat door alle anderen is bijéengelegd. De practische liberale economische orde beweert, dat neiging tot spel slechts een verhoogde graad is van een voor den vooruitgang van het arbeids-leven noodzakelijke karakter-trek. Winst-kansen zijn, volgens haar, 't zout eener bedrijvige samenleving; met sparen alléén komt men niet heel ver. Zóó spreken haar woordvoerders veelal. Inderdaad is echter het improductief verwerven de kanker der maatschappij. Het heeft in onze maatschappij een geweldige uitbreiding verkregen. Door het dobbelen met koers-noteeringen, door de ‘arbitrages’ en door den termijn-handel zijn nering en industrie onder de heerschappij van het beurs-spel gekomen. Het rammelen der schijven doet ieder begeerig opzien. Daardoor verkrijgt de waarachtige arbeid zijn vruchten niet of ter-nauwernood. Telkens breekt een crisis uit. En door de steeds herhaalde crises ontstaan die toestanden van arbeids-gebrek en werkloosheid, waardoor onze ar-

beiders-toestanden zóó droevig zich openbaren en onze maatschappij te-gronde gaat.

De maatschappij moet dus, volgens Marlo, deze liberale economische orde verlaten. Aan het vermeende recht der eigenaars, om van de goederen dezer wereld zooveel hun lust bijéén te garen, moet een einde komen.

Meent nu echter niet, dat hij koers wil zetten naar het communisme: het stelsel der volledige vrijheid van het individu verlaten, om naar dat der algemeene gelijkheid te stevenen. Neen, het communisme is, volgens hem, niet veel meer dan een utopie. Dat stelsel bewijst slechts de ijdelheid van het streven der menschen. De communisten willen werkelijkheid geven aan de in het brein van dichters levende gouden eeuw, willen realiseeren een idyllischen Staat van levensgenot, een toestand zonder moeite of zorgen, en zij zouden slechts tot stand brengen een rijk van ellende, vol last, dwang, en misschien vol hongers-nood. Want onmogelijk kan in zulk een Staat de productie tot de grootst mogelijke hoogte zich verheffen, wijl ieder het in den arbeid op zijn buurman zou laten aankomen. Een ambtelijke leiding der geheele productie is daarbij zóó bezwaarlijk, dat het bedrag en resultaat der voortbrenging door onvermijdelijke misgrepen der besturende colleges telkens zeer bepaald in de waagschaal zou gesteld worden. Het begrip vrijheid voor het individu gaat in zulk een communistisch stelsel geheel te-loor. Het individu komt in een vast gareel, waaruit het niet meer kan ontsnappen. Alles controleert elkander. Het levens-genot zou voor een goed deel minder worden. Reeds het den menschen toevloeiend genot uit de beschikking over individueel eigendom zou geheel ontbreken. De spaarzaamheid der individuen zou, wijl de consumptie afhankelijk is van de productie op gevaarlijke wijze verzwakt worden. De vorderingen der techniek zouden door de onzelfstandigheid der producenten en het daarmêe samenhangend gemis aan concurrentie, vertraagd, gehinderd, en als met looden gewichten zijn bezwaard. De noodwendig intredende wanverhouding tusschen productie en bevolking zou binnen-kort drukkende ellende te-weeg brengen.

Dit ‘régime’ der gelijkheid zou dus evenzeer als dat der vrijheid noodlottig blijken.

Marlo zoekt derhalve naar iets anders, dat even vèr afstaat van het economisch liberalisme als van het communisme.

Twee zaken bekommeren hem daarbij, voor welke de socialisten anders geen oog hebben. De eerste is: dat Marlo scherper dan iemand anders begrijpt dat de productie nog moet vermeerderen. De oplossing der sociale questie, zóó zegt hij, blijft afhankelijk van een grooter stijging der productie. Beter verdeeling, dit spreekt van-zelf, maar ook meer voortbrenging is noodig. Elders gewaagt hij van de behoefte aan meer gelegenheid tot arbeid: oorzaak der armoede is hoofdzakelijk gebrek aan vruchtbaren arbeid. De arbeid moet geprikkeld en uitgezet worden. Tegenwoordig wordt uit het resultaat der productie het grootste deel der menschen slechts

even ter-nauwernood in het leven gehouden en een groot deel slechts spaarzaam gevoed. - In de tweede plaats is voor Marlo de questie der overbevolking wel degelijk een vrees-aanjagend iets. Men weet, dat alle socialisten, bijna zonder onderscheid, een woord van minachting voor Malthus hebben. Marlo daarentegen waardeert die onderzoekingen van Malthus en houdt ze in het algemeen voor waar. Het menschen-geslacht kan, ook volgens hem, slechts tot algemeene welvaart geraken, wanneer het zich in de toekomst niet zóó sterk vermenigvuldigt. Deze smartelijke stelling is, volgens Marlo, onweêrsprekelijk. Ontnam men aan de landen de helft van hun proletariaat, dan zouden de toestanden zeer verbeteren. Opwekkers tot onnadenkende voortplanting doen de gevaarlijkste indirecte aanvallen op het leven en den eigendom hunner mede-burgers. Landen, waarin wetgevers aan ieder een recht op arbeid gaven, zonder tegen den zwellenden stroom der bevolking eenigerlei dam op te richten, zouden toch niet tot welvaart komen. Evenwicht tusschen bevolking en arbeids-voortbrenging moet gezocht worden.

Nog een derde punt voegt hij echter steeds daarbij; een derde punt dat zich aansluit aan sommige uitlatingen van andere socialisten. Marlo wijst namelijk op de eigenaardige positie en waarde van den productie-factor, dien men de natuur noemt. De liberale economische school heeft, volgens hem, bij de voortbrenging alles teruggebracht op den arbeid. Dit is hoogst eenzijdig en onvolledig. Natuur en arbeid zijn beide even noodwendig om een economische zaak voort te brengen. Nu is de natuur echter in dien zin altijd een beperkte grootheid. Toch heeft iedereen, die werken wil, haar noodig. Het komt er dus op aan, om een voor de arbeids-kracht van iederen mensch evenredig deel der natuurkracht te vinden. Eerst dàn is er kans, dat ieder een aan zijn arbeids-kracht beantwoordende en overeenkomende verkrijgings-sfeer kan erlangen. Eerst dàn kan er sprake zijn van sociale hervorming. Want het wezen der sociale hervorming bestaat in het verleenen der economische voorwaarden ter bevruchting van den arbeid, en de voornaamste dier voorwaarden is het evenwicht tusschen natuur en arbeids-kracht.

Het moet dus worden een vervorming der bestaande orde van zeden en van recht. In die nieuwe orde moet verwerkelijkt worden het beginsel der voor alle menschen gelijke aanspraken en gelijke rechten (‘gleiche Berechtigung’). Tegenover den toestand van het monopolisme, zooals het ‘ancien régime’ dat kende, zou men dan streven naar het rijk van het panpolisme. Dat rijk zou de welvaart van allen, niet den rijkdom van bevoorrechte deelen van het volk bedoelen. Het zou moeten worden één groote organisatie der levende en werkende maatschappij volgens vaste regelen. En de spil van alles zou zijn: associatie. Want de vorm dien Marlo bij alles, bij de tegenwoordige productie en bij de verdeeling van het geproduceerde, altijd op den vóórgrond stelt, is die der vereeniging. Waar het mogelijk is, moet bij taak, werk en bedrijf, de sociëtaire vorm worden aangewend, opdat de belangen der

geïnteresseerden niet meer tegenover elkander staan. Hoewel Marlo den particulieren productie-vorm voor de daaraan passende bedrijven ten-volle waardeert en handhaaft, poogt hij te bewijzen, dat voor een overgroot gebied der voortbrenging het genootschappelijk beginsel regel moet zijn. Al die bedrijven, genootschappelijke en particuliere, worden dan opgenomen in een goed geordende reeks gilden-vereenigingen. De groote maatschappij, die geen aanhangsel is van den Staat, maar een zelfstandige vereeniging vormt, naast den Staat, doch uit een rechts-oogpunt daaraan onderworpen, neemt dan op haar beurt al die kleinere en grootere kringen, welke alle als in een bond samenwerken, in haar sfeer op. Marlo noemt zijn stelsel daarom het F e d e r a l i s m e . Maar het is een economisch federalisme. Federalisme, niet omdat Marlo iets zou voelen voor Staten-bonden of iets dergelijks, maar omdat hij in de burgerlijke maatschappij aan het bond-genootschappelijk beginsel den voorrang zou willen geven, - ja, als hij konde, die geheele burgerlijke maatschappij in een confederatie, een bond van aan elkander onderscheidene vereenigingen en genootschappen zou willen oplossen. Steeds, bij grootere ondernemingen, moeten zich vormen vereenigingen van producenten, niet combinaties van ondernemers, die door loon-arbeiders laten werken, zooals bij onze naamlooze vennootschappen geschiedt, maar groepen van gelijk-geïnteresseerden.

Natuurlijk is dat alléén mogelijk wanneer de gemeenschaps-zin weder volkomen wakker wordt.

Marlo wordt niet moede ons tot aankweeking van dien ‘Gemeingeist’ op te roepen.

Uit twee bronnen welt de gemeenschaps-gedachte, volgens hem, op. Uit de Germaansche overlevering en uit het Christelijk idee[1)].

Het Germaansche beginsel had (bij voorbeeld) geheel het zaken-recht verre van onverdienstelijk ingericht. Dat recht kon in werkelijkheid een federaal zaken-recht genoemd worden. Het gaf aan alle leden der samenleving een, zij het dan ook ongelijk verdeelde, aanspraak op deelneming in het genot der goederen van de natuur, zooals uit den toestand der leen-goederen, fidei-commissen, rechten der hoorigen op levens-onderhoud ten-duidelijkste blijkt. Door zijn grooten rijkdom aan gemeenschappelijk eigendom, door zijn nog grooter rijkdom aan verbonden eigendom, liet het menigte van personen deelnemen aan den eigendoms-vorm: - in marken

1) Opmerkelijk is het, hoezeer Marlo, ofschoon hij van gansch andere uitgangs-punten uitgaat, toch hier samentreft met den in 1853 gestorven edelen Joseph von Radowitz. Zie diens: ‘Gespräche aus der Gegenwart über Staat und Kirche’, 4de druk, 1841, pag. 320/321 en pag 190 vgg. Marlo waardeerde Radowitz, die in Cassel zulke goede herinneringen had nagelaten, zeer hoog; zie Marlo's boek, eerste druk, I pag. 182 en II pag. 55/56 en 427. Over Joseph von Radowitz schreven wij een uitvoerig opstel in het Mei-nummer van ‘De Gids’ van 1860.

en in gilden gevoelden tal van lieden zich mede-eigenaars. Door het in zijn gebieds-ruimte opgenomen woeker-verbod had het de strekking het improductief verwerven tegen te gaan, het uitsluitend lucratief verdienen te onderdrukken. Het had tevens indirect invloed op den gang der bevolkings-vermeerdering: bij alle standen en kringen, adel, geestelijkheid, ambachts-lieden en landbouwenden werd beperking der voortplanting in de hand gewerkt. Men kan het, volgens Marlo, een groote fout noemen, dat men die Germaansche traditiën verlaten heeft. Toen eenmaal het Romeinsche beginsel overal was ingehaald, en dit den eigendom overal tot vollen eigendom vervormde, begon de verkeerde plooi in onze maatschappij. Men moet tot de Germaansche traditie terugkeeren.

Hoofdzaak is echter dat men het Christelijk idee weder huldigt. Marlo neemt voor zich zeer beslist de positieve waarheden van dat Christendom aan. Tegen een materialistische wereld-beschouwing, die alléén om het eigen ik doet denken, verzet hij zich met alle macht. Het Christelijk denkbeeld, zich concentreerend in het gebod der liefde, komt bij Marlo geheel tot zijn recht. De maatschappij moet een zedelijk geordende samenleving wezen, en deze ethische maatschappij heeft haar eischen, gelijk het individu de zijne heeft. Marlo's scherpste woorden zijn gericht tegen de zelfzucht. De heerschappij der geld-jagers moet een einde nemen.

III.

Het wezen van zijn boek is dus een aanklacht tegen de p l u t o c r a t i e .

Het is echter een bezadigd wetenschappelijk betoog, geen giftig pamflet, zooals vroeger de Engelschen en de Franschen, zelfs Pierre Leroux, soms geleverd hadden. Het ligt aan de toestanden der maatschappij, die hij beschrijft, indien zijn woorden aanstoot geven, niet aan eenige bedoeling van den auteur-zelven. Hij zoekt zóó onpartijdig mogelijk te zijn, vergeet ook niet de enkele licht-kanten aan te wijzen. Op kalmen trant, zonder hartstocht of voorkeur, schildert hij het bestaande. Het loont der moeite dien trant, die manier, zelfs den stijl, even te doen kennen en waardeeren. Wij zullen daarvoor een paar bladzijden uit zijn boek - de pag. 290 en volgenden van het eerste deel in den eersten druk - vertalen. Zij bevatten een naar mijn inzien flinke en kleurrijke schildering der maatschappelijke partijen in het Europa van het jaar 1850: een kranige teekening vooral der geld-partij.

Ziehier dit fragment:

> ‘Wij hebben nu - aldus zegt Marlo - op het tooneel der geschiedenis drie zich slechts gedeeltelijk naar den inhoud van haar rechts-belijdenis groepeerende partijen te onderscheiden: de aristocratische, de plutocratische en de democratische partij. Aan de eerste behoort het verleden, aan de tweede het heden, en aan de derde de toekomst.

‘De a r i s t o c r a t i s c h e of erf-adels-partij - die, wijl de strijd tegen adel en koningschap geëindigd is of in allen geval zijn beteekenis verloren heeft, zoowel de aristocratische in den engeren zin van het woord als ook de royalistische partij omvat - vertegenwoordigt het oude overgeleverde recht tegen den nieuwigheids-drang van het volk en tegen den haar als een hatelijk orgaan van dat volk toeschijnenden geld-adel. De grondtrek van haar karakter is het geloof aan haar persoonlijke waarde. Zij houdt de voorrechten, die haar uit de gunst van uitwendige omstandigheden ontspringen, voor aangeboren goederen, en is van die overtuiging doordrongen, dat zij zich even zoo-zeer door edeler opvatting en gezindheid als door edeler bloed soortelijk van het volk onderscheidt. Zij is verre daarvan verwijderd haar waarde in “het bezit” te zoeken, waarin zij slechts een natuurlijk, uit den aard der zaak voortvloeiend, toebehooren ziet van haar persoon. Zij streeft naar ideële belangen, met versmading der stoffelijke als harer onwaardig; zij houdt voor alles vast aan de eer van haar stand en aan fijne edele zeden; zij heeft vaderlands-liefde, tracht naar roem, toont zin voor kunst en wetenschap, en neemt dikwijls, als geloovig lid der Kerk, ernstig aandeel in haar lotswisseling. Zij schat goede manieren (“der Anstand”) hooger dan de deugd, hecht groote waarde aan vormen, en offert deze nooit ter-wille van de zaak-zelve op, verlangt niet slechts onderwerping, maar ook achting, geeft bij het najagen van haar doel-einden aan den rechten weg de voorkeur boven den omweg, aan het directe machts-betoon boven het indirecte, waardeert en schat de rechten naar hun ouderdom, behandelt haar tegenstanders uit de hoogte, en houdt den oorlog voor het passende middel om politieke vragen op te lossen. Zij dweept (schwärmt”) met de Middeneeuwen en is vol van de tegenstrijdigheden van dit tijdvak. Zij beroemt zich op een goddelijke wijding van haar voorrechten en erkent te-gelijkertijd den degen als hoogsten rechts-titel. Zij ziet met geringschatting op het volk neder en hecht toch waarde aan zijn liefde. Zij neemt het Christelijk idee der menschelijke gelijkheid aan, doch niet voor deze, maar slechts voor de wereld aan gene zijde van het graf. Zij verlangt van het volk betrachting van alle Christelijke deugden, zonder zelve die in toepassing te brengen, en raadt het volk aan met weinig tevreden te zijn, terwijl haar-zelve bij vele dingen de berusting ontbreekt. Haar fouten zijn: heerschzucht, hoogmoed, rangzucht, hardheid, trots en minachting voor den arbeid. Haar deugden: moed, eergevoel, fijnheid, goedgehumeurde welwillendheid (“Leutseligkeit”) en mildheid. De grondtrekken van haar rechts-belijdenis zijn: een erfelijke troon, omgeven en gesteund door trouwe vazallen, een uit de verschillende rangen van den adel, uit prelaten en uit gevolmachtigden van stedelijke gemeenten te-zamengestelde Kamer, handhaving van familie-fidei-commissen en verband op het grondbezit, behoud van een strenge gilde-inrichting, die het voeren van het bedrijf in 't groot uitsluit, en verzorging der armen door de plaatselijke gemeenten. ‘Slechts strikte aanhangers van dit program behooren tot de aristocratische partij, want de onderscheidene deelen van de door haar

voorgestane burgerlijke ordening staan in zulk een enge te-zamenhang, dat iedere poging om ze te scheiden het verderf van alle deelen ten-gevolge heeft. Wij rekenen dus tot de aristocratische partij niet de legitimisten, die even weinig den geest van het verleden als van het heden begrijpen, die niet inzien dat het koningschap den sluitsteen in het groote gewelf van het monopolisme vormt, en die dat koningschap meenen te redden, wanneer zij afstammelingen van oude dynastiën op den troon van liberale Staten handhaven. Evenmin willen wij daartoe tellen de in onze dagen zoo talrijke uit den erf-adel ontsproten bastaarden, die, aangetast door de verrotting van het liberalisme, zich, op grond van hun afstamming, ook dàn nog voor edellieden houden, wanneer zij, met de hebzucht in 't hart, den glans van het geld hooger achten dan die van hun geslacht; die der “bourgeoisie” concessiën doen, om zelven uit de onzuivere bron der verwerfs-vrijheid (“Erwerbfreiheit”) te scheppen, die met een familie-fidei-commis en het uitzicht op een zetel in een plutocratische Kamer zich willen vergenoegen, om daarna hun geluks-kans in winstgevende ondernemingen en beurs-zaken te beproeven, en op die wijze de vermetelheid hebben aan beide tafels zich te willen vergasten. Zij behooren inderdaad wel in de laatste plaats tot den kring der aristocratie, want zij hebben zelven hun waarde afgelegd.

‘De p l u t o c r a t i s c h e of geld-adels-partij vertegenwoordigt het in zijn ganschen omvang door haar goed doorzien en begrepen liberale recht, en wel ter ééner zijde tegenover den voor het behoud der ontoegankelijke vesting zijner vaste monopoliën kampenden adel, en ter anderer zijde tegen het naar verlossing van de kwaal van het liberalisme smachtende volk. De grondtrek van haar karakter is de even zoo juiste als onverholen uitgesproken overtuiging, dat haar waarde niet in persoonlijke voortreffelijkheid bestaat. Zij kent slechts een enkelen waarde-meter: het geld, waarnaar zij zich-zelve, als een zaak, schat. Zij weet ten-duidelijkste, dat zij zich van het proletariaat noch door edeler bloed, noch door edeler gezindheid onderscheidt, en dat zij, haar bezit verliezende, in de rijen van dat proletariaat afglijdend neêrzinkt. Zij jaagt, alle ideëele belangen verachtend, uitsluitend naar materieele belangen, heeft geen liefde voor het vaderland, gevoelt niets voor eer van stand of voor nationale eer, schat het bezit hooger dan den roem, hecht geen waarde aan verfijnde zeden, bindt zich niet aan regelen van goede manieren (“des Anstandes”) en geeft zich ter-nauwernood de moeite haar lage gezindheid voor de wereld te verbergen. Zij heeft geen hart voor kunst en wetenschap, maar schat de waarde daarvan slechts naar den maatstaf van dadelijk nut en voordeel. Zij gelooft haast niet aan het bestaan van zedelijke opvatting, heeft geen voorstelling van burgerlijke deugd, en onderstelt steeds de onzedelijkheid van haar eigen beweegredenen bij haar tegenstanders. Zij streeft naar de macht, echter niet uit heerschzucht, maar ter-wille van het voordeel, geeft weinig om de vormen, maar des te meer om de zaak, verlangt noch liefde, noch achting, maar slechts stipte betaling, en beschouwt het betalings-vermogen: de solvabiliteit, als den grondslag

der vriendschap. Zij verkiest, bij het najagen van haar doel-einden, den omweg boven den rechten weg, het indirecte handelen boven het directe doen, en trotseert slechts zulke vijanden, voor wie zij niet bang is. Zij verwerpt, daar de vrede de onontbeerlijkste voorwaarde van haar industrieelen kampstrijd is, zoowel kabinets-oorlogen als oorlogen ter-wille van een beginsel, en gebruikt de wapenen hoogstens voor het openen van nieuwe markt-plaatsen ("Absatzplätze") voor haar goederen. Zij is volkomen (finaal) vrij van gemeenschapszin ("Gemeingeist"), zoodat niet eens de heerschende geld-adel in één land den onderdrukten geld-adel van een ander land steunt. Zij houdt slechts in zooverre vast aan beginselen, als zij haar van nut zijn, waardoor het komt, dat zij in het rijkste land handels-vrijheid en in armere landen beschermende rechten, en in alle landen onderdrukking der arbeids-vereenigingen en van het bedelen verlangt. Zij houdt, afgezien van de zoo-even opgenoemde uitzonderingen, de "vrijheid van te verwerven" voor het recht aller rechten; zij acht onder alle Staats-vormen den plutocratischen den besten, doch vergenoegt zich met elken anderen, van welken zij beschutting of verdediging van de verwerfs-vrijheid verwacht. Zij is conservatief in liberale, revolutionnair in monopolistische Staten, en neemt in die laatste Staten een vaste tactiek in acht, welke daarin bestaat, dat zij het koningschap, bij den schijn van het te behouden, onder het juk brengt en den adel zoowel van zijn politieke als sociale voorrechten berooft. Zij gaat hierbij met veel behendigheid te-werk en verstaat beide: volk en koningschap om den tuin te leiden. doordat zij aan het volk verzekert, dat zij zijn rechten vóór den troon vertegenwoordigt, en aan het koningschap beduidt, dat zij die instelling beschut tegen de aanvallen van het gepeupel. Op zulk een wijze ten heerschappij gerakend, weet zij de ten halve of geheel onderkropen en ondermijnde macht op de handigste wijze tot haar eigen voordeel te exploiteeren. Zij treedt onder de meest verschillende namen op, waarmede zij steeds begrippen verbindt, die met het heerschende taal-gebruik in tegenspraak zijn. Zij noemt zich, hoewel zij de eerste plaats in de maatschappij inneemt, midden-klasse, omdat haar voorvaderen weleer tusschen den adel en de lagere volks-klasse in stonden; of zij heet zich "bourgeoisie", niet gedachtig aan het feit, dat zij slechts een klein en bevoorrecht deel daarvan uitmaakt. Zij noemt zich constitutioneel, verstaat echter onder een constitutioneelen Staat zulk één, waarin slechts zij door op indirecte wijze benoemde ministers regeert, ja zij noemt zich zelfs democratisch, terwijl zij voorgeeft de kern van het volk, dat is het schranderste en zijn belangen het best vertegenwoordigende deel van dat volk te zijn. Het liefst geeft zij zich de namen van de gematigde partij of van de partij der orde. Gematigd noemt zij zich dan, wijl zij de souvereiniteits-rechten niet voor alle tot den Staat behoorende leden, maar slechts voor het meest bevoegde deel daarvan, dat is voor zich-zelve, wil opeischen; partij der orde, wijl zij de door de liberale orde vastgestelde, haar alléén voordeel aanbrengende indirecte revolutie door geen directe omwenteling wil gestoord zien. Kenmerkend is de in den laatsten tijd haar zoo vaardig van de lippen vloeiende frase over de heiligheid van eigendom, familie en

godsdienst. Zij heeft die woorden steeds op de tong; verstaat echter onder eigendom het liberale verwerfs-recht, hetwelk aan haar-zelve indirecte inbreuken op het eigendom van anderen, en aan die anderen noch directe noch indirecte aantasting van het hare veroorlooft; begrijpt onder familie niet een zedelijke, allen leden der maatschappij toegankelijke verbinding ter bereiking van de hoogste menschelijke doel-einden, maar slechts een instelling dienstig tot overerving van het vermogen en alzoo slechts voor de bezittende klassen van aanbelang; en kent in den godsdienst - een in haar mond tot lastertaal wordend woord - niet het hoogste goed van ons geslacht, maar een voor het duurzaam welslagen van haar pogingen zeer aannemelijken politie-maatregel ter beteugeling van hen, die in deze wereld voor haar arbeiden en in de wereld hiernamaals het loon daarvoor zullen ontvangen. De fouten dezer partij zijn: hebzucht, egoisme, onbarmhartigheid, arglist, onbeschaamdheid, onverbiddelijkheid en lafheid; haar deugden zijn: arbeidzaamheid, ordelievendheid en spaarzame huishoudelijkheid.
‘Als niet tot de plutocratische partij behoorende, beschouwen wij alle renteniers, die zonder de neiging of begeerte om hun kapitaal tot oneerlijk verwerven te besteden, zich met het genot van zijn natuurlijke rente vergenoegen en de door hen geconsumeerde producten naar hun werkelijke waarde willen betalen, evenmin rekenen wij daartoe de ondernemers van groote bedrijven, die door de productieve aanwending van hun arbeids-krachten een boven velen uitstekende positie hebben weten in te nemen en die het oneerlijk verwerven, dat hen-zelven tot offers van winst-zuchtige speculanten maakt, zouden wenschen onderdrukt te zien.

‘De d e m o c r a t i s c h e of volks-partij is de éénige, die, met behoud van haar beginselen, ophouden kan partij te zijn, want zij wordt dit in 't algemeen slechts daardoor, dat zich zekere klassen van het volk daarvan afzonderen om zich daarboven te verheffen. De democratische partij streeft in de verste verte niet naar overweldiging, maar slechts naar inlijving der beide voorgaande partijen; zij wil ze evenzoo in zich opnemen als in liberale Staten de plutocratische partij de aristocratische in zich opgenomen heeft; zij streeft niet naar zelfbehoud als partij, maar veeleer naar opheffing van alle partijen; zij wil niet onderdrukken, maar zich van het juk der onderdrukking bevrijden; zij verlangt geen overdracht, maar vernietiging van voorrechten; zij doet niet haar eigen zaken maar die der maatschappij; zij verlangt rechtvaardigheid voor allen. De grondwet van haar karakter bestaat daarin, dat zij de waarde van den mensch noch naar geboorte, noch naar vermogen, maar uitsluitend afmeet naar de verdienste, welke de mensch door zijn verrichtingen voor het welzijn der maatschappij zich verwerft. Een bijzondere karakteristiek, zooals wij die van de twee andere partijen ontwierpen, laat zich van haar niet geven, deels wijl zij de groote massa van het op verschillende trappen van beschaving en opvoeding staande volk uitmaakt, deels wijl zij door splitsing in de liberale, communistische en federale fractie naar drie-wezenlijk verschillende richtingen uitéénloopt; - een omstandigheid,

door welke, helaas, de ware éénheid der democratische partij wordt gestoord, haar kracht wordt gebroken, en haar zelfstandigheid in zooverre inbreuken ondervindt, naarmate er een zekere verwantschap bestaat tusschen de beschouwingen van de federale fractie en die der aristocratische partij, en een nog grooter familie-trek waar te nemen is tusschen de inzichten van de liberale fractie en die der plutocratische partij.
'Verstaat men, zooals dit dikwijls geschiedt, onder de democratische partij niet het volk, maar zijn leiders, die zich den strijd voor zijn rechten tot levens-taak stellen, zoo toont de partij, met inachtneming van de eigenaardigheid van haar verschillende fractie, zonder tegenspraak een bepaalde eigen gesteldheid en hoedanigheid. De liberale fractie karakteriseert zich door onstuimigen vrijheids-drang, de communistische door dwepende overgave, en de federale door standvastige vormdrift of neiging tot organisatie ("beharrliche Bildungstrieb"). Tot de voortreffelijke eigenschappen der partij-leiders kunnen gerekend worden: vatbaarheid tot opoffering, menschen-liefde, een recht-door-zee gaan, eergevoel, volharding en moed. Haar fouten zijn: overschatting van zich-zelf, eerzucht, hartstochtelijkheid, partijzucht, onverdraagzaamheid en doldriestheid. Overigens heeft de onmacht, waarin zich de democratie tegenwoordig bevindt en zich nog geruimen tijd bevinden zal, haar grond niet in de zoo dikwijls daarvoor opgegeven ongeschiktheid harer leiders, en nog minder in het gemis aan bereidwilligheid van het volk om die leiders te steunen, dan wel veelmeer daarin, dat zij zich niet onder de banier van één gegeven rechts-idee verzamelt, dat zij in onderscheidene onvereenigbare fracties gesplitst is, dat het liberalisme, hetwelk aan de dringendste behoeften van het volk geen bevrediging kan geven, toch nog immer veel aanhangers telt, en dat zelfs de vertegenwoordigers der sociale hervorming het niet over een gemeenschappelijk programma ééns kunnen worden'.

IV.

Dit requisitoir tegen de plutocratie is de roode draad die door het boek loopt.

Intusschen wordt het boek zelf gevormd door een volledig weefsel van onderzoek, gedachte en opmerking. Het fragment, dat wij mededeelden, was niets anders dan de 'pointe' van het geheel. Het werk levert een vrij complete ontvouwing der maatschappij: geeft een breede sociologie. Machtig en kalm ontwikkelt zich in Marlo's boek de loop en gang der maatschappij.

Wij zullen van de aanéénschakeling en volgorde der denkbeelden van dit boek een overzicht trachten te geven. Wij stellen daarbij op den vóórgrond, dat het werk zich splitst in een historisch en een systematisch gedeelte. De twee eerste deelen behelzen de geschiedkundige inleiding, de twee laatste houden zich bezig met het eigenlijk stelsel. Wij vangen natuurlijk aan met de h i s t o r i s c h e deelen.

Marlo neemt zijn standpunt in onzen modernen tijd. De jongste

tijd - zóó zegt hij - heeft een nieuwe macht doen kennen, die de lotgevallen der menschen beweegt, en deze macht is de I n d u s t r i e . Zij werd het uitgangs-punt van een nieuwe, aan de oudheid bijna onbekende wetenschap: de Economie. Deze wetenschap, die men eerst als een theorie van den materieelen rijkdom aanzag, deed weldra haar best een hooger standpunt in te nemen, en met goed gevolg. Doch zij gaat, hoezeer haar gezichts-kring zich moge uitbreiden, altijd van de industrie uit.

Industrie wordt hier opgevat in haar ruimste beteekenis als de complete productie van reëele voorwerpen. Wat haar karakteriseert is de al haar takken doordringende en omvattende technische vooruitgang, waardoor thans de vruchten van den arbeid, zonder inachtneming van nationale grenzen, onder alle volken worden verspreid, en waardoor later in de toekomst de menschen van al het vernederend zwoegen moeten worden bevrijd.

Door die industrie hebben Staten en maatschappijen beteekenis en kracht verkregen. Door haar is de samenleving der menschheid voor een goed deel ontheven van de drukkende afhankelijkheid der natuur. Toch zijn er aanklachten tegen de industrie te richten. Zij werkt vooreerst in de hand een materialistische richting, wanneer namelijk industrie niet als middel maar als doel wordt gesteld. Een tweede verwijt bestaat daarin: dat zij, door een al te onevenredige verdeeling der goederen, het ware nut dat zij brengen kon weder verstoort: groote rijkdommen komen daardoor in weinig handen, en daarentegen worden de onderste klassen der maatschappij, door wier toedoen de rijkdommen hoofdzakelijk worden voortgebracht, der armoede prijsgegeven. In de derde plaats kan men tegen haar aanvoeren, dat de zedelijke toestand van een volk meermalen in dezelfde mate daalt, als de industrie stijgt.

Bij zoo harde beschuldigingen is nader onderzoek noodig, of deze treurige gevolgen onafscheidelijk aan de industrie verbonden zijn, dan wel of zij afhangen van de wijze waarop de industrie wordt aangepakt. Met name dringt hier de vraag: of de Staat kan ingrijpen tot instandhouding van den zedelijken toestand der maatschappij? Bijna alle gezaghebbende economisten verlangden hier vroeger onthouding van den Staat. Doch allengs heeft de meening post gevat, dat zekere leiding der industrie door den Staat, dat is: EEN ORGANISATIE VAN DEN ARBEID noodig is. Geeft men dit toe, dan is een vervorming der wetenschap van de economie op handen. Marlo bekent, dat hij tot die nieuwe richting behoort, en uit dat oogpunt een te-zamenhangend economisch stelsel wil voordragen.

Hij werpt een blik op de industrie der voorvaderen: den Germaanschen toestand op het einde der Middeneeuwen, toen naast feodale landbouw-toestanden het corporatieve stelsel der gilden van kracht was. Marlo toont nu aan, dat er bij die eigenaardige groepsgewijze georganiseerde productie toch zekere stabiliteit was in alle verhoudingen; stabiliteit, die niet te verwarren is met stilstand, doch die een aan allerlei zwenkingen onderworpen onvast-

heid uitsluit. Daardoor was er zekere rust en behaaglijkheid onder de arbeidende standen. Voorts was er een organische geleding en indeeling der producenten: ieder stond in zeker verband, had deel aan iets gemeenschappelijks. Eindelijk was er door de instellingen der maatschappij-zelve een natuurlijke beperking der bevolking. Wel is waar deden zich daartegenover nadeelen gelden, hoofdzakelijk bestaande in de ongelijke rechts-aanspraken der producenten, in een zeer verwikkelden rechts-toestand, en in een nog gebrekkiger exploitatie der productie-middelen. Met andere woorden: onze voorouders hadden den arbeid georganiseerd, doch deze organisatie was onvolkomen. De ongelijke rechts-aanspraak, het monopolie der enkelen, knelde 't scherpst, streed 't meest tegen den geest van den nieuweren tijd. Toen dus die nieuwe tijd naderde, stond de industrie voor deze keus: òf betere ontwikkeling van het bestaande òf radicale omkeer. Het tweede middel scheen korter en men deed den sprong. Men brak met de organisatie. Doch men ontkwam nu het monopolisme om in de armen te vallen van het liberalisme.

De industrieele revolutie, die men ondernam, is een geweldig feit in de wereld-geschiedenis. Zij was voorbereid door mannen der wetenschap: door Quesnay, Turgot en Adam Smith. Van welk verschillend standpunt deze drie mannen uitgingen, zij ontmoeteden elkander in één gemeenschappelijke dwaling: het begrip van den zoogenaamden '*vrijen arbeid*'. Zij geloofden vast, dat elk ingrijpen in den gang der industrie, elke poging tot organisatie, de productieve krachten in haar werking zou belemmeren, en daardoor de productie verminderen. Zij waren slechts bang voor de politiemaatregelen van vroegeren tijd, en werkten nu uit het stelsel der vrije concurrentie, dat Marlo 'het verwerf-systeem' noemt, wijl het tot alle mogelijk wijze van verwerven de meest vrije beweging voor een ieder verlangt. Dit stelsel kwam tot zijn hoogte-punt door de arbeids-verdeeling, door de invoering der machines en door de uitbreiding van het crediet. Zóó dacht men een gouden eeuw te verkrijgen. Doch inderdaad verkreeg men onvrijheid van arbeid voor de massa der lagere standen, en daarentegen monopolie voor het kapitaal der enkelen. Er kwam een vervorming der industrieele standen, die noch voor de groote ondernemers, noch voor de kleine ondernemers, noch voor de arbeiders ten-zegen was. Alle groepen van productie waren nu verbroken, en er bleven slechts over aan den éénen kant de ondernemers met kapitaal, aan den anderen kant de schare der arbeiders. Marlo gaat den wanhopenden toestand der proletariërs na, brandmerkt de bezittende 'bourgeoisie'[1)], en wijst op het gevolg van dat alles: den onderlingen strijd der industrieele standen, waarvan onze tijd getuige is.

Nu die strijd dáár is, wordt men wel genoopt naar reddende middelen uit te zien. Politie-maatregelen zullen niet veel baten.

1) Zie Karl Marlo, 'Untersuchungen über die Organisation der Arbeit', Band I. (Eerste druk, 1850) pag. 96.

Ook tot een bloote weder-invoering der oude gesloten gilden kan men niet overgaan. Doch wel degelijk is weder noodig ‘organisatie van den arbeid’. Dit klemt te meer, omdat arbeid op zich-zelf niet de uitsluitende productie-factor is. Arbeid zonder hulpmiddelen der natuur beteekent niets. De natuurlijke hulpmiddelen geven eerst de bevruchting van den arbeid. Maar uit dit feit volgt dan ook dadelijk, dat het enkelen niet veroorloofd kan zijn, zich willekeurige deelen van de natuur-kracht toe te eigenen, en ze, tot eigen particulier voordeel, door andere gelijk recht hebbende mede-menschen te laten exploiteeren, tegen een, de kosten van hun onderhoud niet te-boven gaand loon[1]. De geldende wetboeken verzekeren wel is waar het eens gewonnen vermogen, zij geven waarborgen aan het kapitaal, maar het onvervreemdbaar recht van den arbeid, d.i. het recht om kapitaal te verwerven, heeft geen plaats daarin gevonden. Het Germaansche recht had echter zulke begrippen gekend. Het Christelijk idee op zijn beurt vorderde zulk een opvatting. Welnu, tot zulke CHRISTELIJK-GERMAANSCHE GEDACHTEN dieper opgevat dan vroeger, zal men weder moeten komen. Eerst dàn kan er weder voor ieder zeker hoûvast zijn. Het Christelijk-Germaansche beginsel moet de grondslag der organisatie van den arbeid der samenleving wezen. Marlo spreekt hier van Christelijk-Germaansch gilde-orde, en wijst even met den vinger naar het sociale programma, dat in 1848 door zoogenaamde Federalisten op congressen is ontworpen, zij het dan ook zonder onmiddellijk resultaat[2].

In zulk een geest moet het ‘sociale vraagstuk’ worden opgelost.

Marlo onderzoekt alsnu het rechts-standpunt dier sociale vraag.

Als van-zelf behandelt hij daarbij den ethischen en den economischen kant van dit recht. - Bij het bespreken van de ethische zijde onderscheidt hij sterk tusschen de Christelijke en de antieke opvatting. Het Christelijk beginsel is vervat in de les: hebt uw naasten lief als u-zelf; wat gij wilt dat de menschen u doen, doe gij hun desgelijks. De spillen van zulk een levens-beschouwing zijn rechtvaardigheid en liefde. De antieke opvatting dacht bij het recht slechts aan handhaving van macht, in directen en indirecten zin. In de bepalingen van het Romeinsche recht was die opvatting op de uitstekendste wijze georganiseerd. Alles berustte dáár op een gedisciplineerd en goed geregeld egoisme. Beriepen Christenen zich op het evangelie, Rome klampte zich vast aan de pandecten. Te betreuren is het echter, dat de gedachte der pandecten de samenleving nog altijd is blijven beheerschen, daar die pandecten in 't hart der menschen sterker bleken dan het evangelie, en dat op die wijze de sociale anarchie in de hand werd gewerkt.

Bij de uitéénzetting der economische sfeer van het recht stelt hij op den vóórgrond, dat economie altijd een wetenschap der

1) Zie Karl Marlo, Band I (Eerste druk, 1850) pag. 176.
2) Zie Karl Marlo, Band I (Eerste druk, 1850) pag. 183, en vergelijk deel II, pag. 335, 336.

ervaring is. Men moet dus bìj de economie altijd vragen naar het practisch resultaat: de proef op de som. Het nagaan van de economische resultaten der rechts-instellingen is een uiterst moeielijke en teedere zaak, omdat zoowel directe als indirecte gevolgen hierbij in aanmerking komen, maar het is een onafwijsbare taak. Doet men 't niet, dan loopt men gevaar zich op den weg der utopieën te begeven, en dringt men, ter-wille van een schijnschoon beginsel, de maatschappij naar een afgrond. In en na de periode der groote Fransche revolutie kwam dit vooral uit. Het idee der voor allen gelijke rechts-aanspraken kwam niet tot zijn recht, omdat men de utopieën van abstracte vrijheid en van abstracte gelijkheid wilde verheerlijken. Het eerste deed de liberale school, het tweede deed het communisme, en beide richtingen worden nu door Marlo als ‘utopisch’ gebrandmerkt. Het liberalisme, steunende op de traditie der Romeinsche juristen, heeft ons gestort in de indirecte sociale revolutie, die de moeder eener directe communistische tegen-revolutie zal wezen.

Uitvoerig gaat Marlo thans de rechts-ideeën van onzen tijd beschrijven.

Door geheel het verleden en de geschiedenis van ons geslacht loopt, volgens hem, het idee der ongelijke rechts-aanspraak als leidend beginsel. In Indië, in Griekenland, in Rome, in de Middeneeuwen en later, doet zich dat gelden. Eerst langzaam wint de invloed van het Christendom, met zijn beginselen van wederkeerige liefde en trouw, veld. Het oude standpunt, dat van het rijk der ongelijke rechten en voorrechten, het zoogenaamd monopolisme, staat echter nog altijd vast en stevig dáár. Maar het wordt bedreigd door een macht, die het zal overwinnen: het panpolisme; het panpolisme, dat echter nog vèr in het verschiet ligt.

In den tegenwoordigen tijd ziet Marlo vier groote richtingen, die hij achtereenvolgens gaat karakteriseeren: het monopolisme, het liberalisme, het communisme en het federalisme.

Wat het *monopolisme* betreft, zoo heeft het zelfs in zijn uitersten vorm nog altijd geweldige kracht. Het is het rijk der bevoorrechting. Onvrijheid, ongelijkheid heerschen daarin. Eigenlijk is het meer een feitelijke optel-som van particuliere rechten, dan een vast wetenschappelijk stelsel, al hebben Joseph de Maistre en von Haller er naar gestreefd zulk een systeem te demonstreeren. Wat de politieke ordening betreft, zoo zijn bij dat monopolisme de heerschers-bevoegdheden ongelijk onder de leden der maatschappij verdeeld. De souvereiniteit is er gesplitst. Alles richt zich naar klassen. Dit laatste betreft ook meer bepaald de sociale huishouding. De standen zijn scherp gescheiden. Het onderwijs is voor elken stand verschillend. De vermogens-verhoudingen zijn streng afgedeeld. Zoo mogelijk is er nog een vaste gilde-orde. Handel en verkeer worden kunstmatig geleid. Er is begunstiging voor de hoogere standen bij het betalen der belastingen. Het recht van vrije neêrzetting is beperkt. Van bijzonder gewicht is de verhouding, waarin het persoonlijk particulier eigendom tot het gemeenschappelijke eigendom staat. Eigenlijk is dat gemeen-

schappelijk eigendom in zekere vormen in overwegende mate voorhanden: bijv. bij fidei-commissen, bij beperking van het erfrecht, bij regeling van het familie-eigendom. Voordeelen van het monopolisme zijn de niet al te ongelijke verdeeling van het eigendom, de stabiliteit, de natuurlijke beperking der bevolking. Nadeelen zijn de gebrekkige gebruikmaking van natuur- en arbeids-kracht, en de, uit het in groot aantal zich veeltijds doorkruisende particuliere rechten voortvloeiende, rechts-onzekerheid.

Het *liberalisme* doet zijn best aan alle leden der burgerlijke maatschappij de grootste vrijheid te verschaffen. Toch bewerkt dit stelsel, volgens Marlo, juist het omgekeerde. Marlo beschouwt het liberalisme als een in haar uiterste consequentie tot oplossing of uitéénvalling der maatschappij leidend systeem; een systeem, welks ontstaan echter historisch te verklaren is uit oppositie tegen het monopolisme. Het geeft vóór, ten-bate van ieder volkomen vrijheid te verlangen. Eigenlijk splitst de liberale richting zich, volgens Marlo, in twee groote scholen: die der heele en die der halve liberalen. - De school der eerste, die consequent haar idee durft toepassen, vat den Staat in het politieke louter op als beschermings-instelling voor het individu, en predikt in sociale zaken de leer, dat de Staat zich daarmede niet mag inlaten. De volgers van die richting zou men volle of volbloed liberalen kunnen noemen. Zij willen den Staat geen enkele onderneming laten beginnen of drijven: het hebben van akkers, weiden of wouden, het exploiteeren van spoorwegen of kanalen, het geven van onderwijs, enz. enz. dit alles behoort niet tot het ressort van den Staat. Daarentegen kunnen particulieren tot alles het initiatief nemen. Voor geen soort verwerving is er een enkele begrenzing. Het individu is souverein. Zijn vrijheid van erflating is bijna volkomen. Gemeenschappelijk eigendom moet gemeden worden. Zóó dacht deze school voor alle individuen ten-zegen te zijn. Doch de werkelijkheid viel anders uit. De volkomen verwervings-vrijheid leidde tot vreemde uitkomsten. De school had vergeten, dat het verwerven niet louter afhangt van de persoonlijke werkzaamheid van het individu, maar ook van de hem ten-dienste staande hulpmiddelen of kapitalen. De rol van het kapitaal werd nu overwegend. De geld-macht vestigde zich. Het werd het rijk der plutocratie. De burgerlijke vrijheid werd ondermijnd, en het oneerlijk verwerven werd de bron van zeden-bederf. Het cijfer der bezitloozen nam telkens toe, en om hen te bedwingen werd de Staat met zijn leger meer en meer onmisbaar in plaats van overbodig. -[1)] De

1) Zie Karl Marlo, deel I (Eerste druk, 1850) pag. 297: ‘Obgleich die Liberalen ihre Grundsätze noch in keinem Lande vollkommen durchgeführt haben, so sind die bereits gemachten Versuche doch mehr als zureichend, die Erfolglosigkeit ihrer Bestrebungen zu erweisen. Sie wollten die Arbeit frei machen, und haben sie unter das Joch des Kapitals gebeugt; sie wollten die Entfesslung aller Kräfte, und haben sie in die Fesseln des Elends geschlagen; sie wollten den hörigen Arbeiter von der Scholle entbinden, und beraubten ihn des Bodens, auf dem er stand; sie wollten den Wohlstand der Gesellschaft, und schufen nur Mangel und Ueberfluss; sie wollten das Verdienst zu Ehren bringen, und haben es zum Sklaven des Besitzes gemacht; sie wollten Vernichtung sämmtlicher Monopole, und haben sie Alle durch das Riesenmonopol des Kapitales ersetzt; sie wollten die Aufhebung der Volkerkriege, und haben den Bürgerkrieg entzündet; sie wollten sich des Staates entschlagen, und haben seine Lasten vervielfacht; sie wollten die Bildung zum Gemeingut Aller machen, und haben sie zum Vorrecht des Reichthums gemacht; sie wollten die höchste Sittlichung der Gesellschaft, und haben sie in sittliche Fäulniss versetzt; sie wollten, um Alles mit einem Worte zu sagen, schrankenlose Freiheit, und haben die schmählichste Knechtschaft erzeugt; sie wollten das Gegentheil von Allem, was sie wirklich erlangten, und haben damit den Beweis geliefert, dass der Liberalismus in seinem ganzen Umfange nicht anderes ist, als eine vollkommene Utopie’.

school der half-liberalen onderscheidt zich van die der volbloedliberalen hoofdzakelijk daardoor, dat zij den werkkring van den Staat niet uitsluitend in het verleenen van rechts-bescherming, maar ook in de bevordering van enkele gemeenschappelijke belangen zoekt: m.a.w. Volgens haar kan de Staat niet enkel het bloote recht, maar ook welvaart en opvoeding ten-doel hebben. Uit dat oogpunt worden dan concessiën gedaan aan andere inzichten, en worden ten-slotte de liberalen tot inconsequentiën verleid, die echter de kiem van het kwaad - de verwerfs-vrijheid - laten bestaan. Ook hier is het resultaat veel ellende en jammer.

De derde richting, die van het *communisme*, bedoelt aan alle leden der burgerlijke maatschappij de grootste gelijkheid te geven. Haar eigenlijke naam zou moeten zijn ‘aequalisme’. Deze richting is, volgens Marlo, even verderfelijk als de liberale: zij loopt, bij volledige toepassing, ook uit op vernietiging der maatschappij. Ook zij is ontstaan uit afkeer tegen het monopolisme, doch haar volgers lett'en niet zoozeer op de onvrijheid van dat monopolisme, als wel op de daarin heerschende ongelijkheid. Het communisme bedoelt dus volkomen gelijkheid voor de individuen. Het verstaat onder gelijkheid de abstracte gelijkstelling aller levens-verhoudingen in arbeid en vermogen. De liberalen zien soms smalend daarop neder, werpen aan dat communisme de beschuldiging naar het hoofd, alsof alles slechts bij hen zou uitloopen op een verdeeling in het groot of op een goederen-gemeenschap. Doch de liberalen doen op die wijze aan het communisme onrecht. Het communisme is een zelfstandig, met het liberalisme gelijkstaand rechts-idee. Het jaagt slechts evenzeer een utopie na als de liberalen: gelijkheid in plaats van vrijheid. Ook bij de communisten kan men volbloedcommunisten en halve communisten onderscheiden. Behooren tot de eersten Thomas Morus en Cabet, zoo kan men tot de laatsten Lamennais, Louis Blanc en Fourier rekenen.

De vierde richting is het *federalisme*. Het is de richting die Marlo voorstaat. Zij bedoelt de grootste persoonlijke vrijheid en

gelijkheid aan alle leden der maatschappij te geven. Zij tracht dit te bereiken door het economisch leven, waar het mogelijk is, g e n o o t s c h a p p e l i j k in te richten. De menschen staan bij de productie dan tot elkander als leden van kleine bonden; welke bonden wederom als in één groote federatie (de maatschappij) opgenomen worden. Het federalisme staat, wat het ethisch standpunt betreft, op gelijke lijn met het liberalisme en communisme, welke beide stelsels het echter als utopieën verwerpt. Liberalisme en communisme streefden naar abstracte vrijheid of gelijkheid; het federalisme wil werkelijke, feitelijke vrijheid met gelijkheid.

De diepste motiveering van het federalisme is gelegen in zijn opvatting over het wezen van den arbeid.

Wat toch is arbeid? De onafwijsbare voorwaarde voor alle genietingen, zoowel ideëele als reëele. En de natuur-goederen, d.i. de nog niet met arbeid verbonden goederen, zij wier totaliteit wij de natuur-kracht noemen, zijn de onontbeerlijke hulpmiddelen van den arbeid. Zonder natuur-kracht is geen arbeid mogelijk. Daar nu de natuur-kracht een beperkte hoegrootheid is, zoo moet het aan een ieder daarvan toekomend deel eveneens beperkt zijn. Niemand kan zijn aandeel willekeurig vergrooten, zonder het aandeel van een ander op evenredige wijze te verkleinen. Nu is de arbeids-kracht der menschen volstrekt niet gelijk, en behoeft dus de arbeids-kracht van een ieder tot haar volledige ontwikkeling een ongelijk aandeel aan natuur-kracht. Het is er mede als met de planten: een krachtige boom, een kleine heester en een grasspriet behoeven zeer verschillende ruimte aan grond, ter vasthechting en voeding van wortels en vezels. Zonder hulp van die natuur-kracht is echter ontwikkeling onmogelijk. De aan onze arbeids-kracht beantwoordende hoeveelheid natuur-kracht vormt den stoffelijken grondslag onzer persoonlijkheid, ja, zij is als een integreerend deel onzer persoon, als een tweede lichaam te beschouwen, met hetwelk wij, zij het dan ook niet in direct fysieke verbinding, toch in natuurwettelijken samenhang staan. Wordt ons een deel van dat lichaam ontnomen, dan wordt onze persoonlijkheid verkleind. Wie over de gansche natuur-kracht beschikt, oefent de meest onbegrensde heerschappij over alle overige menschen, en wie heer en meester van dat deel is, hetwelk een willekeurig aantal andere menschen tot ontwikkeling van hun persoonlijkheid behoeven, is heer en meester over deze menschen.

Daarom verlangen de federalisten een goed geregelde deelneming van het gansche menschen-geslacht aan en heerschappij over de natuur.

Ieder mensch heeft, naar hun inzien, een aangeboren en onvervreemdbaar recht op het aan zijn arbeids-kracht beantwoordend aandeel natuur-kracht, en kan over de met behulp daarvan voortgebrachte producten van zijn arbeid naar welgevallen beschikken. Wij hebben een recht tot de zaak, d.i. ter gebruikmaking der natuur-kracht, en een recht op de zaak, d.i. op het gebruik van onze arbeids-producten. Deze tweeledige bevoegdheid maakt den inhoud uit van het federale eigendoms-recht.

In de monopolistische maatschappij is de natuur-kracht zeer ongelijk verdeeld onder de menschen, en deze indeeling staat niet in den flauwsten samenhang met de behoeften der arbeids-kracht. Vandaar een voortdurende vernederende afhankelijkheid van menschen aan menschen; vandaar een gebrek of overvloed aan natuurlijke hulpmiddelen, en ten-slotte kunstmatige productie. - In de liberale maatschappij is de natuur-kracht ook ongelijk verdeeld, soms nog ongelijker dan in de monopolistische maatschappij, maar hier is alles wisselend, terwijl in de monopolistische maatschappij alles stabiel en vast was. Doch de verwerfs-vrijheid der liberalen kan maken, dat bijna alles aan één persoon gaat toe-behooren. Bij de liberalen berust vrijheid van arbeid op deze onderstelling: dat de arbeid, ook zonder medewerking der natuur, producten zou kunnen voortbrengen. Inderdaad echter heeft slechts hij vrijheid van arbeid, die ook de onontbeerlijke hulp-middelen voor zijn arbeid bezit[1)]. - In de communistische maatschappij vindt men, verondersteld dat de bedrijven juist verdeeld zijn, ook de meest juiste indeeling der natuur-kracht, doch zij wordt, wegens de gelijke verdeeling der producten, slechts zeer onvolkomen geexploiteerd. De fout is dat de communisten meenen, dat ieder zijn arbeids-kracht tot volledige aanwending zal brengen, ook zonder het vooruitzicht op het onverkort genot der arbeids-producten. Overigens is bij dit stelsel in 't algemeen de gelijkstelling slechts schijnbaar, want zij, die meer dan anderen produceeren, moeten dit meerdere afgeven. - Slechts in het federalisme beschikt ieder over de ter-bewapening zijner arbeids-kracht noodige natuur-kracht en verheugt hij zich in het onverkort genot van al zijn arbeids-vruchten.

Het federalisme is niet een midden-ding tusschen het liberalisme en het communisme, maar iets zelfstandigs. De kern van zijn burgerlijke orde bestaat in zijn eigenaardig eigendoms-recht. Dat eigendoms-recht steunt niet op een abstractie, maar op wetten der natuurlijke orde, en zonder dat eigendoms-recht zal de pan-politische stelling der gelijke aanspraken van een ieder nooit verwerkelijkt worden.[2)]

In engen samenhang met dat federale eigendoms-recht staat dan de vraag: of wij het ons toekomend aandeel aan de natuur-kracht individueel dan wel gezamenlijk moeten exploiteeren en hoe groot en hoe talrijk in het laatste geval de vereeniging moet zijn? Met andere woorden: moet de particuliere of ‘sociëtaire’ bedrijfs-vorm regel zijn? Op die vraag kan geen absoluut vast antwoord gegeven worden. Nu eens zal de ééne vorm, dan weder de tweede moeten worden gebezigd. Toch zal aan den ‘sociëtairen’ vorm voor een grooten kring van zaken de voorkeur moeten worden geschonken. Inderdaad zal het blijken, dat de sociëtaire vorm een gewichtig bestanddeel van het federale recht uitmaakt. Wij moeten slechts ons hoeden voor de dwaling, alsof

1) Zie Karl Marlo, Band I, (Eerste druk, 1850), pag. 352.
2) Zie Karl Marlo, Band I. (Eerste druk, 1850), pag. 354, 355.

in de burgerlijke orde der federalisten alles voor alle tijden onveranderlijk zal wezen; neen, bij de nieuwe organisatie van den arbeid zal er een voortdurende ontwikkeling, zoowel van het beginsel als van de techniek, op te merken zijn.

De goederen der natuur vormen nu niet alleen de grondstof, maar ook het uitgangs-punt, de basis van alle arbeids-producten. Die natuur-goederen worden door bearbeiding in economische goederen omgezet, welke op haar beurt weder als meer volledig arbeids-materiaal kunnen dienen, en, in zooverre zij die taak vervullen, den naam kapitaal dragen. Hoe meer arbeid op zulke goederen der natuur is aangewend, of m.a.w. hoe meer zulke goederen zijn gekapitaliseerd, des te grooter is hun productie-kracht; doch altijd blijft de aan die kapitalen te-gronde liggende natuur-kracht hun onafscheidelijk bestanddeel. Tot gebruikmaking van die natuur-kracht is ieder, naar de mate van zijn arbeids-kracht, gerechtigd; tot gebruik van de reeds opgehoopte kapitaals-kracht is slechts hij aangewezen, die ze door zijn arbeid heeft voortgebracht. Daar nu echter ééne zaak draagster is van de twee krachten (natuur-kracht en kapitaal-kracht) laten zich de tweeërlei rechts-aanspraken op die ééne zaak slechts daardoor bevredigen, dat men aan den kapitaal-bezitter wel is waar het genot van de gansche kapitaal-rente, maar het gebruik van dat kapitaal als arbeids-kracht slechts in zooverre hem veroorlooft, als de daarin besloten natuur-kracht tot bewapening van zijn arbeids-kracht vereischt is.

Dit laatste probleem moet dan door de wetten van het land worden opgelost, en wel in dien geest, dat men voor de voorkomende arbeids-krachten daaraan beantwoordende verwerfs-sfeeren trekt, en daardoor alle burgers, wier kapitaal-vermogen de behoefte van hun eigen verwerfs-sfeer overschrijdt, tot het uitleenen van voorschotten aan minder vermogende leden der maatschappij aanspoort. Vermeden wordt op die wijze de fout der liberalen, om de kapitalen altijd onafhankelijk voor te stellen van de natuur-kracht.

Marlo ontwerpt nu verder den bouw van zijn federatieve maatschappij.

Wij behoeven niet lang stil te staan bij zijn opmerkingen over de eigenlijk gezegde politieke orde dier maatschappij. Hij acht eenigszins groote Staten in dit opzicht wenschelijk en wil ze natuurlijk geheel democratisch, naar al de eischen van zulk een democratie, inrichten. Van meer belang is voor ons de sociale orde van het federalisme. In 't algemeen is de taak der ‘sociale politiek’ hier zeer uitgebreid. De sociale administratie omvat velerlei: ook alle mogelijke beschavings-middelen. - De industrieele zaken worden slechts voor een klein deel door de maatschappij-zelve gedreven. Tot den particulieren kring behooren de ambachten. de landbouw en een groot deel van handel en vervoer; tot den publieken werkkring behoort het grootste deel van het inlandsch verkeer en de takken der ‘oer’-productie: het zich ten-nutte maken van wouden, bergen, jacht en visscherij. De administratie

der industrie splitst zich in tien verschillende afdeelingen, waarvan elk onder een afzonderlijken bestuurder staat[1)]. - De particuliere verwerving wordt in haar ganschen omvang door een ‘Erwerbordnung’ geregeld. Alle sociale bedrijven zijn als gilden ingericht, goed geregeld en begrensd. De verordening heeft vooral ten doel het blijvende stabiele karakter van het bedrijf te behartigen. Voorts moeten al de gilden open staan voor een ieder. - De maatschappij houdt alle personen, die bij de privaat-industrie geen werk kunnen vinden, in dienst bij openbare ondernemingen: zij worden bezig gehouden met ‘unqualificirter Arbeit’ tegen vast loon; armenzorg kan daardoor aan particulieren worden overgelaten. - In nauwe verbinding met de ‘Erwerb-ordnung’ staat een eigenaardig crediet-stelsel, waardoor alle kapitalen, die de meer vermogenden niet kunnen gebruiken, binnen het bereik der armen worden gebracht. Het uitleenen is de éénige vorm van crediet. Zoowel het verhuren van productie-middelen als het op crediet geven van verkoops-voorwerpen is verboden. Alle betalingen geschieden comptant. - Voorts spelen een groote rol de *onderlinge*

1) Zie Karl Marlo, Band I. (Eerste druk, 1850), pag. 366: ‘Die industriellen Geschäfte werden nur zum kleineren Theil von der Gesellschaft betrieben. Zu den privaten gehören, mit unwesentlichen Ausnahmen, sämmtliche Gewerbe, der ganze Ackerbau, mit Einschluss der Viehzucht, und ein nicht unbeträchtlicher Theil des Verkehrs (Handel und Transport); zu den öffentlichen der grössere Theil des inländischen Verkehrs und die von dem Privatbetrieb ausgeschlossenen Zweige der Urproduktion, als: Forstbau, Bergbau, Jagd und Fischerei, wovon jedoch die beiden letzteren an Privatleute verpachtet werden. Die Industrieverwaltung zerfällt in zehn verschiedene Abtheilungen, wovon eine jede unter der Leitung eines besonderen Ministers steht. Die betreffenden Geschäftszweige sind: der Forstbau (Forstamt), der Bergbau (Bergamt), die Ausführung der öffentlichen Bauten, wozu namentlich der Wasser-, Strassen und Eisenbahnbau gehören (Bauamt), die Post zur Beförderung von Gütern und Personen sowohl zu Wagen als auf Eisenbahnen (Postamt), der Handel mit allen zur Ausstellung in öffentlichen Waarenhallen sich eignenden Waaren (Kaufamt), eine, zur Vermittlung aller Kredit-geschäfte, zur Besorgung der inländischen Zahl- und Wechselgeschäfte und der Verwaltung aller Versicherungskassen dienende Bankhaltung (Bankamt), die Ertheilung genauer statistischer Nachweisungen über sämmtliche Erwerbsangelegenheiten (Schaffamt), die Verpflegung von Kranken, Gebrechlichen, Findlingen, u.s.w. (Hülfamt), eine Centralverwaltung der von den politischen getrennten socialen Gemeinde-angelegenheiten (Ortsamt), und die Leitung der zur Uebersiedelung aus dem Mutterlande in die Koloniën erforderlichen Geschäfte (Pflanzamt). Zur Förderung der Industrie besteht ein sich auf alle Zweige derselben ausdehnender Industrieverein, welcher gleich dem Kulturverein, in eine Reihe von Specialvereinen zerfällt und von Seiten der Gesellschaft durch Kostenbeiträge unterstützt wird’.

verzekerings-kassen. Alle burgers moeten zich verzekeren bij de weduwen-, weezen-, ouderdoms- en ongeluks-kassen. Ook bij het sluiten van het huwelijk moet men bewijzen, dat men voor de te verwachten vermeerdering der behoeften van een gezin op een zeker huwelijks-kapitaal uitzicht heeft. - In 't algemeen wordt de bevolking steeds in harmonie gehouden met de productie der onderhouds-middelen. Vóór de meerderjarigheid wordt geen huwelijk afgesloten. Echte en onechte kinderen worden gelijkgesteld. De grens van het huwelijks-kapitaal kan worden verhoogd, enz. - Het recht van vrije neêrzetting is onbeperkt. - Tegen buitenlandsche concurrentie wordt een beschermend tarief vastgesteld. Uit de opbrengsten dier rechten en uit andere belastingen worden de kosten der staathuishouding betaald. - Het privaat-eigendom heeft een overwicht boven het publieke, maar bij aanwending van den sociëtairen vorm wordt toch veel gemeenschappelijk eigendom in deze maatschappij gevonden. Alle deelgenooten van sociëtaire zaken kunnen bij uittreding hun aandeel in particulier eigendom omzetten. - De erfopvolging is vrij tot op de grens van een legitieme portie voor de naaste nakomelingen.

Volgens Marlo verlaten op die wijze de federalisten niet den bodem der werkelijkheid.

Met de monopolisten hebben zij gemeen een geleding der maatschappij in groepen en een wettelijke vaststelling van het verwerfs-systeem. Met de liberalen huldigen zij vrije beroeps-keus, concurrentie en de instelling van een erfelijk privaat-eigendom; zij onderscheiden zich van hen door de open gilden, de regeling van het verwerfs-systeem, den arbeids-waarborg, enz. Met de communisten nemen zij aan een algemeene deelneming aan het gebruik van natuur-goederen, geven zij de voorkeur aan den sociëtairen bedrijfs-vorm, en stellen zij een publieke exploitatie van sociale aangelegenheden voor, doch zij wijken van hen af, in zooverre zij den kring van het particuliere bedrijf behouden, concurrentie toelaten, den regel: ‘loon naar werk’ handhaven, en de toeneming der bevolking willen regelen.

De federalisten-zelven beminnen den vrede en zouden de evolutie der maatschappij in de richting van het federalisme vredelievend willen zien volvoeren. Doch zij betwijfelen het of alles zoo rustig zich zal ontwikkelen. Zij beschouwen liberalen en communisten als twee om de heerschappij worstelende vijandige broeders. Zij zien een strijd tusschen die beide richtingen te-gemoet, en hopen uit en na dien strijd de zege van hun beginsel te kunnen vestigen.

Marlo werpt, om zich en zijn lezers te oriënteeren, daarvoor een blik op de wereld zijner dagen: op Frankrijk, Groot-Brittanje, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Duitschland - in deze schildering vlecht hij de bladzijden in over aristocratie, plutocratie en democratie, die ik in § 3 heb vertaald - en richt eindelijk een vermanend woord tot de groote partijen, waaronder zich de Staats-macht verdeelt.

Zij moeten begrijpen dat een sociale hervorming in aantocht is.

Het socialisme, waartoe hij natuurlijk zijn federalisme rekent,

zal aanbreken. ‘Met dezelfde zekerheid, waarmede de zons-opgang op het morgen-rood volgt, moet het socialisme, na den schemerschijn, dien het nu reeds verspreidt, in vollen glans oprijzen. Het socialisme is - daarover kan geen twijfel bestaan - de toekomstige beheerscher der wereld. Over den duur van den zwaren strijd, die noodzakelijkerwijze den dag zijner zege zal voorafgaan, is het moeielijk iets zekers te zeggen. Slechts dit staat vast, dat nog harde beproevingen den socialisten te wachten staan, en dat zij zich met geduld en taaie volharding te wapenen hebben. Groot zijn de gevaren welke de socialisten van alle kanten bedreigen. Zij hebben zelfs aan hun zijde een zeer gevaarlijken, machtigen, doch kwalijk te regeeren bondgenoot: den Honger, die hen slechts al te licht tot onberekenbare daden van geweld verleidt. Groot is het aantal, nog grooter de macht van zijn vijanden, en klein het hoopje zijner in trouw beproefde volgers, die, los van ijdele hoop, los van zelf-begoocheling over de dadelijk te bereiken resultaten, zelf-verzakend, zelf-verloochenend in den dienst van toekomstige geslachten willen staan. Daarom is het zaak, dat de leden van dit kleine groepje zich op de engste wijze aanéénsluiten, ten-einde met mannelijken vasten moed, zonder op de gunst van het oogenblik te letten, voor hun reuzen-taak met zelf-bedwang aanhoudend te kampen. Zij zullen gewis het lang verbeide doel bereiken. Want het is de geest, die zich een lichaam bouwt, en de souvereinste aller machten is de gedachte, die zich met overtuiging in het binnenste van millioenen dringt en vestigt’.

Zóó eindigt het eerste deel van Marlo's werk. In het tweede deel zet hij nu zijn historische studiën voort.

Allereerst gaat hij de economische opvattingen der monopolisten en der liberalen in een uitvoerige toelichting en kritiek toetsen.

Wij slaan zijne beschouwing der monopolisten - waarbij hij vooral het oude Griekenland en het oude Rome behandelt - thans over, en werpen een blik op zijn hoofdstuk betreffende de liberalen. Hij verdeelt hier de liberale school in drie afdeelingen, schakeeringen van ééne kleur, namelijk: de oud-liberale school, de volbloed-liberale school, en de nieuw-liberale richting. Zeer nauwlettend worden al de verschillende kenmerken van deze drie scholen opgesomd. Onder de leiders der oud-liberale school wordt bijzondere studie gemaakt van Colbert. Onder de volbloed-liberalen behandelt hij de physiocraten en de zoogenaamde klassieke Engelsche economen, ook Malthus, dien hij zeer waardeert. Bij de beoordeeling der practische zijde van dit liberalisme, staat hij vooral stil bij het begrip der vrije concurrentie, en gaat hij na of vrije concurrentie leiden kan tot een rechtvaardige verdeeling der producten. Hij komt tot een ontkennend resultaat. De hoofd-oorzaken, door welke de zakelijke rijkdom in zulk een geheel liberale maatschappij onder het natuurlijk peil, d.i. onder den naar het wezen der productieve krachten bereikbaren toestand, wordt neêrgedrukt, schijnen aan Marlo de volgende twintig: 1°. Exploitatie van een

te gering resultaat gevende natuur-krachten: men exploiteert bijv. landerijen die te weinig voordeelen geven, waartoe de bevolkings-questie dringt: er is geen vast plan. 2°. Tegen het doel aanloopend gebruik van belangrijke natuurkrachten: er is te veel versnipperd grondbezit: wouden en akkers zijn niet goed afgerond. 3°. Gebrekkige gebruikmaking van belangrijke natuur-krachten, bijv. bij de mijnen, en in 't algemeen het krachts-verlies bij den landbouw, wanneer men zonder voldoend kapitaal arbeidt. 4°. Onvolledige in-gang-stelling der arbeids-krachten, wegens gebrek aan natuur-kracht: soms tobt men met te-veel menschen, wanneer er gebrek aan werk is. 5°. Aanwending van arbeid op diensten die de natuur moest leveren: het arbeids-loon toch is zoo goedkoop, goedkooper soms dan de machine. 6°. Gebrekkige vorming en ontwikkeling der meeste arbeids-krachten: er is geen ambachts-onderwijs zooals vroeger bij de gilden. 7°. Gebrekkig onderhoud der meeste arbeidskrachten: het voedsel der werklieden is zoo slecht; men zorgt beter voor de machine. 8°. Tegen de bestemming in loopende aanwending der meeste arbeids-krachten. 9°. Krachts-verlies wegens de het doel miskennende arbeids-verdeeling. 10°. Krachts-verlies wegens onvastheid in den gang der productie. 11°. Krachts-verlies wegens kunstmatigen, artificieelen toestand van het verkeer: de industrieën zijn niet dáár gevestigd waar zij haar natuurlijken bodem vinden. 12°. Krachts-verlies wegens het mislukken van veel ondernemingen. 13°. Krachts-verlies wegens het exploiteeren van improductieve zaken en bedrijven: het beurs-spel met zijn koers-wisseling oefent zulk een slechten invloed. 14°. Krachts-verlies wegens gebrek aan productieve concurrentie: men worstelt steeds met de improductieve. 15°. Krachts-verlies door den strijd tusschen ondernemers en arbeiders: beide partijen trekken voor zich aan één deken. 16°. Krachts-verlies wegens onvoldoende uitbreiding van het crediet, dat slechts aan enkelen, die iets bezitten, ten-goede komt. 17°. Krachts-verlies wegens het telkens bezwaarlijker worden der kapitalisatie, waardoor zekere ontmoediging onstaat. 18°. Krachts-verlies wegens het trager en moeielijker voortgaan van den vooruitgang in de techniek, o.a. veroorzaakt door een stelsel van geheimhouding. 19°. Kracht-verlies ten-gevolge van een bevolkings-regeling uitsluitend door verwoestende middelen: men voorkomt niet; de vrouwen brengen ten-dood gedoemde kinderen ter-wereld. 20°. Bovenmatige krachts-inspanning tot instandhouding der burgerlijke orde: de legers kosten onze maatschappij veel te veel![1)]

Dankbaar erkent Marlo, dat de nieuw-liberale school, waartoe hij in Duitschland mannen als R. von Mohl, Fr. List, W. Roscher, S. Liedke[2)], enz. enz. brengt, allerlei voorstellen heeft ontworpen om verbeteringen in den bestaanden toestand te brengen, maar hij voegt er dadelijk bij, dat al die verschillende voorstellen - waarvan hij er een vijftigtal opnoemt - fragmentarische grepen

1) Zie Karl Marlo, Band II. (Eerste druk, 1853) pag. 316/317.
2) Zie over Liedke, Karl Marlo, Band II. (Eerste druk, 1853) pag. 331.

zijn. Zij staan niet in een onderling organisch verband, vormen geen vast stelsel. Daarbij houden zij meestal weinig rekening met de wet der bevolking, en bedoelen niet zoozeer stijging der productie, als wel een betere verdeeling van het voortgebrachte. Op zich-zelf is er iets kleins in al die middelen. Men moet de hartader van het kwaad durven aantasten, durven afbreken om dan weder op te bouwen.

Marlo wil dien laatsten weg op. Vooraf behandelt hij nog de economische opvattingen der protectionisten, wier denkbeelden hij niet ten-éénemale verwerpt, doch aan zekere bepalingen wil binden. De leer van F. List schijnt hem in theorie gebrekkig te zijn opgebouwd. Voorts gaat hij dan op breede wijze de economische opvatting der communisten uitéénzetten en toetsen. Evenals bij de liberalen splitst hij de verschillende scholen dier communisten. Hij spreekt van een oud-communistische school, waartoe hij den roman der Sevarambiërs en Fichte's ‘Geschlossener Handelsstaat’ brengt; hij beoordeelt en kritiseert dan de volbloed-communisten, en wel met name: Thomas Morus, Campanella, Babeuf, Robert Owen en Cabet, om dan in de derde plaats tot de nieuw-communistische school te komen. Die nieuw-communistische richting, wier beste type Louis Blanc is, laat, volgens Marlo, het privaat-leven niet in het openbare leven opgaan, laat aan de individualiteit groote speelruimte, en staat toe dat de industrieele zaken (behoudens enkele uitzonderingen) door privaat-genootschappen gedreven worden; zij laat de keus der consumptie-middelen aan het goedvinden der individuen over. Zij wil verdeeling van arbeid naar de krachten, en van genot naar de behoeften.

Ook deze nieuw-communistische richting kan echter aan Marlo niet voldoen. Hoezeer hij Louis Blanc bewondert, acht hij toch zijn stelsel onvoldoende. Louis Blanc heeft, volgens hem, slechts overdreven verwachtingen opgewekt. Met een smartkreet neemt hij afscheid van zijn leer[1)].

Daar-tegenover gaat Marlo thans ten-slotte weder op eigen denkbeelden in. Hij behandelt ze in een hoofdstuk dat hij betitelt:

1) Zie Karl Marlo, Band II. (Eerste druk, 1853), pag. 546: ‘Mit schmerzlichen Gefühlen schliessen wir die Analyse der Lehre eines Mannes, der sie selbst so tief empfunden, so muthig für sie gekämpft und so Vieles für sie gelitten! Die sociale Reform ist leider ein Gebiet, auf dem die Stimme des Herzens vor der des Verstandes verstummen muss - eine Wahrheit, deren L. Blanc nicht immer gedenkt. Möchte er die unfreiwillige, ihm durch die Rachsucht unwürdiger Feinde bereitete Musse zur Prüfung und Vervollkommnung seiner Organisationspläne benutzen! Möchte er sich jeder Illusion entschlagen und einsehen, dass nicht Alles, was andere der Härte der Natur zuschreiben, menschlicher Verblendung zur Last fällt, das uns das Streben nach dem Unerreichbaren zum Verlust des Erreichbaren verdammt und die grösste Gefahr für den Fortschritt in der Erregung übertriebener Erwartungen liegt!’

de economische opvatting der associalisten. Het socialisme toch dat Marlo voorstaat is geheel en al voortgekomen uit het begrip ‘associatie’. De richting, waartoe die associatie den stoot heeft gegeven, wordt dus beter door het woord: associalisme dan eenvoudig-weg door de benaming: socialisme aangeduid. Dit associalisme behandelt in 't algemeen de productie als een publieke zaak, en wil de loon-verdeeling in handen der maatschappij houden; toch erkent het de ongelijkheid onder de menschen van geschiktheid en behoeften, laat het 't individueele eigendom toe naast het gemeenschappelijk eigendom, verdeelt het 't loon naar den geleverden arbeid, en eischt het ook individueele vrijheid. Het is een bepaalde vooruitgang boven het communisme.

Het verdeelt zich in twee onderdeelen: 1°. het stelsel der gemeentelijke (communale) associaties, en 2°. het stelsel der associaties naar de beroepen: de zoogenaamde professioneele associaties. De eersten behooren thuis in de leer van Fourier; de laatsten worden bovenal door Marlo gewaardeerd, en vormen een spil van zijn zoogenaamd federalisme.

Wij laten nu zijn beschouwing van Fourier buiten ons kader en zullen ons liever nog bezighouden met zijn leer der b e d r i j f s - g e n o o t s c h a p p e n . Marlo doet het licht daarop vallen door een vergelijking van de bedrijfs-associatie met het gewone loonbedrijf, of wat hetzelfde is door een vergelijking van den sociëtairen bedrijfs-vorm met den particulieren. Sociëtair heet dan een zaak of onderneming, welke door de gezamenlijke bedrijfs-genooten gezamenlijk wordt gedreven; particulier heet eene zaak welke door één of meer bedrijfs-genooten voor eigen rekening wordt geleid. Associaties zijn hier dus niet vereenigingen van ondernemers of kapitalisten, die door loon-arbeiders produceeren laten (bijv. naamlooze vennootschappen), maar vereenigingen van producenten. Niet het kapitaal als zoodanig, maar de arbeid krijgt hier dividend; de kapitalisten zijn hier geen stille vennooten, maar leenen hun geld slechts tegen den gewonen interest uit.

Welvaart en algeheele bedrijfs-zelfstandigheid sluiten elkander uit, volgens Marlo; een geïsoleerd werken zou ons niet baten. Daarom moet men vasthouden aan het ‘groot-bedrijf’. De twee vormen daarvan zijn de particuliere en de sociëtaire vorm. Bij den eersten hebben alleen de ondernemers de volle zelfstandigheid; bij den laatsten alle deelgenooten. Tot een juiste vergelijking van die twee vormen moet men, volgens Marlo, niet te veel letten op de tegenwoordige omstandigheden. Tegenwoordig zijn de loon-arbeiders bijna slaven, maar dit is geen noodzakelijkheid, het is slechts iets onafscheidelijks van de liberale orde van zaken[1)]. Toch is het een waarheid, dat de invoering van den sociëtairen vorm, dáár waar het mogelijk is, reeds dadelijk de vrijheid der menschen zou bevorderen.

Overgaande tot een vergelijking der twee vormen - waarbij Marlo erkent in veel onvolledigheid te zullen vervallen, daar de

1) Zie Karl Marlo, Band II. (Eerste druk, 1853) p. 650/651.

sociëtaire vorm feitelijk nog niet bestaat - somt hij de volgende *voordeelen* op van den sociëtairen vorm:

1°. De uit de bedrijfs-leiding voortvloeiende genietingen worden zóówel gelijkmatiger verdeeld, als tevens verhoogd. 2°. De uit het eigendoms-recht voortvloeiende genietingen worden ook deels gelijkmatiger verdeeld, deels verhoogd. 3°. De arbeids-rente wordt op de rechtvaardigste wijze verdeeld: een ieder krijgt dividend, heeft deel aan het resultaat van het werk; de heerschappij der kapitaals-premie is opgeheven. 4°. Het toezicht over de uitvoering der arbeids-werkzaamheden wordt met de geringste opoffering van krachten volbracht: men controleert als 't ware zich-zelf; geen opzichters zijn noodig. 5°. De gewichtigste drijfveêr tot abnormale uitbreiding van zaken valt weg: elke zaak houdt zich-zelve binnen zekere maat; geen felle prikkel drijft tot voortdurende vergrooting der onderneming. 6°. De afronding der zaken tot normale grootte wordt vergemakkelijkt. 7°. Het door het verschil van belangen ontstaan gebrek aan vlijt houdt op; allen hebben thans hetzelfde belang in de zaak. 8°. De uit eigenaardige dienst-verhouding voortkomende verspilling van productie-middelen houdt op; de één bederft niet meer 't werk van den ander. 9°. De nadeelen der industrie voor zoover zij op een gegeven tijd op den arbeid gaat besparen (bijv. bij invoering van nieuwe machines) worden verminderd. 10°. De uit de dobberingen en schommelingen van den gang der industrie voortkomende nadeelen worden zooveel mogelijk gelijkmatig verdeeld. 11°. De aan de geschiktheid van den persoon het meest beantwoordende beroeps-keuze wordt bevorderd. 12°. Het uit den arbeid-zelf ontspringende genot laat zich zoo volledig mogelijk daaruit trekken. 13°. De resultaten van de vorderingen der industrie bekomen de meest snelle verbreiding. 14°. Het behoud en de vermeerdering der kapitaal-middelen worden vergemakkelijkt. 15°. De uit het zelfstandig bedrijf ontspringende zorgen worden verminderd; die ‘zorg’ is thans een verterende en invretende ziekte, welke al te vroegtijdig diepe rimpels op het voorhoofd van den onbemiddelden ondernemer en der arme huisvrouw groeft. 16°. De uit den vooruitgang der industrie voortkomende voordeelen worden zoo gelijkmatig mogelijk verdeeld. 17°. De uit de dienst-verhouding ontspringende oneenigheden vallen weg. 18°. Vele uit de concurrentie voortvloeiende hardheden worden getemperd. 19°. De uit de dienst-verhouding ontstane onredelijkheden vallen weg. 20°. Het toekennen van persoonlijk crediet wordt gemakkelijker: daar alles een onderling karakter draagt, staan allen voor elkander in. 21°. De voordeelen van indirect en direct eigendom worden zooveel mogelijk vereenigd; indirect eigendom zijn de vorderingen: een ieder is nu aandeelhouder. 22°. Het geheele industrieele leven krijgt een zachter, milder karakter.

Dit zijn de voordeelen der sociëtaire orde (zie ook deel III p. 491). Maar om tot een juist oordeel te komen, moet men ook de *nadeelen* van dien sociëtairen vorm in oogenschouw nemen. Die nadeelen schijnen nu, volgens Marlo, de volgende te zijn:

1°. De sociëtaire bedrijfs-vorm biedt menigvuldige gelegenheid tot oneenigheid en strijd. 2°. De regeling der rechts-verhoudingen der deelgenooten in het bedrijf vereischt tamelijk ingewikkelde wetten. 3°. De leiders der associaties (‘die Vorsteher’) hebben niet altijd den grootst mogelijken prikkel tot vlijt. 4°. Diezelfde leiders of hoofden zijn bij de leiding der zaken beperkt in hun handelingen. 5°. Het verkrijgen van een ambt als ‘Vorsteher’ hangt slechts voor een deel van de geschiktheid, voor een ander deel van andere eigenschappen af. 6°. Het instellen van eenigszins gewaagde industrieele proefnemingen wordt verzwaard. 7°. De met het verkeer en bedrijf bezige beambten hebben gelegenheid zich-zelven te bevoordeelen. 8°. Het sociëtaire bedrijf biedt gelegenheid aan tot begunstiging. 9°. De leiding der zaken door de leden van groote genootschappen is tijdroovend. 10°. Het sociëtaire bedrijf eischt zekere beperkingen der individueele vrijheid.

Hoewel die nadeelen wegen, zoo zijn toch, volgens Marlo, de voordeelen dermate in 't oog springend, dat aan den voorrang van den sociëtairen bedrijfs-vorm boven den particulieren niet te twijfelen valt.

Van het standpunt der liberalen worden wel is waar allerlei tegenwerpingen tegen dezen associatie-vorm aangevoerd, doch hun bedenkingen zijn te weêrleggen. Zij zeggen, dat alles wat gemeenschappelijk eigendom heet tot verkwisting leidt. Men kan echter, volgens Marlo, daarop antwoorden, dat dit slechts het geval is met het gebruik van goederen, welke niet tot het eigendom behooren der individuen die ze gebruiken. De sociëtaire exploitatie is, zóó zeggen de liberalen verder, zeer gebrekkig, zooals de huishouding met de gemeenschappelijke gronden eener gemeente bewijst. Deze zaken zijn echter, zóó antwoordt Marlo, niet te vergelijken; bij de gemeente-gronden zoekt ieder zooveel mogelijk tot zich te halen; het is eigenlijk geen exploitatie. Keuze, zóó spreken de liberalen verder, kan geen goede beambten geven. Ja, zegt Marlo, mits de kiezers maar goed zijn, kennis en belang in de zaak hebben. De arbeiders, zóó verklaren de liberalen, zijn minder geneigd zich aan de leiding van door hen gekozen beambten, dan aan een van hen onafhankelijken ondernemer te onderwerpen. Doch Marlo doet opmerken, dat bij zijn sociëtairen vorm er geen sprake is van meesters en dienaren, maar van gezellen en belanghebbenden. Slechts wanneer ieder uitsluitend in zijn eigen belang werkt - aldus hervatten de liberalen - heeft de grootste krachts-ontwikkeling plaats. Dit juist is te bewijzen, zegt Marlo. Eindelijk voegen de liberalen aan dit alles de verzekering toe, dat de invoering van den sociëtairen vorm onoverkomelijke zwarigheden met zich zal sleepen. Hier meent Marlo aan overdrijving te kunnen denken, en beticht hij de liberalen den sociëtairen ondernemings-vorm te verwisselen en te verwarren met de sociale hervorming.

Toch is het goed aan dit laatste steeds te denken. Ja, zeer zeker, er zijn moeielijkheden en zwarigheden te overwinnen wanneer men bij zekere takken van bedrijf de genootschappelijke vormen

wil aanwenden. Het gaat waarlijk niet als van-zelf. Ook de socialisten, wanneer zij alles in dezen nieuwen vorm willen gieten, maken zich aan vele illusiën schuldig. Zij laten de schaduw-kanten van het sociëtair bedrijf geheel buiten rekening. Zij denken er niet aan, dat de hoofdzaak van den nieuwen vorm bestaat in de op-zijde-zetting van de dienstbaarheid, en willen dadelijk van den sociëtairen ondernemings-vorm al de voordeelen van het 'grootbedrijf' verwachten. Eindelijk vervallen zij in de fout hunner tegenstanders, om de sociëtaire exploitatie voor het wezen-zelf der sociale hervorming te houden.

Neen, zegt Marlo, dat wezen der maatschappelijke evolutie bestaat in de toekenning der economische voorwaarden ter bevruchting van den arbeid; zooals daar zijn: herstelling van het evenwicht tusschen natuur en arbeids-kracht; het zich ten-nutte maken van inhoudrijke in plaats van magere natuur-kracht; terugvoering van ondernemingen op de doelmatigste grootte; combinatie van fabrieken met landbouw; invoering van een publieke exploitatie op daarvoor geschikte productie-takken; stichting van crediet-instellingen, die de productiefste aanwending der kapitalen bewerken; onderdrukking van onredelijk en onzedelijk verwerven, enz. enz. Vele van die maatregelen nu worden door den sociëtairen vorm ondersteund, doch zij worden toch (zij het met minder goed gevolg) ook zonder dezen vorm verkregen.

De associatie, de genootschappelijke vorm, is derhalve niet het wezen der sociale hervorming, maar slechts een lid, een schakel van een reeks instellingen.

Bedenken wij het wel, dat een abnormale bevolking (bij voorbeeld) even zoo goed gebrek zal lijden bij den sociëtairen als bij den particulieren vorm. Onvruchtbare akkers worden enkel door den sociëtairen vorm niet vruchtbaarder dan zij kunnen zijn. De arbeids-rente zal, zoodra er werkelijk overvloed van arbeids-kracht voorhanden is, ook bij den sociëtairen vorm tot de natuurlijke onderhouds-kosten zinken. Ondernemingen van abnormalen omvang geven bij geen enkelen bedrijfs-vorm goede resultaten. Fabrieken, die buiten het middenpunt van haar marktgebied liggen, voeren bij iederen exploitatie-vorm tot ontwikkeling van kunstmatige verkeers-kringen. In één woord: de associatie op zich-zelve is niet bij machte het kwaad der bestaande maatschappelijke orde te heelen.

Daarvoor is noodig een andere geest, die zelfzucht en onwetendheid te-niet doet. Het gemeenschaps-gevoel moet werken en leiden tot DE CHRISTELIJK GERMAANSCHE ORDE der toekomst, tot het ware panpolisme.

V.

Het historisch deel van het werk van Marlo 'Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Weltöconomie' bestaat uit twee deelen. Ook het *systematisch* deel, voorzoover het afgewerkt is, beslaat twee boekdeelen. Het is thans onze taak even een blik op die twee laatste deelen te werpen.

Marlo houdt zich daarin allereerst bezig met eenige algemeene grondbeginselen der economie vast te stellen.

De wetenschap der economie onderzoekt, volgens hem, de wetten naar welke de maatschappelijke taak onder alle producenten te verdeelen is, en wil dat aan het menschelijk geslacht de grootst mogelijke genietingen worden bereid. Daar nu uit dat onderzoek voortvloeit, hoe de organen van een uit veel deelen samengesteld lichaam te-zamen moeten werken, zoo kan de economie ook de leer van de doelmatigste organisatie van den arbeid genoemd worden.

Een eerste hoofdzaak is dus dadelijk goed te onderscheiden tusschen productieven en improductieven arbeid. Inderdaad behoort in de bestaande maatschappij zulk een groot deel der werkzaamheden tot de laatste soort. Marlo rekent daartoe in de eerste plaats den zoogenaamden lucratieven arbeid, die op spel, op termijn-handel, op onzedelijke winst gebaseerd is; en rangschikt daartoe voorts den destructieven arbeid, die zulk een ruime plaats thans inneemt. Hoe dikwijls noopt de concurrentie daartoe! Worden niet stoomboot-diensten opgericht bijna uitsluitend met het doel andere diensten dood te varen? Worden niet tal van maatschappijen gevestigd, louter ter-wille van de beschikking over speculatieve effecten? ‘Berooven’ en ‘overbevoordeelen’ reiken elkander in onze maatschappij de hand. De handels-beurzen in de groote koopsteden kaatsen elkander den bal toe. De vloek der kapitalen werkt ontzettend. Desorganisatie van hetgeen goed bij de productie georganiseerd kon zijn, is thans regel[1)].

Een tweede hoofdzaak is de overweging, dat bij het verwerven der vruchten van den arbeid niet altijd alléén het verstandelijk inzicht, maar ook het z e d e l i j k karakter van den mensch moet wegen. Nog altijd staat men bij dat verkrijgen van arbeids-resultaten voor de keuze: of men de heidensche of wel de Christelijke levens-beschouwing deelt. De antieke wereld-orde veroorloofde de vruchten van den arbeid van anderen voor zich te nemen: de sterkere verwierf op kosten van den zwakkere. Midden-eeuwen en nieuwe tijd volgden nog altijd dat voorbeeld. Een waar vuist-recht heeft onder de menschen zich gehandhaafd, zij het op indirecte wijze. Het onredelijk verwerven is door mercantilisten en anderen ten-troon geheven. Oorlogen moesten zulk streven steunen. De Christelijke opvatting daarentegen leert: dat slechts rechtvaardigheid in de maatschappij tot het doel kan voeren. Haar spillen zijn gerechtigheid en liefde. Zij wil dat ieder de vrucht krijgt van eigen inspanning, maar ook de volle arbeids-vrucht: een ieder het zijne, een ieder wat recht is. Voorts belijdt zij dat liefde, d.i. vereeniging, de vruchtbaarheid der productie op ongemeene wijze verhoogt. De Christelijke wereld-beschouwing wenscht doodgewoon eerlijken, braven arbeid. Zij legt meer klem op organisatie dan wel op overmatige arbeids-verdeeling. Zij kant zich tegen een verwisseling der begrippen: verwerven en

1) Zie Karl Marlo, Band III. (Eerste druk, 1857) pag. 33 en 68.

produceeren. Eischt nooit - zóó spreekt zij - verwerfs-vrijheid, maar slechts het recht tot gebruik en aanwending der natuur-kracht.

Overeenkomstig deze leidende grond-beginselen gaat nu Marlo een breed economisch stelsel opbouwen.

Al de begrippen, die in onze economische handboeken voorkomen, worden na elkander toegelicht en getoetst. Achteréénvolgens behandelt hij de begrippen van waarde, van productie, van consumptie, van natuur-kracht, van den mensch en zijn arbeids-kracht, van de bevolking, van den arbeid, van het bedrijf, van het vermogen, van het crediet, van het geld, van de maten, van het inkomen, van de rente, van het loon, van de werk-kosten, van den prijs, van den rijkdom en van den eigendom.

Wij kunnen natuurlijk niet bij de behandeling van elk dezer begrippen stilstaan. Trouwens, als men onze ontvouwing gevolgd heeft, dan zal men wel langzamerhand begrijpen in welken geest Marlo de questies, die zich aan deze verschillende economische vraagstukken vastknoopen, oplost. Wij wijzen dus slechts op enkele karakteristieke uitlatingen en uitéénzettingen. - De hoofdoorzaak en grond der armoede wordt altijd door hem gezocht in het gebrek aan vruchtbaren arbeid: de improductieve verkrijging is, volgens Marlo, nog altijd zoo groot; daardoor vermeerdert aan den anderen kant de werkloosheid, daaruit vloeit voornamelijk voort, dat het grootste deel der menschen slechts even (nood-druftig) onderhouden wordt. De tweede reden moet dan gezocht worden in de onbeteugelde voortplanting; de natuur werkt hier met krachts-verkwisting en het is de zedelijke plicht der menschen meesters der natuur ook hierin te blijven. Inderdaad moet de gang der bevolking zich richten naar de productie en de verdeeling der onderhouds-middelen; wordt de bevolking niet op zulk een wijze geregeld, dan verdringen zich weldra scharen in vernederende armoede. De Staten moeten wel degelijk zich dus bezighouden met zekere bevolkings-politiek, en voor kolonisatie en landverhuizing zorgen. - Bij het leerstuk van den arbeid behandelt Marlo natuurlijk de bekende begrippen van arbeids-verdeeling en arbeids-vereeniging. Nieuw komt ons voor zijn uitéénzetting van wat hij noemt '*Locirung*' der arbeids-krachten[1]. De plaatselijke verdeeling der producenten oefent toch, volgens hem, een zeer belangrijken invloed op het resultaat van den arbeid. Marlo wijdt aan die plaatselijke verdeeling van den arbeid een gansch hoofdstuk: het zeven en twintigste, dat dus het vraagstuk van de woonplaats van den arbeider behelst. Dit geheele hoofdstuk is een fraai voorbeeld, met welk een aan de natuurkunde ontleende methode Marlo alles ontleedt. Al de eigenaardigheid van het werken in een dorps- of stads-gemeente; geheel de keuze der terreinen waarin werkplaatsen en fabrieken moeten worden gevestigd, dit alles komt ter-sprake, en de economische gevolgen van het slecht gesitueerd zijn van fabrieken wordt duidelijk in 't licht gesteld. - Wanneer Marlo meer bepaald het loon der

1) Zie Karl Marlo, Band III. (Eerste druk, 1857) pag. 440.

arbeiders gaat behandelen, wijst hij uitvoerig aan, hoe die questie van het loon in onze bestaande maatschappij geheel en al afhangt van de zoogenaamde kapitaal-premie: het deel dat het kapitaal telkens uit het loon, middellijk en onmiddellijk, opeischt[1]. Zonder vervorming der rechts-orde, waarin die werking der kapitaal-premie onbelemmerd wordt toegelaten, is voor de gewone arbeiders geen verbetering van toestand en lot mogelijk. Door eigen krachten zullen de arbeiders zich die verbetering niet kunnen verschaffen; werkstakingen hebben slechts tijdelijken invloed; de gansche maatschappij moet een vervorming ondergaan, allereerst in de richting van het sociëtaire bedrijf. - In 't algemeen wil Marlo reeds dadelijk overal instellingen, die het inkomen der individuen zouden normaliseeren[2]. Wettelijke interest, vaststelling van den rente-voet worden dus, onder inachtneming van zekere grenzen, door hem bepleit. Met crediet-middelen en met het geld houdt hij uitvoerig zich bezig. Soms geeft hij werkelijk practische middelen aan de hand: bijv. om gouden baren, door den Staat bij de banken in depot te geven, als wereld-munt voor den handel te doen gebruiken. Opmerkelijk is het, hoe hij Duitschland waarschuwt toch niet over te gaan tot den enkelen gouden standaard[3].

Het laatste hoofdstuk, dat Marlo in zijn elementair deel der economie bewerkt, bevat uitéénzetting over den *Eigendom*. Wij zullen den inhoud van dit hoofdstuk nog iets uitvoeriger mededeelen. Vóórop plaatst hij de stelling, dat de socialisten geenszins den eigendom willen vernietigen of ondermijnen, maar integendeel hem vollediger willen maken. Overgaande tot een beschrijving der vormen van den eigendom, wijst hij eerst op de indeeling in direct en indirect eigendom, waarbij onder indirect eigendom verstaan wordt de vorderingen; dáár beheerscht een persoon op middellijke wijze de zaak van een ander, wijl hij die zaak te vorderen heeft. In de tweede plaats bespreekt hij de onderscheiding tusschen volledig en onvolledig eigendom, waarbij het Romeinsche recht 't type van het complete eigendom geeft, terwijl het Germaansche recht rijk is aan beperking op het volle eigendom. Voorts behandelt hij het verschil tusschen gemeenschappelijk en individueel eigendom, waarbij ook weder de bepalingen van het Germaansche recht met betrekking tot die gemeenschap ter sprake komen. Eindelijk gaat hij de indeeling na, die hij vestigt tusschen verbonden en onverbonden eigendom. Verbonden of organisch eigendom is datgene, waarvan de eigenaars een ethische vereeniging vormen, en waarbij zij hun eigendoms-recht slechts als leden van die vereeniging uitoefenen. Op al die indeelingen van den eigendom moet worden gelet, wanneer men den eigendom, onder den vorm der associatie, juist wil begrijpen. De liberale

1) Zie Karl Marlo, Band III. (Eerste druk, 1857) pag. 722, 723 en volg.
2) Zie daarover de opmerkingen van wijlen den heer I. van Woensel Kooy in het ‘Sociaal Weekblad’ van het jaar 1902, pg. 147.
3) Zie Karl Marlo, Band III. (Eerste druk, 1857) pag. 604.

orde heeft van al die splitsingen en vormen niets willen weten, en heeft slechts goed georganiseerd één bijzonderen vorm van den eigendom, te weten: bij de naamlooze vennootschappen.

Dit wat den vorm van den eigendom betreft. Wat het wezen van den eigendom aangaat, zóó zegt Marlo het volgende. De mensch heeft persoonlijkheid, de natuur niet: de mensch kan dus de natuur als middel tot zijn doel gebruiken; de natuur is zaak en de mensch heeft heerschappij over die zaak. Ziedaar de kern van het eigendoms-recht. Maar ‘mensch’ beteekent het gansche menschen-geslacht. De heerschappij over de natuur komt dus het best met het doel overeen, wanneer wij de natuurlijke goederen op de voor de gemeenschap van allen nuttigste wijze gebruiken, zoodat een ieder het grootste levens-genot er van heeft. Heerschappij over de natuur dit is het uitgangspunt, maar slechts rechtvaardige heerschappij. De rechtvaardigheid is dus het grondbeginsel. Alle menschen hebben een recht op de vruchtbare bearbeiding der goederen van de natuur; voorts moeten dan de producenten het volle recht hebben op het genot van hun arbeids-vruchten.

De aanhangers der verschillende rechts-ideeën hebben die opvatting van het wezen van den eigendom op eigenaardige wijze verwerkt. - In de monopolistische maatschappij ging men uit van het denkbeeld dat de maatschappij zich splitste in standen; er werd nu gestreefd dat ieder een aan zijn stand geëvenredigd vermogen verkreeg, een ieder zou in zijn kring of sfeer een aan dien kring passend eigendom moeten bezitten. - Bij de liberalen pakte men de zaak gansch anders aan. Dáár stond op den vóórgrond, dat ieder het recht had zich zooveel goederen der natuur toe te eigenen als hij krijgen kon, en over die goederen bekwam hij dan een onbepaalde macht: hij kon ze gebruiken of misbruiken, om het even, slechts kon de Staat een zekere beperking doen gelden als zulk een eigendom tegen het algemeen welzijn inliep: de Staat vaardigde dan wetten tot onteigening ten algemeene nutte uit. Wat den vorm betreft, zoo hieven de liberalen al de veelsoortige eigendoms-vormen op en lieten zij slechts het uitsluitende en volledige eigendom bestaan. Wat de verwerving van den eigendom aangaat, zoo wilden zij niets weten van een radicale onderdrukking van het improductief verwerven, zooals het zich voordoet in woeker, spel of bedrog. Wat eindelijk het ‘recht op arbeid’ betreft, om aldus voor een ieder eigendom mogelijk te maken, zoo wilden zij er eigenlijk niet van weten: het vraagstuk werd zeer onvolledig door hen behandeld. Recht op arbeid is toch eigenlijk recht op vruchtbaren arbeid, dat is dus op een arbeid, welks loon met den vooruitgang der industrie wast. Gebrek aan werk hangt altijd eenigszins samen met overbevolking. - De communistische opvatting van den eigendom had altijd slechts het droombeeld van gelijkheid voor oogen, en beproefde dit te verklaren of te vestigen.

De federale opvatting heeft ten doel aan alle menschen het voor het algemeen nuttigste gebruik der goederen van de natuur

mogelijk te maken door het zaken-recht in dien geest te vervormen. Het wil vestigen 't beginsel van het panpolisme, en streeft in die richting. Verschillende opvattingen kunnen zich daarbij doen gelden, en de ervaring of liever het oordeel der geschiedenis zal hierbij steeds moeten worden in acht genomen. Toch zijn enkele regelen over de gesteldheid van zulk een zaken-recht wel te geven. Marlo noemt er tien op: 1°. De toe-eigening der goederen van de natuur moet zich naar de arbeids-kracht richten. 2°. Alle eigendom moet den vorm aannemen die het meest nuttig is voor de gemeenschap. 3°. De werkmiddelen moeten aangewend worden tot de doel-einden die het meest nuttig zijn voor de gemeenschap. 4°. De eigenaars van werkmiddelen mogen deze niet gebruiken op eene wijze die schadelijk is voor de gemeenschap. 5°. De bevolking moet, uit het oogpunt van het zaken-recht, in een juiste verhouding staan tot de natuur-kracht. 6°. Allen, die werken willen, hebben een recht op arbeid. Arbeids-beurzen, enz. moeten worden ingesteld. 7°. Zij die voor arbeid ongeschikt zijn hebben een rechtmatige aanspraak op levens-onderhoud. Een verzekerings-stelsel voor invaliditeit en ouden dag moet worden ingevoerd. 8°. De openlijke verkwisting van genot-middelen is ongeoorloofd. 9° De vroegere generaties zijn niet gerechtigd de latere geslachten in de aanwendig van het eigendom, dat door hun toedoen ontstaat, te beperken. Deze regel slaat voor een goed deel op de staatsleeningen, die onze eeuw in zoo ruime mate uitgeeft. 10°. Het recht der erflaters op het nalaten van hun vermogen moet slechts door de natuurlijke erf-aanspraken van kinderen en ouders beperkt worden.

Terwijl de liberale opvatting van het eigendoms-recht grootendeels steunt op dorre Romeinsche rechts-begrippen, komt het federale zaken-recht in veel punten overeen met het Germaansche recht[1)]. Te wenschen ware het, volgens Marlo, dat men weder

1) Zie Marlo, Deel III. (Eerste druk, 1857) pag. 858/859: ‘Seine Uebereinstimmung mit dem germanischen Sachenrecht ergibt sich hauptsächlich aus folgenden Momenten. Erstens: Das Letztere räumt allen Gliedern der Gesellschaft einen, wenn auch sehr ungleichen, Anspruch auf Betheiligung an dem Genuss der natürlichen Güter ein, wie sich aus den Lehen, Stammgütern, Fideikommissen, den Zunftrechten, den Rechten der Markgenossen, dem Recht der Hörigen auf Unterhalt u.s.w. sehr deutlich ergibt. Zweitens: Es wirkt nicht nur in indirekter Weise regulierend auf den Gang der Bevölkerung, sondern wird in dieser Wirkung auch durch wichtige, deren Gang direkt regulierende Gesetze unterstützt. Bei allen Ständen findet auf die eine oder die andere Weise eine Beschränkung der Fortpflanzung statt: bei den höhern Ständen durch die den Ehen der nachgeborenen Söhne sehr hinderlichen Majorate, bei den mittlern theils durch die bäuerlichen Majorate, theils durch die auf direkte und indirekte Erschwerung der Ehen berechneten Zunft- und Gemeindeordnungen, und bei den niedern durch die Einrichtung, dass die Hörigen zur Begründung einer Familie der Einwilligung ihrer Guttshern bedürfen. Drittens: Es hat, wie das Zinsenverbot beweist, die Tendenz, den inproduktiven Erwerb zu unterdrücken. Obgleich nun jenes Verbot seinem Zwecke durchaus nicht entspricht, weil es nicht der Kapital-zins, sondern die Kapitalprämie ist, um derer Unterdrückung es sich handelt, so darf doch die ethische Bedeutung des genannten Verbots keineswegs verkannt werden. Viertens: Es hat durch seinen grossen Reichthum an gemeinschaftlichen Eigenthum, durch seinen noch grössern Reichthum an verbundeten Eigenthum so wie durch die Anwendung von Aktien das Material zur Ausbildung der für die Mehrzahl der Werkmittel geeignetsten Eigenthumsform geliefert’.

dien laatsten weg insloeg en de frissche gezonde levens-vatbare Germaansche grondbeginselen weder in eere bracht.

Aldus eindigt het derde deel. Marlo wilde nu in een groot vierde deel de toepassing dier begrippen leveren. Hij wilde daarin een volledig ontwerp van een organisatie van den arbeid geven. Dit deel zou zeer veel, minstens elf, hoofdstukken bevatten. Ongelukkigerwijze heeft hij-zelf slechts drie van die hoofdstukken uitgegeven, en heeft men in den tweeden druk van 1886 nog slechts één hoofdstuk uit zijn nalatenschap daaraan kunnen toevoegen. Die vier hoofdstukken behandelen: de weldadigheid, de bevolking, de kolonisatie en het arbeids-recht. Uit verschillende verwijzingen van dit laatste deel (van den tweeden druk) zien wij, dat hij nog hoofdstukken bewerkte over den landbouw (zie pag. 214), over de familie (zie pag. 82), over het huishouden (zie pag. 85) en over de architectuur (zie pag. 214). Wij moeten ons echter wel bepalen tot het in druk voorhandene, zullen slechts kortelijk aanstippen wat in de drie eerste hoofdstukken eigenaardigs voorkomt, om eenigszins langer stil te staan bij het hoofdstuk van het arbeidsrecht, dat vrij volledig samenvat en afrondt al de verschillende enkele lessen en wenken, die in het vroeger door Marlo behandelde waren aangegeven. Hier worden zij herhaald, doch door de concentreering en samenstelling krijgen zij nieuwe kracht en nieuw licht.

Bij het behandelen van de ‘Weldadigheid’ is het hem vooral te doen, om aan te wijzen, dat in de tegenwoordige liberale orde er steeds volstrekte behoefte aan weldadigheid is. Dit is niet in alle opzichten een noodwendigheid. Er zijn ja oorzaken van het gebrek onder de menschen, die men onveranderlijk zou kunnen noemen. Deze zullen er altijd bestaan: zij zijn de onvolkomenheid der natuur-kracht en de onvolkomenheid der arbeids-kracht. Maar er zijn ook oorzaken die veranderlijk zijn, en die met onze tegenwoordige opvatting en orde van dingen samenhangen. Tot die veranderlijke rekent Marlo de vijf volgende: de onvolkomenheid der industrieele wetenschappen, de onvolkomenheid der ethische wetenschappen, de onvolkomenheid der instellingen, de onvolkomenheid der eigen werkzaamheid, en het plaats grijpen van rechts-inbreuken. Die vijf oorzaken bewerken dat er steeds behoefte aan weldadigheid is. De liberalen hebben geen redmiddel voor

dit feit. Zij kunnen de oorzaken der armoede, zoowel die zonder schuld als uit eigen schuld ontstaan, niet wegnemen. In fijne onderdeelen wordt dit alles nagegaan: zeer gedetailleerd wordt alles hier ontleed. Ten-slotte komt hij tot het resultaat, dat, behalve op omkeer van geest, karakter en gemoed, zeer veel neêrkomt op de noodzakelijkheid van het inrichten van *verzekeringen voor de arbeidende klassen in de gevallen van ziekte, ongeluk, invaliditeit en ouden dag*.[1)] Marlo is de eerste in Duitschland, die zulk een organisatie van verzekerings-instellingen in 't groot ontwerpt en bepleit. Ieder moet gedwongen worden daartoe zijn bijdrage te storten. Huisvaders moeten ook, volgens hem, storten in weduwenen weezen-kassen. Kortom de gansche maatschappij moet met kracht gaan volvoeren het denkbeeld, dat werkelijk in de jaren 1883, 1884 en 1889 voor een goed deel door Bismarck voor Duitschland is tot stand gebracht.

Het tweede hoofdstuk in deze afdeeling behandelt het vraagstuk der bevolking, of liever der overbevolking. Marlo staat hier geheel en al op het standpunt van Malthus en zoekt te bewijzen, dat werkelijk de toeneming der bevolking zekere grenzen niet mag overschrijden, wil de welvaart van het algemeen gehandhaafd worden. De maatregelen, die men tegen overbevolking kan nemen, zijn of buitengewone of gewone. Tot de buitengewone rekent hij de begunstiging van landverhuizing en de begunstiging van kolonisatie. Tot de gewone rekent hij (behalve het terugwijzen van vreemden en het lastig maken van 'Einwanderung') natuurlijk het verminderen der geboorten. Eenigszins uitvoerig gaat hij op dit laatste in. Hij wil allereerst het celibaat bevorderen; de sociëtaire bedrijfs-vorm zal de gewoonte van het celibaat voor de mannen eer begunstigen dan tegengaan; hij wenscht dan echter ook voor de vrouw middelen om zelfstandig haar brood te verdienen, wil voor haar meer dan tot dusver carrières, bijv. van onderwijzeres, enz. openstellen; hij wil voor de vrouwen een instelling van zusterhuizen, en verlangt voor haar begunstiging van religieuse en andere orden tot uitoefening van charitеit, van verpleging, enz. In de tweede plaats wil hij den toestand van weduwnaar of weduwe draaglijk of aangenamer maken. Hij rekent hier - behalve op de algemeene gewoonten en zeden, die ook de invoering van den sociëtairen bedrijfs-vorm met zich mede brengt - op de instelling der zuster-huizen, op een vereenvoudiging van het huishouden, en vooral op den plicht, die aan alle echtgenooten moet worden opgelegd om hun vrouwen in de weduwen-kas te verzekeren. Marlo wil dan in de derde plaats het sluiten van het huwelijk eenigszins moeielijker maken. De man moet eerst bewijzen dat hij zijn kost kan verdienen; een 'Meisterprüfung' kan hem worden opgelegd, en voorts kan dan de grens van ouderdom voor het huwelijk eenigszins worden verlengd: voor de vrouw tot 22 jaren, voor den man tot 25 jaren. Bij het sluiten van een huwelijk moet

1) Zie Marlo, deel IV (tweede druk, 1886), p. 54 en. 19, 20, 22.

dan tevens aangetoond worden, dat er een ‘kindergoed’ aanwezig is, dat is: een onvervreemdbaar kapitaal waaruit de eerste zorg en opvoeding der te verwachten kinderen wordt bestreden. Marlo besteedt groote moeite om dat ‘kindergoed’ juist vast te stellen, en wil den plicht daartoe met dwang invoeren. In de vierde plaats acht hij enkele bepalingen, ten-einde den omvang der gezinnen te beperken, niet onraadzaam. De schoolplicht, waartoe ieder moet betalen, zal reeds een kleine beperking veroorzaken. Dan denkt Marlo aan een wettelijke vergrooting van het ‘kindergoed’ na de geboorte van drie kinderen. Eindelijk wenscht hij dat ambtelijk de verplichtingen van den huisvader telkens worden ingescherpt. Het huwelijk mag niet ontaarden in een vrijplaats voor zinnelijke lusten. In de vijfde plaats ontwerpt hij maatregelen ter voorkoming van onechte geboorten. Hij meent dit te kunnen bewerken door verhooging van het ‘kindergoed’, wanneer zulk een onechte geboorte plaats heeft, en ten andere door het erkennen der rechten van onechte kinderen. Het onderzoek naar het vaderschap moet wel degelijk, volgens hem, worden toegelaten. Hij acht het verbieden van dat onderzoek een der meest schijnheilige daden der liberale orde. Hij spot met die ‘achtbare’ familiën, ter wille van wier rust ontelbare kleine kinderen worden opgeofferd. Een lang aangehouden ‘foei’ ontglipt hier zijn mond. Met eenige beschouwingen over prostitutie en op het noodige toezicht daarop, sluit hij dit onderwerp.

Het (derde) hoofdstuk over de kolonisatie kunnen wij gerust overslaan. Veel merkwaardigs bevat het niet. Een grondige kennis over dit onderwerp bezat Marlo geenszins. Hollands stappen op dit gebied worden niet eens bij de historische ontvouwing vermeld. Waar hij de zoogenaamde federale koloniale politiek ontvouwt, levert hij constructies in de lucht, beschrijft hij experimenten met denkbeeldige kolonisten. Wij blijven hier niet stilstaan.

Doch uiterst merkwaardig is het laatste hoofdstuk, dat wij van zijn hand bezitten, het hoofdstuk over het w e r k - r e c h t of de werk-orde.

Die werk-orde moet wel degelijk in de rechts-organisatie van den Staat zijn opgenomen. De rechts-organisatie toch moet het ons mogelijk maken onze levens-doeleinden zoo volledig mogelijk te bereiken, en daar nu de bewerking der ter bevrediging onzer behoeften dienende natuur-producten een der gewichtigste dezer doeleinden is, zoo moet die rechts-organisatie alle de voor die bewerking noodige bepalingen bevatten. Ontvingen wij alle genotmiddelen van de natuur, zonder dat wij daarop arbeid behoefden aan te wenden, dan zouden wij toch in menigvuldige rechtsbetrekkingen tot elkander staan, maar een werk-recht zou er dan niet aanwezig zijn.

Dit werk-recht - dat door de liberalen eenvoudig wordt geëlimineerd - omvat dus de complete regeling onzer werkende arbeidzaamheid, zoowel in directen als indirecten zin, zoowel in eenvoudigen als gemengden toestand, bijv. wat dit laatste betreft, waar het samengevlochten is met familie-recht, huwelijks-recht

of erf-recht. Alle arbeids-uitingen (ook die der gevangenen) behooren daartoe.

Marlo gaat nu eerst na, hoe onder de *monopolistische* rechtsopvatting het werk-recht er uit gezien heeft. Een werk-recht is monopolistisch, wanneer het de bevoorrechte leden der maatschappij in staat stelt zich op kosten van alle overigen het grootst mogelijk levens-genot te verschaffen. De wetten van zulk een werk-recht waren zeer eenvoudig. Het bevoorrechte deel der maatschappij nam slechts eenigen arbeid op zich, namelijk: arbeid die edel of bepaald noodzakelijk was. De rest der bevolking werd in slavernij gehouden, moest werken voor de anderen. Dat was het ideaal der antieke wereld. Onze voorvaderen handelden anders. Zij durfden in dit opzicht het monopolisme slechts ten-halve uitwerken. Zij verwierpen de volledige slavernij, doch brachten in toepassing hoorigheid, heeren-diensten, leen-verbanden, erfpachten, tienden, uitkeering van schot- en lot, woud- en weide-servituten, banrechten, gilde-rechten, enz., enz. Al deze instellingen en lasten waren niet altijd schadelijk; hoorigheid heeft in sommige omstandigheden haar goede zijde. Maar ten-slotte moesten al die bepalingen verflauwen en verbleeken, omdat het Staats-inkomen geheel en al afhankelijk werd gesteld van het nationale inkomen van het volk, en dat nationale inkomen door al die verschillende monopolistische instellingen belemmerd werd zich te ontwikkelen. De arbeid kan zich niet ontplooien. Het monopolistisch werk-recht had alleen een betrekkelijk recht van bestaan kunnen blijven behouden, wanneer men van lieverlede de monopolies milder had doen worden, m.a.w. de perken had uitgezet.

Want een goed werk-recht moet tot allen zich uitstrekken, niet tot enkele standen. Het moet alle menschen in staat stellen de grootst mogelijke hoeveelheid industrieele goederen voort te brengen. Het moet tevens de rechtvaardigst mogelijke verdeeling der geproduceerde goederen bewerken. Het moet alle menschen de grootste vrijheid in de keuze der genietingen toestaan. Het moet de uit den arbeid voortvloeiende vermindering der vatbaarheid om te genieten zooveel mogelijk beperken. Het moet alle menschen in staat stellen zich den last van den arbeid zooveel mogelijk te verlichten. Het moet alle menschen veroorlooven zich door hun arbeid zooveel mogelijk eer te verwerven.

Voldoet dan het werk-recht der liberalen aan die eischen?

De inhoud daarvan is bijster kort: ‘Geef volledige werk- en voortplantings-vrijheid.’

Welke nu zijn de gevolgen daarvan?

Het eerste deel, de volledige werk-vrijheid, heet dan vrijheid van arbeid, of wel vrije concurrentie. Het geeft de bevoegdheid om zonder eenigerlei rechts-beperking het werk in te richten. Dat is: *a.* Ieder mag zonder beperking alle arbeids-takken, en wel, als hij wil, ze alle gelijktijdig en te-gelijk uitoefenen. Die een handwerk beoefenen, of een ambt waarnemen, kunnen dat doen, zonder eerst te bewijzen dat zij hiervoor geschikt zijn. Een bankier kan te-gelijk landbouwer, hotel-chef, advocaat of iets dergelijks zijn: men cumuleert

allerlei bedrijven. *b*. Alle arbeids-takken mogen op elken willekeurigen tijd uitgeoefend worden. Men laat zooveel uren mogelijk werken, desnoods 's nachts het werk uitvoeren. *c*. Alle werkzaamheden mogen op elke plaats uitgeoefend worden. De verdeeling tusschen stad en dorp is, wat den arbeid betreft, opgeheven. *d*. Alle bedrijven mogen in elken arbeids-vorm uitgeoefend worden, d.i. alle soorten van particulieren of sociëtairen bedrijfs-vorm zijn naar willekeur veroorloofd *e*. Alle arbeidstakken kunnen in gilden of niet in gilden gedreven worden; dit staat den producent volkomen vrij. *f*. De bedrijven aller werktakken mogen in elken maatstaf uitgeoefend worden, in elken omvang dien men verkiest, met twee of met duizend medearbeiders. *g*. Zoowel productieve als niet-productieve arbeids-takken kunnen uitgeoefend worden. Een enkelen keer wordt vergunning noodig geacht voor enkele soorten van spel. Doch overigens staat beurs-spel in één rij met goederen-handel. *h*. Alle arbeids-takken mogen op elke arbeids-wijze worden uitgeoefend, zonder dat het noodig is, er zich om te bekommeren, of die werk-manier de vruchtbaarheid van den arbeid beperkt of niet, of zij de improductieve verwerving mogelijk maakt of niet. Het is niet verboden bosschen te vellen en uit te roeien, nagemaakte merken te zetten op de producten, boeken na te drukken, eetwaren te vervalschen, enz. enz.

Aldus werkt men vrij. Doch de resultaten van deze vrijheid zijn nu de volgende. Allereerst ziet men dat de productie geen ware vlucht neemt. Er wordt eigenlijk te weinig geproduceerd. De oorzaken daarvan zijn niet onduidelijk. Er is bij de meesten geen eigenlijke liefde voor den arbeid; het grootste deel van den arbeid der menschen is arbeid om loon, en de loon-arbeider denkt slechts aan uren, die hem een evenredig cijfer van stuivers opleveren. Het werk-zelf is hem onverschillig. Veelal ontbreekt het daarbij voor een groot deel der menschen aan gelegenheid tot arbeid. Er is geen stabiliteit in het bedrijf. Nu eens hoopt de arbeid zich op, dan weder is er volkomen stilstand en werkloosheid. De vruchtbaarheid van den arbeid wordt op allerlei wijze beperkt: door roofbouw, door slechte ontwikkeling en luttele vorming der jonge arbeids-krachten, door het drijven van lieden tot beroepen die niet voor hen geschikt zijn, door een artificieele inrichting van het verkeer, door kwalijk werkende crediet-instellingen, enz.[1)] In het algemeen kan men zeggen, dat er te-veel improductieve arbeid wordt aangewend. De kapitaal-vorming geschiedt op te-geringe schaal.

Naast die beperking der productie, waartoe de volledige arbeids-vrijheid aanleiding geeft, is dan op te merken een onrechtvaardige verdeeling der producten. Veel producenten worden belet hun arbeids-kracht naar behooren te kunnen ontwikkelen, en worden daardoor in hun inkomen verkort. Oneerlijke arbeid wordt even zoo goed, ja soms beter beloond dan eerlijke vlijt. De grond-rente

1) Zie de gevallen uitvoerig vermeld deel IV (tweede uitgave, 1886) p. 276/277.

is toch eigenlijk een voorrecht of monopolie dat enkele bezitters opsteken, terwijl de gemeenschap daarvan de voordeelen moest plukken. De kapitaal-rente eindelijk werkt als een premie voor de rijkeren ten-nadeele steeds der loonen van de armen.[1)] Van evenredige verdeeling der inkomsten onder alle leden der maatschappij is in dit regime van absolute vrijheid inderdaad haast geen sprake. Het toedeelen van veel en weinig gaat haast bij toeval en gril.

Andere trekken en schaduwen verdonkeren nog dat beeld der in 'vrijheid' werkende menschheid. Er is in 't algemeen een te-groote beperking in de keuze der genietingen. Een deel der menschen moet onmatig lang arbeiden; zij worden daardoor verstoken van elk genot, dat hen aan hun waarde als mensch zou herinneren. Een ander deel, huizende in nauwe gangen en stegen eener fabrieks-stad, beseft zelfs niet het veredelende van een blik op de natuur. Er komt voorts door de onrust en spanning van het altijd jagen naar geld een gemis aan vatbaarheid van genieten. De zin voor hoogere genietingen gaat ontbreken. Voeg daarbij, hoe voor allen, wie zij zijn, op welken trap der maatschappij zij zich bevinden, de arbeids-last verzwaard wordt. De onthouding voorts van elke werkelijke eerbetuiging voor arbeid doet des te grievender gevoelen, dat geld en nog eens geld uitsluitend loon voor elk zwoegen is. Eindelijk worden in deze samenleving de zedelijke motieven en belangen voortdurend gekwetst. Op den teederen aard van vrouwen en kinderen wordt bij den arbeid niet gelet. Men drijft ze desnoods reeds jong in de mijnen. De ondeugden der hoogere standen pralen weelderig op de straten. De prikkel tot oneerlijkheid wordt waarlijk niet ter-zijde geschoven. Er is een rechts-bescherming ook voor oneerlijke bedrijven. Favoritisme verleent ambten, wanneer deze al niet te-koop zijn. Een leugenpers bederft de atmosfeer en geeft het voorbeeld van prostitutie van den geest. De zin voor ideële levens-opvattingen verflauwt. De Staat lost zich op in een ware plutocratie.

Let wel op, dat dit alles slechts het gevolg is van de ééne helft der leer der liberalen.

De andere helft van haar stelsel, om de oogen te sluiten voor een ongeregelde toeneming der bevolking, verscherpt al die opgenoemde gebreken en misstanden. Wij behoeven hier niet meer bij stil te staan, daar wij dit onderwerp hierboven reeds behandeld hebben. Marlo wijst, dunkt mij, juist aan, hoe door de talrijke gezinnen vooral der lagere klassen de demoralisatie toeneemt. De spaarzaamheid neemt dan af, daar 't toch niet helpt. Het drankgebruik neemt toe, daar men de armoede als in een roes wil vergeten. Naasten-liefde wordt een klank. En een revolutie-geest doordringt allengs die wriemelende, krioelende scharen.

Het werk-recht der liberalen werkt dus tegen zijn doel in.

De socialisten toonden dit op alle wijzen aan, doch de economisten sloegen geen geloof aan die kritiek. De economische doctrinaire dogmatiek bewoog zich als in het luchtledige, werkte juist

1) Zie Marlo, deel IV (tweede druk, 1886), pag. 279/280.

met de methode van het elimineeren, en de heeren economen elimineerden in hun stelsel de ellende. Toen ging de practijk haar eigen weg. Zij liet uitzonderingen toe op die door de liberalen geboden arbeids-vrijheid. En zonderling was het, dat men nu door de feiten-zelven gedwongen werd te erkennen, dat sommige beperkingen der arbeids-vrijheid de productie deden stijgen. Eenzelfde verschijnsel deed zich voor bij de verdeeling. Ook dáár werkten regelen, die hier en dáár perken plaatsten, niet zoo kwaad als men zich in de theorie verbeeldde. Men begon dus soms in nieuw-liberale kringen te twijfelen aan het absolute der vrijheids-leer. Sommigen durfden reeds denken aan ‘sociale politiek’. Het rijk der liberale werk-vrijheid neigde ten-val.

Marlo kan dus nu zijn *federaal* werk-recht voordragen.

Waar de nieuw-liberalen uitzonderingen op arbeids-vrijheid hier en dáár voorstelden, dáár stelt het federaal werk-recht beginsel tegen beginsel, en wil dat consequent en radicaal uitwerken.

Het gaat, scherp en precies, uit van een e t h i s c h standpunt. De nieuw-liberalen hadden gezegd: allen menschen moet het mogelijk zijn het grootst mogelijk inkomen te verwerven. De federalen zeggen: allen menschen moet het mogelijk zijn het grootst mogelijk levens-genot te verkrijgen. Langs acht verschillende wegen en middelen, evenwijdig loopende met de op pag. 56 opgenoemde acht verschillende bepalingen van het liberale werk-recht, wil het federale stelsel zijn doel bereiken. Slaan wij een oog op die acht punten. Zij luiden aldus: *a*. Ieder mag slechts voorwaardelijk alle arbeids-takken uitoefenen. Er zal een onderscheiding en een scheiding der arbeids-takken plaats vinden, zooals nu reeds de nieuwliberalen de beroepen van apotheker en arts uit elkander houden. Het federale stelsel vraagt een onderzoek naar bekwaamheid. Het verbiedt meestal een gecombineerd uitoefenen van veel beroepen. Staats-beambten mogen zich niet steken in industrieele ondernemingen, niet directeuren van naamlooze vennootschappen zijn. Soms wordt echter juist, ter-wille van het ethisch beginsel, een gecombineerd bedrijf door het federale werk-recht voorgeschreven, met name: wordt een samenvoeging van industrie en landbouw voor de industrieele arbeiders noodzakelijk geacht. *b*. Niet alle arbeids-takken mogen op elk tijdstip worden uitgeoefend. Er moet allereerst gelet worden op den ouderdom der arbeidenden. Dan moet de werk-dag binnen zekere perken worden begrensd: liefst voor alle vakken een normale arbeids-dag worden voorgeschreven. Het werken 's nachts moet worden verboden. Een rust-dag in de week moet worden opgelegd. *c*. Niet alle arbeids-takken mogen op elke plaats, elk oord gedreven worden. Wel is waar, wilden ook de nieuw-liberalen reeds door douane-rechten de industrie eenigszins plaatselijk begrenzen, de federalen gaan echter verder, verdeelen het fabrieks-wezen in de verschillende gewesten van het land, en verwijzen de fabrieken-zelven naar de dorpen. *d*. Niet alle arbeids-takken mogen in elken willekeurigen vorm uitgeoefend worden. De Staat heeft zijn publieken vorm. Op zoodanige wijze worden bosschen en wouden verzorgd, verschillende regalia ge-

exploiteerd. Tegenover dien publieken vorm staat dan de private of particuliere, en de meeste dier private zaken worden dan 't best in den sociëtairen vorm gegoten. Het bedrijf der maatschappij splitst zich dan in een veelheid van privaat-associaties, die onderling elkander steunen en bijstaan. *e.* Niet alle arbeids-takken kunnen, al of niet, in een gild uitgeoefend worden. Het federale recht vraagt gilden voor alle niet in huis gedreven arbeids-takken. Die federale gilden zijn echter geen stedelijke maar nationale vereenigingen, welke leden of afdeelingen vormen van een hoofdgilde-vereeniging en een districts-gewijze georganiseerde inrichting hebben. De functies van die gilden zijn talrijk en gewichtig. Zij nemen raadgevend deel aan de wetgeving, zij verleenen eerbetuigingen in het werk, zij stellen examens en proef-kampen in, zij leiden de ten-toonstellingen van arbeids-producten, enz. *f.* Niet in alle arbeids-takken mogen de zaken of bedrijven in elken wille-keurigen maatstaf uitgeoefend worden. Regelen worden gesteld voor het niet te groot worden, maar ook voor het niet te klein zijn dezer zaken. Reeds dadelijk voor den landbouw heeft die vaststelling van een min of meer normalen omvang van het bedrijf plaats. *g.* Slechts productieve en geen improductieve arbeidstakken mogen worden toegelaten: alle soorten van spel, loterijen, termijn-handel in effecten, zijn verboden. *h.* Niet alle arbeids-takken mogen op elke wijze worden uitgeoefend. Geen roofbouw, geen nadruk, geen vervalsching van eetwaren, geen plaatsing van bedriegelijke merken, kunnen gedoogd worden. Dit spreekt trouwens haast van-zelf. Het beginsel echter wordt in het federale recht vèr uitgebreid. Verkochte goederen of waren mogen niet worden beleend (‘Abschaffung des Ausborgens der verkauften Waaren’). Voorts wordt aan de producenten van grondstoffen de verplichting opgelegd, om van eenige hunner producten (bijv. graan) niet elk bedrag, maar slechts het gemiddelde oogst-bedrag in het verkeer te brengen.

Naast deze directe middelen, waardoor de arbeid eener maatschappij wordt geregeld, behartigen dan de federalen de zorg voor een normalen bevolkings-toestand. Het ordelijk toenemen van het cijfer der bevolking is een gestadig onderwerp van hun bezorgdheid. Op indirecte wijze waken zij hier voor de welvaart.

De federale opvatting van het recht - Marlo resumeert dit nog eens ten-slotte - staat geheel en al op e t h i s c h e n grondslag. Zedelijke plichten vormen den grondslag ook van het arbeidend leven. Met een vulgair eudaemonisme wil de federale levensbeschouwing waarlijk niet verward worden. De zedelijke plicht om zelf naar volkomenheid te streven door voor anderen te leven, staat vèr af van het begrip van verstandige eigenliefde. Ook de leer van Hegel wordt door het federalisme verworpen. Hegel beschouwt in den diepsten grond van zijn denken de menschen als natuur-verschijnselen, en laat deze verschijnselen hun noodlot volgen. Van zulk een ‘destinisme’, dat inderdaad geen kansen onderstelt om het individu zedelijk beter te maken, wil Marlo

niets weten. Marlo staat vast en onbewimpeld op Christelijken grondslag. Hij wil bestrijding der ‘zonde’, en voorts een ontwikkeling - want federalisme beteekent niet iets afgeslotens, iets absoluuts - der maatschappij op den weg van recht en van liefde. De Staat, die de organisatie van zulk een Christelijk recht bewerkt, is echter slechts de uitwendige wapenrusting der maatschappij. Het gansche maatschappelijk lichaam moet practisch het begrip der liefde verwerkelijken. De Staat moet slechts zorgen, dat het recht altijd gelijken tred houdt met de zedelijke opvatting der samenleving. Momenten van een federaal recht zijn nog de volgende. Er zijn ‘zelfplichten’ die tot het rechtsgebied behooren, bij voorbeeld: de geheel het bestaan omvattende verzekering der leden van de maatschappij. De werkkring der politie kan kleiner worden, mits slechts de werkkring der justitie breed en groot wordt opgevat. De Staat laat de sociale functies aan de maatschappij in 't algemeen, of voor een deel aan sociale vereenigingen over. De maatschappij is geen aanhangsel van den Staat, maar een zelfstandige vereeniging naast den Staat, doch uit het oogpunt van recht aan den Staat onderworpen. Het volledig maatschappelijk leven kent drieërlei kring of sfeer: eerst de groote algemeene vereeniging der maatschappij in 't algemeen; dan binnen dien kring de goed geordende reeks der gilden-vereeniging waartoe alle arbeids-bedrijven behooren; eindelijk de inrichting dier bedrijven-zelven, die, waar het slechts mogelijk is, in genootschappelijke (sociëtaire) kleinere of grootere lichamen zijn geconstitueerd. De samenvlechting en samenwerking van al die vereenigingen en kringen vormt dan het wezen van Marlo's federalisme.

IV.

Dit is de inhoud van Marlo's zwaarwichtig boek. Het betoog gaat bedaard en kalm voort. Nuchter en onbevangen worden de onderwerpen opgevat. Het ééne vraagstuk wordt volledig na het andere afgehandeld. Haast onbedwingbaar zwelt dan de golven-reeks der argumenten, die tegen de bestaande maatschappelijke dijken der liberale orde aanrukken. Die argumenten nagaande, dat betoog volgende, denkt men haast niet aan den auteur-zelven. Er is, bij een eerste kennisneming, iets onpersoonlijks in dat boek, dat aan de verspreiding der ideeën zeker geen goed heeft gedaan. Het boek leeft niet. De gewone wereld heeft liever met een schrijverstemperament te doen, dat zich op natuurlijke wijze krachtig en levendig uit, dan met een zoo zorgvol vastgehouden toeleg om achter het boek weg te schuilen. Eenige eigenaardigheden had anders de schrijver wel. Wij spreken nu niet van zijn zucht om altijd zijn onderwerpen stelselmatig in te deelen. Haast eentonig wordt de optelling, eerst van de voordeelen eener instelling, dan weêr, gewetensnauw opgesomd, van al de nadeelen dier inrichting. Ook is er zekere hebbelijkheid, een ‘tic’ zouden de Franschen zeggen, om vreemde woorden te smeden en te gebruiken. Hoe dikwijls moet ons het

woord ‘panpolisme’ vervelen, dat in tegenstelling van ‘monopolisme’ door hem is gevormd! Ergens gebruikt hij (zie deel IV, pag. 333) tot zelfs het woord ‘salutismus’. Allerlei onderscheidingen worden als gangbaar door hem aangenomen. Hij neemt een verschil aan (zie deel III, pag. 197) tusschen ‘Oekonomie’ en ‘Oekonomik’. Over het algemeen wendt hij bij enkele zijner vreemde woord-vormingen zekere methode aan. In zijn eerste deel, pag. 260, geeft hij daarvan een klein voorbeeld. Hij scheidt dáár streng af de vormen der heerschappij van de vormen der regeering. De benaming der eersten stelt hij altijd samen met ‘kratie’, en verkrijgt dan de woorden en begrippen van monokratie, polykratie, pankratie, synkratie en akratie. De benaming der laatsten verbindt hij steeds met ‘archie’, en bekomt zóó de woorden en begrippen van monarchie, polyarchie, panarchie, synarchie en anarchie. Hij blijft aan die benamingen nu vasthouden tot onverstaanbaar wordens toe. Den lezer kost het telkens eenige moeite zich te herinneren, dat hij bezig is te lezen over ‘democratie’, terwijl hij het woord ‘pankratie’ vóór zich ziet. Inderdaad heeft Marlo uit dit oogpunt soms iets van Fourier, een socialist, van wiens ideeën hij ook wat het doorvoeren der associatie betreft - lang niet afkeerig was. Overigens, afgescheiden van die woord-vormen, was de stijl van Marlo's boek degelijk en goed, doch eenigszins gewoon. Hij schrijft in breede, langzaam zich afwikkelende volzinnen. Van tijd tot tijd dringt dan toorn eenigszins laborieus door lange zinnen naar boven. Let bijvoorbeeld op een zinsnede als de volgende (deel II, pag. 343), die als type kan dienen: ‘De liberale orde, welke aan het oneerlijk verwerven de overwinning bezorgt op het eerlijk verdienen, den overvloed maakt tot prijs van woeker, spel en bedrog, en de ellende tot loon geeft aan vlijt en rechtschapenheid, moet, elk zedelijk gevoel in kiem verstikkend, tot een algeheele demoralisatie voeren, en heeft, zooals de toestand van het hedendaagsch Europa op 't treffendste bewijst, reeds daartoe geleid. Wanneer derhalve tot zedelijkheid opwekkende moralisten zich met hun vermaningen tot de machthebbers der liberale maatschappij wenden, en van hen een geheele vervorming der bestaande orde van zaken verlangen, zoo doen zij eenvoudig hun plicht; wanneer zij daarentegen, de ellende der proletariërs aan hun onzedelijkheid toeschrijvend, dezen uit gebrek aan arbeid hongerende lieden spaarzaamheid vlijt, matigheid en berusting in hun lot aanpreken, en hen zelfs met “zede”-prijzen daarvoor willen beloonen, maken zij zich-zelven aan onzedelijkheid schuldig, en wel aan zulk ééne die te-gelijk walging verwekt.’

Bedriegen wij ons, wanneer wij meenen dat in zulke deftige sententieuse ingewikkelde zinnen toch wel iets klopt? Hoe langer men dan ook in Marlo's boek leest, hoe meer het schijnbaar onpersoonlijke, dat in den aanvang hindert, wegvalt. Het is dan, alsof men dwars door de golven der redeneering, in de diepte der doorschijnende wateren, plotseling den blik van een man ontmoet. Een zeer edel gelaat. Een weemoedige trek plooit zich om de lippen.

Droevig boetgezant staat hij bij het openen van een nieuw tijdperk. Hij zou de maatschappij nog van zonde hebben willen overtuigen, nog hebben willen nopen tot bekeering. Hart-doordringend klinken zijn woorden tegen een samenleving, die zich aanstelt, alsof de gewoonten en hebbelijkheden van ‘raven’ - denk aan Henry Becque's stuk ‘Les Corbeaux’, deze scherp en diep getrokken ets van onzen tijd - het einddoel der menschelijke beschaving kunnen zijn. Zijn weemoed wordt haast hartstochtelijk. Hij laat niet af te weeklagen en te vermanen. Doch de scharen laten hem praten, volgen hem niet op zijn gangen.[1)] De geleerden, als zij hem hooren gewagen van het visioen op zijn weg van Damascus, schudden het hoofd, en vragen hem of hij niet aan zelf-verblinding toegeeft. Weg-wijzer zonder weg blijft Marlo verlaten staan, droefgeestig en alléén.

Van de groote felle socialisten, die na hem komen, neemt Marx geen notitie van hem. Lassalle citeert hem ééns in zijn ‘Bastiat-Schulze von Delitzsch’ (zie Lassalle's Reden und Schriften, Edit. 1893, Band III, pag. 205) zonder er iets bij te voegen. Slechts Rodbertus schijnt hem meer te waardeeren. In zijn nagelaten werk ‘Das Kapital’, Editie 1884, pag. 104, zegt hij het volgende: ‘men kan niet genoeg opmerkzaam maken op Marlo's boek: wel is waar verschillen de economische inzichten heden nog zeer sterk bij hen die naar hetzelfde doel streven, doch, wat hiervan ook zij, er bestaan weinig wetenschappelijke werken, die met meer kennis, grondigheid en onpartijdigheid zijn geschreven dan dat van Marlo’.

De midden-klasse in Duitschland nam zulke woorden echter in 't geheel niet ter-harte.

Is het dan toch waar, zóó schijnt Marlo te mompelen, dat klassen niet overtuigd, maar overwonnen worden?

1) Het lot van 't boek van Marlo is te vergelijken met het lot van 't boek van Thompson over ‘the distribution of Wealth’.

Hoofdstuk III.
Rodbertus-Jagetzow.

Wij moeten ons thans bezig houden met Rodbertus, den ‘grondlegger’, zooals men hem noemt, van het Duitsche wetenschappelijke Staats-socialisme, die in het jaar 1875, zeventig jaren oud, op zijn landgoed Jagetzow is overleden.

Hij was een soort Pommersch land-edelman, in de verste verte geen volks-beweger, geen vriend van rumoerige propaganda, integendeel, een eenigszins éénzelvig karakter, geïsoleerd levend, hoog ontwikkeld door aanleg en studie, voornaam in vormen en omgang, conservatief haast in manieren en optreden; een vermogend grond-bezitter, die altijd in de weêr was zijn mooi landgoed zorgvol te administreeren, en die, na het dagelijksch toezicht op zijn akkers, zijn bibliotheek in zijn heeren-huizinge opzocht, om zich de historische ontwikkeling der maatschappij duidelijk te maken. Wel werd hij een poos in de jaren 1848 en 1849 door de vaart der politiek opgenomen, was hij lid der volks-vertegenwoordiging en zelfs een oogenblik minister te Berlijn, doch dit duurde niet lang: het was een kort voorbijgaand tijdstip, en weldra was hij weder te Jagetzow, reed hij te-paard zijn goederen rond, en zat hij 's middags - eenzame contemplatieve Robinson, zooals hij zich noemde - te peinzen en te schrijven in zijn studeer-vertrek. Van tijd tot tijd verschenen van zijn hand brochures, artikelen en boeken, die wel niet dadelijk een publiek vonden, niet onmiddellijk pakten, doch die ideeën strooiden, door de beste hoofden in Duitschland opgevangen, aanvaard en getoetst. Die ideeën wezen telkens en telkens naar een socialen Staat, bepaaldelijk voor Pruisen naar een sociaal koningschap. Na den oorlog met Frankrijk in 1870, en na de stichting van het Duitsche keizerrijk, wilde hij medewerken om Bismarck dien weg op te dringen. De vorm, waarin hij zijn denkbeelden kleedde, was daarbij zeer opmerkelijk. Hij schreef een eigenaardigen, oorspronkelijken stijl, sappig Duitsch, dat aan bruin-groene eikentakken en vochtig eikenloof deed denken. De inhoud was altijd zwaar doordacht, doch de vorm kenmerkte zich veelal door frischheid van uitdrukking; en daar dezelfde gedachte anders voorgesteld, telkens in de verschillende werken voorkwam, werd de eerst afschrikkende oogenschijnlijke duister-

heid der pittige, kort inééngedrongen zinnen langzamerhand voor gezette lezers helder en vol leven.

Eerst thans komen die werken volledig voor den dag. Een deel zijner brieven is in 1880 door Rudolf Meyer uitgegeven. Zijn schriftelijke nalatenschap is na zijn dood, van 1878-1885, vooral door professor Adolph Wagner en dr. Theophil Kozak bezorgd. Een gansche literatuur is ter toelichting zijner geschriften verschenen. Men doet echter het best de eigen werken van Rodbertus goed te lezen. Gemakkelijk is de lectuur niet altijd, soms eentonig. Is er reeds in zijn leven, behalve in de korte episode van 1848 en 1849, geen kleurrijk drama op te merken, zoo ziet men in zijn geschriften slechts te meer één voortgezette inspanning van gedachten, een splitsing der begrippen tot in het ragfijne, een wonder-scherpe ontleding van denkbeelden, bewonderenswaardig zelfs waar hij absoluut ongelijk heeft. Alles volgt in die bladzijden bij hem ééne lijn, van 't begin tot 't einde. Zijn leven is een echt denkers-leven.

I.

Hij was 12 Augustus 1805 te Greisswald in Pommeren geboren. Het deel van Pommeren, waarin die stad lag, behoorde toen aan Zweden. Zijn vader was er Zweedsch justitie-raad en professor in het Romeinsch recht; de moeder was een dochter van Schlettwein, den physiocraat. De vader was een zeer bemiddeld man. Hij zegde in 1808 zijn ambt vaarwel en verhuisde naar Mecklenburg op het landgoed Beseritz, dat hij als Duitsch land-econoom wilde administreeren. De jonge Karl Rodbertus bezocht nu het gymnasium in Mecklenburgsch Friedland, was van 1823 tot 1825 te Göttingen, en in de jaren 1825 en 1826 te Berlijn student in de rechten, werkte hard en trad na zijn promotie in dienst van Pruisen. Hij werd geplaatst eerst als ‘Auscultator’ te Alt-Brandenburg, toen als ‘Referendar’ te Breslau, en kwam in den aanvang van het jaar 1830 aan de bureaux van het gouvernement te Oppeln in Silezië.

Hij bleef echter niet lang in dat gareel. Korten tijd toch daarna verliet hij den Staats-dienst en ging hij reizen. Hij bracht de volgende jaren door te Dresden en te Heidelberg, voorts in Zwitserland, Frankrijk en Holland.

Teruggekeerd van die reizen bleek hij een gevormd, gerijpt karakter. Hij had zich den gereserveerden toon van den man van de wereld eigen gemaakt en de Pommersche Noordduitsche hoekigheid wat afgeslepen; zijn uiterlijk had voortaan iets van een koel diplomaat. Hij had zich in 1834 een landgoed, Jagetzow, gekocht, waarop hij zich in 1836 vestigde. Voortaan zou zijn naam aan dien van het landgoed verbonden zijn. Hij noemde zich van nu af Rodbertus-Jagetzow.

Het was een mooi groot landgoed, duizend morgen groot, in Vóór-Pommeren, dicht bij Jarmen en ook niet vèr van het stadje Demmin. Met zijn statige beuken-lanen, zijn eiken-bosch, waar

herten en fazanten in het wilde rond liepen, zijn frissche zwellende rozen-perken, zijn vruchtbare akkers en grazige weiden, maakte het een deftigen indruk. Rodbertus deed zijn best het flink te administreeren, zorgde voor draineering en wisseling van bouw, en toonde zich in alle opzichten een goed land-econoom.[1] Voorts las en studeerde hij in zijn vrije uren. In zijn omgeving viel dus allengs de aandacht der land-jonkers en heere-boeren op hem. Hij werd weldra gekozen in de Pommersche provinciale vergadering. In het jaar 1841 werd de landheer van Jagetzow benoemd tot 'Kreis- und Landschaftshilfs-Deputirter' voor het district Demmin, en als zoodanig geroepen in de commissie tot het ontwerpen van nieuwe provinciale ('Landschafts') belastings-beginselen en van een nieuw provinciaal reglement voor Pommeren. Brochures zou hij over zulke questies gaan uitgeven. Doch ondertusschen had hij over dieper vraagstukken, over de geheele ontwikkeling der maatschappij, ook reeds denkbeelden op het papier gesteld; beschouwingen, die de haren van zijn vrienden de landjonkers steil overeind op het hoofd zouden hebben doen rijzen, wanneer zij die studies gelezen of er iets van begrepen hadden.

Wij echter moeten met die geschriften (twee in getal) wel degelijk kennis maken.

Van uit zijn landgoed Jagetzow zond hij namelijk reeds in 1837[2] - een jaar nadat hij er gewerkt had - een eenigszins lang artikel aan de 'Augsburger Allgemeine Zeitung', onder den titel. 'Die Forderungen der arbeiten den Klassen'. Dit artikel werd door de redactie niet geplaatst, en bleef dus als geel verkleurd manuscript vooreerst in zijn portefeuille. Het opstel was echter uiterst merkwaardig. De inhoud daarvan werd in zijn latere hoofdwerken, vooral de 'Sociale Brieven', slechts uitvoeriger ontwikkeld. Dadelijk liet hij zien, welk een geest hem, den

1) Zie over het landgoed Jagetzow: 'Briefe und socialpolitische Aufsaetze von dr. Rodbertus-Jagetzow, herausgegeben von dr. Rudolph Meyer', 1880, pag. 405/406, 408-410. Voorts over Demmin en het draineeren: 'Zur Beleuchtung der socialen Frage von dr. Rodbertus-Jagetzow'. Deel I. Editie 1875, pag. 171/172 (derde sociale brief).

2) F. Mehring in 'Die neue Zeit', 1893/94, Band II, pag. 523 seqq. poogt aan te toonen, dat dit opstel niet in 1837 maar vroegstens in 1839 is geschreven. Hij let er niet op, dat in het opstel, zoolang het manuscript bleef, hier en dáár door Rodbertus iets kan zijn toegevoegd. Het gedrukte opstel vinden wij in de 'Briefe und social-politische Aufsaetze herausgegeben von R. Meyer' 1880 pag. 575-586, en in het tweede deel 'Zur Beleuchtung der socialen Frage' 1885, pag. 195-223. Denk er aan, dat een tiental jaren vroeger, in 1826, von Thünen eenigszins gelijksoortige denkbeelden, doch veel vager, had ter-neder geschreven in zijn: 'Traum ernstes Inhalts', te vinden in het tweede deel, eerste afdeeling, van zijn werk 'Der isolirte Staat'.

buiten het verkeer staanden waarnemer en beschouwer, bezielde.

Hij was - let wel, 't is in het tijdperk vóór 1840 - aangegrepen door het lot der arbeidende klassen in Europa. Op zijn landgoed in Noord-Duitschland vertoevende, hoorde hij de gesmoorde en gedempte kreten der arbeiders in Europa; en hij stelde zich naar aanleiding dier klachten deze drie vragen: wat willen zij toch? kunnen de andere klassen der maatschappij hun onthouden wat zij vragen? zal datgene wat zij willen het graf der moderne beschaving zijn? - Uit de gedachte nu der gemeenschap werden die drie vragen en vooral de beide laatsten door hem beantwoord. Laat mij enkele punten uit die opmerkelijke beantwoording en uitéénzetting mogen aanhalen. Oogenschijnlijk - zóó zegt hij - vragen die arbeiders (bijvoorbeeld de Chartisten) politieke erkenning en beteekenis, doch men blijve niet aan het uiterlijke woord hangen. Het verkrijgen van politieke rechten, kiesrecht, enz. is voor de arbeiders geen doel, maar middel tot een doel, en dit doel is ‘meer bezit’, dat is: meer deelneming in de ontwikkelings-beweging van onzen tijd, meer aandeel in de weldaden van onze tegenwoordige beschaving. Dit nu kan de gemeenschap hun niet onthouden, wanneer de arbeiders dat wat zij willen ernstig willen. Tot nu toe heeft de tegenwoordige maatschappij hun slechts persoonlijke vrijheid en gelijke formeele rechts-bedeeling, zooals aan al haar leden, gegeven; maar persoonlijke vrijheid is slechts een negatief goed, het is een begin, doch op zich-zelf een ledige sfeer, die naar een inhoud verlangt. Een vrij man zonder behoorlijk stoffelijk onderhoud is een schuldvordering zonder schuldenaar. Persoonlijke vrijheid is slechts een aanwijzing op alle deugden der zedenleer en op alle schatten van natuur en geest. Doch zij verleent ook aanspraak daarop, zij geldt voor de arbeiders als een belofte. Kan men het hun euvel duiden dat zij dit alles gevoelen en straks vragen? Tot nu toe hebben zij slechts de zorgen der persoonlijke vrijheid ondervonden; zij willen ook aan de vreugde kunnen deelnemen. Het geldt hun waardigheid. Let er op, dat de geschiedenis 't nooit versmaad heeft ook de hartstochten in haar dienst te nemen. En die hartstochten worden wakker onder de arbeiders. De arbeiders toch zijn velen in getal. Een der gebroeders de Lameth, bekend uit de Fransche revolutie, deed aan zijn vrienden van den adel reeds de vraag: ‘wat er van den adel zou worden als het volk zijn geduld verloor?’ en een Romein riep eens uit: ‘Quantum periculum immineret, si servi nostri numerare nos coepissent!’ Welnu, het volk verloor zijn geduld, en de proletariërs beginnen te tellen. - Tegenover dien aandrang hebben de andere, bezittende klassen der maatschappij niets weten te stellen dan politie en kanonnen, en, als men wil, de economische vertellingen van mejuffrouw Martineau. Dit alles baat echter niet veel. Het bezigen van Staats-geweld kan slechts een uitzondering zijn, en staathuishoudkundige vertelsels kunnen den honger niet wegpraten of paaien. Iets anders is dus noodig. Hetgeen toch de maatschappij te-zamen-houdt is van zedelijken aard, en wordt slechts door zedelijke instellingen gehandhaafd en versterkt. Van

oudsher nu waren er slechts twee stelsels daarvoor in practijk te brengen. Het ééne was het stelsel der tucht, het andere dat der beschaving. Het eerste was gevestigd op gehoorzaamheid, het andere op opvoeding en onderwijs. Beide stelsels poogden de gemoederen der individuen te plooien en te voegen aan de beweging der maatschappij. De Midden-eeuwen volgden het eerste systeem, alhoewel niet in zijn volle gestrengheid; de oudheid volgde het eerste (en wel zeer gestreng) voor de slaven, het tweede voor de vrije personen, die op deze wijze onderworpen werden aan een idee. Wat heeft nu de tegenwoordige tijd over van deze systemen? Slechts de laatste ruïnes van het eerste, en slechts de ruwe elementaire aanvangen van het tweede. De achttiende eeuw en de Fransche revolutie hebben de arbeiders quasi bevrijd, hun gelijkheid gebracht. Doch is er nu voor hen waarachtige opvoeding en ontwikkeling? Men begrijpt, dat men voor hen niet terug kan treden op den weg der tucht en der dienstbaarheid; maar de weg der ontwikkeling schijnt vol hindernissen. Elke poging om op deze baan voort te gaan stuit tegen de onomstootelijke waarheid der tegenwoordige volks-huishoudkunde: dat het vrije verkeer aan de arbeiders in doorsnede niet meer toewerpt dan het noodzakelijk onderhoud. Op die klip strandt de hedendaagsche beschaving. De onreinheid en het gebrek in huis zullen steeds te-niet doen, wat het onderwijs op school wil opbouwen. Misleiden wij onszelven niet. Midden in onze tegenwoordige maatschappij is er een talrijk volk b a r b a r e n wat geest en zeden betreft, met de armoede, den trots, de wildheid der barbaren, belust en begeerig naar de schatten, de genietingen en de beschaving der anderen, overtuigd van hun recht op een aandeel daarvan, en bekend met de wijze en tactiek van het krijgs-wezen dier anderen: - een nieuwe dreigende volks-drom ditmaal uit den schoot der beschaving zelve opkomend. In plaats van de oude macht over hen, hebben de anderen nu slechts wapens tegen hen. Het is waar, tegen de burgerijen der midden-klasse zijn politie en kanonnen dikwijls met goeden uitslag gebruikt, maar dan waren het deze barbaren, die tegen de naar boven strevende plebejers het geschut bedienden. In den tegenwoordigen kamp zullen barbaren tegenover barbaren gesteld worden. Maar men vergete het niet, de barbaren, die in Romes legerscharen gediend hadden, veroverden later Rome. - Wat te doen? Wij kunnen die barbaren niet meer in dienstbaarheid klinken. De tegenwoordige toestand is ook niet houdbaar. Dus ‘verder’ is de leus, want de maatschappij heeft haar schepen verbrand. Zal de bevrediging en overwinning gelukken en daardoor de beschaving voor allen worden gered? Het antwoord op die vraag hangt, volgens Rodbertus, enkel van de beslissing dezer questie af: is er een organisatie mogelijk, in welke de productie op zulk een hoogte kan worden gehouden, dat de grootere voortbrenging ook aan de arbeiders in verhoogde mate ten-goede komt, m.a.w.: dat de arbeiders steeds hun evenredig deel krijgen van de grootere productiviteit der maatschappij? Alléén de staathuishoudkunde kan nu zulk een organisatie invoeren. Let wel op het

woord *Staat*huishoudkunde. Want het moet een leiding der gemeenschap wezen, door het orgaan der gemeenschap: den Staat. Een bloote verdeeling van den bestaanden bezits-toestand zou niets helpen. Veeleer zou een wijziging van het eigendoms-instituut reeds verbetering aanbrengen.

Inderdaad laat zich - zegt Rodbertus - een organisatie bedenken, die voor het verwerven van den eigendom gemakkelijker zou wezen dan elke andere, omdat zij het beginsel van den eigendom - den waarborg dat aan ieder slechts de vrucht van eigen arbeid toekomt - met grooter zorgvuldigheid behartigde dan elke andere. Dan zou echter het tegenwoordige eigendoms-recht een zeer groote beperking ondergaan. Want men zou, om dat eigendom aan de arbeids-vrucht des te steviger te vestigen, het zoogenaamde rente-gevend eigendom (‘das rentirende Eigenthum’) - namelijk het eigendom dat den bezitter rente afwerpt zonder dat hij daarvoor werkt - moeten opheffen. In dat geval zouden grond en kapitaal gemeenschappelijk goed der maatschappij zijn; maar hetgeen met deze arbeids-instrumenten, na reproductie van het kapitaal, voortgebracht was, zou dan ook eigendom zijn van hen die gearbeid hadden, en wel naar evenredigheid van het geleverde werk. Arbeid zou dan niet alleen het constitutieve, maar ook het distributieve beginsel van den eigendom wezen. Volgde en ontwikkelde men nu daarbij de leer der school van Ricardo, waarin arbeid slechts als aangewende arbeids-tijd te beschouwen is; nam men dus dien arbeids-tijd als waarde-meter, en vestigde men op dien waarde-meter een nieuw geld (quitantie voor den gedanen arbeid en tevens aanwijzing op even zooveel goederen door anderen geproduceerd), dan zou een veel beter eventualiteit in het leven zijn geroepen.

Doch verwerkelijking van dit idee is nog verre verwijderd. Treden wij dus terug tot de bestaande werkelijkheid en beantwoorden wij vóór alles de vraag: hoe zich thans het heerschende stelsel der staathuishoudkunde tot de eischen der arbeids-klassen stelt, en of in dat systeem de mogelijkheid van een organisatie, waarbij de arbeiders steeds een evenredig deel zouden krijgen van de grootere productiviteit der maatschappij, gegeven is? Het heerschende stelsel nu is dat van Adam Smith. Dat stelsel, dat den arbeid vrijheid van arbeid gaf, is op zich-zelf niet te misprijzen. Maar alles daarin was negatief. Het maakte eigenlijk slechts ‘tabula rasa’; voorts voerde het een industrieelen natuur-toestand in: een krijg van allen tegen allen. Daarmede legde het echter de gansche leiding van het verkeer in de handen van het sterkste element; en dat sterkste element was en is op 't oogenblik het zoogenaamde rente-gevend eigendom. Dit eigendom, waarvoor de eigenaar niet werkt, doch dat hem desniettegenstaande rente oplevert, vestigde zich krachtig door het recht van den sterkste. Het geheele systeem wordt slechts een ongehoord kostbare inrichting om goedkoope prijzen te verkrijgen. De arbeiders blijven beperkt tot het noodzakelijk onderhoud. De bezitters der rentegevende eigendommen (grond en kapitaal-voorraad) leggen den

anderen de voorwaarden op, doch voorwaarden in hun eigen belang als bezitters. Soms willen zij niets geven; de conjunctuur der tijden raadt hun af zaken of ondernemingen te beginnen; dan volgt ellende en dood der arbeiders. Het stelsel ontwikkelt zich consequent als een natuur-noodzakelijkheid. Hoeksteen en sluitsteen van dit systeem is lijden. En eenmaal de lijn en beweging van dat systeem in gang, is er geen uitweg tot verbetering. Geen vruchtbaarheid van jaren, geen denkkracht van het genie, kan in die richting radicale herstelling aanbrengen. Nieuwe machines uit te denken! Het helpt niet. Men spreekt van overproductie, terwijl een derde der maatschappij in lompen gaat. De uitvinding van het 'perpetuum mobile' zou misschien honger-dood of een nieuwe slavernij ten-gevolge hebben.

Dat stelsel van Adam Smith, het systeem der verwerfs-vrijheid, moet dus tot zijn vaderen vergaderd worden. Men moet breken met het regime van het vrije verkeer. Een nieuw systeem, dat der S t a a t s - l e i d i n g , moet de macht overnemen.

Hoe komt men echter van het oude in het nieuwe stelsel? Welke eischen kunnen de arbeiders aan het nieuwe systeem richten? - In 't algemeen moet het nieuwe systeem vertrouwen op zijn naam: *Staat*huishoudkunde. In plaats van eene beschouwing van het aan zich-zelf overgelaten verkeer - een natuur-leer - wordt het een aan de regeering, als behoedster der maatschappij, op te dragen samenstel van werkzaamheden. De regeering moet dus het rente-gevend eigendom in bedwang houden, geen toeval laten heerschen. De eerste eisch van het nieuwe systeem komt dus overeen met de leus: 'meer bezit', doch niet op kosten van het grond-eigendom of het kapitaal-bezit; neen, slechts de bronnen dier goederen moeten rijkelijker vloeien, en van-zelf komt dan ook een groot deel aan de arbeiders. De tweede eisch van het systeem: dat toenemende productiviteit ook den arbeiders ten-goede komt, wordt op die wijze verwerkelijkt. De volvoering van den derden eisch: dat de arbeidende standen ontrukt worden aan de conjunctuur, volgt dan van-zelf. De arbeids-theorie van Ricardo wijst bij dit alles, volgens Rodbertus, den weg. Zij bevat de kern der waarheid voor de toekomst. Dàn wordt alles teruggebracht in den arbeid op arbeids-tijd[1)]. Natuurlijk zijn maatregelen der regeering hiervoor noodig. Rodbertus vermeldt hier ten-eerste een wettelijke waarde-bepaling van alle goederen naar den arbeid, voorts het creëeren van een papieren geld, dat zich eng zou aansluiten aan deze nieuwe waarde-bepaling, dus van een eigenlijk arbeids-geld, en ten-derde een stelsel van opslaan in magazijnen,

1) Zie Rodbertus, 'Zur Beleuchtung der socialen Frage', Theil II (1885) p. 221: 'Zum Beispiel: auf dem Product, dasz ein Arbeiter mit Hülfe seiner Werkzeugen in einem Tage herstellt, haftet die Quantität einer Tagesarbeit nebst der Quantität Arbeit, die von der auf dem Werkzeug haftenden Quantität durch Abnutzung desselben in das neue Product übergangen ist. An diesem Product haben nun Grundbesitzer, Kapitalist und Arbeiter ihre Antheile', enz.

aan welke de ondernemers tegen overhandiging van dat arbeidsgeld gaarne hun voorraden zouden leveren, bestemd tot realiseering van dat geld.

'Mogen nu ook - zegt Rodbertus - al deze aanwijzingen al of niet hersenschimmig schijnen, zoo blijft het toch altijd de gewichtigste taak van den nieuweren tijd, de levens-questie der moderne beschaving, om de drie in den aanvang gestelde vragen of eischen der arbeidende klassen te bevredigen. De beste koppen zouden daaraan hun studie moeten wijden, elke hoogeschool zou aan hare beantwoording moeten werken. Inderdaad geen wetenschap biedt thans grooter lauweren dan de staathuishoudkunde. Haar is in de naaste toekomst ongeveer de diep-ingrijpende taak voorbehouden, die het natuur-recht in de vorige eeuw heeft vervuld, slechts met nog schooner opdracht, namelijk om te organiseeren'.

Zoo eindigt dit opstel van Rodbertus. Dit alles is nu vóór het jaar 1840 gedacht en geschreven. Rodbertus stelde zich dadelijk tegenover de gangbare wetenschap van zijn tijd. Hij wilde, dat de Staat zich tot midden-punt maakte voor de bevrediging der behoeften, die het volk gevoelt; hij stelde op den vóórgrond, dat het huishouden der maatschappij van uit één hand, die van den Staat, zijn impulsie zou krijgen, en hij vorderde dien plicht voor den Staat, omdat de Staat het orgaan der gemeenschap is.

Let vooral in zijn betoog op de uiting over de modificatie van het eigendoms-begrip, die als ter-loops wordt uitgesproken. Inderdaad bevatten die uitdrukkingen zijn geheimste bedoeling. Hij spreekt voor het eerst hier zijn denkbeeld uit omtrent een mogelijke opheffing en wegdenking van het rente-gevend eigendom: het eigendom dat den bezitter vruchten afwerpt waarvoor hij-zelf niet werkt. Voortaan zal hij bij al zijn onderzoekingen steeds alle onderwerpen ook uit dit oogpunt bezien. Onder dat gezichts-punt zal hij ze altijd brengen. De mogelijkheid zal altijd door hem opgeworpen worden van een eigendom van grond en kapitaal uitsluitend in handen van den Staat.

Dit kwam vooral uit in zijn tweede geschrift. Hij gaf namelijk in 1842 uit een boekje getiteld: '*Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände*'[1]. Het was een eerste aflevering, 175 bladzijden groot, en zou nog door twee afleveringen, welke echter niet verschenen zijn, gevolgd worden. Het geheel zou, blijkens de voorrede, handelen over de gebreken van onzen economischen toestand en de genezing daarvan. Tot nu toe zocht men die kwalen in de uiterlijke verschijnselen: in pauperisme, in overproductie, in plaats van in den zetel en aard

1) Het boekje verscheen te Neubrandenburg und Friedland. Het was later geruimen tijd bijna onvindbaar. Men behielp zich dan met een door Rodbertus-zelven goedgekeurd uittreksel door J. Zeller in diens boek: 'Zur Erkenntniss unserer staatswirthschaftlichen Zustände'. Zie thans den tweeden druk, Berlijn 1885.

zelf van het kwaad. Rodbertus zou den zetel van het kwaad en tevens het geneesmiddel trachten aan te toonen. Vooraf zou hij in een eerste aflevering de grondstellingen der wetenschap aan een revisie onderwerpen.

Hij behandelde en ontleedde dus in het verschenen boekje vijf stellingen over de verdeeling van het inkomen der maatschappij (zoo als zij thans geconstitueerd is met particulier grond- en kapitaal-eigendom) tusschen arbeid, grondbezit en kapitaal-vermogen.

Telkens echter - en dit is het geheel eigenaardige - laat hij zien, hoe de questies zich geheel anders zouden voordoen, wanneer men de inrichting van het individueel grond- en kapitaal-eigendom wegdacht, wanneer er dus geen sprake kon zijn van het trekken van inkomsten uit een positie waarin men niet behoefde te werken, wanneer integendeel de goederen eerst dàn in de sfeer van het privaat-eigendom zouden treden, als zij inkomen werden. Die beschouwing, die opvatting, wordt echter steeds als een perspectief behandeld, waarin men de maatschappelijke verhoudingen zou kunnen plaatsen: een onderstelling, een hypothese. Voorloopig stelt hij zich op den grondslag der bestaande geldende inrichtingen, en is het zijn hoofdbedoeling (zie pag. 28-30 noot), gelijk hij reeds in zijn artikel van het jaar 1837 had betoogd, te laten gevoelen, dat het aandeel der arbeidende klassen in het nationaal inkomen moet worden verhoogd, en wel op een solide, aan de wisselvalligheden van het verkeer onttrokken basis.

Zijn uitgangs-punt is: dat de arbeiders-klasse ook deel moet hebben aan den vooruitgang der productiviteit. Hij wil de wet doen opheffen, die anders doodelijk voor onze toestanden zou worden, de wet namelijk: dat de arbeiders - moge de productiviteit ook nog zoo toenemen - altijd weder door de macht van het verkeer op een loon-vaststelling teruggeworpen worden, die het noodwendig onderhoud niet te-boven gaat; - een loon-vaststelling die hen uitsluit van de beschaving der eeuw, terwijl die beschaving toch in de plaats had moeten komen van de dienstbaarheid, die hen vroeger in toom hield; - een loon-vaststelling, die het schreeuwendst contrast vormt tegenover hun tegenwoordige rechtspositie, te weten: de formeele gelijkheid met de overige standen, welke door onze gewichtigste rechts-instellingen wordt geproclameerd.

Rodbertus wilde dan tevens, doordat hij den arbeiders een grooter aandeel in het nationale inkomen verzekerde, de periodieke industrieele crises op zijde zetten, welke toch enkel in een wanverhouding der koop-kracht tot de productie-kracht gelegen zijn. De koop-kracht toch staat daarom achter de productie-kracht, wijl de deelneming in of wel de verdeeling van de resultaten der productie niet geregeld is, want koop-kracht is, anders uitgedrukt, niets dan het aandeel in de resultaten van de productie-kracht, d.i. het nationale inkomen. Het zit niet daarin, zooals Say en Ricardo meenen, dat gebrek aan koop-kracht gebrek aan productieve kracht is, of, zooals Malthus en Sismondi zich uitdrukken: dat de productieve kracht de koop-kracht kan overvleugelen; neen,

slechts de deelneming in de uitkomsten der productieve kracht is slecht of in 't geheel niet geregeld.

De reden, waarom de arbeiders door de macht van het verkeer altijd op een loon-vaststelling, die hun noodzakelijk onderhoud niet te-boven gaat, worden teruggeroepen, ligt daarin, dat de productie en de verdeeling der goederen onder de aan zich-zelf overgelaten leiding van het rente-gevend eigendom staan: het eigendom van grond en kapitaal: eigendom, waarbij men zelf niet werkt doch renten trekt. Eigendom is echter geen economisch begrip, maar een rechts-begrip. Wijziging der rechts-vormen is intusschen denkbaar. Andere economische verhoudingen vloeien uit zulke wijzigingen voort. De vraag is dus altijd deze: welke zijn de zuivere altijd zich voordoende economische verschijnselen van productie en verdeeling, en hoe worden zij onder inwerking van het rente-gevend eigendom?

Dit uitéén te zetten was het doel.

Om een goeden theoretischen grondslag te verkrijgen, zou hij nu eerst vijf stellingen (‘Theoreme’) ontwikkelen.

De *eerste* dezer stellingen luidt aldus: ‘alle economische goederen kosten arbeid en kosten enkel arbeid’.

Goederen - aldus redeneert hij - zijn materieele goederen. Kracht en tijd (beide begrensd en beperkt) brengen ze voort. Met zoo weinig kracht en tijd als mogelijk wenscht men zoo veel mogelijk goederen te verkrijgen. Het aandeel van de natuur en van den geest aan de goederen-productie valt niet onder het begrip van kosten. Het idee van den geest en de natuur-kracht, voorzooverre zij in de productie optreden, zijn beide onbeperkt. Slechts de fysieke kracht en tijd vereischende arbeid is datgene, dat voor de menschen de kosten uitmaakt. De goederen vereischen nu, behalve den onmiddellijken arbeid, die bij de voortbrenging aan te wenden is, ook het materiaal en het werktuig, doch beide deze elementen laten zich tot arbeid herleiden. Materiaal is niets anders dan het goed op een lageren trap van bewerking: ‘das im Werden begriffene Gut’: vroeger resultaat van arbeid dat door arbeid in bezit is genomen. De omstandigheid, dat tegenwoordig zooveel menschen ook zonder arbeid bezitters zijn van materiaal uit wouden, akkers of weiden, hangt af van den rechtstoestand, van positieve rechts-instellingen, die telkens anders kunnen worden. Dat het werktuig vrucht van arbeid is, spreekt van-zelf. Die twee fractiën van arbeid zijn dus bij den onmiddellijken arbeid te tellen.

Behalve materiaal en werktuig - dien stam, waarop het nieuwe product door arbeid zich zet - heeft dan de mensch tijdens de voortbrenging onderhouds-middelen noodig. Zijn die ook tot de kosten van het goed te rekenen? Neen, zegt Rodbertus. Zij worden niet voor het stuk goed besteed, maar zijn zelven product. De mensch leeft niet om te arbeiden, maar hij arbeidt om te leven. De arbeider heeft reeds gegeten, als hij gaat werken: het arbeidsloon, dat hem hiertoe in staat stelt, komt uit het product, waaraan hij werkt, is zelf een deel van het product. De schijn werkt hier

verkeerd, omdat het geld er bij is gekomen[1]. De ondernemer heeft dan een kapitaal in meer uitgebreiden zin. Ging het bedrijf zoo snel, dat, als de loon-betalings-tijd kwam, de ondernemer reeds uit de opbrengst van het product den arbeider kon betalen, dan zou men het met eigen oogen zien. Nu de productie niet zoo snel gaat, is toch het feit (al ziet men 't niet) 't zelfde. Want de ondernemer bezit in zijn voorraad geld, in zijn voorraad circulatie-middelen, bij zijn eigenlijk kapitaal, slechts een fonds van aanwijzingen op willekeurige goederen, welke den arbeider voor het reeds geleverde arbeids-resultaat als loon overhandigd worden, en welke hij realiseert tegen product van denzelfden tijd. De eigenaardigheid toch der arbeids-verdeeling maakt, dat in alle werk-takken *te-gelijkertijd* wordt gearbeid[2] De gelijktijdig voortgebrachte onderhouds-middelen nu zijn het, waarmede de arbeider beloond wordt, waaruit hij zijn loon ontvangt. Zij zijn het resultaat derzelfde periode van arbeid; een resultaat, dat dus niet kapitaal is, maar het eigen product. Het arbeids-loon is derhalve aandeel aan het product, dus zelf product der periode, voor welke het betaald wordt. Het begrip kapitaal is hier slechts schijn. Stel u slechts een toestand voor, waarbij in plaats van het geld een bloote quitantie (‘Bescheinigung’) van den leider der productie voor den geleverden arbeid zou voldoen; of waarin die leider een

1) Vergelijk hiermede het betoog van Karl Marx, ‘Das Kapital’, 4de editie, 1890, pag. 530.

2) Zie Rodbertus-Jagetzow, ‘Zur Erkenntnis unsrer staatswirth-schaftlichen Zustände’, 1842, pg. 16. ‘Dagegen ist es die folgenreichste Eigenthümlichkeit der Theilung der Arbeit, dasz in allen Gewerken zu gleicher Zeit gearbeitet wird. Während auf der untersten Productionsstufe immerwährend Material aus der Erde geholt wird, auf einer folgenden immerwährend das Material zum Halbfabrikat umgeschaffen wird, werden gleichzeitig immerwährend auf der letzten die Einkommensgüter vollendet. Während also in irgend einer Unternehmung, in welcher ganz andre Güter als Unterhaltsmittel hergestellt werden mögen, die Arbeiter einen Tag, eine Woche oder einen Monat arbeiten, werden nebenan, während desselben Tages, derselben Woche oder desselben Monats die Unterhaltsmittel vollendet. Diese gleichzeitig hergestellten Unterhaltsmittel sind es, mit denen der Arbeiter gelohnt wird. Was aber Resultat derselben Periode ist, ist Product derselben Periode, oder schlechthin Product in Gegensatz von Capital, und es werden also die Arbeiter nicht aus dem Capital, aus einem beim Beginn der Arbeit schon vorhandenen Vorrath, sondern aus dem eignen Product, oder, wenn dies nicht selbst in Unterhaltsmitteln besteht, in Folge der Theilung der Arbeit und des Tausches, doch aus Unterhaltsmitteln gelohnt, die Product derselben Periode sind, für welche sie ihren Lohn empfangen. - Man muss sich vor allem den ununterbrochnen rastlosen Fluss gleichzeitiger Güterproduction in Theilung der Arbeit klar machen, um eine richtige Einsicht in das Verhältniss des Arbeitslohns zu gewinnen’.

assignatie of promesse gaf, die dadelijk te disconteeren zou zijn, dan zou het feit, dat men hier met geen vooraf verzamelde voorraad geld als kapitaal te doen had, duidelijk zijn. En zóó is het inderdaad. Materiaal en werktuig moeten vóóraf voorhanden zijn; de onderhouds-middelen zijn resultaat der productie, niet voorschot uit het kapitaal. Materiaal en werktuig zijn absoluut noodig; de voorraad der circulatie-middelen voor het loon heeft slechts door de tegenwoordige geld-verhoudingen der maatschappij een betrekkelijke noodzakelijkheid. Veranderden die levens-voorwaarden der maatschappij, dan was het met dien laatsten vorm gedaan. Arbeids-loon is dus even als winst en rente een aandeel van het product, een deel van het inkomen[1)]. Het brood, waarvan de arbeider leeft, is wel is waar minder goed dan dat van den renteheffer, maar even zoo versch. Het is niet oudbakken. Loon staat op gelijke lijn met winst en rente. De loon-arbeider is niet minder dan de grond- en kapitaal-bezitter. Doch inderdaad staan in de tegenwoordige economische toestanden, waar het grond-en kapitaal-eigendom oppermachtig heerscht, en het arbeids-loon door de wet der concurrentie wordt bepaald, de arbeiders nog in toestanden als der slavernij. De arbeider is slechts een meer volkomen werktuig, een werktuig, dat, evenals alle andere, op zijn tijd gesmeerd moet worden. Loonen worden dan onderhouds-kosten van het goed, doch nooit onderhouds-kosten van het bedrijf. Die kosten van het bedrijf zijn iets toevalligs, afhangende van of samenhangende met het historisch tijdvak; de kosten van het goed zijn de eigenlijke altijd-durende kosten. Is het echter waar, dat arbeids-loon aandeel is aan de waarde van het product, aandeel aan de gelijktijdig tot stand komende inkomens-goederen van de totale maatschappelijke productie, dàn is het mogelijk het loon te vermeerderen, zonder het kapitaal aan te tasten, en wel zóó, dat òf het loon op kosten van de rente wordt verhoogd, òf dat men zonder de rente te verminderen de arbeiders laat deelen in elken vooruitgang der productiviteit.

Let er dadelijk op, dat Rodbertus de tegenwoordige maatschappelijke orde met particulier grond- en kapitaal-eigendom als een zeker tijdvak der geschiedenis beschouwt; een tijdvak dat door andere periodes kan gevolgd worden, waarin het rente-gevend eigendom: het eigendom waarvoor men niet noodig heeft te arbeiden, niet meer als zoodanig bron van inkomen wordt. Altijd gaat hij het productie-proces ook onder die andere levens-voorwaarden beschouwen, waarbij de natie als één economische persoon zou werken zonder gesplitst individueel grond- en kapitaal-eigendom.

Thans gaat Rodbertus over tot de ontwikkeling van zijn *tweede stelling*, luidende aldus: ‘Wanneer de waarde der goederen altijd gelijk was aan het naar arbeid berekende kosten-bedrag, dan zou arbeid de beste maatstaf der waarde zijn.’

Volgens de eerste stelling kosten economische goederen dus

1) Vergelijk hiermede de redeneering van Henry George ‘Progress and Poverty’, boek I, hoofdstuk I, enz.

enkel arbeid. Slechts zulke goederen zijn economisch die arbeid kosten. Arbeid is derhalve de economische substantie der goederen. In de hoeveelheid arbeid van elk goed vindt men derhalve de kostenmaat, den meter van dat goed. De schatting nu der goederen tegen elkander, naar de hoeveelheid arbeid daarin opgenomen, vormt en heet hun waarde. Het is de ruilwaarde. Die ruilwaarde is dus een verhoudings-begrip, een maat-begrip, zooals de lengte en breedte. De goederen-zelven onderscheiden zich slechts in arbeids-hoeveelheden. Is nu echter arbeid de beste maatstaf der waarde? Ricardo had het steeds beweerd, doch Rodbertus heeft daarentegen enkele punten van voorbehoud. Hij neemt het niet zoo absoluut aan als Ricardo. Rodbertus acht deze waarheid, door Ricardo aangenomen, voor den tegenwoordigen toestand slechts in 't algemeen waar; enkele beperkingen laat hij nog toe, doch altijd in dien zin, dat werkelijk ook thans de ruilwaarde der goederen naar de in gelijke arbeids-hoeveelheden uitgedrukten kostenmaat heênbulgt en overhelt. Die arbeid bezit op zijn beurt zijn maat of meter in den tijd, dat is in de indeelingen van den tijd, dagen en uren. Toch is ook in den arbeids-tijd nog niet de eigenlijke absolute maatstaf thans gegeven. Want de productie-verhoudingen der goederen zijn slechts bij hetzelfde volk, op hetzelfde tijdstip, in denzelfden toestand gelijk, en dit juist is en geeft dus aanleiding tot wijziging en beperking der door Ricardo gestelde waarheid. Goud en zilver zijn echter allerminst een absolute waarde-meter, daar zij-zelven in waarde veranderlijk zijn. Al gebruikt de praktijk die metalen, het middel is zeer onvolkomen. Wij missen dus in ons verkeer een middel om de waarde van een goed in zich-zelf te waardeeren, het aan een deel van zijn eigen waarde-grootte ook juist en correct aanschouwelijk te maken. Wèl kunnen wij elk goed vergelijken met een ander, maar dat brengt ons niet verder dan een waarde-aantooner, het geeft geen waarde-meter. Tot nu toe behelpt men zich echter met een surrogaat-maat, en bedient zich daarvoor van het metaal. Maar - al ware de absolute juistheid hiermede nog niet bereikt - veel beter dan in metaal zou het toch reeds zijn den arbeid in arbeids-tijd uit te drukken. Het is even zoo gemakkelijk dit te doen als in zilver of goud, en veel juister[1]. Het practisch gebruik van den

1) Zie Rodbertus, ‘Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände’, 1842, pag. 51/52: ‘Es läszt sich die auf einem Güter-quantum haftende Arbeitszeit eben so gut mit den eigenthümlichen Theilungen dieses Quantums gleichmäszig theilen wie das Quantum Silber, das ein Güterquantum werth ist, mit diesem zusammen sich gleichmäszig weiter theilen läszt. Sind z.B. 24 ellen Tuch 12 Rthlr. werth, so ist eine Elle Tuch 15 Sgr. werth, und sind 24 Ellen Tuch 12 Tage werth, so ist (wird ein Arbeitstag auf 10 Stunden berechnet) eine Elle Tuch 5 Stunden werth, das heiszt: in dem einen Fall gelten 24 Ellen oder 1 Elle Tuch so viel Quantität von allen andern Gfitern, als von diesen 12 Tage oder 5 Stunden repräsentiren. - Wer sich diese Ausdruckweise geläufig macht: ein Gut ist 1 Tag, 2 Stunden, 5 minuten werth - und dabei sich der Voraussetzung erinnert, dasz in den Gütern immer nur gleiche Arbeits-quantitäten gegen einander vertauscht werden sollen, dem wird es ohne Zweifel bald einleuchten, dasz man auch die auf dem Gut haftende Arbeitszeit als Maszstab des Werths gebrauchen kann.’

arbeids-tijd als waarde-meter zou de sociale wereld omkeeren. Onder arbeid moet men dan echter niet het werk in dag-loon, maar de arbeid als kosten-maat der goederen verstaan. Rodbertus ontleedt al die waarde-bepalingen hier zeer gedetailleerd en fijn, en past die waarde-bepaling, bij het onderzoek zijner tweede stelling, ook toe op de waarde-verandering der landgoederen met het oog op de rente van zulke landerijen. Hij wijst hier reeds op de veranderingen in waarde dezer goederen ten-gevolge van de dobberingen van den rente-voet, een verschijnsel, waarop hij later dikwijls zal terugkomen. Ook stelt hij natuurlijk weder de casuspositie en het perspectief, als grond en kapitaal in 't bezit van den Staat was, en er geen rente-gevend eigendom meer zou wezen.

Na in de beide voorgaande stellingen vooral den arbeid behandeld te hebben, wendt Rodbertus zich thans tot de rente.

Zijn *derde stelling* luidt aldus: ‘de rente in 't algemeen splitst zich in grond- en kapitaal-rente. Inzooverre hebben beide soorten rente hetzelfde beginsel. Het bijzondere (aparte) van de grond-rente volgt - wanneer men een eigen kapitalisten-stand en een voldoende waarde van het grondstof-product veronderstelt of aanneemt - uit de gewone berekenings-wijze der kapitaal-rente.’

Rodbertus ontwikkelt en bewijst deze stelling door zekere gegevens nader te adstrueeren.

Allereerst leert hij dat rente in 't algemeen een deel is van het nationale inkomen. Maar juist omdat het een deel daarvan is, is rente eveneens het gemeenschappelijk resultaat van al den arbeid en al de verrichtingen, die tot een volledige oplevering der inkomens-goederen noodig zijn. Sinds de arbeids-verdeeling wordt toegepast, kan men eerst inzien, hoe alles samenwerkt voor dat nationale inkomen, en hoe dat inkomen zich dan weder in groote lijnen splitst in arbeids-loon en rente. Rente is in onze samenleving dat inkomen, dat iemand krachtens zijn eigendom trekt, zonder dat hij-zelf behoeft te werken. Maar de goederen, die tot zulk een inkomen - zoowel in arbeid als in rente - behooren, zijn kant en klaar afgewerkte goederen, waaraan alle elementen en factoren der maatschappij hebben medegewerkt langs den weg der arbeids-verdeeling. Men kan dus niet spreken van een kans, een extra-iets, een toelage, een overschot, dat aan het grondeigendom bij voorbeeld zou toevallen; neen, men stelle zich altijd een bepaalde deeling en verdeeling van het resultaat van alle verrichtingen voor. De scheiding en splitsing van het nationale inkomen in de tegenwoordige bestand-deelen heeft niet reeds plaats bij en onder de productie, maar eerst bij de verdeeling van het gemeenschappelijk geproduceerde.

Heeft Rodbertus dit vastgesteld, dan betoogt hij in de tweede

plaats, dat elke rente, hetzij op grond of op kapitaal vallende, slechts mogelijk is, wanneer de productiviteit zóó groot is, dat meer goederen opgeleverd worden, dan de met de productie bezig zijnde arbeiders voor hun noodzakelijk onderhoud noodig hebben; m.a.w.: het beginsel van het rente-object is de daarvoor voldoende productiviteit van den arbeid. De maatschappij moet dus reeds historisch zekere hoogte van beschaving hebben bereikt, om zulk een productiviteit mogelijk te maken. Jagers-volken kennen zulk een toestand nog niet. Dáár arbeidt men slechts voor het dagelijksch onderhoud. Eerst wanneer meer wordt afgewerkt, splitst zich het inkomen in arbeids-loon en rente. Hoe meer de maatschappij werkt, hoe grooter het aandeel ook der rente wordt. De standen, welke van die rente leven, kunnen aan edele werkkringen zich wijden. De hoogere sferen van het Staats-leven zijn wel degelijk innig betrokken bij het economisch arbeiden der maatschappij. Van al dat werk nu is bebouwing van den grond de basis of liever het uitgangs-punt. Eerst doordat de akkerbouw meer opleverde dan het dagelijksch onderhoud, kwam er aanleiding tot rente, straks door het overig bedrijf der maatschappij - fabrikatie en vervoer - verder ontwikkeld. Landbouw is dus niet de oorzaak der grond-rente, maar grondslag der rente in 't algemeen, even zoo goed der kapitaal-rente als der grond-rente.

Na dit betoogd te hebben gaat Rodbertus een stap verder. Hij beweert in de derde plaats het volgende, dat een verre strekking heeft. Wanneer namelijk de productiviteit van den arbeid zóó groot is, dat zij, boven en behalve het noodzakelijk onderhoud der arbeiders, nog meer inkomens-goederen kan opleveren, zoo zal dit meerdere tot rente worden, dat wil zeggen: dat andere personen zonder te arbeiden de hand daarop zullen slaan, *wanneer er privaat-eigendom aan grond en kapitaal bestaat*. Met andere woorden: het beginsel van het trekken en heffen van rente berust bij het privaat-eigendom van grond en kapitaal. Men stelle zich slechts voor - zegt Rodbertus - wat het gevolg zoude zijn, als eens dat privaat-eigendom niet bestond. De arbeiders zouden dan materiaal en stof voor werktuigen overal zich zien aangeboden: de afgewerkte goederen zouden hun toevallen. Dit is nu anders. De arbeider moet ter-wille van zijn leven een contract aannemen door anderen hem gedicteerd. Hij krijgt niet meer dan zijn noodzakelijk onderhoud, en grond- met kapitaal-eigendom nemen de rest. De geschiedenis der elkander opvolgende tijdvakken van slavernij, hofhoorigheid en loonarbeiders-stand wijst dit aan. Altijd werden de arbeiders gewend aan een karig onderhoud, en zij schikten zich in hun lot.

Tot nu toe heeft Rodbertus van de rente in 't algemeen gesproken. Thans beschouwt hij (in de vierde plaats) de splitsing van grond-rente en kapitaal-rente. Is er namelijk - zóó vervolgt hij - een van de grond-eigenaars afgezonderde stand van kapitalisten, dàn zal zich de rente onder die beide standen verdeelen, en dat zal geschieden in de verhouding der waarde van het grondstof-product tot de waarde van het product van fabrikatie en vervoer. Dat alsdan, bij voldoende

waarde van het grondstof-product, grond-rente afvalt, vloeit nood-wendig uit de berekenings-wijze der kapitaal-rente voort. Het is dus werk der historie dat de rente zich splitst. Geheele tijdvakken der geschiedenis gingen voorbij, vóórdat men van een kapitalisten-stand, van kapitaal-rente, kon spreken. De oudheid kende eigenlijk het kapitaal niet, slechts ‘foenus’ of woeker-rente. Eerst met de ontplooiing der Germaansche toestanden treedt het onderscheid tusschen grond-eigenaren en kapitalisten in het leven. Eerst toen de steden opkwamen met haar bedrijf en nijverheid ontwikkelde zich het kapitaal. Welke gevolgen heeft niet reeds de invoering van het gebruik van een windmolen voor de rente gehad! De scheiding van den kapitalisten-stand van dien der grond-eigenaars had nu tot onmiddellijk gevolg, dat het grondstof-product voor zijn verdere bearbeiding van eigenaar wisselde, d.i. uit de handen van den grondbezitter in die van den kapitalist (fabrikant of vervoerder) overging. Het maatschappelijk inkomen deelde zich nu tusschen deze twee standen. De kapitalisten, of anders uitgedrukt: zij die met fabrikatie en vervoer der producten zich ophielden, plaatsen arbeiders aan het werk, gaven voorts een deel van hun inkomen aan hen die afgesleten werktuigen vervingen, en de rest behielden zij als kapitaalrente. Zij berekenden die rente op een kapitaal van honderd, en telden dus naar percenten. Ook de grond-eigenaars deden nu desgelijks, betaalden hun arbeiders en hun die de werktuigen en schuren voor hen in orde hielden of vervingen, zij berekenden ook een eigen deel als gewone (‘übliche’) rente van het kapitaal, en behielden de rest als hun grond-rente. Deze rente werd ook door hen berekend door kapitaliseering van het landgoed: de grond-rente was dan evenals de kapitaal-rente, interest. Het spreekt van-zelf dat alleen dàn grond-rente toevalt, als het deel van het nationale inkomen, dat de landbouw-productie erlangt, groot genoeg is. Die grond-rente wordt dus steeds hooger, naarmate de waarde van de landbouw-productie in verhouding tot het fabricatie- en vervoer-product stijgt. Dit alléén bewerkt haar verhooging. Rodbertus zet zich dus dadelijk bij het ontvouwen der grond-rente schrap tegenover Ricardo, die vooral 't oog heeft op het verschil in opbrengst der gronden-zelven[1)].

1) Zie Rodbertus, ‘Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände’, 1842, pg. 88: ‘Die einzige Grundrententheorie, die nicht in den physiokratischen Irrthum verfällt, is die der neuern englischen Schule. Die Physiokraten begingen den Fehler, den ursprünglichen historischen Zustand, in welchem es keinen von den Grund-eigenthümern unterschiednen Capitalistenstand giebt, und in welchem also die ganze Rente von jenen bezogen wird, als die ausschlieszliche Grundlage ihrer Untersuchung anzunehmen. Deswegen ist es eins ihrer Lieblingsargumente, dasz noch heute, in China und Indien, die Handwerker in den Häusern der Grundbesitzer herumgehen, um das in deren Eigenthum verbleibende Rohproduct umzuwandeln. Ricardo verfällt in den entgegengesetzten Fehler. Er geht von dem Zustand moderner Colonien aus, die von Nationen gestiftet sind, welche den Begriff der Capitalrente, wegen bestehender Scheidung der Grundeigenthümer und Capitalisten, schon kennen. In solchen Colonien macht nun allerdings der frei und reich sich darbietende Boden in Verbindung mit den vorgeschrittnen landwirtschaftlichen Kenntnissen und Fertigkeiten der Colonisten, gegenüber ihrer geringen Anzahl, dasz die landwirthschaftlichen Producte einen so niedrigen Werth haben, dasz alle Rente Capitalrente bleibt. Wenn nun das Colonieland aus Boden verschiedner Güte besteht, und der gestiegne Werth des Rohproducts den Anbau schlechtern Bodens, als der erstangebaute ist, veranlaszt, so muss allerdings die Differenz des Einkommens der Besitzer beider Bodenclassen sich als eine besondre Rente herausstellen, und Ricardo vermeidet also die physiokratische Klippe durchaus. Denn diese Differenz rührt aus dem natürlichen Monopol her, das der Besitzer des in Beschränkter Menge vorhandnen Bodens erster Classe hat. - Allein diese Theorie ist im Grunde gar keine Theorie der Grundrente. Denn sie erklärt nicht die Entstehung der Grundrente überhaupt, sondern (unter der Voraussetzung ungleichen Bodens) ihre Vertheilung unter der einzelnen Grundbesitzer, die Differenz der Einzelnen besondern Grundrenten. Für Ricardo würde die Theorie der Grundrente erst beginnen, wenn auch das letztangebaute schlechteste Grundstück anfinge. Grundrente abzuwerfen, was doch eben so leicht möglich ist, als dasz die Ansiedlung in einem Lande Statt findet, in welchem die Bodenbeschaffenheit von gleicher Güte ist’.

Rodbertus geeft zich nu ook moeite te betoogen, dat men oppassen moet in 't algemeen de hoogte der rente hetzij met de grootte van haar nominaal bedrag, hetzij met de grootte van haar reëel bedrag te verwisselen. Wij kunnen die bewijsvoering - welke de questie van het geld er bij aanroert - hier overslaan.

Wij stippen liever aan, dat Rodbertus ten-slotte hier aantoont, dat de hoogte der twee renten (kapitaal-rente en grond-rente) in omgekeerde verhouding staat tot de productiviteit van den arbeid in beide deze rente-systemen. Hoe meer de arbeid krijgt, des te minder krijgt de rente en omgekeerd. Er is hier echter verschil bij de twee renten. De strekking onzer sociale toestanden is, dat de grond-rente steeds moet stijgen en de kapitaal-rente dalen. Rodbertus neemt in de verste verte niet aan dat de landbouw steeds improductiever gaat werken, zooals Ricardo en Malthus beweerden. Integendeel. Hij gelooft aan steeds productiever bewerking van den grond. Fraaie bladzijden worden al dadelijk hier over dit onderwerp door hem geschreven. Blijkbaar put hij uit zijn eigen kennis en waarneming als land-econoom. Hij teekent zelfs het ideaal van zulk een degelijken land-econoom, en bewijst zijn stellingen over de toeneming der productie van den grond met voorbeelden uit Mecklenburg[1)]. Uitvoerig gaat hij bij voorbeeld de wijziging na, die de aardappelen-bouw in den landbouw heeft aangebracht. In

1) Zie Rodbertus, ‘Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände’, 1842, pg. 99/100.

deze geheele questie der steeds wassende productiviteit der aarde zet Rodbertus zich vierkant tegenover Ricardo.

Zijn *vierde stelling* of theorema houdt zich bezig met de rente in verhouding tot den arbeid. Zij luidt aldus: ‘Wanneer de waarde der goederen ook slechts aan het naar arbeid berekende kosten-bedrag gelijk was, zoo zou toch in 't algemeen daarin zoowel grond-rente als kapitaal-rente als ook kapitaal-vergoeding begrepen zijn, - aangenomen dat de productiviteit van den arbeid in 't algemeen slechts voor het bestaan van rente voldoende is.’

Rodbertus gaat dus hier uit van het gegeven, dat de waarde der goederen samenvalt met hun productie-kosten, welke kosten naar arbeid berekend worden. Bij omzet van goederen worden dus in dat geval altijd gelijke arbeids-hoeveelheden geruild. De vraag is nu: hoe verkrijgt dan, bij het bestaan van grond- en kapitaal-eigendom, de kapitalist en grondbezitter zijn profijt? Dood-eenvoudig doordat de arbeider, al is de arbeid nog zóó productief, toch niet het geheele product van zijn arbeid krijgt, en zich alzoo voor den arbeid van een dag met minder arbeids-product, dan een dag arbeids waard is, vergenoegt. De arbeider krijgt voor den werkelijk geleverden arbeid telkens in zijn loon slechts een hoeveelheid goederen, aan welke minder arbeid kleeft dan de arbeid bedraagt, voor welken hij die hoeveelheid goederen als loon bekomt. Het arbeids-loon richt zich over het geheel altijd naar het reëele bedrag, dat tot des arbeiders onderhoud noodig is, moge ook de productiviteit van den arbeid nog zóó groot zijn. En juist deze omstandigheid: dat dit het geval is met het arbeids-loon; dat men nog niet verstaat een steeds gelijk en evenredig deel van het product voor den arbeider vast te houden, om hem daardoor eveneens aan den vooruitgang der industrie te laten deelnemen, - dit is de oorzaak van al het economisch lijden van den tegenwoordigen tijd. Al deze contrasten ontwikkelen zich nu slechts verder door het opkomen van een bijzonderen stand der ondernemers, door het scherp toepassen der arbeids-verdeeling, en door het gebruik van het geld. Toch zou reeds rente kunnen afvallen, wanneer de waarde zich zuiver stelde op het bedrag van den kostenden arbeid. Ook kapitaal-vergoeding zit er in: vergoeding voor vervorming van materiaal en afslijting van werktuigen.

Zóó is het in ons maatschappelijk verkeer, waar, bij het bestaan van grond- en kapitaal-eigendom, het werk onder leiding van den ondernemer geschiedt.

Hoe zou het echter zijn - vraagt Rodbertus zich af - in een toestand, wanneer er geen rente-gevend eigendom was, en de goederen eerst in privaat-eigendom kwamen, als zij inkomen werden? Men zou zich daarvan, volgens Rodbertus, de volgende voorstelling kunnen maken. Eerst moet men de positie van zulk een maatschappij goed in oogenschouw nemen. Er zijn in zulk een maatschappij geen ondernemers; beambten leiden het werk; het bedrijfs-kapitaal is eigendom der maatschappij; de beambten doen werken uitvoeren, waaraan volgens de statistiek behoefte is; er is arbeids-verdeeling; op alle trappen van het werk wordt gelijktijdig gewerkt; die

trappen van 't werk leveren het beeld van het product in wording; op den laatsten trap is het werk gereed; naast die algemeene productie zijn er voorts bedrijven, waarin de werktuigen worden vervaardigd of hersteld. - Aldus zou die maatschappij er uit zien. Zet nu zulk een maatschappij, die op deze wijze was ingericht, aan den arbeid, dan zal men op alle trappen van 't werk bezig zijn; het nationaal product wordt dan gereed gemaakt; de onmiddellijke rechtstreeksche goederen komen op die wijze kant en klaar. Die laatste goederen vormen dan te-zamen het nationale inkomen. Men moet dus steeds onderscheiden tusschen het nationale product en het nationale inkomen. Het nationale product is het product van zeker tijdvak, het resultaat van al den op verschillende productie-trappen gelijktijdig in gang gezetten arbeid. Het nationale inkomen is de som der afgewerkte goederen. Van dat nationale inkomen is echter slechts het kleinste deel product van de laatste periode. Slechts dat deel is zulks, dat als resultaat van den op den laatsten trap van het werk gedanen arbeid is te beschouwen; al het andere is product van vroegere periodes, of is voor die laatste periode kapitaal geweest. De waarde van het nationale inkomen is dus iets gansch anders dan de waarde van het nationale product; slechts in dit laatste zit al het voorgaande werk. - Nu komt het oogenblik of tijdstip der verdeeling van het nationale inkomen. Slechts de arbeiders hebben nu deel aan het nationale inkomen; omdat grond en kapitaal aan den Staat behooren, verkrijgt niemand iets louter ten-gevolge van een bloot bezit. Rechts-titel voor de participatie is dus de arbeid die geleverd is. Zooveel werk ieder die arbeidt heeft bijgedragen, zooveel inkomen ontvangt ieder. Ieders ideële eigendoms-aanspraak op het product realiseert zich in werkelijk eigendom in het nationale inkomen; er kan een liquidatie komen door quitanties of arbeids-geld.

Wanneer wij nu letten op de veranderingen, die in dezen toestand zouden komen, wanneer privaat-eigendom aan grond en kapitaal daarin doordrong, dan zou het volgende onzen blik treffen. Vooreerst zou de leiding der productie geheel anders wezen, daar er nu, in plaats van maatschappelijke voorzorg en bestuur, individueele ondernemers zouden zijn, die in hun eigen belang zaken en ondernemingen zouden doen. Voorts zou door de artificieele afrekening en verrekening met het geld de geheele liquidatie, anders door arbeids-nota's bewerkstelligd, een verschillend karakter bekomen; ruil, en wel ruil door geld, zou hoofdtrek der maatschappij worden. Wat de verdeeling betreft, zouden de arbeiders nu slechts een deel van het geheel krijgen; en eindelijk zou de vervanging van het kapitaal aan het slot van elke productie-periode in de enkele ondernemingen een groote wijziging ondergaan.

Op die wijze ontwikkelt Rodbertus zijn vierde stelling. Wel geeft hij nog toe, dat zijn stelling - dat naar den kostenden arbeid berekende waarde voldoende is loon en rente te geven en ook het kapitaal te vervangen - voor den tegenwoordigen toestand in 't algemeen niet opgaat, wijl 1°. de kapitaal-winst de strekking heeft zich in alle ondernemingen gelijk te stellen, en 2°. wijl

tegenwoordig de waarde eener productie-tak zich doorgaans richt naar de productie-kosten. van die onderneming, welke onder de ongunstigste omstandigheden produceert. Doch, zegt Rodbertus, deze twee punten wijzigen slechts de waarheid, maar stooten haar niet om. Hij meent dus te kunnen vaststellen, dat grond-rente en kapitaal-winst afvallen kunnen, zonder dat harentwege een waarde-of prijs-verhooging bij het product noodig is. Of dit laatste in het aan zich-zelf overgelaten verkeer werkelijk niet geschiedt, is voor 't oogenblik onverschillig. Het is niet de waarde-verhooging, als zij intreedt, die de rente doet ontstaan; zulk eene verhooging zou slechts iets uit den zak van den één in den zak van een ander doen glijden. Bovendien, als de waarde-verhooging algemeen was, zou haar werking ophouden.

De *vijfde en laatste stelling* van Rodbertus houdt zich bezig met de liquidatie of verrekening der producten in de maatschappij. Zij luidt aldus: ‘In een toestand, in welken de waarde der goederen steeds aan het naar arbeid berekende kosten-bedrag gelijk ware, zou het mogelijk zijn een nieuw geld te creëeren, dat aan alle eischen als circulatie-middel en prijs-meter voldoet, en toch noch zelf een zakelijk goed is, noch, als het tegenwoordig papieren geld, op een zakelijk goed betrekking zou hebben.’

Rodbertus ontvouwt dit op de volgende wijze. Het nationale inkomen is het resultaat van alle in een natie aan het werk zijnde productie-takken. De productie-zelve der natie verdeelt zich in een oneindig aantal vakken, die allen één doel hebben: bevrediging der behoefte. Het is eene verdeeling van het werk als in een groote fabriek. Naast die arbeids-verdeeling staat dan de verdeeling van het bewerkte; nevens de coöperatie de verdeeling van het door coöperatie tot stand gebrachte. Zóó arbeiden allen voor allen; zóó is er naast de verbinding altijd weder een scheiding. Die dubbele verdeeling van den arbeid is, evenals de rechts-orde en de mededeeling der geesten, een der drie groote sociale hoofd-verhoudingen, in en door welke zich Staat en menschheid samen-hechten. De economische arbeids-verdeeling heeft bepaalde veronderstellingen (Voraussetzungen’) die zich weder in categorieën splitsen. Na de formeele zijde komen in aanmerking de materieele natuur (tijd en ruimte en de beperking daarvan) en de moreele natuur der menschen, hun zedelijk en rechts-beginsel. Tot dit laatste behoort het denkbeeld eener opheffing der lagere standen, het begrip dat arbeiders niet, als in de antieke wereld lastdieren of vreemden mogen zijn, maar volle broeders van allen moeten wezen. Als reëele condities der arbeids-verdeeling hebben wij den ruil, en in 't algemeen het zich verstaan der deelenden. Ruil is alleen mogelijk bij voldoende productiviteit. Voor het zich verstaan zijn noodig: communicatie-middelen, maten en gewichten, en eindelijk geld als ruilmiddel.

Eigenlijk is geld volgens zijn wezen en begrip het liquidatie-middel der arbeids-verdeeling. Vat men arbeids-verdeeling op, zooals zij is, namelijk als de groote vereeniging, waarin ieder zijn productie-kracht inbrengt, om uit de gemeenschappelijk tot stand

gebrachte productie-massa zijn inkomen te trekken, dan spreekt het van-zelf, dat men voor de afrekening van dit alles een verrekenings-middel noodig heeft; een verrekenings-middel, dat te-gelijk quitantie en aanwijzing op iets nieuws is. Dit middel moet dus aan twee voorwaarden voldoen: het moet in staat zijn de waarde van het tot stand gebrachte product uit te drukken en het moet zekerheid verschaffen, dat de waarde, die het uitdrukt, waarop het luidt, werkelijk in het verkeer aanwezig is. Het tegenwoordige metalen geld vervult deze condities van een liquidatie-middel. Als metaal is het zelf een waar, een goed. De vraag is slechts deze: is die goederen-hoedanigheid een onafwijsbare voorwaarde van een liquidatie-middel? Is er niet een historische draad, die aantoont, dat het liquidatie-middel eerst een waar was (bijv. vee), dat toen de waar geld werd, en dat nú aan het geld de qualiteit van waar moet worden ontnomen, daaraan als het ware moet worden afgestroopt? Is niet het papieren-geld der circulatie-banken een brug om tot zulk een nieuw geld te komen? De invoering van zulk een nieuw geld in een toestand zonder rente-gevend eigendom zou gemakkelijk zijn. Het zou geheel en al het werk, het belang en de zorg van den Staat wezen. Maar in een toestand met individueel eigendom aan grond en kapitaal, m.a.w. onder de heerschappij van het rente-gevend eigendom, zou de invoering niet zoo licht zijn. De Staat zou op 't oogenblik moeten toetreden als de consumenten hun zaken inkochten; er zouden allerlei bepalingen te maken zijn. Toch zou het, volgens Rodbertus, doenbaar wezen en zeer zeker een groote vooruitgang uitmaken.

Hiermede eindigt Rodbertus de ontvouwing van zijn vijfde stelling. De ontwikkeling van een *zesde* stelling was nog noodig om na te gaan, of het mogelijk zou zijn maatregelen te treffen, ten-einde de waarde der goederen steeds vast te houden en te hechten aan de kostende arbeids-hoeveelheid. Rodbertus zou de mogelijkheid hiervan bewijzen in een volgende aflevering, die echter niet kwam. Het bleef bij de uitwerking en herziening dezer vijf stellingen. Hij had het plan gehad, zooals wij reeds zeiden, nog twee afleveringen te geven, waarin hij den zetel van het kwaad onzer maatschappij (van welk kwaad pauperisme en overproductie slechts symptomen waren), en dàn het geneesmiddel-zelf volledig had willen aantoonen. Maar die twee verdere afleveringen bleven in de pen. Wel gaf hij in de voorrede vóór de eerste aflevering aan, van welken aard dat geneesmiddel zou wezen: het zou noch een vlucht in het verleden, in de Midden-eeuwen, noch een halsbrekende sprong in een toestand zonder verbinding met den tegenwoordigen toestand zijn. Neen, Rodbertus wil geen uitersten. Hij verwerpt niet den tegenwoordigen toestand, maar neemt hem aan als een noodwendige, in de historie gewortelde, conditie der hedendaagsche beschaving. Hij treedt ook niet vijandig op tegen het grond- en kapitaal-eigendom, neen, hij geeft integendeel dat soort eigendom naar zijn meening tijdelijken steun, daar hij het minder drukkend maakt. Doch hij wil goed doen begrijpen, dat die tegenwoordige toestand met individueel grond- en kapitaal-

eigendom voorbijgaand kan wezen. Het merkwaardige van dit boekje als fragment blijft altijd de hypothese eener maatschappij, waar grond en kapitaal in handen van den Staat zouden zijn. Derwaarts gaat het, volgens Rodbertus, heên. Wij zullen straks zien, dat Rodbertus zich de historische ontwikkeling en voortgang der menschheid aldus denkt, dat er drie formaties der maatschappij zijn: 1°. de antieke met slavernij, 2°. de moderne met grond- en kapitaal-eigendom en voorts loon-arbeid, 3°. de toekomstige, waarin er enkel individueel eigendom zal zijn van het inkomen, dat iemand door zijn arbeid verwerft. Het zou echter - zóó beweerde hij later altijd - nog wel drie honderd, misschien vijf honderd jaren duren, eer die derde periode intrad. Voorloopig bleven wij dus in de sfeer van het grond- en kapitaal-eigendom: de individualistisch-kapitalistische fase. Men moest dus met het oog op de toekomst slechts werken om het bestaande overal te verbeteren. Een compromis tot stand brengen met denkbeelden der toekomst. Andere draden in het maatschappelijk weefsel inweven[1)].

Wanneer Rodbertus, toen in de kracht van zijn leven, - hij had in 1842 den leeftijd van 37 jaren - 's ochtends zijn geploegde akkers of gehooide weiden naging en rondreed, hier en dáár op het veld het arbeidend knechts-volk, bijv. een zekeren Boldt, toesprak, dwaalden zijn gedachten eigenlijk naar gansch andere toestanden dan waarmede hij door traditie en vermogen zich in aanraking bevond. Zijne vrienden om hem heên, Pommersche landheeren en jonkers, behandelden hem met eerbied, omdat zij hem zóó geleerd vonden. Wat zouden zij ontsteld geweest zijn, indien zij eens in dat brein-zelf van hun vriend den blik hadden kunnen werpen; indien zij hadden kunnen ontwaren, welke maatschappelijke omwentelings-ideeën dáár aan 't gisten en woelen waren; indien zij hadden kunnen vermoeden, dat hij, Rodbertus, in de toekomst hun individueel overgeërfd grondbezit en vermogen, waaraan hun hart hing, eenvoudig wegcijferde of wegblies!

II.

Op dit tijdstip hadden de jonkers in Pommeren daarvan zelfs geen vóórgevoel. Zij lieten het boekje van hun vriend van het jaar 1842, met welks inhoud ook geen blad zich bezig-hield, rustig in den boekwlnkel van den uitgever slapen. Trouwens het was alsof Rodbertus er vrede mede had, dat hij enkel zijn denkbeeld had geuit, het aan den tijd overlatend om zijn gedachte verder

1) Zie Rodbertus-Jagetzow, 'Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes', deel II (Eerste druk, 1869) pg. 106/107-109. Voorts 'Briefe und socialpolitische Aufsaetze von dr. Rodbertus-Jagetzow, herausgegeben von dr. Rudolf Meyer', 1880, pg. 99, 190/191, 238, 266/267. Eindelijk Rodbertus-Jagetzow, 'Das Kapital vierter socialer Brief an von Kirchmann', 1884, pg. 228.

ingang te verschaffen. Voorshands, wanneer hij iets schreef of in 't openbaar optrad, zou hij slechts trachten het bestaande hier en dáár te verbeteren.

Als zoodanig werkte Rodbertus dan ook in de jaren 1842 tot 1849 in de practische politiek. Men moet dit levens-tijdvak van Rodbertus als een eigenaardige, haast op zich-zelf staande e p i s o d e opvatten. Het is niet te ontkennen, dat er - wanneer men zijn gedrag in die jaren volgt - iets twee-slachtigs in zijn leven is. 'Twee zielen woonden, ach, in zijne borst.' Zonderde hij zich volkomen af, schudde hij het stof van dagelijksche werkzaamheid en aanraking van zijn kleeren, zat hij, onder het schijnsel van zijn lamp, alléén met zijn gedachten, dan hield hij in zijn hart volkomen vast aan de lijn der socialistische beweging die hij huldigde. Hij erkende het voor zich-zelf ronduit: 'niet het individualisme, maar het socialisme sluit de rij der emancipatie die met de Hervorming begonnen is'[1)]. Hij koesterde dat denkbeeld en toetste het voor zich-zelf aan alle kanten. Doch hij hield het voorloopig voor zich, maakte er geen propaganda van, beschouwde het haast als een geheim. Wat zou het ook baten dat hij zich opwond, schreeuwde of met zijn armen ging zwaaien? De tijd zou zelf kalm, met onbedwingbare vaart, wel voor de ontwikkeling en verwerkelijking dezer ideeën zorgen. Geen menschen-hand zou daar iets aan kunnen toedoen of afnemen.

Hij wierp zich dus voorshands als schrijver op die questies, die in zijn kleinen kring als voor de hand lagen. Hij begon enkele practische maatschappelijke aangelegenheden te ontleden, en daarbij raad te geven, buiten het socialisme om.

Zóó schreef hij - altijd op zijn landgoed Jagetzow vertoevend - in het jaar 1845 de brochure: 'D i e p r e u s s i s c h e G e l d - k r i s i s '. In de jaren 1844 en 1845 toch was er een bepaalde geld-crisis in Pruisen ontstaan. Er was gebrek aan circuleerend medium. De aangelegde spoorwegen hadden het geld opgeslorpt. Pruisen had nog geen behoorlijk bank-systeem, geen instelling, die in 't groot banknoten uitgaf. Rodbertus drong nu in zijn boekje tot het oprichten en organiseeren van zulk een bank. Het is een levendig gestelde brochure. Eerst worden de schaduw-kanten van zulk een bank-instelling aangetoond, en wel door een aardige beschrijving van de maatregelen, die John Law in 1716 en volgende jaren te Parijs in de straat Quincampoix uitvoerde. Nu in 't Pruisen van 1845 geschiedde juist het omgekeerde. Toen was er te veel papier, nu te weinig circuleerend medium. Hij ontwikkelt de theorie van het metalen geld en van het crediet, handelt over goud en zilver, en over de drie vormen van het crediet, en komt tot de slotsom, dat voor een gezonden omloop van geld of surrogaten van geld circulatie-banken een allereerste vereischte zijn. Zij geven de toover-roede voor de wenschen der industrie. Pruisen moet dus ook dien weg op. Het moet de vrees voor papieren geld af-

1) Zie Rodbertus, 'Das Kapital, vierter socialer Brief an von Kirchmann', 1884, pg. 221.

leggen. Het moet niet moedwillig zich verstoppen of klein maken. Wordt zulk een weg opgegaan; wordt afgezien van het middel om door kas-aanwijzingen den Staat te helpen; en wordt ook te-recht verworpen het denkbeeld om uitsluitend voor de spoorweg-ondernemingen de hulp van het crediet te laten dienen; wordt dus de questie in zijn geheel in de oogen gezien, dan zal men een volledig bank-systeem voor de gansche monarchie in orde brengen. Men zal ontwaren, dat alsdan de industrie van Pruisen weder gaat bloeien, en dat de arbeiders ook goed betaald kunnen worden. En dit is zeker: er is geen vaster basis voor een grootsche en bloeiende productie dan een goed betaalde arbeiders-stand. Rodbertus ontwikkelde nu verder de organisatie van zijn groot bank-stelsel. Wij kunnen die overigens vrij omslachtige details laten rusten. Voldoende is het voor ons op te merken, dat werkelijk in het jaar 1846 in Pruisen de door Rodbertus bedoelde bank-organisatie werd ingevoerd[1].

Als lid der Provinciale Vertegenwoordiging van Pommeren hield hij zich, al of niet in commissies verkozen, voorts ijverig bezig met het in orde brengen van nieuwe provinciale belastingen voor zijn gewest. Twee geschriften van zijn hand zagen daarover het licht, om vooral het standpunt van den grond-eigendom bij zulke belastingen te verduidelijken. Het eerste, een omvangrijke memorie met nog 170 quarto bladzijden aan tabellen, verscheen te Stettin in 1846 onder den titel: '*Entwurf zu den neuen landschaftlichen Tax-principen für die Provinz Alt-Pommern*'. Het tweede kwam in het jaar 1847 uit, onder den titel: '*Die neuesten Grundtaxen des Herrn von Bülow-Cummerow*'[2]. Wij slaan beide deze brochures, als voor ons onderwerp al te specialistisch, over. Zij bezorgden Rodbertus echter veel gezag onder zijn mede-leden der Provinciale Staten.

Van meer algemeen belang is een geschrift, dat ook in de lente van het jaar 1847 van zijn hand verscheen, onder den titel: 'F ü r d a s C r e d i t d e r G r u n d b e s i t z e r'. Het was gedagteekend van 21 April 1847 en vervat in den vorm van een petitie aan de 11 April 1847 te-zamen gekomen Rijks-standen.

De inhoud dezer brochure was zeer merkwaardig, ook uit 't oogpunt der stelling die Rodbertus als grond-bezitter, in de maatschappelijke fase die hij doorleefde, innam. Hij stelde op den vóórgrond, dat het vermogen der natie zich verdeelde tusschen grond-bezitters die *rente* uit hun grond trokken, tusschen kapitalisten die met dat kapitaal werkten en dus *winst* door hun bemoeiing verkregen, en tusschen een klasse van kapitalisten die hun geld slechts uitleenden zonder zelven te werken. Deze derde klasse participeerde zoowel van de rente als van de winst. Rente nu is vast, matig en onder-

1) Zie 'Kleine Schriften' von Rodbertus-Jagetzow. Herausgegeben von Moritz Wirth, 1890, pg. 1-54. Vergelijk voorts Ad. Wagner, 'System der Zettelbankpolitik'. Zweite Ausgabe, 1874, pg. 5 en 6a.

2) Zie 'Kleine Schriften' von Rodbertus-Jagetzow. Herausgegeben von Moritz Wirth, 1890, pg. 80-180.

stelt langen duur. Winst is soms hoog, soms laag, en beweegt zich in korte termijnen. Bij rente verwacht men niet het ontstaan van een nieuw kapitaal: het verdiende wordt weder in den grond gestoken. Bij winst hoopt men daarentegen wel op uitbreiding der hoofdsom-zelve. Bij rente denkt men niet allereerst aan terugbetaling van het kapitaal; wel is dat het geval bij winst. - Heeft nu (zóó vraagt Rodbertus) de wetgeving, bij de behandeling dezer twee onderwerpen, op de eigenaardigheid van elk van beiden gelet? Voor het kapitaal is beweeglijkheid de leus; het houdt van crediet op korten termijn; vandaar dat een spoedige rechts-bedeeling en rechts-spraak hier een eisch is. Voor den grond moest daarentegen alles op langer duur zijn berekend. Welnu, voor het kapitaal heeft dan ook de wetgeving gezorgd: een bondig wissel-recht, een snel vonnis, een eigen berechting desnoods door gijzeling, een vergemakkelijking van het crediet door circulatie-banken, - dit alles vindt het kapitaal. Maar voor het crediet der grond-bezitters is niet gezorgd. Integendeel, de crediet-verhoudingen van den grond-bezitter zijn zóó geregeld, alsof hij niet grond-bezitter, maar een met kapitaal werkend persoon was. Zijn onbeweeglijk stuk aarde is gelijk gesteld met het zeer beweeglijk stuk roerend kapitaal. Toch heeft de grond-bezitter telkens noodig te leenen, en zij die aan hem willen uitleenen, wenschen een duurzame vaste rente. Het middel daarvoor nu is de hypotheek. Maar die hypotheek wordt behandeld als een opzegbare kapitaal-leening, terwijl zij behandeld had moeten worden als een onopzegbare rente-koop. Deze onnatuurlijke verkeerde opvatting van de hypotheek-schuld is de ondergang van het tegenwoordig grond-bezit. De op dat grond-bezit toegepaste fictie van het kapitaal bederft hier alles. Justus Möser had in zijn ‘Patriotische Phantasien’ vóór tachtig jaren het reeds ingezien. Hij bepleitte toen reeds terugkeer tot den oud-Duitschen rente-koop. Möser betoogde het vooral op juridische motieven, doch de questie moest ook economisch gesteld worden.

Rodbertus gaat nu vorm en inhoud daarvan construeeren. Want de rente-koop - al had hij vroeger de bescherming van het Canonieke recht - is uit de rechts-gewoonten van ons volk verdwenen. Hij moet er echter weder inkomen. Rodbertus vraagt vier punten aan de Rijks-standen: 1°. Den rente-koop weder aan te nemen, en dezen vorm, met de onopzegbaarheid van het kapitaal weder te bevestigen; men behoeft niet bang te zijn, dat op die wijze een uitleening aan het grondbezit een onmogelijkheid zal zijn; altijd toch zal dat verband op den grond iets veiligs, iets zekers toeschijnen. 2°. In de tweede plaats moet gezorgd worden dat de rente-brief luidt aan toonder. Hij moet niet op naam worden gesteld, maar gemakkelijk verhandelbaar worden gemaakt; men zij niet bezorgd, dat zulk een papier licht als circulatie-middel zou kunnen worden misbruikt, neen, het is iets geheel anders dan papieren geld. 3°. In de derde plaats moet op den rente-brief vermeld worden de taxatie van den grond, doch een taxatie van Staats-wege, een gegarandeerde taxatie. Voor alle landerijen moeten vaste taxatie-beginselen worden vastgesteld, die als een vaste maat

en gewicht konden gebruikt worden. (Rodbertus verwijst hiervoor naar zijn in 1846 verschenen ‘Ontwerp’.) 4°. Eindelijk moeten dan nog naar tijd en plaats, overeenstemmend met elke provincie, vaste interessen en termijnen van betaling worden bepaald. - Dit zou een goede complete regeling zijn, niet te verwarren met het schrikbeeld: mobiliseering van den grond-eigendom[1].

Aldus was de inhoud van het verzoekschrift aan de Rijks-standen. Die Rijks-standen waren - overeenkomstig de oproeping van koning Friedrich Wilhelm IV - 11 April 1847 te Berlijn te-zaâm-gekomen. Wel is waar was de zitting van hun eersten landdag reeds 26 Juni 1847 gesloten, doch weldra zou de zitting van hun tweeden landdag weder openen[2]. Men herinnert zich, dat een levendig opgewekte staatkundige beweging zich toen van de beste kringen van Pruisen had meester gemaakt. In liberale kringen meende men, dat de koning den stoot gaf om Pruisen werkelijk tot een modern constitutioneelen Staat te vervormen; terwijl de koning-zelf integendeel een ontwikkeling op den grondslag der Midden-eeuwsche standen-groepeering bedoelde. Hoe dit zij, er was in alle provinciën in Pruisen de grootst mogelijke belangstelling voor de discussiën in die zittingen van den landdag. Men koos allerwege tot die vertegenwoordiging de beste koppen. Waarom in Pommeren niet Rodbertus? Inderdaad koos de ridderschap van den ‘Kreis’ Usedom-Wollin Rodbertus tot provinciaal ‘Landtags’-afgevaardigde, dat is tot lid van den tweeden landdag. Hij zou nú, volgens zijn vrienden uit de Pommersche ridderschap, voor het grondbezit in de bres kunnen springen.

Zóó trad Rodbertus op in de actieve politiek. Uit de kalme omgeving van zijn landgoed in het Noorden zou hij thans naar Berlijn zich begeven, om de staatkundige beweging in Pruisen mede te helpen leiden. De zitting van dien tweeden land-dag werd echter ook al spoedig door den koning afgebroken. Het brein van den vorst was vervuld van allerlei fantastische plannen; hij kon zich met het nuchtere verstand der vertegenwoordigers van de nijvere burgerij niet verstaan. Toch dacht men nog niet in 1847 aan conflicten. Men meende, dat alles in de politiek van Pruisen wel van-zelf zou loopen, al ontveinsde men zich niet de vele bezwaren.

Doch ziet: daar kwam in 't begin van 1848 de storm uit Parijs opzetten, en die orkaan sloeg 18 Maart 1848 tot Berlijn over. Oproer en burger-oorlog woedden in de straten van Berlijn. De koning boog het hoofd[3] en beloofde een constitutioneele grondwet. Nog meer. Hij moest toestaan, dat een Nationale vergadering

1) Zie ‘Kleine Schriften’ von Rodbertus-Jagetzow. Herausgegeben von Moritz Wirth, 1890, pg. 55-79.
2) Zie Rudolph Stratz, ‘Die Revolutionen der Jahre 1848 und 1849 in Europa’, Erster Theil, 1888, pg. 199 und 203.
3) Men denke aan Freiligrath's vers, aangehaald in het vierde deel der ‘Socialisten’, pag. 396.

direct door het volk zou worden verkozen, om gezamenlijk met de kroon zulk een grondwet vast te stellen. De Vereenigde land-dag van 1847 - die nog recht van zitting had - zou het tot stand komen van zulk een Nationale vergadering voorbereiden. Daardoor zou de rechts-draad der staatkundige ontwikkeling van Pruisen niet verbroken worden[1]. Inderdaad maakte die land-dag, waarin Rodbertus ook zat, een kieswet klaar. De dertiende paragraaf van die kieswet - die den datum van 6/8 April 1848 droeg - luidde aldus: 'De op grond van de tegenwoordige wet te-zamen-komende vergadering is daartoe geroepen de toekomstige Staats-grondwet "durch Vereinbarung" met de kroon vast te stellen, en de thans of vroeger bestaande ("seitherige") aan de Rijks-standen toebehoorende bevoegdheden, te weten met betrekking tot de bewilliging van belastingen en Staats-leeningen, tijdens den duur van haar zitting ad interim uit te oefenen'. Volgens het reglement van 12 Mei 1848 werd nu die Nationale vergadering te Berlijn opgeroepen. Zij kwam 22 Mei 1848 te-zamen.

Rodbertus was dadelijk door zijn Pommersch district weder gekozen. Hij zou met de anderen aan het werk gaan. De groote moeielijkheid zat in de beteekenis van het woord 'vereinbaren'. Volgens dat woord stonden kroon en volk gelijk bij het samenstellen van de nieuwe grondwet.

Rodbertus stelde zich aan de zijde van de democratie, doch zeer bedachtzaam, niet als volks-man, doch als politicus. Hij nam plaats in het linker-centrum[2]. Zijn ideaal was thans blijkbaar een Engelsche opvatting van de praktijk van het Staats-leven. Aan het rechts-standpunt werd door hem overwegende kracht toegekend. Eens aan die min of meer constitutioneele vormen gewoon, maakte hij daarvan in zijne politieke loopbaan een soort wapenrusting. Hij liet zijne sociale plannen vooreerst, tot beter en kalmer tijden aanbraken, rusten. Hij vorderde nu slechts voor 't oogenblik rechts-vormen voor den Staat. Hij achtte dit zelfs het begin van een, zij het niet in naam, maar toch in het wezen der zaak, conservatieve politiek, al week zij hemelsbreed van de staatkunde der zich toen conservatief noemende leiders af. De woeling der revolutie wilde hij allereerst kanaliseeren door de continuïteit van den rechts-gang.

De kroon had echter gansch andere plannen. Zij erkende niet het rechtmatige der volks-eischen, al had zij daaraan een oogenblik toegegeven. De koning begreep slechts thans te moeten temporiseeren, den schijn te moeten aannemen van met de beweging mede te gaan, en benoemde nu zijn eerste zeer liberaal ministerie:

1) Zie 'Kleine Schriften' von Rodbertus-Jagetzow. Herausgegeben von Moritz Wirth, 1890, pag. 194 noot en pag. 199.
2) Zie een zeer goede teekening der vier partijen n de Nationale vergadering (rechter- en linker-zijde, rechter- en linker-centrum) bij Franz Mehring, 'Geschichte der deutschen Sozialdemokratie', 1897, deel I, pg. 302-304.

het ministerie Camphausen, met Hansemann als minister van financiën. Doch weldra bleek het, dat de mannen, die door de beweging van Maart 1848 zich hadden laten meêsleepen, met niets klaar waren: zij hadden geen programma, geen vastheid van gang, niets. De koning herademde, kreeg weêr moed en zelf-gevoel. Hij zou aan die Kamer wel zijn meerderheid, zijn gezag doen gevoelen. De fictie der 'Vereinbarung' zou niet al te lang meer duren. Rodbertus met zijn vrienden hield zich echter aan die fictie vast. Hij was in de Kamer ijverig aan den arbeid en speelde haast een politiek schaakspel. Den 3^{den} Juni 1848 deed hij zelfs het voorstel om de taak der Nationale vergadering nog uit te breiden. De vergadering moest, volgens hem, niet alleen voor de grondwet zorgen, maar haar wetgevende werkzaamheid op alle meer belangrijke deelen der administratie doen gevoelen: op 't gebied der financiën en belastingen, op het woning-vraagstuk, op het onderwijs, en op een 'Gewerbe-ordnung'. Vijf dagen later, den 8sten Juni, ging hij nog een stap verder. Hij voerde, door de verhouding tot Denemarken te bespreken, de Duitsche questie in de Nationale vergadering in[1)]. Die Duitsche questie zou bij de vergadering bijna zijn particulier domein worden. Liep hij gevaar van te knutselen, politiek te knutselen, wanneer hij de questie der grondwet behandelde; hier, waar het de questie van Duitschlands éénheid en kracht gold, nam hij breeder vlucht. Hij wilde voeling met het Frankfortsche parlement.

Hij werd intusschen, daar het overwicht van zijn persoon werd gevoeld, de leider in de Kamer van het linker-centrum, met zijn vrienden, den heer von Kirchmann en den kapelaan von Berg.

Het ministerie Camphausen kon niet vooruit komen. Den 17^{den} Juni vielen drie ministers af. Den 20sten Juni 1848 diende het zijn ontslag in. De koning kon nu reeds een ander ministerie benoemen, dat wellicht iets minder snel het tempo van den vooruitgang zou nemen. Het was 't kabinet von Auerswald-Hansemann. Het noemde zich-zelf een ministerie van de daad. Het trad 25 Juni op. Lid van dat ministerie, en wel 'Cultus-Minister' werd de leider van het linker-centrum, Rodbertus.

Hij is op dat oogenblik geportretteerd door Fanny Lewald. Zij beschrijft een soirée ten-huize van den heer Hansemann, waar de andere ministers ook tegenwoordig waren. 'De minister van eeredienst, Rodbertus - zóó zegt zij - heeft een uiterst edel voorkomen. Hij is een mooie, deftige man, wiens licht met grijs gemengde bruine haren een hoog voorhoofd omgeven. Een open oog, een aangename uitdrukking van den mond bij het spreken, edele handgebaren, en een vaste correcte houding als van een man van de wereld, kenmerken hem. Op welke plaats die man zou treden, overal zou hij een goede positie innemen, want groote beschaving en rustig zelf-bewustzijn spreken uit iederen trek van

1) Zie H. Dietzel, 'Karl Rodbertus, Darstellung seines Lebens und Lehre'. Erste Abtheilung, 1886, pg. 30/31 en pag. 33.

zijn persoon, die zonder twijfel tot de aristocratie der intelligentie behoort'[1].

Rodbertus vestigde zich nu met zijn gezin te Berlijn. Hij zou zien wat hij als minister kon doen. Doch ziedaar: reeds 4 Juli 1848 trad Rodbertus uit het ministerie. De oorzaak van zijn aftreden lag in de Duitsche questie. Den 29sten Juni 1848 toch had het parlement te Frankfort het hoogst gewichtig besluit genomen, aartshertog Johann tot 'Reichsverweser' te benoemen. Het Pruisisch ministerie billijkte het besluit, maar met een voorbehoud. Het protesteerde, wijl uit de omstandigheid, dat deze keuze zonder mede-werking der Duitsche regeeringen was tot stand gekomen, consequenties voor de toekomst zouden kunnen getrokken worden. Twee dagen te-voren waren de preliminairen van den smadelijken wapen-stilstand te Malmö tusschen Pruisen en Denemarken gesloten, buiten Frankfort om, uitsluitend tusschen de twee regeeringen. Dit alles druischte in tegen Duitschlands streven, tegen de éénheidsbeweging van het Duitsche volk; Rodbertus ging dus niet meer mede.

Trouwens het bleek weldra, dat het geheele ministerie van Auerswald-Hansemann weinig, zeer weinig kon uitrichten. De reactie begon zich te organiseeren. Met Juli 1848 kreeg de reactie een orgaan in de door Hermann Wagener opgerichte 'Kreuzzeitung'. Het leger hernam zijn zelf-bewustzijn. Het ministerie trad 7 September 1848 af. Het werd vervangen door een reeds iets meer koninklijk ministerie onder den generaal von Pfuel. Rodbertus was in de eerste maanden na zijn aftreden als minister weinig op den vóórgrond getreden. Nu, na het optreden van het ministerie von Pfuel, hield hij, 3 October, weder een rede, en wel naar aanleiding van de Sleeswijk-Holsteinsche questie. Hij wees op de wet der nationaliteit en betoogde dat Pruisen meer Duitsch moest worden.

Den 12den October 1848 begonnen nu eindelijk in het lokaal van 't 'Schauspielhaus' de discussieën over de constitutie, die door gemeen overleg van kroon en Nationale vergadering moest worden vastgesteld. Doch van dit overleg was weinig meer te zien. Integendeel: het zou meer en meer blijken dat Kamer en

1) Zie Fanny Lewald, 'Erinnerungen aus dem Jahre 1848', Zweiter Band, 1850, pg. 114. Men voege daarbij de beschrijving van Hermann Wagener, 'Erlebtes'. 1884. pg. 28: 'Als passagèrer Minister fungirte damals auch der dr. Rodbertus, der als einer der äussersten Radikalen galt und zwar einfach aus dem Grunde, weil seine Haltung dem grossen Publikum durchaus unverständlich blieb. Derselbe hatte schon bei Gelegenheit der Juli-revolution die weitere sociale und politische Entwickelung mit fast prophetischem Blicke vorausverkündigt, und sein geistiges Auge war scharf genug, auch in der Bewegung von 1848 den eigentlichen Kern zu erkennen und demgemäss die sociale Frage und deren Lösung als die Hauptaufgabe einer einsichtigen conservativen Politik zu betrachten. Als er damit keinen Anklang fand, zog er es vor, in das Privatleben zurückzukehren und sich auf die literarische Thätigkeit zu beschränken'.

kroon niet konden samengaan. Het standpunt van de kroon werd door de vergadering als verouderd beschouwd. Met 217 tegen 134 stemmen werd reeds dadelijk den eersten dag (12 October) de titel ‘van Gods Genade’ geschrapt. Rodbertus was toen afwezig. Doch den 31sten October vinden wij hem onder de meerderheid, toen met 200 tegen 153 stemmen de adel werd afgeschaft. En terwijl nu de Nationale vergadering in Berlijn zóó radicaal in woorden voortholde, stak in geheel Duitschland de terugkeerende reactie weder het hoofd omhoog. Den 28sten October werd Weenen door Windischgrätz en Radetzky bedwongen. Wrangel met zijn troepen naderde ook reeds de poorten van Berlijn. Doch de Kamer binnen dat Berlijn sprak des te stouter en te luider. Den 31sten October zou men een motie over den toestand van Weenen in behandeling nemen. Waldeck deed het eerste voorstel. Rodbertus deed namens het linker-centrum een tweede voorstel, waarin te-gelijkertijd de questie van het rijks-parlement te Frankfort meer op den vóórgrond zou worden gesteld, en dus aan de regeering van Pruisen de opdracht werd gegeven: ‘snelle en krachtige maatregelen te nemen, om de in de Duitsche landen van Oostenrijk in gevaar gestelde volks-vrijheid, zoo mede het bedreigd bestaan van den Rijks-dag, in waarheid en met goed gevolg te beschermen en den vrede te herstellen.’ Die motie van Rodbertus werd met 261 tegen 52 stemmen aangenomen.

De aanneming van die motie was voor den koning de laatste droppel van den beker, dien de Kamer hem wilde laten opdrinken. Hij ontsloeg het ministerie von Pfuel, dat slechts in zijn bedoeling een overgangs-ministerie was geweest, en benoemde den 2den November 1848 het ministerie van reactie, onder zijn bloedverwant, den graaf Brandenburg, natuurlijken zoon van Friedrich Wilhelm II. Dadelijk stelde het linker-centrum de Kamer voor, een adres aan den koning te richten en door een deputatie dat adres den koning te overhandigen. De audientie werd aan die deputatie, waartoe ook Rodbertus behoorde, door den koning te Sans-Souci toegestaan. Na het adres, dat door den voorzitter der vergadering, den heer von Unruh, werd voorgelezen, aangehoord te hebben, antwoordde de koning eenvoudig ‘neen’, en ging weg. Er had daarbij een incident plaats. Jacoby, de volks-man bij uitnemendheid, veroorloofde zich een uitval; Rodbertus deed den achtergebleven adjudant, den lateren veldmaarschalk von Manteuffel, opmerken, dat de koning zou weten te onderscheiden tusschen Jacoby's woorden en de termen van het adres van de Kamer. Doch de beslissing was reeds gevallen. Graaf Brandenburg verlegde 9 November de Nationale vergadering naar de stad Brandenburg en verdaagde de zittingen der vergadering tot 27 November 1848.

De Nationale Vergadering verklaarde onmiddellijk dit besluit voor onwettig en bleef toch te Berlijn, achtereenvolgens in verschillende zalen, vergaderen. Den 15den November drong echter een piket soldaten binnen het lokaal, juist toen Schulze-Delitzsch aan het woord was. Het voorstel was juist aangenomen om de betaling der belastingen alsnu te weigeren. De vergadering - voor zoover

de leden te Berlijn wilden blijven zitting houden - werd door majoor Herwarth uit elkander gejaagd. Berlijn-zelf werd in staat van beleg verklaard. Rodbertus, die er woonde sinds hij tot minister was benoemd, werd als een ‘vreemde’ buiten de poorten der stad gezet.

Toen den 27sten November 1848 de vergadering te Brandenburg weder werd geopend, was slechts de rechterzijde dáár aanwezig. De linkerzijde was haast niet vertegenwoordigd: Rodbertus en zijn vrienden bleven weg. Den 5den December 1848 werd de Vergadering door den koning ontbonden. ‘Door het besluit om de belastingen te weigeren, was - zóó luidde het ontbindings-besluit - de fakkel der anarchie in het land geworpen’. De koning octrooieerde nu op eigen hand een grondwet, en overeenkomstig die grondwet werden nieuwe verkiezingen uitgeschreven.

Dit oogenblik koos Rodbertus uit om zijn gedrag aan zijn kiezers toe te lichten. Hij schreef de brochure, die in 't begin van 1849 uitkwam: ‘Mein Verhalten in den Conflict zwischen Krone und Volk’.

‘Ik heb mij verzet (zóó vangt hij aan) tegen het regeerings-besluit van 8 November 1848, waarbij de Nationale Vergadering werd verplaatst en verdaagd, en ik heb aan de verdere beslissingen der Nationale vergadering, van 9 tot 15 November te Berlijn gehouden, ook aan die betreffende de belastings-weigering deel genomen;’ omdat niet de vergadering maar de kroon haar woord heeft gebroken. Het overleg, de zoogenaamde ‘Vereinbarung’, om gezamenlijk een grondwet samen te stellen, was het punt van uitgang geweest zoowel voor de kroon als voor de vergadering. Het was een ideëele weg, het zij zoo, maar het was op een gewichtig historisch oogenblik de afspraak van koning en volk geweest[1)] en aan die afspraak heeft de kroon zich niet gehouden. ‘Ik heb verder - zóó betoogt Rodbertus - aan de discussiën van veel afgevaardigden, die van 27 November af in Brandenburg vergaderden, geen deel genomen, en heb verklaard daaraan niet deel te nemen, zoolang het regeerings-besluit van 8 November niet was ingetrokken en de plicht-breuk der ministers niet was teniet gedaan.’ Want wat beteekenden al zulke discussiën? Men was éénmaal van het recht afgeweken. Thans was er geen wijding meer in wetten die op zulk een wijze zouden tot stand komen. Zij boden slechts gif. - Rodbertus protesteerde verder tegen het rapport van het ministerie Brandenburg van 5 December, dat de Nationale vergadering ontbond, en tegen de octrooieering op dien dag van een constitutie. De kroon vernietigde hier de Nationale

1) In de brochure-zelve - Zie ‘Kleine Schriften’ 1890, pag. 193/195 - weêrlegt Rodbertus de bewering, alsof hij op den Vereenigden land-dag de ‘Vereinbarung’ had voorgesteld. Hij zet uitéén, dat hij er zelfs niet vóór was geweest, dat hij dadelijk de gevaren had ingezien die er uit zouden voortvloeien. Maar hij constateert des te strenger, dat, toen die ‘Vereinbarung’ wet was geworden, hij en ieder ander er zich aan moesten houden.

vergadering, maar even zoo goed had de Nationale vergadering de kroon kunnen afschaffen. Wat toch heeft men gedaan? Men heeft den rechts-draad, die zoo zorgvuldig was vastgehouden, doorgesneden; tot nu toe was alles legaal, maar de kroon is thans revolutionnair te-werk gegaan: haar daad is revolutie. Het is waar, nu wordt weder een vergadering van volksvertegenwoordigers bijéengeroepen. Maar wordt dit een derde partij om mede te 'vereinbaren'? Ook zal de geoctrooieerde grondwet (zóó heet het) aan een herziening van die nieuwe vertegenwoordiging worden onderworpen. Maar wat beteekent dit? Zijn er waarborgen voor recht? Neen, uit de geoctrooieerde grondwet-zelve blijkt, dat de kroon alles wat zij in Maart 1848 had toegezegd, opheft; zij toont door de daad een absolute kroon te willen zijn. - Toch, niettegenstaande dit alles, wil Rodbertus zich voor de nieuwe verkiezingen van 26 Februari 1849 beschikbaar stellen. Het is smartelijk zulks te doen, maar hij wil voor zijn land het wagen, aan het recht vasthouden[1)].

Inderdaad werd Rodbertus door drie districten gekozen. De Pommersche kiezers van Usedom-Wollin lieten hem varen. Zij bleken niet gesteld op zulk een geavanceerde politiek, maar Trier en twee districten van Berlijn boden hem een mandaat aan. Hij opteerde voor een der Berlijnsche districten.

Zóó kwam hij weder te Berlijn als volks-vertegenwoordiger. Wederom mengde hij zich in de debatten bij voorkeur in vragen der Duitsche politiek. - Den 3^{den} April 1849 had de koning de hem door Frankfort aangeboden keizers-kroon geweigerd. De koning kon - zóó sprak hij - die kroon niet aannemen 'zonder de vrije overeenstemming der gekroonde hoofden, der vorsten en der vrije steden'. Naar aanleiding van die verklaring dienden Rodbertus en zijn vrienden 13 April een motie in, waarbij het werk van Frankfort en de aldaar tot stand gebrachte constitutie als iets definitiefs werd verklaard, dat niet meer de goedkeuring der enkele Duitsche regeeringen behoefde. Een stormachtige discussie had daarover plaats; Graaf Brandenburg riep 't uit: 'nooit zullen wij ons buigen voor de publieke opinie; wij zullen op haar letten als op de golven der zee, doch wij zullen ons niet daaraan overgeven'. Rodbertus hield nu een groote redevoering over het begrip der éénheid van Duitschland. Hij maande Pruisen aan Duitsch te zijn en te blijven. Indien Pruisen zich losrukte van de Duitsche gedachte, dan konden Rijnland en Westfalen wel eens afvallen, en kon Pruisen teruggedrongen worden in den hoek van het Noord-Oosten. Met 175 tegen 159 stemmen werd de motie van Rodbertus aangenomen. Opmerkelijk was bij het debat geweest het optreden van een betrekkelijk nieuw afgevaardigde: von Bismarck-Schönhausen. Hij had op de sterkste wijze de partij van den koning aangenomen. 'Zeker - zóó sprak hij - de Duitsche éénheid wil ieder, die men daarnaar vraagt, zoodra hij slechts

1) Zie de brochure in de 'Kleine Schriften' van Rodbertus Jagetzow, herausgegeben von Moritz Wirth, 1890, pag. 181-212.

Duitsch spreekt, maar met deze Frankfortsche grondwet wil ik haar niet. Eer ik zie, dat mijn koning tot vazal der politieke bent der heeren Simon en consorten afdaalt, wil ik liever dat Pruisen Pruisen blijft. De Frankfortsche kroon moge zeer hel glinsteren, maar het goud, dat aan den glans echtheid verleent, moet eerst verkregen worden door het daarin smelten der Pruisische kroon.' De heer von Bismarck stond echter in de Kamer tamelijk alléén. Men volgde dáár mannen als Rodbertus en Waldeck. Weinige dagen na deze groote discussie nam de Kamer met 177 tegen 153 stemmen een voorstel van Waldeck aan, ook door Rodbertus onderteekend, om den staat van beleg voor Berlijn op te heffen. Nu werd het der regeering te erg. Den 26sten April 1849 werd de Kamer ontbonden.

Trouwens overal zegevierde de reactie.

Op het oogenblik dat Rodbertus aan Berlijn den rug toekeerde om naar zijn landgoed Jagetzow terug te keeren, nam hij het vaste besluit - waaraan hij zich verder gehouden heeft - nooit meer aan de practische politiek mede te doen.

Begreep hij dat zijn optreden in de politiek een doorloopende misstap was geweest? dat zijn parlementair geknutsel in geen enkel opzicht het veld winnen van zijn diepste overtuiging een handbreed had bevorderd? Zeker is het, dat zijn kracht niet was uitgekomen bij dat manoeuvreeren in het parlement, al hadden zijn voorstellen telkens een meerderheid verkregen. Wat had het hem gebaat zijn sociale overtuiging op den achtergrond te dringen, ten-einde voorshands en allereerst een vasten rechts-toestand voor den Staat te scheppen? De waarachtige conservatieven hadden van dit conservatisme geen begrip. De politiek van Rodbertus scheen hun niet eens ideëel toe, maar enkel verward en duister. Desnoods wilden zij Rodbertus op één lijn plaatsen met den vrijheer von Radowitz, maar von Radowitz had dan toch zelfs als redenaar meer spranken van vernuft. Rodbertus scheen diepzinnig, maar nevelachtig: de Duitsche éénheid - door hem voorgesteld - leek een Duitsche warwinkel.

Voor Rodbertus vormde dus deze politieke werkzaamheid een geïsoleerde episode in zijn leven.

Enkele vrienden en bijstanders had hij leeren kennen, met wie hij later in zijn leven nog wel eens zou werken. Wij noemen de heeren von Kirchmann, von Berg en Lothar Bucher[1]. Wat von Kirchmann betreft: tot hem voelde zich Rodbertus bijzonder aangetrokken. Trouwens deze deelde veel van zijn sociale ideeën. Hij was een uitnemend jurist en begaafd spreker. Juist omdat hij het recht boven alles lief had, viel hij de gangbare jurisprudentie aan. Als lid van het openbaar ministerie - in welke betrekking hij zijn volkomen onpartijdigheid en humaniteit steeds had doen

1) Zie een goede teekening van Rodbertus en van zijn drie vrienden in het bekende boek van Rogge, dat hij onder den pseudoniem van R. Walter in 1851 uitgaf, met den titel 'Parlamentarische Grószen'. Zie deel II pg. 64-102, pg. 115-131 en pg. 148-157.

waardeeren - had hij een brochure geschreven over de ‘waardeloosheid der jurisprudentie’. Met dat al bleef hij een type van een hooggeplaatst beambte. Zijn bleek fijnbesneden gelaat, zijn nadenkende blik, de lichte ironische plooi die om zijn lippen speelde, trokken altijd de aandacht. Zijn scherpe formuleering, zijn ‘pointe’, maakte hem tot een uitnemend ‘debater’. In de Kamer nam hij meestal de taak van bemiddelaar (Vermittler’) op; hij bestreed de souvereiniteit van het Frankfortsch parlement. Hij was een steen des aanstoots voor de rechterzijde. - Nog aanvallender-wijze weerde zich in de Kamer de tweede vriend van Rodbertus: de heer von Berg. Hij was de bekende kleine kapelaan: gevat, dapper, strijdlustig, beweeglijk en saillant, geschikt voor een theatrale zet, en steeds een weinig op 't effect werkend, daardoor niet geheel en al serieus, ten-minste meer schitterend door geest dan door diepte, doch altijd in den parlementairen kamp zijn terugtocht dekkend en een goed voorwendsel vindend. Zijn buigzame hooge stem klonk overal door; tegen zijn dialectischen redeneer-trant waren weinigen opgewassen; zijn spreuken en korte gezegden deden opgeld; zijn repliek en ‘repartie’ kregen den stempel van munten; ‘petit-maitre’ der vergadering noemden hem smalend de uit 't bierhuis komende democraten. Dit is zeker, hij trad des te meer op den vóórgrond, naarmate voor de Kamer de catastrofe naderde; toen, op 't laatst, was hij in zijn volle kracht; hij bracht te-pas den plagenden spot en ook den hartstocht van een geestelijke. - Opmerkelijker dan die twee was echter de derde: Lothar Bucher. Hij is een der merkwaardigste mannen geweest van het moderne politieke Duitschland. Toen hij in October 1892 stierf, kende de wereld hem slechts als den ‘Legationsrath’, den raadgever en rechterhand van Bismarck, den man achter de schermen der hooge Duitsche politiek; den staatsman, die, hoewel nooit op den vóórgrond tredend, een grooten invloed op de zaken van Europa had. Een geheimzinnig man was hij voor wien men bang was. Van huis-uit was hij democraat en revolutionnair. Hij geloofde vast aan een ophanden zijnde verandering der maatschappij, doch legde later steeds nadruk op het voorbehoud, dat die maatschappelijke wenteling eerst na jaren zich zou kunnen voltooien. Thans in de jaren 1848 en 1849 dacht hij meer aan een onmiddellijke ontploffing. Hij was toen man uit één stuk; verdediger der volks-souvereiniteit. Recht was hem identiek met macht. Hij was vóór de democratie, tegen het constitutionalisme. Voor 't overige was hij toen reeds een inwaarts gekeerd karakter. Hij kende goed de agrarische toestanden, en vooral de verhoudingen van boeren en pachters; steeds verweet hij de juristen de questie van den grondeigendom niet aan te durven; voor zich-zelven bestudeerde hij op breede wijze de gansche sociale wetenschap; hij was niet vèr af van het denkbeeld om voor den Staat den eigendom der gemeenschap te vindiceeren. Hij was een man van energie en consequentie. Toen later de vervolgingen kwamen, hield hij alléén onder al de vrienden zich goed. Trouwens hij had verder dan hen allen willen gaan. Hij had den passieven weêrstand in een actieven willen

veranderen. Daarom moest hij na 1849 als balling in Engeland rondzwerven, vanwaar hij eerst bij de amnestie terugkeerde[1].

Door het naar huis zenden van de Kamer den 26sten April 1849 werden nu deze vrienden uit elkander geworpen. Even als von Kirchmann mocht Rodbertus zich gelukkig rekenen, dat hij verder met rust werd gelaten. Want von Berg en Lothar Bucher werden dadelijk in een politiek proces betrokken, wegens hun vroeger 'votum' om de belastingen te weigeren[2].

Toen Rodbertus den grond van zijn geliefd Jagetzow weder betrad, was het, alsof hij het stof der politiek van zich afschudde. Dwalend en peinzend langs zijn hoeven en in de lanen van zijn landgoed, lezend en boeken naslaand in zijn bibliotheek, kwam hij van-zelf weder onder den prikkelenden invloed der sociale vraagstukken, die deze twee jaren voor hem haast hadden geslapen. Hij had nog een schuld af te doen aan een comité te Berlijn, welks bestuur hem, toen hij dáár woonde, in zijn midden had opgenomen. Het was het 'Centralverein für Arbeiterwohl'. Die vereeniging had hem een advies gevraagd over het oprichten van een kas voor invaliditeit en den ouden dag der arbeiders. Hij greep de gelegenheid aan, om met zulk een advies zijn loopbaan in Berlijn af te ronden, en te-gelijk voor de kringen, waarin hij dáár had gewerkt, zijn standpunt meer volledig te preciseeren. Misschien wilde hij ook dadelijk in 't openbaar verkondigen, dat zijn sociale overtuiging niet gewijzigd was, al had de politiek parten met hem gespeeld. Hij ging dus een terugslag geven aan denkbeelden in 1837 en 1842 geuit. Openlijk wilde hij belijden dezelfde man te zijn gebleven. Zóó schreef hij in Juli 1849 te Jagetzow zijn 'Bemerkungen zu den Bericht *über die Gründung einer Invaliden- und Altersversorgungsanstalt für Arbeiter* und den Zweck der Vereine für Arbeiterwohl'[3].

Zijn doel was aan te toonen, dat het lijden der arbeidende klassen niet door invaliditeits- en pensioen-kassen kon worden opgeheven, dat het slechts kon worden genezen door toekenning aan de arbeiders van een participatie in de stijgende vrucht der productie. Hij betoogde dit op de volgende wijze. Natuurlijk -

1) Over Lothar Bucher zie vooral 'Die neue Zeit' 1891/92 Band I pg. 465 en II pg. 500; 1892/93 I pg. 97, 129 en volgende, en II pg. 577 en volgende; 1894/95, I, pg. 577. Zie over Bucher latere uitlatingen van Rodbertus in de 'Briefe und socialpolitische Aufsätze von Rodbertus, herausgegeben von Rudolph Meyer', pg. 106 en 133.
2) Zie daarover een opstel van Lothar Bucher getiteld 'Meine Verteidigungsrede, die ich nicht halten dürfte' in zijn 'Kleine Schriften politischen Inhalts', 1893, pg. 24-34.
3) Het advies werd eerst afgedrukt in de 'Mittheilungen des Central-Vereins für das Wohl der arbeitenden Klassen' 2ter Jahrgang 1849/50, Berlijn. Thans is het te vinden in het boekje van Max Quarck, 'Zwei verschollene staatswirthschaftliche Abhandlungen von Rodbertus', Wien, 1885, pg. 15-25.

zóó zeide hij - is aller hoofddoel de armen-zorg ontbeerlijk te maken. Maar dit, en geheel de taak om aan den nood en de invaliditeit der arbeiders door eigen kracht en hulp te-gemoet te komen, kan onmogelijk bereikt worden, wanneer men de middelen daartoe uit de tegenwoordige arbeids-loonen wil putten. Neen, het loon-zelf moet worden verhoogd, anders zou men de ellende door de ellende willen laten helpen. Maar voorts is die oprichting van verzorgings-inrichtingen voor arbeiders, die zich op vrijwillige of gedwongen bijdragen der arbeiders-zelven zoude baseeren, principieel onjuist. Het spreekt toch van-zelf, dat het dan voor alle arbeiders, ook voor hen die niet van middelen ontbloot zijn, zou moeten worden ingericht. Dus wenscht men een spaarkas, niet een assurantie of loterij. Op vrijwillige bijdragen gebaseerd zou echter de instelling nooit groote uitbreiding erlangen: het element der kans ontbreekt, en gedwongen bijdragen zouden zeer bezwaarlijk door de wet te bepalen zijn. Doch geheel deze weg is, volgens Rodbertus, een zijweg. Het leidt af van een radicale oplossing. Wil men werkelijk een oplossing, dan moet het streven slechts gericht zijn daarop, dat de arbeiders meer dan tegenwoordig met hun arbeid verdienen. Eerst daarna kan het sparen van hun verdiensten voor hun onderhoud in tijden van invaliditeit, enz. hun gemakkelijker worden gemaakt. Anders zijn zulke inrichtingen slechts bedeelings-instellingen. Men bedenke toch steeds, dat de geringheid van het arbeids-loon de éénige grond van het pauperisme is. Dat moet men verhelpen. Het arbeids-loon is hetzelfde gebleven of zelfs gedaald, terwijl de maatschappelijke eischen zijn gestegen. De theorie der wetenschap-zelve was het hierover ééns en leerde, dat in een aan zich-zelf overgelaten verkeer het arbeidsloon altijd teruggebracht werd op het noodzakelijk levens-onderhoud van den arbeider, al steeg de productiviteit ook nog zóó zeer. Het arbeids-loon werd zóó als deel van het product altijd kleiner. Dit is de groote onrechtvaardigheid. Tevens is het de oorzaak der overproductie, en der telkens terugkeerende handels-crises. De arbeiders blijven dus in denzelfden toestand, hoe ook de maatschappelijke rijkdom vermeerdert. Te-gelijkertijd echter stelt het maatschappelijk leven hun steeds grooter eischen. Vandaar een schreeuwend contrast. De arbeiders voelen zich uitgesloten van de beschaving. Dit kan zóó niet duren. Arbeids-loon moet stijgen, als grond-rente en kapitaal-winst van een land vermeerderen. En dit is mogelijk zonder in te grijpen in het grond- en kapitaaleigendom, en in de beginselen der verkeers-vrijheid. Dit punt moeten de ‘Vereine’ onderzoeken, en steeds hun blik gevestigd houden op de verhooging van het inkomen der arbeiders. Zij moeten daarbij bedenken, dat hoog arbeids-loon niet nadeelig is voor de productie. Zij moeten vooral geen inbreuk op grond- en kapitaal-eigendom toelaten. Dezen weg moesten zij op. Anders worden zulke vereenigingen slechts armen-verzorgsters of hoogstens zeden-preeksters. Doch zedenleer is krachteloos, als honger nijpt.

III.

Nu Rodbertus weder voor-goed en voor-altijd te Jagetzow gevestigd was, nam hij zijne sociale studiën op-nieuw zeer ernstig ter-hand.

Zijn plan was in nieuwen eigen vorm een voortzetting te leveren van zijn geschrift van het jaar 1842. Sterker toch had zich steeds bij hem de overtuiging gevestigd, dat in de tegenwoordige economische organisatie der maatschappij, bij stijgende productiviteit van den arbeid, het arbeids-loon-zelf een altijd kleiner deel van het nationale product bekwam. Intusschen had echter zijn vriend von Kirchmann in een verhandeling[1] juist dit denkbeeld bestreden, en Rodbertus stelde zich dus voor in brieven aan von Kirchmann dit onderwerp, met al hetgeen er bij behoorde, volledi ger te ontwikkelen.

Zóó ontstonden de bekende S o c i a l e B r i e f e aan von Kirchmann, van welke hij de eerste drie in het jaar 1850 afgewerkt had. Wij moeten die brieven, van welk er slechts vier compleet tot ons gekomen zijn, thans behandelen.

I. - D e e e r s t e b r i e f droeg als nadere aanwijzing den ondertitel: 'Die sociale Bedeutung der Staatswirthschaft' en kwam in Berlijn in het jaar 1850 uit[2]. Hij zou *de twee wonden* bloot leggen van onze maatschappij: *het pauperisme en de handels-crises*, beide drukkende vooral op den arbeiders-stand.

Rodbertus begon met de verklaring dat de theorie der staathuishoudkunde een groote rol ging spelen. Wat in de vorige eeuw het natuur-recht deed zou nu de economie uitrichten. Toen gold het tegenover de historie het wezen van het recht en van het Staats-recht te ontwikkelen en te verdedigen; nu neemt de economie de taak over om de maatschappij te vervormen. Nadat op het gebied van het burgerlijk recht niets over is gebleven dan vrijheid van persoon en het eigendoms-begrip, treden plotseling uit de beweging van dezen rechts-toestand de dreigendste verschijnselen naar voren. Deze verschijnselen zijn van economischen aard. Met de bloote vrijheid van persoon en het eigendoms-begrip liet namelijk het recht voor den economischen toestand der maatschappij geen anderen vorm over, dan de naakte arbeids-verdeeling en daartusschen de vrije concurrentie. Maar inmiddels had dat recht het grond- en kapitaal-eigendom op eigen gebied achtergelaten, vrij in doen en laten, en de werkingen van dat grond- en kapitaaleigendom stempelen nu op arbeids-verdeeling en op vrije con-

1) Die verhandeling van von Kirchmann kwam onder den titel: 'Die Grundrente in ihrer Beziehung zum sozialen Frage' in 1850 apart uit. Eerst was zij in een tijdschrift verschenen. De brochure beslaat 60 bladzijden.

2) Wij gebruiken van dien eersten brief den afdruk die gevonden wordt in het deel: 'Zur Beleuchtung der socialen Frage', Theil II, 1885, pag. 93, 192.

currentie enkele zeer eigenaardige trekken. Wijl toch aller grond en al het kapitaal niet aan de maatschappij als zoodanig, maar aan enkele particuliere bezitters toebehoort, die rechtens onbeperkt daarover beschikken, zoo kan zich de arbeids-verdeeling niet als de Staats-economische verbinding van alle vrije leden der maatschappij openbaren, die door een orgaan der maatschappij (een 'Behörde') in aller belang zou worden geleid; - neen, alle gronden kapitaal-eigenaars, die de functie van zulk een orgaan ('Behörde') aan zich hebben toegehaald, oefenen hun bevoegdheid uit, louter uit 't oogpunt van hun particulier belang; de arbeids-verdeeling is dus tot een bijzonderen stand, den talrijken arbeiders-stand, vernauwd en beperkt, welke stand in dienst van die grond- en kapitaal-eigenaren staat.

Deze eigenaardige vorm der arbeids-verdeeling heeft te-gelijk den grootsten invloed ook op de verdeeling van het maatschappelijk product. Aan dat product toch deelen ook grond- en kapitaalbezitters. En de maat dier verdeeling van het product wordt overgelaten aan de macht van het vrije verkeer, dat is: aan een economischen natuur-toestand, aan een krijg van allen tegen allen, waarbij de sterken winnen en de zwakken derven.

Dit is de oorzaak van het pauperisme en van de handels-crises.

Wat het pauperisme betreft: de verarming neemt toe, het budget der arme lieden stijgt en gelijkertijd groeit aan de nationale rijkdom. Die twee feiten staan naast elkander. De mogelijkheid der gelijktijdigheid van deze twee feiten ligt enkel en alleen hierin, dat van het stijgend nationaal vermogen slechts een deel der maatschappij baat heeft. En het zijn de arbeidende standen die door dit ongelukkig lot getroffen worden. Het begrip en het bestaan dier arbeidende klassen is wel degelijk iets bepaalds, een begrensd iets, al zoekt men dit te ontkennen. Zij worden van de beschaving uitgesloten, zij zijn door de verarming neêrgedrukt. Dit verschijnsel, zoo als wij het thans waarnemen, is betrekkelijk nieuw. Misschien kwam het ook voor bij den val van het Romeinsche rijk, in den keizertijd, maar nu is alles scherper en consequenter. Voor dezen nieuwen toestand past een nieuwe naam: 'pauperisme'.

Even groot leed is aan de maatschappij toegebracht door de 'handels-crises'. Zoo lang als het pauperisme woedden thans de periodiek wederkeerende handels-crises. De uiterlijke kenmerken daarvan zijn steeds dezelfde. Altijd is er een tijdstip, waarin het blijkt dat er overproductie is. Altijd worden dan de arbeiders 't zwaarst getroffen[1)]. Altijd is het een gevolg van een voorafgaande periode van industrieelen bloei. 'Juist waren er overal teekenen, die op een ongewonen graad van welstand wezen. Ieder keer stonden vooraf de goederen-prijzen hoog genoeg, om aanzienlijke winsten af te werpen; ieder keer vermeerderden zich de productieve ondernemingen in een buitengewoon aantal, of hadden

1) Men herinnere zich hier de strijdvragen over de 'Unterkonsumtion' door Marx en Engels opgeworpen, zie Ed. Bernstein 'Voraussetzungen des Sozialismus', 1899 p 66/67.

zij haar productiviteit door de invoering en toepassing van nieuwe uitvindingen verhoogd; ieder keer was de kapitaal-ophooping in stijgende mate vóóraf gegaan en de rente-voet gedaald; ieder keer waren de nationale banken, die groote “reservoirs” van het geld der maatschappij, tot aan den rand toe gevuld met deposito's en baren; ieder keer had het crediet een lichte beweeglijkheid verkregen, die het negotieeren van millioenen veroorloofde; ieder keer was het arbeids-loon juist aan het stijgen geweest, en liet het, volgens het vernederend inzicht waarbij de hoogte van dat loon slechts naar de bevrediging der noodzakelijkste behoeften afgemeten wordt, een rijkelijk levens-onderhoud toe. En ziedaar: op dezen blinkenden top slingerde ieder keer plotseling de bliksem neêr! Deze geheele reeks van zich ontwikkelende gelukzaligheden stortte stuk voor stuk inéén, sneller dan zij zich samengevoegd had. Bijwijlen begon de val met een stoot van het crediet, soms met een groot kapitaal-verlies, dan weder met een slechte oogst, het vaakst met het algemeenste en ingrijpendste symptoom, dat in alle crises wordt gevonden: het dalen der goederen-prijzen. Het débouché der goederen hokt en is gestremd. In de uitwegskanalen hebben zich de goederen-waren opgehoopt, zooals de water-massa van een stroom opzwelt bij het kruiende ijs. Doch hiermede houdt het beeld ook verder op waar te zijn. De waterstroom verspreidt zich en stort zich onstuimig in alle polders en vlakten; maar van dien opgestuwden goederen-stroom vloeit niets in de behoeftige streken der maatschappij. Die ophooping der waren blijft ijzervast zitten, vlot niet. Slechts haar waarde vervloeit tot nadeel van haar bezitters en tot niemands voordeel in de maatschappij. Met deze stremming van het débouché beginnen dan de neêrdrukkende terugwerkingen zich te doen gevoelen langs en door de gansche reeks welvaarts-voorwaarden en rijkdomsuitingen. Zij loopen uit en eindigen bij den arbeider, voor wien de normale toestand, dat hij slechts het nooddruftigste onderhoud heeft, nu ophoudt, want thans wordt hij geheel en al broodeloos. En wijl hij-zelf geen brood meer te koopen heeft, stoort en legt hij ook nog beslag op het brood van hem die het te verkoopen heeft. Eerst wanneer de productie een tijd-lang of gedeeltelijk of geheel heeft stilgestaan, wanneer de als door de massa van waren neêrgedrukte behoefte weder tot adem is gekomen, wanneer de kanalen langzamerhand weder gaan vloeien, - begint hier en dáár schuchter ook de productie zich te roeren, en komt er wat licht in den donkeren gezichts-einder voor kapitalisten en arbeiders. Wanneer dan ten-slotte bij het einde van die vernietigingsbedrijven de nationale economie haar dooden telt, dan berekent zij de ruïne der kapitalisten naar millioenen waarde, en het verlies der arbeiders naar duizend en nog eens duizend gezinnen, die zich in kelder-woningen of onder hun daken nooit weder uit hun ellende worstelend kunnen opwringen.’

Deze crises komen nu telkens ‘acuter’ en na korter tusschen-poos. Vooral in Engeland zijn zij goed na te gaan en Rodbertus ontleedt nu uitvoerig en fijn vier van die crises. Hij beschrijft de

crises van de jaren 1818/1819, die van 1825/1826, die van 1836/1837, en die van het jaar 1839. Wij volgen hem niet in deze detailteekening, waarvan het doel is aan te wijzen, dat de boven vermelde meer algemeene kenteekenen zich telkens op eigenaardige wijze herhalen.

Pauperisme en handels-crises - zóó besluit hij - zijn dus de offers voor welke de maatschappij haar vrijheid gekocht heeft. Het oude onrecht, dat nu verdreven is, wordt door een nieuwe ellende vervangen. De arbeiders zijn feitelijk weder onder een regime gebracht, waarbij de voorrechten aan anderen worden verleend. Welk voordeel hebben die arbeiders van onzen hooggeroemden vooruitgang! Zij hebben ook het genot van het gaslicht, roept een Macaulay. Ja zeker, zegt Rodbertus, de werklooze heeft thans het voorrecht ook bij gaslicht te kunnen bedelen! Vijf zesden der natie zijn door het geringe cijfer van hun inkomen van de beschaving buiten gesloten. En toch zijn die arbeiders de scheppers van den maatschappelijken rijkdom. Een straal van hoop was hun toegeschemerd, toen de machines beloofden hen te ontheffen van het meest zwoegende werk. Helaas, sinds de invoering dier machines, en de de daardoor vermeerderde productie, is het lot der arbeidende klassen veel beklagenswaardiger geworden. Nog sterker. De honderdvoud verhoogde arbeids-kracht dier machines, die reeds vijf zesden der bevolking geen verlichting vermocht te geven, zette periodiek het andere zesde in angst en beving. De machines, die levende slaven, hebben een deel der maatschappij ook tot machine gemaakt, - en de arbeiders verhongeren. Het woord overproductie is onzin. Het is overvloed die gebrek voortbrengt. Bij de wonderen der kunst-vlijt schijnt voor de geheele maatschappij de mythe van Tantalus zich te verwerkelijken.

Pauperisme en handels-crises rijken elkaar de hand.

Toch is de verheffing der arbeiders een onafwijsbare eisch. Zij zijn burgers geworden, want de maatschappij is in den Staat opgenomen; zij eischen dus aandeel in den Staat, ook aandeel in het door allen gemeenschappelijk voortgebracht product. Het lastdier kromt den rug niet meer. De tijd van de volledige tucht is voorbij. Waanzinnig is het zich op het leger te willen verlaten.

Inderdaad is onze economische maatschappij vol tegenstrijdigheden. Slechts in ééne zaak is harmonie. De verkeerdheid namelijk der toestanden beantwoordt volkomen aan de verkeerdheid van het inzicht der heerschende klasse, om den oorsprong van het kwaad dáár te zoeken, waar het niet ligt. Het egoisme der bezittenden wil het pauperisme zoeken in de ondeugden der arbeiders. De oorzaak der handels-crises zoekt men in de onbedachtzaamheid der ondernemers. Geheel ten-onrechte. De enkele persoon is hier niet aan te klagen. Er is een fout in de Staats-economische organisatie. De rechts-ontwikkeling der maatschappij is tot een punt aangeland, waar de werkingen van die fout tastbaar, ongehinderd zich beginnen te doen gevoelen. Van het recht is niets meer te verwachten. De staathuishoudkunde is nú aan het woord.

Voor het recht zou nog slechts de opheffing van grond- en kapitaal-eigendom over blijven. Maar al lag die op den weg der verdere rechts-ontwikkeling; dan moest toch eerst de staathuishoudkunde de mogelijkheid der vervanging van het bestaande regime door zulk een toestand helder hebben gemaakt; had de staathuishoudkunde een organisatie moeten hebben bedacht om de functies van het tegenwoordige grond- en kapitaal-eigendom volledig te volvoeren. De staathuishoudkunde moet zulke problemen bewerken. Tot nu toe doet zij niets. Haar theorie is erbarmelijk, haar praktijk onmachtig. Zij is gedaald tot een soort van alchimie. Nieuwe studie is noodig.

II. - Nadat Rodbertus aldus in zijn eersten brief aan von Kirchmann de wonden der maatschappij heeft blootgelegd, richt hij in zijn t w e e d e n b r i e f zich vooral *tegen de leer der zoogenaamde wetten van het vrije verkeer*, zooals die onder den invloed van het privaat-eigendom aan grond en kapitaal zich hebben ontwikkeld, en den arbeider belet zijn deel te krijgen van de stijging der productiviteit.

Daartegenover bepleit hij dan de noodzakelijkheid eener leiding der maatschappij, en verlangt hij organen voor die sociale leiding. De maatschappij toch is een georganiseerd geheel, geen optel-som van verschillende eigenbelangen, en moet als een levende gemeenschap worden opgevat en behandeld.

Aanknoopend aan uitingen van von Kirchmann, zoowel in zijn brochure ‘Die Grundrente in socialer Beziehung’ als in een tweede opstel van diens hand ‘Die Tauschgesellschaft,’ begint hij met op te merken, dat von Kirchmann zich veel te veel stelt op het standpunt van Ricardo en der heerschende economie. In de vermeende werking dier Ricardiaansche grond-rente, en voorts In een naar het voorbeeld van J.B. Say ontwikkeld gemis aan débouché zoekt von Kirchmann voortdurend de oorzaken van pauperisme en handels-crises.

‘Mij - zóó zegt Rodbertus - hebben tegenovergestelde feiten en wetten tot een geheel ander inzicht in de oorzaak van het economisch lijden van den tegenwoordigen tijd gebracht. Ik meen dat Ricardos grond-rente-theorie innerlijk onwaar is en verre verwijderd is van de sociale beteekenis der grond-rente te verklaren’. De drie takken van het nationale inkomen - zóó redeneert Rodbertus verder - zijn voorts in hun verhouding als aandeelen van het tot stand gebrachte product nog nooit goed wetenschappelijk ontvouwd, en evenzeer zijn de eigenaardige werkingen van het grond- en kapitaal-eigendom op de productie en op de verdeeling zoo goed als volledig geïgnoreerd.

Volgens de theorie van Rodbertus - een verdere consequentie slechts van de leer van Adam Smith en Ricardo, dat alle goederen economisch slechts als producten van arbeid zijn te beschouwen en niets dan arbeid kosten - ontspringen pauperisme en handelscrises uit één en dezelfde oorzaak, te weten uit deze omstandigheid: dat, wanneer het verkeer met betrekking tot de verdeeling van

het nationale product aan zich-zelf overgelaten blijft, zekere met de historische ontwikkeling der maatschappij verbonden verhoudingen uitwerken, dat, bij stijgende productiviteit van den maatschappelijken arbeid, het loon der arbeidende klassen een steeds kleiner deel van het nationale product wordt.

Vierkant stelt Rodbertus zich dus tegen de leer der zoogenaamde economische wetten van het vrije verkeer.

Om zijn stelling goed te bewijzen en te doen waardeeren is echter - zóó gaat Rodbertus voort - een *omkeer in de methode* der behandeling van de economische wetenschap noodig.

In plaats toch, dat de wetenschap van de erkenning had moeten uitgaan, dat door de arbeids-verdeeling de maatschappij tot een economische éénheid is verbonden; in plaats dat van dit standpunt der éénheid uit tot een verklaring der enkele economische begrippen en verschijnselen was overgegaan; in plaats dus, dat de wetenschap eerst het begrip van nationaal vermogen, nationale productie, nationaal kapitaal en inkomen, en daarna de indeeling daarvan in grond-rente, kapitaal-winst en arbeids-loon had gesteld, en alzoo van die sociale begrippen uit de lotwisselingen der individuen had pogen te verklaren, - in plaats daarvan heeft de economie zich gesteld onder het gebod der individualistische drijfveêren van onzen tijd. Wat sociaal was en is, heeft de economie in stukken gereten, en uit die stukken weder tot het geheel willen besluiten. Zij heeft gedaan, alsof de maatschappij slechts een rekenkundig probleem en geen zedelijk geheel was.

Was de economie niet op den verkeerden weg gegaan, dan zou zij reeds nu een gansch andere gestalte hebben.

Rodbertus poogt te schetsen, hoe volgens die nieuwe methode h e t n i e u w e s y s t e e m der economie er zou hebben uitgezien.

Hij zou de economische wetenschap in drie deelen hebben willen voordragen. In een eerste deel had die wetenschap den tegenwoordigen economischen toestand met den ganschen reeds voorhanden rijkdom van economische verschijnselen, en in zijn aan zich-zelf overgelaten uitingen, moeten beschouwen, en wel in drie afdeelingen.

a. In de eerste afdeeling had de wetenschap dadelijk van de begrippen van nationalen arbeid en van nationaal vermogen moeten uitgaan, den nationalen arbeid moeten karakteriseeren als éénheid door de arbeids-verdeeling, en het nationaal vermogen moeten voorstellen als het samenstel van alle zich in een natie bevindende goederen. Zij had dan moeten aantoonen, hoe de arbeids-verdeeling den socialen arbeid in productie-afdeelingen, en deze productie-afdeelingen weder in groepen, straks in enkele ondernemingen splitst. Haar plicht was voorts geweest, het nationaal vermogen streng te onderscheiden van het nationaal inkomen, en tegen het nationaal kapitaal steeds het nationaal product over te stellen. Een aanwijzing had dan moeten volgen, hoe van het nationale product steeds een deel tot vervanging van het in de productie verbruikte kapitaal dient, en hoe 't overige het nationaal inkomen vormt. Alsdan had men de nationale productiviteit moeten ver-

klaren. Na zulk een uitéénzetting der nationaal-economische begrippen en van hun samenhang had men dan moeten aantoonen, hoe de leiding en beweging der nationale productie, en voorts de verdeeling van het nationale product, afhankelijk zijn van de instellingen van het positieve recht, dus in den tegenwoordigen tijd van de instellingen van het grond- en kapitaal-eigendom. Om dit duidelijk te doen gevoelen en als het ware te doen vatten, moest men uitéénzetten, hoe de leiding en beweging der nationale productie een anderen vorm had kunnen aannemen, en hoe geheel anders de verdeeling van het nationale product zou uitvallen, wanneer, in plaats van het privaat-eigendom aan grond en kapitaal, dit tweeledig particulier eigendom maatschappelijk eigendom was, en er slechts een eigendom van het aan ieder toekomend deel van het nationale inkomen zou wezen. (Het toekomend deel niet communistisch, maar naar de maat van ieders arbeid ingedeeld). De vraag zou slechts zijn, of voor zulk een inrichting de zedelijke kracht van het volk reeds groot genoeg zou wezen. Bij zulk een inrichting zou natuurlijk noodig zijn een maatschappelijk orgaan (‘Behörde’), dat de productie moest leiden. Het zou in de plaats komen van het eigenbelang der tegenwoordige vele particuliere eigenaren. De taak en samenstelling van dit maatschappelijk orgaan (‘Behörde’) zou dan moeten worden omschreven; maatregelen konden worden voorgesteld om het gewone koop-contract in geld te vervangen. Want hier was het dan de plaats de inwerking van het positieve recht ook op de verdeeling van het nationale product te verklaren. Bij een toestand, waarin grond en kapitaal aan de maatschappij zouden behooren, zou het gansche nationale inkomen volledig den producenten toevallen: aan de arbeiders, terwijl in het tegenovergesteld geval die arbeiders een klein deel slechts krijgen. Dan zou arbeids-tijd een maatstaf der waarde kunnen zijn; dan zouden quitanties van gepresteerden arbeid als aanwijzing op magazijnen van goederen dienen.

b. De eerste afdeeling behandelde op die wijze de nationaal-economische beweging onder de vooronderstelling of voorwaarde van gelijk blijvende productie-krachten. In de tweede afdeeling zou de invloed eener verandering der productieve krachten op deze beweging - zoowel eener verandering van de som der productiekracht als ook van de productiviteit-zelve - moeten voorgesteld worden. Dadelijk moest de beteekenis der vermeerdering van het nationale kapitaal en van het sparen daarbij verklaard worden. Het zou blijken, dat het sparen slechts een door het voorhanden zijn van het grond- en kapitaal-eigendom gedetermineerde vorm der vermeerdering van het kapitaal is, welke vorm door dien van het crediet veelvuldig zou kunnen worden vervangen. Alsdan zou aan te toonen zijn, hoe de toeneming der som van de productiekrachten - ten-gevolge van vermeerderden nationalen arbeid of gestegen bevolking - wel in 't algemeen het nationale kapitaal en het nationale product en derhalve ook in 't algemeen de rente en het arbeids-loon in een natie vermeerderen kan; hoe echter deze vermeerdering slechts bij de grond-rente een bepaalde

stijging bewerkt, daar het vermeerderde arbeids-loon ook aan een grooter aantal arbeiders toekomt, en de vermeerderde kapitaalsrente op vermeerderd kapitaal valt, maar de vermeerderde grondrente op een zich gelijk gebleven grond-vlakte te berekenen is. Stijging van den nationalen rijkdom - dit spreekt van-zelf - zou slechts door een toeneming van arbeid of van productiviteit tot stand komen. Van een klein begin gaat die nationale rijkdom steeds uit. Daarbij moet steeds bedacht worden, dat in een toestand zonder grond- en kapitaal-eigendom ook het resultaat der gestegen productiviteit louter den arbeiders, in directe verhouding, zou ten-goede komen.

c. In een derde afdeeling zou uitéengezet moeten worden, op welke wijze de behoeften te bevredigen zouden zijn, welke uit het bestaan en zich inrichten der maatschappij als zoodanig zouden ontstaan. Rodbertus doelt hier op de regeering, de huishouding der Staats-financiën, de vaststelling en aanwending der belastingen, enz., met den invloed van dit alles op productie en distributie.

Dit alles zou komen in het eerste deel. In een tweede deel moest men de gevaren aantoonen, die der maatschappij uit de aan zich-zelf overgelaten beweging en voortgang der nationaal-economische ontwikkeling, bij het bestaan der tegenwoordige rechts-instellingen, dreigen. In het derde deel moest men tenslotte de maatregelen aangeven om die gevaren tegen te gaan.

Zóó - door zulk een nieuwe methode der behandeling van de economische wetenschap, door zulk een nieuw systeem - zou men beter blik op het geheel krijgen. Niet meer zou men zich behoeven te laten verwarren door los en uiterlijk aan elkander gehechte fragmenten, door oppervlakkige aanéénvoeging van onderwerpen als bij een J.B. Say. Te-gelijkertijd zou men de ervaring opdoen, dat de economie, die dan zelfs de rechts-wetenschap voor een deel in zich opnam, werkelijk stelselmatig kon behandeld worden.

Was dit alles door de wetenschap reeds bearbeid, was de nieuwe methode toegepast, dan zou Rodbertus zijn betoog tegen von Kirchmann gemakkelijker hebben kunnen inrichten. Nu moet hij anders te-werk gaan. Nu moet hij, naast de betere nieuwe methode, een aan zulk een methode beantwoordende theorie, hoofdzakelijk over de verdeeling van het nationale product, toevoegen.

Rodbertus zal dit doen in 34 stellingen, die wij hier kortelijk zullen resumeeren; de in beknopten vorm weêrgegeven inhoud luidt als volgt:

1°. Arbeids-loon, rente, grond-rente en kapitaal-winst, zijn sociale begrippen en feiten; begrippen en feiten die slechts bestaan, omdat de individuen, die daarbij betrokken zijn, door den band der arbeidsverdeeling tot ééne maatschappij zijn vereenigd. Men stelt zich op een verkeerd standpunt, wanneer men het beginsel van deze feiten van uit het individu, van uit het individueel standpunt der vele betrokkenen, wil verklaren. Er is dus tweederlei: eerst de wetten

die de deeling of splitsing in arbeids-loon, rente, enz. beheerschen; dan de wetten die de verdere verdeeling van arbeids-loon, rente, enz. onder de enkele arbeiders, grond-bezitters, of kapitalisten regelen. Volgt men deze onderscheiding niet, dan verwart men toevalligheden met beginselen.

2º. Rente is elk inkomen, dat men zonder eigen arbeid trekt, louter krachtens een bezit. Kapitaal-winst is even zoo goed rente als grond rente.

3º. Daar er geen inkomen zijn kan, tenzij het door arbeid is voortgebracht, zoo berust de rente op twee onafwijsbare voorwaarden: *a*. er kan geen rente zijn, tenzij de arbeid meer voortbrengt, dan tot de voortzetting van het werk voor de arbeiders noodig is, een ‘plus’; *b*. er kan geen rente zijn, wanneer er niet inrichtingen, bestaan, die dit ‘plus’ geheel of ten-deele aan de arbeiders onttrekken, en aan anderen, die niet zelven arbeiden, doen toekomen. Dit laatste is de daad van het positieve recht, dat zich altijd met de feitelijke macht heeft saâmverbonden, en nu ook met dwang de onttrekking (berooving) doorzet.

4º Oorspronkelijk werd dit gedaan door de instelling der slavernij. Toen echter de grond van het volk overgegaan was in privaat-eigendom, en te-gelijkertijd privaat-eigendom aan kapitaal zich vestigde, zijn grond en kapitaal-eigendom éénzelfden dwang op de vrijgelaten of vrije arbeiders gaan uitoefenen. In plaats van het bevel en de regeling van den slaven-bezitter kwam nu de overeenkomst van den arbeider met zijn loonheer. Het heette een vrij contract. Maar dit contract is slechts formeel, niet materieel vrij. De honger treedt bijna volkomen in de plaats van de zweep. Wat vroeger voeder heette, wordt nu loon genoemd.

5º. Rente en loon zijn dus de aandeelen, in welke het product, zoover het inkomen is, zich splitst. Hoe grooter het ééne aandeel, des te kleiner het andere. Dit, in waarde uitgedrukt heet stijgen of dalen.

6º. Bij het loon spreekt men nog in een anderen zin van hoogen of lagen stand. Men heeft namelijk het onteerend begrip van een noodwendig arbeids-loon in de wetenschap ingevoerd; het beteekent datgene dat de arbeider noodig heeft om te kunnen blijven leven; het doet weder denken aan toestanden uit den tijd der slaven of, wil men, aan het smeren der machines. Is het loon hooger dan dit noodzakelijk levens-onderhoud, dan heet het te stijgen, daar onder - dan daalt het....

7º. Het loon is dus uit twee oogpunten te beschouwen: van het standpunt der productiviteit van den arbeid, en van het standpunt van de noodwendige behoeften; deze twee omstandigheden kunnen zeer verschillen.

8º. Oorspronkelijk was de heer van den grond meestal ook heer van het kapitaal. Kapitaal opgevat als voorafgedane arbeid. In dat geval kwam de rente aan één persoon Aldus was het in de oudheid. Echter kende de oudheid juist daarom niet goed 't kapitaal-begrip in zijn zuivere eigenaardigheid.

9º. Eerst later, toen grond en kapitaal aan bijzondere eigenaars, toekwamen, viel de rente uitéén: de splitsing begon in grondstof-

en fabricatie-product. Bij beide producten kwam het ‘plus’ hetzij aan den eigenaar van den grond of aan dien van 't kapitaal. Deze verdeeling kwam tot stand door de bij de Germanen doorgevoerde scheiding van stad en land: toen scheidde zich stads-nijverheid van landbouw.

10°. Deze deeling geschiedt in verhouding van de waarde van de grondstof (‘Rohproduct’) tot de waarde die de grondstof krijgt ten gevolge van het (door den kapitalist) veroorzaakte werk, met andere woorden: in verhouding van het waarde-deel, dat de grondstof inneemt in het tot stand gebrachte en voleindigde product.

11°. De kapitaal-bezitters noemen hun aandeel kapitaal-winst en berekenen het in verhouding tot de grootte van hun kapitaal in percenten Dit nu wordt een maatstaf voor alle rente-verwerving. Geen kapitaal wordt aangewend, als het geen rente geeft Daar ook tot het erlangen van grondstof kapitaal vereischt is, zoo komt eerst grond-rente te voorschijn, na aftrek ook van dit deel kapitaal-rente. Doch dan volgt ook de grond-rente, en naar die rente wordt dan het stuk grond gekapitaliseerd.

12°. Kapitaal-winst stijgt of daalt naarmate de waarde van de grondstof (‘Rohproduct’) in verhouding tot het nijverheids-product minder of meer is Want in het kapitaal wordt de waarde der grondstof mede berekend, daar de kapitalisten het met hun kapitaal-vermogen koopen. Het percentagz klimt dus met het stijgen der waarde van 't fabrikaat en 't minder waard zijn van de grondstof - en omgekeerd.

13°. Is de kapitaal-winst hoog, dan moet - voorzoover het de deeling der rente betreft - de grond-rente laag zijn. Zóó zou de kapitaal-winst de gansche grond-rente bijna kunnen opslorpen Doch de waarde der grondstof is licht zoo hoog, om grond-rente toe te laten. Voorts moet men opletten, dat in de fabricatie de waarde van het materiaal in het kapitaal wordt medegerekend; terwijl in de ‘Rohproductie’ dit materiaal de grond is en dus niet tot bijvoegsel als kapitaal komt.

14°. Intusschen kan de waarde-verhouding tusschen grondstof (‘Rohproduct’) en fabricatie-product slechts over de deelings-verhouding der rente tusschen grond-bezitters en kapitaal-bezitters beslissen; kan zij slechts uitmaken hoe het deelen zich tusschen hen stelt. Altijd krijgt de één meer of minder, naar mate de ander minder of meer krijgt. Een dalen van de waarde van de grondstof verhoogt wel de kapitaal-winst, maar op kosten der grond-rente. Altijd brengt de ééne werking een contra-werking voort.

15°. Een verandering in het ééne rente-deel, die het andere rente-deel niet zou beroeren, of een verandering in gelijke richting bij beide rente-deelen, kan slechts plaats vinden, wanneer de deelings-verhouding tusschen loon en rente in 't algemeen verandert.

16°. Zulk een stijging, als in het vorig nummer is bedoeld, kan slechts plaats hebben op kosten van het arbeids-loon. Dit moet dan dalen. Het daalt dan als aandeel van het product. Of het dan ook dalen moet in betrekking tot het loon-punt van het noodzakelijk onderhoud, hangt daarvan af, of gelijktijdig de productiviteit van den arbeid gestegen is of niet.

17°. Is de productiviteit van den arbeid niet gestegen, en beide of één van beide rente-deelen stijgt, dan moet het arbeids-loon in beide opzichten dalen, zoowel als aandeel aan het product als met betrekking tot 't noodzakelijk onderhoud. Is echter de productiviteit van den arbeid gestegen, zóó is het eerst de vraag, hoe zich de vermindering van dit verhoudings-deel, ten-gevolge der stijging van het ééne of van beide rente-deelen, tot de stijging der productiviteit stelt. Het arbeids-loon kan dan als aandeel van het product dalen, en in betrekking tot het noodzakelijk onderhoud op dezelfde hoogte blijven.

18°. Evenzoo moet, wanneer het arbeids-loon als aandeel in het product zich wijzigt, dit een tegenover-gestelde werking op één of beide rente-deelen uitoefenen.

19°. Tot nu toe zijn, zonder in aanmerking te nemen de verandering in de som der productieve krachten[1)], slechts de werkingen der veranderingen in de verschillende product-aandeelen van arbeidsloon, grond-rente, en kapitaal-winst, en wel bij gelijk blijvende en zich wijzigende productiviteit beschouwd. Er blijft nu nog over na te gaan de werkingen der veranderingen in de som der aangewende productieve krachten, die ten-laatste altijd op een verandering in de arbeids-hoeveelheid, d.i. de arbeidende bevolking, uitloopen. Zulk een verandering in de som der productieve krachten - afgezien van elke verandering in de productiviteit en elke verandering in de aandeels-verhouding der arbeiders, grond-bezitters en kapitalisten aan het product - verandert slechts de som van het nationale product, en daarmede te-gelijkertijd, zonder een invloed op de aandeels-verhouding der arbeiders, grond-bezitters en kapitalisten te oefenen, slechts de som van het arbeids-loon en van beide rente-deelen. Er wordt, al naarmate de som der aangewende productieve krachten zich vermeerderd of verminderd heeft, meer of minder grond-rente getrokken, meer of minder kapitaal-winst valt af, slechts het individueele arbeids-loon blijft hetzelfde. Want daar de productiviteit en de aandeels-verhouding der arbeiders, grond-bezitters en kapitalisten aan het product gelijk gebleven zijn, verdeelt zich het door de vermeerderde arbeids-bevolking nieuw tot stand gekomen toegevoegd product op de oude wijze.

20°. Toch heeft de vermeerdering of vermindering der rente, ten gevolge van de vermeerdering of vermindering der productieve krachten, een schijnbaar anderen invloed op de grond-rente dan op de kapitaal-winst. Want grond-rente moet altijd berekend worden op een zich altijd gelijk blijvende vlakte-ruimte of oppervlakte. Kapitaal daarentegen vermeerdert of vermindert gedurig in omvang. Daardoor is stijging der grond-rente steeds te verwachten.

1) Productieve kracht en productiviteit zijn, volgens Rodbertus, wel te onderscheiden. Productiviteit beteekent de werkzaamheid of vruchtbaarheid van de productie-kracht, arbeid is ook hier de maatstaf. In den laatsten tijd zijn, volgens Rodbertus, zoowel de productieve krachten als de productiviteit der maatschappij toegenomen. Dit is niet altijd, naar hij meent, behoorlijk nagegaan.

21°. De deeling of splitsing van het eigendoms-recht verandert aan deze beginselen der rente niets; ook niet het inschuiven van den ondernemer.

22°. Zóó veranderen, wijzigen en kruisen zich telkens de verhoudingen tusschen arbeids-loon, grond-rente en kapitaal-winst. Alle denkbare gevallen zijn hier mogelijk. Er is zelfs een geval denkbaar dat al de drie factoren te-gelijkertijd stijgen.

23°. Bestaat nu in de maatschappij particulier grond- en kapitaal-eigendom, en is daarbij de arbeids-verdeeling aan zich-zelf overgelaten, dan geschiedt de verdeeling van het nationale product - binnen de gevallen van punt 22 - in den vorm van het ruilverkeer. Ieder ruilt het goed dat voor hem minder gebruiks-waarde heeft. Ruilwaarde wordt de maatschappelijke gebruikswaarde.

24°. De ruilwaarde drukt te-gelijkertijd de maat der vergoeding (‘Vergeltung’) uit, die ieder ruilende verkrijgt. De richting is dus, dat elk ingeruild product een gelijk offer, even zooveel kosten, dezelfde aanwending van productieve kracht in zich zou moeten sluiten, als het product dat men in ruil heeft gegeven. Ruilwaarde viel dan samen met kosten-bedrag: - arbeid toch is het oorspronkelijke offer: - dus moesten in de producten altijd gelijke arbeids-hoeveelheden geruild worden. Arbeid nu is af te meten in tijd, derhalve zou men gelijke arbeids-dagen of arbeids-uren moeten ruilen. Doch dit alles is alléén waar, wanneer ieder der ruilenden juist die gebruikswaarde produceerde, die de andere noodig had. Allerlei veronderstellingen en berekeningen zijn dus daarbij noodig.

25°. Wordt het ruilverkeer regel dan wordt de ruilwaarde marktwaarde, onder invloed van algemeene vraag en algemeen aanbod. De vaststelling en beweging der markt-waarde wordt vergemakkelijkt door de tusschenkomst van een aparte eigen markt-waar: het edele metaal. Het vervult de rol van quitantie en aanwijzing op andere waarden. Waar het mogelijk is de markt-waarde aan de arbeids-hoeveelheden vast te hechten, dáár kan papier in plaats van edel metaal gebruikt worden.

26°. De markt-waarde helt steeds over naar de productie-kosten. De slinger gaat telkens over het punt heên, doch nadert steeds dit punt. Wel wordt het treffen van dit evenwichts-punt door den slinger tegenwoordig nog niet verwerkelijkt, wat ook Ricardo moge zeggen, doch het gaat er naar toe. Dit is een der gewichtigste economische ideeën. Het samenvallen van de ruilwaarde van een product met het arbeids-quantum, dat het product gekost heeft, is nog geen feit, maar zal 't worden. Een wet der zwaarte-kracht drijft daartoe.

27°. Zooveel markt-waarde ieder heeft, zooveel koopkracht bezit hij. Zooveel koopkracht ieder bezit, zooveel gebruiks-waarde kan hij in het ruilverkeer ook weder tot markt-waarde verheffen. In het ruilverkeer moet dus tegenover de gebruiks-waarde, die ieder voor de maatschappij produceert, een koopkracht staan. De producenten kunnen dus slechts steeds naar gelang van de in de maatschappij voorhanden koopkracht gebruiks-waarde produceeren. De eigenlijke producenten, de arbeiders, hebben echter - wanneer particulier gronden kapitaal-eigendom bestaat - hierbij niets te zeggen. Slechts de

quasi producenten: de bezitters van het productieve fonds, beslissen hierover.

28°. Was de arbeids-verdeeling een hoogst eenvoudig feit, produceerde ieder voor-zich een geheel product, en kon hij dat verruilen, dan zou de koopkracht van een ieder altijd gelijk aan de markt-waarde van zijn product zijn. Maar de arbeids-verdeeling is niet zoo eenvoudig in de maatschappij; de koopkracht van een ieder is daarom niet gelijk aan de markt-waarde van zijn product, neen, allerlei verdeelingen en splitsingen zijn hier toe te passen; de koopkracht, die ieder deelende bezit, richt zich niet naar de waarde van zijn product, maar veeleer naar zijn aandeel aan dit product.

29°. In een maatschappij, zooals zij hier verondersteld is en zooals zij heden nog werkelijk bestaat, zijn de aandeelen der arbeiders, grond-bezitters en kapitalisten aan het product niet door een sociale vooruitziende regeling, door een goed doordachte maatschappelijke wet vastgesteld, maar hun bepaling is overgelaten aan de werkingen van het zoogenaamde vrije ruilverkeer, aan de zoogenaamde *natuurlijke maatschappelijke wetten*. Veel hangt nu van de wisselvalligheden van de markt af. De arbeid, het beginsel aller producten, is zelf voorwerp van ruilverkeer geworden. Het loon van den arbeider wordt ook door 't ruilverkeer bepaald. Men praat - onteerend genoeg - van een natuurlijken prijs van den arbeid, van de kosten van den arbeid. Arbeid is tot een koopwaar verlaagd.

30°. De verdeeling van het nationale product naar de natuurlijke wetten van het ruilverkeer veroorzaakt echter, dat, bij stijgende productiviteit van den arbeid, het loon der arbeiders een steeds kleiner aandeel aan het product wordt. Want de ruil-beweegredenen van den arbeider zijn de honger en het lijden van zijn gezin; derhalve geven zij dien arbeid, als maar de smartelijkste ontberingen worden ontgaan. Kan de bevrediging der nooddruft niet uit het loon komen, dan stelen zij. Zij voelen het: er is onrecht dan tegen hen begaan.

31°. In de ontwikkeling der maatschappij treden nu nog beweegredenen er bij, welke de motieven der arbeiders, om hun arbeid voor den kostenden prijs te geven, versterken. In een bevolkt land dringt alles tot goedkoop arbeiden. De ondernemers regelen het en krijgen 't gedaan; zij geven verlof tot arbeid, ja dit verlof-zelf heet reeds arbeid!! De arbeiders treden daarenboven ter-nauwernood uit de vormen en gewoonten der dienstbaarheid: zij zijn aan volgen en meegaan gewend. De nood ontneemt hun de zedelijke kracht. De vrijheid baat hun niet, en maakt het aanbod van arbeid nog grooter en de prijs van den arbeid nog lager.

32°. Behield ieder deelnemer aan het ruilverkeer altijd het gansche product van zijn arbeid, bestond dus ook zijn koopkracht in de markt-waarde van het gansche product, dan kon geen toeneming der productiviteit, hetzij bij één stuk goed of bij alle goederen, eerder een staking van het débouché bewerken, dan nadat alle deelnemers tot hun gebruik genoeg daarvan hadden bekomen. Hetzelfde zou het gevolg zijn der toeneming der productiviteit, wanneer wel is waar het product, zooals tegenwoordig het geval is, onder drie aandeelsgerechtigden verdeeld werd, maar het aandeel van een ieder een

vaste onveranderlijke breuk van het product bleef: koopkracht en productiviteit zouden dan in een juiste verhouding kunnen blijven. Doch, wanneer geen dezer beide veronderstellingen gebeurt; wanneer het product niet alleen onder drie aandeels-gerechtigden wordt verdeeld, maar wanneer ook nog naar de 'natuurlijke' wetten van een aan zich-zelf overgelaten verkeer, het aandeel der arbeidende klassen - in plaats van een onveranderlijk deel van een geheel te blijven - juist in dezelfde verhouding een kleiner deel van het product wordt als de productiviteit toeneemt, dan kan het gelukkige gevolg der toeneming der productiviteit niet intreden. Koopkracht en productiviteit staan niet meer in goede verhouding: de maatschappij produceert gebruikswaarde, die niet meer markt-waarde en koopkracht is.

33°. Het spreekt van-zelf, dat als de 'natuurlijke' wetten van het verkeer zulke werkingen hebben, en geen 'verstandige' wetten tegen deze werkingen een dam zetten, dat dân noodzakelijkerwijze al de verschijnselen zich openbaren, die men handels-crisis en pauperisme noemt. Men komt tot het ongeloofelijk onverstand, dat, terwijl nog het grootste deel der maatschappij in armoede smacht, de maatschappij toch haar productieve krachten in de verste verte niet met volle inspanning durft laten werken, wijl anders ook nog het overblijvende kleinere deel in ellende zou worden gestort.

34°. In deze 'natuurlijke' wetten van een aan zich-zelf overgelaten ruilverkeer ligt de sleutel tot de economische problemen van den tegenwoordigen tijd. Al die veronderstellingen, waaruit handelscrisis en pauperisme voortkomen, zijn feiten. De productiviteit is toegenomen, doch het arbeids-loon staat nooit veel of lang boven het loon-punt van het noodzakelijk onderhoud: het wordt steeds kleiner deel van het product: de rente is gestegen, en wel vooral de grond-rente. Het contrast tusschen de productiviteit der maatschappij en het arbeids-loon is dáár. Dit alles zal nog toenemen. Alléén is misschien in zooverre nog een kleine wijziging te verwachten, wijl de landbouw kan verbeterd worden, ook door vooruitgang der techniek en toepassing der chemie. Overigens staat niets het steeds grooter worden van het contrast in den weg.

Zal men - aldus eindigt Rodbertus zijn tweeden socialen brief - de verwijding dezer sociale kloof nog steeds rustig blijven aanzien? Zal men de theorie der natuurlijke wetten laten voortwoekeren, schepping en geschiedenis verwarren? Wanneer de nood komt, dan zal men verslagen opschrikken. Waarom niet vooruit gezorgd? Inderdaad, de 'natuurlijke' wetten moeten door de rede op-zijde gezet worden. De toeneming der productiviteit moet allen ten-goede strekken. Een andere repartitie bij grooter productiviteit is noodig. De maatschappij moet tot het besluit komen de 'natuurlijke' wetten van het verkeer te wijzigen. Ontbreekt het aan dit vrije besluit, dan *zal de geschiedenis weder de zweep der revolutie over de lendenen der maatschappij leggen*.

III. - De derde sociale brief aan von Kirchmann houdt zich in hoofdzaak bezig met *de grond-rente*.

‘De heer von Kirchmann - zóó resumeert hier Rodbertus de questie - houdt staande de toenemende improductiviteit van elken landbouwenden arbeid, en de daaruit voortkomende voortdurende verhooging der prijzen van het grond-product en der levens-middelen; om deze reden de onophoudelijke stijging der grond-rente en de gestadige vermindering der aandeelen van kapitalisten en arbeiders aan het product, en daarom eindelijk het pauperisme van die klassen, wier inkomen grootendeels uit waarde van grondstof en levens-middelen bestaat. - Ik, Rodbertus, houd daarentegen staande juist omgekeerd de toenemende productiviteit van den landbouwenden arbeid, leid de prijs-verhooging van zijn producten, waar zij voorkwam, uit andere redenen af, en voerde groote stijging der landbouw-rente tot gansch andere oorzaken terug; ik beweer, dat over 't geheel het de rente is - rente hier aangenomen als kapitaal-winst en als grond-rente - die zich op kosten van het arbeids-loon verhoogt; ik plaats het pauperisme niet in een duurder worden der inkomens-goederen van de lijdende klassen, maar in een verkleining van hun inkomen (dat inkomen als aandeel in het product gedacht), een verkleining, die juist bij grooter goedkoopte der producten intreedt, wanneer men deze goedkoopte naar arbeid afmeet.’

Rodbertus laat echter von Kirchmann eenigszins los, die volgens hem niet genoeg op de fundamenteele karakter-trekken van de leer der grond-rente let, maar zich al te uitsluitend hecht aan de meer bijkomstige bewering der stijgende improductiviteit van den landbouw. Hij wendt zich dus meer tot Ricardo. De Ricardiaansche grond-rente-theorie baseert zich toch, volgens Rodbertus, nog niet zoozeer op de verscheidenheid der natuurlijke vruchtbaarheid van den grond; neen, haar wezenlijke eigenaardigheid is deze: dat de grond-rente slechts in het grooter netto-bedrag, slechts in de meer-winst bestaan zal, welke het onder gunstiger verhoudingen en ondernemingen der landbouw-productie aangewende kapitaal afwerpt, voor en aleer het nog tot dekking strekt van de behoefte van datgene 't welk onder de ongunstigste verhoudingen is aangewend; een meer-winst, die noodwendig aan den bezitter van den grond moet toevallen. Grond-rente wordt dus - in den geest van Ricardo - een onderscheiding naar den aard van het bezit waarop het valt[1)].

Uit vier oogpnnten gaat nu Rodbertus de theorie van Ricardo over de grond-rente bestrijden: uit 't oogpunt der staathuishoud-

1) Vergelijk hiermede de formuleering in het tweede deel (eersten druk) ‘Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes’ von Rodbertus-Jagetzow, 1869, pag. 161 en 165. Rodbertus merkt hierbij op: dat, wanneer Ricardo eens gelijk had, en grondrente een onderscheiding was vallende op den aard van het bezit, dat zelfs dàn in dat geval die onderscheiding gemotiveerd zou worden door de historisch-juridische verdeelings-motieven, welke de repartitie van het nationale product en het nationale inkomen beheerschen.

kunde, uit het standpunt der landhuishoudkunde, met argumenten der geschiedenis, en met cijfers der statistiek.

Natuurlijk is de behandeling van het eerste oogpunt het belangrijkste gedeelte van den brief. Het is echter zeer moeielijk van dat deel een goed overzicht te geven. Dit vrij omvangrijk gedeelte is één doorloopende gymnastiek van den geest, en één voortgezette worsteling tegen Ricardo. Men kan de stooten en slagen, die hij tegen de theorie van Ricardo laat dreunen, bezwaarlijk één voor één catalogiseeren, en doet men 't niet, dan is er in den schakelreeks der bestrijding van Ricardo telkens een leemte, begrijpt men den samenhang van den aanval niet meer. Het hoofdpunt van den strijd loopt natuurlijk over de stelling, die Rodbertus met tal van bewijsgronden meent uitéén te zetten: dat voor grond-rente steeds iets over blijft, en zelfs in klimmende mate iets over moet blijven. Er is toch een gewichtig onderscheid tusschen landbouw en industrie. Zelfs bij aanwending van evenveel arbeid, heeft men in een landbouw-bedrijf niet zooveel kapitaal noodig als in een industrieele zaak. En wel, omdat datgene, wat bij de fabricage onder het begrip van het materiaal valt en gekocht moet worden, bij den landbouw òf grootendeels ontbreekt, òf in de cultuur van den grond van-zelf ontstaat en aanwast, derhalve in 't geheel geen of naar verhouding slechts een gering kapitaals-uitschot veroorzaakt. Want in den landbouw treedt de grond-zelf in de plaats van het materiaal, doch deze grond wordt verondersteld kosten-vrij te zijn. Het grootste deel der meststoffen en van het zaad, die eveneens onder dat begrip zouden vallen, wast den landbouw van-zelf toe, en wat aan mest-specie of zaad gekocht wordt, is betrekkelijk onbeteekenend. Dat deel dus van het omloopend kapitaal, dat uit materiaal bestaat en in de fabricage een zoo gewichtige kapitaals-uitgaaf veroorzaakt, ontbreekt in den landbouw, ook onder anders gelijke veronderstellingen, bijna volkomen. Daar nu in alle bedrijven het netto-bedrag verdeeld wordt naar gelang van de kapitaals-uitschotten, en uit die repartitie zich het quotum van de kapitaal-winst afmeet, zoo moet - wanneer de waarde van het landbouw-product en van het fabricage-product zich naar den daaraan gehechten arbeid regelt, wat in 't algemeen ook in het vrije verkeer altijd geschiedt - bij de wet der gelijkheid van de kapitaal-winst, in de landbouw-bedrijven ook altijd een deel van het bedrag overblijven, dat niet meer als kapitaalwinst is te berekenen, dat derhalve aan den grond-bezitter als zoodanig toevalt, en daarom ook zeer gepast grond-rente wordt genoemd. In werkelijkheid is grond-rente natuurlijk even zoo goed het product van tegenwoordigen en vroegeren arbeid, als dit kapitaal-winst en loon zijn. Tot vruchtbaarheids- en afstands-onderscheid behoeft men echter in geen geval ter verklaring van het beginsel van grond-rente zijn toevlucht te nemen, al is het waar dat zulk een onderscheid locale verschillen kan doen ontstaan[1)].

1) Vergelijk ook de plaatsen bij Rodbertus-Jagetzow, ‘Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes’, deel I, (1868) pg. 123, deel II (1869) pg. 115/116, 166 en 21/22.

Grond-rente is, volgens Rodbertus, niet iets zeer aparts of bijzonders; neen, het is een deel of fragment der algemeene rente, die gekweten wordt uit de waarde van het nationale product[1]. Het is dus een vertakking van de arbeids-opbrengst ('Arbeitsertrag') ten-gevolge van het bestaan en van de tegenwoordige splitsing van grond- en kapitaal-eigendom. Het is dat deel van de waarde van het grondstof-product, dat het daarop aangewende kapitaal, met inbegrip van het arbeids-loon en de op dit kapitaal naar lands-zeden vallende winst, overtreft en aan den grondbezitter als zoodanig toevalt.

Bij de strenge en dichte bewijsvoering die hij in dezen zijn derden brief bezigt - 'geen speld kan er tusschen' - valt dan als ter-loops het licht op bijkomende questies en twistpunten. Zóó wordt de splitsing der kapitaal-winst in interest en in ondernemings-winst verduidelijkt. Zóó wordt ook de leer van het arbeidsloon toegelicht; en tegenover Ricardo volgehouden, dat deze ten onrechte het relatieve arbeids-loon - arbeids-loon als deel van het product beschouwd - voortdurend laat stijgen[2].

In dit opzicht, en in geheel den rijkdom der behandelde stof, is deze derde brief van Rodbertus misschien het belangrijkste wat hij geschreven heeft. De beste Duitsche economisten geven dit volmondig toe, en de twee groote Duitsche socialisten, die tijdens en na Rodbertus optreden: Lassalle en Marx, zijn op dit punt éénstemmig. Lassalle is wel niet bekeerd door Rodbertus, wat betreft de leer der grond-rente: hij houdt aan Ricardo's opvatting

1) Zie ook Rodbertus-Jagetzow, 'Das Kapital', 1884, pag. 139 en vooral het opstel van Rodbertus, 'Zur Geschichte der römischen Tributsteuern seit Augustus', in Bruno Hildebrand's 'Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik', 1865, Band II, pag. 404. 'Die Grundrente - mag man sie nun, principiell, ansehn, entweder als das Resultat einer die Productivität der Fabrikation übersteigenden Productivität der Rohproduction, wie A. Smith thut, oder einer bei der Verwerthung des Products erfolgenden Vergütigung für die zur Production erforderlichen Naturkräfte, wie der Cirkelschluss neuerer Nationalökonomen lautet, oder ursprünglicher differentialer Bodenkräfte, wie Ricardo will, oder früher angelegten Kapitals, wie Carey meint, oder endlich einer blossen Abzweigung vom Arbeitsertrage zu Folge der Existenz und der heutigen Scheidung des Grund- und Kapitaleigenthums, wie ich (Sociale Briefe III) bewiesen zu haben glaube - die Grundrente, sage ich, besteht immer nur in demjenigen Theil des Rohproduktswerths, der das dazu aufgewendete Kapital einschliesslich des Arbeitslohns und den auf dies Kapital fallenden landüblichen Gewinn übersteigt und dem Grundbesitzer als solchem zufällt.

2) Vergelijk ook Rodbertus, 'Zur Geschichte der römischen Tributsteuern seit Augustus' in Hildebrand's 'Jahrbücher', 1865, Band II, pag. 284.

vast, maar niettemin is zijn waardeering van dien derden socialen brief bijna uitbundig. Lassalle doet zelfs zijn best om de Ricardiaansche opvatting in overeenstemming te brengen met de resultaten door Rodbertus in dien derden brief verkregen, en wil zich daarover met hem verstaan. ‘Ik heb uw derden socialen brief drie maal achter elkander met de meest ingespannen denkkracht en in aanhoudende discussie met mij-zelven (“beständiger Selbst-discussion”) gelezen. Ik wilde hem nu gaarne regel voor regel met u doorlezen, enz.’[1]. En wat Marx betreft: zoo karig zijn lof was ten-opzichte van Rodbertus, aan wien men hem later heeft verweten veel ontleend te hebben, des te meer treft de enkele zinsnede, die hij over dien derden socialen brief ter-neder schrijft: ‘Ik kom later op dit geschrift terug, dat, niettegenstaande de daarin vervatte verkeerde theorie der grond-rente, het wezen der kapitalistische productie doorziet’[2].

Gaan wij - hoe fragmentarisch onvolledig het ook zij, en hoezeer wij vreezen in herhalingen te vervallen - nog kortelijk enkele punten van het betoog van Rodbertus na.

Het spreekt van-zelf dat geheel zijn betoog weder op deze twee grondslagen wordt opgebouwd, te weten: op de economische basis, dat de arbeid, sinds de arbeids-verdeeling, meer voortbrengt dan noodig is voor het levens-onderhoud van den arbeider; en daarnevens op het rechts-beginsel, dat, sinds de arbeids-verdeeling - nu de arbeid zóó productief is geworden, dat anderen, die niet arbeiden, ook van het arbeids-product kunnen mede-leven - de rechts-instellingen aldus zijn ingericht, dat grond en kapitaal en derhalve ook het arbeids-product nooit aan de arbeiders maar aan andere particuliere personen toebehooren. De verwerkelijking van dit zoogenaamde rechts-beginsel is de gang der geschiedenis geweest. Toen Thiers in zijn boekje tegen de socialisten het begrip van eigendom op arbeid baseerde, deed hij een verbazenden goocheltoer. Neen, het begrip, dat eigendom van arbeid afleidt, ligt niet in het verleden: het is een eisch, een idee der toekomst. Het verleden vestigde den eigendom op macht en geweld. De grond werd geoccupeerd, en de meester liet de slaven voor zich werken. Van vrije overeenkomst was geen sprake. De toekomst zal die vrijheid eerst brengen. Doch let wel: ook in deze toekomst zullen grond en kapitaal en het onmiddellijk materieele arbeids-product nooit den arbeider als eigen toebehooren; ten minste niet, wanneer de arbeids-verdeeling haar invloed zal blijven doen gevoelen en daarmede over de maatschappij den overvloedshoorn van haar wonderbare schatten zal kunnen uitgieten. Nooit

1) Zie ‘Briefe von Ferdinand Lassalle an Rodbertus’, 1878, pag. 89/90 pag. 82, 46, enz.
2) Zie Karl Marx, ‘Das Kapital’, Erster Band. Vierte Auflage, 1890. pag. 494 noot. In diezelfde noot plaatst Engels ook het oordeel dat Rodbertus velde over het boek ‘Das Kapital’ van Marx. Vergelijk andere uitingen van Marx over Rodbertus in ‘Das Kapital,’ deel III, zweiter Theil, 1894, pag. 311/312 noot, pag. 355 en pag. 389 noot.

zal alles uitloopen op een verdeelings-wet van het nationaal vermogen. Al moeten ook de ongerechtigheden van den grond- en kapitaal-eigendom worden opgeheven; al moet ook aan den arbeid worden gegeven wat des arbeids is, grond en kapitaal en arbeids-product mogen niet meer aan private personen toebehooren: er zal in de toekomst slechts particulier eigendom van het inkomen zijn.

Op die twee feiten: den economischen grondslag en het rechtsbeginsel, steunt nu het derde feit: dat werkelijk in onze bestaande maatschappij die andere private personen, zonder te werken, feitelijk van den arbeid der overigen mede-leven, en dat het arbeids-product der arbeiders niet meer, zooals vóór de arbeids-verdeeling, gelijk is aan hun inkomen; m.a.w.: op die twee feiten baseert zich de rente der anderen. Het contract, dat de bezitters van grond en kapitaal aan de arbeiders dicteeren, luidt als volgt: 'Gij arbeiders laat ons het gansche product van uw arbeid volledig over, en gij verkrijgt dan een deel daarvan als uw inkomen terug.' En voor de handhaving van dat contract vragen wij, tijdgenooten, de toepassing van wet en straf. De duizend-jarige gewoonte maakt dat wij dit alles natuurlijk vinden. Wij zien door de nevelen der historie de waarheid niet meer. *Doch revoluties demonstreeren vergeten waarheden!*

In den loop der geschiedenis heeft zich de rente, die vroeger één en ondeelbaar was, in tweeën gescheiden. In de oudheid was zij één, of liever: grond- en kapitaal-bezit waren toen nog niet gesplitst. In het 'Huis' (*oikός*) van den Griekschen of Romeinschen burger vereenigde zich alles - vermogen, opbrengsten en diensten - tot één geheel; maar let wel, alléén te zijnen dienste. Het was in zulk een huis, wat de Duitschers noemen: een 'Naturalwirthschaft'. In de latere tijden werden grond- en kapitaalbezit gescheiden: men werkte met kapitaal van anderen, de ruilwaarde kwam op den vóórgrond, de zoogenaamde 'Geldwirthschaft' trad in het leven.

Grond-rente en kapitaal-rente werden dus gescheiden en gingen elk haar eigen loop volgen. Zóó is het gegaan tot onze tijden. Blijft nu echter van het op het grond-product vallende rente-deel, na aftrek van de kapitaal-winst, in 't algemeen (gemiddeld) iets over? en onder welke onderstellingen en uit welke oorzaken blijft iets over? Ja, antwoordt Rodbertus, er blijft iets over, onder de veronderstelling, dat zich het grond-product even als het fabricage-product overeenkomstig den kosten-arbeid verruilt, zoodat de waarde van het grond-product slechts gelijk is aan zijn kosten-arbeid; in dat geval moet van het op het grond-product vallende rente-deel, na afrekening van de kapitaal-winst, altijd iets voor grond-rente overblijven, moge de waarde van het grondstof-product nog zoo gering of zoo groot zijn, als men wil[1)].

Bij de bewijsvoering dezer stelling worden allerlei detail-punten

1) Zie 'Zur Beleuchtung der socialen Frage' von dr. Rodbertus-Jagetzow I. Editie 1875, pag. 111-113 met de polemiek tegen T. Trunk en het dáár opgegeven probleem.

besproken. Ook de positie van den ondernemer en zijn winst. Rodbertus ontmoet hier de in zijn tijd zooveel gerucht makende theorie van Bastiat over het ontstaan van den interest: het voorbeeld van Jacob en Willem, die elkander een schaaf leenen, voor welker gebruik Jacob nu een billijke huur vraagt, terwijl Willem die huur betaalt. Rodbertus maakt zich vroolijk over dat al te onnoozele voorbeeld[1]. Hij wijst er op, dat zulk een Jacob, of hoe hij heeten moge, zelden lang in het bezit van de schaaf blijft. Die schaaf komt weldra in handen van een derden persoon, van Rapax, en deze slimmerd weet dat instrument beter te exploiteeren dan de eenvoudige hals van zoo-even. Rapax perst uit de lieden, aan wie hij zijn werktuig een poos afstaat, alles wat er in dien korten tijd van hen te halen is. Rapax wordt dan ook altijd rijker, en Jacob, Willem, Jan en de anderen blijven zoo arm als mieren. De afspraak van Jacob en Willem was nog geen overeenkomst, zoo als de economie ze kent. Dat contract wordt eerst afgesloten met Rapax, den kapitalist!

Zeer breede onderzoekingen worden voorts door Rodbertus ingesteld met betrekking tot de hoogte der twee rente-deelen (kapitaal-rente en grond-rente) en de verschillende oorzaken, welke de verschillende hoogte bepalen. Hij stelt daaromtrent drie formules op, die wij aan den voet dezer bladzijde zullen opnemen[2].

1) Aardig is hier de overeenstemming tusschen Rodbertus en John Ruskin in hun beoordeeling van Bastiats oppervlakkige, oolijke en verbluffende parabel. Men leze van John Ruskin, 'Fors Clavigera', vol. I. 1871, letter the first, pag. 15-18.

2) Zie Rodbertus-Jagetzow, 'Zur Beleuchtung der socialen Frage', I, 1875, pg. 123: 'I. - Bei einem gegebenen Productwerth oder dem Product einer gegebenen Quantität Arbeit oder was wieder dasselbe ist, bei einem gegebenen Nationalproduct, steht die Höhe der Rente überhaupt in umgekehrtem Verhältniss zu der Höhe des Arbeitslohnes, und in gradem Verhältniss zu der Höhe der Produktivität der Arbeit überhaupt. Je niedriger der Arbeitslohn, desto höher die Rente; je höher die Produktivität der Arbeit überhaupt, desto niedriger der Arbeitslohn und desto höher die Rente. II. - Ist bei einem gegebenen Produktwerth die Höhe der Rente überhaupt gegeben, so steht die Höhe der Grundrente resp. des Kapitalgewinnes in umgekehrtem Verhältniss sowohl zu einander als auch zu der Höhe der Produktivität resp. der Rohproduktionsarbeit und der Fabrikationsarbeit. Je höher oder niedriger die Grundrente, desto niedriger oder höher der Kapitalgewinn und umgekehrt; je höher oder niedriger die Produktivität der Rohproduktionsarbeit oder der Fabrikationsarbeit, desto niedriger oder höher die Grundrente oder der Kapitalgewinn, und wechselsweise also auch desto höher oder niedriger der Kapitalgewinn oder die Grundrente. III. - Die Höhe des Kapitalgewinnes wird lediglich durch die Höhe des Produktwerths überhaupt und des Rohproduktwerths und Fabrikationsproduktwerths insbesondere oder durch das Produktivitätsverhältniss der Arbeit überhaupt und der Rohproduktions- und Fabrikationsarbeit insbesondere bestimmt; die Höhe der Grundrente hängt ausserdem auch von der Grösse des Produktwerths oder der Quantität Arbeit oder Produktivkraft ab, die bei einem gegebenen Produktivitätsverhältniss zur Produktion verwandt wird'.

Er wordt nadruk op gelegd, dat dus de grond-rente nog door andere oorzaken kan stijgen dan de kapitaal-winst. Onjuist echter - aldus luidt de slotsom van Rodbertus - is en blijft de bewering van Ricardo, dat de het laatst in cultuur gebrachte grond geen grond-rente zou afwerpen. Grond-rente is er altijd. De stijging der grond-rente komt slechts uit andere oorzaken voort, dan de altijd grooter wordende kostbaarheid van het landbouw-product.

Rodbertus poogt nu in de tweede plaats de theorie van Ricardo over de grond-rente ook te weêrleggen uit het oogpunt der landhuishoudkunde. Uit zijn practische kennis van gronden en landbouw-bedrijf gaat hij hier uitéénzetten, dat de bewering van de toenemende improductiviteit van den grond onjuist is. Malthus vooral had hier een verkeerden weg gewezen. Hij had gezegd, dat de stijgende behoefte naar landbouw-producten, met name van voedings-middelen en kleeding-stoffen, daarom met altijd meer arbeid verbonden is, wijl de aanbouw voortdurend zoowel van vruchtbaarder tot onvruchtbaarder grond, als ook op dezen zelfden grond van productiever tot improductiever kapitaal-aanwending overgaat. De aarde is niet één machine, maar veeleer een geschenk van veel machines, verschillend van eigenschappen en krachten, maar vatbaar voor verbetering. Telkens neemt men zijn toevlucht - zegt Malthus - tot slechter machines.

Rodbertus zal nu integendeel bewijzen: 1°. dat in de meest gecultiveerde bebouwde landen der wereld tot op den nieuwsten tijd even zoo dikwijls tot vruchtbaren als tot onvruchtbaren grond is overgegaan, en ook verder zal overgegaan worden. Niet het onderscheid in de door Malthus genoemde ‘machines’ maakt de improductiviteit, maar wel de omstandigheid, dat over ieder land, hetwelk door een gevestigd volk bewoond wordt van oudsher een eigendoms-net met mazen van verschillende grootte is geworpen, waaraan ook niet het kleinste stuk onbebouwde grond zich kan onttrekken. Alles is in eigendom genomen[1)]. Dat eigendoms-systeem met al zijn bestanddeelen - in al zijn verschillende splitsingen en vormen - geeft de plooi aan de bebouwing van zulk een streek. Men kan maar niet zoo gemakkelijk tot onvruchtbaar land overgaan, omdat het vruchtbare deel niet meer toereikend resultaat voor de behoeften geeft. Men bebouwt wat men heeft en maakt dit beter. Denk slechts aan den strijd, dien de landbouw voert met het water. In de omgeving van Demmin - Robertus wijst met liefde op zulke voorbeelden uit het gewest van zijn eigen landgoed - verkrijgt men goede resultaten tegenwoordig door het draineeren, door het verlagen overal van het waterpeil. Nog is niet overal het water zooveel doenlijk teruggetrokken. Nog altijd

1) Zie Rodbertus-Jagetzow, ‘Zur Beleuchtung der socialen Frage’, I, Editie 1875 pg. 169.

heeft de adel - al is het maar voor zijn jacht - zeker belang bij het zich verzetten tegen deze verbeteringen. Toch helpen betere cultuur-stelsels en worden ze steeds aangewend. Er is overleg telkens, of op de bestaande gronden het ‘Drei-’ of ‘Vierfelderwirthschaftssystem’ kan worden in toepassing gebracht, of het vrucht-wisselstelsel in acht kan worden genomen. Er is hier zooveel nog te doen, ook door de wetgeving, met betrekking tot het landbouw-crediet, tot het hypotheek-wezen, in 't algemeen met 't oog op weder-invoering van den rente-koop. 2°. Ditzelfde (het verbeteren van bestaanden grond) is ook op te merken met de voor landbouw bestemde kapitaal-aanwendingen op reeds bebouwden grond; zoodat - om het voorbeeld van Malthus der machines te gebruiken - de reeds bebouwde gronden daarvoor immer productiever machines worden. Door die kapitaal-aanwending heeft er een voortdurende opschuiving plaats der klassen, waarin die gronden worden gerangschikt. Grond vierde klasse wordt allengs en langzamerhand daardoor grond derde klasse, enz. Reeds van-zelf gaat dit door het verleggen van het peil van den waterstand. Maar het kapitaal is toch eigenlijk hier de groote spil bij die opschuiving. Elk redelijk en verstandig systeem werkt die opschuiving in de hand. Elke bunder betere grond is niets dan een grooter voorraad der tot graan- en vleesch-productie noodige ‘oer’stoffen. De voorraad daarvan mag dus nooit worden uitgeput, maar moet steeds worden vermeerderd. En hierop geeft de landbouw-wetenschap, de landhuishoudkunde, wel degelijk acht. Vaste methoden worden daarvoor door haar aangegeven. Ricardo's beschouwing is te dien opzichte veel te pessimistisch. 3°. Eindelijk doet Rodbertus opmerken, dat de product-waarde in 't geheel niet behoeft te stijgen, om slechter gronden in cultuur te brengen, en aan deze gronden evenzeer grond-rente te doen verdienen. Hij beroept zich daarvoor op de onderzoekingen van von Thünen, en wijst aan, dat de fout van Ricardo hier weder daarin bestaat, dat deze er niet aan scheen te denken, dat stelsels van bebouwing telkens verwisseld kunnen worden. Het is en blijft niet altijd hetzelfde landbouw-systeem.

Aan deze weêrleggingen van Ricardo, uit het oogpunt der staathuishoudkunde en der landhuishoudkunde, voegt Rodbertus dan nog toe bestrijdende argumenten, geput uit geschiedenis en statistiek. Wij kunnen die hier slechts aanstippen. - Historisch is het onwaar, zegt Rodbertus, dat oorspronkelijk ergens slechts kapitaal-winst en geen grond-rente zou zijn afgeworpen. Zulk een toestand is er nooit geweest. Wel was vroeger in de oudheid kapitaal-winst en grond-rente één, te weten: ‘de rente’. - Wat de cijfers der statistiek aangaat, zoo wijst hij uit de hem ten-dienste staande tabellen aan, dat de prijs van het graan waarlijk niet standvastig gestegen is met de toeneming der bevolking. Waar de stijging van den geld-prijs van het graan is voorgekomen, dáár is die klimming zeer dikwijls uit een daling der waarde van het zilver te verklaren. Waar groote dichtheid van bevolking met hooge graan-prijzen samenvalt, dáár doen veelal andere oorzaken zich gelden dan de

improductiviteit van landbouw. In 't algemeen bewijst de te-zamenhang tusschen grooter dichtheid van bevolking en hoogere grond-rente niets voor het stelsel van Ricardo.

Hoofdzaak is echter thans de gezamenlijke invloed zoowel van grond-rente als van kapitaal-rente, nu deze beide vertakkingen der rente in handen van particulieren zijn gekomen, die zelven niet werken. De werking der rente is alomvattend, nu particulier grond- en kapitaal-eigendom zich doen gelden. Arbeiders produceeren thans de rijkdommen, maar krijgen ze niet. Als een lawine daarentegen neemt gaandeweg, voor de particuliere bezitters, de omvang toe, van hetgeen uit den aard der zaak slechts een evenredig deel van het product had moeten zijn. De tegenwoordige eigendoms-verhoudingen zijn dan ook in werkelijkheid de meest krasse inbreuk op het ware beginsel. Wij moeten ons niet zoo aanstellen, alsof wij belaagd worden door dieven uit de lagere klasse. Integendeel, ons doel moet zijn den waren eigendom voor allen te herstellen: den eigendom van het inkomen te behoeden tegen de invretende knaging der rente-heffing van particulieren. Was er in het verkeer een ordenende leidende hand, dan zou dit haar eerste taak moeten wezen.

Wij moeten dat denkbeeld vasthouden en behartigen, al weten wij, dat eerst in verre toekomst de particuliere eigendom aan grond en kapitaal zal ophouden. In verre toekomst. Want op 't oogenblik ontbreken alle gegevens en voorwaarden, om het absolute stelsel der toekenning van grond en kapitaal aan de gemeenschap in te voeren. Allereerst en allermeest ontbreekt het zedelijk beginsel in onze maatschappij, dat ieder tot arbeid zou nopen. Een haast onmogelijke arbeids-dwang zou dus tot de vereischten behooren, wanneer men nu het particulier eigendom wilde opheffen. Relatief heeft het bestaande stelsel zijn waarde, mits men er maar geen absoluut bestaans-recht aan hecht. Wij hebben dus thans als eerste voor de hand liggende taak te werken aan een meer rechtvaardige belooning van den arbeid. De arbeids-vrucht van hem die werkt mag niet telkens geringer worden door den invloed ook der grond-rente.

Verder te gaan is op 't oogenblik onraadzaam. Wij schrijven in stuifzand, indien wij tegen het rechts-idee van onzen tijd in werken. De eerste de beste golf der volks-beweging zou die in 't zand geschreven woorden spoorloos uitwisschen.

IV. - De vierde sociale brief aan von Kirchmann is uitgegeven onder den titel: '*Das Kapital*'.

Niet Rodbertus heeft de uitgave mogen bezorgen. Uit zijn nalatenschap is het stuk aan 't licht gekomen. Vandaar dat in dit geschrift de geharnaste vorm der drie vorige brieven soms gemist wordt. Er is iets hortends en afgebrokens in den gang van dezen brief. Misschien zijn fragmenten ingelascht, die oorspronkelijk in andere brieven een plaats zouden hebben moeten bekomen. Rodbertus had toch het plan gehad nog meer sociale brieven te schrijven. Hij gewaagt, aan het slot van zijn derden brief, van een

vijfden brief over ‘den Eigendom’[1)], en spreekt dáár ook nog van een laatsten brief over ‘voorstellen, die, zonder het grond- en kapitaal-eigendom te kwetsen, slechts een rechtvaardige vergoeding voor den eersten en gewichtigsten maatschappelijken dienst: voor den productieven arbeid bedoelen’. Al deze brieven zijn echter niet gereed gekomen. Wel is Rodbertus van 1850 tot aan zijn dood bezig geweest daaraan te werken, doch in zijn nalatenschap vond men slechts het materiaal min of meer gereed voor een vierden brief.

Die vierde brief zou eerst den titel hebben gedragen: ‘Das Problem’. Had Rodbertus in zijn derden brief gehandeld over de steeds toenemende productiviteit van den op landbouw aangewenden arbeid, en over de grond-rente die zich steeds verhoogt op kosten van het arbeids-loon, in dezen vierden brief wilde hij vooral de oorzaak der handels-crises ontvouwen. Terwijl hij aan het bewerken bezig was der onderwerpen die met dit vraagstuk samenhangen, een arbeid die telkens en telkens vertraagd werd, kwam in het jaar 1867 het zeer geruchtmakende boek van Karl Marx over het kapitaal uit. Dit boek liet hem geen rust. Naast enkele meesterlijke afdeelingen bevatte het, volgens Rodbertus, - groote en geweldige dwalingen: ‘een inbraak in de maatschappij’. Volgens hem had Marx over zijn doelwit heên geschoten. Terwijl Marx zijn heftige polemiek tegen den hedendaagschen kapitaal-vorm slingerde, was hij dien kapitaal-vorm allengs gaan verwisselen en verwarren met het kapitaal-begrip zelf. Het gold dus nu voor Rodbertus het kapitaal-begrip te verdedigen: het kapitaal voor zich-zelf te redden. Dit was echter alleen doenbaar, wanneer men de functies van den ondernemer-kapitalist als maatschappelijke functies opvatte, die hem door het kapitaal-eigendom waren opgedragen, en voorts zijn winst behandelde als een soort bezoldiging, wijl wij nog geen andere sociale organisatie kenden. Bezoldigingen konden echter geregeld en verminderd worden, wanneer zij van het loon te-veel afnamen. Rodbertus wilde dus het begrip van kapitaal wel degelijk voor de gemeenschap behouden en organiseeren. In het stelsel van Rodbertus werd de arbeider nooit eigenaar van het product, maar slechts gerechtigd tot inkomen, d.i. tot een deel van de productie-waarde. Onder het overdenken en bepeinzen van het boek van Marx werd dus de behandeling van de stof van den vierden brief, die in den aanvang slechts over de oorzaak der handels-crises zou handelen, gaandeweg verbreed en verruimd. Nieuwe toevoeging en nieuw onderzoek werden noodzakelijk.

Het werd thans een brief over het kapitaal.

Uitgangs-punt was echter het feit der handels-crises. Het vraagstuk werd door den schrijver dus gesteld: ‘Gij, Kirchmann, beweert, dat de oorzaak der handels-crises in de onbeduidendheid (geringheid) van het aandeel der arbeidende klassen ligt, welk gering aandee niet voldoende is om voor het bovenmatig groot aandeel der

1) Zie den vijfden brief over den Eigendom ook vermeld in Rodbertus, ‘Das Kapital’, 1884, pag. 112 noot.

kapitalisten afnemers te verschaffen; - ik, Rodbertus, beweer, dat deze oorzaak niet in de geringheid van het aandeel zit, maar te zoeken is in het dalen van dit aandeel bij stijgende productiviteit, en beweer dus, eensdeels dat deze crises niet zouden intreden, ook wanneer dit aandeel nog zóó gering ware, mits het slechts bij stijgende productiviteit in evenredige hoogte werd opgeheven, anderdeels, dat zulke crises zeker en gewis zouden invallen, wanneer dit aandeel ook nog zoo groot ware, maar bij toenemende productiviteit begon te dalen.'

De kwaal der handels-crises moet dus eenvoudig gezocht worden in het gebrek der evenredigheid van rijzing of daling in het aandeel, dat ieder producent in de waarde van het product bekomt. Er is hier gemis aan organisatie. In het vrije verkeer geldt bij ons slechts het vuist-recht. Onze handels-crises zijn niet de schuld van een of andere klasse der maatschappij; - neen, ook de ondernemers voelen den grond onder hunne voeten soms wankelen - maar ze zijn de medegift van een verkeer dat aan zich-zelf is overgelaten. Zij zijn de paroxismen van een chronisch lijden, veroorzaakt door een merkwaardige leemte in de tegenwoordige economische organisatie. Heeft de kwaal eenigen tijd geduurd dan breekt de ziekte uit.

Tegen die kwaal en die leemte helpt het begrip spaarzaamheid der kapitalisten niets. Is het ook wel eigenlijk sparen, wanneer men het kapitaal anders aanwendt? Dat begrip van sparen heeft slechts een betrekkelijk gewicht. De noodwendigheid van het sparen vloeit niet voort uit de natuur van het kapitaal, maar enkel uit het bestaan van het *kapitaal-eigendom*. Het laatste woord der economie is niet 'arbeid en ontbeer', maar 'arbeid en geniet.'

Zóó komt Rodbertus van-zelf tot zijn onderzoek van het kapitaal. Hij wil vier vragen beantwoorden: *a*. Waarin bestaat het kapitaal? *b*. Hoe ontstaat en vermeerdert het kapitaal? *c*. Hoe reproduceert zich het kapitaal? *d*. In welke verhouding staat het inkomen tot 't kapitaal?

Dat dit begrip van kapitaal verkeerd is opgevat, komt voort uit het feit, dat de economie (van Bastiat en zijn vrienden) altijd uitging van de omstandigheid van een geïsoleerd huishouden. Doch aan zulk een geïsoleerd huishouden ontgaat volkomen de nationaal-economische stof. Het is dáár het volledigste individualisme. Zeker zijn er dáár wel enkele economische begrippen, maar geen begrippen van nationale behoefte, nationale productie, nationaal kapitaal, die met circulatie, waarde en geld samenhangen; geen overgangs-werkzaamheid is dáár om productie en consumtie tot elkander te brengen; geen geleidende lijnen van verdeeling van het inkomen zijn er te vinden. Het is dáár louter de sfeer van het individu. De *oikóς* der antieke wereld. Dat alles verandert dadelijk met het intreden der arbeidsverdeeling; dan doet de g e m e e n s c h a p zich gelden. Dit geeft een gansch nieuw karakter aan de uitingen van het vroeger geïsoleerde huishouden. Er is nu verbinding van het één tot het ander. Een brug is gelegd voor een reeks geheel nieuwe economische hande-

lingen: een maatschappelijke huishoudkunde kan ontstaan, voortspruitende uit het begrip der volle gemeenschap.

Let echter op, dat het begrip der arbeids-verdeeling dan breeder moet opgevat worden dan bij Adam Smith. Bij Adam Smith was die arbeids-verdeeling weder zuiver individualistisch. Neen, arbeids-verdeeling is allereerst gemeenschap van den arbeid; gemeenschap niet in het lokaal der fabriek, maar op de ruimte van den aardbol; niet alleen gericht op de productie, maar ook op de verdeeling van het verwerkte of gewerkte. Zóó ontstaat door haar het begrip van solidariteit in de maatschappij. Om zulk een gemeenschap in den arbeid goed na te gaan, moet men zelfs abstraheeren van de tegenwoordige onderscheiding van arbeiders, grond- en kapitaalbezitters. Die beide laatste categorieën van personen zijn toch eigenlijk - in het wezen der zaak - slechts de gedelegeerde, onafzetbare bestuurders der productie, en zijn dat gebleven, totdat zij uit het algemeen inkomen, boven hun wettig aandeel, nog een apart rente-overschot voor zich-zelven hebben weten te halen. Voorts moet men daarop letten, dat de productie der maatschappij niet zoozeer is een productie van enkele afgewerkte goederen door verschillende producenten, maar dat het een totaliteit is van een steeds voortgaande voortbrengings-beweging, zich splitsende in allerlei afdeelingen en stadiën van het werk. Een totaliteit van werk zich verdeelende in fragmenten van het werk. En aan al die fragmenten wordt *gelijktijdig* gewerkt. De verschillende fragmenten splitsen zich dan weder in klassen en productie-takken, die takken in groepen, en deze groepen in enkele ondernemingen. Zóó werkt en openbaart zich dan de arbeids-gemeenschap. Aan ééne groote taak wordt gearbeid door allen. Ieders werk wacht op het werk van anderen: elk product vraagt completeering door den arbeid van anderen. Het is een feitelijke gemeenschap niet van het product, maar van de productie.

Dit is de ééne helft van het begrip der arbeids-verdeeling. De andere helft ligt in de deeling van het gewerkte onder de producenten. Maar in die andere helft komt in zekeren zin het individualistisch element meer naar voren, daar iedere persoon of iedere categorie van personen individueel loon naar werk vraagt. Toch doet dat individualistisch beginsel zich niet zoo sterk gelden als men vroeger meende. Aan den éénen kant valt slechts het kleinste deel der productie telkens in de eigenlijke verdeeling, terwijl een groot deel als voorafgedane arbeid de verdere productie der gemeenschap blijft stijven en voeden; en ten andere komt van dat fragment, dat verdeeld wordt, een belangrijk stuk toe aan Staat en gemeente, die natuurlijk belasting vragen, en een tweede groot deel aan verder staande kringen: aan geleerden en kunstenaars, die als 't ware slechts indirect aan de productie hebben deelgenomen. De draad der gemeenschap is hier zeer zichtbaar.

De gemeenschap is dus uitgangs-punt en doel tegelijk. Ieder werkt voor allen. Elk product is bezwaard met een hypotheek ten-bate van allen. Het nationale, niet het individualistische, beginsel beheerscht de maatschappij.

Rodbertus duidt dien toestand van gemeenschap aan door de benaming: C o m m u n i s m e . Doch communisme beteekent hier niet gelijkheid, maar wat de Duitschers noemen ‘Gleichberechtigung’: het hebben van gelijke aanspraken.

Door dat begrip van gemeenschap worden nu alle economische begrippen vervormd en gevormd. De leerstukken van ruil, waarde, geld en crediet krijgen een gansch andere beteekenis. Geld wordt niet anders dan een liquidatie-middel bij den arbeid. Voorts zijn nu - ook uit het oogpunt der gemeenschap - allerlei werkzaamheden aan te wenden, die de behoefte aan de productie aanpassen. De vraag door wie, hoe en met welk gevolg die werkzaamheden vervuld worden, hangt van de ontwikkelings-trap der maatschappij af. Die werkzaamheden, enz. rangschikken zich in een systeem, dat men ‘Gesellschaftswirthschaft’ zou kunnen noemen. Het is het veld der tegenwoordige staathuishoudkunde, zooals zij in den modernen tijd is ontstaan. Het vordert een samenstel van practische werkzaamheden; en wijst telkens naar een tusschen-gebied, waar het productie-huishouden overgaat in het consumtie-huishouden. Alle producten toch, die het productie-huishouden verlaten om naar het consumtie-huishouden te komen, moeten eerst dat derde gebied - waar de *Staats*-huishoudkunde heerscht - doorgaan.

Dit alles wordt nu ingeleid door de arbeids-verdeeling. Aan het geïsoleerde huishouden knoopt zich geen enkel nationaal-economisch verschijnsel vast. Dáár blijft alles op zich-zelf, valt los uit elkander: nergens is dáár samenhang.

Het door de arbeids-verdeeling bepaalde maatschappelijke huishouden, dat heden nog Staats-huishouden of nationaal-economie heet, neemt echter een volstrekt ander karakter aan, naarmate het zonder of met individueel grond- en kapitaal-eigendom wordt verondersteld.

Rodbertus gaat nu beide die veronderstellingen ontleden.

Allereerst behandelt hij het Staats-huishouden *zonder individueel grond- en kapitaal-eigendom*.

Waarin - zóó vraagt Rodbertus - bestaat de eigenaardigheid van het tegenwoordig grond- en kapitaal-eigendom? Men is slechts te spoedig geneigd den arbeid als het beginsel van dat eigendom te beschouwen, - doch het privaat-eigendom gaat over dat begrip van arbeid heên. Proudhon had dit vroeger reeds aangetoond. De gewichtigste werking van het tegenwoordig grond- en kapitaal-eigendom bestaat juist daarin, dat het product niet aan de arbeiders, maar aan andere privaat-personen (bezitters van grond en kapitaal) toevalt. Soms zijn deze bezitters mede-arbeiders, soms bestuurders van het werk, maar juist als bezitters van grond en kapitaal verkrijgen zij het product, te weten door de rente, die zich splitst in grond- en kapitaal-rente.

Als nu die omstandigheid van bezit van grond en kapitaal voor de privaat-personen wordt opgeheven, wat kan dan in haar plaats treden? Nooit het individueele eigendom van den arbeider aan zijn direct product, tenzij ook de arbeids-verdeeling en daarmede de

ontwikkeling der maatschappij eindigt. Nooit kan, bij het bestaan der arbeids-verdeeling, individueel eigendom van den arbeider aan zijn onmiddellijk product plaats vinden[1)]. Dit kon alleen geschieden vóór de invoering der arbeids-verdeeling. Onder het regime van de arbeids-verdeeling kan slechts sprake zijn: òf van het individueel kapitaal- en grond-eigendom, waarbij dan aan één persoon het gemeenschappelijk arbeids-product van veel anderen behoort; òf van een maatschappelijk eigendom aan grond en kapitaal, met een waarde-aandeel van het individu aan het gemeenschappelijk product. In beide gevallen heeft de arbeider niet het individueel eigendom aan zijn door hem direct tot stand gebracht product.

Wat den vorm van het maatschappelijk eigendom aan grond en kapitaal betreft, men kan zich dat denken, zóó, dat het betrekking heeft tot enkele productie-takken, of zóó, dat het op het totale product der maatschappij, tot den ganschen nationalen grond, en het gansche nationale product zich uitstrekt. Het eerste beoogen consequente aanhangers der associatie: een brug daartoe is het participatie-stelsel, het denkbeeld der ‘tantièmes’; dit nu zou echter den Staat in louter kleine productie- en handel-maatschappijen oplossen; Rodbertus acht dus dit idee verwerpelijk en onuitvoerbaar. Hij denkt slechts aan den tweeden vorm: de totale volledige gemeenschap, waar niet enkel de gemeente, maar de gansche natie de gemeenschap vormt. Het geheele nationale inkomen blijft zoolang gemeenschappelijk, totdat het ter consumtie aan de individuen verdeeld wordt. Maar ook hier is het eigendomsbegrip nog niet geheel uitgesloten. Die uitsluiting zou slechts plaats hebben, wanneer bij de verdeeling de distributieve regel enkel afhankelijk was van een maatschappelijke wil of willekeur (een Saint-Simonistische paus, een arbeiders-dictator) en niet van een rechts-beginsel. Men kan zich dus voorstellen een communisme op grond en kapitaal der natie, zonder communisme met betrekking tot de verdeeling. Alsdan is slechts het rente-gevend eigendom opgeheven, niet het eigendom-zelf. De arbeider behoudt dan -

1) Zie Rodbertus-Jagetzow, ‘Das Kapital’, Vierter socialer Brief an von Kirchmann, 1884, pag. 112: ‘Niemals - behaupte ich - kann bei Theilung der Arbeit individuelles Eigenthum der Arbeiters an seinem unmittelbaren Produkt stattfinden. Diese Behauptung, die ich schon im vorigen Briefe aufgestellt habe, ist Manchem auffallend erschienen, aber ich frage Sie, mein vererhter Freund, wie soll Jemandem nur die Spitze an einer Nadel, nicht einmal das Metall dieser Spitze, zu individuellem Eigenthum gehören können? Was ist nur überhaupt, physisch verstanden, das individuelle Produkt Eines der fünfzig Arbeiter, die in einer grossen Landwirthschaft Tag für Tag an Herstellung der Jahresernte gemeinschaftlich gearbeitet haben? Wie sollte gar ein solcher Arbeiter-Eigenthümer in der Vertheilung des Gesellschaftsprodukts sein unmittelbares individuelles Produkt nach allen Seiten hin - z.B. die Millionen Nadelspitzen, die nach allen Ländern gehen - verfolgen und austauschen können?’

niet zijn direct product - maar wèl zijn aandeel in de waarde van het product.

Welke vorm en welk verloop zal het Staats-huishouden in dezen toestand of positie aannemen?

De arbeids-verdeeling zou denzelfden vorm blijven behouden; de tegenwoordige landbouw-ondernemingen, fabrieken enz. bleven; zij bleven produceeren; de renten daarvan werden slechts op het maatschappelijk budget overgebracht. Er zou slechts plaats hebben een groote overdracht van al die zaken op het geheel der natie, met schadeloosstelling, m.a.w.: een aflossing in 't groot van het grond- en kapitaal-eigendom[1)]. De leiding der productie en de verdeeling van het nationale inkomen zou echter geheel anders worden, zoowel wat de wijze van doen, de gevolgen en de organen betreft. Moge ook de beweging der productie dezelfde gebleven zijn. het beheer dezer beweging - gelijk ook de aanspraken tot het inkomen - zou een ander karakter aannemen. Een nieuwe regeling zou daarvoor noodig blijken. Bij individueel eigendom van grond en kapitaal vindt men bij alles de tusschenkomst van het ruilverkeer, en hebben nog anderen dan producenten, namelijk de

1) Zie Rodbertus-Jagetzow, 'Das Kapital'. Vierter socialer Brief an von Kirchmann, 1884, pag. 117: 'Eine Ablösung alles Grund- und Kapitaleigenthums ist keine Chimäre, sondern national ökonomisch sehr wohl ausführbar. Auch ware sie sicherlicher die radikalste Hülfe für die Gesellschaft, die, wie man kurz sagen darf, an dem Wachsen der Rente - Grund- und Kapitalrente - leidet. Sie wäre daneben die einzige Form der Aufhebung des Grund- und Kapitaleigenthums, die, auch nicht auf Augenblicke, den Verkehr und den Fortschritt des nationalen Reichthums unterbräche. Denn, wenn die Rente bei jen er Ablösung in ihrem heutigen Realbetrage fixirt würde, so würde sie bei Steigerung der Produktivität nach und nach einen immer kleineren und endlich verschwindenden Theil des Nationaleinkommens ausmachen, während das Uebel, das dieselbe heute der Gesellschaft zufügt, eben darin besteht, dass sie das Resultat jener Steigerung immer allein verschlingt. Und, wenn sie auf das Gesellschaftsbudget übernommen, d.i. also, wenn das Grund- und Kapital-eigenthum nicht ohne Entschädigung aufgehoben, sondern abgelöst würde, so würde die vorläufig unveränderte Nachfrage auch alle bisherigen Betriebe in ungestörtem Fortgange erhalten, während sonst, bei Aufhebung des Grund- und Kapital-Eigenthums ohne Entschädigung d.h. bei dem plötzlichen gänzlichen Fortfall der Rente, eine vernichtende Verwirrung über die ganze National-production gebracht werden würde. Ich werde indessen die Ablösung des rentirenden Eigenthums nicht weiter verfolgen, da die praktischen Vorschläge, die ich später zu machen gedenke, nur solche sein werden, welche von den Grund- und Kapitalbesitzern weit geringere Opfer verlangen, welche, indem sie ihnen nicht blos die Rente, sondern auch den Boden und das Kapital selbst belassen, nur dem ausschliesslichen Wachsen der Rente, dem Arbeitslohn gegenüber, Einhalt thun, und diesen dagegen an solchem Wachsen mit theilnehmen lassen wollen.'

privaat-bezitters van grond en kapitaal, aandeel aan het nationale product; het is dáár in de eerste plaats een ruil-maatschappij: een maatschappij met koop en verkoop, en al die koopers en verkoopers oefenen de noodwendige staatshuishoudkundige functie uit. Bij een toestand met gemeenschap van grond en kapitaal wordt vooreerst de beweging der nationale productie en distributie door maatschappelijke beschikking en constitueering geregeld, en krijgen in de tweede plaats slechts de producenten aandeel aan het inkomen. Het ruilverkeer als zoodanig heeft opgehouden. De maatschappelijke wil beschikt en ordent, waar vroeger individueele wils-uitingen onderling tegen elkander inwerkten.

De maatschappelijke organen, die zulke Staats-functiën zouden uitoefenen, zijn beambten, commissiën, bureaux (‘Behörde’). Een centraal-bureau zou alles in één hand houden. Dat bureau zou de nationale productie aan de nationale behoefte aanpassen, de nationale productie op de hoogte der productieve middelen handhaven en vooruitbrengen, en de verdeeling van het nationale inkomen regelen. De vraag rijst, hoe die aanpassing van nationale productie op nationale behoefte zal plaats hebben? Bij zoogenaamde publieke uitgaven gaat dit gemakkelijk; maar hoe zal het geschieden bij de private individueele behoeften? Is het niet bezwaarlijk de vergelijking der productieve kracht van de natie met het aandeel van elk individu daarin en zijn te bevredigen behoeften te bepalen? Neen, zegt Rodbertus, wanneer slechts de tijd-arbeid bekend is, welken ieder, die zich met productieven arbeid bezighoudt, op zich neemt te leveren. Die tijd-arbeid is middel der vergelijking, wordt een maat, een meter. Natuurlijk dat die tijd-arbeid - wil hij aan het doel beantwoorden, en ingericht zijn om al het verschillende werk der verschillende personen in alle verschillende gevallen juist aan te wijzen - herleid moet worden tot een normalen arbeids-tijd. Het centrale bureau moet dus een normaal dagwerk vaststellen, en daarmede productie aan behoefte aanpassen; een normaal dagwerk, dat periodiek aan herzieningen moet onderworpen worden.

Aldus geleid door de organen, zou de productie aan het werk zijn, en op de hoogte blijven van den vooruitgang van techniek en wetenschap. Diezelfde organen zouden dan ook voor de verdeeling zorgen. Tegenwoordig wordt de economische distributie bewerkt door het waarde-begrip. Welnu, naar dat voorbeeld moet het centraal-bureau te-werk gaan. Het moet vooreerst de waarde aller producten constitueeren en dan een soort geld inrichten, dat aan zijn bestemming volkomen beantwoordt. Arbeid moet de maat zijn der waarde. Naar den arbeid worde de waarde geconstitueerd. De natuurlijke waarde van normaal dagwerk kan op die wijze opgesteld worden; normale waarde, waarbij alle differenties en ongelijkmatigheden worden vereffend. Dan ga men eene schrede verder. Men bepale dat de quitanties voor zulk een normalen arbeid, waartoe alle arbeid moet worden herleid, zelf geld zijn; een geld waarvoor dus niet langer kostbaar metaal noodig zal wezen. De arbeids-nota's-zelven voldoen aan de vereischten in dit

opzicht der maatschappij. Robert Owen heeft het reeds eens beproefd zulk een geld-inrichting in te voeren[1)]. Welnu dien weg volge men weder.

Zóó zou dan de bedrijvige maatschappij geordend zijn. Onderwijs zou dan het verdere moeten doen: de ware vijand is niet aan de grenzen, maar in de onwetendheid van hoofd en hart. Er zou weder tevredenheid en rust komen. De arbeid vond zijn tafel gedekt. Een ideaal was bereikt.....

Gaan wij thans aan de hand van Rodbertus het Staats-huishouden *met individueel grond- en kapitaal-eigendom na*.

In zulk een toestand wordt dadelijk alles anders. De vroeger aangegeven Staats-economische functies worden door organen, op andere wijze en met gansch ander succes uitgeoefend. Niet eerst het nationale inkomen wordt verdeeld. Neen, het gansche land en het geheele nationale product bevindt zich in handen, niet der producenten, maar van een betrekkelijk klein getal privaat-personen: grond- en kapitaal-bezitters. Het is hun vermogen, waarmede zij - ofschoon het 't arbeids-product van anderen was - naar willekeur omspringen. Wel blijft de beweging der nationale productie in 't algemeen dezelfde, maar de regeling dezer beweging en de verhouding, waarin zich het nationale inkomen verdeelt, is geheel anders.

In den vorigen toestand was er één maatschappelijke wil, die door een orgaan (centraal-bureau, enz.) alles beschikte. Thans wordt alles geregeld door ruil, koop en verkoop door individuen. Het crediet doet zich daarbij sterk gelden; het crediet dat het kapitaal dient door de vereischte besparing van het kapitaalvermogen te helpen bewerkstelligen. In den vorigen toestand werd het nationale inkomen uitsluitend verdeeld onder de producenten, thans krijgen die producenten het kleinste deel; het grootste deel gaat naar de grond- en kapitaal-bezitters. De hoegrootheid dezer aandeelen is niet rechtens bepaald. De repartitie geschiedt van-zelf onder de leus der vrijheid. De Staat mag zich (zoo heet het) in deze regeling niet mengen. Het wordt de macht of het geweld van een aan zich-zelf overgelaten verkeer. Privaat-personen (de grond- en kapitaal-bezitters) nemen de functies op zich, noodig voor de arbeids-verdeeling. Voor de publieke uitgaven zorgt de minister van financiën, doch overigens volvoeren particulieren die taak. De wetenschap gaat dan dienzelfden weg op: in een eerste deel der volks-huishoudkunde wordt altijd geredeneerd alsof er geen publieke zaak bestond; aan het slot bungelt dan een afdeeling over financie-wetenschap er bij. De particulieren, de bezitters van grond en kapitaal, zijn nu de economische organen der maatschappij. Zij zijn de geboren, erfelijke, onafzetbare beambten der samenleving. Het eigendom-zelf is een ambt. Maar let wel: dat ambt wordt door de privaat-personen waargenomen en uitgeoefend

1) Zie Rodbertus-Jagetzow, ‘Das Kapital’, enz. 1884, pg. 155. Hij bespreekt ook op pg. 151 en volgende de denkbeelden en voorstellen daaromtrent van Proudhon.

in hun eigen voordeel. Het privaat-belang der particulieren beheerscht alles. Het eigenbelang is de deugd der staathuishoudkunde.

Om de nationale productie op gelijken voet te stellen, gelijken pas te doen houden met de behoeften der natie, liet in den vorigen toestand de administratie slechts zulke takken van productie in gang zetten, waaraan juist de behoefte zich deed gevoelen. De tegenwoordige zich-zelven opgeworpen beambten gaan anders te werk. Hun behoort de grond en het kapitaal. Het is voor hen een steeds opwellende en opborrelende bron van inkomen. Zij besturen dus al die fragmenten van grond en kapitaal tot hun eigen voordeel. Zij laten toe dat hun vermogen in den smeltkroes der productie zich vervormt, doch zij zien goed toe, dat hun vermogen onder die vervorming geen risico lijdt. Zij wekken dus slechts op tot de productie, die hun winst belooft. De aanwijzing om die winst te zien, putten zij uit het verleden. Uit het verleden besluiten zij tot de toekomst. Ondervinding geeft hun den fijnen reuk hiervoor. Een ieder handelt hier voor zich, zonder te weten hoe zijn buurman overlegt en beslist: zij besluiten onafhankelijk van elkander, koesteren stil hun voornemen als een geheim.

Ten-einde voorts de nationale productie op de hoogte der productieve middelen der natie te handhaven, was in den vorigen toestand de administratie steeds wakker om den arbeid te vereenigen en op te wekken; want zooveel arbeid als tot het werk bereid was, zooveel kapitaal was steeds voorhanden: men kon dadelijk aan het werk gaan. *Maar tegenwoordig volstaat het niet meer of de arbeid al bereid is tot werken*. Eerst moet het kapitaalvermogen bespaard zijn en gereed wezen om risico voor eene nieuwe onderneming te willen dragen. En de grond- en kapitaalbezitters willen natuurlijk die kans enkel loopen, wanneer zij uitzicht hebben op rente. Er moeten dus bepaalde omstandigheden zich daartoe voordoen. De vraag naar het product moet een acuut karakter aannemen. En als dit alles klaar is, bindt soms het privaat-eigendom de productie nog vast aan plaatsen, waar gunstige condities voor het werk ontbreken.

Wat eindelijk de verdeeling betreft, zoo participeerden in den vorigen toestand slechts de producenten. De administratie zorgde daarvoor, regelde de materie der quitanties, constitueerde de waarde, enz.; thans wordt alles geregeld door den ruil en de ruilwaarde: geld moet een stevigen waarborg hebben in het metaal-zelf. De toestand en beweging der verdeeling zet zich nu in allerlei details voort. Een eerste deeling heeft plaats tusschen de rente-heffers en de eigenlijke producenten. Die deeling gaat in zoogenoemde vrijheid. Het loon en de loons-bepaling heeten de vrucht van een vrije overeenkomst; het wordt op korten termijn afgesloten, en het loon wordt van-zelf dat wat noodig is om den arbeider in zijn stand in het leven te houden, met andere woorden: onderhouds-kosten van den arbeider. Dit alles wordt cynisch uitgesproken en volvoerd. Arbeid heeft niet meer waarde, dan het loon dat de arbeid bekomt. En altijd-door gaat de verdeeling. Ondernemers krijgen hun premie, bezitters van grond krijgen pacht, kapitaal-

bezitters winst. Pacht en rente worden op haar beurt vruchten van een contract. En steeds zijn de arbeiders het kind der rekening. Het is er reeds zoo vèr af, dat de producenten hun eigen product zouden bekomen; neen ieder - de niet-producent in de eerste plaats - legt beslag op een deel van dat product. In den prijs van het product zou ieder dan vinden dat waarop hij aanspraak maakte. Maar de prijs van het product wordt weder door de rijkere bezitters bepaald. Tegenover bezitters der product-quantiteiten staan de vele bezitters over van vaste waarde-qualiteiten. En die laatste regelen de vraag, die in de ruilwaarde zich openbaart. En nog steeds gaat het verder. Het bedrag der kosten van een product regelt zich naar de zaak, die onder de ongunstigste omstandigheden wordt geproduceerd. De bezitters van gunstige omstandigheden hebben dus altijd een vóórsprong, zoo als Ricardo heeft aangewezen.

Wat is van dit alles het gevolg?

Het resultaat is dat altijd en in alles gewerkt wordt volgens de behoeften niet van den arbeid, maar van het bezit.

Het is de omgekeerde wereld. De arbeider moet het verlof afsmeeken om te mogen werken. Hij verkoopt zijn oogst terwijl het graan in de halmen schiet. De grond- en kapitaal-bezitters laten slechts werken, niet voor hen die met arbeid kunnen kwijten, maar voor hen die met bezit kunnen betalen.

Hoe wordt het begrip van arbeid verlaagd! De geleerden (bij voorbeeld professor Zachariae) praten er nog fraai over, maar in werkelijkheid hangt de arbeid af van het verlof der bezitters. En die bezitters denken enkel om zich-zelven. De hoogste economische waarde wordt meestal tol waardeloosheid veroordeeld. Aan de behoeften der natie wordt niet gedacht. De afwijking is hier regel. Bij de productie heerscht het geheim. Niet de omvang der gereed staande en natuurlijke productieve middelen der natie, maar de vergâring van kapitaal-vermogen beslist over de nationale productie. Zoovelen blijven of worden broodeloos. Men is bereid om te werken, maar het kapitaal trekt zich terug, wacht op verbetering der conjunctuur. Alles is nu gedoemd tot stilstand en werkeloosheid. Een onzinnig schouwspel! Toevallige omstandigheden beslissen dan of er weder gewerkt kan worden. Wordt eindelijk het resultaat van de productie verdeeld, dan geeft die distributie den arbeider slechts het noodzakelijk onderhoud. Niemand krijgt zijn vol aandeel in de waarde van het product. De arbeider wordt inderdaad beroofd van zijn eigendom ten-voordeele der renteheffers. Arbeid-zelf is koopwaar geworden en nu uitgesloten van het mede-genot in de stijgende productiviteit. En altijd-door grijnst voor den arbeider de werkeloosheid met haar lijden. Dit is de ware anarchie, bewerkt door het individualisme. En om dien toestand in stand te houden is noodig een machine van millioenen guldens: de waarde der metalen geld-circulatie[1)].

1) Men vergelijke Thompsons ‘Distribution of Wealth’, p. 374 en 256.

Voor Rodbertus is het niet twijfelachtig, welke dezer twee toestanden - het Staats-huishouden met of zonder individueel grond- en kapitaal-eigendom - de voorkeur verdient.

Hij stelt zich beslist tegenover het individualisme, dus aan de zijde van wat hij het C o m m u n i s m e noemt.

Aan het begrip van zulk een communisme wijdt hij nog enkele zeer treffende bladzijden, die in zijn bedoeling gelden als een weêrlegging van Proudhons snijdend betoog[1]. Hoeksteen van zijn sluitrede is dat in zulk een 'gemeenschaps'-Staat de eigendom zekerder is gesteld. Waar is nu het eigendom onverlet? Wie heeft een recht op de vrucht van zijn eigen arbeid? De rente hecht zich aan alles als een woekerplant, en zuigt alle sappen op. Het proletariaat heet vrij, doch gaat ellende, demoralisatie en onteering te-gemoet. Wat is de tegenwoordige vrijheid nù? Vrijheid beteekent thans niet het zich voegen naar een maatschappelijke wil of zeden-leer, maar enkel en eenvoudig het los zijn van individueele wils-uiting of zeden-les van een ander: het zich bewegen zonder 'heer'. Doch de rente is in de plaats van dien heer gekomen: het historisch criterium der rente is het optreden en zich gedragen als heer en meester. Waar is bovendien thans de zoogenaamde gelijke rechts-bevoegdheid? In het tegenwoordig maatschappelijk leven heeft waarlijk die gelijkheid van aanspraken zich niet gevestigd. De organisatie van het recht en der politiek belooft haar, maar dáár heeft het individu slechts een ledige rechts-sfeer gevonden. Aandeel aan rijkdom en beschaving wordt den arbeider niet gegund. Het grond- en kapitaal-eigendom drukt hem altijd naar de laagte, in de diepte. Sociale gelijke rechten zijn er niet. De arbeiders zijn uitgesloten van het verdiende aandeel en van de vruchten van het sociale leven. De maatschappij moet beginnen dit te veranderen: allereerst het schreeuwend onrecht tegen het loon opheffen.

Niet het individualisme, maar het socialisme sluit de rij der emancipaties die met de Hervorming begonnen is. 'Ik (Rodbertus)' - zóó gaat hij voort - geloof vast aan een eens te verwerkelijken opheffing van grond- en kapitaal-eigendom. De geschiedenis leert mij dit[2]. De tegenwoordige toestand om mij heên, waar ik

1) Zie het derde deel van 'De Socialisten', pag. 546

2) Zie de schoone bladzijden in Rodbertus, 'Das Kapital', enz. 1884, pag. 221-223. De aanhef luidt aldus: 'Werfen Sie einen flüchtigen Blick auf die Geschichte! - In allen grossen socialen Erschütterungen, in jeder der gesellschaftlichen Wehen, aus denen sich neue Zeiten erzeugten, trat auch plötzlich die kommunistische Idee den betroffenen Zeitgenossen auf Augenblicke entgegen. Aehnlich vermag man einen raschen Blick auf den Boden des Meeres zu werfen, wenn es vom Sturm am hochsten aufgewühlt wird. Nehmen sie die Anfänge des Christenthums, dieses ersten und tiefsten Befreiungsversuchs des Menschen, und Sie haben sogar den Kommunismus verwirklicht, freilich in naivster und kindlichster Weise. Aber die christliche Idee ist in ihren direkten Geboten ohnmächtig gegen das antike Laster. Sie vermag ihr Werk nur auf dem Umwege durch das Ich, vermittelst der Forderungen des subjectiven Rechts, zu Stande zu bringen. Deshalb ist auch der Kommunismus nicht mehr, wie in der ersten Christenzeit, ein Gebot der Moral, er taucht nur in jeder neuen socialen Bewegung als letzte Rechtsforderung auf. Die Befreiung der städtischen Bevölkerung, die sich im 14 Jahrhundert durch ganz Europa vollzieht, die Reformation, die erste französische Revolution, die Juli-Revolution, die Februar-Revolution, alle sind in ihrer tiefsten Tiefe zugleich kommunistische Bewegungen, ja bei allen erscheint die kommunistische Richtung als die letzte logische Konsequenz.'

reeds overal draden van gemeenschap zie doorschemeren, wijst mij hier telkens op. De wetenschap eindelijk demonstreert mij die les krachtig en vast. Toch is die opheffing van individueel gronden kapitaal-eigendom niet zóó nabij. De menschen moeten ook daarvoor opgeleid worden. Bij dadelijke invoering van zulk een opheffing zouden kunst en wetenschap zeer zeker verliezen, daar het begrip van 'vrije tijd', waarin kunstwerken en wetenschappelijke onderzoekingen worden gekweekt, verloren zou gaan. De naaste taak is dus in de tegenwoordige tijden een compromis te ontwerpen tusschen arbeid aan de ééne zijde en grond- en kapitaal-eigendom aan de andere zijde. Dit is mogelijk door een reguleering van het loon. Van-zelf wordt het bezitten van grond- en kapitaal-eigendom dan meer gelijk aan het bekleed zijn met een ambt; de rente krijgt dan meer het karakter van salaris. Doch dit is zeker: het treffen van zulke compromissen kan men niet aan de praktijk overlaten. Wetenschap is daarvoor noodig. Wetenschap, die te-gelijkertijd profetie der toekomst is.

Nadat Rodbertus alzoo het door de arbeids-verdeeling gedetermineerde maatschappelijk huishouden in zijn twee vormen - met of zonder particulier grond- en kapitaal-eigendom - volledig heeft beschouwd, en dus op breede wijze de algemeene maatschappelijke levens-voorwaarden heeft geteekend, keert hij tot de ontvouwing van HET KAPITAAL terug.

Eerst werpt hij een blik op het kapitaal in het geïsoleerde huishouden. Ten-einde zijn behoefte te bevredigen, heeft de heer van het huis noodig materiaal en werktuigen, reeds voor-afgewerkte producten, die hem dienen tot verdere productie. De voorafgedane arbeid is kapitaal. Onzinnig is de bewering van sommige economisten, die dat kapitaal doen voortvloeien uit 'sparen'. Kan men werktuigen doen ontstaan - zóó vraagt Rodbertus - door ze te sparen? Neen, alles moet tot arbeid teruggebracht worden. Arbeid is de oorsprong van het kapitaal, en, door middel ook van het kapitaal, van het verdere inkomen. Kapitaal is niet de bron van het inkomen. Maar arbeid is beider bron. Er is niet een oorzakelijk verband tusschen kapitaal en inkomen, maar het bestaan van kapitaal en van inkomen wijst op een successieve volg-orde der productie. De vermeerdering der productiviteit, zoo ook de reproductie van het kapitaal, ligt aan den arbeid, en wordt door arbeid alleen bewerkstelligd.

Van een kapitaal in een geïsoleerd huishouden springt Rodbertus

over op het nationale kapitaal in een maatschappij, die onder het regime der arbeids-verdeeling leeft. Men kan hier weder onderscheiden tusschen het nationale kapitaal in een toestand zonder of met individueel grond- en kapitaal-eigendom. - In de eerste onderstelling is het nationale kapitaal het inbegrip der in een natie voorhanden kapitaal-voorwerpen, als een éénheid opgevat. Het bestaat uit de werktuigen en materialen der natie. De deelen van het inkomen, de ter bevrediging der maatschappelijke behoeften direct dienende producten, behooren niet daartoe. Kapitaal en inkomen zijn streng van elkander onderscheiden. Tot het nationale kapitaal behoort dus ook niet het deel van het nationale inkomen, waarvan de arbeiders leven. De onderscheiding tusschen kapitaals- en inkomens-goederen heeft natuurlijk niets te maken met den meer of minder duurzamen aard der goederen-zelven. Het wezen van het nationale kapitaal bestaat uitsluitend daarin, dat het 't deel is van de nationale productie, dat tot verdere productie dient: de voorafgedane arbeid der natie, die voortgezet wordt. Het wezen van het nationale inkomen bestaat daarin, dat het 't deel is van de nationale productie dat tot consumtie dient: de voleindigde arbeid. Alles stelt zich overigens hier bij het nationale kapitaal als vroeger bij het kapitaal van den geïsoleerden huisheer. Het nationale kapitaal ontstaat door arbeid, waarlijk niet door sparen. Het is een van de grootste dwaasheden der economie, toen zij aan het sparen een productieve kracht wilde toekennen. De werktuigen en materialen, waaruit het kapitaal bestaat, kunnen slechts door arbeid vermeerderd worden. Reproductie van het kapitaal gaat ook slechts door arbeid. Een gelijkmatige evenredigheid tusschen de grootte van het nationale kapitaal en van het nationale inkomen moet worden in acht genomen. De verwarringen en misverstanden der economisten, bij het vraagstuk der onderscheiding tusschen kapitaal en inkomen, zijn daaruit ontstaan, dat die economisten het inkomen, hetwelk tegenwoordig aan het zoogenaamde kapitaal toevalt, vastknoopten aan het kapitaal en niet aan het kapitaal-bezit[1)].

1) Zie Rodbertus ‘Das Kapital’, 1884, pg. 289: ‘Hätten die National ökonomen erkannt, dass das Einkommen, was heute auf das Kapital fällt, nur ein Theil des vollendeten Arbeits-produkts ist, der durch die heutigen Rechtsverhältnisse den Arbeitern entzogen und jenen Privat-besitzern des gesammten nationalen Arbeitsprodukts - den Kapital-besitzern - zugewandt wird, so würden sie überhaupt nicht jenes Einkommen an das Kapital, sondern an den Kapitalbesitz geknüpft haben, und dann auch nicht darauf verfallen sein, in dem Kapital an sich einen besonderen productiven Grund für dies Einkommen zu suchen, und zwar einen Grund, der nicht allein die Arbeit um ihre ökonomische Alleinherrschaft bringt, sodern auch sogar den grössten Theil des Kapitals, das Material, von dem Begriff des Kapitals ausschliessen würde. - Auch in der Lehre vom Einkommen haben die Nationalökonomen niemals das Verhältniss oder die Wirkung des Kapitals an sich, sondern immer nur des Privatbesitzes vom Kapital behandelt’.

Bij de beschouwing van het nationale kapitaal in den toestand van een volk met individueel grond- en kapitaal-bezit doen dezelfde onderscheidingen zich voor. De beweging der productie blijft dezelfde, maar het nationale product behoort nu op alle trappen der productie aan enkele privaat-personen, die niet tot de eigenlijke producenten zijn te rekenen. Alles vereffent zich nu door ruil. Het loon wordt slechts een gering deel van de waarde van het product. De nationale arbeid richt zich op andere goederen, dan bij een toestand van gemeenschap het geval zou geweest zijn[1)]. Maar van het nationale standpunt bezien, wijzigt zich de groote beweging niet. Slechts oefent de grond- en kapitaaleigendom zijn invloed op de in dien toestand verkeerende individuen. De natie als éénheid blijft - hoe verbrokkeld alles er uitziet - dezelfde. Allerlei questies verwikkelen dan echter den toestand. Moet - dit is een vraag die Rodbertus ontkennend beantwoordt - de geld-circulatie van het standpunt der natie als kapitaal gerekend worden? Hoe staat het met het inkomen der arbeidende klassen in zulk een toestand? Kan dit ooit tot kapitaal worden gebracht? Rodbertus beslist hier ook in negatieven zin, evenals hij sterk nadruk er op blijft leggen, dat in een toestand met individueel grond- en kapitaal-eigendom reëele loon-goederen nooit worden gespaard.

Hoofdzaak bij Rodbertus is echter ook hier, dat het ‘Kapital an sich’, de kapitaal-voorwerpen, het kapitaal uit het standpunt der natie, iets geheel anders is dan het privaat-kapitaal, het kapitaal-vermogen, het kapitaal-eigendom, dat wat gewoonlijk thans onder kapitaal wordt verstaan.

Dat privaat-kapitaal bestaat in iets geheel anders, ontstaat, vermeerdert en reproduceert zich geheel anders, en staat eindelijk in een geheel andere verhouding tot het inkomen.

Dat privaat-kapitaal is nu in onze tegenwoordige toestanden noodig om een productieve onderneming te drijven.

Noodig is dus hiervoor het privaat-eigendoms-deel. Dat deel, hetwelk tot het nationale produkt staat, als het particuliere grondbezit tot den nationalen grond.

Maar het bestaan en werken van dit privaat-eigendoms-deel vloeit niet voort uit een eeuwig economisch beginsel. Het is een voorbij-gaande vorm. Uit den schoot des tijds geboren zal het door den stroom des tijds weder worden medegevoerd. Het heeft een relatief, geen absoluut gewicht. De economisten begrepen dit echter niet, en hebben den gang der maatschappij blijvend willen inrichten naar de voorschriften der politieke leuze van hun dag.

IV.

‘De Sociale Brieven’, waaraan hij sinds 1850 werkte, leerde de ééne groote les: dat alle economische stelsels slechts een betrekkelijke waarde hadden. Men had in de leer der maatschappij

1) Zie Rodbertus, ‘Das Kapital’, 1884, pg. 291.

te doen met systemen en inzichten, die met de maatschappij zelve veranderden. Er was op dat gebied niets absoluuts. Elk economisch leerstuk, dat een min of meer zegenrijke werking had gehad, was op te vatten van den historischen kant. De fout der heeren economisten was, dat zij historische categoriën verwisselden met logische. De economische levens-verhoudingen der volken in de geschiedenis bepaalden telkens de instellingen der samenleving.

Rodbertus begreep dat hij deze stelling uit de historie-zelve moest bewijzen. Na het jaar 1860 zette hij dus zijne sociale studiën vooral voort op het gebied der geschiedenis. Hij nam eene periode uit de antieke wereld onder handen, om daaraan zijne stelling te toetsen, en aan te toonen dat de antieke economische wereld van gansch andere economische premissen uitging dan onze moderne wereld. Zóó ontstonden de geniale studiën over den Romeinschen keizer-tijd, die onder den titel: 'Untersuchungen auf dem Gebiete der National-Okonomie des klassischen Alterthums' opgenomen zijn in verschillende jaargangen van Bruno Hildebrands 'Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.'

Wij kunnen uit den aard der zaak niet al deze historische opstellen hier ontleden. Het zijn fragmenten van een groot betoog. Een soort saâmgestelde brokkelvloer, een stevige scherpe mozaïek, waarop hij dan later zijn hooge zaal zou kunnen oprichten. Niet al die bewerkte en afgepaste steenen zijn in ons oog even merkwaardig, al geven zij Rodbertus den noodigen steun, het houvast en draagpunt voor zijn muren.

Wij zullen bij voorbeeld slechts even stilstaan bij de studie van het jaar 1864 met den titel: 'Zur Geschichte der agrarischen Entwickelung Roms unter den Kaisern oder die Adscriptitier, Inquilinen und Colonen'. Het gaf een blik op de agrarische instellingen van Rome, zooals die zich ontwikkelden uit het instituut der landbouw-slaven van de grond-bezitters. Op twee punten werd licht geworpen. Vooreerst op den overgang der landerijen-cultuur in 't groot (de 'latifundia') tot het regime der gesplitste gronden, gedurende het tijdvak tusschen het leven van den ouderen en den jongeren Plinius; de grond-bezitters lieten fragmenten hunner groote landgoederen aan eigen slaven in pacht over, welke pacht dan in natuur-goederen te betalen zou zijn; dit voerde tot het zoogenaamde colonaat. In de tweede plaats werd het feit verduidelijkt, dat, toen geen veroveringen van beteekenis de slaven-markt telkens met nieuwen toevoer van slaven overlaadden, en toen men dus gedwongen werd zijn slaven op te kweeken, er zich op de landgoederen een aan grond en huis vastgeklonken slaven-stam vormde, die een soort inventaris van het land-goed werd; dit voerde tot de 'adscriptitii' (arbeids-slaven die van ouders tot kinderen op hetzelfde stuk grond gehouden werden) en 'inquilinen' (hoogere huis-slaven). Al deze groote afdeelingen der slaven-wereld bewegen zich nu langzaam, zeer langzaam, op een weg, die eindelijk langs allerlei beperkingen tot de vrijheid leidt. In details wordt

dit nagegaan. De slaven-bevolking ondergaat een zeer straffe opvoeding, voordat zij tot de vrijheid wordt toegelaten. De kiem der latere ontwikkeling is steeds klein evenals in de natuur. Voorts staan altijd dwang en tucht aan de wieg der sociale levensvormen.

Wij gaan voorbij de studie van het jaar 1870: 'Zur Frage des Sachwerths des Geldes im Alterthum', evenzoo het artikel van het jaar 1873: 'Was waren Mediastini?', en het fragment van het jaar 1874: 'Bedenken gegen den von den Topographen Rom's angenommenen Tract der Aurelianischen Mauer', doch wij vatten post bij de studie, die in de jaargangen van 1865 en 1867 is opgenomen, onder den titel: 'Zur Geschichte der römischen Tributsteuern seit Augustus'.

Het is een uitgebreid onderzoek over het belasting-wezen van het Romeinsche keizer-rijk[1)].

Rodbertus zet op den vóórgrond dat het Romeinsche keizer-rijk te weinig wordt bestudeerd. En toch is de ontwikkeling van dien tijd zóó belangwekkend, niet zoozeer om den politieken kant, die door de geschiedschrijvers als bij uitsluiting wordt behandeld, maar om de sociale oogpunten. In die periode wordt namelijk een stuk menschen-geslacht in gestadigen vooruitgang als het ware belichaamd en geïndividualiseerd. Dat geslacht schrijdt steeds voorwaarts, en zijn begrippen wijzigen zich dan. Treffend komt dit uit - volgens Rodbertus - bij een blik op de geschiedenis der belastingen in het Romeinsche keizer-rijk. Het onderscheid tusschen de moderme en antieke belasting-begrippen komt nergens zoo goed in het licht.

Om dat verschil goed te voelen, moet men altijd letten op de economische verhoudingen van een zeker tijdvak, en voorts op het in die periode heerschende rechts-idee.

Passen wij dit eerst toe op den modernen tijd.

Onze economische maatschappelijke verhoudingen (aldus redeneert Rodbertus) zijn zóó gesteld, dat het nationale vermogen niet enkel *quantitatief* (naar de grootte der verschillende porties der particuliere eigenaars) maar ook *qualitatief* (naar den aard en soort der porties) is ingedeeld. Tegenover het in den arbeid zich uitende persoonlijke bedrijfs-vermogen staat een zuiver zakelijk vermogen, dat weder gesplitst is in grond- en kapitaal-bezit. Het kapitaal-bezit deelt zich dan weder in nijverheids-kapitaal en handels-kapitaal, met modificaties (wat dit laatste betreft) al naarmate het goederen-handel of geld-handel aangaat. Aan zulke vertakkingen van het nationale vermogen beantwoordt de indeeling van het nationale inkomen, dat zich rangschikt in loon, rente en winst. Een gevolg van die verhoudingen is onze moderne geldhuishouding. Het nationale product toch verandert in den loop van zijn bewerking telkens van bezitter, en wel door middel van geld en crediet. Een ieder die deel heeft aan de productie krijgt

1) Zie het doel der studie in Hildebrands 'Jahrbücher', 1865, I, p. 421 noot. Vergelijk voorts den derden socialen Brief, Editie, 1875 pag. 109.

door het geld zijn aandeel, of liever de aanwijzing op andere producten. Dit zijn de economische verhoudingen van onzen modernen tijd. - Het rechts-idee, zoover het op belastings-beginselen van invloed is, levert deze gegevens: allereerst de opmerkelijke zelfstandige positie van het privaat-eigendom tegenover den Staats-wil, en voorts den regel, dat de bewoners van overwonnen en geannexeerde landen in denzelfden rechts-toestand behooren te komen als die van het annexeerende land.

Geheel verschillend stond op deze beide punten het antieke leven.

Het vermogen was niet soortelijk onderscheiden. Slechts de indeeling naar de hoegrootheid - naar de quantiteit, niet naar de qualiteit - was de éénige maatstaf. Naar de grootte, niet naar den aard der porties, werd gezien. Er was slechts één vermogen, en één soort inkomen. Geheel het antieke economisch leven baseerde zich op '*het huis*' (de *οἶκος*). De heer van 'het huis' had het gansche productie-proces onder zich; de arbeider in dat huis was door de slavernij een zaak ter-beschikking van den meester; alles viel dus samen in één hand. Als van-zelf wierp dat huis aan zijn eigenaar de vruchten af. 'Het huis' in zijn integriteit produceerde voor dien meester zoo mogelijk alles, maar alles met mate, nooit buitensporig veel[1]. Het gevolg van zulk een toestand was algemeene 'naturalwirthschaft'. Geld om daarvoor andere goederen in te ruilen was haast niet noodig. De wil van den meester was voldoende alles te verkrijgen, naar zijn behoefte. Slechts wanneer die meester te grooten overvloed van producten in zijn huis, door de natuurlijke zelf-productie van dat huis, had verkregen, kon hij van huis tot huis het meerdere dat hij niet noodig had tegen eene vergoeding uitleenen, doch het trekken van dit voordeel werd als iets inhaligs en onedels beschouwd. - Wat het rechts-idee der antieke wereld in dit opzicht betreft, zoo was de Staat almachtig. De Staat ('Polis') was slechts een verwijd en verbreed huis (*οἶκος*). Een tusschentrap tusschen Staat en huis, bijv. de gemeente, kende men niet. Er was boven het 'huis' slechts de Staat. Tegenover den wil van den Staat had het privaateigendom niets in te brengen. Het volken-recht gedoogde voorts den overwonnen vijand alles af te nemen en hem van den rechtstoestand van het overwinnend land uit te sluiten.

Dit principieele onderscheid spiegelt zich nu af in de belastingstelsels van de twee tijdvakken.

In ons modern belasting-systeem beheerscht de qualitatieve indeeling van vermogen en inkomen alles. De belastingen zijn een bont allerlei, die van alle takken van vermogen en inkomen schatting heffen; schatting altijd in geld berekend, want leveringen 'in natura' komen haast niet meer voor. Dit wat het economische betreft. Rechtens erkent en stelt men verder een grens aan de belastings-macht van den Staat. De Staat mag niet meer van het privaat-eigendom nemen, dan de eigenaar-zelf bewilligd heeft. De belasting is altijd individueel. Bij veroverde en geannexeerde landen

1) Zie ook Hildebrands 'Jahrbücher', 1867, I, p. 387/388.

worden geen belastingen geheven, die slechts het overwinnend land zouden ten-bate komen. Gelijkheid van recht heerscht hier. In het antieke belasting-stelsel was alles anders. Het huis (de *οἶκος*) leverde den huis-heer alles. Economisch was hij zelf-genoegzaam. Nu wijdde die huis-heer zich dan ook geheel en kosteloos aan den Staat. Direct en gratis leverde hij alle diensten aan de 'Polis': in leger, in ambt, desnoods in heeren-diensten. Ook een deel van het vermogen gaf hij vrijwillig aan den Staat, als de Staat het noodig had. Zulk een belasting (*εἰ□φορά*, tributum) was een belasting 'in natura'. Alles kon de Staat zóó krijgen en nemen. De grens lag hier enkel in het doelmatige. De Staat behoefde zich niet aan het individueele beginsel te houden. Neen, allen voor allen was de regel. Voorts werd het veroverde land als een domein behandeld.

Welk een afstand tusschen die twee werelden! Een afgrond scheidt ze van elkander.

En toch wordt die kloof overbrugd, die afgrond allengs gedempt. Uit ons hedendaagsch standpunt, op de hoogte van ons historisch perspectief, zien wij de continuïteit tusschen den antieken en den modernen Staat. De duizend jaren tusschen Augustus en de Duitsche Saksische keizers zijn zonder ophouden bezig, stil doch vast, de ruimte te vullen en effen te maken. Het sociale leven schrijdt dan voorwaarts. Maar de studie dier trapsgewijze achteréénvolgende voortschuiving der beweging ligt braak. Toch is zij zoo belangrijk. Eerst thans wordt dat onderzoek ernstiger opgevat, nu de geschiedenis der ontwikkeling van de maatschappij opgehelderd kan worden door de analogie der ontwikkeling van de natuur. Er kan een fysiologie worden opgemaakt der op elkander volgende bewegings-fasen van het sociale leven[1)]. De theorie der 'cel' in de natuur gaf hier den stoot. Slechts hoede men zich te snel conclusies te willen trekken. Wij zijn in het maatschappelijk leven nog midden in de ontwikkeling. Wij zijn nog eerst op weg naar den toestand der complete ééne georganiseerde menschelijke maatschappij. Het idee 'Staat', dat wij niet eens goed hebben verwerkt en toegepast, zal blijken nog een tusschen-trap te zijn. Intusschen kunnen wij in de geschiedenis de sociale levenskrachten nagaan, in haar verloop en vergroeiing. Het tijdvak der duizend jaren zou men in twee tijdvakken kunnen deelen: vóór en na den ondergang van het westelijk Romeinsche keizer-rijk. In het eerste tijdvak was het platte-land aan de steden-instelling onderworpen; in het tweede was de stad aan de landelijke inrichting ondergeschikt. Wij werpen thans een blik op dat eerste tijdvak.

Allereerst gaat Rodbertus nu den toestand der tribuut-belastingen na bij het regeerings-aantreden van keizer Augustus.

Het woord 'tributum' - zóó begint hij zijn ontvouwing - duidt tweederlei belasting-stelsels aan, die in alle opzichten van elkander verschillen: het tribuut der burgers (tributum civile) en het tribuut der bewoners van de provinciën (tributum provinciale).

Het tribuut der burgers werd slechts door Romeinsche burgers

1) Zie Hildebrands. 'Jahrbücher', 1867, II, pag. 386 noot.

gedragen. Het had zich in den loop der tijden zóó ontwikkeld, dat het van 't vermogen der rijke burgers werd geheven. Het baseerde zich op eigen schatting dier burgers. Doch de magistraten konden nu ook alle vermogens-bestanddeelen treffen. Daartoe behoorden: gronden en gebouwen, magazijnen, het antieke kapitaal (als men het zóó noemen wil) d.i. de slaven, handels-schepen, baar geld, uitgeleende voorschotten, enz. Van dit alles werd het tribuut geheven, zoo dikwijls het voor de Staats-behoeften noodig was, in wisselende hoogte, in geld, doch ook *in natura*, soms in oorlogs-tijden (denk bijv. aan den tweeden Punischen oorlog) uiterst ingrijpend en zich dan niet om een census storend.

Het provinciaal tribuut werd slechts van de veroverde of op andere wijze ingelijfde landen geheven, dus van de door Rome beheerschte nationaliteiten. Eigenlijk kon naar antiek volken-recht de overwinnaar alles met het leven en eigendom der overwonnenen doen, dus was die belasting een verzachting van het harde recht. Het provinciaal tribuut splitste zich nu in een belasting op den grond en in een hoofd-geld (tributum soli et capitis). De grond-belasting ontstond en wijzigde zich naar de vormen, waarin de Romeinen met het veroverde land huishielden: nu eens werd alles domein, soms weder werd een deel (onder zekere heffingen) aan de bestaande inwoners overgelaten, dan ook een deel in korter of langer erfpacht aan maatschappijen gelaten. Al zulke domeinen en landen betaalden dan onder zekeren vorm grond-belasting. De belasting werd geheven in een evenredig deel, een ‘quotum’, van de opbrengst, in den regel een tiende of vijfde, soms echter ook in een vast omschreven en bepaalden cijns (stipendium). ‘Quota’ en ‘stipendia’ kleefden als zakelijk recht aan den bodem; dikwijls werden zij aan genootschappen van belasting-pachters verpacht. Met de inwoners van het veroverd land werd, uit het oogpunt der belasting, meer summier gehandeld. Er was dáár geen onderscheid. Allen betaalden een hoofd-geld. Vrijen en slaven: mannen, vrouwen en kinderen werden met een gelijk hoofd-geld getroffen, dat als het ware den personen lichamelijk aankleefde.

Er was dus feitelijk groot onderscheid tusschen het burger-tribuut en het provinciaal-tribuut. Nog grooter was echter het verschil van beide uit het rechts-oogpunt. Het burger-tribuut toch vloeide voort uit het karakter van het burger zijn; het was de hoogste plicht, doch ook de hoogste eer. Door zulk een heffing werd noch persoon noch grond verlaagd. De Romeinsche burger en zijn grond waren en bleven vrij. Trouwens de grond van een Romeinsche burger betaalde als zoodanig geen belasting; de akker was een deel van zijn vermogen, welk vermogen in zijn geheel werd getroffen. Het burger-tribuut was nooit een bedekte grondbelasting, noch ook een inkomsten-belasting. Geheel anders stond het met het provinciaal-tribuut. Dit was altijd een straf der overwonnenen. Een soort smet, die aan een persoon of grond kleefde. Men wenschte dan ook altijd van die smet zich te ontdoen, aan dat ‘tributarius’-zijn te ontkomen. Men trachtte den grond belasting-

vrij te maken. Men deed zijn best zelf (desnoods soms door eerst een tijd-lang slaaf te wezen) van het hoofd-geld vrij te worden; het hoofd-geld, hetwelk dan ook eigenlijk geen belasting was, maar een voortdurend gecontinueerd losgeld, dat aan de personen een min of meer laag aanzien gaf. Slechts voor de slaven bij de provincialen was het een op de meesters drukkende vrij zware kapitaal-belasting.

Toen nu Augustus de alléén-heerschappij over het Romeinsche rijk aanvaardde, stonden burger-tribuut en provinciaal-tribuut nog in volle scherpte en verscheidenheid tegenover elkander. Het burger-tribuut was, na een lange tusschenpoos, onder de consuls Hirtius en Pansa weder ingevoerd. Het provinciaal-tribuut, al waren de grondslagen onvast en wisselend, werd overal geheven. Nog altijd was bij de burgers ‘het huis’, de *οἶκος,* de antieke economische éénheid van productie en bezit. Doch ziet: reeds naderde het begrip der onderscheiding en afscheiding der vermogens-bestanddeelen. De éénheid van het antieke huishouden begon een weinig reeds uit elkander te vallen. De grondslagen van den antieken Staat en van de antieke maatschappij zouden op die wijze ondermijnd worden.

De sociale transformatie zou aanvangen.

Uitgangs-punt was een gewichtige kabinets-beraadslaging door Cassius Dio ons geschilderd. Augustus overlegt dáár met Agrippa en met Maecenas over het te volgen regeerings-beleid. Agrippa raadt aan de reconstitutie der republiek, waarbij dan de provincies in een toestand van onderdanigheid zouden worden gehouden. Maecenas pleit voor gelijkstelling in 't recht der provincialen met de vrije burgers, en wil over dat één en ondeelbaar rijk van burgers en provincialen geen antieke tirannie, maar een door den senaat getemperde militairen- en beambten-monarchie, met bezoldiging en openbaar onderwijs, doen heerschen. Augustus helt in 't algemeen over tot den weg, die door Maecenas wordt voorgeslagen. Hij wenscht echter trapsgewijze ontwikkeling in die richting, hij wil slechts op dien weg maatregelen voorbereiden. De radicale algemeene burgerrechts-toewijzing laat hij aan zijn opvolgers over.

Grooten invloed had echter dadelijk een deel van het programma van Maecenas op den financieelen toestand. Voor al die militairen en voor al die beambten was geld, veel geld noodig. Maar bovenal was orde in de financiën en in de heffingen der belastingen een eerste vereischte. De burgers gaven natuurlijk 't minst. Doch aan het burger-tribuut werden enkele uitwassen toegelaten. Een soort successie-belasting was reeds gevestigd, een markt-accijns voor den verkoop van slaven werd ingevoerd of toegepast. De provincies moesten intusschen het meeste geven. De bepalingen voor het heffen der cijnzen op de gronden werden derhalve overal verscherpt. Dáár, bij dat provinciaal-tribuut, was het een ware baaierd van verordeningen. Hier vooral moest orde komen, wilde men een goede begrooting van ontvangsten en uitgaven ontwerpen. Men wist eigenlijk niet wat men had. Veel te veel had men de

belasting-heffing verpacht aan compagnieën. Men moest dus eerst een inventaris opmaken: de bevolking in de provincies laten tellen en de gronden laten opmeten. Dit werk deed nu Augustus. Een telling der lieden en een opmeting der gronden in de provincies werd bevolen, om het hoofd-geld en het grond-geld in al zijn omvang en opbrengst te kennen en te bekomen. De overlevering dier telling der lieden heeft een echo gevonden tot in het evangelie-verhaal van Lukas, in het tweede hoofdstuk: ‘En het geschiedde in die dagen, dat er een gebod uitging van den keizer Augustus, dat de geheele wereld beschreven zou worden. Deze eerste beschrijving geschiedde als Cyrenius stadhouder over Syrië was. En zij gingen allen om beschreven te worden, een iegelijk naar zijn eigene stad. En Jozef ging ook op van Galilea, uit de stad Nazareth, naar Judea tot de stad Davids, die Bethlehem genaamd wordt, omdat hij uit het huis en het geslacht van David was, om beschreven te worden met Maria zijne ondertrouwde vrouw. En het geschiedde als zij dáár waren, dat de dagen vervuld werden, dat zij moeder zoude worden.....’ De opmeting der gronden, die niet met een volledige kadastreering te verwarren is, wordt vooral door Cassius Dio vermeld. Zij bereikte achtereenvolgens alle provinciën. Op het einde der veertig jaren na de geboorte van Christus kwam zij in het Oosten. De ‘agrimensores’, de land-meters, waren toen aan 't werk, gelijk de plaatsen uit Orosius, Cassiodorus en Suïdas bewijzen. Wij moeten hier niet aan een nauwkeurige taxatie der gronden, maar louter aan eene meting denken, een meting die niet al te veel in kleinigheden afdaalde.

Door die telling der lieden en die meting der gronden werd nu verkregen wat Augustus wilde. Er werd orde in de Staats-financiën gebracht. Binnen de perken van het oude stelsel werd alles geregeld en geordend. Er was overal rust in het gebied. De orde viel samen met de welvaart.

Op dat groote gebied van het Romeinsche rijk, aldus geregeld en geordend, ging nu, volgens Rodbertus, de zoogenaamde ‘vrijhandel’ zijn werking uitoefenen.

Het woord ‘vrijhandel’ beduidt de sfeer van het individualisme en van het ‘laissez-faire’. Men moet hier scherp onderscheiden. De zoogenaamde vrijheid van den vrijhandel heeft niets te doen met de politieke vrijheid. Integendeel, die staatkundige vrijheid steunde niet altijd den vrijhandel. Toen de vrijhandel in de moderne wereld optrad met het physiocratisme, dacht men zich dien vrijhandel slechts in verbinding met een verstandig absolutisme. De Midden-eeuwen, feitelijk vol politieke vrijheid, kenden geen vrijhandel. De vrijhandel hangt dus niet samen met staatkundige, wel echter met burgerlijke vrijheid: de rechts-vrijheid van het individu. Men zou zijn gebied kunnen noemen de sfeer van het maatschappelijk individualisme. Dat individualisme op maatschappelijk gebied is echter niets dan een algemeene negatie. Het ontkent bestaande vormen in de maatschappij, die, zooals alle vormen, houvast en steun geven aan de verhoudingen der menschen onderling, ze

samenhouden en binden. Het loochent en vernietigt die vormen op elk maatschappelijk gebied: op dat van gelooven en weten, op dat van arbeid en verkeer. Doch het is met dat-al geen absolute negatie. Het gaat niet consequent tot de uiterste gevolgtrekkingen over, zooals een Hobbes deed. Het neemt integendeel op elk sociaal levens-gebied nog een zekere blijvende historische kern, een zeker bestand aan, een soort vroeger opgegaard kapitaal, dat het in elk geval in zijn vrijheids-sfeer gaarne mede wil nemen: op het gebied van gelooven en weten de overgeleverde religie en een vaste wetenschap; op dat der zeden en van het recht zekere moraal en Staats-bescherming van personen en eigendom (‘l'ordre moral’); op dat van den arbeid en het verkeer altijd nog een bepaald ingedeelden economischen vermogens- en bezits-stand. Eerst van daaruit erkent het geen verdere banden of grenzen. Van daaruit begint het rijk der individualistische vrijheid. Bij een toevallig, willekeurig punt der historie wordt als 't ware een kneep, een vouw gelegd. Eerst van dáár kunnen de krachten worden losgelaten, en heeten zij voortaan de natuurlijke maatschappelijke wetten, die in een rechts-Staat thuis behooren.

Intusschen, zelfs met die zelfbeperking, is het individualisme niet de natuurlijke wet der maatschappij, zegt Rodbertus. Het is slechts de wegbijtende, invretende kracht, die de geschiedenis aanwendt ter vernietiging van maatschappelijke vormen, die zichzelven hebben overleefd. Zoodra die kracht haar dienst heeft gedaan, wordt zij door de geschiedenis weder verworpen. Men moet de richting en het streven der maatschappij op dit gebied altijd vergelijken met de werking der krachten in de natuur. De vernietigings-krachten in de maatschappij loopen evenwijdig met die der natuur. Wanneer echter in de natuur de lagere soorten steeds blijven bestaan naast de hoogere soorten, gaan in de geschiedenis der maatschappij de lagere soorten daarentegen in de hoogere ten-gronde; zij moeten eerst vergaan en verworden, opdat de laatste kunnen ontstaan. De fase van het maatschappelijk individualisme beteekent nu in de geschiedenis zulk een oplossings- en vergaans-proces van een lageren in een hoogeren maatschappelijken vorm of orde. Dat knaagt en knaagt altijd-door, totdat de oude vormen verbroken zijn.

Er valt in de maatschappij dus een scheiding, een splitsing, een individualiseering op te merken, zooals in de natuur.

Maar de geschiedenis der maatschappij is in haar geheel genomen een vereenigings-gang, die steeds tot breeder kringen, en tot inniger samenleven in die kringen leidt en voert. Dat streven berust niet op individualisme maar op ‘gemeenschap’, en wel op een naar alle zijden zich uitstrekkende gemeenschap. Huisgezin, stam, Staat, maatschappij zijn zichtbare merkpalen op dien weg. Doch in alle levens-sfeeren, in het verstandelijke, in het zedelijke, in het economische, werkt deze kracht der gemeenschap. De vonk, die nieuw leven wekt, is hier niet het begrip der vrijheid, maar het idee der gemeenschap. Communisme en niet individualisme heet de impulsie, zonder welke geen leven ontstaan en bestaan

kan[1]. Daarom echter blijft toch het individualisme in zijn recht, wanneer het telkens onvolkomen gemeenschaps-vormen gaat vernietigen. Doch slechts als maatregel van overgang. Overal in de geschiedenis ziet men dan ook dat individualisme als tijdelijke toestand werken. Is dat individualisme eenigen tijd aan den arbeid, dan sluipt verraad in zijn eigen sfeer. Dan vlucht het economisch individualisme snel onder de hoede van vreemde bescherming, en dat vreemde Staats-gezag is dadelijk gereed om de politieke vrijheid - waarmede het individualisme zóó zeer dweepte - verbeurd te verklaren. Het gezag begint dan weder de gemeenschapsvormen te herstellen.

Zóó is het in de nieuwe wereld, en zóó was het in de oude.

In de nieuwe wereld ziet men dien gang der dingen. Met tweeërlei onderscheid tegenover de antieke wereld trad die economische maatschappij in het leven. - Het eerste toch wat de grondslagen der Christelijk-Germaansche volks-huishoudkunde karakteriseerde was de tegenstelling van den arbeid en bezit: de verdeelings-verhouding tusschen die twee factoren. Deze tegenstelling kwam er, toen het menschen-eigendom (de slavernij) werd opgeheven, doch grond- en kapitaal-eigendom werden behouden. De arbeid heette, ja, alléén productief, maar zonder bezit kon arbeid niets uitvoeren. Daarom werd bezit op denzelfden rang gezet als arbeid; 't werd het kapitaal en heerschte als kapitaal. Het resultaat der productie, de som der afgewerkte producten kwam nu aan het bezit, en de arbeid kreeg loon. Een waarachtige verdeeling van het product tusschen arbeid en bezit had niet plaats. De arbeid verkocht zijn oogst op de halmen. - Het tweede onderscheid tusschen het moderne en antieke bedrijfs-leven is de industrieele organisatie, de rangschikking der arbeidende krachten in bijzondere gelederen. In de oudheid was er enkel de '*οἶκος*', de éénheid van 'het huis', waarin al de arbeid werd saâmgevat; in den modernen tijd zijn landbouw, grondstof-productie, fabricage, handel en vervoer overal afgescheiden. Stad en land gingen zich, wat den arbeid betreft, splitsen. - Toen nu de Germaansche samenleving deze twee punten in het leven riep (tegenstelling van arbeid en bezit en voorts industrieele organisatie) geschiedde dit echter slechts onder zeker voorbehoud. Beide deze punten verkregen een rechtelijke vaststelling, een rechts-constitutie, een afronding, die te-gelijk zelfbeperking, inkrimping en verzachting beduidde. De loon-verhouding toch bekwam vaste regels; gilden oefenden tegenover het kapitaal haar invloed. Stad en land boden beurtelings voordeelen. Overal op elk gebied waren er vormen, die het evenwicht van het leven in stand hielden, die onderdrukking van één element tegenwerkten. Doch het economisch leven groeide over die vormen heên. De perken die de maatschappij zich-zelve had gezet, bedwongen niet meer den drang der driften. Natuurrecht en staathuishoudkunde kwamen met een nieuwe leer op. De volledige vrijhandel deed zich gelden.

1) Zie Hildebrands 'Jahrbücher', 1865, II p. 274/275.

En die vrijhandel bewoog zich in een richting, die gekant was tegen de antithese van arbeid en bezit, tegen de industrieele organisatie. Beide die punten belemmerden (volgens den vrijhandel) de werking der vrijheid. De wijze van bestrijding, die de vrijhandel tegen deze twee punten ondernam en volvoerde, was zeer eigenaardig. Hij maakte eenvoudig de tegenstellingen nog scherper. De loon-regeling werd teruggebracht tot het naakte levens-onderhoud van den arbeider. Zijn loon werd steeds geringer; steeds kreeg de arbeider een kleiner deel van het resultaat der productie. Nu werden de contrasten des te grooter, maar een geheime burger-oorlog ontstond. Toch bleef de vrijhandel nog knagen. Nieuwe verschijnselen kwamen te-voorschijn. De afscheiding van landbouw en kapitaal-exploitatie verflauwde; door een verkeerd hypotheek-recht kwam het land-bezit onder de macht der financieele wereld. In handel en industrie werd de rangschikking en vroegere onderscheiding geheel opgeheven; reusachtige consortia vormden zich, die òf een tak van bedrijf als monopolie, òf velerlei ongelijksoortige zaken te-gelijkertijd als ééne zaak, als één samenstel, ondernamen. In het zeer groote ging men weder bewerkstelligen, wat vroeger in het klein de antieke *οἶκος* deed. Eindelijk vormde zich door die groote ondernemingen een zeer talrijke industrieele beambten-stand, die de bevelen van hooger hand uitvoerde, en van zelfstandige vrijheid in den arbeid weinig meer afwist. Kortom, de oude vormen lieten los: zij braken. Het individualisme vreet in onzen tijd voort tegen de Christelijk-Germaansche orde van zaken. Wij bewegen ons in een overgangs-periode. De eigenschappen van den vrijhandel verscherpen zich tot het onverdraaglijke. De lagere vormen van gemeenschap zijn overal vernietigd. De chaos in het maatschappelijke overweldigt ons. Geheel het economisch leven krijgt een plooi van verkeerdheid. Alles haakt alléén naar winst en naar geld. En die winst, en dat geld, worden uitsluitend begeerd om het genot. Het bederf hecht zich aan elk bedrijf, aan elke genieting. Gejaagdheid, overspanning en onvastheid kenmerken de toestanden der maatschappij. Doch in het staatkundige wil men ten-minste rust en orde. Men vlucht dan onder de vleugelen van het absolutisme en cesarisme.

Dienzelfden gang van den vrijhandel vindt men bij de Romeinen. Ook dáár laat men een cesar de staatkundige vrijheid verraden; ook dáár begeleidt corruptie overal de jacht naar genot. Twee punten treffen ons bij den aanvang van het keizerrijk: de verscherping der sociale tegenstellingen bij de verbazende uitbreiding der ‘latifundia’ en in 't algemeen van het grondbezit; en in de tweede plaats de vernietiging van den bestaanden productieven gemeenschaps-vorm, d.i. de ondermijning van den *οἶκος*. Op dien *οἶκος*, op dat huis met zijn slaven en wijderen kringen van vrijgelatenen, berustte tot nu toe alles. In de handen van den huis-heer was de éénheid der maatschappelijke huishouding: qualitatieve verdeeling van het nationale vermogen was niet toegelaten. Doch nu poogt de vrijhandel dien toestand te doen springen. Bijzondere kringen van werkzaamheid ontstaan. Aparte bankiers,

handelaars, kramers en industrieelen vangen hun bedrijf aan. Het zijn vooral de vrijgelatenen die hiermede beginnen. Nieuwe zelfstandige bedrijven, die eene soortelijke onderscheiding in de takken der productie en dus straks van het vermogen bedoelen, worden opgericht. De éénheid van het economisch leven, verzinnelijkt in den *οἶκος*, valt uit elkander. Een tijd-lang strijdt de Staat tegen die beweging van afscheiding. Maar toen ten-slotte de Staat dien strijd moest opgeven, ving hij aan, ter-wille der Staats-financiën, voordeel en nut van dat nieuw opkomende leven te trekken, door de nieuwe bedrijfs-takken te gaan belasten. Zóó ontstonden naast de belasting op de erfenissen, die reeds van vóór keizer Augustus dagteekende, nieuwe belastingen en wel op zekere kringen van handwerkslieden en kooplieden ('aurum negotiatorum of aurum mercatorum'), op kroegen en bordeelen, straks onder Vespasianus op wat wij de 'closets' noemen. Op die wijze werd het oude burger-tribuut verstoord. Want daarnaast drukten nu op burgers nieuwe eigenaardige heffingen. Het eenvoudige systeem van het burger- en provinciaal tribuut werd gecompliceerd en verwikkeld door een bont velerlei van schattingen. Het begon van onderen af, gelijk altijd in de geschiedenis. Maar de laatsten werden weldra de eersten[1]. En het resultaat van alles was, dat de éénheid van de antieke huishouding verbrokkelde. Het vermogen der lieden begon zich niet enkel naar de hoeveelheid, maar ook naar de soort te onderscheiden,

Deze ondermijnende werking duurt twee eeuwen lang. Toen onder keizer Caracalla (211-217) werd het laatste deel van het programma verwerkelijkt, dat Maecenas reeds onder Augustus had aanbevolen: alle provinciale burgers kregen het Romeinsche burger-recht.

Het was een maatregel te vergelijken met de vroegere gelijkstelling van plebejers met patriciërs.

De motieven van Caracalla waren natuurlijk deze: dat hij door dezen maatregel meer belastingen zou kunnen innen, en het belasting-stelsel eenvoudiger kon inrichten. Maar onder die uiterlijke keizerlijke reglementeering lag een diepe zin. Voor de maatschappij zelve was het een stap voorwaarts, een sociale vooruitgang. Door kloeke geesten van dien tijd werd dit ingezien. Men vergeet te veel, dat onder Caracalla, om wien men glimlacht, het regeeringsbeleid in handen was van juristen als Paulus en Ulpianus.

Door de opneming van alle provincialen in het Romeinsch burger-recht werd een verbazende verandering op financieel ge-

1) Zie Hildebrands 'Jahrbücher', 1865, II, p. 315, 'Wunderbar, wie in der Geschichte die Letzten immer die Ersten werden! Aus der Sklaverei gehen im Wege der Freilassung die ersten Staatsbeambten modernen Stils hervor; - die Steuer von einer schmutzigen Abtritts-Industrie ist die früheste, die direct das Handelskapital trifft; - Steuern von Huren, Eckenstehern und solcher Gelichter sind die ersten in der Geschichte, die von persönlichen Verdienst erhoben werden! - Aber unter den Letzteren sind schon die Christen!'

bied: dat der belastingen, verkregen. Het provinciaal tribuut werd gelijkgesteld aan het burger-tribuut; en binnen den kring der nieuwe directe belastingen, welke bedrijfs-takken troffen, die van uit den *οἶκος* zich afscheid'den, werden ook alle provinciale nieuwe burgers getrokken. Eerst nú kwam er eenheid van belasting-wezen in het gansche rijk, maar werd te-gelijkertijd de verbrokkeling van de vermogens-éénheid van het antieke Huis voltooid. Rodbertus bewijst dit door een breedvoerige behandeling van alle daarop betrekking hebbende bewijsplaatsen. Wij volgen hem natuurlijk niet op dien weg. Ook niet, waar hij zeer scherpzinnig aanwijst al het onderscheid, dat er, niettegenstaande de gelijkstelling, toch altijd tusschen het provinciaal tribuut-systeem der nieuwe burgers en het Italiaansche oud-burger-tribuut-stelsel bleef bestaan, waarbij hij geheel het 'Jus Italicum' aan een toetsing en kritiek onderwerpt.

Opmerkelijk blijft in geheel zijn betoog zijn toelichting van den gang der antieke maatschappij. Hij wijst uiterst fijn aan, hoe de loop der belasting steeds evenwijdig gaat met de stroomingen der maatschappij. Terwijl uit den *οἶκος* zich bedrijfs-takken afscheiden, teekent zich te-gelijkertijd eene splitsing tusschen landbouw en fabricage. En zeer spoedig wordt nu uit 't oogpunt der belastingen het oog gericht op het fabricage-kapitaal. Onder keizer Alexander Severus wordt dit toegepast. Het antieke kapitaal in werkplaatsen bestond voor het grootste deel uit de slaven zelven. Deze waren de 'artifices'. Welnu de 'artifices' werden thans door Alexander met een hooger hoofd-geld dan vroeger getroffen. Het kapitaal rijst dus op, krijgt meer beteekenis. De plaatselijke afscheiding van landbouw en fabricage-arbeid bevorderde dit, en verscherpte tevens de onderscheiding tusschen roerend en onroerend vermogen. Zóó vormde zich dan allengs het strenge onderscheid tusschen grondbezit en kapitaal, dat een gansche nieuwe wereld-orde zou beheerschen.

Men nadert trapsgewijze een nieuwe periode.

Toch is het belasting-wezen en wat daarmede samenvalt nog langen tijd zuiver antiek, en wel in drie opzichten. Want al valt de éénheid van den *οἶκος* eenigszins uit elkander, en al vertakt zich het volks-leven, zoo blijft de volks-huishouding in hoofdzaak nog een 'natural-wirthschaftliche', niet een geld-huishouding. Het blijft een belasting-wezen, dat zich nog bezighoudt met, dat nog draait om de zaken 'in natura', niet om het geld. Het is een stelsel van leveren en praesteeren. Naast goederen worden daden en diensten gevorderd. Op die wijze wordt de stad Rome met graan verzorgd. De Staat doet dit als organisme. Voorts blijft dan het belasting-wezen antiek in de willekeur en onbestendigheid van het hoogte-bedrag der belastingen. De Staat toch was rechtens almachtig en behoefde zich in zijn regelen aan niets te storen. Die Staat stond nergens tegenover een subjectief rechts-bewustzijn van het individu, dat zich ook kon doen gelden. Eindelijk teekent zich de antieke karakter-trek in het beginsel der solidariteit, in de heffing der belasting op geheele volks-afdeelingen bij contin-

genten. De fiscus greep in een district een vermogenden belasting-plichtige, en deze moest het ‘quotum’ van het district voorschieten, met bevoegdheid zich op zijn mede-plichtigen te verhalen. Daardoor kwam de Staat aan de oninbare posten. Tevens werd daardoor een soort omgekeerde Staats-schuld in het leven geroepen. Al naderde dus door al de verschillende wijzigingen het antieke belasting-stelsel tot moderne vormen, het bleef in het wezen der zaak antiek. Aan dat bijgehouden antieke karakter knoopte zich nu het verderf van den Staat, voorzoover het met het financieel systeem samenhing, vast.

Wat was het geval?

Het Staats-wezen van Rome berustte van oudsher op de ‘Polis’. De leden van den Staat bezorgden zelven vroeger den Staat. Er was geen scheiding van regeerings-organen. Ieder deed en droeg bij voor en ter-wille der Staats-behoeften. Dit alles nu ging juist zóólang goed, als Staat en maatschappij evenwijdig liepen en zich als 't ware dekten. Doch meer en meer naderde men te Rome op politiek gebied de moderne vormen. De Staats-organen splitsten zich, werden op allerlei wijze uitgebreid. En dat alles gebeurde, terwijl men op maatschappelijk terrein eigenlijk nog op antieken grond stond. Er kwam dus zekere desorganisatie, die vooral bij het belasting-wezen zichtbaar was. Dáár ontstond de wrijving, dáár de scheuring. De maatschappij begon zich te beklagen. Onder Diocletianus en zijn opvolgers werd die splitsing van Staat en maatschappij uitermate helder. In het begin dier periode werd sterk voelbaar de persing der belastingen. Knellend drukten de heffingen. Het keizerlijk gezag ging met groote willekeur daarbij te-werk. Onverdraaglijk werden de geëischte leveringen. De akkers werden dan verlaten. Zóó werd toch door den Staat het doel niet bereikt om meer geld te bekomen. Dan zocht diezelfde Staat het financieel evenwicht te bereiken door negatieve middelen, door ontwapening bij voorbeeld onder keizer Probus. Men kwam geheel op den verkeerden weg. Men wilde de maatschappij aan zich-zelve overlaten, was angstig haar ter-wille van den Staat te beroöven of te dwingen.

Dit was het einde, zegt Rodbertus. Men verliet het positieve begrip van den Staat. Juist dat positieve Staats-begrip had men echter moeten omwerken, dieper opvatten en versterken. Het denkbeeld, dat voor de maatschappij opgesloten is in het woord ‘van-zelf’, is te allen tijde de kanker van het sociale lichaam. Neen, waarheid blijft dat de Staat regelen moet stellen. Ook in onze moderne maatschappij, waar de arbeid slechts quasi-vrij is in andere vormen, moet de Staat regelend weder durven optreden, allereerst op het terrein van het nationale inkomen.

V.

Op die wijze ontleedde Rodbertus een stuk geschiedenis, gaf hij een anatomische les op het verleden. Aldus poogde hij aan te toonen, dat economische stelsels in de geschiedenis telkens

een relatieve waarde hadden. Waar hij nu van tijd tot tijd zich opwierp, om in practische aangelegenheden van den tegenwoordigen tijd raad te geven, of door anderen om advies werd gevraagd, zou hij bewijzen dat hij-zelf van die les doordrongen was. Hij geloofde vast, dat er in de toekomst een maatschappij zich zou ontwikkelen, zonder particulier grond- en kapitaal-eigendom; een maatschappij, waarin er enkel individueel eigendom zou wezen van het inkomen. Doch die toekomst was verre. Zelfs al wist men, hoe men het zonder grond- en kapitaal-eigendom zou stellen, zoo was toch in de tegenwoordige maatschappij dat grond- en kapitaal-eigendom nog de éénige opvoedende macht, die een werkelijke kracht uitoefende. Daarom was die macht nog onontbeerlijk. Men moest slechts c o m p r o m i s s e n met die macht sluiten, om de knellende werking van enkele van haar gegevens te verzwakken.

Van zoogenaamd collectief eigendom wilde hij nu en in de toekomst niets weten. Dit zou een stap achteruit zijn. Het corporatief eigendom was, volgens hem, een anachronisme. Over productieve 'genootschappen' haalde hij ook de schouders op. Die zoogenaamde vermenging van kapitaal en arbeid wilde er in zijn scherp brein niet in. Hij hield stevig vast aan de onderscheiding tusschen arbeid, kapitaal- en grond-bezit. Slechts moest de verdeeling van het nationale inkomen tusschen die drie factoren anders geregeld worden. Niet naar den aard van het overgeleverde of vroeger verkregen bezit, maar naar de mate van de tegenwoordige bijdrage of inspanning, moest ieders deel van het wordend inkomen zich richten. In de verre toekomst zou dit op volledige wijze geschieden, wanneer grond en kapitaal in handen der gemeenschap zouden zijn; in den tegenwoordigen toestand (met particulier grond- en kapitaal-eigendom) kon men ten-minste verbeteringen aanwenden. Voorts moest dan elk der drie factoren of elementen der productie: grond en kapitaal zoowel als arbeid, beter, overeenkomstig het wezen van zijn hoedanigheden, tot zijn recht kunnen komen.

Allereerst paste hij dit toe op het terrein, waarop hij zich dagelijks bevond: op de questie van h e t g r o n d - b e z i t. Hij wees met sterken aandrang op de stelling, die hij reeds in 1847 had verdedigd, dat de wetgeving op het grond-bezit stiefmoederlijk dat onderwerp had behandeld, wanneer men haar vergeleek met de regeling, die aan het kapitaal was ten-deel gevallen.

Aan het kapitaal is, zóó zeide hij, in onze bestaande maatschappelijke verhoudingen nog altijd een glansrijke toekomst beschoren. De aard van het kapitaal - kapitalen zijn fragmenten van het nationale product, inzooverre zij nog verder tot productie dienen - is de beweeglijkheid-zelve. Nu heeft het kapitaal zich een door de wetgeving veroorloofden vorm veroverd, die volkomen aan die beweeglijkheid beantwoordt. Die vorm is de naamlooze vennootschap. Kapitaal-rente en ondernemers-winst worden dáár gecumuleerd, associatie en kapitaal wordt geregeld, het geld toont dáár zijn macht.

Tegenover die ontwikkeling der geld-macht door de naamlooze

vennootschap zijn in onzen tijd de arbeiders-associaties ontstaan. De arbeiders willen in hun loon ook een deel hebben van de stijgende nationale productiviteit. Die eisch wordt hier en dáár erkend, maar de arbeid heeft nog niet een wetgeving gevonden die aan zulke eischen beantwoordt. De arbeiders heffen zich echter op om die te bekomen, en wel door middel van associatie.

Hoe staat het echter met het grond-bezit? Het grond-bezit heeft zijn eigenaardig karakter: de onbeweeglijkheid, en zijn eigenaardig inkomen: de grond-rente. Maar in plaats dat het daarvoor zijn eigen wetgeving heeft gevonden, is het in dit opzicht er nog slechter aan toe dan de arbeid. De arbeid heeft in 't geheel geen wetgeving. Het grond-bezit gaat gebukt onder een verkeerde wetgeving. Het wordt als kapitaal behandeld. En de grond-bezitters vereenigen zich niet om die fout, dit nadeel, te herstellen. Toch moeten zij het doen. Zij moeten zich verzetten tegen de overmacht van het kapitaal, tegen de inrichting van het kapitalisme, hetwelk alles enkel uit zijn éénzijdig oogpunt wil beschouwen. Het kapitaal wil den arbeid tot koopwaar en het grond-bezit tot kapitaal maken.

Hiertegen moet men zich kanten. Kapitaal, arbeid en grond-bezit zijn de drie fundamenten van den Germaanschen Staat en maatschappij. Elk dezer elementen moet door de wetgeving naar zijn eigen begrip behandeld worden. Zóó alléén komt er evenwicht in de maatschappij.

Rodbertus behandelde die questie van het grond-bezit, in aansluiting van den inhoud zijner petitie van 1847 aan de Rijks-standen (zie hierboven onze bladzijde 87), nog eens in een brochure, die in het jaar 1858 te Berlijn uitkwam, onder den titel: ‘Die Handelskrisen und die Hypothekennoth der Grundbesitzer’. Hij knoopte toen die questie weder vast aan het bestaan der handels-crises. Nadat hij de hoofdoorzaak dier handels-crises als vroeger had gezocht in het feit, dat de koopkracht der lieden in de maatschappij niet in rechte reden stijgt met de productie der maatschappij, wijl een deel der maatschappij - de menigte der arbeiders - altijd hetzelfde vaste inkomen behoudt, wees hij in 't algemeen op de verkeerde verdeelings-verhouding der drie factoren van het inkomen. Die verdeelings-verhouding stond niet vast, was niet evenredig. Dit ontbreken van een goede verdeeling was de organische fout der maatschappij, de bron van al haar sociale nooden. - Ook het grond-bezit verkreeg niet wat daaraan toekwam. Evenals de arbeid-zelf in onze maatschappij was het grond-bezit het slachtoffer van het kapitalisme. Het geval was toch al te duidelijk, dat het grond-bezit thans gebukt ging onder een drukkenden schulden-last. Het feit-zelf dat de landeigenaren schulden moesten aangaan was in 't algemeen voor de maatschappij geen ongeluk. Moesten zij dat niet doen, dan zou het grond-bezit te machtig een element in de samenleving worden. Konden zij dat niet doen, dan zou telkens een deel van een grond-bezitting verkocht moeten worden; in plaats van het groote grond-bezit zou men een versnipperd land-bezit krijgen, met al

de nadeelen aan zulk een verbrokkeld bestaan verbonden. De fout of leemte bestond hierin, dat het voor de grond-bezitters telkens moeielijker werd geld ter-leen te bekomen, dat zij telkens hooger rente moesten betalen voor de schuld. En die hoogere rente beduidde voor den grond-bezitter niet alleen hooger jaarlijksche contributie, maar te-gelijkertijd verlies van kapitaal. De waarde van het landgoed daalt dadelijk met de stijging van den rente-voet. Wanneer een grond-bezitter, wiens rente uit het goed 4000 gulden bedraagt, en die 50,000 gulden schuld heeft, voor het geleende kapitaal voortaan 5% in plaats van 4% moet betalen, zoo moet hij niet alleen 500 gulden meer van zijn inkomen tot betaling van den interest aanwenden, maar de waarde van zijn grond-bezit daalt plotseling van 100,000 tot op 80,000 gulden[1)]. Zóó smelt zijn vermogen aan twee kanten weg: aan inkomen en aan kapitaal. Het is waar, bij daling van den rente-voet, stijgt op die wijze de waarde van het goed. Bij een rente-voet van 4% is de kapitaal-waarde van het landgoed weder 100,000 gulden, doch die hoogere waarde wordt zeer dikwijls door den bezitter bij verkoop te-gelde gemaakt. Bij verdeeling der erfenis weet de verkrijger hiervan mede dadelijk te profiteeren. Zij die het goed hebben gekocht en feitelijk gaan bewerken blijven zitten op de calamiteit, en lijden voortdurend verlies door het stijgen van den rente-voet. Daarbij komt nu nog voor het grond-bezit het ongeluk, dat het kapitaal, hetwelk gewoon is zulke ter-leen gegeven voorschotten te verstrekken, liever tot de industrie dan tot het grondbezit zich wendt. Het grond-bezit wordt in Pruisen nog altijd beschermd door de woeker-wetten: hooger dan een zekere grens kan de heffing van interest niet gaan. De industrie daarentegen kan veel hooger rente betalen, weet handig de woeker-wetten te ontgaan, doordat zij in het dividend der aandeelen van naamlooze vennootschappen zoowel kapitaal-rente als ondernemings-winst vergoedt, en den aandeelhouders (zonder arbeid) laat deelen in de premie der beleidvolle leiding der zaak. Daarom zijn er in Pruisen als het ware twee rente-voeten: één voor de industrie en één voor het grond-bezit. En het grond-bezit geeft de minst voordeelige vergoeding.

De grond-bezitters hebben dus al hun energie noodig om het hoofd boven water te houden.

Doch ook de Staat moet hun door zijn wetgeving te-hulp komen.

Het radicale en meest afdoende middel zou zijn de terugkeer tot den rente-koop: de maatregel door Julius Möser reeds bepleit. Vervanging namelijk van de opzegbare hypotheek door den rente-koop onder zekere voor den tegenwoordigen tijd noodzakelijke wijzigingen. Doch Rodbertus erkent, dat het doorvoeren van dien maatregel groote moeielijkheden met zich zal sleepen. Eerder zal men willen overgaan tot een definitieve opheffing der woeker-wetten, en dus den kapitalist veroorloven een hoogere rente te nemen van de grond-bezitters. Deze maatregel is echter een twee-

1) Zie dezelfde redeneering bij Karl Marx, ‘Das Kapital’, dritter Band, zweiter Theil, 1894, pg. 163.

snijdend zwaard; in een absoluten zin is hij zelfs niet wenschelijk. En men onderwerpt het grond-bezit zoodoende aan een kuur, waarbij het wel is waar gemakkelijk weder kan ademen, doch om des te vroeger te sterven. De Staat moet dus zoeken naar andere middelen, die het kwaad tijdelijk en dadelijk zouden kunnen opheffen. Grondslag van zulke opbeurings-middelen is nu, volgens Rodbertus, een officieele instelling en tot stand brenging van een goed kadaster aller hoeven, naar vaste en voor alle hoeven gelijke taxatie-beginselen. Die taxatie-beginselen moesten het netto-bedrag van elk landgoed slechts in rogge-waarde uitdrukken, zonder het in geld om te zetten of te kapitaliseeren. Een zeker aantal schepels van die rogge, stel vijf honderd of duizend, moesten telkens als een hoeve worden aangenomen, en daarnaar moest de hoeve-stand van het getaxeerde landgoed berekend worden. Voorts moest de Staat de taxaties van zulk een kadaster door den druk jaarlijks publiek maken. Op die wijze zou het crediet van elk grond-eigenaar een zekere markt verkrijgen. Thans leent de kapitalist slechts op stukken gronds, die onder zijn bereik als vóór zijn deur liggen. Was er voortaan een officieel gepubliceerd taxatie-register der landerijen, dan kon ieder kapitalist ook op hem persoonlijk niet bekende stukken grond voorschotten geven. Was zulk een kadaster opgemaakt, volgens beginselen, waaraan Rodbertus vroeger (zie hierboven onze bladzijde 87) reeds voor Pommeren had medegewerkt, dan moest de Staat als tweede opbeurings-middel van het crediet der grond-bezitters wettelijke termijnen vaststellen: d.i. voor elke provincie gelijke termijnen van betaling en opzegging van rente en schulden doen aannemen; de verrekening dier schulden zou dan als op de wijze van een ‘clearing-house’ kunnen geschieden. Eindelijk moest dan de Staat door de grond-bezitters zelven hypotheek-banken doen oprichten, waarbij als richting werd aangenomen dat de rijke grond-bezitter den armen helpt. Door zulk een samenstel van middelen zou het kapitaal waarschijnlijk weder tot de grond-bezitters zich wenden. De grond-bezitter zou weder een behoorlijk voorschot kunnen bekomen.

Dit was de inhoud van het opstel van 1858. Hij wilde toen nog overgangs-middelen. De toestand verbeterde echter niet. De agrarische questie - om haar met den naam, dien zij voert, aan te duiden - bleef nijpen. Tien jaren later gaf Rodbertus dus een nieuw advies over het vraagstuk. Ditmaal in een werk van twee deelen onder den titel: ‘Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes’. Deze twee deelen verschenen in de jaren 1868 en 1869.

De inhoud van deze twee deelen is eene bepleiting om tot het radicale middel van verbetering over te gaan. De Staat moet den rente-koop weder instellen. In tallooze variaties wordt de verkeerdheid van inzicht aangetoond van onzen tegenwoordigen tijd, die het grond-bezit gelijkstelt met kapitaal-voorraad en dus alle functiën en verplichtingen van het kapitaal op den grond wil toepassen. Neen: de voor landbouw geschikte grond ontleent zijn waarde uitsluitend aan de kracht tot altijd-durende voortbrenging,

is economisch dus niet anders dan een altoos-durend rente-fonds, en moet als zoodanig door het verkeers-recht worden erkend en behandeld. De wet vergrijpt zich dus - volgens Rodbertus - aan heel den economischen aard en het eigenlijke wezen van den grond in het maatschappelijk verkeer, wanneer zij dien grond, volgens de thans nog in theorie en practijk heerschende opvatting, vatbaar verklaart, om, naar kapitaal-waarde geschat, dienovereenkomstig verhandeld en met kapitaal-schulden bezwaard te worden. Met het wezen van den grond als altoos-durend rentefonds is dit onvereenigbaar. Schulden mogen niet voor den grond aangegaan worden als kapitaal-schulden, maar als vaste rente-schulden[1].

Daarbij voegt zich dan nog, volgens Rodbertus, een tweede dwaling. Men stelt zich namelijk de zaak zóó voor, alsof het oorspronkelijk het nationale kapitaal is, dat aan het grond-bezit het hypothecaire kapitaal uitleent. Deze voorstelling is echter verkeerd. Veeleer is het 't grond-bezit-zelf, dat oorspronkelijk datgene, 't welk de kern van het hypothecair kapitaal uitmaakt, afgeeft[2]. Tot dat afgeven wordt dan het grond-bezit gedwongen door eene wetgeving, die zich-zelve niet bewust is, en voortdurend den aard van het grond-bezit miskent of verwart met dien van het kapitaal.

Alléén het rechts-instituut van den rente-koop kan op dit alles orde stellen.

Rodbertus ontleedt nu deze questie veelzijdig in alle onderdeelen; bespreekt het onderscheid tusschen landelijk grond-bezit en stedelijk grond-bezit, welk laatste zelf product wordt; en ontwikkelt het onderscheid tusschen reëel en personeel crediet. Wij zullen hem bij dit alles niet volgen, doch voor ons doel als hoofdzaak het onroerend crediet op het landelijk grond-bezit bespreken.

Uitgangs-punt is, dat in economischen zin land geen kapitaal is. Kapitaal is zelf reeds product, land-bezit daarentegen is nooit product, heeft op zich-zelf, zonder acht te slaan op de opbrengst, nog geen waarde, krijgt eerst waarde uit zijn product. Het waarde-bedrag van grond-bezit regelt zich enkel naar de opbrengst. Het grond-bezit heeft slechts opbrengst-waarde, geen kapitaal-waarde. De kapitaal-waarde van een stuk grond is slechts een fictie: men kapitaliseert dan de netto opbrengst van het land naar de gangbare rente, en neemt de zoo gevonden som als de kapitaal-waarde van het stuk land aan. Die zoogenaamde kapitaal-waarde van den grond dekt echter niet altijd de opbrengst-waarde, wijl die eerste waarde geregeld wordt naar den loopenden rente-voet, en deze rente-voet steeds fluctueert. De kapitaal-waarde van het grond-bezit harmonieert dus niet met de belangen van den grond-bezitter, noch met die der natie. Slechts hij heeft belang bij die

1) Zie ook Mr. J.P. Moltzer, ‘Landbouw en Kapitaalbelegging’, 1892, pag. 110/111.
2) Zie Rodbertus, ‘Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes’, Deel I, Eerste uitgave 1868, ‘Vorwort’ en pg. 32 en 41.

kapitaal-waarde van een landgoed, die zich van dat goed wil ontdoen; niet de behoudende bezitter. Het is dus slechts de waarde voor den verkooper en voor de mede-erfgenamen bij boedelscheiding. Het individueel privaatbelang stoot hier weder aan tegen het belang der gansche landbouwende klasse of der natie. Toch wordt het grond-bezit naar zulk eene fictieve kapitaal-waarde vervreemd, geërfd en met schulden belast. Dit is het groote kwaad. Voor het belasten van den grond met schulden heeft men zich verder ingeleefd in den vorm van het opzegbare rente-dragende hypotheken-kapitaal. Allerlei rechts-vormen, zwaar en lastig, omgeven dan die instelling. Hoewel met kapitaal gelijkgesteld, heeft de grond hier in de rechts-instellingen waarlijk niet dezelfde beweeglijkheid en lenigheid gevonden, waarin de kapitaal-transacties zich kunnen verheugen. Trouwens tusschen de economische natuur van het grond-bezit en de hem in het verkeer opgedrongen rechts-vormen blijft altijd tegenspraak.

Dit klemt te meer, wanneer men let op de verschillende oorzaken, die tot het aangaan van schulden op het grond-bezit nopen. Rangschikt men die oorzaken, dan ziet men, dat de oorzaken die samenhangen met on-economisch huishouden, met ongeluks-toevallen, met aan te brengen verbeteringen, niet zooveel gewicht in de schaal leggen. Daarentegen hebben een groot overwicht de schulden, die uit bezits-veranderingen door erfenis of vervreemding voortvloeien. Dit is voor het grootste deel de eigenlijke bron der schulden op den grond. Het grond-bezit wordt tot zijn ‘onroerende’ schuld gedwongen, waarlijk niet uit economische motieven in het belang der bebouwing en cultuur, maar uit privaat-rechtelijke redenen, in het belang van het burgerlijk kapitaal. Het gelijke erfrecht vooral dringt direct hiertoe; bij koop en verkoop werkt 't slechts op indirecte wijze. En dat alles geschiedt dan in omslachtige en drukkende vormen, die altijd ten-nadeele van het grond-bezit komen.

Eindelijk ondergaat dan die grond - verkeerdelijk als kapitaal-waarde opgevat - nu als elk kapitaal de inwerkingen van den rente-voet. Bleef de rente-voet altijd gelijk, dan zou men van die inwerking niets bespeuren. Maar de rente-voet verandert telkens; de periodes van stijgen en dalen wisselen voortdurend. En met het oog op die fluctuaties wordt het duidelijk, dat de kapitaal-waarde geen juiste waarde-meter kan zijn van de natuurlijke waarde van het grond-bezit. Om dezelfde opbrengst te bekomen, rijst, bij eene wijziging van den rente-voet van 5 tot 4 percenten, de kapitaal-waarde van het goed 20 percenten. Dit is iets geheel fictiefs, iets nominaals, iets bedriegelijks. Doch het wordt als werkelijkheid aangenomen bij de boedel-scheiding van een erfenis. Hij, die het landgoed dan neemt, moet zijne overige mede-erfgenamen geldelijk eene vergoeding geven, en belast dan het goed volgens den bestaanden rente-voet. Ook bij de verkooping van grond werkt die rente-voet nadeelig. Velen worden verleid hun goed te verkoopen bij lage rente. Ook hier is dan slechts eene fictieve waarde-verhooging van den grond. Het is geen reëel

vermeerderde waarde, al behandelt men haar als zoodanig. De schuldeischers hebben nu steeds van hun kant het recht om de schuld op te zeggen, en zullen daarvan gebruik maken als de rente gestegen is. Ook hier betaalt het grond-bezit fictieve waarde.

Inderdaad wordt de toestand bij het aangaan en bestaan van hypotheken-schuld de volgende. Het is niet het kapitaal, dat oorspronkelijk aan het grondbezit het hypotheken-kapitaal uitleent, maar omgekeerd, het is oorspronkelijk het grond-bezit dat gedwongen wordt - onder de heerschappij van een verkeerd beginsel: het kapitalisatie-beginsel der rente - voortdurend waarde van zichzelf, in den opgedrongen vorm van kapitaal, af te geven; hoewel deze waarde in 't geheel geen kapitaal is, of nooit daartoe worden kan, ook na haar afgifte uit het goed niet reëel kapitaal wordt, doch slechts in den vorm zijner verkeers-overeenkomst kapitaal is, en derhalve slechts leen-kapitaal wordt, terwijl het rente-aandeel had moeten blijven.

Het is vleesch van het vleesch van het grond-bezit. Eigen stukken uit zijn lichaam, die nu, onder begunstiging van verkeerde instellingen, als ontaarde kinderen tegenover hem optreden.

Doch zij hadden niet anders mogen worden dan altijd-durende rente-aandeelen van het goed. Onzin is het te zeggen, dat het kapitaal door zulke hypotheek-schulden hulprijk aan het grond-bezit de hand biedt, als het ware een verbond met dat grond-bezit sluit. In die zegswijze liggen twee fouten, of liever een fout en een misverstand. Vooreerst is het hypotheken-kapitaal niet een vreemd buiten het grond-bezit staand iets; en ten-andere gebruikt de grond-bezitter tot het doen bloeien van zijn productief bedrijf zijn personeel crediet. Dáár, bij dit laatste, kan men dus van hulprijke hand of van een verbond spreken, maar bij het hypotheken-kapitaal wordt het begrip tot frase, in welke frase een nest van dwalingen steekt.

Het kapitaal schept voortdurend het vet af van het grond-bezit.

Rodbertus geeft zich de moeite dit voor Pruisen historisch aan te wijzen in het tijdvak dat na 1830 begint. Hij gaat in dat tijdvak na de beweging der opbrengst-waarde der gronden, van den rente-voet, van de kapitaal-waarde van het grond-bezit, en van de in het grond-bezit plaats gehad hebbende bezits-veranderingen. Vooral de bezits-veranderingen zijn ontzettend talrijk geweest, bovenal de vrijwillige verkoopen van den grond, omdat de prijs zóó steeg bij het dalen der rente. De groote waarde-verhooging viel dan altijd ten-deel aan de lieden die den grond verkochten: de uit het grond-bezit scheidende lieden. De schuld bleef echter kleven op den grond. Was nu in het verkeer voor den grond alleen de waarde-opbrengst maatstaf geweest, m. a w. had slechts rente-koop gegolden, dan zouden wij niet in zulk een crediet-nood verkeeren, als waarin wij thans steken. De fluctuatie van den rente-voet had op de waarde van het goed dan geen invloed geoefend. Bij verkoopen en ook bij erfenissen waren de nog te kwijten penningen als voortdurende renten te-boek gesteld; terwijl opzegging der schuld niet kon plaats hebben. De toestand

van den landbouw zou dan op zijn natuurlijken grondslag: de opbrengst-waarde, gevestigd zijn. Doch nu is door het kapitalisatie-beginsel alles bedorven. De fictieve vermeerdering van waarde is gekomen. Het wordt een spel. De laatste bezitter komt in een troosteloozen toestand, omdat in het verkeer het grond-bezit naar een waarde is genormeerd, die voor den grond-bezitter een onnatuurlijke is. Het wordt een lijdens-geschiedenis van hem en en van zijn landgoed. En dat lijden treft beiden, omdat het hier geldt oude schulden te voldoen; oude schulden, die het grond-bezit juist in zijn gunstigen tijd gemaakt heeft. Toen drong men het begrip van kapitaal aan den grond op. En nu trekt de stijgende rente-voet aan het grond-bezit die opgedrongen kapitaal-waarde onder de voeten weg.

Dit dus: het aan het grond-bezit opgedrongen kapitalisatie-begrip der rente is de ware oorzaak van den nood van het grond-bezit.

Men behoeft die oorzaak niet te zoeken in den overgang der 'Naturalwirthschaft' in de 'Geldwirthschaft'; niet in den invloed der effecten-markt (het bestaan van Staats-schulden en van acties of obligaties der tallooze maatschappijen); ook niet in de ongeschiktheid van het grond-bezit om te kunnen concurreeren met de winsten van het kapitaal; voorts niet in het gemis aan landbouw- en bedrijfs-middelen, dus aan werkelijk kapitaal; mede niet in het speculeeren en het schacheren zelfs met goederen en landerijen; ook niet ten-slotte aan de loome vormen der hypotheek, die beweeglijker moeten worden gemaakt; neen, het kwaad ligt dieper: uitsluitend in het verkeerd aangewend kapitaal-begrip.

Wat is er dus te doen?

Men moet breken met de sleur van het 'laissez faire'; men moet zich niet laten verblinden door de onbestemde hoop, dat het misschien wel beter zal worden; men moet afzien van het turen op denkbare wijzigingen in het bestaande hypotheek-recht; men moet ook niet alléén en enkel heil verwachten van onopzegbaarheid en amortisatie van de kapitaal-grondschuld. Neen, men moet zich doordringen van het denkbeeld, dat niet het grond-bezit van het kapitaal leende, maar dat het grond-bezit-zelf het geld gaf. Op dat beginsel moet men vestigen het begrip van rente-aandeelen aan het goed; aandeelen aan het altijd-durende rentefonds, dat het wezen van den grond is.

Op die wijze construeert men dan voor het grond-bezit het rente-beginsel, den rente-koop[1)].

De gevolgen, die uit dat beginsel in de practische toepassing voortvloeien, zijn de volgende: *a*. de waardeering of taxatie van het landbouw-bezit geschiedt slechts naar de opbrengst-waarde of rente-grond-waarde, dat is naar het renten-bedrag, dat het stuk grond afwerpt; *b*. rente-grond-waarde is in alle de het grond-

1) Zie de kritiek op het plan van Rodbertus in Franz Mehring 'Geschichte der deutschen Sozialdemokratie', deel II, 1898, pag. 315/316.

bezit betreffende rechts-handelingen de alléén maatgevende waarde; *c*. mede-erfgenamen aan een stuk grond hebben slechts aanspraak op een rente-aandeel, overeenkomende met hun erfdeel, op een altijd-durende rente-bijdrage, door overeenkomst desnoods vast te stellen; *d*. verkoopers van een stuk grond hebben voor het achterstallig deel van den koopprijs slechts recht op een aan dit deel passend rente-aandeel, op een altijd-durende rente-bijdrage; *e*. leeningen op grond-bezit kunnen slechts in den vorm van rente-koop opgenomen en afgesloten worden; *f*. alle aan het grond-bezit uit boedel-scheidingen wegens erfenis, uit verkoopen of kapitaal-opneming zakelijk zich hechtende obligaties zijn zelfstandige rente-obligaties; *g*. de oorkonds-vorm voor de het grond-bezit zakelijk belastende obligaties is de rente-brief; *h*. er worden gequalificeerde of landrente-brieven gecreëerd; *i*. landrente-brieven zijn de wettelijke kwijtings- of betalings-middelen voor alle rente-obligaties; *k*. in alle verkoopen op openbaar gezag moet de dekking van den koopprijs slechts òf door overneming van rente-schulden, òf door rente-betaling (door middel van landrente-brieven) geschieden; *l*. een administratie-kantoor uit de grond-bezitters wordt voor dit alles opgericht.

Zóó zou alles in orde komen.

Rodbertus behandelt nu nog achtereenvolgens vijf tegenwerpingen, die tegen zulk een regeling zijn aan te voeren. Hij vindt daarbij aanleiding om het rente-beginsel van alle kanten nogmaals te bezien.

Wij kunnen hem hier niet volgen. Doch op zijne slot-beschouwing moeten wij zeer bepaald de aandacht vestigen.

Hij doet hier het beroep op d e n S t a a t.

Terwijl hij namelijk overweegt, hoe dit rente-beginsel en dit leerstuk van den rente-koop met al de daartoe behoorende instellingen kan worden verwerkelijkt, en de keuze zich hier bij hem stelt, tusschen vrije associatie der burgers die dit beginsel willen doorvoeren of tusschen den alles regelenden bevelenden wil van den Staat, herinnert hij zich de handelwijze van Frederik den Grooten.

Toen deze koning het grond-crediet voor zijne Staten, te beginnen met Silezië, ordende, deed hij het den 29sten Augustus 1769 met deze woorden: ‘I k w i l a l z o o, dat de standen van ieder vorstendom onder elkander, en daarna alle vorstendommen gezamenlijk, in verbinding treden en een gemeenschappelijk lands-college vestigen, welk college alles wat tot handhaving van het openlijk crediet noodig is, zal behandelen en naar zijn beste krachten vrij en ongehinderd zal ten-uitvoer brengen’. Frederik de Groote sloeg dus in zijn tijd niet den natuur- (‘naturwüchsigen’) weg in, van onderen-af, maar trad veeleer als sociale schepper en beeldhouwer op, en riep zoodoende de ‘Landschaften’ in het leven, construeerde met het brein, van boven-uit, zooals organismen der meest volkomen soort ter-wereld komen. Wanneer thans honderd jaren na het ontstaan der pandbrieven - zóó gaat Rodbertus voort - wederom een koning van Pruisen de pandbrieven in rente-brieven

vervormde, zoo ware dat instituut der pandbrieven slechts de leerschool voor die rente-brieven geweest. Een tweede: '*ik wil alzoo*' zou hier zeer juist op zijn plaats zijn. Inderdaad: men heeft, door verkeerde theorieën misleid, veel te veel de positieve taak van den Staat op sociaal gebied miskend. Het is dringend noodig, dat wij onze politiek weder met wat meer antieken geest bezielen. Wij laten onzen Staat slechts positief optreden in buitenlandsche aangelegenheden, volgen desnoods een tolverbonds-politiek, maar wij schrikken terug voor een credietvereenigings-politiek. Toch is het één even noodig als het andere. De Staat moet ook op maatschappelijk gebied zijn wil openbaren en uiten. Een crediet-organisatie, gelijk het instituut van den rente-koop en der rente-brieven bedoelt, is een stuk sociale hervorming, die het grond-bezit weder tot zijn recht brengt. De Staat moet de weegschaal zelf in de hand nemen, en den evenaar, die thans altijd ten-gunste van het kapitaal neigt, straks misschien later naar den arbeid alléén zou willen overhellen, in de rechte houding tusschen alle factoren en elementen der maatschappij handhaven. De Staat moet het beeld der rechtvaardigheid wezen en het sociaal evenwicht in stand houden.

Is de Staat echter misschien reeds te vast omstrikt door banden van het kapitaal, om nog gerechtigheid tegenover het grond-bezit uit te oefenen? Of is wellicht ons gansche grond-bezit reeds te diep in den draaikolk van het kapitalisme medegesleurd, om zelfs de hand te kunnen grijpen en vasthouden van den Staat, die met zijn '*aide-toi*' het wilde opbeuren? Of is er slechts overal glimlachende sceptische oppervlakkigheid, die van de maatschappelijk aanstaande gevaren geen vóórgevoel heeft? Zeker is het - zegt Rodbertus - dat veel teekenen ons herinneren aan den tijd van het verval van het Romeinsche rijk, toen een Symmachus van die maatschappij te Rome zeide: 'zij sterft maar lacht nog voort' (moritur et ridet).

VI.

Het denkbeeld van een compromis met den bestaanden toestand, in de richting der verbetering, paste Rodbertus ook toe op het a r b e i d s - l o o n .

Rodbertus wilde dat stelsel van arbeids-loon, als stelsel, behouden. Het loon-begrip moest naar zijn inzien gehandhaafd blijven. Arbeiders, voor zoover zij arbeiders waren, moesten niet de economische positie willen innemen van kapitalisten. Men moest eenvoudig trachten dat loon voor hen hooger te stellen, of liever nog het denkbeeld verwerkelijken, dat het loon van den arbeider steeds evenredig moest stijgen met de stijgende productiviteit. De arbeider moest slechts een grooter rechtmatiger aandeel krijgen in de productie-waarde; zijn rechts-aanspraak op het inkomen moest beter worden bepaald. En dat alles kon geschieden door een betere loon-regeling. In geenen deele moest men toegeven aan den drang om den arbeider eigenaar te maken van zijn product.

Sinds de arbeids-verdeeling was ingevoerd en zegenrijke gevolgen had, was die laatste stelling iets onmogelijks, ja onzin. Het collectieve eigendom voor arbeiders in te richten was evenzoo verkeerd. Dit begrip van collectief eigendom behoorde tot het verleden. Eigenlijk was het individueele eigendom nog eer de brug en overgang om van het corporatie-eigendom der groepen tot het Staats-eigendom aan grond en kapitaal te komen; welk laatste het kenmerk zou zijn der na drie of vijf eeuwen komende derde groote formatie of inrichting der maatschappij.

In drie opstellen, in 1862, 1863 en 1871 geschreven, zou hij die questie van den arbeid en den arbeider nader in 't bijzonder uitéénzetten.

Het eerste stuk is onder de nagelaten handschriften van Rodbertus gevonden, en was een door hem vervaardigd ‘Sendschreiben an den Arbeitercongress während der Londoner Industrie-Ausstellung (1862)’[1)]. Het knoopte zich dus vast aan de groote nijverheids-tentoonstelling van 1862 te Londen, welke, gelijk bekend is, ook den eersten stoot gegeven heeft tot oprichting der zoogenaamde ‘Internationale’ (arbeiders-associatie). Toen die tentoonstelling was geopend, werd zij van uit Berlijn en andere Duitsche steden bezocht door arbeiders-delegaties, die de kosten van zulk een reis door inschrijvingen van het publiek, voornamelijk van radicale zijde, vergoed kregen. Dáár te Londen bezichtigden zulke gedelegeerden alles, maar troffen er telkens afgevaardigden uit andere landen en steden. Als van-zelf naderde men tot elkander, en vormde men een soort arbeiders-congres te Londen, waarop men afsprak, hoe men zoude handelen, welken raad men aan zijn kameraden zou geven, als men in het vaderland was teruggekeerd. Dit feit: het samentreffen van arbeiders uit alle landen die over hunne gemeenschappelijke belangen spraken, was een feit van beteekenis. Rodbertus begreep dit dadelijk. Hij achtte zich echter ook in staat den werklieden een weg aan te wijzen, die hen in de richting van den vooruitgang zou leiden. Hij zette zich dus aan het werk, om een algemeenen zendbrief aan dat arbeiders-congres van 1862 te ontwerpen. Het werd een zeer radicaal stuk. Of het tot zijn adres is gekomen, weten wij niet. De brief-zelf was een advies afgedeeld in veertien punten. De inhoud daarvan was als volgt:

1. - ‘Stelt - zóó begint Rodbertus zijn raad aan de arbeiders - onder u-zelven het cijfer der arbeids-dagen voor den loop van een jaar vast. 2. - Gaat gewetensnauw en zorgvuldig na, hoeveel vrije uren gij van de vier en twintig uren van elken arbeids-dag noodig hebt, om uit te rusten, u te verheugen, en voor uw verstandelijke en zedelijke vorming te kunnen zorgen. 3. - Onderzoekt conscientieus en nauwkeurig, hoe groot een jaar-inkomen gij, overeenkomstig het klimaat van uw vaderland, de levenswijs uwer

1) Het stuk is afgedrukt in het tweede deel ‘Zur Beleuchtung der socialen Frage’, 1885, pag. 225-242.

natie, den gemiddelden prijs van uw inheemsche markt, voor een huisgezin noodig hebt, om over de middelen te beschikken tot een aan die eischen beantwoordende besteding uwer vrije uren, dat wil zeggen: om als vrije arbeiders waardig te kunnen leven. 4. - Laat dan uit zooveel uren, als de vastgestelde vrije uren over laten, de arbeids-dag bestaan voor die arbeids-soorten, die niet een ongewonen graad van moeite en kracht vorderen. 5. - Gaat uiterst nauwgezet en met zorg na, hoe in andere bedrijven of verrichtingen, die een grooteren graad van moeite en kracht vereischen, de arbeid zich stelt in verhouding tot dien gewonen dag-arbeid. 6 -. Stelt daarna vast, hoeveel tijd-uren in deze andere arbeids-takken op één arbeids-dag moeten worden gerekend. 7. - Neemt dezen voor alle soorten van arbeid vastgestelden arbeids-dag aan als een ideëele zich-zelve gelijkblijvende éénheid, als de algemeene arbeids-maat, en deelt den arbeids-dag bij al de verschillende arbeids-takken in zooveel arbeids-uren, als de arbeids-dag van den gewonen arbeid tijd-uren heeft. 8. - Onderzoekt dan gewetensnauw en zorgvuldig, hoeveel stuk-arbeid een met gemiddelde bekwaamheid en vlijt voorziene arbeider bij elk der onderscheidene verrichtingen in één “arbeids-dag” of in één “arbeids-uur” vermag te leveren. 9. - Zet dan eindelijk dit “dag-werk” of dezen “uur-arbeid” vast als de éénheid, de regel (norm), die de werkelijke presteering en dienovereenkomstig ook de werkelijke verdienste van ieder onderscheiden arbeider in elke onderscheidene bezigheid bestemd is te meten. 10. - Verdeelt het gemiddelde jaar-inkomen over het cijfer der dag-werken van een jaar en zet het quotient vast als het loon van een normaal dag-werk. 11. - Laat u uw werkelijke prestaties slechts naar den maatstaf van deze loon-zetting beloonen, in dier voege, dat uw werkelijke dag-prestaties, wanneer zij achter het normale dag-werk terugblijven, ook een geringer, en daarentegen een grooter loon bekomen, wanneer zij het overtreffen. 12. - Stelt vast, dat een herziening van zulke loon-zettingen om de tien jaren moet plaats hebben. 13. - Doet aan de ondernemers van uw vaderland het voorstel, om tusschen hen en u onveranderlijk die loon-zettingen te laten gelden. 14. - Roept ter hulpe de macht der openbare meening, de macht der maatschappij, om de ondernemers tot onveranderlijk aannemen van zulke loon-zettingen te nopen, terwijl gij u echter zelven van elk direct of indirect dwang-middel tot invoering van deze loon-zetting voor uw deel onthoudt.’

Men ziet dat het stuk van verre strekking was, al bewoog het zich geheel binnen de grenzen van een loon-stelsel. Doch uit alles, en vooral uit de beknopt gestelde zinsneden, waarmede Rodbertus zijn veertien punten toelichtte, spreekt de gedachte, dat de arbeiders zelfgevoel onder elkander moesten opwekken en dienovereenkomstig handelen. Met een beroep op J.G. Fichte - hij haalt hier de woorden aan, die wij vermeld hebben in ons tweede deel der ‘Socialisten’ (pag. 379) - bindt hij hun den riem onder 't hart. Doch te-gelijkertijd zegt hij aan die arbeiders: denkt er intusschen om, dat gij, al zijt gij een hoofd-klasse, toch slechts ééne klasse

der maatschappij zijt. Alle klassen zijn van elkander afhankelijk. Gij kunt dus niet decreteeren, maar slechts onderhandelen. Gij kunt onder elkander slechts vaststellen, wat gij aan de geheele maatschappij wilt voorstellen. Uw voorstellen vormen dan de aanvangs-letters uwer emancipatie van het grond- en kapitaal-eigendom. - Wat ons in 't bijzonder trof, bij het lezen van deze punten, was het samentreffen met een gedachte van den in 1892 overleden kardinaal Manning. Toen deze in September 1890, in zijn brief aan het catholiek congres te Luik, uitéénzette, dat de staathuishoudkunde moest omkeeren, niet in de eerste plaats de questie van den arbeid en van het loon behandelen, maar eerst de behoeften van het menschelijk en huiselijk leven moest vaststellen, wat deed hij anders, dan hetgeen in de eerste vier punten van Rodbertus is vermeld?[1)]

Het tweede stuk is een 'Offener Brief an das Comité des deutschen Arbeitervereins zu Leipzig', en is gedagteekend van 10 April 1863[2)].

Het verschijnen van dien brief hangt samen met de beweging, die Lassalle onder de Duitsche arbeiders in het leven riep. Rodbertus was met Ferdinand Lassalle bevriend geworden. Zij hadden elkanders schriften gelezen en gingen in hun gedachten over de organisatie der maatschappij een eind-weegs samen. Ieder van hen was gewoon de economische verschijnselen der maatschappij historisch op te vatten. Beiden waren het er over eens, dat zij de reeks in de geschiedenis op elkander volgende sociale en Staats-ordeningen niet voor afgesloten hielden met de op individueel grond- en kapitaal-eigendom berustende orde. Naar beider opvatting moest er komen een meer gezuiverd eigendom, waarschijnlijk het eigendom aan het inkomen. Beiden wilden bij die vervorming der maatschappij aan den Staat een groote rol, een positieve taak, toebedeelen. Maar eigenlijk hield het evenwijdig loopen der denkbeelden voor Rodbertus en Lassalle hier op. Rodbertus was het niet ééns met Lassalle, wanneer deze den toestand der arbeidende klassen wilde verbeteren door een algemeen stelsel van productieve associaties in te voeren, waardoor den arbeider de mogelijkheid werd aangeboden de voordeelen te verkrijgen van den kapitalist. Rodbertus wilde slechts vasthouden voor den arbeider aan het loon-stelsel, en dat hervormen. Voorts wilde dan Rodbertus in geen enkel opzicht mede-gaan met Lassalle, voor zoover deze uit de massa der arbeiders een politieke partij wilde maken, met den eisch van algemeen stemrecht. Dit alles belette niet, dat Rodbertus de denkbeelden van Lassalle zeer waardeerde. Hij was gewoon van een esoterischen (een inwendigen en geheimen) en een exoterischen (een uitwendigen) Lassalle te spreken,

1) Wij hebben die plaats overgenomen in de Inleiding voor onzen bundel: 'Beelden en Groepen', 1892, pag. X.
2) De brief is opgenomen in de 'Kleine Schriften' van Rodbertus-Jagetzow, uitgegeven door Moritz Wirth, 1890, pag. 319-336.

en meende dat al die practische maatregelen, die Lassalle aan de arbeiders voorstelde, samenhingen met min of meer noodzakelijke partij-doel-einden om de arbeiders-beweging op te wekken, welke doel-einden misschien door den esoterischen Lassalle-zelven zouden worden verworpen, zoodra hij iets beters wist. In dien zin schreef hij dikwijls aan Lassalle. En Lassalle van zijn kant stelde Rodbertus zeer hoog. De ernstige wetenschappelijke beteekenis van Rodbertus werd altijd door Lassalle erkend. In zijn hoofdwerk: 'Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, oder Kapital und Arbeit' laat hij zich herhaaldelijk daarover uit[1)]. En na beider dood, in 1878, is een bundel brieven van Lassalle aan Rodbertus uitgekomen, waaruit die innige waardeering ten-duidelijkste blijkt.

Die brieven dragen (met een enkele uitzondering) de dagteekening van het jaar 1863. Zij knoopten zich in 't begin vast aan bedenkingen, die Rodbertus schriftelijk had geuit tegen enkele stellingen van het in 1861 uitgekomen werk van Lassalle: 'Das System der erworbenen Rechte'. Vooral tegen de meening (uitgesproken in de lange noot deel I pg. 259 tot 266) had Rodbertus zeker voorbehoud doen gelden. Op die bladzijden had Lassalle gewaagd van de stilzwijgende clausule bij elk contract: dat de gestipuleerde rechten slechts zóólang golden, als de op elk tijdstip bestaande wetgeving zulk een recht toeliet. Men kan begrijpen dat dit stof tot discussie aan Rodbertus gaf. Evenzeer wenschte Rodbertus telkens verduidelijking der door Lassalle aangegeven strekking in de economische ontwikkeling der maatschappij: dat altijd meer factoren van productie of wel producten uit de economische eigendoms-sfeer der betaling in de sfeer der communauteit of der gratuïteit zouden worden gebracht, door reductie van den koopprijs tot den kosten-prijs en bestendige vermindering der productiekosten. - Met deze controversen openen de brieven. Doch weldra laat een andere toon zich hooren. Men is in de maand April 1863 en midden in de beweging der arbeiders. Daar roept Lassalle zijn vriend Rodbertus op: 'schrijf ook eens aan die arbeiders te Leipzig. Zie eens hoe men mij behandelt in de dagblad-pers. Het is toch niet recht dat men mij alléén laat staan. Laat uw heldere stem in dat katten-concert weêrklinken!' En Rodbertus voelde dat hij iets voor Lassalle moest doen, en schreef zijn open brief aan het comité van het 'Deutsche Arbeiter-Verein'.

De inhoud van dezen brief luidde als volgt:

'Gij vraagt mijn advies - zóó schreef hij aan het comité - over uw pogingen. Deze bestaan (gelijk uit Lassalles schrijven mij blijkt) uit het volgende. Ten-eerste wilt gij de belangen van den arbeiders-stand nog op andere wijze behartigd zien, dan dit door de associaties van den heer Schulze-Delitzsch geschiedt, en naar de beginselen van de zoogenaamde vrijhandel-school kan geschieden. Ten-tweede hebt gij u daarom afgescheiden van de "Fortschritts"-partij. Ten-derde hebt gij op uw banier het alge-

1) Zie van dat werk (in het derde deel van Ferd. Lassalles 'Reden und Schriften' 1893) pag. 108/109 en 161.

meen stemrecht geplaatst, en wilt gij de eigenlijke maatregelen tot verbetering van uw tegenwoordigen toestand eerst na invoering van het algemeen stemrecht reserveeren. Over die drie punten zal ik, Rodbertus, mijn advies kortelijk geven, mij plaatsende op het standpunt van mijn boekje van 1842, dat ik nog altijd voor het ware houd'.

Over die drie punten spreekt dus Rodbertus, maar vooral over het eerste.

In een zich-zelf overgelaten verkeer, zóó betoogt hij, daalt het arbeids-loon altijd tot het noodzakelijk levens-onderhoud. De andere standen echter winnen steeds in inkomen. Daardoor ontstaat er voortdurend grooter afstand tusschen hen en de loon-arbeiders. De ongelijkmatigheid in de verdeeling van het inkomen is dus het kwaad. Door op te treden voor hun eigen stand, treden dus de arbeiders op voor het evenwicht der gansche maatschappij. Wel is waar heeft Bastiat beweerd, dat men alles in de maatschappij maar vrijelijk moest laten begaan. Maar hij heeft zijn stelling niet bewezen. Integendeel: de vrijhandel voert telkens tot overproductie en tot handels-crises. Dan wordt het arbeids-loon nog geringer. Het 'niveau' buigt zich niet naar boven, maar helt naar beneden. Zóó is ook de ondervinding om u heên, zegt Rodbertus. 'Vraagt dan - wat Lassalle u reeds aanried - aan hen, die uw vrienden willen wezen, wat zij van die zoogenaamde natuurlijke wet van het arbeids-loon en het noodzakelijk levens-onderhoud denken'. Doch meent niet, dat de groote denkers der economie die wet anders hebben opgevat dan als iets tijdelijks: het beteekende ook in hun oog het samenstel van werkingen uit oorzaken, die onder de tegenwoordige eigendoms-verhoudingen in een aan zich-zelf overgelaten verkeer voorhanden zijn. Slechts de epigonen hebben aan dat tijdelijke het karakter willen geven van iets blijvends. Zij spraken dan van natuur-wetten. Doch het is geen natuur; het is product van een fase der maatschappij; product van onze samenleving, van het tijdperk der concurrentie, nu de ontwapende loonarbeider strijden moet met den goed toegerusten ondernemer. Menschen hebben die wetten gemaakt, en zullen ze weder veranderen. 'Stelt dus aan hen, die uw vrienden willen wezen, de tweede vraag, of men het voor een natuur-wet houdt, dat het inkomen der arbeiders, ook onder andere inrichtingen, niet hooger kan zijn dan het in een aan zich-zelf overgelaten verkeer werkelijk is'.

Uit dit alles - aldus zegt Rodbertus aan het comité der arbeiders - kunt gij reeds opmaken, hoe ik over het associatie-wezen van Schulze-Delitzsch oordeel. Zijn grondstof- en voorschot-vereenigingen komen aan de arbeiders niet ten-goede. Wel zouden de consumtie-vereenigingen dat doel bereiken. Doch Lassalle heeft reeds te-recht opgemerkt, dat indien deze laatste zich ontwikkelen in een voordeeligen zin voor de arbeiders, de wet van het noodzakelijk levens-onderhoud die werking dadelijk weder zou verstoren. Wat de productie-associaties betreft, deze maken de nationale productie veel te omslachtig. Rodbertus kan ze niet gunstig be-

oordeelen.[1] In dat geheele associatie-wezen waardeert Rodbertus niet den stoffelijken vooruitgang, die daardoor aan de arbeiders zou bezorgd worden, maar wèl de intellectueele en zedelijke gevolgen. De arbeider ondergaat en leert er een opvoeding in. Daarom is Schulze-Delitzsch te prijzen, niet om de materieele voordeelen, die slechts schijnbaar zijn[2]. In het algemeen is het te betreuren, zóó gaat Rodbertus voort, dat de gloed der beweging van het jaar 1848 louter tot een vrijhandels-beweging is afgekoeld. Vrijhandel alléén geeft niets. Zelfs John Stuart Mill moest dit voor Engeland erkennen. In Engeland is tegenwoordig, trots dien vrijhandel, sociale politiek allereerst noodig. Vrijhandel - al zijn afschaffing van tollen, slagboomen, in- en uitvoer-rechten steeds te prijzen - lost de sociale questie niet op.

Weest nu echter - dus schrijft Rodbertus aan de arbeiders - niet toornig op de andere standen. De sociale questie moet in vrede worden opgelost.

Zóó besprak Rodbertus het eerste punt der pogingen en eischen van de arbeiders. Van de twee andere punten maakte hij zich korter af. Dat de arbeiders goed deden zich af te scheiden van de 'Fortschritts'-partij, sprak, volgens hem, van-zelf. Wat het algemeen stemrecht betreft, Rodbertus achtte het geen goede gedachte, dit bij uitsluiting op de banier der arbeiders te schrijven. Het algemeen stemrecht zou er, volgens Rodbertus, zeer zeker komen. Maar voor een oplossing van het sociale vraagstuk was het geen onafwijsbare voorwaarde. Integendeel. Dat algemeene stemrecht was een tweesnijdend zwaard. Napoleon III heeft daarmede in Frankrijk de vrijheid vermoord. Door het op den vóórgrond te stellen, zullen de arbeiders veel vrienden van zich afstooten, ook alle Duitsche regeeringen tegen zich maken. 'Neen', zegt Rodbertus, 'plaatst niet de sociale questie beneden de politieke. Blijft gij sociale partij. Weert dadelijk de reactie van u af, door ook "Freizügigkeit" en "vrije beroeps-keus" op uw vaandel te schrijven. Daarover valt niet te debatteeren'.

Die brief - al beaamde Rodbertus hier in zeer veel opzichten niet de denkbeelden van Lassalle - steunde toch in 't algemeen het optreden van Lassalle. Lassalle noemt het in zijn schrijven van 22 April 1863 een bewonderingswaardigen brief. Hij was zelfs niet ontstemd door het oordeel van Rodbertus over de productie-associaties. Lassalle was bereid ieder ander middel aan te nemen, dat even zóó werkzaam zou zijn[3]. Een lange correspondentie vloeide daaruit voort, waarin Lassalle met de vleiendste middelen Rodbertus tot zijn standpunt zocht te bekeeren. Lassalle legde er

1) Zie ook Ed. Bernstein 'Voraussetzungen des Socialismus', 1899, pag. 99.
2) Elders zeide Rodbertus over Schulze: 'Schulze wird den Schatz nicht finden, nach dem er im Weinberge grabt, aber sein Graben macht den Weinberg doch fruchtbarer'.
3) Zie 'Briefe von Ferdinand Lassalle an Rodbertus, mit einer Einleitung von Adolph Wagner', 1878, pg. 44.

nadruk op, dat ook hij uitging van het denkbeeld, dat ieders arbeids-product aandeel moet zijn aan de geheele maatschappelijke productiviteit, welk aandeel bepaald wordt door de verhouding, waarin ieders arbeids-quantum tot het arbeids-quantum der geheele maatschappij staat[1].

Te-vergeefs liet echter Lassalle zijn zacht gefluit hooren. Rodbertus duldde op 't beginsel van het arbeids-loon geen transacties of wijzigingen. Hij had op dit punt een vaste positie ingenomen.

Rodbertus bleef dus niet anders dan de ‘stille compagnon’ van Lassalle.

Het probleem van den arbeid zou hij acht jaren later, in 1871, toen Lassalle reeds lang gestorven was, nog eens opzettelijk behandelen in een derde opstel, onder den titel: ‘D e r n o r m a l - A r b e i t s t a g ’ als aparte brochure uitgegeven[2].

Dit opstel resumeert al zijn denkbeelden over het arbeids-loon. De slotsom daarvan was reeds in zijn vierden socialen brief, over het kapitaal, vervat, doch werd nu nog eens afzonderlijk behandeld. De inhoud kwam hierop neder.

Het is een feit - zóó begon Rodbertus zijn betoog - dat de arbeiders heden slechts een normalen *tijd*-arbeids-dag begeeren, verschillend in verschillende vakken: nu eens van tien dan weder van acht uren. De arbeiders meenen, dat zij dan beter gewaarborgd zijn tegen uitzuiging, dat zij dan een mensch-waardig, dat is een met de nationale productiviteit overeenstemmend arbeidsloon krijgen. Zij dwalen echter. Het helpt hun niets voor wat zij hopen te bereiken: namelijk het mede-stijgen van het arbeids-loon met de stijgende nationale productiviteit. Integendeel. De wet, dat in een aan zich-zelf overgelaten verkeer het arbeids-loon daalt tot het noodzakelijk levens-onderhoud, zal bij een korter tijd-arbeids-dag zich nog krachtiger doen gevoelen. Daarbij mist de normale tijd-arbeids-dag elke distributieve rechtvaardigheid: de luie en ijverige werkman wordt gelijk beloond; en de aanspraken der maatschappij, die in onzen tijd door de arbeidgevers worden vertegenwoordigt, zijn niet beschermd. Dus zou zulk een door de arbeiders begeerde regeling niet goed werken. Inderdaad, indien een normale arbeids-dag zijn doel wil bereiken, dan moeten bij de beperking van dien arbeids-dag tot een bepaald aantal tijd-uren nog eenige andere bepalingen gevoegd worden.

Allereerst moet de normale tijd-arbeids-dag nog tot een normale *werk*-arbeids-dag worden verheven, met andere woorden: die dag moet niet slechts naar den tijd, maar hij moet daarenboven nog naar het werk worden genormaliseerd. En wel op deze manier. Nadat de normale tijd-arbeids-dag in elk vak van arbeid tot zes,

1) Zie ‘Briefe von Ferdinand Lassalle an Rodbertus’, pg. 78.
2) De ‘Normal-Arbeitstag’ van Rodbertus is herhaalde malen uitgegeven. Wij gebruiken den afdruk, die voorkomt in de ‘Kleine Schriften’, uitgegeven door Moritz Wirth, 1890, pag. 337-359. Vergelijk Menger ‘Staatslehre’ p. 149.

acht, tien of twaalf uren is vastgesteld, moet ook nog in elk vak van werk het normale arbeids-werk van zulk een tijd-arbeids-dag worden vastgesteld, dat wil zeggen: dat zulk een hoeveelheid werk of dienst moet worden genormaliseerd, die een gemiddelde arbeider, bij gemiddelde bekwaamheid en gemiddelden vlijt, gedurende zulk een arbeids-dag in zijn bedrijf kan opleveren. Deze hoeveelheid werk vertegenwoordigt dan in elk bedrijf het gelijke normale arbeids-werk van een normalen tijd-arbeids-dag, en constitueert daarmede in elk bedrijf den normalen werk-arbeids-dag, m.a.w.: wat ieder arbeider in een bedrijf in een normalen arbeids-dag moet leveren, opdat hij zijn vollen arbeids-dag - een normalen werk-arbeids-dag - betaald kreeg. Op die wijze zou dan gezorgd zijn voor het distributieve beginsel.

Maar dit is nog niet voldoende. Tot de twee vaststellingen van een normalen tijd-arbeids-dag en een normalen werk-arbeids-dag, welke vaststellingen slechts door tusschenkomst van den Staat kunnen worden verkregen, moet nog een nadere interventie van den Staat zich voegen. Onder het gezag van den Staat moet nog in elk bedrijf de *loonzetting* (‘Lohnsatz’) voor den normalen werk-arbeids-dag worden vastgesteld, of bij overeenkomst tusschen ondernemers en arbeid-gevers worden bepaald; verder moeten dan die loonzettingen periodiek herzien worden, en in overeenstemming met het stijgen der productiviteit van den arbeid telkens evenzoo worden verhoogd. Een normale werk-arbeids-dag neemt namelijk te-gelijkertijd het beginsel van stukloon in zich op. Wel is waar is heden ten-dage de arbeider altijd gekeerd tegen het stukloon, dat door concurrentie zoo zeer wordt gedrukt, maar nu die concurrentie door de loonzetting voor den normalen werk-arbeids-dag is geregeld, vervalt dat laatste bezwaar.

Wanneer dus bij den normalen tijd-arbeids-dag deze nadere bepalingen komen, dan zou een normaal-arbeids-dag geschapen zijn, die zijn doel zou bereiken, te weten: de invoering van een rechtvaardig sociaal loon-stelsel; een stelsel, dat den beteren arbeider beter beloonde dan den slechten, dat de maatschappij er voor bewaarde den slechten arbeider evenveel te betalen als den goeden, en dat eindelijk het arbeids-loon deed stijgen met de stijgende productiviteit en het stijgend inkomen der twee bezittende standen.

En dit alles is zeer noodzakelijk, al zal de heerschende denkwijze zich daarover ontzetten, ontstellen over die ‘Lohnregulative’, schrikken ten-gevolge van die interventie van den Staat. Doch de heerschende denkwijze duurt niet eeuwig: reeds is het zoogenaamde vrijhandel-stelsel aan het dalen. Een beter inzicht zal juist aan den Staat die tusschenkomst en leiding willen geven: Staats-huishoudkunde in de plaats stellen van volks-huishoudkunde. Wanneer tot nog toe het grond- en kapitaal-eigendom aan den Staat zekere functies en werkzaamheden onttrok, die den Staat in beginsel toekwamen, zoo zijn echter die door het grond- en kapitaal-eigendom volvoerde functies, van uit een economisch standpunt, slechts als door den Staat gedelegeerde functies aan te zien, die de Staat, waar 't noodig is, aanvult of wijzigt. Voorts

zal het zich aanwijzen, dat regeling en vaststelling van arbeidsloon, enz. in 't geheel geen invloed hebben op productie-kosten en kapitaal-vorming: dat deze daardoor niet veranderen. Men behoeft dus niet bang te zijn.

En tevens komt men opdien weg nog tot oplossing van een ander gewichtig economisch probleem: het verkrijgen van een beteren *maatstaf der waarde*, dan goud en zilver zijn.

Tot nu toe namen wij immers aan, dat de belooning van den normalen werk-arbeids-dag en ook de normaliseering der toonzetting in metalen geld - de tegenwoordige waarde-maat - geschiedde. Het handhaven van het metalen geld bij den normaal-arbeids-dag is echter met bezwaren verbonden, omdat de waardemeter-zelf aan schommelingen onderworpen is, die niet altijd samenvallen met de slingeringen welke uit de verandering der productiviteit van den arbeid voortvloeien. Deze bezwaren worden ontweken, wanneer men consequent en vast op het spoor van den normaal-arbeids-dag verder ingaat.

Bij de vorige bepalingen toch moet nog de diepst-ingrijpende komen, te weten: de normale werk-arbeids-dag moet tot *werktijd* of normaal-arbeid worden verheven, en naar zulken werktijd of normaal-arbeid ('in sich ausgeglichener Arbeit') moet 1° de *waarde* van het product van ieder bedrijf worden genormeerd, en 2° het *loon* in ieder bedrijf worden bepaald. Die twee punten laten zich verwerkelijken.

Wat betreft de normeering van de waarde van het product naar werktijd of normaal-arbeid, zoo moet de normale werk-arbeids-dag, die in elk bedrijf voor een dag geldt, al zijn de daarin gewerkte tijd-uren verschillend, en die een product-hoeveelheid vertegenwoordigt welke gelijk is aan een normaal dag-werk, als werktijd of normaal-arbeid opgevat worden, en in alle bedrijven in het gelijk aantal van tien werk-uren verdeeld worden. Naar zulk een werktijd wordt dan het product in alle bedrijven gemeten. Een hoeveelheid product, die gelijk staat aan een vol normaal dagwerk, al is zij slechts het product van een halven normalen tijd-arbeids-dag, is gelijk aan een werkdag of tien werkuren; een productie-hoeveelheid, die gelijk is aan een half normaal dagwerk, al is zij ook het product van een normalen tijd-arbeid, is slechts waard vijf werk-uren. Producten van gelijken werktijd zijn in waarde aan elkander gelijk. De som der hoeveelheid normaal-arbeid is echter niet slechts het resultaat van onmiddellijken arbeid; de arbeiders werken ook met werktuigen; er is dus ook indirecte (middellijke) arbeid ter-productie, voor welken indirecten arbeid ook nog een toevoegsel van normaal-arbeid in rekening is te brengen. De grootte van dat toevoegsel kan bepaald worden in overeenstemming met de afslijting of amortisatie van het naar normaal-arbeid geschatte werktuig.

Omtrent de normeering van het loon naar werktijd of normaal-arbeid moet het volgende opgemerkt worden. Ieder arbeider ontvangt - wanneer dit in toepassing wordt gebracht - dan in zijn loon zooveel arbeid verbriefd, als hij gerechtigd zou zijn aan

productie-waarde te kunnen vorderen. Waren nu alléén de arbeiders gerechtigd tot aandeel in de nationale product-waarde, dan zou ieder arbeider ook den ganschen normaal-arbeid, dien hij geleverd had, kunnen verkrijgen, en zou de verdeeling vrij gemakkelijk wezen. Maar zóó is het niet. Dit is een hersenschim. Nationale arbeid is arbeids-gemeenschap, en arbeids-gemeenschap onderstelt niet alleen het bestaan van een leidenden Staat, maar ook het bestaan van economische functies, die bepaalde economische diensten te vervullen hebben en die ook vergolden moeten worden. De vergoeding naar welke deze economische beambten worden betaald, kan onder verschillende vormen gedacht worden. Heden, in den tegenwoordigen tijd, berust dit op den eigendom van grond en kapitaal, welk eigendom een soort onafzetbaar economisch ambtenaars-wezen vestigt, waarbij het salaris in den vorm van grond-rente en kapitaal-winst wordt betaald. Dat heden die bezoldiging voor dat aldus op te vatten ambtenaars-personeel te groot, veel te groot is, en dat dit personeel daardoor in staat wordt gesteld, zelf niets te doen, maar alles door plaatsvervangers te laten uitvoeren, dit maakt niets uit met betrekking tot het wezen der questie. Men ziet echter duidelijk in, dat er nooit een toestand der maatschappij zal zijn, waarin de arbeid het geheele normaal-arbeids-product zou bekomen, maar dat steeds van dit totaal product afgetrokken zal moeten worden wat de Staat voor gemeenschaps-leiding vordert en wat grond-rente en kapitaal-winst bedragen. Heeft dus de arbeider in zijn normalen tijd-arbeids-dag tien uren normaal-arbeid geleverd, zoo kan hij in zijn loon toch misschien slechts drie werk-uren krijgen, want één werk-uur komt aan den Staat, terwijl grond-rente en kapitaal-winst elk drie werkuren vorderen.

Men begrijpt dit alles des te beter, wanneer men het als 't ware van de hoogte beschouwt, wanneer men het nationale product en het nationale inkomen als één ondeelbare grootheid opvat[1)], waaraan gelijktijdig, onafgebroken en regelmatig door een gemeenschap van menschen wordt gewerkt, van wie enkelen het materiaal, anderen de werktuigen, nog weêr anderen den persoonlijken arbeid leveren. Die

1) Zie het opstel in de ‘Kleine Schriften’ pg. 346 ‘Von dieser Höhe herab erscheint die Nationalproduction als ein ununterbrochener Strom, der aus dem Schoosz der Erde hervorbricht und sich zur Befriedigung der nationalen Bedürfnisse durch die Gesellschaft ergieszt. Die nationale Arbeit ist diejenige Kraft, die diesen Strom in Bewegung setzt und unausgesetzt darm erhält. Seine, materielle Substanz besteht in dem National-product, das als Rohproduct aus dem Boden hervorgeholt, dann stufenweise als Halbfabrikat, als Fabrikat weiter verarbeitet wird und endlich als Nationaleinkommen sich vertheilt. Auf allen Stufen wird immer zugleich gearbeitet, wodurch eben die Ununterbrochenkeit des Stromes und die Regelmäszigkeit hergestellt wird, mit der er, in allen seinen Theilen oder Productionsstadien, sich stetig erneut, und zuletzt auch in dem Theil, der National-einkommen wird, stetig in die Consumtion übergeht.’

laatsten, de arbeiders, hebben dan niet uitsluitend recht op het resultaat. Zij krijgen slechts een deel van het nationale inkomen. Doch de hoeveelheid van dat nationale inkomen wordt altijd gedekt door de hoeveelheid nationale normaal-arbeid. In den werktijd of normaal-arbeid wordt een maat gevonden, welke zoowel tot waarde-meter der producten kan dienen, als ook tot inkomens-maat der daartoe gerechtigde klassen, dus ook als loons-maat van den arbeider, kan strekken.

Rodbertus geeft toe, dat het gevondene slechts een theoretisch resultaat is. Later moeten inrichtingen en instellingen in de practijk het uitwerken. Toch is het van beteekenis. Men denke aan het leerstuk, dat door Adam Smith en Ricardo in de wetenschap is geformuleerd: dat de waarde aller economische goederen in haar laatsten grond naar den arbeid te meten is, naar de arbeids-hoeveelheid, die noodig was om de goederen voort te brengen. Arbeid is naar die opvatting een zaak die quantitatief te meten is. Scherpe vernuften hebben die stelling uitgebreid. Eén daarvan (Roesler) merkt dan op, dat in het proces der waarde-vorming afgezien wordt van het qualitatieve onderscheid van den arbeid, en slechts qualitatief gelijke arbeid tot grondslag wordt gelegd. ‘En ligt nu qualitatief gelijke arbeid tot grondslag aan de waardevorming, dan kan de tijd als zijn quantitatieve maatstaf gebruikt worden’. Wel wordt die waarheid hier en dáár bestreden. Men heeft de mogelijkheid der normeering van qualitatief gelijken arbeid betwijfeld, daar de verscheidenheid van den arbeid en der arbeiders-zelven te groot zou zijn. Men beroept zich dan ook op de mislukte proeven van Robert Owen in zijn arbeids-uren-bank[1)]. Toen Rodbertus in het jaar 1842 (in zijn boekje: ‘Zur Erkenntniss unserer wirthschaftlichen Zustande’) het idee van een naar arbeid geconstitueerde waarde en daarop gegronden papiergeld-vorm uitéénzette - zie hierboven onze bladzijde 84 - wist hij van die proef van Owen niets af. Sinds heeft hij daarvan kennis genomen. Maar het mislukken van Owens proef hangt met allerlei omstandigheden samen en beteekent nog niet alles. Men moet slechts aan den normalen werkdag denken, en daardoor qualitatief gelijken arbeid verkrijgen.

Hoe kan echter zulk een normale werkdag practisch medehelpen, om aan den arbeider toenemend loon bij een stijgende productiviteit der maatschappij te bezorgen? Hiervoor is de krachtige h a n d v a n d e n S t a a t noodig. Van-zelf gaat dat waarlijk niet. Het begrip ‘van-zelf’ behoort thuis in het land der fabelen, in de sprookjes van moeder de gans. Neen, zware Staats-arbeid en Staats-beleid zijn noodig.

Werkelijk wordt - als de gegeven formuleering der sociale questie juist is - dat sociale vraagstuk door den normaal-arbeid opgelost, en wel zonder dat men aan het grond- en kapitaal-eigendom iets van zijn tegenwoordige grond-rente en winst-bedrag behoeft af te nemen. Noodig is slechts, het meer-loon naar de toekomst, naar de stijgende productiviteit te verwijzen. Men

1) Zie ons tweede deel der ‘Socialisten’, pag. 317 en volgende.

moet slechts verhinderen, dat ook in de verdere toekomst dat ‘plus’ eener stijgende productiviteit uitsluitend aan de grond-rente en aan de kapitaal-winst wordt toegewezen.

Dit nu geschiedt, wanneer *a*. de product-waarde, ten-minste der loon-goederen, naar normaal-arbeid wordt geconstitueerd; *b*. het loon, als quotum (vaste breuk) van deze naar normaalarbeid berekende product-waarde wordt gefixeerd; en *c*. inrichtingen worden getroffen, die de realiseering van dit loon (naar de aangewende maatstaf) in loon-goederen verzekeren. - Indien dit alles geschiedt, rijst het loon met de productiviteit, zonder dat aan de bedragen der tegenwoordige grond-rente en kapitaalwinst iets onttrokken wordt[1)]. Men verkrijgt op deze wijze het relatieve, het ‘verhältnissmäszige’ arbeids-loon, welk begrip door Ricardo in de wetenschap is ingevoerd. Doch Ricardo kwam, volgens Rodbertus, toen op verkeerd spoor, door een beschouwing der grond-rente, die den landbouw ten-onrechte steeds improductiever maakte.

Hoe zijn nu die middelen of maatregelen, die Rodbertus onder a, b en c optelt, tot stand te brengen?

Het antwoord luidt: slechts door tusschenkomst van den Staat.

In het eerste gedeelte van dit opstel, toen wij nog slechts in de voorstellingen van het metalen geld ons bewogen, riepen wij - zegt Rodbertus - reeds de tusschenkomst van den Staat op, die

1) Zie het voorbeeld op pag. 351/352 der ‘Kleine Schriften’ van Rodbertus: ‘Kommen wir, um dies besser zu begreifen, auf ein oben gebrauchtes Beispiel zurück. Wir hatten angenommen, dasz eine bestimmte nationale Arbeiterbevölkerung zehn Millionen Werkstunden Productwerth lieferte, wovon drei Millionen auf Lohn, eine Million auf Staatsbedarf und je drei Millionen auf Grundrente und Kapital-gewinn daraufgingen. Die auf Lohn daraufgehenden drei Millionen Werkstunden mögen zur Zeit nur einen Reallohn enthalten, der dem nothwendigen Unterhalt gleichkommt. Indessen nach 20 Jahren ist die Productivität auf das Doppelte gestiegen, d.h. dieselbe Anzahl Arbeiter stellt in derselben Zeitarbeit die doppelte Quantität Product her. Jetzt würden also drei Millionen Werkstunden Productwerth zweimal den Ertrag des nothwendigen Unterhalts repräsentiren. In einem sich selbst überlassenen, sog. freien Verkehr, in welchem das “eherne Gesetz” den Lohn immer wieder auf dem Betrag des nothwendigen Unterhalts herabdrückt, würde also auch der Lohn - nach Normalarbeit bemessen - auf die Hälfte fallen: die Arbeiter würden in einem solchen Gesellschaftszustande - und dies ist im Wesentlichem der heutige - nur 1½ Millionen Werkstunden Productwerth, oder nur nach 3/20 des ganzen nationalen Productwerths erhalten. Wäre hingegen der Lohn, wie hier vorausgesetzt worden, als Quote - im vorliegenden Falle zur 3/20 des ganzen nationalen Productwerths - fixirt worden, so wäre damit auch das “eherne Gesetz” beseitigt und die Arbeiter bekämen mittelst eines sich gleichgebliebenen Lohnwerthbetrages doch doppelt so viel Reallohn, als der nothwendige Unterhalt betragen hatte’.

door ‘Lohnregulative’ een bevredigend loon-quantum moest vaststellen, en dit periodiek, met 't oog op de stijgende productiviteit van een volk, moest herzien. Thans, nu wij de waarde willen meten naar den normaal-arbeid, is die Staats-bemoeiing nog dringender. Vereischt wordt dus het volgende, *a*. De waarde, ten minste der loon-goederen, moet naar normaal-arbeid worden geconstitueerd. Daarvoor moet de Staat, nadat in alle bedrijven de normale *tijd*-arbeids-dag en de normale *werk*-arbeids-dag zijn vastgesteld, de waarde der product-hoeveelheid, die het normale dagwerk vertegenwoordigt, naar zulken normaal-arbeid constitueeren, en dan die ‘zetting’ periodiek herzien, om ze altijd in overeenstemming te houden met den vooruitgang der nationale productiviteit. - *b*. Het loon moest als quotum (vaste breuk) van zulk eene product-waarde gefixeerd worden. Daarvoor moet de Staat ten-eerste de op dat oogenblik geldende metaal-waarde van het nationale product, en tevens het quotum (de breuk) dat het arbeidsloon op dat tijdstip daarvan uitmaakt, berekenen, en daarna deze zelfde indeeling of deelings-verhouding op het naar normaal-arbeid geschatte nationale product overdragen, en voor alle toekomst het loon op die breuk, op die zetting, vasthouden. - *c*. Er moeten instellingen worden getroffen, die de realiseering van het loon naar zulk een maatstaf in loon-goederen verzekeren. Daarvoor moet de Staat het uitgeven van dat loon-geld (evenals papieren geld) zich-zelven voorbehouden; moet de Staat aan de arbeid-gevers, naar den maatstaf van den arbeid, dien zij in hun ondernemingen aan 't werk zetten, in dat geld voorschotten (‘Darlehne’) verschaffen, welke zij in de naar normaal-arbeid gemeten productwaarde moeten terugbetalen; moet de Staat magazijnen voor deze in producten terugbetaalde voorschotten aanleggen; moet de Staat de loon-briefjes der arbeiders tegen deze producten naar de geconstitueerde waarde aannemen.

Op die wijze zou dan een maatschappelijke toestand worden voorbereid, waarin de arbeiders niet door de kwaal van handelscrises telkens werden benauwd, en waarin het ‘plus’ der productie, dat nu grond-rente en kapitaal-winst steeds komt vergrooten, den arbeider te-beurt kan vallen. Wat nu slechts der weelde toevalt, zou dan aan het zeer noodzakelijke worden toegedeeld. In plaats van ‘winkel-passages’ zou men arbeiders-woningen gaan bouwen.

Studie van dat alles is noodig.

‘Neen, niet op de straat, te-midden van werkstakingen, steenworpen en 't gieten van petroleum, wordt de sociale questie opgelost. Toen het nog louter de vraag gold om af te schaffen, ja, toen mochten in storm verkregen decreten voldoen. Maar op dat tijdstip werd ook eerst aan de wieg van de sociale questie getimmerd. Heden staat die questie dáár vóór ons in levende lijve, is ons zelfs over het hoofd gegroeid; en van iets af te schaffen om haar te bevredigen, is er geen sprake meer. Heden is de leus: organiseeren. Daarbij is zij van een zeer eigenaardige constitutie, haast als een kruidje-roer-mij-niet: tegenover ruwe gewelddadige handen trekt zij verschrikt zich dadelijk terug. Duurzame sociale vrede, éénheid

van staatkundige regeerings-macht, vaste vertrouwensvolle aansluiting der arbeidende klassen aan deze macht, groote voorbereidende verrichtingen of instellingen, die een reeks diep ingrijpende combinaties vormen en slechts in rust, met orde en energie zijn tot stand te brengen, - dat zijn de voorwaarden en veronderstellingen der oplossing van het sociale vraagstuk. Uitgesloten zijn daarbij een radelooze Staats-macht, een woelige arbeiders-bevolking, en “Carlsbader” besluiten. - Wanneer c o n s e r v a t i e f beduidt het behouden van een reeds half-vergane prullenboel - noeme men die voddenkraam nu liberaal of illiberaal - ja, dan is er niets anti-conservatievers dan de sociale questie. Wanneer echter conservatief beteekent versterking der monarchale Staats-macht, in vrede doorgezet hervormings-werk, verzoening der sociale klassen onder het schild en naar den regel van het stralend: “Suum cuique”, ieder het zijne, ja, dan is niets conservatiever dan de sociale questie.’

VII.

Om den ‘completen’ Rodbertus goed te doen begrijpen, moeten wij nog - al schijnt het een zij-weg - op het D u i t s c h k a r a k t e r van het streven van Rodbertus hier de aandacht vestigen, zooals dat ook voorkomt in enkele in 1861 uitgekomen ‘verklaringen’, over Duitsche éénheid, die hij ontwierp of medeonderteekende. Op die wijze gaf hij nog ééns - afgescheiden van al zijn sociale bemoeiingen en wenschen - de hand aan zijn oude, politieke vrienden: aan von Berg en Lothar Bucher.

Toen namelijk, na het eindigen van den Italiaanschen oorlog en het voorloopig grondvesten der Italiaansche Staats-éénheid, de oude vraag der Duitsche éénheid weder op den vóórgrond trad, en reeds hier en dáár de meening werd verdedigd, dat Duitschland zich in Duitschland moest concentreeren, en allereerst beginnen moest zijn niet-Duitsche gewesten, bijv. het aan Oostenrijk behoorende Venetië, enz., van zich af te stooten, zag in Januari 1861 een ‘V e r k l a r i n g ’ 't licht, geteekend door Rodbertus, von Berg en den in Engeland levenden balling Lothar Bucher, waarin aan dat streven van klein-Duitschland een krachtig ‘halt’ werd toegeroepen. Zij protesteerden er tegen, dat Duitschers op den bezits-toestand van Duitschland het zoogenaamde nationaliteitsbeginsel wilden toepassen. Moest het proces der menging van stammen en rassen, wijl het op één gebied tot een crisis was gekomen, nu ook bij de andere Staten worden gestoord? Zouden de Duitschers het beginsel tegen zich laten werken? Dit niet, zeiden de drie vrienden. Integendeel, Duitschland moest de plaats en de positie, door zijn voorvaderen verkregen, handhaven. Voor de volledige en blijvende ontwikkeling van zijn economisch leven, voor de veilige machts-stelling, zonder welke zulk een ontwikkeling niet mogelijk is, heeft Duitschland behoefte aan den onbelemmerden toegang tot de Adriatische Zee en den waarborg tegen politiek en economisch drijven aan den Donau, gelijk het 't kusten-

bezit aan Oost- en Noord-Zee en de heerschappij over de rivieren, die naar die zeeën toevloeien, noodig heeft. Tusschen een politiek, die Sleeswijk-Holstein voor het vaderland wil behouden, en een staatkunde, die ons aandeel aan de Middellandsche Zee wil verdedigen, bestaat een natuurlijke samenhang. De heerschappij van den Duitschen stam in Venetië verhoogt de zekerheid en het gewicht van gansch Duitschland. Zouden politieke verhoudingen het prijsgeven van dat voordeel vorderen, zoo kan een schadeloosstelling voor dat offer slechts gevonden worden in een verwerving, die aan het gansche Duitschland ten-goede zou komen. De Bonds-dag is inderdaad dood. Het Duitsche volk heeft het werk weder op te nemen, dat na den val van Napoleon I begonnen is. Door geen verdragen, die allen of getornd of verscheurd zijn, behoeft het zich te laten weêrhouden. De kracht van het nationale gevoel, en dit alléén, kan in de plaats treden der organisatie, die de ongunst der tijden ons heeft geweigerd. Dat nationale gevoel moet tevens de overblijfselen van een tienjarige corruptie verdelgen. Tot zulk een nationaal gevoel, een gezond nationaal egoisme, wenschen de drie vrienden Duitschland op te wekken. Iets groots mogen allen bewerken, waar ieder handelt, alsof de redding van het vaderland van hem afhing.

Diezelfde ideeën werden in een tweede brochure, geteekend door de drie vrienden, kort daarop nogmaals aan de Duitschers uitéengezet. Het is 't geschrift dat tot titel draagt: ‘W e e s t D u i t s c h, een vermanend woord’[1]. Zij zeiden, dat zij met hun verklaring van Januari 1861 slechts dit ééne bedoelden: weest Duitsch, Duitsch in hoofd en hart. Vat uw gansche weten tot die ééne hoogste kracht te-zamen. Volgt niet het gebazel der kranten, van die anonieme ‘wij’. Gaat bij elke krant na wat zij waard is. Begaat geen politieke tinnegieterij. Laat u niet bepraten door Magyaren of door apostelen van Jong-Rusland. Wijst al die vreemde lands-knechten van u af. Weest u-zelven, hoofdig, desnoods dwars; stelt u op eigen beenen. Laat u niet begoochelen door woorden. Wat meent men dan toch eigenlijk met het woord ‘principe’ in nationaliteits-principe? Men zegt het is een regel. Maar er zijn goede en verkeerde regelen. Is het een kracht? Maar er zijn echte en vooze krachten. Onderzoekt dus goed. Inderdaad is het geheele woord uitheemsch en onhelder. Voor Italianen past het, zij hebben het noodig. Doch de vraag is, heeft het voor ons Duitschers inhoud, is het voor ons waar? Leest eens Mazzini's toespraken. Mazzini is een logisch hoofd, weet wat hij zegt. Hij argumenteert uit de veronderstelling, dat ons werelddeel zich vervormen zal tot de Vereenigde Staten van Europa, tot een groote republiek, in één lijn, in één richting! Hij zegt dat het van ons Duitschers afhangt, of die lijn recht dan scheef zal loopen. Bewegen zich de Duitschers in de richting der republiek, dan zal ook Italië zulks doen. Anders komt in Italië Victor Emmanuel. Let altijd op,

1) Deze brochure schijnt gesteld te zijn door Lothar Bucher, zie diens: ‘Kleine Schriften politischen Inhalts’, 1893, pag. 58.

hoezeer het Mazzini uitsluitend om Italië te doen is. Leert van hem zijn politiek instinct, zijn egoisme als Italiaan. Waardeert ook zijn opvatting der realiteit. Uit de lessen en betoogen van een Mazzini moeten de Duitschers leeren waarachtige Duitschers te wezen. Eén zaak vooral moeten de Duitschers ter-harte blijven nemen: te weten dat zij een koloniseerend volk zijn. Wel niet in de eerste plaats een volk dat koloniën sticht over den verren oceaan, maar een natie die altijd aan de grenzen des lands met den ploeg en het staal landen heeft veroverd en bebouwd. In dat werk waren de Habsburgers ten Zuid-Oosten, de Hohen-zollerns in het Noord-Oosten de aanvoerders. Zeer zeker de eersten hebben fouten begaan, maar zou men het Duitsche volk er voor willen straffen, dat de Habsburgers een moeielijke taak niet altijd op geschikte wijze hebben aangevat? Zou men dat kolonisatiewerk willen opgeven? Zich laten verdringen aan de Adriatische Zee, juist op een oogenblik, dat de opening van het kanaal van Suez een nieuwen gezichts-einder oproept? Zou men in Duitschland willen toezien, en enkel toezien, als het Turksche rijk in elkander stort? Of zoudt gij, met zulke eventualiteit voor oogen, frases van Mazzini, den fijnen Italiaan met zijn Italiaansche tradities, willen vertrouwen? Weest toch voorzichtig - zóó roepen de schrijvers den Duitschers toe - vóórdat gij offers gaat brengen om nog wel een klein-Duitschland te worden! Waarom willen al die vreemde politieke heeren ons overreden ons-zelven klein te maken? Omdat zij instinctmatig voelen, dat wij Duitschers weder op een historisch moment onzer ontwikkeling gekomen zijn. Wij staan op een twee-sprong. De weg der éénheid ligt voor ons uit. Daarom liegen zij ons voor, geholpen door de kranten. Handhaaft gij echter - aldus zeggen Rodbertus en zijn vrienden - het recht van ons volk om verder vooruit, voorwaarts, te gaan. Houdt u trotsch tegenover Denemarken. Bakent uwe positie af tegenover Italië. Beoordeelt al die questies niet naar uw belang - gij hebt dat standpunt reeds prijs gegeven - maar naar uw vaderlandsch zelf-gevoel. Het probleem van Venetië zou misschien door een barrière-tractaat te verhelpen zijn. De Duitschers moeten enkele offers brengen. Maar als men valsche woorden of bedreigingen hoort, uit den mond van een Italiaan of van Napoleon, zegt dan met Dante: ‘Weet: wat door een gods-oordeel der wapenen werd gewonnen, is eerlijk van rechts-wege gewonnen’.

Intusschen, of misschien reeds vóór het uitkomen van dit manifest: ‘Weest Duitsch’, had M a z z i n i in de ‘Unita Italiana’ van 28 Februari 1861 een artikel geplaatst onder den titel: ‘*Italië en Duitschland*’. Het was een tegen-pleidooi tegen de denkbeelden van Rodbertus en van zijn vrienden. Een in alle opzichten meesterlijk stuk. Zijn - dus begon Mazzini - de lessen van het jaar 1848 voor ons verloren? Begrijpen wij dan nooit, dat de éénige taak voor ons allen, die nog den kamp van recht en rechtvaardigheid strijden, in deze dagen, is, om de volken van Europa tot vrije naties te constitueeren? In 1848 waren wij de meesters op het slagveld. De toenmaals bevende vorsten veroverden echter stap

voor stap het terrein terug, door den ouden rassen-haat te voeden en te vleien; en wij begrepen niet, dat de vrijheid van één volk niet kan overwinnen en duren, tenzij door het geloof, dat het recht van allen op de vrijheid proclameert. De vorsten vereenigden zich, terwijl wij ons splitsten. Het gevolg bleef niet uit: de koningen brachten ons ten-onder. Moeten wij nu weder in dezelfde dwaling vervallen?

Wat is Europa's toestand? zóó gaat Mazzini voort. Aan de ééne zijde staan de mannen der vrijheid en der associatie, overtuigd dat noch vrijheid noch associatie zich in een hoek van Europa kunnen vestigen, wanneer zij niet rondom door volken worden verdedigd, die een gelijksoortig leven leiden. Onder nationaliteit verstaan wij dan een organisatie van den arbeid der menschheid, in welke de volken als individuen optreden. Aan de andere zijde staan zij, die zich noch om menschheid, noch om vooruitgang bekommeren, maar slechts om hun eigen macht en de daaraan verbonden genietingen: mannen van legitimiteit, verovering, gezag, politici van het materialisme, die tegen den stroom der vrijheid kunstige dammen van gebieds-ophoopingen samenstellen en samenhouden: Oostenrijk en Turkije. Tusschen beide partijen in laveert het Fransch imperialisme, gebruikt al de fouten van beiden tot zijn voordeel, weet goed dat wij - partij der vrijheid - de kracht der toekomst zijn, bestudeert ons, en bemachtigt nu onze leuzen tot zijn eigen voordeel. Het isoleert de regeeringen, maakt zich meester van de nationaliteits-beweging, zoekt, nu het zelf meester in Frankrijk is, Frankrijk tot beheerscher van Europa te maken, neemt de nationale zaak in zijn handen om ze aan de leiding der democratie te onttrekken.

Dáár zit het gevaar: dat het Fransche imperialisme te-zamen met ons kampt en ons den buit wegneemt. Dan behoeft Napoleon III nog slechts den tsaar te vergunnen Constantinopel te nemen - en de absolute heerschappij over Europa is gevestigd. Hoe kan men nu dat gevaar keeren? Het antwoord is eenvoudig. Door het Bonapartisme binnen grenzen te beperken, en wel door Europa te organiseeren tot een samenstel van jonge en sterke éénheden, overeenkomstig elker nationale strekking, in naam der volken en door de volken. Afsnijden moet men dus voor het keizerlijk Frankrijk alle gelegenheid om mede te werken; daarentegen moet men onder de volken wederzijdsch vertrouwen wekken en grondvesten. Alle aanleidingen moet men wegnemen, die de volken er toe zouden kunnen voeren het initiatief der beweging uit de derde hand te ontvangen. Locale belangen moeten hierbij worden vergeten. De wet der eeuwige zedenleer, niet de berekening van een nuttigheids-politiek, moet den doorslag geven.

Helpt ons - aldus roept Mazzini den Duitschers toe - de éénheid van Italië grondvesten. De Middellandsche Zee wordt dan waarlijk een Europeesche zee. In het Zuiden zult gij Duitschers dan een sterker verdedigings-lijn hebben dan de Mincio. Want Italië zal u nooit over de Alpen bedreigen. Uw wantrouwen kan zich enkel richten tegen Frankrijk, en gij moet dat Frankrijk wan-

trouwen, zoolang er een zwak Italië is. Helpt dan Polen reconstitueeren, en een Slavisch-Rumeensch-Helleensche confederatie grondvesten. Laat daarentegen Oostenrijk over aan het oordeel, dat God en menschen tegen haar hebben uitgesproken. Oostenrijk is de zwarte vlek van Duitschland: de smet der zonen van Hermann en Luther. Arbeidt dan aan het grondleggen van uw nationale éénheid door het volk. Geeft aan de asch van Schiller een vaderland. - Wij bieden den volken door onze beweging een operatiebasis aan. Van u hangt het af, of de lijn der beweging recht of scheef zal worden. Gij hebt - en te-recht - geen vertrouwen in de lieden die heden onze beweging in handen hebben. Maar wij, op onze beurt, kunnen ons niet verstaan met uw 36 vorsten en al uw fracties van gematigden. Weest een volk en wij zullen ons verstaan. De Germaansche en de Italiaansche gedachte zullen op de vrije Alpen broederschap sluiten. Wij kunnen goede onbaatzuchtige bondgenooten zijn. Helpt ons, waar wij voor onze éénheid Rome en Venetië noodig hebben. Wij zullen u helpen het Duitsche éénheids-volk te worden, dat van het dualisme van Pruisen en Oostenrijk zich bevrijdt. Maar let altijd op: uw gevaar is in Parijs niet in Venetië. Vergist gij u daarin, dan zal u niets redden van het verlies der Rijn-provinciën. Nog altijd kleven u groote fouten aan. Talrijk zijn onder u de mannen, die het begrip der nationaliteit ontkennend, toch in naam daarvan tegen Denemarken een Duitschen oorlog willen beginnen, en zich dan niet schamen in onze eeuw het feit der verovering als een rechts-feit te willen doen gelden. Talrijk zijn ook de mannen onder u, die zich tot verdedigers van het huis Habsburg opwerpen, zonder zich bewust te zijn, dat zij zoodoende te-gelijkertijd Duitschland, de democratie, de moraliteit en den vooruitgang loochenen.

Tot zoover Mazzini. Rodbertus en zijn twee vrienden bleven het wederwoord niet schuldig. In een O p e n B r i e f aan Mazzini antwoordden zij nog in 't begin van 1861. Zij namen aanstoot aan de zinsnede van Mazzini over Denemarken, doch bestreden in 't algemeen den geest van het schrijven. Dit toch was, volgens hen, zuiver ideëel gedacht. Mazzini handhaafde zijn leus: ‘God en Italië’, en voorzag een derde wereld-heerschappij van Italië. Hij vorderde daarvoor geloof, nieuw geloof. Maar hij zeide toch eigenlijk slechts de helft van zijn gedachte. Onder zijn idealisme scholen twee eischen, welke Duitschland in dien vorm niet kon aannemen. Vooreerst was het voor Duitschland thans onmogelijk de republiek te vestigen, en dan kon Duitschland bezwaarlijk losweg Venetië, en daarmede den toegang tot de zee, zich afsnijden.

Mazzini nam nu nogmaals en voor het laatst het woord. Het was een oproeping aan de Duitschers, en te-gelijk een antwoord op den open brief van Rodbertus en zijn vrienden. Hij verweet dezen staats-lieden, dat zij de zaak klein opvatt'en. Hij richtte zich dus tot Duitschland, het land van Luther en Lessing, om de questie hoog op te nemen. Men moet het doel, dat men wilde, groot voelen, om het dan groot te verwezenlijken. Van practische handigheden moest men in deze aangelegenheid niets verwachten.

Hij riep dus Duitschland op de leer der nationaliteiten te bezegelen. In plaats daarvan raden (zóó sprak hij) Rodbertus en zijn vrienden kleine politiek aan; willen zij tegen ons blijven richten de kanonnen der vestingen van den Oostenrijkschen vierhoek. Maar er is een wet der vergelding. De onrechtvaardigheid duurt niet altijd. De tirannie vernietigt zich-zelf. Gij redt Venetië - dus eindigde Mazzini - toch niet voor Oostenrijk.

Rodbertus en zijn twee vrienden lieten Mazzini het laatste woord. Slechts in een programma, dat zij met hun drieën nog in 1861 - bij gelegenheid der nieuwe Pruisische verkiezingen van December 1861 - uitvaardigden, zien wij een toespeling op die polemiek met Mazzini. In dat programma, uitgekomen onder den titel: 'W a s S o n s t ? ein deutsches Program', laten zij, behalve over allerlei andere politieke vraagstukken, zich ook nog uit over de questie der Duitsche éénheid. Zij bepleiten voor het tot stand brengen dier éénheid een soort trias-idee. Oostenrijk, Pruisen en de gekozene der andere vorsten moeten te-zamen de leiding hebben. Want zij blijven bestrijden het zoogenaamde Klein-Duitschland: het Duitschland dat louter zou opgaan in de Pruisische 'Spitze'. Zulk een klein-Duitsche politiek zou slechts tot broeder-krijg voeren, tot een spel met landkaarten door den nabuur geteekend. Voortbouwend op de gedachte der literatuur van de vorige eeuw, op al de gemeenschappelijke inrichtingen van onze eeuw, en de regelmatige toenadering onzer tijden, zal het Duitsche stam-gevoel de volledige éénheid langzaam maar zeker bereiken. Men fladdere slechts niet met papieren vleugels naar de dwaalster van een kroon.

Zóó schreef Rodbertus, ditmaal weder in verbinding met von Berg en Lothar Bucher[1)]. Is dit alles in tegenspraak met zijn sociale bemoeiing? Het is iets geheel anders: een uitval (als men wil) op een ander gebied, maar toch niet iets geheel tegenovergestelds aan zijn overig streven. Slechts dit kunnen wij weder zeggen, even als bij de behandeling der periode van 1848 en 1849, dat Rodbertus merkwaardiger is als socioloog dan als politicus. Hier op dit laatste gebied was Mazzini hem verre de baas.

1) Al deze politieke opstellen van Rodbertus en zijn twee vrienden, benevens de antwoorden van Mazzini zijn te vinden in de 'Kleine Schriften' van Rodbertus-Jagetzow, herausgegeben von Moritz Wirth, Editie 1890, pag. 269 en volgende. Dat von Kirchmann zich niet bij het drietal voegde, ligt misschien daaraan, dat hij in de rechterlijke macht opgeklommen was tot vice-president van het 'Appellationsgericht' te Ratibor, en zich dus als staatsbeambte niet te veel in de politiek van den dag wilde mengen. Hij werd overigens, na 1866 voortdurend lastig gevallen om een rede, die hij te Berlijn in het 'Arbeiterverein' hield over het communisme in de natuur en in de maatschappij, waarbij hij o.a. het twee-kinder stelsel verdedigde. In 1867 werd hij van zijn ambt, zonder pensioen, ontzet. Hij stierf eenige jaren later in armoede, zie 'Die neue Zeit', 1894/95, Band 1. pg. 97-99.

VIII.

Het was slechts een uitval, een ‘échappée’, geweest. Niemand hechtte overigens bij de ontwikkeling der Pruisische politiek van 1861, die tot het grondwets-conflict van 1862 zou leiden - den 18^{den} October 1861 zette Wilhelm I te Koningsbergen de koningskroon zich op het hoofd - eenige waarde aan de staatkundige meeningen van Rodbertus. En zelf kon hij slechts glimlachend misschien er over denken, hoe snel de tijden veranderden en heên gleden. Was hij er niet getuige van geweest, hoe diezelfde koning, toen nog prins van Pruisen, den 8sten Juni 1848, als gewoon afgevaardigde voor een district van Posen, nederig zitting in de Nationale vergadering van 1848 ging nemen? Vijftig leden van de rechterzijde stonden bij het binnentreden van den prins in de zaal op, doch oor-verdoovend klonk het geroep der linkerzijde: ‘blijft zitten, zitten!’ Thans bogen allen aan alle zijden.

De vormen der tijden wisselden snel. Rodbertus kon zich voorstellen, dat ook op sociaal gebied zulks merkbaar zou zijn. Zorgvuldig zette hij dus, nu hij allengs ouder werd, zijn sociale studiën voort; ook om voor zich-zelf tot zekere afronding zijner beginselen te komen.

Wij zien hem dus in de laatste tien jaren van zijn leven (1865- 1875) vooral bezig, deels met het voltooien van enkele vroeger begonnen opstellen, bijv.: de onderzoekingen over den Romeinschen keizer-tijd, deels met plannen tot nieuwe uitgaven der vroeger in anderen vorm uitgekomen geschriften. Hij wenschte nu deelen uit te geven: ‘Zur Beleuchtung der socialen Frage’ waarin hij achtereenvolgens zijn vroegere sociale brieven en andere stukken zou opnemen. In een eerste deel zouden de tweede en derde sociale brief een plaats vinden. Het tweede deel zou uit andere artikelen en fragmenten bestaan. Daarvoor werden nieuwe stukken bewerkt[1)].

Wij hebben zóó vóór ons liggen een statistische verhandeling, waarmede het tweede deel: ‘Zur Beleuchtung der socialen Frage’ aanvangt.

Het begint plastisch met een fragment van een schilderij: het tafereel van den druk, die de arbeidende standen beknelt. Het is de geschiedenis van een zijner knechten op het landgoed Jagetzow: zekeren Boldt. Deze huwde op Jagetzow, kreeg een woning, doch wilde of kon voor het bezit van die woning geen ‘Hofgänger’ meer stellen. Hij ging weg naar een ander landgoed. Dáár beviel zijn vrouw. Drie weken na de bevalling wilde men dat die vrouw weder op 't veld mede zou arbeiden. Boldt kreeg ruzie daarover en trok nu naar een derde landgoed. Dáár werkten man en vrouw zonder ophouden op 't veld, doch vonden, op een keer thuis-

1) Het eerste deel is werkelijk door hem-zelven, even vóór zijn dood, in 1875 nog uitgegeven. Het tweede deel is eerst uit zijn nalatenschap in 1885 door Adolph Wagner en Theophil Kozak in het licht gegeven.

komend, het onverzorgd gebleven kind dood in huis. Hij ging heên. Hij zocht nu loon-arbeider bij boeren op een boeren-hofstede te worden, vond een plaats, doch had allerlei te lijden van den boer, die nog harder was dan de landheer. Hij klaagde, doch altijd werd de huur-overeenkomst tegen hem uitgelegd. Toen toog hij naar de stad om zijn diensten te verhuren. Maar hij kwam van den regen in den drop. Zóó keerde hij na allerlei omzwerving terug te Jagetzow, nu met een volwassen dochter. Doch de man was door het geledene te verbitterd geworden om goed te werken. Hij ging weg.....

Bij het overdenken van dit geval van Boldt, kwam aan Rodbertus voor den geest de geschiedenis van den bijen-gaarder bij Quintilianus. Ook deze wilde weg, omdat zijn rijke buurman en grondbezitter hem hinderde, maar nergens vond hij een plek, waar hij niet weder een rijken grondbezitter tot lastigen buurman had. Toen ten-tijde begon ook in Rome de sociale questie: de sociale klassen-strijd tusschen groot- en klein-bezit. Men stond dáár toen op een historischen twee-sprong, daar de éénheid van het bezit en bestaan van den *οἶκος* zich begon te splitsen. Nú in onzen tijd bevinden wij ons weder op soortgelijken kruis-weg. Voor Boldt is het slechts de vraag: waarheên te trekken? Overal op aarde ziet het er slecht uit. Zulke lieden worden internationaal. Zij werpen hun vaderlands-liefde en ouden traditioneelen eerbied van zich af. In plaats daarvan gaan zij een verbitterd stands-gevoel koesteren.

Nieuwe grondslagen der maatschappij moeten dus door onzen tijd gelegd worden. Anders zullen ons de barbaren bedreigen, zooals zij vroeger Rome bedwongen. Laat ons voor Duitschland hopen - zegt Rodbertus - dat deze vestiging van een nieuwe maatschappelijke basis bewust door den Staat, en niet blind door historische natuur-krachten (volks-verhuizingen, barbaren, enz.) tot stand kome!

Boldts ervaringen vormen toch slechts een klein fragment uit het algemeen tafereel van den druk, die op den toestand der arbeidende klassen ligt. Bergen van onrecht stapelen zich op de schouders en borst van den arbeider. Zij moeten weggenomen worden. Vatten wij de onderdrukkings-punten in groote rubrieken te-zamen, dan zijn dit de voorname misstanden: 1°. altijd bij stijgende productiviteit krijgt de arbeider een klein aandeel in het product; 2°. steeds moet hij toch in verhouding hooger bijdragen in de Staats-lasten: denkt slechts aan het waarnemen der militaire plichten, hetgeen voor de arbeiders een confiscatie van het inkomen is; 3°. immer heeft hij geringer voordeel en hulp van den Staat: de civiele justitie komt bijna uitsluitend ten-bate der bezittenden; van de crimineele justitie hebben de arbeidende standen weinig profijt; terwijl geheel het onderwijs aan de rijken het minst kost.

Het wordt werkelijk voor de arbeiders een cumulatie van sociaal onrecht. En is nog een oogenblik de conjunctuur der tijden gunstig voor het markt-koopwaar-artikel arbeid, dan roeren zich

morrend de rijken. Rodbertus haalt twee voorbeelden aan. Vooreerst de petitie van het jaar 1873 aan den Rijks-dag over het toenemend gebrek aan en den onwil van de arbeiders, waarbij men vergeet, dat, daar de rijken vroeger gelachen hebben om het 'recht op arbeid', de armen thans neêrzien op den 'plicht tot arbeid'. In de tweede plaats wijst hij op de ontzetting, toen men hoorde dat in Berlijn een steen-drager, een opperman, zóó hoog loon kreeg dat hij een flesch champagne kon drinken. Maar men ontstelde niet over de 'Gründer', die zulk een toestand mogelijk maakten. Toch werkte die steen-drager nog met zijn lichaamskracht, terwijl de heeren bouw-speculanten zich onledig hielden met spelen en wedden. Tegenover de flesch champagne van den éénen steen-drager staat de beurs-'Krach' der anderen.

Om tot een volle waardeering der sociale questie te komen, moest men eens, volgens de methode der grafische statistiek, een p y r a m i d e teekenen, waarin de aandeelen, die elke klasse der bevolking in het maatschappelijk inkomen heeft, goed uitkomen. De Engelsche statisticus Baxter heeft eens zulk een beeld eener pyramide voor het jaar 1867 ontworpen. Maar men moest ze eigenlijk voor verschillende tijdperken maken. Naast die voor 1867 zou men er één kunnen opstellen met gegevens van den bekenden statisticus Colquhoun voor het jaar 1812. In dien tusschentijd begint de periode van het 'laissez-faire', het tijdperk der nationale en internationale vrijheid van handelen, de periode der staats-wetten van het egoisme, die de vroegere beperkings- en beschuttings-wetten van den meer privaat-economischen maatschappelijken vorm vervingen. Teekent men nu zulke pyramides, dan ziet men goed, hoe geweldig het deel is dat de weinige rijken vorderen, en hoe gering het aandeel is dat de zeer vele kleine lieden verkrijgen. Rodbertus wordt hier bijna giftig, en verandert bij een nieuwe teekening voor onzen tijd, den top van zijn pyramide - het inkomen der weinige rijken - in een reusachtigen geldzak, die, als kop, op het geheele samenstel der andere maatschappelijke lagen van zijn gevaarte prijkt en drukt. Onder aan den voet der pyramide krioelen al de zwoegende lieden of mieren, welke toch zoo weinig van het nationale inkomen bekomen. Doch de reeds smalle hals, die beide klassen scheidt, wordt gedurig dunner. De middenstand krimpt in, dan naderen top en basis, en een maatschappelijke inéénstorting is te vreezen![1)]

Naast den arbeid aan dit opstel gewijd - een opstel dat in zijn tweede deel: 'Zur Beleuchtung der socialen Frage' een plaats moest bekomen - zien wij Rodbertus in de laatste jaren van zijn leven bezig aan het bewerken van programma's van sociaal-politieken inhoud.

Allereerst zien wij hem werken aan een meer a l g e m e e n p r o g r a m m a , dat grondslag voor een partij-groepeering of van

1) Vergelijk die geteekende pyramide met de kaart van Mei 1831 in de 'Poor Man's Guardian' - kaart van het eiland der Maatschappij - zie ze overgenomen in Bernstein 'Documente', I, pg. 37 seqq. 'A Map of Society Island'.

een dagblad kon worden. De oprichting van het Duitsche rijk door de ijzeren hand van Bismarck gaf, volgens Rodbertus, de geschikte gelegenheid, het keerpunt, om een gansch nieuwe Staats-richting in te slaan, waardoor men tot waarachtig conservatieve grondslagen voor de ontwikkeling der maatschappij zou kunnen geraken. Reeds in het jaar 1871 bewerkte hij zulk een programma, waarbij vooral op agrarische eischen en economische doel-einden werd gelet[1]. In het jaar 1872 zien wij hem weder voor zulk een programma in overleg treden met den bekenden Hermann Wagener, stichter en leider van de machtige 'Kreuzzeitung', toenmaals 'wirklicher geheim ober-Regierungs-Rath' en invloedrijk raadgever van Bismarck. Het was het jaar vóór den val van Wagener, die in April 1873 door den Israëliet Lasker met het bekende succès werd aangevallen en voor-goed, te-recht of ten-onrechte, van de baan werd gedrongen. In 1872 dacht nog niemand aan de mogelijkheid van den aanstaanden val, en kon Rodbertus hem als een soort macht in den Staat bejegenen[2]

Op conservatieve basis zouden Rodbertus en hij elk een programma bewerken, om te zien hoe dicht men tot elkander kon naderen.

De inleiding van het ontwerp, dat Rodbertus inleverde, luidde aldus[3]: 'Ons programma - zóó zeide hij - laat zich in drie woorden samenvatten: *monarchaal, nationaal, sociaal*'. - Monarchaal! Bij de individualistische richting, welke de ontwikkeling der beschaving op de tegenwoordige maatschappelijke grondslagen heeft genomen, vermag slechts een sterke Staats-macht de vèr van elkander verwijderde strekkingen ten-bate van het algemeen welzijn te-zamen te houden. Daarvoor heeft deze ontwikkelings-richting noodig den monarchalen vorm. Ware het al mogelijk, dat de groote Zuidwestelijke groep van het Europeesche volkeren-huishouden algemeen en duurzaam tot het republikeinsche stelsel overging, zoo zouden wij, naar de overtuiging van Rodbertus, daarin slechts een meer of minder los verbonden samenvoegsel van particularistische of gemeenschaps-republieken te wachten hebben, naar buiten onmachtig, van binnen vol tweedracht. De groote toekomst-taak der Duitsche natie wijst voor haar zulk een politiek stelsel af. - Nationaal! Van achteren den loop der zaken beschouwend, is Rodbertus vol waardeering voor een nationale politiek van Pruisen, zooals zij van het begin van den Deenschen oorlog af haar uitdrukking gevonden heeft in de helden-daden der Duitsche natie. Hij aanvaardt de in de rijks-constitutie neêrgelegde nationale grondslagen zonder voorbehoud. De middenpunt-schuwende kracht, onder welker noodlottige macht de Duitsche geschiedenis eeuwen

1) Zie 'Briefe und socialpolitische Aufsätze von dr. Rodbertus-Jagetzow', herausgegeben von dr. R. Meijer, 1880, pag. 494 en volgende. Vergelijk ook van dat boek pag. 47 en 49.
2) Zie Bernstein's 'Documente des Socialismus', December 1904, pg. 560 seqq.
3) Zie het boekje: 'Aus Rodbertus Nachlasz', herausgegeben von Hermann Wagener, 1886, pag 12 en volgende.

lang gestaan heeft, is door de artikelen dier rijks-constitutie in bedwang gehouden. Gelijk, naar het moderne Staats-begrip, willekeur niet meer stads-recht, stads-recht niet meer lands-recht kan breken, zóó breekt voortaan lands-recht niet meer rijks-recht. Daarmede is dan ook de Duitsche geschiedenis tegen alle teruggaande beweging beveiligd voor een toekomst, welke, door de op de nieuwe rijks-grondslagen zich verheffende reëele ontwikkeling zal worden bepaald. - Sociaal! De sociale questie in het programma van onze nieuwe partij op te nemen is een onafwijsbaar gebod. Zoo sterke wereld-historische bewegingen en drangen (impulsies), als tegenwoordig reeds in deze vraag liggen, laten zich niet doodzwijgen. Rodbertus is overtuigd, dat de arbeidende klassen voor een goed deel in hun bezwaren het recht aan hunne zijde hebben. Bij de groote burgerlijke gelijkheid, die in de tegenwoordige door den Staat georganiseerde maatschappijen heerscht, is op den duur een sociaal stelsel onhoudbaar, waarin, de vruchten van een sterk stijgende nationale productie zich steeds ongelijkmatiger tusschen bezit en arbeid verdeelen. Zulk een verdeeling heeft echter thans onder het heerschend systeem der vrijheid van concurrentie plaats, en moet ook, naar de in dat systeem gewortelde werkingen daarvan, noodwendig plaats hebben. Ons streven, hoe bezwaarlijk het ook zij, zal derhalve onophoudelijk gericht moeten zijn op een genezing en heling van dezen ingrijpenden socialen mis-stand, en ons practisch optreden ten-bate van dat doel zal vooreerst hierin bestaan, om op elk gebied der nationale productie tot een grondige enquête der werkelijke toestanden van de arbeidende klassen te doen besluiten'.

Aan dat ontwerp van een programma van 1872 voegde hij dan allerlei ophelderingen toe, die uit zijn vroeger door ons ontwikkelde sociale overtuigingen voortvloeiden De strekking van zijn programma verduidelijkte hij nog, door in een brief van 22 Maart 1872 aan Wagener uitéén te zetten, dat er voor het nieuwe Duitsche rijk nog wel andere gevaren bestonden, dan hetgeen dreigde van den kant van het parlementarisme of van het particularisme. Vooral had hij hier op 't oog de coalitie der bank- en spoorweg-koningen, welke bond steeds inniger werd in Pruisen en reeds over geweldige geld- d.i. macht-middelen beschikte. Nu het nog tijd was, moest men deze *reusachtige poliep* uitsnijden. De éénige weg daartoe was deze: dat de Staat het spoorweg- en bank-wezen overnam en in zijn handen concentreerde. Alléén de Staat kon dat spoorweg- en bank-wezen goed ten algemeenen nutte exploiteeren, maar ook daarom moest voor Duitschland de vorm van dien Staat de monarchale zijn. De sociale vraag is, naar hij meende, noch plaatselijk, noch gemeentelijk, noch ook op de wijze van vak-genootschappen, zooals de socialisten wanen, op te lossen, maar slechts van uit de als éénheid georganiseerde macht van den Staat: door de monarchie. Tegen allerlei nieuwe vormen van wat men 'regie' noemt, zag dus Rodbertus in de practijk niet op; hij, die in zijn theorie den Staat producent wilde doen zijn van zijn eigen consumtie. - Een moeielijkheld voor zijn samen-

gaan met Wagener zat echter wel in de *godsdienstige* of *kerkelijke* opvatting van dien Wagener. De mannen der ‘Kreuzzeitung’, de hoog-conservatieven zooals zij zich in Pruisen noemden, kwamen altijd sterk uit voor hun positief godsdienstig geloof, plaatsten dat Christelijk zelf-bewustzijn op den vóórgrond. Rodbertus liet zich over geloofs-zaken nooit in 't openbaar uit. Of hij een diep overtuigd Christen was, is niet duidelijk. Religie wilde hij ten-minste nooit als middel voor een doel, zelfs het sociale doel, misbruiken. Voor de Kerk, vooral de catholieke Kerk, was hij eenigszins bang. De Staat moest machtig zijn, niet de Kerk. Hij stond hier min of meer op antiek standpunt en wilde het zoogenaamde Christelijk epitheton liefst vermijden. De denkbeelden van Wagener - die de medewerking van de Kerk bij het oplossen der sociale questie wilde oproepen, en die daarvoor aan de evangelisch-protestantsche Kerk, opdat zij met vrucht naast de Roomsch-catholieke Kerk kon arbeiden, meer zelfstandigheid wilde toekennen - waren hem niet helder. ‘Wordt de sociale vraag louter als een “vraag van de maag” opgevat, dan kon, zeide Rodbertus, de evangelische Kerk, die arm is, slechts in zooverre van beteekenis voor deze vraag worden, als die Kerk weder de macht bekwam de gemoederen in zulk een richting te leiden, dat zij bereidwilliger verhongerden. Ik geloof echter niet, dat dit haar ooit weder gelukken zal. Alles, dat in de verte onder het begrip: “trouw aan de arbeidgevers” valt, is onherstelbaar verloren. Daarom geloof ik eensdeels dat de sociale vraag, als vraag van de maag, een zuiver economische, uit 't oogpunt van Christendom of heidendom indifferente questie is. Anderdeels deel ik echter ook het inzicht, dat Staat en maatschappij toch niet enkel een economische, maar ook een zedelijke en geestelijke natuur hebben, en dat dus die vroeger verloren gegane zedelijke schakel, welke in het begrip “trouw” of in een dergelijk gevoel van afhankelijkheid opgesloten was, moet worden vervangen. In dat geval zou echter de sociale vraag niet enkel de arbeidende klassen aangaan, want zulk een nieuwe schakel ontbreekt dan meer of minder ook in de hoogere rijen der maatschappij. In elk geval moet de Kerk als verzorgster van religie en moraal, tot een zoodanige in-de-plaats-stelling bijdragen....’

Behalve aan zulk een algemeen programma zien wij hem in de drie laatste jaren van zijn leven nog altijd bezig aan afzonderlijke plannen voor arbeiders en voor landbouw-aangelegenheden. Wat speciaal het arbeids-loon betreft, zoo was hij in den vóórzomer van 1873[1)] voortdurend in briefwisseling met den architect *H. Peters*, die practisch de denkbeelden van Rodbertus over een normaal-arbeids-dag poogde te steunen door tabellen van prijsberekeningen voor timmermans-arbeid op te maken. Het was een aanwending van het denkbeeld van Rodbertus op dat handwerk. De regeering van Mecklenburg-Schwerin erkende het hooge nut en de strekking van dat werk, door aan den heer Peters een

1) ‘Zie ‘Briefe und socialpolitische Aufsätze von Rodbertus-Jagetzow’, herausgegeben von Rudolf Meyer, pag. 298 en 305.

Staats-subsidie van jaarlijks 500 marken te verleenen, opdat hij zulke tabellen, zooals hij ze voor het timmer-vak had opgesteld, voorloopig voor alle bouw-handwerken zou opmaken: voor metselaars, schrijnwerkers, smeden, enz. Over deze aangelegenheden was Rodbertus druk in de weêr.

Niet minder moeite gaf hij zich voor alle zoogenaamde agrarische belangen. Het was hem hier niet slechts te doen om den stand van het arbeids-loon der daglooners te verbeteren, maar ook om zoo mogelijk het rente-beginsel voor het inkomen uit het grondbezit te doen vaststellen. Arbeiders en grond-bezitters waren - zóó drukte hij zich in zijn brieven aan Rudolf Meyer uit[1] - tegenwoordig natuurlijke bondgenooten, en wel tegenover het kapitaal-bezit. Ook de grond-bezitters zien hun voordeelen steeds naar dat kapitaal-bezit toevloeien, dat op geweldige wijze ten-nadeele der twee andere factoren der maatschappij: grond en arbeid, zich vermeerdert. Met R u d o l f M e y e r , den jongen begaafden journalist, die zijn scherpe pen en snelle opmerkings-gave toen reeds in dienst stelde van een oogenschijnlijk bizarre vereeniging van conservatisme en socialisme, was hij in die dagen bevriend geworden. Hij steunde Meyer met kleine schriftelijke bijdragen voor zijn niet veel gelezen tijdschrift: ‘Berliner Revue’; hij inspireerde dezen ‘daglooner met de pen’ zooals hij hem noemde; over en weder uit Jagetzow en Berlijn vlogen kleine mededeelingen en briefjes, en het was den kluizenaar Rodbertus een groot genot dien jongen worstelaar uit de stad op zijn landgoed te ontvangen, en hem - al had Meyer toen reeds soms catholieke sympathieën - dáár van het rumoerige leven te hooren vertellen. Vooral met agrarische questies hielden zij zich te-zamen telkens bezig. Daar Rodbertus ook bevriend was geworden met den bekenden hoogleeraar der staathuishoudkunde Adolph Wagner werd door Rodbertus het besluit genomen, om met deze zijn twee nieuwe vrienden, Meyer en Wagner, een voorstel uit te werken voor het in 1875 te-zamen komende landhuishoudkundig congres. Het zou een voorstel zijn, om door een commissie van deskundigen den volledigen toestand der arbeidende klassen op het platteland te doen onderzoeken. De inlichtingen, die men wilde inwinnen, werden in zes vraagpunten geformuleerd, welke betrekking hadden tot het gebruikelijk geld-loon, de loon-dagen, de reëele loon-goederen, het loon in de laatste veertig jaren verdiend, de totale som van het jaarlijksche nationale arbeids-loon in den landbouw vergeleken met dat in de overige werk-takken, en de beweging van het relatieve arbeids-loon in de laatste dertig of veertig jaren tegen-

1) Zie ‘Briefe und social-politische Aufsätze von Rodbertus-Jagetzow’, herausgegeben von Rudolf Meyer, pag. 341 en 484. - Rudolf Meyer was evenals Rodbertus een ‘Ost-Elbischer Landsmann’. Hij stierf Januari 1899, nadat hij overal opgejaagd, verdreven en vervolgd was. Zie over hem ‘Die neue Zeit’, 1898/99, I, p. 545-548, en voorts ook Franz Mehring ‘Geschichte der deutsche S.D.’ II, p. 316.

over de beweging der rente van kapitaal en grond. Rodbertus had het genoegen, dat het congres tot de enquête op deze zes punten besloot. Vier nadere vraagpunten, waarin hij de questie nog dieper had willen opvatten, en nog meer aan de eigenlijke beginselen had willen vastknoopen, werden ter-wille van het practisch resultaat - de aanneming der enquête door het congres - niet eens door hem te-berde gebracht[1].

Overigens was Rodbertus in die laatste jaren van zijn leven slechts doende om zijn stelsel af te ronden en te completeeren.

Hij ordende zijn gedachten en bracht ze in samenhang, met de hoop ze tot een volledig overzicht en geheel te kunnen brengen. De dood overviel hem onder dat werk in 1875. Fragmenten van zijn 'g e d a c h t e n ' zijn echter opgenomen in het tweede deel 'Zur Beleuchtung der socialen Frage', dat door zijn vrienden, als ware het zijn testament, is uitgegeven. Een enkele nadere blik op dat boek is dus nog noodig. Wij staan nu niet lang stil bij een naar Duitsch-filosofischen trant gedachte constructie van het menschelijk leven-zelf, in zooverre dat leven in de wereld individueel of sociaal is op te vatten, en telkens een soort drie-éénheid van uitingen daarbij is waar te nemen: voor den individueelen mensch een drie-éénheid van geest, wil en kracht, voor den socialen mensch een drie-éénheid van spraak en wetenschap, van zeden en recht, van arbeids-verdeeling en huishoudkunde. Wij laten hier den filosoof droomen. Opmerkelijk voor ons doel komt ons slechts voor zijn doorgaande onderscheiding der begrippen maatschappij en Staat. Maatschappij is voor hem het meer omvangrijke begrip, de gang van den ganschen historischen stroom der levens-ontwikkeling der menschheid; de Staat geeft slechts telkens op ieder moment gestalte en vorm aan dien stroom. De maatschappij is het inbegrip der talrijke periferische levens-functies die van onderen opkomen; de Staat is het inbegrip der centrale levens-functies die van boven af, uit het universeele éénheids-punt, deze veelheden regelen en ordenen. Staat en maatschappij moeten elkander in de historische fasen doordringen; de maatschappij moet de elementen aan den Staat doen toevloeien, die de Staat dan organiseert. Natuurlijk alléén zoolang de Staten-periode duurt. Eindelijk zal ten-slotte de maatschappij-zelve met bewustzijn in gemeenschap zich-zelve regelen.

Zoover zijn wij nog lang niet. Zoolang de Staten-periode duurt, is het onze taak den Staat dien plicht eener opperste, ordenende, heerschende levens-functie op het gansche gebied der maatschappij goed te doen vervullen. De Staat moet thans de maatschappij hervormen, een einde maken aan de in onze eeuw tot nu toe aan zich-zelf overgelaten ontwikkeling van de volks-huishouding. Het aan zich-zelf overgelaten verkeer moet in vaste banen door den Staat geleid worden. De Staat moet positief hier optreden.

1) Zie deze voorstellen in deel II 'Zur Beleuchtung der socialen Frage' von Rodbertus-Jagetzow, Editie 1885, pg. 22-34.

Derwaarts strekken dan ook - voor den tegenwoordigen tijd - alle gedachten van Rodbertus.

In al zijn fragmenten komt iets daarover voor. Men heeft een overzicht opgemaakt, e e n p l a n , in welke volg-orde Rodbertus die fragmenten over de werking van den Staat, met betrekking tot de hervorming der tegenwoordige maatschappij, zou hebben voorgedragen. Wij kunnen veilig dat overzicht (door de bekwame hand van dr. Kozak gesteld) volgen. Het is een breed programma van wat Pruisen als Staat had te doen, nu Duitschland na den Franschen oorlog van 1870 zich als éénheid in de geschiedenis constitueerde.

Het koningschap moest hier vóórgaan. In een troon-rede of Staats-acte moest het opperste gezag aan het volk uitéénzetten en verklaren, dat het den nieuwen weg wilde betreden. Het koningschap - en men weet dat keizer Wilhelm I later werkelijk dit deed bij de keizerlijke boodschap van 17 November 1881 - moest zich proclameeren tot sociaal koningschap, staande aan de ééne zijde boven het liberaal Manchester-dom, aan de andere zijde boven de socialisten. Zóó alléén, door het machts-woord van den koning, werd de grondslag gelegd voor den conservatieven Staat.

Tweederlei soort regeerings-maatregelen werden nu na die koninklijke proclamatie dadelijk vereischt.

Ten-eerste voorbereidende maatregelen, en wel eenige met indirecten invloed op de verhouding tusschen kapitaal-bezit en arbeids-kracht, als daar zijn een omvattende enquête, en een hervorming van de belasting-wetgeving, waarbij van het kapitaal ook door successie-belastingen belangrijke offers vooral werden gevraagd; andere van die voorbereidende maatregelen zouden dadelijk directe werking op de verhouding tusschen kapitaal-bezit en arbeids-kracht uitoefenen. Rodbertus noemt hier op: de invoering van den normaal-arbeidsdag, bijv. van tien uren, onmiddellijk toepasselijk op de groote industrie; streng verbod van Zondags-arbeid, niet als religieuse maar als maatschappelijke rust; regeling van den nacht-arbeid; eindelijk aanstelling van zoogenaamde fabrieks-inspecteurs met hoog salaris en volkomen onafhankelijkheid.

Ten-tweede moesten maatregelen volgen, die de kiem van toekomstige organisatie der productie in zich droegen. De Staat moet zelf takken van productie gaan ondernemen. Trouwens de ondervinding heeft geleerd, dat de Staat hier en dáár dit zeer goed kon doen. Rodbertus wijst op de post en telegrafie, op het spoorweg-wezen, op het tabaks-monopolie en op alles wat samenhangt met leger-organisatie. De Staat moet zich dus aan het werk stellen, en beginnen bij een punt, waar men den Staat niet verwijten kan, dat hij zijn middelen gebruikt uitsluitend tot bevordering der particuliere belangen der arbeiders-klasse. Hij moet een terrein zoeken waar drieërlei oogmerk kan worden bereikt: waar de nieuwe organisatie der productie-tak de geheele bevolking ten goede komt, waar een monopolie van enkelen wordt opgeheven, en waar de Staat-zelf als consument optreedt. Juist dit laatste maakt het gemakkelijk, want de Staat is een geweldig consument.

Er zijn geen bezwaren, dat de Staat zeer spoedig de werkzaamheid der spoorwegen en der banken (die dan goedkoop crediet aan allen kunnen geven) tot zich trekt.

Dit is de eerste afdeeling van het plan van Rodbertus.

Een tweede afdeeling bevat gezichts-punten bij het volgen van dat plan: leidende motieven, die de dienaren van den Staat moeten ter-harte nemen, wanneer zij aan het werk der toekomst bezig zijn. - De staatsman, die het nieuwe programma wilde uitvoeren, moest steeds bedenken, hoe, bij de tegenwoordige maatschappelijke grondslagen - vrije arbeid en particulier grond- en kapitaal-eigendom - toch aan den arbeid een met het stijgen van het nationale inkomen mede-stijgend inkomen kon worden verzekerd: hierop moest hij al zijn nadenken wijden, zonder toe te geven aan verdeelings-eischen van communisten of socialisten. - De staatsman moest verder zich doordringen van de waarheid, dat een toestand van bevrediging der maatschappij niet louter door de werking van Kerk en school of door de bemoeiing van privaat-hulp kon worden tot stand gebracht. De leer der harmonie van alle belangen, eens door Bastiat uitéengezet, de dogmatiek der vrije natuur-wetten, die een geluks-toestand in het leven zouden roepen, is absoluut te verwerpen. Het vrije aan zich-zelf overgelaten verkeer werkt slechts contrasten uit. De Staat met zijn leidende en dwingende hand kan alléén redding geven. - De wetten en instellingen, door zulk een staatsman beraamd, mogen niet op maatregelen uitloopen, die de uit ‘de vrijheid van den persoon en van den eigendom’ voortvloeiende individueele rechten (vrijheid van den grond-eigendom en het erfrecht, bevoegdheid tot vervreemding en schuld-opneming, vrijheid van kapitaal in zijn bedrijfswezen, vrije keuze van arbeid en vrijheid van verhuizing) zouden kwetsen en aanranden. - Die wetten moeten ook niet bij de productie de alléén-heerschappij van den individueelen ondernemer over zijn kapitaal- of grond-bezit breken: zij moeten zich stellen op het zuivere loon-systeem en dat verbeteren. - De middelen en wegen ter-verwezenlijking van een zuiver loon-stelsel vindt de Staat ook niet in de bijzondere verhoudingen van arbeiders en ondernemers, met name: in de speciale overeenkomst van elk enkel bedrijf, maar in nationaal-economische verhoudingen en hulp-bronnen van algemeenen aard, over welke de Staat echter, als opperste aangewezen en verplichte vertegenwoordiger en bevorderaar der ontwikkeling van het maatschappelijk huishouden, te beschikken heeft. Een formule, als bijv. von Thüneu voor den landbouw heeft opgesteld, is slechts bij machte de sociale questie op te lossen, wanneer zij op het huishouden der maatschappij in haar geheel, maar niet, wanneer zij op elke bijzondere tak van het huishouden der maatschappij zou worden aangewend[1]. - Ten-slotte moet dan de staatsman de middelen gebruiken, die Rodbertus aan het slot van zijn opstel over den normaal-arbeidsdag

1) Zie over deze questie ook H. Schumacher, ‘J.H. von Thünen und Rodbertus, Kapitalisationsprincip oder Rentenprincip?’, 1870.

heeft opgesomd ten-opzichte van het crediet-geld, de openbare magazijnen, enz.

Op die wijze kan de Staat een grootsch programma volvoeren.

Zoo alléén voorkomt men den strijd, het geweldige Godsgericht, dat de arbeider, de derde broeder, vraagt, wijl de erfenis der aarde uitsluitend door de twee geallieerde broeders: grond-eigenaar en kapitaal-bezitter, is in beslag genomen.

Tot nu toe heeft die arbeider slechts mogen toezien. Zijn twee broeders, de bezitters, hadden de leiding van het inkomen, en scheepten hem met een kleine toelage af; zij maakten desnoods een armen-zorg voor hem in orde, waarbij zij hem hier en dáár de lompen wegnamen en het kleed herstelden. Maar het geduld van den arbeider is voorbij. Hij vordert zelfstandig zijn wettig erfdeel. De Staat moet hem dat geven.

De Staat moet een toestand voorbereiden, waarin er slechts eigendom aan het inkomen zal zijn.

IX.

Men zal thans begrijpen, waarom Rodbertus in Duitschland vooral als de groote vertegenwoordiger en wetenschappelijke ontvouwer van het Staats-socialisme wordt herdacht. Toen de vermaarde keizerlijke boodschap van 17 November 1881 werd uitgevaardigd - de Magna Charta van het Staats-socialisme in Duitschland - werd wel overal gemompeld, dat de zin dezer bewoordingen aan Bismarck geïnspireerd was door Hermann Wagener, maar werd te-gelijkertijd in tot oordeelen bevoegde kringen de naam van den gestorven Rodbertus genoemd.

Wilhelm I, geleid door Bismarck, nam toen ruiterlijk het idee van het sociale koningschap op, dat altijd door de vorsten uit het huis Hohenzollern in Pruisen was in het oog gehouden. De gedachte werd door de regeering uitgesproken, dat van boven-af een hervorming en leiding der maatschappij kon en moest plaats hebben. De Staat moest den toon aangeven, door wetten, die niet, zooals de liberalen meenden, een noodzakelijk kwaad, een door de practijk gebodene uitzondering en inbreuk op het ‘laissez-faire’ stelsel waren, maar die een regelmatige uiting vormden van waarachtigen Staats-plicht en zorg voor de toekomst der maatschappij. In die richting nu had Rodbertus in de laatste jaren van zijn leven Bismarck willen drijven en steunen.

Telkens had hij echter moeten gewaar worden, dat Bismarck slechts zeer voorzichtig op die baan voorwaarts wilde treden. Vroeger had hij éénzelfde ondervinding opgedaan, toen het groote nationale werk der Duitsche eenheids-vorming door Bismarck werd ter-hand genomen. Ook toen had Rodbertus nooit de begrenzing, die Bismarck zich stelde door tot uitgangs-punt van zijn plannen het zoogenaamde Klein-Duitschland te nemen, goedgekeurd. Rodbertus had altijd een Groot-Duitschland, met inbegrip der door Oostenrijk voor Duitschland gewonnen landen, bedoeld. In het jaar 1863 had hij aan Lassalle geschreven: ‘En ik hoop nog den

tijd te beleven, waarin de Turksche erfenis aan Duitschland zal zijn toegevallen, en Duitsche soldaten of arbeiders-regimenten aan den Bosporus zullen staan'[1]. Bismarck achtte dit alles echter een ijdelen droom, en verzekerde later den Rijks-dag, dat hij voor de oplossing dier geheele Oostersche questie geen bot van een Brandenburgsch grenadier op het spel zou zetten. Bismarck ging zijn eigen vasten gang. Toch volbracht Bismarck op stoute wijze zijn plan, en Rodbertus ging in bewondering op voor zijn buitenlandsche politiek!

Hij gaf dus de hoop niet op, dat Bismarck, na den Fransch-Duitschen krijg, de sociale wetten zou gaan voorbereiden en samensmeden, waaraan Duitschland, naar zijn meening, behoefte had. Telkens werd hij echter te-leurgesteld; telkens liet Bismarck hem in den steek; telkens ontdekte hij zelfs leelijke eigenschappen in Bismarck: nu eens ergerde hij zich er over dat Bismarck nooit vergaf, dan vond hij hem aanstootelijk trouweloos, dan weder ontstelde hij over het samengaan van Bismarck met den Joodschen bankier Bleichröder, maar per slot van rekening bleef Rodbertus in Bismarck gelooven. Bismarck was en bleef voor hem een reus.

In die stemming: hoopvol en knorrig, vinden wij hem in zijn laatste levens-jaren op Jagetzow.

Wij hebben voor die jaren een kostelijke bijdrage in de verzameling brieven, die Rudolf Meyer in 1880 en 1881 van hem heeft uitgegeven[2].

Met behulp van die brieven wenschen wij nog ten-slotte het beeld en de inzichten van den ouden Rodbertus te teekenen. Geen enkele van zijn ideeën van vroeger wordt in die zoo oorspronkelijke en pittige brieven, die van 1870 tot 1875 loopen, verloochend. Integendeel: zij vinden in dezen vrijeren en losseren toon telkens haast nog krasser en pikanter uitdrukking.

1) Zie 'Briefe von Lassalle an Rodbertus', 1878, pg. 56. In 1897 stonden werkelijk Duitsche officieren aan den Bosporus, maar .... als steun van Turkije tegen Griekenland.

2) Over 't algemeen zijn die brieven van Rodbertus een ware schat. Wij hopen nog altijd, dat de brieven van Rodbertus aan Lassalle zullen gevonden en uitgegeven worden. In het boekje van Hermann Wagener, 'Aus Rodbertus' Nachlasz', 1886, zijn ook enkele opmerkelijke brieven van Rodbertus opgenomen. Wij troffen nog een belangrijken brief van Rodbertus van 19 Juni 1871 aan in 'Die Zukunft, socialistische Revue', Jahrgang 1877/78 pg. 423. In dezen brief werpt hij een helder licht op de bearbeiding van zijn boek: 'Das Kapital'. Uit al deze brieven ontwerpen wij het beeld van Rodbertus. - Overigens verwijzen wij nog naar boeken van leerlingen en tijdgenooten over hem: een boek van Kozak 1882, een boek van Moritz Wirth (Bismarck, Wagner, Rodbertus) 1883, een boek van Georg Adler 1884, een bijdrage van Julius Zuns 1883, een boek van Karl Jentsch 1899, en voorts een Engelsch boek van E.C.K. Gonner, 'The social Philosophy of Rodbertus', 1899.

Hij is en blijft de socialist, die vast gelooft in een latere opheffing van het grond- en kapitaal-eigendom der particulieren.

De ‘individualistisch-kapitalistische’ fase, zooals hij ze noemt, zal hoogstens nog drie of vijf honderd jaren kunnen duren, dan gaat ze te-niet. In haar plaats komt de (derde) groote transformatie der maatschappij, waarin er enkel eigendom van het inkomen zal zijn. Doch Rodbertus wil de beweging en ontwikkeling van het socialisme nu vastknoopen aan de M o n a r c h i e . Hij wil in Duitschland geen republiek, maar juist een zeer sterke monarchie. Zulk een monarchie zou de sociale questie in conservatieven zin kunnen oplossen, wanneer zij lessen trok uit hetgeen te Parijs tijdens de commune van 1871 gebeurde. Het Staats-idee moest in onze tijden versterkt worden, hoog opgevat worden, haast in antieken zin, en van dien Staat met zijn levens-krachtige vormen moest de monarchie de leiding op zich nemen. De monarchie moest dus sterk gespierd, met gezag optreden. Het begrip: autoriteit verdroeg zich wel degelijk met den nieuwen Staat. Zulk een Staat, die wist wat hij wilde, zou geen politie-Staat moeten zijn. De sfeer van den Staat moest niet zijn de kring van een straf-rechter die angstig maatregelen ging aanwenden: bij voorbeeld tegen de Internationale. Neen, de Staat moest een weg voor de toekomst banen, niet er tegen opzien de keizer-snede soms toe te passen, want het doel moest wezen de sociale questie uit de rij der machts-vragen te rukken en over te brengen in de sfeer der wettelijke verordeningen. Wanneer de monarchie dit tot stand bracht, zou de ware konings-vrede aan het volk zijn gebracht.

Let wel op, dat Rodbertus op het programma van zijn Staatstaak nooit het begrip: reactie tot eenigerlei uitdrukking liet komen. Naar zijn meening trad de historie nooit terug op haar vroegere instellingen. Zoo sterk mogelijk kantte hij zich dus tegen de sociale reactie, die hij bij Hermann Wagener en de ‘Kreuzzeitungs’-partij opmerkte. Reactie was voor hem: ‘elke instelling, die in het verleden geweest en geworden was, en die toch, volgens haar voorstanders, weder in de toekomst zou worden ingevoerd, zonder dat haar bestaans-voorwaarden met den historischen levens-trap van dat toekomst-tijdperk zich verdroegen. Daarom trad hij krachtig op tegen al die bloot historische lucht-spiegelingen, nevel-beelden, optische bedrogs-vormen, die men gewoonlijk als ‘gilden der toekomst’, ‘gilden der stoom-periode’ aankondigt. Deze geheele nieuwerwetsche gilden-opwarming, die van Pruisisch conservatieve zijde beproefd en voor een deel doorgezet werd, vond in hem een scherpen tegenstand. De jonge sociale wijn mocht, volgens hem, niet in oude conservatieve zakken worden uitgegoten. Steeds rukte hij den lieden oude verkleedingen en pruiken af. Hij noemde zich-zelf een hartstochtelijken Staats-economischen ‘Zopf-abschneider’. Evenzeer verzette hij zich tegen het kunstmatig protectionisme, al vervloekte hij de Manchester-theorie, met haar ontbreken van het Staats-begrip, die hij Manchester-krank-zinnigheid (‘Manchester-Verrücktheit’) noemde. Rodbertus - al schoot hij zijn giftigste pijlen tegen wat hij het ‘vrijhandel’-stelsel

noemde - was echter zelf vóór de handels-vrijheid. Van bescherming van den éénen productie-tak boven den anderen verwachtte hij niets. Voor zijn geliefd grond-bezit (‘ich bewege mich in Rusticaliën,’ placht hij te zeggen) vroeg hij voor 't oogenblik slechts gelijkheid van behandeling met het kapitaal, geen voorrechten.

Die vrees voor reactie maakte hem schroomvallig, waar van conservatieve zijde zoo sterk aangedrongen werd op Zondags-rust. Hij nam dit leerstuk aan, wanneer het beteekende een maatschappelijke rust-dag in de arbeids-week, maar hij wilde hier niet weten van een gebod van den godsdienst. Zeer goed had naar zijn meening Napoleon I gezegd: ‘daar de mensen Zondags wil eten, moet hij ook Zondags kunnen werken.’ In het algemeen wilde hij de religie in de sociale aangelegenheden nooit als middel bezigen, ‘Gebruik die termen (religieuse eischen, enz.) niet,’ riep hij Meyer toe. Tegen het versieren der zaken met een Christelijk ‘epitheton’ voer hij steeds los. Men moet, zóó zeide hij, de sociale questie niet te veel vermengen met godsdienst: ‘nicht allzusehr christianisiren’. Zijn eigen opvatting van godsdienst was geheel subjectief. Zijn vriend Meyer, met de catholieke sympathieën, begrijpt hier niets van en begint zich zelfs af te vragen of Rodbertus wel werkelijk godsdienstig was. Ten-onrechte. Rodbertus zegt ronduit: ‘ik kan niet zonder religie zijn: elke politieke, elke nationaal-economische vraag bind ik en knoop ik vast aan God, al zegt de heer “Pfarrer” slechts ongeveer hetzelfde als ik spreek.’ ‘Ik ben zóó religieus - gaat hij voort - dat ik de scheiding van Kerk en Staat voor een dwaling der wereld-geschiedenis houd, die zij eens zal inzien en verbeteren’. Doch sterk was hij gekant tegen het heerschen der Kerk als Kerk. De Kerk moest in Staats-zaken aan den Staat zich onderwerpen. Hij was dan ook een vurig bewonderaar van den zoogenaamden ‘Culturkampf’, dien Bismarck door zijn minister Falk tegen de Roomsch-catholieke Kerk een tijd-lang liet uitvechten. Hij zou dien ‘Culturkampf’ ook nog tegen andere secten hebben willen toepassen, vooral tegen de Joden, die hij haatte, en die hij een gevaar voor de maatschappij rekende. De Staat moest ook hier het evenwicht behouden, door uitwassen af te snijden en in 't algemeen de toestanden te rectificeeren’. Een arbeider is zijn loon waard, zóó schreef hij, maar Bleichröder is zijn millioenen niet waard.

Hij was geen gemakkelijke oude heer. Rechts en links deelt hij in die brieven slagen uit. Steeds gromt hij over hetgeen hij in de kranten moet lezen. Als een oude leeuw stapt hij brommend heên en weder, slingert hij met den staart. Allen hebben 't bij hem verbruid. Overal ziet hij halfheid en lafheid. Op de katheder-socialisten is hij vooral gebeten: hij lacht hen uit met hun geagiteerd aandragen van pleisters, zalfjes en drankjes; hij noemt hun leer een suikerwater-socialisme, en de Eisenacher professoren worden door hem afgesnauwd als ‘impotente Perückenstöcke’. Over hun president Gneist uit hij zich minachtend. Dan weder keert hij zich vergramd tot de ware socialisten. Marx plundert

zijn ideeën zonder hem te citeeren[1)]. Dühring noemt hem zelfs niet. Lassalle begaat voortdurend fouten: zijn productieve associaties zijn geen oplossing, hoogstens een zeer tijdelijke verbetering. Hasenclever moet van tijd tot tijd te-rechtgezet worden. Samter is een gewone beurs-Jood. Kortom, de zweep-slagen knetteren zonder ophouden op den rug der tijdgenooten: heele en halve socialisten. De maatregelen, die de arbeiders of zelven ter verbetering hunner positie ondernemen, of die door hun zoogenaamde vrienden hun worden aanbevolen, vinden ook geen warmen weerklank bij Rodbertus. Hij kritiseert fel de oprichting der 'Gewerbvereine', naar het voorbeeld der Engelsche 'trade-unions' gevormd; hij acht het organiseeren der werk-stakingen een bepaalde fout; hij polemiseert tegen het denkbeeld der 'tantièmes', dat slechts verwarring kan brengen in de goede onderscheiding van kapitaal en arbeid; hij vindt zelfs, dat men het arbeids-contract te veel onder de hoede van het publieke recht gaat brengen, in plaats dat men het loon werkelijk gaat verbeteren. Slechts de instelling van arbeidsraden vindt bij hem genade.

Zóó, kregelig en gramstorig over den loop der maatschappelijke zaken, bracht hij zijn dagen te Jagetzow door. Overigens bleef hij min of meer 'grand-seigneur'. Gastvrij ontving hij de weinige vrienden die bij hem wilden komen. Zijn vrouw en dochter hielden de eer van het huishouden op. Trouwde de dochter, dan kwam zij later spoedig met de kinderen in het ouderlijk huis vertoeven, en wij zien Rodbertus met zijn twee jonge kleinzonen op zijn goed rondwandelen. In de twee laatste jaren van zijn leven, werd hij in zijn studie telkens belemmerd door een oog-lijden, waarvoor hij in den vreemde, ook in Lugano, verzachting zocht. Dit werkte ook niet gunstig op zijn humeur. Intusschen bleef hij tot aan zijn dood, 6 December 1875, de geduldige, belangelooze zoeker der waarheid op het gebied der maatschappij.

Hij meende den tijd te hebben. Ook de maatschappij behoefde zich niet zenuwachtig te haasten. De sociale transformatie zou zóó spoedig niet aanbreken.

Voorloopig vroeg hij slechts - maar dit met aandrang - een rechtvaardiger verdeeling van het inkomen der maatschappij tusschen de grond-bezitters, de kapitalisten en de arbeiders. Voor deze drie categorieën, die uit het nationale product hun aandeel krijgen, schiep hij in zijn brieven types, die in de sociale literatuur een plaats zouden bekomen. Den grond-bezitter noemde hij den heer 'Gütergeier', den gier, die de natuur slechts voor zich geschapen rekent. Den kapitalist gaf hij den naam van 'Bleifeder', met doorzichtige zinspeling op het werken en bloeien van den Joodschen bankier Bleichröder, die, toen iedereen de oorlogsschatting, welke zijn vriend Bismarck van Frankrijk vorderde,

1) Op dit verwijt antwoordde later Fr. Engels in verschillende voorredenen, die hij vóór Marx's boeken plaatste: bijv. in de inleiding der vertaling van het geschrift van Marx tegen Proudhon, 'Das Elend der Philosophie', Editie 1885.

tamelijk hoog vond, eenvoudig opmerkte, dat hij bij 't becijferen van winsten niet gewoon was te tellen van de geboorte van Christus af, maar van den aanvang der wereld. Den arbeider noemde hij Ezau, omdat hij zijn recht van eerst-geboorte verkocht voor een schotel linzen.

Rodbertus wilde nooit een ‘agitator’ zijn, vermeed daarvan zorgvol den schijn. Hij liet Ezau zwerven en dulden. Maar na hem en tijdens zijn leven zou komen de man, die den Duitschen Ezau werkelijk opriep: wij noemen Lassalle.

Hoofdstuk IV.
Ferdinand Lassalle.

Deze zou de volks-beweger onder de Duitsche arbeiders zijn. De ‘a g i t a t o r’, die in vlammenden stijl, door gesproken woord of bondig geschrift, de massaas wist op te wekken en te beheerschen, ze uit de gewone baan van hun denken en gevoelen ontrukkend, om haar een andere toekomst voor te stellen.

I.

Bij hem hebben wij dus vooral op den persoon, op den onmiddellijken invloed en werking eener individualiteit, te letten.

Hetgeen ons dadelijk bij hem treft, is de groote hoeveelheid geleerdheid, die hij door aanleg en studie zich verworven heeft, van oppervlakkigheid is bij hem geen sprake, Hij is sterk gewapend met de uitrusting der wetenschap, maar draagt dat pantser, het zware harnas, zoo licht alsof het een veêr was. De velden der wijsbegeerte, der filologie, der geschiedenis, der rechts-wetenschap en der economie zijn door hem doorploegd, maar de toehoorders - als hij spreekt - merken haast niet, dat er inspannend werk is voorafgegaan. Zij geraken onder de bekoring van een bedwelmend talent. Men bespeurt slechts, dat hij nooit één wetenschap geïsoleerd behandelt, maar altijd den blik houdt op het geheel, op het gansche leven. De filosofie - en wel die van Hegel - beheerscht hem.

Wat evenzeer zijn volgers trekt, is de jeugdige kracht die hem doordringt en van hem uitgaat. Van zijn eerste optreden tot aan zijn sterven - hij wordt 39 jaar - blijft hij jong. Hij sterft zelfs in een duel om een liefdes-geschiedenis. Zijn leven is vervuld met passies van allerlei aard. Hij leeft ‘intens’, haastig, vurig. Hij heeft moed en durft. Het temperament der revolutionnairen drijft hem voort. Maar hij is overmoedig: hij schaamt zich nooit. Waar hij ook staat, en 't meest op de bank der beschuldigden, blijft hij meester van zijn omgeving. Men is bang voor hem. Van zijn boog, dien hij los en luchtig schijnt te hanteeren, suizen met dreunenden klank de pijlen. Zijn tijd-genooten weten ons te vertellen, dat hij zenuwen van staal heeft. Wij leggen voor ons ook

hierop den nadruk, dat hij idealist is, in al zijn denken en opvatting. Marx en Engels baseeren hun socialisme op wat zij noemen een materialistische wereld-beschouwing. Deze jonge held voelt - hoe hemelsbreed van hem verschillend - toch altijd sympathieën met een Schiller.

Hij is daarbij 't type van den modernen Jood, zooals onze negentiende eeuw dien kent. De Jood, die afgevallen is van het geloof zijner vaderen, doch in afstamming van ras, in alle eigenaardigheden, Jood blijft, en die nu vooral, daar de steile geloofs-wereld door hem verlaten is, van het fijn-beschaafde wereldsche leven wil genieten. Zoon is hij van een eeuwen-lang vervolgd ras, een ras, dat in onze Westersche maatschappij altijd zijn plaats opnieuw moet veroveren, op-nieuw moet handhaven. Vandaar, bij de uitnemendsten onder hen, naast het gloeien van den hartstocht. een koel berekenend hoofd: een zich volkomen bewust zijn van elken stap dien men zet; een schikken en arrangeeren van het leven en de levens-omstandigheden; soms een onaangenaam aandoend zelf-gevoel, dat in onze meer sobere opvatting nauw verwant is aan waan. Lassalle deelt die eigenschappen. Uit zijn Oostersche afstamming heeft hij overgehouden groote verbeeldings-kracht en te-gelijk liefde voor uiterlijk effect. Hij houdt van een ‘mise-en-scène’. Hij bemint het decoratief, in 't algemeen het vertoon. Hij is theatraal, hoogdravend soms tot op de grens van het schetterende. Al wat hij doet ‘c'est voulu’. Hij poseert. Vol pathos deinst hij niet terug voor het melodramatische. Hij zoekt de toejuiching der anderen: hij wil geapplaudisseerd worden: veel te veel houdt hij van de pauken en trompetten, van de trommel-slagers van zijn roem Altijd en altijd, ook als het waarlijk niet noodig is, zoekt hij te imponeeren. Hij wil den kamp-prijs genieten, waarvoor hij werkt, maar bij het wezen verlangt hij te-gelijkertijd den schijn. Hij raakt ‘den Jood’ nooit kwijt.

Met dit alles hangt samen een uitgesproken lust voor macht. Altijd heeft hij eerbied voor kracht Die zin begeleidde en steunde zijn ‘Staats’-vereering. Zijn lievelings-woord, dat hij als bijvoeglijk naamwoord gebruikt, is: van ijzer, van metaal. Ontelbaar komt die qualificatie in zijn geschriften voor. Hij praat telkens van metalen wetten, van ijzeren noodzakelijkheden, van ijzer dat de vorst is van den man, van het metalen lot, van de metalen teerlingen. Hem overkwam vreugde, als hij macht zag. In dat opzicht is hij een kind van het Duitschland, dat van Hegel naar Bismarck is geleid. Inderdaad heeft hij evenals Rodbertus een tijd-lang op Bismarck zijn hoop gezet. Met dien Bismarck had hij trouwens één trek gemeen: hij leefde en ademde op, zoodra er felle oppositie tegen hem gevoerd werd. Tegenstand van anderen gaf hem kracht: het was voor hem een gelegenheid macht te krijgen. Vooral in den strijd ontvouwde hij zijn kracht. Niet verdedigend, maar aanvallend ging hij steeds te-werk. Hij trad gebiedend op. Een geweldige wils-kracht en energie waren hem eigen. In dien man stak in zijn beste oogenblikken, iets van den trots van een titan.

Al de trekken, die ik hier opnoem, maakten hem voor de taak

van volks-leider bij uitstek berekend, gaven hem als zoodanig merk en stempel.

Inderdaad is en blijft hij voor de nakomelingschap de demagoog. Zijn oorspronkelijkheid zit in het practische deel van zijn optreden, niet in het theoretische deel. Dat laatste heeft hij ontleend aan Rodbertus, Marx en anderen. Wetenschap, hoe breed en forsch hij haar ook beheerschte, stond bij hem op den tweeden trap. Zijn wetenschappelijk onderzoek moest leiden tot een doel. Zijn onbetwistbare eigenaardigheid bestond in de verbinding van groote wetenschappelijkheid met de vatbaarheid om door iedereen - geleerde en werkman - begrepen te worden. Eén eigenschap miste hij misschien voor het 'demagoog'-zijn. Hij had, als redenaar, niet de breede borst en de stentor-stem bij voorbeeld van een O'Connell. Zijn stem was een stem uit keel en hoofd: een hooge stem. Doch niettegenstaande, ook met dat gebrek of gemis, was hij een geboren redenaar, zooals de antieke wereld ze gekend heeft. Alles nam bij hem een plastischen vorm aan. Hij wist zijn gedachte altijd te kristalliseeren en daaraan glans te geven. Hij sleepte mede. Zijn stijl is misschien wat mager, zijn woorden-keus wellicht eenigszins arm, zijn beelden mogen, hoe treffend ook, een enkelen keer incorrect zijn; hij moge, wanneer men hem met den echt-Germaanschen Rodbertus vergelijkt, ons toeschijnen een soort internationaal Duitsch te gebruiken, doch de logische bouw der redeneering is onverbeterlijk. Tegenover den in frases zwemmenden kranten-praat zijner economische tegenstanders staat hij in éénige distinctie. Hij is volks-man, straks sociaal-democraat, maar te-gelijk een aristocraat van den geest.

En toch kleeft er aan geheel zijn verschijning en optreden zekere bijsmaak. Maurice Barrès spreekt van zijn 'allures fâcheuses de viveur romantique, voire de ténor qu'agréeraient des imaginations byronniennes'[1]. En niet geheel ten-onrechte. Bij al de groote hoedanigheden, bij de kracht die hij ontwikkelt, krijgt men toch ook telkens den indruk van iets ijdels. Er is een acteurs-aanleg in hem, de min-goede eigenschap van een virtuoos. Hij schijnt soms niet zoozeer een taak te vervullen, als een rol te spelen. Telkens meent men overdrijving te bespeuren, zelfs van het juiste motief. Het ware reine gemoed ontbreekt. Er is soms iets gemaakts, iets kwâjongensachtigs in zijn verwijten aan zijn tegenpartij. Hij geeft toe aan overprikkeling. Aanmatigend staat hij de wereld te beschuldigen. Bij zijn aanloop tegen de gevestigde maatschappij doet hij soms aan een Catilina denken. Hij ziet niet op tegen wat wij schandaal noemen. Hij pocht op wat hij weet, en gebruikt dan snoevende uitdrukkingen van een Gasconjer. Hij vervalt dan zelf in de frases van een rhetor. Hij zet zich altijd in postuur. Er was daarbij altijd iets gezochts, iets aanstellerigs en opzichtigs in zijn zin voor weelde en elegante vormen. Zijn behoefte om te brilleeren ergert. Grillig was zijn opzet, om voor de arbeiders

1) Zie geheel de opmerkelijke teekening van Lassalle door Barrès, in zijn: 'L'Ennemi des Lois', Editie 1883, pag. 165-170.

altijd op te treden in keurig-moderne salon-kleeding: rok en gelakte laarzen. In dat opzicht miste hij waarachtigen smaak en houding, die hij van de echte aristocraten had kunnen leeren. De wereld van goede vormen en tact kon in hem blijven zien den Joden-jongen van weleer.

Hij had echter voor die mannen der ouderwetsche wereld slechts een hoonlach over. Met zijn stalen, strakken blik keek hij vast hen aan.

Hij verbeeldde zich door zijn uiterlijk optreden, door zijn voorkomen, reeds eenigen indruk te maken. Trouwens hij was van groote gestalte, had oogen als van een arend, en in zijn profiel iets van een Romeinschen kop. Zijn ons overgeleverd portret - wij zijn 't geheel met Maurice Barrès eens - doet echter waarlijk niet aan mannelijke schoonheid denken. Maar, romaneske Duitsche vrouwen vonden hem zoo leelijk niet, en wonden zich dan op tot liefde voor hem, die voor haar geen passie in het hart, maar in het brein gevoelde.

Op één punt was hij een aristocraat. Geldzucht heeft hem later nooit bewogen. Behalve voor zijn louter wetenschappelijke boeken heeft hij nooit geld voor zijn schrijven willen ontvangen[1)].

II.

Hij was den 11^{den} April 1825 te Breslau, op de grenzen der Germaansche en Slavische wereld, in een Joodsch gezin geboren. De vader, Heyman Lassal - eerst in 1844 bij een bezoek aan Parijs nam de zoon den meer Fransch klinkenden uitgang Lassalle aan - had in Breslau een ‘en-gros’-zaak in zijden stoffen en geweven goederen, met een magazijn beneden in 't huis, waar men uit de overwelfde straat in kon stappen[2)]. Die vader was in goeden doen: vermogend en deftig in zijn stand, doch een min of meer lastig, driftig en licht uitvarend heer, niet goed te spreken als er iets ongewoons in zijn huis voorviel: een kleine huis-tiran, die er soms op los-sloeg. De moeder was goedig, doch altijd bezorgd, en nog al doof. Het gezin had twee kinderen. Een dochter, Frederike, mooi en levenslustig doch erg nerveus; zij was als meisje spoedig verloofd met haar neef, Ferdinand Friedländer, die als ingenieur zijn weg door het leven zou maken; hij was een moderne ‘homme d'affaires’, noemde zich ‘le chevalier

1) Zie over hem in het algemeen ‘Lassalle's Briefe an Marx und Engels’ uitgegeven door F. Mehring, 1902. De brieven loopen van 1849-1862. Zie ook de zoogenaamde ‘Intime Briefe Ferd. Lassalle's an Eltern und Schwestern’ uitgegeven door Ed. Bernstein, 1905. Vergelijk over die laatste brieven ‘Die neue Zeit’ 1904/1905, II, pag. 774.

2) Zie ook Lassalle, ‘Herr Bastiat Schulze’, enz. in de complete uitgave van Lassalles ‘Reden und Schriften’, deel III, Editie 1893, pag. 73/74.

Friedländer' en kwam vooruit[1]. De zoon, onze Ferdinand, was reeds dadelijk als knaap wereldwijs en 'altklug', een slecht scholier, maar toch alles wetend, en met een zin voorzien om 'carrière' te maken, iets te zijn, en geld te bezitten.

Het gezin behoorde tot de zoogenaamde vrijzinnige, niet-orthodoxe Joden: zij volgden een liberalen rabbi, dr. Geiger. Wij bezitten van den zoon een dag-boek, dat hij - 15 en 16 jaren oud - in 1840 en 1841 heeft gehouden. Het is 1892 door Paul Lindau uitgegeven[2]. In dat dag-boek zien wij Lassalle in knop, met al de eigenschappen, die hem later zouden kenmerken. Wij zien een jongen in zijn vlegel-jaren, hoogst bekwaam, doch zeer ijdel, zeer egoist, en altijd er op uit om effect te maken, hartstochtelijk bovenmate: als hij haat, haat hij vooraltijd. Hem ergert reeds dadelijk de questie van het Jood-zijn. Altijd ondervond hij in zijn kindsheid speldeprikken wegens die Joodsche afstamming. Steeds knelt hem die soort zedelijke achterstelling. Hij begrijpt zeer goed dat het 't ras is, en niet de godsdienst die hier klemt. Hij wil dus het ras opheffen uit den toestand van onderdrukking. Hij wil voor die Joden een redder zijn, hen wreken. Want hij voelt voor die Joden, voor al hun oude zeden en gebruiken. Daar is in dat dag-boek (pag. 251) een uiterst aandoenlijke bladzijde over de viering van het Paasch-feest in het vaderlijk huis, rondom de oude tafel; een bladzijde die doet denken aan het schoone fragment van H. Heine: 'Der Rabbi von Bacharach'. Overigens is de jongen, misschien ook ten-gevolge van zijn verbitterde stemming over de Joden-questie, brutaal, vol zelf-gevoel en grootspraak. Hij is onbescheiden, oefent zich in het maken van woeker-winsten door aan zijn jeugdige vrienden geld te leenen of dingen te verkoopen, kent geen ontzag, is zonder verschooning, onverbiddelijk, doch gelooft aan zich-zelf. Op zijn 16de jaar is hij reeds politiek-radicaal. Hij is revolutionnair-democratisch; hij windt zich op voor de republiek..... maar hij bekent het zich-zelf: als hij prins was geboren zou hij door-en-door een aristocraat zijn. Hand aan hand daarmede gaat een zin voor 't elegante. Hij wil zich altijd goed kleeden, fijn dandy-achtig. Hij kan schermen en de wapens hanteeren.

Want hij wil in de wereld een rol spelen, niet, zooals zijn vader, winkelier en handelaar blijven. Wel gaat hij eenige maanden naar de handels-school te Leipzig - hoewel niet, zooals men vroeger meende, gedwongen door den vader - maar toch, koopman wil hij niet zijn. Hij verlaat dus de Leipzigsche handels-school en is

1) Zie latere portretten van den vader en de moeder in het boekje: 'Eine Liebes-Episode aus dem Leben Ferdinand Lassalle's', 1878, pg. 74 en 75. Over Friedländer, die dáár een parvenu heet, zie pg. 80 en 81. De dochter huwde als weduwe Friedländer later met den Oostenrijkschen hoofdofficier von Wareka.

2) Zie 'Ferdinand Lassalle's Tagebuch', herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Paul Lindau, Breslau, 1891. Wij eiteeren den tweeden druk.

een oogenblik in tweestrijd wat te worden. Het meest lacht hem toe schrijver, auteur te zijn. Altijd-door zit hij te lezen in Heinrich Heine, voorts in Börne. Hij wil gaan studeeren, doch niet met 't oog op een beroep: hetzij voor advocaat of geneesheer. Neen, hij wil studeeren in 't algemeen: de geschiedenis, de menschheid.

Hij gaat dus in de herfst van 1841 studeeren te Breslau, daarna te Berlijn. De antieke wereld trekt hem aan. Hij werkt eerst in de filologie, daarna in de filosofie. Böckh, Savigny en Alexander von Humboldt worden zijn lievelings-meesters en zijn van hun kant vol lof over den jongen student. Deze ontwerpt reeds toen een plan om een groot boek te schrijven over Heraclitus. Voorts denkt en werkt hij geheel en al in den geest van Hegel. Het kolossale genie van dien Hegel beheerschte hem. Onder diens invloed oefent hij zich in de dialectiek van den geest. Te-gelijkertijd, de consequenties van zijn eigen gedachten doortrekkend volgens de lijnen van Hegels stelsel, nadert hij het revolutionnaire streven van het zoogenaamde ‘Jong-Duitschland’.

Toen hij 19 jaren oud was, had hij zijn studiën voleindigd. Het was het jaar 1844. Hij ging nu - zijn ouders toch waren vermogend en stelden hem daartoe in staat - op reis, naar den Rijn, naar Parijs, om in de bibliotheken (voor een studie over den wijsgeer Heraclitus) te werken, en het leven der wereld te leeren kennen. Dáár in Parijs - zich bewegend te-midden der in die stad toevende Duitsche elementen - leert hij de Fransche socialistische beweging kennen, vooral die van Louis Blanc. Ongemerkt, geleid door zijn geavanceerde begrippen, voelt hij zich socialist. Of hij toen met Karl Marx - het is 't jaar van de ‘Deutsch-Französische Jahrbücher’ en van den ‘Vorwärts - bekend is geworden, blijkt niet. Wèl gaat hij veel om met Heinrich Heine, toen 46 jaren oud, wien hij aanbevolen was, en wien hij in geldzaken - een strijd over een erfenis - een dienst bewees. Brieven daarover van Heine aan Lassalle zijn in Heines brieven-verzameling te vinden. Bewonderende brieven. Onder die brieven is uiterst merkwaardig de brief van Heine aan Varnhagen von Ense, dien Lassalle als introductie medekrijgt, als hij naar Duitschland terugkeert. De brief teekent den nieuwen tijd en de nieuwe jonge mannen, die daarin zullen optreden. De inhoud luidt als volgt: ‘Mijn vriend, de heer Lassalle, die u dezen brief brengt, is een jonkman met de uitstekendste geestes-gaven, met de grondigste geleerdheid, met het breedste weten, met de grootste scherpzinnigheid, die mij ooit is voorgekomen; met het rijkste talent der voorstelling verbindt hij een energie van het willen en een handigheid in doen, die mij in verwondering zetten; en wanneer zijn sympathie voor mij niet verflauwt, verwacht ik van hem den werkzaamsten steun. In elk geval was deze vereeniging van weten en kunnen, van talent en karakter, voor mij een vreugde-vol verschijnsel.... De heer Lassalle is toch zulk een scherp afgedrukte, gestempelde zoon van den nieuweren tijd, die niets van de bescheidenheid en zelfverzaking (“Entsagung”) weten wil, waarmede wij min of meer huichelachtig onzen tijd hebben doorgezanikt en

doorgelogen. Dit nieuwe geslacht wil genieten en zich in het zichtbare doen gelden. Wij, de ouden, bogen ons deemoedig voor het onzichtbare, streefden naar schaduw-kussen en blauwen-bloemen-geur, onthielden ons en weenden, en waren toch misschien nog gelukkiger, dan die harde gladiatoren, die dáár zoo stout den dood in den strijd te-gemoet gaan'.

In Duitschland teruggekeerd had Lassalle het plan in Berlijn te gaan werken als geleerde. Hij wil zijn ontworpen boek over Heraclitus ter-hand nemen. Hij had den tijd, want in geld-zaken kende hij, door de hulp van zijn vader, geen druk van zorgen. Reeds had hij een positie niet zonder glans; met allerlei talenten stond hij op een goeden voet. Daar geraakte hij - het was Januari 1846 en hij was dus 20 à 21 jaar - op een zij-weg.

III.

Hij leerde kennen, geïntroduceerd door een zijner vrienden (een jong geneesheer dr. Mendelssohn), de gravin von Hatzfeldt.

Zij was toen tweemaal zoo oud als Lassalle 41 jaar, - geboren 10 Augustus 1805 - nog altijd schoon en imponeerend, van groote gestalte, hartstochtelijk, en diep ongelukkig. Zij was van hoogen catholieken adel en bewoog zich in de allereerste kringen. Doch de geheele Duitsche wereld dier dagen wist dat haar leven een tragedie was. Zelve eene von Hatzfeldt - haar oudste broeder was vorst von Hatzfeldt en een tijd-lang gezant te Parijs - was zij, als offer van 'twisten' over de goederen der Hatzfeldten, op haar 16de jaar, in 1822 met haar neef den graaf Edmund von Hatzfeldt gehuwd, en die graaf was een 'brute', een ellendeling. Hij maakte haar het leven, twintig jaren lang, tot een hel, verkwistte al de goederen en gelden, vloog van de ééne maîtresse naar de andere, ontrukte aan zijn vrouw de twee oudste kinderen: de oudste zoon werd vèr van haar opgevoed, het meisje geduwd in een klooster; nù wilde hij juist het derde kind - Paul, in later dagen gezant van Duitschland[1)] aan het Engelsche hof - wegnemen; hij wilde thans scheiden, maar, ten-einde de goederen en het geld der vrouw te behouden, scheiden zóó dat op de vrouw de smet en oneer viel. Hij zocht dus haar ontrouw aan te wrijven. Hij mishandelde haar, sloeg haar, en sloot haar op in een zijner kasteelen. Men bedenke daarbij, dat zij voor dien tijd min of meer

1) Paul von Hatzfeldt neemt 30 October 1901, 70 jaren oud, zijn eervol ontslag als gezant te Londen. Hij was 44 jaren in staatsdienst geweest: gezant te Madrid, te Constantinopel, te Londen. Bismarck had hem als diplomaat geavanceerd. Hij was sinds 1888 te Londen; den laatsten tijd lijdend; † 21 November 1901 te Londen. Hij was catholiek. In den oorlog tegen Frankrijk was hij altijd in de omgeving en den dienst van Bismarck. Zijn brieven aan zijn vrouw uit dien tijd, uit het Fransch in het Duitsch vertaald, komen November 1906 uit. Zie over graaf Paul von Hatzfeldt (die nog altijd de papieren en brieven van Lassalle bezit) 'Die neue Zeit' 1901/1902 I, p. 193, seqq.

een vrouw was met hoogere aspiraties, een vrouw die wat beteekende, invloed wilde hebben, op wie de lectuur van George Sand misschien haar uitwerking had gehad; kortom die overhelde - ook door het gedrag van haar man - tot wat wij thans emancipatie noemen. Zij had zich reeds meermalen tot haar broeders en zwagers gewend. Haar oudste broeder deed dan ook een stap bij den koning, om den graaf tot zijn plicht te brengen. Maar zij wilden om den dood geen proces: zij waren bang voor de ruchtbaarheid die het familie-drama zou krijgen. Zij hielpen dus verder niet; hielden zich koel ter-zijde.

Daar leert zij den jongen Lassalle kennen. Door een toeval is deze getuige van een lijdens-tooneel ter-wille van dien jongen Paul, in 1831 geboren. Bij hem gloeide nu het gevoel om onrecht te willen wreken. Hij had een Oosterschen ridderlijken zin. Hij zal haar redder worden. Eerst wil hij met den graaf duelleeren, doch de graaf laat den 'dommen Joden-jongen', zooals hij hem noemde, uit zijn huis gooien. Toen biedt Lassalle de gravin aan haar proces tegen den graaf te voeren. De gravin neemt het aan en onstuimig gaat Lassalle er op in. Hij vordert wettelijke scheiding en teruggaaf der goederen van de vrouw. Eigenlijk was hij geen jurist. Doch hij dwong zich het recht te kennen, om haar advocaat te kunnen zijn. Het werd een geweldige zaak. Voor 36 rechtbanken voerde hij het geding. Het was een schandaal-proces: over echtbreuk, over scheiding, over kinderen, over goederen, over wat niet al. Eerst in 1854, dus acht jaren later, heeft hij voor de gravin een bevredigende uitkomst verkregen. De 'domme Joden-jongen' heeft het proces toch eigenlijk gewonnen.

Doch hij is niet onverlet uit dien strijd gekomen. Allerlei middelen, goede en slechte, zijn door hem gebruikt om den kamp te winnen. In modder en slijk moest ook hij zich begeven: onverbiddelijk den graaf vervolgen, spionneeren, stukken wegnemen en dergelijke dingen doen Modern ging hij er op los, zonder door vormen zich te laten ophouden. En zijn maatschappelijke positie werd door die relatie met de gravin voor altijd bedorven.

Een episode uit dien strijd is het wegnemen eener 'cassette'. Als medeplichtig aan die daad wordt hij 6 Februari 1848 uit Berlijn uitgewezen[1)], daarna een zestal maanden in de gevangenis gehouden, later nog met twee maanden opsluiting gestraft, totdat hij in Augustus 1848 van alle vervolging vrijgesproken wordt. In dat incident hield hij nu, op 23-jarigen leeftijd, 11 Augustus 1848 te Keulen vóór het koninklijk Assisen-hof en de gezworenen zijn verdedings-rede 'wider die Anklage der Verleitung zum Kassetten-Diebstahl', de zoogenaamde 'K a s s e t t e n - R e d e ', zijn eerste groote rede, in breeden stijl gehouden, ongemeen talent-vol, model reeds van zijn latere redevoeringen. De aanleiding was deze. Het gebeurde in het jaar 1846. Lassalle was bezig met twee jonge Israëlietische vrienden, beiden rijk: den dertig-jarigen dr. Mendelssohn en den 'Gerichtsassessor' Oppenheim, het materiaal te

1) Zie 'Die neue Zeit', 1902/1903, II, p. 457.

verzamelen om het proces tegen den graaf te voeren. Tegen allerlei modder moesten zij daarvoor niet opzien. Aan den Rijn vertoefden zij op 't oogenblik, want de gravin was te Dusseldorf, de graaf te Aken. Hij was dáár met eene zijner maîtresses, de baronesse von Meyendorf, een Hollandsche van geboorte, met allerlei relaties, want haar zwager was de Russische gezant, haar vriendin de prinses Lieven, voorts was zij intrigante bij uitnemendheid en deed zij voor de Russische en Fransche regeering dienst als spion. Reeds had de graaf in 1845 al zijn allodiale goederen aan den linker-Rijn voor een betrekkelijken spot-prijs (586,000 thalers) verkocht, altijd bezig zijn vermogen te verkwisten. Nu hoorde men, door een kamenier, dat hij een notarieel stuk had doen opmaken, waarbij hij in den vorm van een hypothecaire leening een schenking aan de baronesse maakte, waardoor hij haar toekomst verzekerde. Dit stuk zou op de registers der hvpotheken moeten worden ingeschreven. Nieuwe geldelijke offers had de graaf dus voor haar over. En dat: terwijl de gravin een voor haar vermogen en stand spaarzame uitkeering kreeg, want de rechter had eindelijk tijdens het proces 8000 thalers jaarlijks haar toegestaan. Men moest dus trachten ter-wille der kinderen, ter-wille ook van den jongen Paul Hatzfeldt, die recht had op een majoraat, dat stuk ongedaan te maken. Gelukkig ontbrak er iets aan den vorm van het stuk. De baronesse von Meyendorf trok met het stuk naar Keulen, om het in orde te doen maken. Onmiddellijk reisden nu Lassalles twee vrienden: Mendelssohn en Oppenheim, haar na, en gingen in hetzelfde hotel logeeren: 't hotel van Mainz, waar zij haar intrek had genomen. Toen den volgenden dag de deur van haar kamer, bij afwezigheid der barones, openstond, trad Oppenheim binnen, nam ijlings de cassette, waarin het stuk lag, en wierp die op zijn kamer in den koffer van Mendelssohn. Toen stoven zij met hun buit weg. De baronesse, op haar kamer teruggekomen, bemerkte den diefstal en riep de politie. Mendelssohn was echter reeds met het stuk naar Parijs. Oppenheim echter was gebleven en werd gevangen genomen. Het proces over het wegnemen dier cassette begon, en Lassalle werd als medeplichtige op de bank der beschuldigden geplaatst. Het proces had een afwisselenden loop. Oppenheim werd in December 1846 vrijgesproken en onttrok zich verder aan alles. Mendelssohn kwam na Oppenheims vrijspraak terug, doch werd niet vrijgesproken. Het vonnis luidde voor hem vijf jaren gevangenis; wel kreeg hij genade, doch hij moest uit het land[1)]; hij stierf in den Krim-oorlog. Lassalle moest nog voor zich-zelf zorgen. Hij droeg nu 11 Augustus 1848 zijn verdediging voor.

Zijn pleidooi was een meesterstuk. De juridische questies, die hij uitéénzette, laten ons nu vrij koud, doch warm treffen ons twee punten, die thans ook nog merkwaardig blijven. Allereerst de ontvouwing, waarom hij de gravin hielp. Zij stond alléén. Haar

1) Zie daarover Lassalle Brieven aan Sophie Solutzeff en ook ‘Die neue Zeit’ 1904/1905, I, p. 521.

familie liet haar onbeschermd. De hooge wereld keerde haar den rug toe. Welnu, hij (Lassalle) zou hier den ridder-dienst volvoeren. Daar gloeit een pathos in die betuiging en verklaring, die zelfs nu - na zoo langen tijd - bij het lezen van die woorden indruk maakt. Dan treft ons nog meer bijzonder zijn verdediging van zich-zelf tegen het gemompel, dat hij in liefdes-verhouding tot de gravin stond. Natuurlijk kwam altijd die bedenking op: het is een liefdes-aangelegenheid tusschen u beiden. Merkwaardig is het nu, met welk een 'sans-gêne', met welk een brutale openheid hij die zoo uiterst teedere zaak behandelt, en toch weder zóó haar voordraagt, dat men geen steen op hem werpt. Lassalle toonde zich hier los van vroegere traditie; geheel anders dan de romantische generatie van vroeger bekeek hij de zaken: al was hij ridderlijk, hij was het op zijn manier[1)].

De rede van Lassalle te Keulen duurde zes uren lang. Hij werd vrijgesproken. Toen hij in Augustus 1848 vrijkwam, had hij tijd en gelegenheid aan de politieke gebeurtenissen dier dagen deel te nemen. Het was toch voor Pruisen het revolutie-tijdvak, dat wij boven in onze bladzijden 89 tot 94 - bij het behandelen van Rodbertus - geschetst hebben. Men volgde in alle steden van den Rijn met de levendigste belangstelling en met ingehouden drift het langzaam maar zeker veldwinnen der reactie. Toen eindelijk op den 8sten November 1848 generaal Brandenburg de Nationale vergadering verdaagde en uit Berlijn verplaatste, begon er in al die steden opschudding en rumoer. De revolutionnaire groepen aldaar teekenden adressen van hulde-betoon aan de Nationale vergadering te Berlijn. Deze kwam, zoo goed als het ging, van 9-15 November in Berlijn toch te-zamen, en slingerde van haar kant de aanklacht wegens hoogverraad tegen de ministers. Drie keeren werd echter de Nationale vergadering te Berlijn door militair geweld uit elkander gedreven. Toen nam zij eindelijk het besluit - 227 leden der Nationale vergadering kwamen daartoe in de Milenz-zaal te Berlijn bijéén - tot weigering van het betalen der belastingen.

Zóó was de stand der zaken tegen het einde van het jaar 1848 en de eerste maanden van 1849.

In de Rijn-provinciën vooral werd nu de stemming hoe langer hoe heftiger. Dáár had de alleruiterste fractie der revolutie-partij post gevat, en wèl te Keulen. Karl Marx had zich dáár gevestigd met zijn vrienden. Zij hadden zich in die stad verbonden met de radicalen onder Heinrich Bürgers. Te-zamen werd toen besloten een groot dagblad op touw te zetten, dat de radicaal-socialistische denkbeelden zou verbreiden. Aldus kwam 1 Juni 1848 voor het eerst uit de 'Neue Rheinische Zeitung'. Het blad - welks werking wij beschreven hebben in ons vierde deel pag. 403 en volgende - heesch de revolutie-vlag toen de reactie begon. Onder de

1) Zie de rede in Ferd. Lassalles 'Reden und Schriften', deel III, 1893, pag. 303-387. Wij vestigen de aandacht op de passages bladz. 334-338 en pg. 338/339.

schrijvers, die er artikelen inzonden, behoorde nu ook Ferdinand Lassalle[1]. De Pruisische regeering vervolgde het blad. Den 9den Februari 1849 werd Karl Marx vóór de jury te Keulen gedaagd, en werd hem een proces aangedaan wegens het beroep op den gewapenden weêrstand van het volk. Den 16den Mei 1849 werd Karl Marx uit stad en land gewezen, en 19 Mei 1849 eindigde het blad.

Doch ook tegen Lassalle begon een proces der regeering. Hij leefde nu te Dusseldorf bij de gravin von Hatzfeldt, in de geboortestad van Heinrich Heine. In levendig verkeer stond hij met Karl Marx te Keulen, met wien hij het geheel eens was. Tegenover de naderende en ingetreden reactie nam hij hetzelfde standpunt in als de redactie van de 'Neue Rheinische Zeitung'.[2] In dien geest sprak hij op een volks-vergadering 17 September 1848 te Worringen (bij Keulen) op een weide aan den Rijn[3]. Toen de Nationale vergadering het besluit nam tot weigering van het betalen der belastingen, wekte Lassalle in zijn Dusseldorfschen kring overal tot die weigering op. Hij was in die dagen republikein en socialist, lid te Dusseldorf van de democratische volks-club. Die democraten-club had besloten zich desnoods gewapenderhand in de bres te stellen voor de Nationale vergadering. Cantador, het hoofd der 'Bürgerwehr', liet dag en nacht kogels gieten. Lassalle publiceerde 19 November een adres, waarin gezegd werd dat de Nationale vergadering de wettige regeerings-macht van het land was. Tot actieven weêrstand, niet langer tot passief verzet, werden door hem de burgers van Dusseldorf en omstreken opgeroepen. Den 21sten November 1848 richtte hij tot Johann Stangier in Wolfen, in den 'Kreis' Altenkirchen, een brief om het platteland tot daden aan te manen. Op dienzelfden 21sten November ging hij met een arbeider Peter Weyers naar Neusz, om een volksvergadering bij te wonen en tot handelen aan te sporen. Weyers voer heftig uit tegen den koning: 'dood aan den koning', weêrklonk 't uit zijn mond. De regeering talmde nu niet. Den 22sten November 1848 werden Lassalle en Weyers gevangen genomen, evenzoo Cantador, dien men echter spoedig losliet. Het proces begon nu tegen Lassalle. Bijna zes maanden toefde Lassalle weder in de gevangenis. Het openbaar ministerie was het optreden van Lassalle in de cassette-questie nog niet vergeten. Men beschouwde hem van dien kant als een gevaarlijk sujet. Dus werd de instructie

1) Doch Marx was toch toen niet zeer sympathiek voor hem, wegens dat 'Cassette'-proces, zie Bernstein 'Documente', December 1901, p. 159; eerst langzamerhand kwam er meer waardeering bij Marx.
2) De jonge 18-jarige Paul Hatzfeldt hielp hem toen. Zie 'Die neue Zeit', 1901/1902 I, p. 196.
3) Zie over die volks vergadering te Worringen. waar ook Engels, Schapper, Wilhelm Wolff en de Amerikaan Henry Brisbane spraken, Franz Mehring, 'Geschichte der deutschen Sozialdemocratie', Erster Theil, 1897, pag. 378.

niet schielijk, maar uiterst bedaard en langzaam gevoerd: alle hulpmiddelen, die het talmen konden vergrooten, werden aangewend; telkens had men nieuw onderzoek noodig. Eindelijk den 3^{den} Mei 1849 kwam de zaak vóór de jury te Dusseldorf, en ziedaar, wederom sprak de jury hem vrij.

De incidenten van die te-rechtzitting zijn vrij opmerkelijk. Wij moeten er dus even bij stilstaan. De eerste dag der zitting verliep kalm, doch het publiek nam op in het oog loopende wijze partij voor Lassalle. De rechters waren dus bang, dat de jury onder den invloed van die strooming van het publiek zou komen, en begrepen dus (zoo mogelijk) de jury te moeten isoleeren van het publiek. Liefst moest er geen publiciteit der debatten zijn. Zij zochten en vonden een aanleiding in het volgende feit. Lassalle had zijn verdedigings-rede in de gevangenis opgeschreven en aan een vriend gegeven om ze te laten drukken, opdat zij dadelijk na de eind-zitting zou kunnen worden verspreid. Enkele exemplaren van dat gedrukte stuk circuleerden nu reeds dadelijk bij 't beginnen der debatten. De rechtbank vatte dadelijk vuur. Die rede bracht volgens de rechters de openbare orde in gevaar, en krachtens artikel 92 der op 5 December 1848 geoctrooieerde grondwet werd nu de publiciteit van het debat verder verboden. Dadelijk, bij den aanvang der tweede-dag-zitting, protesteerde Lassalle, heftig en fel. ‘Ik zal mij verder niet verdedigen,’ riep hij uit. De jury beraadslaagde en verklaarde nu hem niet-schuldig.

De gedrukte rede had haar doel niet gemist. Uit allerlei oogpunten is die rede - men noemt haar gewoonlijk de ‘A s s i s e n - R e d e ’ - zeer merkwaardig, al is zij niet voorgedragen. Zij is weder vol pathos. Op enkele gezegden en fragmenten moeten wij de aandacht vestigen. Lassalle begint met te zeggen dat hij revolutionnair uit beginsel is, een beslist aanhanger der sociaal-democratische republiek, doch dat hij zich zal stellen op het standpunt der rechters. Hij gaat dus van uit dat standpunt na, wat de regeering gedaan heeft na de Maart-revolutie in Berlijn, hoe die regeering haar beloften één voor één gebroken heeft en werkelijk allengs elke vrijheid heeft opgeheven: het ontnemen der drukpersvrijheid, de ontbinding der ‘burgerweer’, de staat van beleg volgden elkander op. En al die geweld-daden werden dan op huichelachtige wijze gemotiveerd. Geweld en hypocrisie gingen op echte Pruisische wijze hand aan hand. Toen viel eindelijk het besluit der Nationale vergadering van November 1848 om de belastingen te weigeren, en trad het volk dienovereenkomstig overal actief op. Wie echter was hier de misdadiger? De regeering of het volk? De regeering heeft het contract met het volk verbroken. De revolutie was in 't hart van het volk gemaakt door de regeering-zelve. Men spreke hier niet van geschreven recht of wet. ‘De wet is slechts de uitdrukking en de opgeteekende wil der maatschappij, nooit haar meester. Is de maatschappelijke wil en behoefte veranderd, dan behoort de oude codex in het archief en museum der geschiedenis; in zijn plaats treedt het nieuwe beeld, het nieuwe portret van het heden’. Men zegt: het misdrijf bestond

hierin, dat het volk actief optrad; de Nationale vergadering spoorde slechts aan tot passieven tegenstand. Maar wat is passief verzet? Een tegenspraak aan zich-zelf. Een volk kan niet tot bewustzijn van zijn recht komen, zonder dat recht positief tot uitdrukking te willen brengen. En ditmaal hernam het volk slechts zijn rechten, want het algemeen stemrecht is het aangeboren natuurlijk eeuwig recht van het volk. Hiertegen strijdt niet, dat het volk al vast gebruik maakte van de onwettig geoctrooieerde grondwet en kieswet. Daarmede erkende het volk dat alles niet. 'Neen, als een dief mij een Damascener-kling ontsteelt en zijn eigen knuppel laat staan, begin ik al vast met den knuppel den dief te straffen, als ik kan'. Hier nu was de regeering de dief. De kroon was meineedig, niet het volk. Het volk verdedigde slechts zijn rechten, ging open te-werk. De regeering echter nam te-baat schijnheilige vormen van het recht. Maar de sabel is de sabel, wordt nooit 't recht. De regeering poogde voortdurend de theorie van den schrik met het Jezuïtisme van den rechts-schijn te vereenigen. Daarvoor werden alle rechters aan het werk gezet. Maar, riep Lassalle der regeering toe, hebt dàn den moed der Fransche conventie. Richt revolutionnaire rechtbanken op ter-wille van het algemeen welzijn ('le salut public'). Doch dit durft men niet. Men heeft te Berlijn niet den moed om te doen wat in Weenen met Robert Blum, dien men fusilleerde, gebeurde. Neen, Pruisen wil liefst de burger-klasse tot medeplichtige maken. Daarvoor wil zij de jury verleiden. Doch de jury is nog het geweten van het volk. Te Keulen is Marx reeds vrijgesproken. De regeering is bang dat met mij hetzelfde gebeurt. Daarom heeft zij Cantador losgelaten, daarom heeft zij mij, altijd voor het geval dat de jury mij vrijspreekt, ook nog vóór den correctioneelen rechter gedaagd. - Schandelijk handelt men met mij, zóó gaat Lassalle voort. Zes maanden laat men mij in de gevangenis, wegens de instructie. Op den procureur-generaal Ammon doe ik een beroep als man van eer. Het helpt niet. Slechts nieuwe vervolgingen worden bedacht. 'Zooals van een krijgsman het harnas met pijlen, zoo ben ik gelardeerd met crimineele vervolgingen'. Ik word ziek in den kerker; het doet er niet toe. Doch ik gevoel mij trotsch. Ik denk aan de woorden van Schiller:

> 'Wir wollen trauen auf den höchsten Gott
> Und uns nicht fürchten vor der Macht der Menschen'[1].

Zooals wij zeiden: de jury sprak hem vrij. Toch werd hij (het is Mei 1849) dadelijk weder in de gevangenis gebracht en nu vóór den correctioneelen rechter. Deze handelde beter naar den zin de regeering. Lassalle werd wegens aanhitsing tot gewelddadigen weêrstand tegen staats-beambten tot zes maanden gevangenis-straf veroordeeld. In die gevangenissen wist hij echter

1) De 'Assisen-Rede is opgenomen in Ferd. Lassalles 'Reden und Schriften'. Het eerste deel, 1892, pag. 206-289. Zie vooral pag. 239-241 over het begrip van passieven weêrstand.

altijd zich te doen gelden. De cipiers waren bang voor hem. Door zijn energiek optreden kreeg hij allerlei gunsten. Hij kon zelfs blijven ageeren in de processen der gravin von Hatzfeldt.

Toen hij vrij-kwam bleef hij in Dusseldorf. Hij hield dáár open huis. Gastvrij ontving hij zijn geestverwanten. Arbeiders had hij steeds om zich heên, voor wie hij lezingen hield[1]. Aan zijn boek over Heraclitus bleef hij werken. En dan was hij altijd bezig met die processen der gravin. Dat proces was zijn groote taak. Het werd telkens moeielijker. Want na 1848/1849, in het tijdvak der reactie, keerde de wind en begon de gravin verschillende van die processen te verliezen. Lassalle gaf echter den moed niet op. Eindelijk in Augustus 1854 kwam er een bevredigend slot aan het Hatzfeldt-proces. De gravin ontving haar groot vermogen terug[2]. Lassalle, die tijdens het proces de gravin met zijn inkomen had bijgestaan, kreeg een levenslange rente. De toekomst lag weder voor hem open. De zij-weg was afgeloopen. Hij wilde vóóruit. Hij was in den besten tijd van zijn leven: dertig jaren oud in 1855. Eerst deed hij nog verre reizen, naar het Oosten, meestal met de gravin. Toen keerde hij terug te Dusseldorf, studeerde, las en schreef. Hij hielp Marx met berichten over de verwikkelingen van den Krim-oorlog en andere politieke feiten[3]. Altijd echter was de nu allengs ouder wordende gravin om hem heên. Die liet hem niet meer los. Haar behoorde hij toe. Het zou zijn 'noodlot' zijn.

IV.

Doch het leven in een provincie-stad aan den Rijn, al is die stad Dusseldorf, voldeed toch op den duur hem niet. Hij wilde een grooter terrein. Zijn op het uiterlijke aangewezen aard vroeg wat breeder evenredigheden van optreden en handelen. Hij had behoefte den pols-slag van het leven wat meer te voelen. Dus rijpte bij hem het plan om weder in Berlijn te gaan wonen. In het begin van het jaar 1857 deed hij stappen daartoe. Hij moest namelijk - na zijn vroegere uitwijzing - van de regeering verlof bekomen om in Berlijn zich te kunnen vestigen. De koning was er eerst niet vóór, omdat men zeker wist, dat, als hij naar Berlijn ging, de gravin von Hatzfeldt ook derwaarts zou verhuizen, en men de gravin in de hof-kringen liefst mijdde. Lassalle riep dus de

1) Zie zijn brief van Juni 1852 in de brieven door Mehring uitgegeven, pag. 53/54.
2) De gravin had met dat vermogen geen geluk, zie 'Eine Liebesepisode aus dem Leben F. Lassalle's', 1878, pag. 62. Wat de jaar-rente betreft, die Lassalle kreeg, hij erkende, na zijns vaders dood, later ongeveer in 't geheel 7000 thalers inkomen te hebben, zie Helène von Dönniges, 'Meine Beziehungen zu Ferdinand Lassalle', 1879, pag. 102. Zie nog een nastuk tot het proces der gravin von Hatzfeldt in 'Die neue Zeit', 1896/97, I, pg. 218/219.
3) Zie 'Die neue Zeit', 1897/98, I, pg. 216.

hulp in van Alexander von Humboldt.[1] Deze, zijn beschermer nog uit zijn studie-tijd, was hem behulpzaam: hij intercedeerde voor hem bij Hinckeldey, den toen alvermogenden chef der politie. De koning maakte nu verder geen bezwaren, al waren de termen der zoogenaamde 'Assisen-rede' nu juist niet malsch geweest voor de hypocrisie van Pruisens machthebbers. In de partij heeft men echter later op dat vragen van Lassalle, om in Berlijn te kunnen komen, altijd aanmerking gemaakt: men vond het niet geheel voegzaam. Doch een feit is het, dat hij anders niet in de hoofdstad had kunnen komen; hij had dat tooneel der hoofdstad - altijd is er bij Lassalle iets van een acteur - noodig; en dan... herinnerde hij zich misschien zijn eigen vergelijking van den Damascener-kling en den knuppel.

Hoe het zij: er waren allerlei voorteekenen dat het leven te Berlijn interessant zou worden. Misschien wist Lassalle door de relaties der gravin von Hatzfeldt - welke relaties tamelijk vèr reikten - dat er in de politiek der hoogste regeerings-kringen van Pruisen iets broeide. Friedrich Wilhelm IV, de koning, toonde reeds sporen van geestes-krankte. De broeder, de prins van Pruisen, minder Midden-eeuwsch, minder fantastisch dan de koning, begon meer en meer op den vóórgrond te treden. De Krim-oorlog, vooral de vredes-onderhandeling om dien te beëindigen, maakte in de Pruisische regeerings-kringen allerlei contrasten openbaar. In brieven aan Marx, waarin hij zinspeelde op zijn diplomatieke bronnen, had Lassalle vroeger reeds daarvan gewaagd[2]. Het waren tijden, waarin het der moeite loonde te Berlijn de voorvallen van den dag nauwkeurig op te merken en in verband of samenhang te brengen.

Lassalle richtte zich nu te Berlijn op eenigszins weelderigen voet in. Hij bewoonde elegante appartementen in de Bellevuestrasze; kamers, die hij met zijn uit het Oosten medegebrachte wapens en zeldzaamheden versierde. Zelfs tegen Oostersche aanwendselen zag hij niet op: hij verbaasde zijn omgeving door het gebruik van haschisch. Hij wilde tot elken prijs een man van de wereld zijn. Duelleeren deed hij echter niet; dat was voor hem een beginsel; hij toonde bij die weigering van het duel zedelijken moed, zóó zelfs dat Förster, de historicus, hem daarvoor den stok van Robespierre vereerde. Hij verkeerde druk in het huis van Franz Duncker, den wakkeren en moedigen democratischen uitgever. Hij las veel[3]. Overigens vertoonde hij zich overal: in

1) Zie over deze stappen van Lassalle 'Die neue Zeit' 1902/1903, I, p. 627 seqq. en vooral Bernstein's 'Documente des Socialismus' 1903, pg. 130 seqq. Vergelijk over zijn positie tegenover Hinckeldey, 'Die neue Zeit' 1902/1903, II, p. 456 seqq. Zie definitief zijn requesten aan Hinckeldey en aan den prins van Pruisen in de 'Documente des Socialismus' (van Bernstein) September 1903, pg. 407 seqq.
2) Zie Ed. Bernstein, in zijn studie over Lassalle, geplaatst vóór Lassalles 'Reden und Schriften', deel I, 1892, pg. 27, 28.
3) Hij bewonderde altijd sterk Platen als dichter; voorts verdiepte hij zich in de lezing van Hutten, Lessing en Fichte.

het theater, op alle concerten zag men hem, in muzikale kringen later liefst met zijn vriend Hans von Bülow. Hij maakte dat de wereld te Berlijn zich met hem bezig hield. De gravin von Hatzfeldt, die natuurlijk - niet tot zijn geluk - met hem naar Berlijn was getrokken, bewoonde een eenvoudige woning. Trouwens haar eigen kringen: die van den adel, ontvingen haar niet, of ter-nauwernood. Lassalle heette haar vriend; en die verhouding scheen niet correct[1)].

Hij verwekte dus te Berlijn zeker opzien. Te-gelijkertijd ging hij echter hard werken en zocht hij het verkeer met geleerden, vooral met professor Böckh, weder op. Hij begon eerst met letterkundig werk. Achter elkander gaf hij uit zijn groot filosofisch boek over Heraclitus, en een drama in verzen uit den tijd der reformatie over Franz von Sickingen.

Aan die twee werken moeten wij even de aandacht schenken. Uit die letterkundige geschriften wikkelden zich twee ideeën los: het begrip van den Staat en het denkbeeld der Duitsche éénheid.

Eerst het boek over Heraclitus. Het droeg den titel: ‘Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und die Zeugnisse der Alten dargestellt von Ferdinand Lassalle’. Het verscheen in 1858 in twee deelen.

Men weet dat Lassalle reeds van zijn studenten-tijd af aan dat boek arbeidde. Hij stond toen geheel en al onder invloed van Hegel; en Hegel had het volgende gezegd, dat als motto, vóór Lassalles boek zou staan: ‘bij Heraclitus is voor het eerst de filosofische idee in haar speculatieven vorm aan te treffen.,. hier zien wij land; geen stelling van Heraclitus is er, of ik (Hegel) heb haar in mijn boek over de logica opgenomen.’ Dus volgde hier Lassalle, vooral in het begin, zuiver de Hegelsche methode, waarbij de dingen ontwikkeld worden uit de begrippen, en de categorieën der gedachten als metafysische wezenlijkheden worden behandeld, wier beweging de geschiedenis voortbrengt. Doch daar Lassalle in een tijdvak van vijftien jaren altijd min of meer met het werk is bezig geweest, en zijn eigen geestes-richting in die jaren zich wijzigde, zijn er als 't ware twee handen in het geschreven boek te herkennen. De man van iets rijper leeftijd heeft geredigeerd en uitgegeven wat de jongeling heeft onderzocht en gevonden. Een meer historische opvatting heeft de vroeger streng metafysische en Hegeliaansche dialectische methode soms vervangen. Doch nog lang niet voldoende. Het werk behoudt daardoor een dualistisch karakter, en is vooral niet eenvoudig, niet sober genoeg. Heraclitus is hier ‘verhegeld’, zeggen onze buren. De Hegeliaansche opvatting leidt tot een zoeken naar begrippen

1) Zie over de inrichting van Lassalle en der gravin te Berlijn, ‘Eine Liebes-episode aus dem Leben F. Lassalles’, 1878, pg. 73-76. Over den stok door Förster hem vereerd, zie Helène von Dönniges, ‘Meine Beziehungen zu F. Lassalle’, 1879, pg. 119.

en gedachten, terwijl de woorden van Heraclitus-zelven soms een dood-nuchteren zin hebben. Lassalle zocht in alles iets. Zonder het te willen, krijgt zijn boek een mystieken en symbolischen trek.

Toch, niettegenstaande die hoofdfout, is het boek ernstig werk. Het is met liefde bearbeid. Voor Lassalle had Heraclitus allerlei aantrekkelijkheid. - Vooreerst het feit, dat Heraclitus soms bijna als een voorlooper van Hegel kon worden beschouwd. De beweging in het worden is door Heraclitus dialectisch aangetoond: zijn lijfspreuk was: ‘alles stroomt’. Lassalle gaat nu zeker bij de uitwerking daarvan te vèr. Onder zijn bewerking worden de uitspraken van den Griekschen wijsgeer Hegelsche stellingen, opgehelderd door woorden van Heraclitus. De dag wordt dan slechts een beweging om tot nacht te worden, en de nacht slechts een aanloop om dag te zijn. Er komt zelfs op die manier iets Spinozistisch in dien Heraclitus, daar het zijn en niet-zijn door den Griek zouden opgevat worden als categorieën der éénheid. Op vasten grond treedt eerst Lassalle in die richting, wanneer hij zoekt aan te toonen, dat de ethiek van Heraclitus wordt saâmgevat in ééne gedachte, die te-gelijk het eeuwig grondbegrip der zedelijkheid is: namelijk de overgave aan het algemeene. Die overgave aan het algemeene leidt namelijk (practisch overgezet) tot een andere verhouding van den mensch tot den Staat. De Staat is de samenhang der menschheid op aarde. Wetten, die niet het aan allen en het ééne Goddelijke gemeenschappelijke of gemeenzame bevatten, zijn geen wetten. Alles hangt aan elkander, met een noodlots-keten, van boven tot beneden[1)]. - Bij Heraclitus is dan, en dit maakte hem ook aantrekkelijk voor Lassalle, altijd storm in de eigen natuur. Hij streeft niet naar onaandoenlijkheid zooals sommige Stoïcijnen. Het uitgangs-punt bij dezen Griekschen wijsgeer is wel degelijk een sterk gevoel van eigenwaarde, en een daarmede gepaard gaande klein-achting zijner medeburgers. Heraclitus had een hoog begrip, ten-minste Lassalle meende dat bij hem te bespeuren, van wat roem is. Roem, waarachtige roem, was het hoogste lot dat de mensch kon verkrijgen. Slechts hij, wien in 't leven hooge omstandigheden zijn toebedeeld, heeft uitzicht op het hoogste lot (‘die grószeren Schicksale erlangen das gröszere Loos’). ‘De massa is slecht: weinigen zijn goed, en de besten volgen den roem na.’ Deze zinsnede en ook het woord over ‘den ééne, die leidt’ waren als uit 't hart van Lassalle geschreven, al zij het waar dat Lassalle zulke zinsneden verscherpt en slijpt, totdat zij zuiver Lassalleaansch schijnen. En inderdaad: moge Lassalle veel te veel de ijdelheid van den roem najagen, tuk als hij is op toejuiching en handgeklap, in zijn beste oogenblikken (ondanks zijn liefde voor pathos) sluit hij zich toch aan bij de

1) Zie de bewijsplaatsen van dit alles bij Lassalle, ‘Die Philosphie Herakleitos des Dunklen von Ephesos’, Band I, pag. 24, 35, 92, Band, II, pag. 392, 431, 439. Men weet, dat Lassalle later dat beeld van den noodlots-keten nog al eens zal gebruiken, zie in zijn ‘Bastiat-Schulze’, ‘Reden und Schriften’, Band III, pg. 44 noot.

hoogere opvatting van roem, die hij van Heraclitus geleerd heeft[1]. - Wat misschien in de derde plaats voor Lassalle zekere bekoring uitmaakte, om dezen Griekschen wijsgeer te behandelen, was de duisterheid-zelve van Heraclitus. Het wordt dan de verzoeking van 'la difficulté vaincue'. Lassalle moest worstelen om Heraclitus te begrijpen, en hem duidelijk te maken.

Is hem dat gelukt? Slechts zeer ten-deele, gelooven wij. Hij heeft zijn eigen geest veel te veel ingelegd in de stellingen van Heraclitus. Maar voor ons, wien het om Lassalle thans te doen is, vormt juist dit gebrek haast een aanloksel om het boek te lezen. Wel is het eenigszins zware lectuur, daar men goed Grieksch moet kennen. Maar neemt men de moeite, en wordt men niet afgeschrikt door de voorstelling der Hegelsche gedachten-categorieën, die als eeuwige metafysische, wezenlijkheden worden beschouwd, en wier wenteling en omzetting ('Umschlag') de historie uitmaken, ja, dan krijgt men telkens hooge indrukken uit dit boek. Schoone voorstellingen rijzen voor ons op uit de antieke wereld. Het beeld van Apollo, den boog-schutter en den God der harmonie - 'ik heb lief zijn harmonie en ik vrees zijn pijlen' - staat recht overeind vóór onze oogen, haast als een ideaal, zij het een onbereikbaar ideaal, van Lassalle[2].

Had Lassalle in zijn Heraclitus min of meer en als ter-zijde reeds doen uitkomen, dat de Staats-gedachte voor de menschheid het ware was, dat niet het individu maar de gemeenschap op den vóórgrond moest worden gezet, - daarnaast komt nu een tweede begrip in zijn brein en hart zich wortelen: het idee der Duitsche éénheid.

Hij verzinnelijkt dat in een drama: 'F r a n z v o n S i c k i n g e n, eine historische Tragödie'. Het stuk kwam in Februari 1859 uit. Volgens het voorbericht was het echter grootendeels in 1857 te Dusseldorf bearbeid. Nog terwijl hij aan het bewerken bezig was, verscheen het leven van Ulrich von Hutten door David Strausz, en gaf hem voor zijn drama allerlei stof en opwekking. In het voorjaar van 1858 maakte hij nu een meer beknopte samenvatting der tragedie, en liet die door een vriend aan den intendant van het koninklijk hof-theater te Berlijn aanbieden. Den 31sten Januari 1859 kreeg hij echter zijn stuk afgewezen terug. Toen besloot hij de gansche tragedie in 't licht te geven.

De tragedie heeft tot onderwerp den tijd der Hervorming, maar behandelt dat geheele hervormings-tijdvak, met al zijn streven en willen, niet enkel de beweging van Luther. Er was toch toen in dien tijd een hervormings-bewustzijn, onderscheiden of liever even-

1) Zie de bewijsplaatsen in Lassalle, 'Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos', Band II, pg 434, 436, 437, 440 en 443.
2) Zie die plaats in Lassalle, 'Die Philosophie Herakleitos.' Band I, pg. 111. Niet onaardig zijn ook de uitweidingen over het begrip: 'arbeid is tijd', zie deel II, pg. 111, 120 en 210-216. Marx heeft het boek van Lassalle gelezen en corrigeert het boek op een plaats, zie Marx, 'Das Kapital', deel I, 4de uitgave, 1890, pg. 70.

wijdig gaande met Luthers godsdienstigen aanloop. Het bedoelde een bevrijding van elken knellenden band, een geboorte van een nieuw leven van Staat en maatschappij. De barens-weeën van dat nieuwe ‘zijn’ werden gehoord in de kreten van den boeren-krijg, doch ook de verheffings-drang werd zichtbaar in figuren als een Ulrich von Hutten. In dien toestand van een tijdvak, dat zich bewust wordt op alle banen tot hervorming zich te moeten aangorden, speelt Sickingens tragedie. Natuurlijk is het drama voor ons vooral belangrijk, wegens de toespelingen op onzen tijd. Wederom begonnen in Lassalles tijd drijfveêren van politieke en sociale vrijheid, van éénheid en grootheid, van weêrzin tegen de particularistische vorsten, Duitschland te doortintelen Lassalle wilde nu juist die problemen tot het hart van het levende volk brengen; het bewustzijn van het ontstaan, het opkomen en den voortgang dier ideeën als het ware door de aderen des volks jagen. Daarvoor kon niet een wetenschappelijk werk, maar moest een drama dienst doen. En een drama in poëzie. Want Lassalles beschermer, Alexander von Humboldt, had goed gezegd: de hoogste macht om aan een stof alle eer te bewijzen is toch enkel aan de poëzie gegeven. Op die wijze kon dan Lassalle te-gelijkertijd medewerken, om het historische drama, zelfs na Schiller, wat volkomener te maken, wat te verbreeden. Bij Schiller was de historie veel te veel achtergrond. De geschiedenis was bij hem het terrein waarop zich het tragisch conflict beweegt, een soort klankbord; doch altijd bleef hoofdzaak het individueel belang of lot van één persoon. Het zou echter een roeping der poëzie worden, om de groote algemeene beschavings-momenten of bewegingen der tijden en volken, vooral van het eigen volk, tot de eigenlijke subjecten der tragedie te maken. In zulk een tragedie moest het niet meer om de individuen als zoodanig te doen zijn, maar om het lot, het noodlot (‘Schicksal’) der natie. Daarom behoefden de personen geen schaduwen of abstracties te wezen; neen, het was mogelijk hun toch een vaste en scherpe individualiteit te geven. Dit dus werd door Lassalle beproefd: een wereld-historische gedachte, in conflict met de andere gedachten die een overgangs-periode doorstroomen, dramatisch voor te stellen; niet louter de ontwikkeling van een privaat nood-lot te geven. Met groote zorg is alles bewerkt; dikwijls zijn de eigen woorden der historische personen overgenomen, vooral bij de creatie van Ulrich von Hutten.

In vijf acten ontrolt zich de ontwikkeling en verwikkeling van het drama.

Wij zijn in Duitschland in de jaren 1520 tot 1523. Overal beweegt zich in Duitschland een drang tot hervorming en vervorming. De geest is wakker geworden. Op godsdienstig gebied uit het zich in de daad van Luther. Doch ook op humanistisch gebied kenmerkt het zich in den strijd van Reuchlin en van von Hutten tegen de mannen der duisternis. In het algemeen is het een aanloop tegen Rome en zijn priester-heerschappij. Eénzelfde streven is merkbaar op staatkundig terrein. Men wil het rijk en den keizer, niet den willekeur der enkele kleine vorsten en verbrokkelde Staten.

Een drang naar recht en vrijheid, naar vastheid doet zich kond. Op het platteland heffen de boeren zich op. Men wil éénheid, niet langer particularisme. De vraag is: wat zal de 21-jarige jonge keizer Karel de vijfde doen? Zal hij aan de spits der beweging zich zetten, of tegenover die beweging zich plaatsen? Franz von Sickingen, de rijks-ridder, die vooral medegeholpen heeft om hem keizer te maken, zal het probleem hem stellen. In dien Franz von Sickingen verpersoonlijkt zich het streven naar vervorming, het nieuwe leven in Duitschland. Hij wordt ons zóó schoon geteekend in de eerste acte, in zijn gesprekken met den kanselier Balthasar Slör, in zijn omgang met zijn dochter, en in zijn ontvangst van den vluchtenden Ulrich von Hutten. Hij heeft dezelfde geestdrift als von Hutten, maar is daarbij een realistisch staatsman. Hij is militair, maar tevens een diplomaat. Het doel maar ook de middelen liggen hem ter-harte. Aangeduid wordt in die eerste acte, door Balthasar, dat diezelfde diplomatie hem misschien in den weg kan staan. Bij groote gelegenheden bekent hij niet dadelijk kleur. Hij laat het uur dan voorbij-glippen. Niet altijd is hij zóó meester van 't oogenblik. Maar overigens welk een heldenziel! Recht wil hij, doch ook macht vertegenwoordigt hij; zijn argumenten zijn klinkende wapenen, van hem-zelven en zijn krijgslieden. Hij is de echte Duitscher. Grootmoedig en onzelfzuchtig. Altijd en overal een wreker van het onrecht, beschermer der verdrukten, de man der Duitsche vrijheid. Hij helpt als de anderen zich onttrekken. Zijn woorden zijn kogels. - Welnu, in de tweede acte, stelt Sickingen het pleit voor Karel V: òf vooruit met hem en Luther en allen die voorwaarts willen, òf blijven en werken met de reactie. Karel V nu is persoonlijk welwillend voor Sickingen, wil hem allerlei eer geven, die de rijks-ridder afslaat, maar blijft de man van het verleden. Hij durft als keizer niet de keizersnede doen. Hij wil zich niet tegenover den paus stellen. Hij wil de traditie eerbiedigen: één geloof: paus en keizer, die te zamen de wereld leiden. Na dat onderhoud werkt de pauselijke legaat; de particularistische vorsten verbinden zich; vooral de aartsbisschop van Trier, de landgraaf van Hessen, en ook de paltsgraaf aan den Rijn, in wien Sickingen een vasten bondgenoot dacht te hebben. De reactie tegen de hervormings-ideeën organiseert zich. - In de derde acte is Luther in den rijks-ban gedaan. Zal Sickingen nú zich aan het hoofd der beweging in Duitschland zetten, die Luthers streven en den vooruitgang wil bevorderen en verdedigen? Hij alléén is, volgens Hutten, de man van 't oogenblik. Hij moet het zwaard grijpen[1)]. En ja, Franz von Sickingen wil wèl. Hij begrijpt dat het metalen dobbel-spel begint: het lot

1) Zie ‘Franz von Sickingen’. Zweite Auflage, 1876 p. 85, het gesprek van Ulrich von Hutten met Oecolampadius:

Slecht kennt ihr die Geschichte,
Ihr habt ganz Recht, es ist Vernunft ihr Inhalt,
Doch ihre Form bleibt ewig - die Gewalt.

moet geworpen worden..... maar hij wil niet dadelijk openlijk optreden als hoofd der beweging; hij wil eerst een aanleiding vinden om in te grijpen; hij wil niet oogenblikkelijk een tegenkeizer worden; niet terstond de macht aanvatten, niet onmiddellijk ‘en godsdienst-scheiding maken en Duitschland in tweeën deelen. Wèl is hij tegen Rome en tegen al die kleine Duitsche Staten - ‘de wind der geschiedenis waait niet door zulke fragmenten’ - wèl is hij voor een éénig, groot, machtig Duitschland, met een evangelisch hoofd aan de spits.... maar hij wil niet dadelijk optreden met open vizier. Hij heeft een kleine aanleiding gevonden, om in te grijpen: een persoonlijke veete tegen den keurvorst van Trier, die zijn woord aan hem, toen Franz als scheids-rechter was opgeworpen, toch niet gestand doet. Hier wil hij vastknoopen: Trier ten-onder brengen, dàn dat Trier als steunpunt gebruiken, zelf keurvorst van Trier worden, een keurvorst van het hout waaruit men keizers snijdt. - Nu trommelt Ulrich von Hutten en roept alle ridders en edellieden op tegen Trier. Doch ook de vorsten, wij treden hier in de vierde acte, verbinden zich enger. Wel berent Sickingen de stad Trier, maar de aartsbisschop van Trier leidt binnen de muren den weêrstand. Driemaal wordt de storm afgeslagen. Sickingen moet de belegering opbreken. - In het vijfde bedrijf wordt hij-zelf op zijn burcht Landstuhl belegerd door de vorsten. Velen van zijn ridders zijn van hem afgevallen; men verwijt hem de fout, dat hij dáár te Landstuhl gebleven is. Een geweldige bestorming heeft nu tegen den burcht plaats. Balthasar wijst hem thans zijn grooten misslag aan: ‘Gij hebt sluw willen zijn, u verkleeden, diplomatie uitspelen, en inderdaad hebt gij slechts uw vrienden bedrogen, niet uw vijanden. De natie zag u niet meer. Tracht dus alsnog bij het volk te komen. Ga uit uw burcht; geef desnoods al uw burchten aan uw vijanden, mits men u vrijlaat’. De boeren beginnen zich op te heffen om hem te helpen. Sickingen zal zich doorslaan door de belegerende vorsten. Hij zal niet meer ter-aarde, maar opwaarts blikken. Een koene daad zal redden. Het metaal moet zijn werk doen[1)]. Het wordt een woedende strijd. Doodelijk gewond wordt hij uit het gevecht gedragen. Hij sterft en vermaakt zijn wraak aan toekomstige geslachten.

Zóó eindigt Franz von Sickingen. Is het - zóó vragen wij ons af - een treurspel? Is het gegeven van het drama, de spil waar alles om draait, niet te veel een intellectueele fout, een fout van inzicht, in plaats van een zedelijke schuld? In de nagelaten papieren van Karl Marx is juist over dat punt een eigenhandige lange

1) Zie ‘Frans von Sickingen’, Uitgave 1876, pg. 206:

Du Eisen, Gott des Mannes, Zauberruthe,
Die in Erfüllung seine Wünsche schlägt,
Du letzter Hort, der in Verzweiflungsnacht
Ihm strahlt, du, seiner Freiheit höchstes Pfand!
Dir anvertrau' ich jetzt die eh'rnen Loose.

brief van Lassalle gevonden[1)]. Hij verdedigt daarin het motief van zijn stuk. Bij het doorvoeren van een revolutionnair idee - zóó zegt hij - geldt 't altijd scherp, open, klaar, duidelijk en begrijpelijk door te gaan tot de uiterste gevolgtrekking, op gevaar af van het gewone gezond verstand ter-zijde te stellen. Dit deed de Fransche conventie in 1792. Geen tusschen-wegen, middenwegen, compromissen of handigheden moeten worden ingeslagen of aangewend. De massaas begrijpen die niet. Men kan individuen om den tuin leiden, klassen nooit. Voorts moet dan het middel, dat men wil gebruiken, zelf geheel en al door het doel bevrucht en doordrongen zijn, zooals Hegel dit heeft geleerd. Het schijnbaar gezond verstand, dat aan handigheid zich hecht, wanneer kleur bekennen noodig wordt, is daardoor van-zelf schuldig. Het is dan niet louter een fout van het verstand, maar een zedelijke schuld. Men heeft geen vertrouwen op het zedelijk idee; men gelooft aan een toeval, aan onverwachte omstandigheden. Zóó deed Sickingen: '*er listete*', maar daarom ook is hij gevallen; daarom is zijn ondergang een tragedie.

Op die wijze poogde Lassalle-zelf 't idee van zijn drama te rechtvaardigen. Hij wilde doen uitkomen, dat zijn drama een bijdrage is ter beantwoording der vraag: hoe revolutionnaire gedachten zich in revolutionnaire daden moeten omzetten; een uitéénzetting der eenvoudige waarheid, dat geen ander middel hier tot overwinning leidt dan om open voor zijn leus te strijden. Of zijn verdediging in alle opzichten steek houdt, kan betwijfeld worden. Ook uit een letterkundig oogpunt is het stuk mislukt. Het zijn veelal slecht-gebouwde verzen. Alles klinkt rhetorisch, niet poëtisch. Lassalle had geen gevoel voor metriek, geen fijn en teêr gehoor voor de muziek van een gedicht. Waarom heeft hij zijn drama niet liever in proza geschreven? Dan zou het zeker meer getroffen hebben. Want door alles heên, ondanks de kreupel-verzen schittert, en vlamt de machtige geest van Lassalle. Daarbij is dit stuk vol leuzen en spreuken, die Lassalle-zelven doen begrijpen. Soms zien wij in Ulrich von Hutten en in Franz von Sickingen een ideëelen Lassalle geteekend. Een Lassalle, die zich echter te veel uitspreekt in zin-wendingen aan Hegel ontleend. Smaak, goede smaak ontbreekt dikwijls aan het stuk - wij wijzen bij voorbeeld op het tooneel der derde acte, waarin von Hutten zijn leven aan Sickingens dochter uitéénzet: - het wemelt dáár van rodomontades als van een Gasconjer; die overdrijving wekt een glimlach om de lippen. Doch de kern van het drama pakt. Het is de drang naar Duitschlands éénheid. Dien wilde hij tot het hart van het volk brengen.

Met die questie der Duitsche éénheid en met al de vraagstukken die zich daaraan vastknoopten: de positie die Duitschland in Europa moest innemen, de democratische richting die aan het vervormde Duitsche rijk moest worden gegeven, hield zijn brein

1) Zie dat opstel in F. Lassalles 'Reden und Schriften', Band III, 1893, pg. 410-418.

zich thans voortdurend bezig. En de dagen, die Lassalle doorleefde, noopten hem tot die overdenking. Want toen zijn drama Franz von Sickingen verscheen, stond Europa aan den vóóravond van den Italiaanschen oorlog; Frankrijk greep Oostenrijk aan. De vraag was dus: wat zou Pruisen doen? Oostenrijk behoorde tot den Duitschen bond; moest Pruisen het helpen? Dezelfde overpeinzingen, welke in die dagen Rodbertus geen rust lieten, vervulden thans ook het hoofd en het hart van Lassalle. Allerlei eventualiteiten drongen zich naar voren. Zou de Staats-éénheid der Italiaansche nationaliteit uit dien oorlog kunnen voortvloeien? Behoorde Duitschland daarvoor geen sympathie te hebben? Was het ook denkbaar, dat Napoleon III slechts een kabinets-oorlog bedoelde, en vorderde hij van Italië - zooals Mazzini voorspelde - een koopprijs, bijv. Savoye? Was het zaak Napoleon III te versterken? Was de Rijn niet in gevaar, en stond Duitschland-zelf niet bloot aan een aanval? Wat was de verhouding van Duitschland tegenover Rusland? Al die vragen bestormden zijn brein. Hij zou trachten ze te ontleden.

Hij schreef daarvoor zijn brochure: ‘Der italienische Krieg und die Aufgabe Preuszens’, een boekje, dat hij eerst anoniem uitgaf, doch waarop hij veertien dagen later, bij het verschijnen van den tweeden druk, zijn naam zette. Het is een brochure gericht tegen Oostenrijk. Lassalle was bang dat de publieke opinie Pruisen zou drijven, om zijn bondgenoot Oostenrijk ter-hulpe te komen. Dat moest niet geschieden. Want - daargelaten sympathieën, die een ieder moest hebben voor het tot stand komen der Italiaansche éénheid - was de val en nederlaag van Oostenrijk het éénige middel voor Duitschland om tot éénheid te geraken. Eerst bij een vernedering van Oostenrijk kon Pruisen kloek de hegemonie van Duitschland op zich nemen. Oostenrijk had tot nu toe in deze materie alles tegengehouden. Door zijn overwegend getal niet-Duitsche Staten was Oostenrijk geen Duitsche Staat meer; door zijn reactionnaire politiek vertegenwoordigde het 't verleden. De Duitsche democratie moest op Pruisen steunen, dat voortdrijven. In dien geest schreef hij zijn brochure. Hij toonde aan, dat de democratie het einde der onderdrukking van Italië moest wenschen, en zich niet in de bres kon stellen voor een eenvoudige handhaving der geknutselde tractaten van 1815. Hij gaf den wenk, om zich toch niet zoozeer door den haat tegen Napoleon III te laten vervoeren, dat men daardoor het spel der reactie ging spelen. Zeker: Lassalle haatte dien Napoleon III met gloeienden haat, maar wanneer nu die man eens een goede zaak thans vóórhad, zelf gedreven werd door de Fransche democratie? Uit al die contrasten, uit den krijg tegen Oostenrijk, kon wel eens voortvloeien, dat het dualisme tusschen Oostenrijk en Pruisen, hetwelk tot nu toe de éénheid van Duitschland had tegengehouden, werd vernietigd. Misschien is Napoleon III - ‘hij, galei-slaaf geketend aan het historisch noodlot’ - op weg den vóórarbeid van Duitschlands éénheid te verrichten. Men zou desnoods dan Napoleon III een klein voordeel, een compensatie in Savoye,

kunnen gunnen, ter-wille van de groote beteekenis, die Duitschland door Oostenrijks neêrlaag zou verkrijgen. Voor Duitschland was het enkel de zaak zich los te rukken van de reactie. Alléén dan, wanneer men de nieuwe denkbeelden vertegenwoordigde, beteekende men iets. Napoleon de eerste was slechts overwinnaar, toen de nieuwe wereld der revolutie achter hem stond: de politiek was maar vorm, de inhoud dier revolutie was sociaal. Napoleon I bracht in alle landen den 'code civil'. Toen die nieuwe sociale orde ook in Duitschland was ingevoerd, sloegen de Duitschers op hun beurt de Franschen. Een offensieve oorlog tegen Frankrijk zou thans meer zijn dan een kabinets-krijg: hij zou den Rijn zeker in gevaar stellen, zou geheel Frankrijk in geestdrift tegen Duitschland doen ontvlammen. Pruisen moet dus Frankrijk vooreerst laten begaan tegen Oostenrijk, zelf neutraal blijven en geen observatieleger op de grenzen plaatsen, maar wel nauwlettend toezien en, als het moet, op een ander punt ingrijpen. 'Revideert Napoleon III volgens het beginsel der nationaliteiten de Europeesche kaart in het Zuiden, laten wij hetzelfde doen in het Noorden. Bevrijdt Napoleon III Italië; goed, zoo nemen wij Sleeswijk-Holstein'. Dit is de voor de hand liggende taak van Pruisen. Zóó richt Pruisen zich op uit de vernedering van Olmutz; en Duitschland doet een nationale daad. De Duitsche democratie - dit is de richting - zal dan tot bewustheid komen.

Men ziet dat Lassalle tot conclusies naderde, die niet sterk afweken van die van Rodbertus, in ons vorig hoofdstuk vermeld. Een hoofdzaak voor Lassalle was daarbij de bezorgdheid, op te passen dat men geen volks-krijg tusschen Frankrijk en Duitschland zou opwekken; zulk een strijd zou den gang der beschaving tijden-lang tegenhouden. De brochure van Lassalle viel samen met zeer veel geschriften van Duitsche democraten, uiterste radicalen en socialisten. Carl Vogt schreef in dat jaar 1859 zijn geruchtmakend boekje: 'Studiën zur gegenwärtigen Lage Europas', waarin ook hij waarschuwde tegen een hulp aan Oostenrijk te bieden, doch waarin hij overigens een schaamteloos Bonapartist zich betoonde, zoodat hij de verdenking van omkooperij door den Franschen keizer haast niet ontging, zooals Karl Marx in zijn wreed pamflet van 1860: 'Herr Vogt' hem met de stukken bewees. Nog vóórdat Lassalle zijn brochure uitgaf, had Friedrich Engels anoniem laten verschijnen het geschrift: 'Po und Rhein', waarin hij evenzeer te-velde trok tegen het denkbeeld om Oostenrijk te helpen, en evenzeer voor Duitschlands éénheid pleitte. Ook J.B. von Schweitzer mengde zich daarin. Hij schreef in 1859 een brochure tegen Karl Vogt; hij wilde, zonderling genoeg, Oostenrijk doen helpen.[1)] En overigens was over geheel dezen Italiaanschen oorlog, en de vraagstukken die zich daaraan voor een vervorming van Duitschland hecht'ten, Lassalle in levendige gedachten- en briefwisseling met Karl Marx te Londen[2)].

1) Zie Bernstein 'Documente' 1902, pg. 289 seqq.
2) Zie daarover Ed. Bernstein, in de inleiding vóór Ferd Lassalles 'Reden und Schriften', Band I, 1892, pg. 46; over de brochure van Friedrich Engels, zie Karl Marx, 'Herr Vogt', 1860, pg. 57/58.

Wat ons bijzonder treft, is de omstandigheid, dat Lassalle hiermede een weg beschrijft, dien Bismarck later voor het vormen van zijn éénheid van Duitschland zou inslaan. In zoo verre kan zelfs voor een deel Lassalles weg gekarakteriseerd worden door het woord: 'klein-Duitsche' politiek. Doch dit alles was voor Lassalle slechts middel voor het doel. Een brug om verder te komen. Hij was waarlijk niet vóór Pruisen of vóór de Hohenzollernsche dynastie. De klein-Duitschers, die de Pruisische 'Spitze' op alles wilden zetten, waren hem een ergernis. Den 24^{en} Mei 1863 schreef hij nog aan Rodbertus: 'Wanneer ik iets in mijn leven gehaat heb, dan is het de klein-Duitsche partij. Die partij is lafheid. Wij moeten allen willen worden: groot-Duitschland zonder de dynastiën'[1]. Hij beschouwde de achteruit-zetting van Oostenrijk slechts als een noodzakelijke voorwaarde, om Duitschland later in al zijn omvang tot een vast geheel te brengen, een geheel dat alsdan op de basis der democratie zou rusten.

Dit breedere standpunt wenschte hij nog eens te ontvouwen, en hij plaatste dus daarvoor een opstel in de 'Demokratische Studiën', die Ludwig Walesrode, onder medewerking van L. Bamberger, Karl Grün, Ludwig Simon, Adolf Stahr, Carl Vogt en anderen, in 1860 deed verschijnen.

Het was een artikel getiteld: 'F i c h t e ' s p o l i t i s c h e s V e r m ä c h t n i s s u n d d i e n e u e s t e G e g e n w a r t', en werkte als een schallende trompet-klank midden tusschen het gedruisch der bedrijvige Gothasche klein-Duitschers[2]. Het was gericht in den vorm van een brief aan Ludwig Walesrode. 'Gij vraagt - zóó zegt hij - aan mij iets nieuws, maar het oude, dat de harten zou ontvonken, wordt niet gelezen'. Lassalle zal dus niets nieuws geven, maar slechts oude fragmenten van den grooten wijsgeer en idealist J.G. Fichte. Zij werden door dien Fichte op het papier gezet in de lente van 1813, onmiddellijk onder den indruk van de schoone, edele oproeping van Friedrich Wilhelm III 'an mein Volk'. Zij werden toen niet gedrukt en waren daarvoor ook niet geschreven. Het waren aanteekeningen, gedachten-wendingen, bouwstoffen voor een politiek betoog, dat Fichte niet kon voltooien, wijl hij reeds in 1814 stierf. Zij vormen echter juist daarom, in haar eenigszins onbehouwen oorspronkelijkheid, het staatkundige testament van Fichte aan zijn volk. Het hart van Fichte klopt nog in de slechts even aangeduide, niet afgewerkte notities. De auteur worstelt al peinzend en broedend met zijn eigen gedachten; hij houdt zich in, hervat 't spoor, wroet door,

1) Zie 'Briefe von Ferdinand Lassalle an Rodbertus-Jagetzow', 1878, pg. 53/54. Vergelijk ook Bernstein 'Documente' Dec. 1901, pg. 164 seqq.
2) Zie het stuk in de 'Demokratische Studiën' herausgegeben von Ludwig Walesrode, 1860, pg. 59-97, of in Ferd. Lassalles 'Reden und Schriften', Band I, 1892, pg. 365-397.

barst los, totdat hij eensklaps dan de ware uitdrukking vindt. De fragmenten-zelven werden eerst in 1846 gedrukt onder Pruisische censuur, in het zevende deel der complete werken van J.G. Fichte door zijn zoon uitgegeven, en bleven dus slechts een geheim der geleerden. Lassalle zal dat geheim van de daken thans uitschreeuwen.

Want inderdaad bevatten die fragmenten eene vlammende aanwijzing der brandende politieke vragen voor het Duitschland ook nog van Lassalle. Het was een oproeping aan de Duitschers, o m een rijk van vrije burgers te constitueeren, door zelf-verwerking van den eigen geest. De Duitschers moeten niet langer knechten zijn, noch van een eigen, noch van een vreemden vorst. Bij die vrij-wording, zegt Fichte, kan alléén Pruisen aan Duitschland den grootsten dienst verleenen. Pruisen toch, en niet Oostenrijk, is de ware Duitsche Staat. De geest van de tot nu toe door Pruisen gevolgde geschiedenis dwingt het vooruit te gaan op den weg der vrijheid, op de baan tot het rijk der vrije burgers. Slechts op die wijze heeft Pruisen beteekenis. Pruisen moet en kan dus de Duitschers voeren op den weg der vrijheid. Slechts wien niets bindt dan dat er in 't algemeen een rechts-toestand is, die is burger; wien nog iets anders bindt (bijv. geweld) die is onderdaan en onderworpen. Dit moet de richting zijn. Theologen zeggen: het is Gods wil de vorsten te gehoorzamen. Neen, zegt Fichte, het is des duivels wil. God laat het slechts toe, opdat wij ons bevrijden. In het wezen der zaak moesten er geen vorsten zijn. Waarop berust dan het recht van bestaan der vorsten, vraagt Fichte. Daarop, is het antwoord, dat de menschen tot het recht gedwongen moeten worden. Dit doen de vorsten. Doch de eerste voorwaarde moet dan voor hen zijn, zich-zelven als dwingende heeren overbodig te maken: zich-zelven op te lossen en op te heffen. Slechts onder die voorwaarde zijn vorsten toe te laten: de voorwaarde namelijk eener den dwang *ex post* rechtvaardigende opvoeding van allen tot recht en vrijheid. *Dwang tot vrijheid is zedelijk*. Het beteekent de opleiding van allen tot inzicht in het recht. Slechts wanneer de dwingende macht deze voorwaarde vervult, heeft zij-zelve recht tot bestaan, want in die voorwaarde bereidt zij haar eigen opheffing. Erfelijkheid dier dwingende macht hebben wij niet noodig, zegt Fichte, dan wordt de dwingende heerschappij een bezit, een tirannie. Wat echter wel gevorderd wordt, is een dwing-heer tot verwerkelijking van het Duitschland: een dwing-keizer. Moge onze koning, zegt Fichte, deze verdienste op zich nemen! En Lassalle herhaalt 't: ‘sinds vijftig jaren roept klagend ons volk dat uit, doch geen echo komt op die klacht!’ - Intusschen gaat Fichte voort met zijn opteekeningen. Hij wil de gansche volks-ziekte van Duitschland peilen, de bron van al het kwaad. Hij ziet dat kwaad in 't begrip der federatie. Zoolang dat overheerschend is, komt men niet tot het volk-zijn. Uit die federatie moeten wij ons opheffen[1)]. Het is niet de tegenstelling tusschen

1) Den strijd tegen het federalisme zette Lassalle later steeds voort. Zie ook zijn rede: ‘Die Feste, die Presse,’ etc. in ‘Ferd. Lassalles Reden und Schriften’ Band II, 1893, pg. 652/653.

republiek en monarchie, maar die tusschen federatie en éénheid, welke op den vóórgrond staat. En Lassalle voegt er bij: ‘Een keizer, al is hij erfelijk en behangen en gedecoreerd met allerlei fraaiigheden, staat, wanneer te-gelijkertijd de 35 souvereintjes zijn weggevaagd, voor Duitschland op een hooger trap van intelligentie en politieke waarheid dan onze federatieve republikeinen’. Omdat de Duitschers één volk moeten worden, dient het federalisme scherp te worden bestreden. Streng tegenover elkander moeten worden gesteld: rijks-éénheid en confederatie. Wat nu die enkele kleine Staten nog bijéénhoudt (zegt Fichte) is de ijdelheid: het is een waarde toekennen aan het particularistisch zich-zelf, en die ijdelheid wordt ijverig gekweekt door de vorsten. De federatie is dus altijd zaak der enkele regeeringen, maar het volk wil de éénheid. Niet Oostenrijk of Pruisen moet er zelfs zijn, maar enkel Duitschland. Liet men die splitsing toe, ter-wille der godsdienstige confessie, dan zou de tweespalt tusschen die twee groote deelen tot een eeuwigen duur worden verzet, en geen rust zou er toch komen, totdat zij één waren. Dus moet men de éénheid vestigen. Het karakter der Duitschers ligt in de toekomst: in de hoop op een glorie-rijke geschiedenis. Is Duitschland één en machtig, dan dwingt het alle naties tot vrede. De Duitschers vormen dan een rijk, bestaan zonder Staat, of liever over den Staat heên, zijn het rijk der tot stand gekomen persoonlijke vrijheid: het waarachtige rijk van het recht.

Onder het schild van Fichtes grooten naam plaatste Lassalle deze stoute gedachten.[1)]

V.

Het was in Januari 1860 dat Lassalle dit stuk van Fichte aan zijn mede-burgers overgaf. Hij zat intusschen te Berlijn tot over de ooren in 't werk aan een groot boek, dat in twee dikke deelen het volgende jaar zou verschijnen, een boek, hoofdzakelijk voor juristen, doch dat - filosofisch radicaal in zijn methode - tegelijkertijd een rechts-kundige motiveering van socialistische ideeën zou behelzen. Wij bedoelen het ‘System der erworbenen Rechte’. Terwijl hij in den zomer van 1860 hard aan dit geschrift arbeidde, werd hij echter telkens door een chronische ziekte-kwaal lastig gevallen. Daarvoor ging hij in dien zomer van 1860 naar Aken.

En dáár te Aken doorleeft hij een liefdes-episode met een jonge Russin. Die episode heeft op zich-zelf niets bijzonders. Lassalle beschouwde de gravin von Hatzfeldt als een moederlijke relatie. Hij maakte dus hier en dáár wel meer het hof aan deze of gene schoone. Maar ditmaal scheen hij ernstig verliefd. Hij bood

1) Sterk treft intusschen zijn vasthouden aan de groote lijnen van Hegel. Zie zijn voordracht in de ‘Philosophische Gesellschaft’ te Berlijn, gepubliceerd in ‘Die neue Zeit’ 1904/1905, Band I. p. 1 en 12 seqq.

der Russin zijn hand aan, en vroeg haar ten huwelijk, doch zij bedankte hem. Wij zouden het geval geheel kunnen voorbij-gaan, wanneer het niet was, dat Lassalle haar, terwijl hij op 't ja-woord aandrong, zijn geheele leven in een klein manuscript (35 bladzijden druks) vertelde en openlegde. Zij moet wel iets beteekend hebben, al is de schijn niet voor haar. Wij kennen haar, omdat zij die liefdes-episode zelve in November 1877 in een Petersburgsch tijdschrift mede-deelde. Het stuk is in 1878, in het Duitsch vertaald, te Leipzig uitgekomen onder den titel: 'Eine Liebes-episode aus dem Leben Ferdinand Lassalle's'. Zij heette Sophie von Solutzeff, en was met haar zieken vader, vice-gouverneur van Simferopol, te Aken voor diens bad-kuur. Zij was twintig of een en twintig jaren oud, had een bij uitstek schoone 'chevelure' en trok Lassalle dadelijk aan. Zij wilde hem echter niet tot echtgenoot. Toch had zij iets excentrieks; zij ging zelfs later op het tooneel; huwde daarna in Rusland zekeren dr. Arendt. Doch met haar houden wij ons niet bezig. Zij is niet zeer interessant. Ook de liefdes-aangelegenheid met Lassalle is niet zeer belangwekkend. Alles gaat zeer correct toe. Merkwaardig is echter het groote document door Lassalle opgesteld: zijn biecht. Ook hier is weder veel theatraals. Een grenzeloos zelf-vertrouwen en daaraan geevenredigde ijdelheid bezielt hem. Hij stelt zich allerlei toekomstigen glans voor: hij zal leider eener partij zijn. Doch te-gelijk treft ons in het stuk een scherpe zelf-ontleding. Wij zien wat hij van zichzelf denkt. Het geeft licht over zijn bestaan. 'Ik heb - zóó begint hij zijn brief aan haar, dien wij zullen resumeeren - mij aan de zaak van het volk gewijd. Deze zaak zal in onze eeuw nog triomfeeren. Maar hoeveel bezwaren zijn er nog! Durft gij het aan met mij dien kamp te bestaan? - Ik ben een Jood. Hoe klinkt dat in 't bijzonder in Rusland? Ik vermoed dat gij Russen daarvoor terugschrikt. Zelf houd ik ook niet van de Joden, maar als hoofd eener partij zou ik niet gaarne van religie veranderen; ik zou 't doen, voor u, als 't geëischt werd, maar het is pijnlijk. - Mijn sociale positie levert ook bedenkingen. Onder de geleerden ben ik goed gezien. Maar aristocratie en liberalisme, beiden, vervolgen mij. Altijd keert hun haat zich tegen mij. Ik kan mij-zelf vergelijken bij von Hutten in mijn drama Franz von Sickingen. Gij zult, als gij de mijne wordt, in dien haat deelen. - Ook zult gij de antipathie der vrouwen moeten trotseeren. In onze Duitsche burgerlijke kringen is de positie der vrouw van een man, die veel van zich doet spreken, niet zeer aangenaam. Reeds van-zelf zult gij dikwijls éénzaam zijn, want ik moet hard werken. - Mijn financieele positie is voldoende, echter niet rijk of weelderig. Ik bezit vier duizend thalers jaarlijksch inkomen. Geld is nu wel niet veel waard, maar voor de zaak, waarvoor ik strijd, is financieele onafhankelijkheid, zelfs eenige rijkdom onontbeerlijk, zóó zelfs dat ik daarvoor een rijk huwelijk zou hebben aangegaan. Reken er echter op, dat ik nooit met schrijven iets zou willen verdienen. Tot zulk een prostitutie van den geest zal ik nooit vervallen. - Wat nu mijn vroeger leven betreft, ik verwijs u naar mijn "Assisen-rede" en

naar mijn triomf in het proces Hatzfeldt. Nu nog iets over die gravin. Ik heb haar lief als een zoon zijn moeder; ik heb haar lief als een trouwe kameraad, die met mij tien jaren strijd en gevaren gedeeld heeft; ik heb haar lief met filosofische liefde, als een type der lijdende menschheid. Vergeten kan ik niet, dat deze vrouw haar lot in mijne handen heeft gelegd op een oogenblik, toen ik, twintig-jarige jonkman, volkomen onbekend en schijnbaar machteloos was. Schande treft hem, die zulk een vertrouwen ooit kon beschamen. Bovendien heb ik der gravin zeer veel te danken, want zij heeft mij beter gemaakt, dan ik was. Ik kan wel zeggen, dat ik een warm hart had, maar ik bezat ook al de ondeugden der kracht. Ik had in mij wilde instincten, een ontzettenden toorn, een grenzenlooze hartstochtelijkheid. Ik kon gruwzaam hard zijn en zonder medelijden. Zij heeft mij dit afgewend. Zij heeft goede drijfveêren in mij ontwikkeld en slechte onderdrukt. Derhalve, wanneer gij mij wilt toebehooren, moet gij ook haar lief kunnen hebben als een dochter haar moeder. Ik hoop haar te overreden om bij ons te wonen, en met ons drieën gelukkig te leven. Wilt gij?' - Doch Sophie von Solutzeff wilde niet. Zij ging iets later op het 'conservatoire' te Brussel.

Toen Lassalle uit Aken in den na-zomer van 1860 te Berlijn terugkwam, ging hij dadelijk weder flink aan het werk. Hij bleef daarbij in aanraking met zijn geestverwanten. Met Karl Marx, die in Londen steeds vertoefde, hield hij de briefwisseling aan. Wij bezitten enkele brieven van Lassalle aan Marx over een proces, dat Marx toen aan dr. Zabel, den hoofdredacteur der 'National-Zeitung', wilde aandoen, welk proces hem echter onmogelijk werd gemaakt[1]. Aan Walesrode schonk hij voor zijn tijdschrift nog een opstel. In het tweede deel der 'Democratische Studiën' dat in 1861 uitkwam, vinden wij een artikel van Lassalle over *Lessing*, welk stuk hij echter (naar aanleiding van Stahrs boek) reeds in 1858 had geschreven. Het opstel is vol vereering voor Lessing, eenigszins 'alt-Hegeliaansch' gesteld, en komt overeen met wat Heinrich Heine over Lessing schreef. Opmerkelijk is de waardeering van Frederik den Grooten, en dan de nadruk die gelegd wordt op het citaat uit Lessings fragmenten over Spartacus: 'Gij verbiedt mij het filosofeeren; welnu, wij zullen vechten'[2].

1) Zie de brieven bij Ed. Bernstein in de inleiding vóór Ferd. Lassalles 'Reden und Schriften', Band I, 1892, pg. 66-68. - Over het proces van Marx tegen Zabel, naar aanleiding van uitlatingen in twee nummers der 'National-Zeitung' in Januari 1860, zie Karl Marx, 'Herr Vogt', pg. 151 en volgende. - In dat boekje 'Herr Vogt' pg. 144 zinspeelt Karl Marx op Lassalle, met deze woorden: 'Ich schrieb also angehend an einen Freund in Berlin. Mein Freund, ein Mann, dessen Gelehrsamkeit sogar Alexander von Humboldt anerkannt hat....'

2) Zie het stuk over Lessing ook opgenomen in Ferd. Lassalles 'Reden und Schriften', Band I, 1892, pg. 397 en volgende.

In datzelfde jaar 1861 gaf hij nu uit zijn groot boek: ‘Das System der erworbenen Rechte. Eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie.’ Het was een werk in twee deelen, waarvan elk nog een eigen titel had. Het eerste deel droeg als ondertitel: de theorie der verworven rechten en der collisie der wetten, vooral uit het oogpunt van het Romeinsche, Fransche en Pruisische recht; het tweede deel behandelde: het wezen van het Romeinsche en het Germaansche erfrecht in historisch-wijsgeerige ontwikkeling[1)].

Het boek behandelde het groote vraagstuk van onze eeuw: te weten in hoeverre het oude recht telkens zijn kracht te-midden van nieuwe toestanden kan doen gelden; de vraag dus, in hoeverre er voor-goed van verworven rechten en van terugwerkende kracht der oude wetten sprake kan zijn. Stel: er ontwikkelt zich een nieuwe tijd, met nieuwe rechts-vormen, met nieuwe verhoudingen, in hoeverre heeft nu de oude tijd, met het vroegere rechts-stelsel, nog vat op de nieuwe periode; in hoeverre kan het oude systeem de nieuwe ontwikkeling belemmeren of beletten, en in 't algemeen ingrijpen? Lassalle poogde deze questie in zijn boek juridisch, niet zoozeer economisch op te lossen. Wat de methode betreft, die Lassalle hierbij aanwendt, zij is nog altijd die van Hegel, doch reeds meer ontwikkeld. Het metafysisch standpunt wordt verlaten voor het historisch inzicht. Het groote doel van het geschrift was natuurlijk een verzoening te leveren van het positieve recht met de rechts-filosofie. Hegel had dit beproefd in zijn natuur-recht, maar thans was de kloof tusschen die twee weder grooter dan ooit te-voren. Want de zoogenaamde rechts-filosofen waren niet ingedrongen in de details van het stellige recht, kenden het eigenlijk niet; er was en bleef bij hen een afschrik voor het volle leven, een ‘horror pleni’; zij kwamen dus niet verder dan tot vage stellingen, ijle dunne grondlijnen; ze spraken over de leerstukken van eigendom, overeenkomst, van familie-recht gansch in 't algemeen, als in de lucht; en dachten er niet aan of bekommerden er zich niet over, dat al die rechts-dogmata bij de verschillende volken verschillend waren opgevat. Doch ziedaar juist hun groote fout. Want in de verste verte waren zulke juridische leerstukken geen logische eeuwige categorieën; integendeel, zij waren historische geestesbegrippen, historische categorieën. Een ‘worden’ in de geschiedenis moest bij zulke rechts-dogmata zijn waargenomen. Men kan niet spreken van den eigendom, de familie, het erfrecht in 't algemeen, maar men moet uit het historisch begrip van den Griekschen, Romeinschen of Germaanschen geest de Grieksche, Romeinsche of Germaansche eigendoms-leer ontwikkelen: historisch, niet metafysisch.

Het gansche tweede deel van Lassalles boek wordt besteed om dat uitéén te zetten bij één rechts-leerstuk: het erfrecht. Het

1) Een Fransche vertaling van het boek is door Ch. Andler in 1904 uitgegeven: ‘Théorie systématique des Droits acquis’. Zie ‘Revue socialiste’, 1904, I, p. 637.

deel behandelt het wezen van het Romeinsche en Germaansche erfrecht historisch, niet speculatief, maar toch Hegeliaansch. In het Romeinsche erfrecht - in het testament, niet in het intestaaterfrecht - ligt volgens Lassalle de gedachte der voortduring van den subjectieven wil van het individu. Het Romeinsche onsterfelijkheids-begrip van het individu verwerkelijkt zich in het testament. Dit komt vooral uit bij de opvatting van den ‘onterfden’ erfgenaam. Aan de hand van Gajus, in de ontvouwing der ‘leges Furia, Voconia, en Falcidia’, gaat Lassalle den kamp na, dien de Romeinsche geest op dit gebied volvoert. Hij vergeet daarbij niet aan te wijzen, dat het testament bij de Romeinen altijd een religieuse natuur heeft. Ook de bevoegdheid tot straffen behoorde daartoe. Doch alles wordt bij die Romeinen in het testament teruggebracht tot het wils-moment van het individu. Het is een volkomen subjectivisme. Wegens het coïncideeren echter van den wil van den erflater met den wil van den erfgenaam wordt het erfrecht een verworven recht. - Daarentegen is in het Germaansche erfrecht overheerschend het idee der familie. Het is dáár een waar familie-recht; het intestaat-erfrecht is dus bij hen het voornaamste. Men erft krachtens zijn eigen recht. Het individu, met zijn subjectieven wil, is hier machteloos. - Allengs ontwikkelt zich nu uit al die gegevens het erfrecht der Fransche revolutie, dat alles samenvat in dezen regel: erfrecht is er in dezen of genen vorm, wijl de *Staat* het wil. In het wezen van het Staatsbegrip vindt men de rechtvaardiging der bevoegdheid tot erven, indien die bevoegdheid door den Staat wordt erkend.

Het eerste deel van Lassalles boek behandelt nu meer direct het vraagstuk. Lassalle zoekt daarin een rechts-wetenschappelijk beginsel te vinden, dat ééns voor-altijd de grenzen zou aantoonen, onder welke omstandigheden en hoever wetten geldende kracht mogen hebben, zonder het rechts-idee-zelf omvèr te stooten. Hij onderzoekt, wanneer, als nieuw recht of nieuwe wetten tegen oud recht of oude wetten indruischen, het eerste en wanneer het tweede beslissend is: wanneer dus een recht werkelijk als een verworven recht te eerbiedigen is, en wanneer het aan den inwerkenden invloed van een vroeger recht onderworpen is. Bij dat onderzoek plaatst nu Lassalle twee stellingen voorop: *a*. geen wet mag terugwerken, welke een individu louter door bemiddeling van eigen wils-handelingen treft; *b*. elke wet mag terugwerken, welke het individu zonder tusschen-schuiving van zulk een vrijwillige handeling treft; welke het individu dus rechtstreeks in zijn onwillekeurige, algemeen menschelijke of natuurlijke of door de maatschappij hem overgedragen qualiteiten treft, of het individu slechts daardoor treft, dat zij die maatschappij-zelve in haar organische instellingen wijzigt. Past men die twee stellingen toe, dan ziet men, dat het door individueele wils-handeling verworven recht in 't algemeen aan de terugwerkende kracht der wetten is onttrokken, doch slechts onder ééne voorwaarde, te weten deze: dat het individu zich-zelf en anderen enkel in zóóverre en zóólang rechten kan verzekeren, in zooverre en zoolang de op elk tijdstip bestaande

wetten dien rechts-inhoud als een geoorloofden opvatten[1]. Elke overeenkomst heeft derhalve altijd deze vaste, zij het stilzwijgende, clausule. Want de éénige bron van het recht is het gemeenschappelijk bewustzijn van het gansche volk: de '*volks-geest*', en die algemeene geest beheerscht alles. Dit wordt dan door Lassalle uitvoerig toegepast op de besluiten van de Fransche constituante in den nacht van 4 Augustus 1789. Wat toen besloten werd vormde geen rechts-inbreuken. Geen schadeloosstelling was noodig. De nieuwe wind, waarin men voortaan zon ademen, woei. Elk tijdvak is in dat opzicht autonoom. Geen tijd staat onder de heerschappij van een anderen tijd.

Lassalle komt dus tot deze conclusie: verworven rechten moeten ten-eerste door individueele wils-daden worden verkregen, en ten tweede in overeenstemming zijn met den duidelijk tot uitdrukking gekomen volks-geest. Dit begrip 'volks-geest' is misschien vaag, doch karakteriseert volkomen Lassalle. Want Lassalle bleef ook in dit opzicht idealist. Marx en zijn school zouden later dat begrip 'volks-geest' vervangen door het begrip 'economische verhoudingen van een volk', en een stelsel pogen te maken van (wat zij noemden) een materialistische opvatting der geschiedenis. Lassalle is dien weg niet opgegaan. Hij gebruikt slechts dat begrip 'volks-geest', om langzamerhand, in laatste ressort, alles terug te voeren tot het begrip 'Staat'. Inderdaad had Lassalle zijn hoofd-beschouwing ontleend aan den grooten wijsgeer J.G. Fichte. Friedrich Albert Lange heeft dit zeer goed opgemerkt[2]. Vergelijkt men toch de uitéénzetting van Lassalle met het boekje, dat Fichte in 1793 over de Fransche revolutie schreef - van welk boekje wij in ons tweede deel der 'Socialisten' pag. 365 tot 371 een overzicht gaven - dan wordt, dunkt mij, de volgorde van Lassalles ideeën zeer duidelijk.

Lassalles boek is filosofisch zeer radicaal. In zijn polemiek tegen Stahl en vooral tegen Savigny over het begrip schadeloosstelling, die oude vormen tegen nieuwe eischen der maatschappij zouden willen doen gelden, kent hij geen midden-weg. In de toepassing zijner beginselen op het bestaande Pruisische jacht-recht laat hij geen traditie spreken. Trouwens naar zijn eigen opvatting, in een brief aan den uitgever Franz Duncker[3] voorgedragen, was zijn geschrift een zeer revolutionnair boek. Het was, volgens Lassalle, een juridische motiveering der socialistische ideeën. De wereld stond voor nieuwe economische problemen, die zij ook uit een rechts-oogpunt op te lossen had. Questies over de solidariteit en den samenhang der maatschappij, over de indirecte

1) Lassalle onderscheidt hier intusschen altijd het begrip 'Besonderheit' van het begrip 'individueele', zie Bernstein 'Voraussetzungen des Sozialismus, 1899, p. 132/133.
2) Zie F.A. Lange, 'Eine Lebensbeschreibung von O.R. Ellissen.' Wohlfeile Ausgabe, 1894, pag. 137
3) Zie Ferd. Lassalles 'Reden und Schriften', Deel III, pag. 732-734.

exploitatie der menschen, over het uitsluitend recht dat ieder ondernemer op zijn ondernemers-premie kon doen gelden, vloeiden van-zelf uit de behandeling der stof voort. Een lange uitweiding, met directe toepassing op sociaal terrein, veroorloofde Lassalle zich in dat eerste deel van pag. 259 tot 276. Het is het bekende en zoo dikwijls aangehaalde betoog: 'dat de cultuur-historische gang van elke rechts-geschiedenis daarin bestaat, om altijd meer de eigendom-sfeer van het privaat-individu te beperken en te vernauwen, en steeds meer voorwerpen buiten dat privaat-eigendom te zetten.... Uit een sociaal oogpunt staat de wereld vóór de vraag: of heden, nu er geen eigendom meer bestaat op de onmiddellijke gebruikmaking van een ander mensch, zulk een eigendom op zijn indirecte exploitatie mag bestaan[1)]..... Het woord "emancipeeren", dat men thans in een slordigen en onduidelijken zin op elk streven naar vrijheid pleegt aan te wenden, is juist dàn alléén van treffende beteekenis, wanneer men het in zijn oorspronkelijken zin opvat: *e mancipio*, d.i. uit het strenge eigendom zetten.... Geheel evenwijdig met de beweging der rechts-geschiedenis, om altijd meer inhoud uit de eigendomssfeer buiten te werpen, loopt in de economische ontwikkeling de nauwkeurig daaraan beantwoordende strekking, om altijd meer factoren der productie en op zijn beurt producten-zelven in steeds grooteren quantitatieven omvang uit de economische eigendomssfeer der vergoeding of betaling, der "*Entgeltlichkeit*", in den kring waarbij van geen vergoeding sprake is, die der "*Unentgeltlichkeit*" ("gratuité, communauté") over te werpen (door reductie van den verkoopprijs tot den kostenprijs en de bestendige vermindering der productie-kosten): een op zich-zelf geheel juiste hoofdgedachte, aan welke Bastiat in zijn "Harmonies économiques", wegens het hem ontbrekende kritisch inzicht der economische categorieën, een geheel verkeerde en éénzijdige toepassing heeft gegeven'.

Lassalle meende dat zijn goed doordacht en wetenschappelijk boek een groote uitwerking zou hebben. Hierin bedroog hij zich echter ten-éénenmale. Voor de gewone wereld der geleerden, die langzamerhand aan Hegels invloed ontgroeide, was het te wijs-

1) Lassalle vervolgt deze zinsnede (Zie 'Das System der erworbenen Rechte', I, pag. 264) aldus: 'd.h. gründlich: ob die freie Bethätigung und Entwickelung der eigenen Arbeitskraft ausschlieszliches Privateigenthum des Besitzers von Arbeitssubstrat und Arbeitsvorschusz (Kapital) sein und ob folgeweise dem Unternehmer als solchem, und abgesehen von der Remuneration seiner etwaigen geistigen Arbeit, ein Eigenthum an fremden Arbeitswerth (Kapital-prämie, Kapitalprofit, der sich bildet durch die Differenz zwischen dem Verkaufspreis des Products und der Summe der Löhne und Vergütungen sämmtlicher, auch geistiger Arbeiten, die in irgendwelcher Weise zum Zustandekommen des Products beigetragen haben) zustehen solle'.

geerig geconstrueerd[1]. De conservatieve partij wilde er natuurlijk niet van weten. Meer belangstelling vond het later bij een fractie der economisten, de zoogenaamde katheder-socialisten: bij Lange, Schäffle, Ad. Wagner. Het best is het (dunkt mij) gewaardeerd door den ook als Oostenrijkschen minister van financiën bekenden Ernst von Plener[2], die van zijn kant doet opmerken, dat Lassalle in geen opzicht het erfrecht aanvalt. Later na Lassalles dood heeft in 1880 zijn oude vriend Lothar Bucher een tweede uitgaaf van het werk bezorgd[3].

In 1861 ging overigens het leven voor Lassalle te Berlijn in groote drukte voorbij. Hij had allerlei plannen. Zeer ernstig koesterde hij het voornemen, sinds 1860, om een groot politiek democratisch blad te Berlijn op te richten en uit te geven. Op de politiek van den dag wilde hij inwerken. Daar bij den op handen zijnden dood van Friedrich Wilhelm IV - hij stierf in de eerste week van Januari 1861 - een algemeene amnestie voor de politieke misdrijven van de jaren 1848 en 1849 te verwachten was, en Karl Marx dan ook gelegenheid zou hebben om in Pruisen terug te keeren, vroeg hij reeds in 1860 aan Marx, of deze bereid zou wezen te-zamen met hem zulk een blad te redigeeren. Brieven werden daarover gewisseld. Marx bezocht zelfs Lassalle in de lente van 1861 te Berlijn[4]. Doch van het plan kwam niets. Marx viel niet direct onder de amnestie: hij moest eerst nog naturalisatie aanvragen en dat zou waarschijnlijk worden afgeslagen; en Lassalle wilde, toen er sprake was van het organiseeren der redactie, waarin ook Engels zou worden opgenomen, aan Marx en Engels gezamenlijk slechts één stem geven, waartegen deze twee heeren opkwamen.

In den herfst van 1861 maakte Lassalle met de gravin von Hatzfeldt nog weder een reis naar Zwitserland en Italië. In haar begeleiding zag hij allerlei personen van beteekenis. In Zürich zocht hij Georg Herwegh en W. Rüstow op[5]. Garibaldi bezocht hij op Caprera.

1) Aardig zijn in dit opzicht anders enkele logische opmerkingen en uitweidingen, bijv. over het verstand, zie ‘System der erworbenen Rechte’, deel II, pg. 514/515.
2) Zie ‘Ferd. Lassalle’ door Ernst von Plener, 1884, pg. 9-29.
3) Men herinnere zich - zie hierboven onze pag. 163 - de bedenkingen, die Rodbertus tegen het boek uitte. Bernstein (‘Documente’ 1902 p. 287) merkt op, dat Jean Jaurès in de laatste afdeeling van zijn ‘Etudes sociales’ 1902 studiën levert die zich geheel aansluiten aan Lassalles boek, wat betreft de Fransche revolutie en 't erfrecht.
4) Lassalle had vroeger in 1857 Marx te Londen bezocht, zie Bernstein ‘Documente’, Dec. 1901, pg. 162 en pg. 176 voor een tweede bezoek van Lassalle aan Marx te Londen, in 1862.
5) Aan de ontmoeting in den herfst van 1861 knoopen zich vast de eerste brieven uit het boekje ‘Ferd. Lassalle's Briefen an Georg Herwegh’, herausgegeben von Marcel Herwegh, 1896, pag. 9-24. Vergelijk ook ‘Die neue Zeit’ 1895/96, II, p. 586.

Deze versterkte hem zoo mogelijk in zijn afkeer tegen Oostenrijk. Lassalle was steeds in zijn brein bezig met denkbeelden tegen dat Oostenrijk, wilde altijd plannen beramen om door een gemeenschappelijken stap van Italiaansche, Hongaarsche en Fransche uitgewekenen een revolutie-beweging in Oostenrijk uit te lokken. Van eventueele relaties met socialistische leiders, die in het Zuiden vertoefden, wilde hij echter toen niet veel weten. Johann Philip Becker, die later een zekere rol zou spelen bij zijn dood, hield hij zelfs op een afstand.

In Berlijn terug-gekomen zette hij zijn druk leven dáár voort. Hij hield haast open huis en tafel. Een zeer gemêleerde kring van vrienden verdrong zich om hem heên. Wij merken advocaten en geleerden op: den procureur Hierzemensel, Ziegler den vermaarden min of meer romantischen democraat van 1848, baron Korff den schoonzoon van Meyerbeer, en vooral Hans von Bülow. Deze, toen gehuwd met de dochter van Liszt en de gravin d'Agoult - later werd zij de echtgenoote van Richard Wagner - maakte in Berlijn door 't dirigeeren van orkesten reeds grooten opgang. Zijn fijn besnaarde en excentrieke natuur trok Lassalle zeer aan. Hun vriendschappelijke omgang, hun los heên en weder praten over allerlei onderwerpen, is ons bewaard in een klein bundeltje brieven, dat getuigenis aflegt ook van het prikkelend leven in die dagen te Berlijn[1]. In die groep van kennissen en vrienden van Lassalle staat op een afgezonderde en toch eerste plaats Lothar Bucher, dien wij als vriend van Rodbertus reeds hebben ontmoet. De revolutionnair van 1848 was na den dood van Friedrich Wilhelm IV bij de amnestie teruggekomen, en was in Berlijn in journalistiek en politieke studiën gaan werken. Hij zou eenige jaren later door Bismarck worden opgemerkt, en de man ‘achter de schermen’ van dien minister worden. Thans had hij nog geen invloed hoegenaamd, doch hij begon reeds overal het terrein der actieve politiek te onderzoeken en te peilen. Intusschen was hij boezemvriend van Lassalle, die hem altijd is blijven liefhebben[2].

Te-zamen begonnen Lassalle en Lothar Bucher reeds een aanval tegen het ‘bourgeois’-liberalisme, het liberalisme, dat sinds het optreden van den prins-regent in Pruisen, in den herfst van 1858, zulk een hoogen toon dáár voerde: dat zich-zelf het orgaan bij uitnemendheid der geestes-beschaving waande, en toch enkel wind en schuim opleverde. Het deed zich te-goed aan kennis uit de

1) Zie ‘Briefe an Hans von Bülow von Ferdinand Lassalle’ (1862-1864). Vierte Auflage. 1885. Wij wijzen op pag. 7, op pag. 19, op pag. 57 (over Bluntschli, dien Lassalle dáár ‘einen der elendesten Burschen und reaktionären Intriguant von Beruf’ noemt) enz. Op pg. 49 kan men het schrijven lezen, waarbij Lassalle aan Hans von Bülow zijn ‘System der erworbenen Rechte’ ten-geschenke aanbiedt.

2) Zie over de verhouding en de gesprekken van Lassalle met Lothar Bucher vooral Franz Mehring, ‘Geschichte der deutschen Sozialdemokratie’, Erster Theil, 1897, pag. 535 tot 540.

tweede hand, en knutselde altijd-door aan frases, leêg van inhoud, maar opmerkelijk door den verbazend luiden en hollen klank. De twee vrienden ergerden zich gruwelijk over al die oppervlakkigheid, gepaard met ontzettenden eigenwaan. Één geschrift was er bovenal, dat hen tegen de borst stuitte. Het was het in die dagen verschenen boek in drie deelen van Julian Schmidt over de geschiedenis der literatuur in Duitschland. Dit boek had een ongemeenen opgang en werd het mode-boek der liberale kringen. Welnu, te-zamen zouden zij dat boek gaan afbreken. In dien Julian Schmidt wilden zij dan tevens het liberale journalisme treffen, want Schmidt was hoofd-redacteur geworden der 'Berliner Allgemeine Zeitung'[1]. Hun beider werk werd het pamflet, dat in het begin van 1862 verscheen onder den titel: Herr Julian Schmidt, der Literarhistoriker, mit Setzer-Scholien, herausgegeben von Ferdinand Lassalle'. Zij geven eenige passages van dat boek uit met kant-teekeningen, gedeeltelijk van Lassalle (quasi een zetter op de drukkerij), gedeeltelijk van Lothar Bucher (de zoogenaamde zetters-vrouw).

De hoofdzaak is voor hen aan te toonen, dat Julian Schmidt zelf niet weet wat hij schrijft, zich slechts laat drijven door den wind van den dag, dat zijn kennis en wetenschap slechts bestaat in wat tijdschriften- en dagblad-lectuur, zijn geleerdheid hem is aangewaaid, en dat elk gevoel van waarachtigen eerbied en ontzag voor de heroën der Duitsche letterkunde hem ontgaat. Dit wordt op alle wijzen uitéengezet in het oordeel, dat Julian Schmidt lichtzinnig en apodictisch velt over Goethe, over Niebühr, over Fichte, over Hegel, over Jacob Grimm, over geheel de historische school, over Platen[2], over Uhland, en eindelijk over Schiller. De averechtsche beschouwing over Schiller neemt Lothar Bucher voor zijn rekening. De zetters-vrouw verdedigt den lievelingsdichter van alle Duitsche vrouwen. Het geheele pamflet is giftig en bijtend geschreven. De aardigheden zijn veel te grof en te plomp. Het zijn Berlijnsche 'Witze' à la Kladderadatsch. Onze twee vrienden laten er Julian Schmidt niet geestig inloopen, maar beuken op hem los; zij gebruiken den knuppel en laten dien neêrploffen op zijn onnoozele domheid en zijn gedachteloosheid. Hij is, volgens hen, een koning in het rijk der blinden. En toch is hij weder niet toevallig dáár; hij is steeds de uitdrukking van een voorbijgaande periode. Welhaast zal hij echter dood zijn, als hij het niet reeds is.

De afstraffing was geweldig, maar al te bar, bovenal te zwaar, te plomp. Lassalle had zeer zeker gelijk, maar hij had van zijn ouden vriend Heinrich Heine kunnen leeren de waarheid luchtiger en aardiger voor te stellen. Hoe lacht men nog steeds om

1) Zie de uitlating in de rede van Lassalle: 'Die Feste, die Presse', enz. in Lassalles 'Reden und Schriften', deel II, pag. 641.
2) Men weet dat Lassalle een groote vereering had voor den dichter Platen, zie ook 'Die neue Zeit', 1896/97, I, pg. 97.

Heines ‘Schwabenspiegel’! De lectuur van ‘Herr Julian Schmidt, der Literarhistoriker’ is een inspanning, een amusement dat niet veel met de Musen te maken heeft[1)].

VI.

Aldus was de stemming en de positie van Lassalle in het begin van het jaar 1862. Zijn weten en denken waren goed geconcentreerd. Wij treden nu de drie jaren in van zijn rustelooze opzweeping der massa's: zijn periode van de daad. Dat vangt nu aan en gaat er op los.

De beweging van zijn aanvallenden strijd was echter niet gekeerd tegen de regeering, niet tegen het gezag van den Pruisischen Staat, maar tegen het zoogenaamde ‘bourgeois’-liberalisme, zoowel op staatkundig als op economisch terrein. Om het met één woord uit te drukken: hij wendde zich tegen wat men toen in Pruisen en in Duitschland ging noemen de ‘F o r t s c h r i t t s - p a r t i j’. Die ‘Fortschritts’-partij was de uiterste en meest geavanceerde politieke richting der Pruisische liberalen van die dagen. Zij was voortgekomen uit de ontwikkeling der geesten, sinds de prinsregent, in het najaar van 1858, de regeering had overgenomen uit de handen van zijn armen krankzinnigen broeder. Toen in die dagen was de ‘nieuwe aera’ ingewijd. De leiders der reactie: de ministers Manteuffel, von Westphalen, werden ontslagen en vervangen door liberale mannen als von Auerswald, Patow en von Schwerin. Den 8sten November 1858 riep de regent de nieuwbenoemde ministers bij zich, en schetste hij hun in groote trekken de wijziging, die in de Pruisische politiek zou waar te nemen zijn. De opmerkelijkste zinsnede van die aanspraak was deze: ‘wanneer in alle regeerings-daden waarheid, legaliteit en consequentie zich uitspreken, dan alléén is een gouvernement sterk, omdat het een rein geweten heeft.’ Zóó togen de liberale ministers aan het werk. Maar, helaas, het voortschrijden op dien nieuwen weg ging al bijster aarzelend. De nieuwe aera, waarvan men zich zooveel had voorgesteld, bleek iets zeer wankelends en onstevigs te zijn. Blijkbaar durfde de nieuwe regeering niet vóóruit. De oorlog, dien Frankrijk in 1859 ter-wille van Italië tegen Oostenrijk voerde, deed den weinigen samenhang en de geringe consequentie van Pruisens regeerings-beleid slechts des te-sterker uitkomen. De liberale partij in Pruisen begon zich dus te roeren en zich te verzetten: zij wenschte dat de regeering sterker de liberale kleur zou bekennen, ook omdat, na het overlijden van Friedrich Wilhelm IV in de eerste week van Januari 1861, de toestanden in de hofkringen veréénvoudigd waren. Het werd nog wel geen breuk met het ministerie, maar men wenschte toch sterker optreding der

1) Het boekje ‘Herr Julian Schmidt der Literarhistoriker’ is ook opgenomen in het derde deel der ‘Reden und Schriften’ van Lassalle, pg. 599 en volgende. Let daar op pag. 645-647, 650, 666, 675, 690 en 724.

regeering in de richting der nieuwe ‘aera’. Dat verzet en die oppositie der liberale partij scheen niet veel te helpen. Toen scheidde in Juni 1861 een meer vooruit-strevende fractie der Kamer - de fractie ‘Jong-Lithauen’ - uit het liberale partij-verband, en noemde zich de ‘Fortschritts’-partij. In het land vond het oprichten der nieuwe partij, met de nieuwe benaming, weêrklank. Het drukte de wijziging der volks-stemming uit. Dat alles werd vaster omlijnd en scherper geaccentueerd, toen de nieuwe koning, Wilhelm I, den 18^{den} October 1861 te Koningsbergen zich liet kronen en bij die gelegenheid zich zoo vierkant mogelijk tegenover de ideeën van den modernen tijd plaatste. Het liberale volk in Pruisen werd nu boos, vooral daar die koning een nieuwe leger-organisatie - die hij als zijn ‘eigenstes Werk’ beschouwde - tegen de inzichten der Kamer wenschte door te zetten. Ging - zóó vroeg men zich af - de mystiek van het hof en de autoritaire toon van den koning samen met de nieuwe ‘aera’, met het ware constitutioneele systeem? De verkiezingen, die 6 December 1861 plaats hadden, openbaarden in het land die opvatting. De leden der ‘Fortschritts’-partij werden in grooten getale (zij telden een cijfer van 161) gekozen. Grabow, die tot hen overhelde, werd tot voorzitter van het Huis benoemd. De nog liberale ministers poogden een compromis te doen vaststellen, maar het aannemen door de Kamer op 6 Maart 1862 van een motie van den afgevaardigde Hagen, waarbij een specialiseering ook van het oorlogs-budget werd verlangd, bracht de tweespalt tusschen kroon en volksvertegenwoordiging voor-goed aan het licht. De Kamer werd ontbonden; het ministerie Auerswald-Schwerin trad af. In de plaats der liberale bewinds-lieden kwam een reactionnair ministerie - de heeren von Itzenplitz, graaf zur Lippe, von Mühler - aan het bestuur. Nieuwe verkiezingen werden tegen 6 Mei 1862 uitgeschreven. Het begon te gisten in Pruisen.

Op dat tijdstip trad nu Lassalle naar voren en greep hij in den loop der zaken in.

Hij zag dat Pruisen op een tweesprong stond. Het waren dagen die beslissend zouden zijn voor de toekomst van het volk. Men moest thans vooruit: nú of nooit. Maar ziehier de ramp. De ‘Fortschritts’-partij, die de meest geavanceerde formule der liberalen op de lippen heette te hebben, was, volgens Lassalle, niet in staat het woord der toekomst uit te spreken.

In tweederlei opzicht niet. - Niet in politiek opzicht, omdat zij op dat terrein zich niet wist te verheffen boven een politiek der frase. Zij beging weder dáár dezelfde fouten als in 1848. Zij ging met de regeering twisten en kibbelen over zoogenaamde formeele constitutioneele rechten. Zij kwam weder met passieven weêrstand voor den dag, en baseerde haar gedrags-lijn allereerst op een negatie. Er was bij haar een gemis van inzicht in de feitelijke machts-toestanden, een volkomen miskenning van het positieve begrip Staat. Men deed zich te-goed aan ficties. Men schreeuwde des te harder, naarmate men minder vermocht. Men was zonder merg of pit, maar had een overvloed van ver-

sleten wachtwoorden, holle zinnen en leêge vormen. De intellectueele opvatting der leiders was zoo gelijkvloersch, zoo flets, zoo banaal, zoo mat en niets-zeggend. Men had geen oog voor de realiteit der dingen. - Ook in economisch en sociaal opzicht stond de 'Fortschritts'-partij niet op het stevige voor de toekomst beslissende standpunt. Hier was de leemte in de partij haast nog treffender. Wat had de 'Fortschritts'-partij aan het eigenlijke volk, aan al degenen, die nu niet tot de burgerij (de 'bourgeoisie'), tot de kapitalisten behoorden, aan te bieden? Beduidde haar optreden een stellige wenteling en zwenking der maatschappelijke verhoudingen? Neen, hier was het negatie-begrip haast nog duidelijker te erkennen. De lieden - zóó heette het in de partij - moeten zich-zelven maar helpen. De Staat als lichaam stond niet achter hen. Doch wat hadden de arbeiders dan aan zulk een Staat. Vroegen zij verbetering van lot, dan werden zij verwezen naar 'maximes' van *laissez-faire*. Onthouding was de leus. Toch wilde de 'Fortschritts'-partij nu de arbeiders wel gebruiken als hulptroepen in den politieken kamp. Zij konden dus eisenen stellen.

Lassalle nam dus positie tegen de 'Fortschritts'-partij. Nu van zijn plan, om met Marx een groot democratisch blad op te richten, niets was gekomen, zou hij in twee redevoeringen, te Berlijn in April 1862 gehouden, de positie uitéénzetten. Het politieke moment zou hij bespreken in de rede: 'Ueber Verfassungswesen'; het sociale moment in de rede, die men later het 'Arbeiterprogramm' heeft genoemd. Twee redevoeringen van het allerbeste gehalte, die wij achtereenvolgens moeten ontleden.

De rede: 'U e b e r V e r f a s s u n g s w e s e n' is gehouden in een Berlijnsch 'Bürger-Bezirk-Verein'[1]. Eene uitnoodiging om in zulk een liberaal kiesdistrict van Berlijn, naar aanleiding der nieuwe verkiezingen, een voordracht te houden, gaf hem de gewenschte gelegenheid om - wat het politiek oogpunt betreft - zich tegenover de leiders der 'Fortschritts'-partij te plaatsen. Het onderwerp was het uitgebroken grondwets-conflict, naar aanleiding der motie van den afgevaardigde Hagen over het specialiseeren van het budget, aan welken eisch de regeering niet wilde voldoen. De rede van Lassalle is academisch van toon, hoog gehouden en behandelt werkelijk het principieel standpunt. Hij begrijpt de kern van het vraagstuk, vat de questie der constitutie bij den kop, bij de hoornen. - Wat is, zóó vraagt hij, constitutie? Is zulk een constitutie nog iets anders dan een gewone wet? Het is een grondwet, en moet dus alle andere wetten doordringen. Maar is er dan in een land een bepaalde werkzame kracht, die op alle wetten zoodanig inwerkt, dat deze laatste zóó en niet anders worden dan zij zijn? Ja: die is er. Het zijn de *feitelijke machts-verhoudingen*, die in een gegeven maatschappij bestaan. Feitelijke machts-verhoudingen, niet het stuk beschreven of bedrukt papier

1) Deze rede is door Ed. Vaillant nog weder in het Fransch vertaald in den 'Almanach de la Question sociale' van het jaar 1896.

dat men zoo noemt, deze vormen de constitutie. Stel eens - zóó zegt Lassalle tot zijn gehoor - dat een geweldige brand alle wetten in een land overal vernietigde, en dat men nu nieuwe ging maken, van meet-af-aan, denkt gij, dat men dan naar willekeur zou kunnen te-werk gaan? - Meent gij, bij voorbeeld, dat men het koninklijk gezag zou kunnen afschaffen? Maar het leger zou den koning blijven gehoorzamen en wèl oppassen dat men aan den koning niet raakte. Het zou weldra feitelijk blijken dat de koning een stuk constitutie was. - Of meent gij, dat men den adel zou kunnen wegblazen, en zeggen: wij zijn allen Heeren, supprimeeren wij dus het Heeren-huis. Doch de adel zou zijn invloed bij koning en hof doen gelden en indirect dus op het leger; de adel is een stuk constitutie. - Of men zou de oude gilden-organisatie weder willen invoeren? Maar ziet, het groote kapitaal zou begrijpen dat op die wijze geen ‘zaken’ waren te doen, dat er geen productie in 't groot te verkrijgen was. Dus zouden de heeren Börsig, Egels, enz. de volks-massaas opwinden; de groote ‘bourgeoisie’, de groote industrieelen zouden blijken een stuk constitutie te zijn. - Of men zou de Bank willen veranderen? Het uitspreken, dat de bank niet een inrichting zou zijn uitsluitend voor de groote bankiers, maar ook voor de kleine lieden? Men zou een geld der toekomst daardoor willen vormen? Maar alle bankiers zouden nu dreigen dan ook de regeering bij leeningen in den steek te laten. De bankiers Mendelssohn, Schickler, enz. zijn een stuk constitutie. - Of men wilde een strafwet maken, bij voorbeeld zooals in China, bepalende dat, als men een diefstal beging, de vader van den dief daarvoor werd bestraft? Daartegen zou de stand der beschaving, de ‘Bildung’, opkomen. Ook de stand der beschaving is een stuk constitutie. - Of men wilde een wet maken, waarbij aan de kleine burgerij en de arbeiders alle politieke bevoegdheid werd ontnomen, hun persoonlijke vrijheid werd bedreigd? Maar dan kwam alles op straat. In dat uiterste geval zou het blijken, dat ook de arbeiders een stuk constitutie zijn. - Dit alles te-zamen nu zijn de feitelijke machts-verhoudingen bij een volk: dit is de constitutie van een land.

Hoe staat nu die feitelijke constitutie van een volk over tot hetgeen men de rechts-constitutie noemt? Welnu: men beschrijft onder zekere vormen die feitelijke machts-verhoudingen op een blad papier, men geeft ze een schriftelijke uitdrukking, dan is het feit recht geworden. Doch men schrijft dat niet lomp en grofweg op, neen, men kiest een veel beschaafder manier. - Men zegt niet: de heer Börsig en zijn fabriek is een stuk constitutie, maar men omschrijft dat. Om goed duidelijk te maken, dat de groote kapitalisten in den Staat evenveel te zeggen hebben, als burgers, boeren en arbeiders te-zamen, schrijft men op, dat de kieswet zal zijn bij voorbeeld als het ‘Dreiklassenwahlgesetz’ van 1849 in Pruisen. Een rijke heeft dan ongeveer 17 maal meer politieke macht dan een eenvoudig burger. - Of als men den adellijken grond-bezitters hun plaats goed wil inruimen, dan zegt men dat niet brutaal-weg, maar men vestigt een Heeren-huis. - Of als men

den koning zijn afzonderlijke positie wil toekennen, dan zegt men dat bij voorbeeld onder dezen vorm: een beëediging van het leger op de grondwet vindt niet plaats. De koning wordt verklaard tot krijgs-heer; hij benoemt de officieren. Het leger nu is het georganiseerde werktuig, dat altijd paraat is, met zijn gelederen, met zijn kanonnen. De in het volk berustende macht is daarentegen steeds gedesorganiseerd. Welnu, de koning is aldus meester van dat georganiseerd instrument, van die kanonnen. - De constitutie is dus het feit, niet het blad papier. Dáár op het papier is het, in niet altijd zeer duidelijke vormen, slechts opgeschreven.

Elke tijd, elk historisch tijdvak heeft nu zijn constitutie gehad. Frankrijk vóór 1789 even zoo goed als daarna. Altijd was de constitutie van een volk de uitdrukking der feitelijke machts-verhoudingen. Wat aan onzen tijd slechts nieuw en eigenaardig is: dat zijn niet de werkelijke constituties, maar de geschrevene constituties, de bladen papier. Die te hebben is het streven van onzen tijd. Hoe komt dat? vraagt Lassalle. Omdat in de werkelijke machts-verhoudingen, die binnen de betrokken landen bestaan, voortdurend een verandering is ingetreden. Telkens wijzigen zich in een volk historisch de toestanden. Dit is de gang der ontwikkeling van een volk. Van uit de Midden-eeuwen, met adel en standen en dun bevolkt platteland, komt men tot toestanden waarin steden ontstaan met rijke burgerijen. Die beweging gaat altijd-door in de geschiedenis. Dan komen stormwinden zooals den 18^{den} Maart 1848 in Berlijn. Het volk roept dan en dringt om de nieuwe historische toestanden in het beschreven blad constitutie op te nemen. Men gaat weder opschrijven. Doch een grondwet is alléén goed, als de geschreven constitutie overeenkomt met de feitelijke: als het blad papier de werkelijkheid weêrgeeft. Zoo neen, dan is het blad papier niet veel waard. En wat deed men nu in 1848? In plaats van de feitelijke constitutie te regelen, in orde te gaan maken, ging men reeds dadelijk aan het paperassen-werk. In plaats van de macht des volks te organiseeren, den dienst-tijd der soldaten bijvoorbeeld op zes maanden te stellen, het leger te vervormen, de kanonnen onder de hoede der burgerij te plaatsen, ging men zich blind turen op de formules vóór zich van het blad papier. De koningen hebben echter meestal betere dienaren dan het volk, geen frasen-makers, maar practische lieden als een Manteuffel. Die namen aan de burgers de wapens af, en het slot was dáár.

Dus de kern van alles is een machts-questie.

Let nog - zegt Lassalle - op een paar gevolg-trekkingen. Het was zóó dom van het volk in 1848 altijd te schreeuwen om een geschreven constitutie. Men had haar moeten *maken*, en in de uitvoerende macht moeten ingrijpen. Maar het ontbrak het volk aan zin voor de daad. Stel dat de Nationale vergadering in 1848 niet te Berlijn uit elkander was gejaagd, en dat de vergadering een constitutie had opgeschreven, dan had dat waarschijnlijk niets aan de zaak veranderd. Door de houding van het volk was de vergadering zonder kracht. Al verklaart men plechtig dat een

appelboom een vijgeboom is, zoo blijft de boom toch appelen dragen. Gelieft eindelijk te bedenken, dat als een partij telkens uitroept, laten wij ons toch aan de grondwet houden, dat dan voor haar de toestand reeds bedorven is: de bestaande grondwet ligt dan in haar laatste stuiptrekkingen.

Neen: alles is hier een machts-questie. Daarom komt thans ook de regeering niet met nieuwe frases, maar met nieuwe militaire maatregelen voor den dag. De koning heeft practische dienaren!

Dit is de geweldige rede van Lassalle over het politieke moment. Men zal bekennen dat hij een gansch nieuwe taal gebruikte. De 'Fortschritts'-partij, die al haar best deed om de grondwet, het blad papier, tegenover den koning te redden en te waarborgen, werd uitermate toornig: spuwde vuur en vlam.

De 'Fortschritts'-partij zou zich echter nog meer gaan ergeren aan Lassalle. Want hij had nog slechts de ééne helft van zijn taak volbracht. Hij ging de 'Fortschritts'-partij nu ook bestoken op haar tweede terrein: het sociaal economisch gebied.

Hij hield 12 April 1862 in het 'Handwerkerverein' der Oraniën-burger-voorstad te Berlijn - in de omgeving der fabrieken van Börsig, de machine-werkers, enz. - een tweede groote rede, ditmaal: '*Ueber den besonderen Zusammenhang der gegenwärtigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeiterstandes*'. Deze rede werd later vermaard onder den naam: 'A r b e i t e r p r o g r a m m ', en wordt door de socialistische leiders in Duitschland nog altijd beschouwd als een uitstekende inleiding in het socialisme.

De inhoud, zich dikwijls aansluitend aan het bekende boek van Lorenz Stein over de sociale beweging in Frankrijk[1)], luidde als volgt:

Mijn rede - zóó begon Lassalle - zal wetenschappelijk zijn. Op den vóórgrond stel ik dat de arbeiders-stand één stand is onder meer standen. Ten-einde de beteekenis van dien stand te begrijpen, moet men een blik slaan in de geschiedenis.

In de Midden-eeuwen bestonden ook reeds dezelfde standen als nu, maar één stand was toen overheerschend: de stand van het grond-bezit: die vertegenwoordigde het domineerende beginsel. Hoofd-rijkdom was de landbouw-productie: het 'eigen' was het onroerend goed, daartegenover stond het 'varende' bezit. Bij alle instellingen in de Midden-eeuwen geeft het grond-bezit de plooi, den stempel, in één woord: het privilege. Let slechts op het leen-verband: men droeg zijn grond-eigendom aan den leen-heer op; slechts zij waren later in de rijks-vertegenwoordiging, die het groote grond-bezit vertegenwoordigden; de groote grond-eigenaars waren vrij van belasting; iedere andere arbeid, dan die van den grond leefde, werd geminacht. - Schijnbaar revolutionnaire bewegingen tegen dat voorrecht wortelen toch desniettemin in het grond-bezit, en treffen dus geen doel. De boeren-krijg - al schijnt

1) Zie ons vierde deel der 'Socialisten', pag. 399.

zij een vlammende revolutie - is eigenlijk slechts een consequente doorvoering van het grond-bezit: men wilde de vrijheid meer volkomen aan het grond-bezit vasthechten: de beweging strekte niet om den mensch ook zonder grond-bezit, den mensch, omdat hij een redelijk wezen is, vrij te doen verklaren. In dien zin was zelfs de boeren-krijg haast reactionnair. Evenzeer was bijna reactionnair de adels-beweging van Franz von Sickingen: inderdaad was toen het lands-vorstendom, dat een Staats-idee vertegenwoordigde onafhankelijk van privaatbezits-verhoudingen, nog meer in de lijn van den vooruitgang. Het revolutionnaire in een beweging der maatschappij moet nooit op de oppervlakte gezocht worden. Het zit diep in de elementen der samenleving.

Waarachtig revolutionnair tegenover de oude heerschende standen was de voortgang van de industrie, de ontwikkeling der productie van de burgerij, de arbeids-verdeeling, en de daardoor ontstane kapitaal-eigendom zich ophoopend in de handen der 'bourgeoisie'[1]. Dit is de revolutie geweest, zich vastknoopend aan hetgeen reeds in den Hervormings-tijd werd bedoeld. Rechtens veranderde eerst niets aan den toestand van adel en geestelijkheid, maar feitelijk alles. In tegenoverstelling van het onroerend eigendom kwam de beteekenis van het beweeglijk roerend bezit op den vóórgrond. De mannen van dat roerend goed werden feitelijke heerschers. Een Lodewijk XIV knikte vriendelijk tegen den Joodschen bankier Samuel Bernard; de regent ging luchtig-vriendschappelijk om met John Law. Overeenstemmend en evenwijdig met deze wenteling der dingen ontwikkelde zich het materialisme: een begeerig trachten naar geld en goed: een verlangen door alles geprikkeld, door de ontdekkingen van Amerika en Indië, door geheel de vestiging der nieuwe handels-markt, door de opening van 'débouchés', en door het rusteloos voortwerken. Straks werd dat bedrijf der menschen nog verder voortgedreven door de spil der arbeids-verdeeling. Massale productie en arbeids-verdeeling gingen nu hand aan hand. Een algeheele verandering van den maatschappelijken arbeid had plaats. Vroeger ging bij het handwerk altijd 'de vraag' vooraf; thans gaat 'het aanbod' vóór: het aanbod zoekt de vraag. Vroeger was bij het handwerk een bescheiden welvaart, doch te-gelijk vastheid en stabiliteit der verhoudingen merkbaar; nu geldt het omgekeerde: men werkt voor de wereldmarkt, doch men kan de behoefte niet dwingen; men is niet zeker van zijn voorspoed; het wapen, dat men de goederen en waren op hun reis naar koopers mede-geeft, is de goedkoopte, doch dat wapen kan spoedig door een ander weder uit de handen worden geslagen. Groote rijkdom staat dus altijd naast bestendige kommervolle onzekerheid. - Op deze wijze onttroonde nu de vooruitgang en ontwikkeling der industrie het grond-bezit. Dit is de ware revolutie geweest. De formule van het jaar 1789 drukte er het zegel op. Arkwright, Watt en hun medestanders hadden de

1) Over 't woord 'Bourgeoisie' bij Lassalle zie ook Bernstein 'Voraussetzungen des Sozialismus, 1899, p. 129 noot.

daad reeds volbracht. De door stoom gedreven machine was het beeld der levend geworden revolutie. Die machine brak de gilden-organisatie[1]; de gilden hingen samen met den Midden-eeuwschen toestand, doch al die beperkingen en begrenzingen waren niet meer houdbaar: de machine deed de banden uitéénspringen. Siéyès sprak alles uit in zijn formule: 'Wat is de derde stand? Niets. Wat moet zij worden? Alles.' Hij constateerde het feit: de beteekenis van den derden stand, of van de 'bourgeoisie'. Die derde stand dacht te-goeder trouw dat haar zaak de zaak der menschheid was; zij stelde dus vast wat zij noemde 'menschen-rechten'. Doch ziet, die derde stand droeg reeds met zich een vierden stand: het eigenlijke volk.

Inderdaad zóó is het. De 'bourgeoisie', de niet-adellijke burgerlijke klasse had twee deelen: de klasse, die hoofdzakelijk van haar eigen arbeid leefde, en de klasse die beschikte over kapitaal. De klein-burgers en de groot-burgers als gij wilt. Gaat nu die groot-burger zijn burgerlijk bezit en zijn kapitaal als de voorwaarde van zijn deelneming of heerschappij van den Staat beschouwen, dan vormt hij een nieuwen bevoorrechten stand, een privilege, gelijkstaande met het vroeger geldende privilege, van het grond-bezit. En juist dat heeft de derde stand of de 'bourgeoisie' gedaan. Die stand was niet te-vreden met de materieele voordeelen van zijn bezit: hij verbond daaraan rechts-gevolgen. Lassalle gaat dit na in de Fransche grondwetten. De census werd ingevoerd met de instelling der actieve burgers, hetzij dan direct of indirect. De 'bourgeoisie' maakte dus haar element: het burgerlijk bezit, tot het heerschende beginsel van alle maatschappelijke inrichtingen. Het kapitaal-bezit werd voorwaarde der heerschappij over den Staat, gelijk in de Midden-eeuwen het grond-bezit. En de 'bourgeoisie' voerde dit consequent in de toepassing uit. Slechts zij die in de directe belastingen betaalden waren kiezers; slechts zij die een tijd lang ergens gevestigd waren - de arbeider gaat van de ééne plaats naar de andere - hadden het kiesrecht. De leden der 'bourgeoisie' werden bevoordeeld in de belastingen door het stelsel der *indirecte belastingen*. De accijnzen drukten toch voornamelijk op de armeren en dus op de arbeiders. En deze accijns-betalers kregen geen invloed op den Staat. De arbeid, die geen burgerlijk bezit achter zich had, werd geminacht. Ja, in veel opzichten ging de 'bourgeoisie', ter bevestiging van haar heerschappij, nog consequenter te-werk dan in de Midden-eeuwen de bevoorrechte standen. Toen in die dagen zorgde werkelijk de geestelijkheid voor de opvoeding van het volk. Nu onder de heerschappij der 'bourgeoisie' is die taak feitelijk overgedragen aan de kranten. En die kranten-pers bestaat alleen, leeft alleen, als privilege van het kapitaal. Door de werking der zegel-wet, door de cautie-stellingen kunnen slechts kapitalisten een dagblad ves-

1) Zie ook Lassalle, 'Bastiat-Schulze' in de 'Schriften und Reden,' Band III, pag. 188/189.

tigen. Elk dagblad is allereerst een geldelijke instelling der ‘bourgeoisie’[1].

Dit zijn de twee historische wereld-periodes die elkander opgevolgd hebben: die van het grond-bezit en die van het kapitaal.

Doch ook de tweede periode loopt reeds af. Op den 24sten Februari 1848 is het eerste morgen-rood verschenen van een nieuwe periode in de geschiedenis. In Frankrijk - waar alle overwinningen en nederlagen der vrijheid overwinningen en nederlagen voor de gansche menschheid beduiden - had een revolutie plaats, waarbij als doel werd aangegeven de verbetering van het lot der arbeidende klassen. Het was de *vierde stand* die optrad. Die vierde stand wil nu zijn beginsel - dat alle menschen moeten arbeiden en zich op eenigerlei wijze nuttig moeten maken voor de maatschappij - tot heerschend beginsel der maatschappij verheffen. Deze vierde stand, in wiens hart dus geen kiem van een nieuwe bevoorrechting meer is opgesloten, is juist daarom gelijkbeteekenend met het gansche menschen-geslacht. Zijn zaak is waarlijk de zaak der menschheid. Wie dit idee van den arbeiders-stand, als het heerschende beginsel der maatschappij aanroept, *stoot een kreet van verzoening, van éénheid en liefde uit, zelfs wanneer het een strijd-kreet is*. - Dat beginsel van den arbeiders-stand moet nu van drie zijden worden beschouwd. *a*. Met betrekking tot het formeele middel van verwerkelijking beteekent het 't algemeen en direct kiesrecht. Zeker dat algemeen stemrecht is geen toover-roede: veel misgrepen zullen daarbij worden begaan, maar op den duur zullen de fouten door dat algemeen stemrecht-zelf worden goedgemaakt. Het is de lans, die de wonden heelt, welke zij veroorzaakt. *b*. Met betrekking tot den zedelijken inhoud van het beginsel moet men zich niet laten bang maken door de aantijging, alsof onze beschaving gevaar zou loopen van barbaren. Dit is een vooroordeel. Die vrees kan ontstaan, omdat onze maatschappij feitelijk nog onder het vooroordeel van het privilege staat. In de omgekeerde fout verviel het Fransche ‘sans-culottisme’ van 1793. Doch let op de uitspraken van J.G. Fichte. Deze wees er steeds op, dat juist de hoogere standen in voortdurend gevaar verkeerden van zedelijke verslechtering, want altijd letten deze op hun persoonlijk egoistisch belang; steeds stellen zij zich aan alsof zij een vijandelijk land bewonen; zij handelen tegen de stem van hun eigen geweten en leven te-midden van allerlei tegenstrijdigheid. Die tegenstrijdigheden ontbreken bij de mindere standen: hun belangen zijn die van het gansche volk: persoonlijk belang als zoodanig hebben zij niet. *c*. Eindelijk de vierde stand heeft een andere opvatting van den Staat. De ‘bourgeoisie’ kent slechts de negatieve opvatting van den Staat, waarbij de roeping van den Staat uitsluitend gevonden wordt in het beschermen der persoonlijke vrijheid van het individu en van zijn eigendom. Dit

1) Hierop komt Lassalle later telkens terug. Het was reeds eenigszins-het thema van zijn ‘Julian’, zie echter later zijn rede: ‘Die Feste, die Presse’ enz. in de ‘Schriften und Reden’, Band II, pg. 648.

echter is een *Nachtwachts-idee*, een nachtwachts-idee daarom, omdat zulk een opvatting den Staat-zelven slechts onder het beeld van een nachtwacht zich kan voorstellen, wiens éénige functie daarin bestaat roof en inbraak te verhoeden. Wilde of vermocht de 'bourgeoisie' haar laatste woord uitspreken, zóó zou zij moeten bekennen, dat, overeenkomstig deze gedachte, wanneer daar geen roovers of dieven waren, er in 't geheel geen Staat noodig zou zijn. De arbeiders denken anders over den Staat. Zij naderen de antieke opvatting van den Staat, zooals die geschetst is door Boeckh. De Staat is het toch, die de functie heeft de ontwikkeling der menschheid tot de vrijheid te volbrengen. Geenszins mag de leus zijn: 'ieder voor zich'. Niet het individu is doel, maar de menschheid. En die menschheid moet opgevoed worden. De Staat nu helpt door de vereeniging van allen het individu tot de ontwikkeling, waartoe hij op zich-zelf niet komen kon. In hooger stemming en hooger vlucht, dan waartoe de 'bourgeoisie' zich vermocht op te heffen, moet dus het Staats-idee worden opgevat.[1)]

Dat alles is in 1848 begonnen. Voor de arbeiders, die dat werk ondernemen, is nu echter een nieuwe houding een dure plicht. Zij moeten allerlei ondeugden laten varen. Zij moeten zedelijk zich sterken. 'Gij - zóó roept Lassalle den arbeiders toe - *gij zijt de rots, waarop de kerk van den tegenwoordigen tijd gebouwd zal worden*'. Hooge ernst en warme gloed moet hen doordringen. Wanneer er onder gehoor van Lassalle slechts twee of drie waren, die dit volkomen gevoelden, dan was het Lassalle genoeg. De arbeider mocht niet moedeloos zijn of twijfelen. Dat de Fransche republiek in 1851 was ondergegaan, was alléén daaraan te wijten, dat zij nog een 'bourgeois'-republiek was. De geschiedkundige periode, die met 1848 begint, verdraagt geen Staat - hetzij in monarchalen, hetzij in republikeinschen vorm - die den stempel van den derden stand heeft of behoudt. Met een beeld van zons-opgang schilderde hij - tot slot - het oprijzen van de nieuwe periode in de geschiedenis.

Met die twee redevoeringen van April 1862 rammeide hij als met twee storm-rammen tegen de stelling der 'bourgeoisie' in Duitschland, zoowel op politiek als op sociaal terrein. Hij had zich-zelf een nieuwen grond voor een nieuwe beweging uitgekozen. Of die redevoeringen, en vooral de laatste[2)], dadelijk grooten indruk op de arbeiders maakten, meent men te moeten betwijfelen, maar de Berlijnsche politie verstond den zin slechts al te goed. Zij begreep te moeten waken en richtte een aanval tegen de tweede rede, het zoogenaamde 'Arbeiterprogramm'. De politie legde beslag

1) Denk ook aan Schleiermachers 'Monologen, Eine Neujahrsgabe', Editie 1848, pag. 66/67.
2) Voorzitter der vergadering, waarin die rede werd gehouden, was Friedrich Stephany, volgens Franz Mehring 'een verbummelter Gymnasiallehrer,' zie F. Mehring, 'Geschichte der deutschen Sozial-demokratie', Zweiter Theil, 1868, pag. 11.

op de gedrukte exemplaren, en begon tegen Lassalle een straf-actie. Op het einde van Juni 1862 was de brochure geconfisqueerd en 4 November 1862 leidde de staats-procureur het straf-onderzoek in tegen Lassalle, wegens ophitsing der bezitlooze klassen tot haat en verachting tegenover de bezittende standen. De staats-procureur, die dit moest doen, was von Schelling, zoon van den grooten wijsgeer, dezelfde die jaren later, tot op November 1894, als minister van justitie te Berlijn werkzaam was. Op 17 November 1862 besloot het 'Stadsgericht' aan de zaak gevolg te geven, en 16 Januari 1863 kwam het proces in eerste instantie tot zijn beslissing.

Wij moeten even de behandeling van dat proces nagaan, ter wille der brochures, die er uit zijn voortgevloeid, al loopen wij de gebeurtenissen iets vooruit en al springen wij dus over in het jaar 1863. De veroordeeling van het 'Stadsgericht' luidde 16 Januari 1863 tot vier maanden gevangenis-straf, terwijl het openbaar ministerie negen maanden had geëischt. De verdediging van Lassalle, die hij-zelf hield, was merkwaardig goed. Zij is later, om zóó te zeggen, in triplo uitgekomen. Wij hebben te doen met de eigenlijke verdedigings-rede, dan met het stenografisch bericht over de mondelinge behandeling vóór den rechter, en ten-derde met een breede kritiek van het vonnis in eerste instantie. - Wat de eigenlijke verdedigings-rede betreft, Lassalle heeft die rede uitgegeven onder den titel: 'Die Wissenschaft und die Arbeiter'. Lassalle zet reeds door dien titel eigenaardig dadelijk op den vóórgrond, dat het socialisme als leer vrucht der wetenschap is. Juist de lagere klassen volgen de beweging der wetenschap, terwijl de bezittende klassen tegen dien gang der wetenschap pruttelen en inwerken. De wetenschap en haar onderwijs is nu volgens art. 20 der Pruisische grondwet vrij. 'Ik (Lassalle) bracht wetenschap aan de arbeiders; ik deed wat een Fichte deed. Ik beriep mij op de hoogste wetenschappelijke autoriteiten. Ik zette slechts voort het werk, dat ik in mijn "System der erworbenen Rechte" was begonnen[1]. Ik wekte niet op tot haat, deed slechts begrijpen, gaf inzicht in den loop der maatschappelijke beweging. Mijn beschouwing van den boeren-krijg is hiervan het duidelijkste voorbeeld. Mannen van hoogen ernstigen zin als een Victor Aimé Huber doen en zeggen hetzelfde wat ik doe en zeg. Word ik door u veroordeeld, dan zal ik mijn onderzoek der historische maatschappij niet staken. Ik zal slechts den indruk krijgen alsof een of andere retort bij mijn onderzoek gesprongen is. Rustig zal ik mijn studie voortzetten.' Zóó sprak hij - wij geven natuurlijk slechts een zeer kort begrip van zijn rede weder - vastbesloten en vlijmend. De gansche rede was een ongewone verbinding van heftigheid van taal en van scherpte van bewijsvoering. - De strenge hooge toon der argumentatie wordt eenigs-

1) Over wat men in de wetenschap in Duitschland mag zeggen, zie Lassalles 'Reden und Schriften' deel II, pg. 72 en deel III pg. 784 noot.

zins verlaten in het tweede stuk, dat hij te zijner verantwoording liet uitkomen: wij bedoelen ‘de mondelinge behandeling der zaak naar ‘*het stenografisch verslag*’. Dat verslag is vooral merkwaardig om den kamp, dien hij met den vertegenwoordiger van het openbaar ministerie, den heer von Schelling, den zoon van den filosoof, hield. Hij liet dien zoon van Schelling niet los, vervolgde hem met bitter sarcasme, daar hij - ondanks zijn schoonen naam - de wetenschap niet tot het woord wilde laten komen. Een heftig tooneel viel voor naar aanleiding van een uitroep van Lassalle: ‘ben ik dan de wetenschappelijke kegel-jongen van den staats-advocaat?’ De heer von Schelling zag daarin een beleediging van zijn ambt; en een geheel tusschenbedrijf der verdediging werd ingenomen door het pleidooi van Lassalle, dat in die woorden zelven geen naar rechten te preciseeren beleediging vervat was. Lassalle won hier glansrijk zijn zaak. - Het derde stuk, dat Lassalle te zijner rechtvaardiging in 't licht gaf, was het vonnis in eerste instantie met kritische noten aan den kant, ten-dienste der behandeling zijner zaak in hooger beroep. Deze ‘*Kritische Randnoten*’ zijn gesteld op de manier van zijn geschrift over Julian Schmidt. Lassalle had, naar het schijnt, zekere voorkeur voor deze wijze van bewerking, die trouwens aan den auteur alle mogelijke vrijheid tot uitweidingen overliet. Naar onze zienswijze zijn deze kant-teekeningen wel wat al te breed: zij zijn eenigszins vermoeiend.

Misschien zijn wij echter onbillijk. Die kant-teekeningen zijn niet voor ons, de na-wereld, bestemd, maar voor de rechters van dien tijd. Want Lassalle berustte niet in het vonnis der eerste instantie, waarbij hij tot vier maanden gevangenis-straf was veroordeeld, maar appelleerde. Zóó kwam het proces voor het ‘Kammergericht’ van 12 tot 19 October 1863. Dat ‘Kammergericht’ nu veranderde de gevangenis-straf in een betrekkelijk niet zeer groote geld-straf. De in-beslag-neming der brochure bleef echter gehandhaafd. Lassalle liet ze nu - zooals ook de latere brochures - te Zürich verschijnen. Voor de behandeling zijner zaak in hooger beroep maakte hij een uitgewerkte rede klaar, die hij wel in het licht gaf, reeds vóór de terechtzitting, maar niet geheel uitsprak. Waarschijnlijk heeft een heeschheid en keelpijn hem niet veroorloofd het zeer lange stuk voor te dragen. Want het is zeer uitgebreid. Het kwam uit onder den titel: ‘Die indirekte Steuer und die Lage der arbeitenden Klassen’. Het is in 't algemeen een degelijk en belangrijk geschrift. Het richtte zich vooral tegen de accijnzen, in zooverre deze op de arbeidende standen drukten, want de uiting over die accijnzen in het Arbeiders-programma had, volgens het eerste vonnis, vooral den indruk gemaakt van tot haat en verachting der bezittende klassen op te hitsen. Op de meest breede wijze werd nu die aantijging nagegaan, en het onderwerp voor die dagen ten-volle uitgeput. Snijdend is vooral het betoog, dat de zoogenaamde hoogere klasse zoo gering in aantal is, een handje-vol lieden, dat inderdaad weinig voor den Staat bijdraagt in vergelijking met de accijns-betalenden millioenen

der mindere standen[1]. Lassalle bouwt zijn betoog geheel en al op cijfers der officieele Pruisische statistiek[2], en toont met lange citaten dat al de uitspraken uit het zoogenaamde Arbeiders-programma vrucht en resultaat zijn van veel onderzoek. Er loopen in dat betoog allerlei argumenten door, waartegen van economische zijde groot bezwaar kan worden gemaakt: bij voorbeeld het mislukt bewijs dat ook grond-belasting als indirecte belasting werkt; dit neemt niet weg dat het geheel blijvende waarde heeft. De wet, waardoor het loon der arbeiders op het noodzakelijk onderhoud wordt teruggebracht, is ook hier ontvouwd. Kortom, hij liet niets rusten en sprak tegen het slot der rede in het volle gevoel van zijn kracht. 'Kent gij - zóó liet hij tegenover de rechters zich ontvallen - den inwendigen te-zamen-hang der geschiedenis van de Fransche revolutie, mijne heeren? Ik ken ze tot in de geheimste en diepstgelegen vezelen'. En schamper klonk dan zijn verwijt: 'Hoe? Daar is iemand, die in den drang van een Faust met de

1) Zie Lassalles 'Reden und Schriften', Band II, pg. 305/306: 'Also 11.400 Personen im ganzen preuszischen Staate mit über 2000 Thaler Einkommen und, diese einbegriffen, 44.000 Personen im ganzen preuszischen Staate mit über 1000 Thaler Einkommen. Das ist der Status der gesellschaftlichen Bilanz! Nicht wahr, meine Herren, das wurden Sie nie geglaubt, nie für möglich gehalten haben, wenn es hier nicht in amtlichen Publicationen vorläge? Es ist dieselbe lächerlich kleine Handvoll Menschen mit ihren Familien, die in allen Städten alle Theater, alle Konzerte, Gesellschaften, Bälle, Kränzchen, Restaurationen und Weinstuben füllen, vermöge ihrer Ubiquität den Schein einer Wunder wie groszen Anzahl erregen, nur an sich denken, nur von sich sprechen, die sich dünken die Welt zu sein, und, indem sie allein über alle Zeitungen und alle Fabrikanstalten der öffentlichen Meinung disponiren, wahrhaftig sogar alle Andern dahin bringen, es zu glauben und sich einreden zu lassen, dass sie, diese 11.000 oder diese 44.000 die Welt sind! Und unter dieser winzigen Handvoll Leute, die sich allein regt, allein bewegt, allein spricht, schreibt, perorirt, nur ihre eigenen Interessen kennt und verficht und sich so sehr einredet alles zu sein, dasz sie sich wahrhaftig sogar noch einredet, sie sei es, welche die Steuern aufbringe, - unter dieser Handvoll Menschen windet sich in stummer unaus-sprechlicher Qual, in wimmelnder Zahl das unbemittelte Volk, die 17 Millionen, produzirt alles, was uns das Leben verschönt, macht uns die unerlässliche Bedingung aller Gesittung, die Existenz des Staates möglich, schlägt seine Schlachten, zahlt seine Steuern - und hat Niemand, der an es dächte und es vertrete!'

2) Trouwens met dr. Ernst Engel, den toenmaligen leider der Pruisische statistiek, was Lassalle het op veel punten eens, zie Franz Mehring, 'Geschichte der deutschen Sozialdemokratie', deel II, 1898, pg. 93. Dezelfde dr. Engel trad later in 1872 uit een statistisch oogpunt nogmaals op vóór becijferingen van een socialist (den typograaf Franz) tegen den Zürichschen professor der staathuishoudkunde Victor Böhmert, zie F. Mehring, ibidem, pag. 337.

taaiste en ernstigste inspanning zich heêngeworsteld heeft, dwars door de Grieksche filosofie, door het Romeinsche recht, en door de meest verschillende vakken der historische wetenschap tot naar de moderne staathuishoudkunde en de statistiek, - en gij zoudt in vollen ernst meenen, dat hij deze gansche lange ontwikkeling daarmede zou willen sluiten, om aan den proletariër een brand-fakkel in de hand te drukken?' - Zeker - aldus luidt het diep ernstig uit zijn mond - de revolutie zal er komen. - 'Maar zij zal optreden in volle legaliteit en met alle zegeningen van den vrede, indien men de wijsheid heeft tot haar invoering te besluiten, wanneer het nog tijd is, en men dan van boven-af haar vestigt. Eerst wanneer men dit verzuimt, zal zij als Furie optreden'. - 'Aan den Staat schrijf ik de hooge geweldige taak toe, de kiemen van het menschelijke te ontwikkelen, zooals hij dit, sedert dat de geschiedenis bestaat, heeft gedaan en voor alle eeuwen zal doen, als het orgaan, dat voor allen dáár is, om aan zijn beschermende hand den menschelijken toestand van allen op te voeren. Deze leer is geen theorie der omvèrwerping en der barbaarschheid, zij is in den hoogsten graad een staats-leer. Gij, mijne Heeren, behoort immers niet tot de Manchester-mannen, *die moderne barbaren*, die den Staat haten, niet dezen of genen bepaalden Staat, niet dezen of genen staats-vorm, maar den Staat in het algemeen, en die, zooals zij dit hier en dáár duidelijk hebben bekend, het liefst geheel den Staat zouden willen afschaffen, justitie en politie aan den minstbiedenden zouden gunnen, en den oorlog door naamlooze vennootschappen zouden willen laten voeren, opdat nergens in het wijd heelal een zedelijk punt en hoûvast zou overblijven, van waaruit aan haar met kapitaal gewapende exploitatie-zucht weêrstand zou kunnen worden geboden! Welk groot verschil u en mij ook van elkander scheidt, mijne Heeren, tegenover deze vernietiging van al het zedelijke staan wij hand in hand! Het aloude Vesta-vuur der beschaving, den Staat, verdedig ik met u tegen die moderne barbaren'.[1)].

Zooals wij reeds aanstipten: Lassalle ontliep de gevangenis-straf en kreeg slechts een boete van 100 thalers. In alle kringen werd door die processen de inhoud van het Arbeiders-programma van April 1862 meer en meer besproken. Bij al het verschil van meening waardeerden velen den hoogen toon, waartoe Lassalle het debat opvoerde. Die toon was altijd min of meer academisch, vooral als men Lassalles stuk vergeleek met de artikelen, welke de tegen de regeeringkampende 'Fortschritts'-partij toen liet uitgaan. Dat zijn toon werkelijk geen aanstoot bij een ieder had gegeven, bewijst ook het feit, dat Lassalle, die lid was van het 'Philosophische Gesellschaft' te Berlijn, (zie ook onze bladzijde 221), juist in dat

1) Men ziet hier in deze omschreven opvatting van den Staat duidelijk het verschil tusschen Lassalle en Louis Blanc. Louis Blanc brengt 't in zijn staats-socialisme nooit verder dan een 'état *serviteur* du peuple': een Staat dienaar der gemeenschap: Lassalle wenscht een Staat, die de gemeenschap leidt en opvoert.

voorjaar door het genootschap werd uitgenoodigd op 19 Mei 1862 de feest-rede te houden, bij gelegenheid van den honderdjarigen geboorte-dag van J.G. Fichte. Die rede draagt tot titel: 'Die Philosophie Fichte's und die Bedeutung des deutschen Volksgeistes'[1]. Ze is zeer ideologisch en oud-Hegeliaansch gesteld. De Duitsche volks-geest is, volgens hem, de metafysische volks-idee, die werkelijkheid wordt. Het wordt dan de Duitsche éénheid. Deze rede maakte op het publiek niet veel indruk[2]. Lassalle beschouwde haar echter als een schakel in zijn groot vervormings-plan der geheele Duitsche maatschappij. Hij zond dus die rede over Fichte met vorige geschriften, door vriendelijke bemiddeling van Lothar Bucher, aan Karl Marx.

Het was een der laatste aanrakingen, die hij met Karl Marx zocht of had. Een bezoek, dat hij in Juli 1862 te Londen aan Marx had gebracht, had slechts doen zien, dat tusschen hen beiden groote verschil-punten bestonden.[3]. Marx meende dat Lassalle te-veel onder den invloed der onmiddellijke tijds-omstandigheden stond; hij verwierp zijn uitgangspunt: de hooge opvatting van den Staat; hij was bang dat Lassalle de beweging der arbeiders hun wilde dicteeren. De verbinding met Marx houdt dus voor Lassalle allengs op. Trouwens hij dacht toch geheel anders dan Marx, al nam hij veel der conclusies van Marx aan. Lassalle redeneert altijd uit 't juridisch oogpunt[4]. Daarentegen werd Lassalle door Lothar Bucher in contact gebracht met Rodbertus-Jagetzow, die, meer dan Marx, voor Lassalles nationaal Duitsch idee en de taak van den Staat in de richting van het sociale koningschap zou voelen.

Lassalle-zelf ging in den zomer van 1862 naar Zwitserland. Hij was in zijn brein nog bezig met allerlei algemeene revolutie-plannen in samenhang met wat Garibaldi bedoelde.

Doch intusschen veranderden met het begin van October 1862 de politieke omstandigheden van Pruisen-zelf. Toen, na de aanneming op 6 Maart 1862 van de motie Hagen, waarbij een specialiseering van het budget en vooral van de oorlogs-begrooting werd verlangd, de volks-vertegenwoordiging werd ontbonden en nieuwe verkiezingen werden uitgeschreven, werd natuurlijk geconstateerd, dat de zoogenaamde 'Neue Aera': het tijdstip van het liberalisme dat ongeveer drie en een half jaar had geduurd, voorbij was. Een reactionnair ministerie was in de plaats getreden van het

1) Over het 'Philosophische Gesellschaft' in 1901, zie 'Die neue Zeit' 1900/1901, II, pg. 321 seqq. en pg. 409/410.
2) Zie over de inrichting van het feest de brieven van Lassalle aan Hans von Bülow, pag. 14-16.
3) Zie ook Bernstein 'Documente', December 1901, p. 176. Vergelijk het slot der brieven van L. in het boek van Mehring; de brieven van Lassalle aan Marx toonen Lassalle in 't beste licht en in zijn glans.
4) Zie Bernstein 'Documente' December, pg. 172 (1901).

liberale ministerie Auerswald-Schwerin, en moest zich tegenover een Kamer, waar, sinds de nieuwe Mei-verkiezingen, de 'Fortschritts'-partij 250 leden telde, pogen te handhaven. Doch die reactionnaire ministers: de heeren von Itzenplitz, zur Lippe, enz. waren niet bijster sterk. Zij hadden geen eigenlijken leider. De koning scheen dus nog te dobberen. Tot in den herfst van 1862 had hij zekere neiging betoond om in het conflict over de constitutie - naar aanleiding van de leger-organisatie - toe te geven, en een of ander compromis aan te nemen. Doch ziet, daar toonde zich de leider: v o n B i s m a r c k trad op. Den 23sten September 1862 werd Bismarck ad interim president-minister en den 8sten October 1862 definitief voorzitter van den minister-raad en minister van buitenlandsche zaken[1)]. De koning had zijn keuze gedaan, richtte zich op, en zou den strijd tegen de liberale partij beginnen door middel van Bismarck. Deze had de kunst van regeeren aan het hof van Napoleon III afgezien. Hij was bereid, zonder door de Kamers goedgekeurd budget, de zaken van Staat te leiden. Hij steunde allereerst op macht en realiteit. Op zijn lippen had hij, wanneer van Duitschlands éénheid werd gesproken, de woorden: 'bloed en staal'.

Het werd dus sinds October 1862 een geweldig duel tusschen Bismarck en de 'Fortschritts'-partij.

In die worsteling zag Bismarck overal uit naar bondgenooten tegen de 'Fortschritts'-partij. Allereerst ook onder de arbeiders. Nu was de achterhoede dier arbeiders in de laatste jaren door die 'Fortschritts'-partij als steunpunt voor haar politiek gebruikt. De man, die hier in de arbeiders-kringen de brug tot de liberale politiek legde, was de bekende S c h u l z e - D e l i t z s c h [2)]. Hij was geen idealist met grootsche, de wereld veroverende concepties, maar een man der nuchtere praktijk. Hij hield geen schitterende vertoogen over den strijd tusschen arbeid en kapitaal, maar hij beraamde middelen om de arbeiders eenigermate in de voordeelen van een kapitalist te doen deelen. Die middelen moesten uitsluitend komen uit de werking der beginselen van 'zelf-hulp' en van 'vereeniging'. Zoo ordende en regelde hij overal zijn coöperatieve genootschappen. Een burgermanskind, zelf onbemiddeld, bij zijn eerste optreden miskend en verdacht, door de regeering als gevaarlijk voor de openbare rust uit den Staats-dienst verbannen, was hij welgemoed zijn weg gegaan, en hij smaakte de voldoening, dat de door hem 'auf Selbsthülfe gegründete Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften': zijne 'Vorschuss- und Creditvereine' overal in Pruisen begonnen stand te houden. Elk van die genootschappen van Schulze-Delitsch was nu tevens een klein bolwerk voor de politiek der 'Fortschritts'-partij, waartoe Schulze met hart en ziel behoorde. Tegen die coöperatieve beweging van Schulze en zijn genootschappen moest dus Bismarck

1) Zie Hermann Wagener, 'Erlebtes', 1884. II pag. 17.
2) Zie over hem de schoone bladzijde van mr. S. Vissering, in de 'Prosopographia Socialistica', 'De Gids', 1888, No. 9.

allereerst zich richten. Aan de arbeiders moest beduid worden, dat die coöperatieve genootschappen hen niet hielpen, daar de werklieden niet de middelen bezaten om ze op te richten. Het waren inrichtingen voor den kleinen midden-stand, voor de kleine bazen, maar niet voor de arbeiders. Dit moest aan de werklieden duidelijk worden gemaakt. Bismarck gebruikte daarvoor zekeren arbeider Eichler, een werkman in een machinen-fabriek. Deze moest tegen de illusie van Schulzes genootschappen hier en dáár opkomen, en te-gelijk onder de roos te verstaan geven, dat de Pruisische regeering wel gezind was met daden de arbeiders te helpen, bijv. door werkelijk een voorschot te geven bij het vestigen van productieve genootschappen. Zóó uitte zich dan ook Eichler, eerst buiten Pruisen, te Leipzig in het 'Arbeiterverein'. Eichler zeide dáár te weten, dat Bismarck wel met dertig duizend thalers zou willen bijspringen voor het stichten van een machinen-bouw-productie-genootschap. De conditie sprak dan als van-zelf dat men de 'Fortschritts'-partij zou laten varen. De Leipzigers hoorden dit met open ooren, doch eenigszins wantrouwend aan. Veel later - in September 1878, bij gelegenheid der discussie over de socialisten-wet - is die zending en opdracht van Eichler in den Rijks-dag ter-sprake gekomen[1)].

Bismarck draalde echter niet, zocht rechts en links bondgenooten, en verdaagde 13 October 1862 den land-dag.

Lassalle van zijn kant begon in te zien, dat die Bismarck, door zijn opgevatten strijd tegen de 'Fortschritts'-partij, in zijn (Lassalles) richting werkte, en begreep dat ook hij zijdelings Bismarck kon en moest steunen.

Daarom hervatte Lassalle juist nú den politieken strijd tegen de 'Fortschritts'-partij. Wel was hij een oogenblik zeer getroffen door den dood van zijn vader in October 1862, maar hij wierp de droefheid van zich: hij zou voortgaan, vóóruit. Zóó gaf hij in December 1862 zijn tweede voordracht uit over de questie der constitutie, een vervolg op zijn rede: 'Ueber Verfassungswezen', ditmaal onder den titel: 'W a s n u n ?' Wat moet (met andere woorden) de Kamer doen tegenover de wending der regeering en tegenover Bismarck? Het antwoord, dat Lassalle op die vraag van zijn rede gaf, was eenvoudig het volgende: de Kamer moet uitspreken dat wat is. De Kamer moet niet meer mede willen doen aan het schijn-constitutionalisme. Zij moet de verhouding en betrekking met de regeering afbreken. Nu het recht der Kamer om het budget te bewilligen feitelijk door de regeering is opgeheven; en, trots de door de Kamer nog niet goedgekeurde uitgaaf-posten der militaire reorganisatie, toch die reorganisatie door de regeering eigenmachtig werd gehandhaafd, nu moest de Kamer eenvoudig zeggen: wij wijzen 't af om met u de zaken te behandelen; indien gij, regeering, kunt doen wat gij doet, dan bestaat er geen grond-

1) Zie Bernstein in de Inleiding vóór 'Lassalle's Reden und Schriften,' I pag. 110/111. - Over de verhouding van Bismarck en Lassalle, zie ook Hermann Wagener, 'Erlebtes' II pag. 5/6 en pag. 39.

wet. De Kamer moet dus van haar kant besluiten zich tot zoolang te verdagen, en alle parlementaire behandeling der zaken te weigeren, totdat de regeering het bewijs zou hebben geleverd; dat zij de door de Kamer niet toegestane uitgaven werkelijk had nagelaten. Reëele resultaten in het leven en in de geschiedenis laten zich slechts verkrijgen door ploegen en werken, niet door een zich wijs-maken of door zelfmisleiding (‘einlügen’). Daden zijn noodig. Meent de Kamer, dat zij de kracht en de macht daartoe heeft, welnu ‘de duim op 't oog en de knie op de borst’.

Lassalle gaf zich hier nog den schijn, alsof hij de ‘Fortschritts’-partij raad kon geven. Doch die partij wilde daarvan niets weten. Zij was woedend op Lassalle, dat hij evenals de regeering macht voor recht liet gaan. Overal begon zij tegen Lassalle een veldtocht van minachting en verachting. Alle liberale organen en dagbladen herhaalden in koor hoe verachtelijk Lassalle was, die het heilig begrip recht met de voeten trad. Deze echter liet zich niet bang maken, doch schreef in Februari 1863 een derde brochure over de questie der constitutie, ditmaal onder den titel: ‘M a c h t u n d R e c h t’. Sarcastisch zette hij daarin uitéén, dat waarlijk de liberalen wel de laatsten waren, die zich op het begrip recht mochten beroepen. De liberalen en graaf Schwerin misten daartoe de bevoegdheid. Zij hadden telkens juist 't recht den voet gelicht, om een stuk van de macht te bekomen. Slechts de democratie kon de aanspraak doen gelden op het recht te steunen. Dáár was het recht; dáár zou in de toekomst ook de macht zijn.

VII.

Weder zou hij onmiddellijk tot de arbeiders zich richten, om thans zijn volledig programma voor hen te ontwikkelen. Het geschiedde in een ‘open’ brief van 1 Maart 1863, onder den titel: ‘O f f e n e s A n t w o r t - S c h r e i b e n an das Central-Comité zur Berufung eines allgemeinen deutschen Arbeiter-Congresses zu Leipzig’.

De aanleiding tot dien brief was dus de beweging tot oproeping van een algemeen Duitsch arbeiders-congres, die zich vastknoopte aan de Londensche wereld-tentoonstelling van het jaar 1862. Wij hebben op die omstandigheid reeds gewezen (zie hierboven onze bladzijde 160) bij de behandeling der daden en geschriften van Rodbertus. De Duitsche arbeiders, die uit Berlijn, Leipzig en andere Duitsche steden zich dáár te Londen, als leden van arbeiders-delegaties, bevonden, kwamen er met arbeiders uit alle landen te zamen en bespraken uit den aard der zaak hun gemeenschappelijke belangen. Altijd werd hun aandacht dan gericht op het houden van een arbeiders-congres voor geheel Duitschland. Toen dan ook de Berlijnsche gedelegeerden thuis waren gekomen en hun verslag over het bezoek der tentoonstelling zouden mededeelen, werd in die vergadering van 25 Augustus 1862, waarin zij rapport uitbrachten, dadelijk besloten tot het bijéénroepen van zulk een Duitsch arbeiders-congres. Secretaris van die Berlijnsche verga-

dering was de ons bekende machine-arbeider Eichler, die de vrij dubbelzinnige rol ten-gunste van Bismarcks politiek had gespeeld. Gelijktijdig echter werd door de Leipzigsche gedelegeerden ook in hun stad het idee van een algemeen Duitsch arbeiders-congres te-berde gebracht. De Berlijnsche arbeiders gingen spoedig aan het werk om hun plan tot uitvoering te brengen. Den 7^{den} October 1862 deelden de Berlijnsche kranten mede, dat, na zes vergaderingen in verschillende wijken van Berlijn, een comité van 25 personen was gekozen, dat de bijéénroeping van een Duitsch arbeiders-congres zou ter-hand nemen. Ook een arbeiders-vergadering te Leipzig - waar voor 't eerst de jonge Bebel tegenwoordig was - had zich met dat plan vereenigd. Dat comité, onder welks onderteekenaars wij weder Eichler vinden, liet een oproeping aan de arbeiders uitgaan, om van 18 tot 25 November te-zamen te komen, ten-einde alles te overleggen. In die oproeping waren enkele doel-einden geformuleerd: men zou voor ‘Gewerbefreiheit’ en voor ‘Freizügigkeit’ ijveren, werken voor het vormen van associaties en invaliden-kassen der arbeiders, en plannen beramen voor een wereld-tentoonstelling te Berlijn. Men verwijderde zich dus nog niet van de economische beginselen der ‘Fortschritts’-partij. Toch was deze partij tegen het congres. De tijden van politieken strijd tegen de reactie, die men beleefde, verboden het naar het inzicht der leiders van de geavanceerd liberale partij. De reactie zou misbruik daarvan maken en munt daaruit slaan. De Berlijnsche arbeiders beproefden echter nog een compromis over geheel deze zaak met de leiders der ‘Fortschritts’-partij. In de ‘Berliner Tonhalle’ zou 2 November 1862 een groote vergadering plaats hebben onder leiding van Eichler, waarop Schulze-Delitzsch, von Unruh, en anderen zouden verschijnen. Ook uit Leipzig zouden er gedelegeerden komen. Want de arbeiders te Leipzig, bij wie Eichler reeds geweest was ook om op geheimzinnige wijze uitzicht aan de arbeiders te geven op geldelijke hulp van Bismarck, wantrouwden die Berlijnsche beweging met haar dubbelzinnigen dienaar Eichler. Het Leipzigsche comité had dus drie leden naar de vergadering der ‘Berliner Tonhalle’ gezonden, om het Leipzigsche stand-punt duidelijk te maken, te weten: Julius Vahlteich den schoenmaker, Fritzsche den tabakswerker[1)] en voorts een zekeren Dalge, die in het jaar 1848 ter-dood was veroordeeld. De vergadering in de ‘Berliner Tonhalle’ was nog al bewogen. Men scheen tot geen resultaat te komen. De Leipzigsche gedelegeerden stelden toen voor, de verdere vergadering en beslissing over het arbeiders-congres te verdagen tot het einde van Januari 1863 en dan te Leipzig te-zamen te komen. Ook Schulze-Delitzsch was vóór die verdaging. Hij zeide dat de arbeiders nog niet geheel rijp waren voor de zaak. Hij zou zelf eerst voordrachten voor de arbeiders gaan houden, allereerst over kapitaal en arbeid. De verdaging werd aangenomen. De ‘Fortschritts’-partij was blijde dat

1) Fritzsche sterft Februari 1905 te Philadelphia, 80 jaren oud, zie over Fritzsche ‘Die neue Zeit’ 1904/1905, I, pg. 633 seqq.

de zaak van de baan was, dat Eichler, dien men ook argwanend aanzag, was ter-zijde geschoven, en dat een breuk met de arbeiders was vermeden. Doch te Leipzig was men nog niet geheel tevreden. De termijn van einde Januari 1863 voldeed dáár ook niet: het was nog te vroeg. Men zond nogmaals van uit Leipzig Vahlteich en Fritzsche naar Berlijn en voegde hun nu dr. Otto Dammer toe. Deze drie gedelegeerden spraken met de leiders te Berlijn, doch kregen van de staatkundige heeren aldaar geen goed bescheid. Altijd hoorden zij slechts woorden en frases. In schijn werden de arbeiders gevleid en geëerd, maar wezenlijke toezeggingen werden niet gegeven. De ‘Fortschritts’-partij wilde feitelijk practisch niets voor hen doen. Zij wilde zelfs het Pruisisch kiesrecht, dat zulk een voortreffelijke oppositie-Kamer had geleverd, niet omgooien. Vrij moedeloos zwierf de Leipzigsche deputatie door de straten van Berlijn. Toen maakte een jong Berlijnsch democraat, de latere bekende afgevaardigde dr. Ludwig Löwe, de deputatie opmerkzaam op Ferdinand Lassalle. Met dien sprak en kwam zij tot een resultaat. Het comité te Leipzig zou officieel hem vragen zijn inzicht over de arbeiders-beweging uitéén te zetten, en Lassalle zou in een open brief daarop antwoorden.

Lassalle greep de fortuin bij de haarlok en ontwierp zijn meesterlijk schrijven van 1 Maart 1863.

Gij vraagt mijn advies - zóó begint hij - over de arbeiders-beweging en over de middelen, waarvan zij zich moet bedienen, en in 't bijzonder over de waarde der associatie voor de onbemiddelde volks-klasse. Ik zal u antwoorden. Toen gij in October 1862 de eerste vóór-vergadering hield, om te beraadslagen over een Duitsch arbeids-congres, waren er dadelijk onder u twee tegenovergestelde meeningen: *a*. dat gij u niet te bekommeren hadt over de politieke beweging, en *b*. dat gij u als een aanhangsel der Pruisische ‘Fortschritts’-partij moest beschouwen, en het klankbord: ‘den selbstlosen Chor und Resonanzboden’, daarvoor moest leveren. Was ik, Lassalle, op die vergadering geweest, dan zou ik tegen beide meeningen gesproken hebben. Het is bekrompen te gelooven, dat de arbeiders zich niet te bekommeren hebben over de politieke beweging en ontwikkeling. Neen, de arbeiders hebben juist noodig de politieke vrijheid, allereerst de vrijheid om te kunnen vergaderen. Doch ook de andere meening: om u slechts als aanhangsel van de ‘Fortschritts’-partij te beschouwen, is verkeerd. Wel heeft de ‘Fortschritts’-partij zekere verdienste in haar strijd wegens het vaststellen van het budget, maar toch: bij haar optreden is voor de arbeiders zoo menig voorbehoud te maken. De Duitsche arbeiders-partij is iets anders en breeders dan de Pruisische ‘Fortschritts’-partij met haar budget-strijd; dan staat het niet vast, of die ‘Fortschritts’-partij haar conflict tegen de regeering met waardigheid en energie zal uitvechten; voorts is het te bezien, of die ‘Fortschritts’-partij, als zij de overwinning behaalt, die overwinning voor het volk of voor de bevoorrechte ‘bourgeoisie’ zal gebruiken, met andere woorden: of zij dàn wel waarlijk voor

het algemeene, gelijke en directe kiesrecht zal ijveren. Daarom zou ik tegen beide meeningen zijn geweest. Heden kan ik er bijvoegen, dat het gebleken is, dat het der 'Fortschritts'-partij aan die energie ontbreekt, die noodig is tegenover de regeering. Zij had moeten afbreken met de regeering, de zittingen der Kamer moeten verdagen, niet der regeering het voordeel van een schijn-constitutionalisme gunnen. En ziedaar, de 'Fortschritts'-partij doet mede aan de comedie der regeering. Daarom is zij als politieke partij onmachtig. Daarbij is die partij te Pruisisch, zij wil Duitschland brengen onder de Pruisische hegemonie, de Pruisische 'Spitze'[1)], en juist die echt-Pruisische politiek is achterlijk.

Neen, de arbeiders-stand moet een anderen weg op. De arbeiders-stand moet zich als een zelfstandige politieke partij constitueeren, en het gelijke en directe a l g e m e e n e k i e s r e c h t tot het principieel parool en leuze harer partij maken. De vertegenwoordiging van den arbeiders-stand in de wetgevende lichamen van Duitschland, dat alléén kan in politieken zin de wettige belangen der arbeiders bevredigen. Een vredelievende en wettelijke agitatie daarover met alle door de wetten aangegeven middelen te beginnen, dat is en moet uit een politiek oogpunt het programma der arbeiders-partij zijn. Daarom moeten zij zelfstandig, onderscheiden van de 'Fortschritts'-partij, optreden en handelen.

Tot zoover strekt zijn raad over hetgeen de arbeiders uit een politiek oogpunt te doen hebben. Nu wendde hij zich tot de in hooger graad belang inboezemende sociale vraag, die zij opwierpen. Niet zonder een smartelijken glimlach - zeide Lassalle - heb ik gezien, dat ook de debatten over 'Freizügigkeit' en 'Gewerbefreiheit' bij u op de dag-orde staan. Maar die debatten komen vijftig jaren te laat. Men decreteert zulke maatregelen, men debatteert ze niet meer. Gij wilt ook - zóó sprak hij tot het Leip-zigsche comité - spaarkassen, invaliden-, hulp- en zieken-kassen oprichten; ik erken het betrekkelijke, zij het dan ook ondergeschikte, nut dezer kassen. Maar, ging Lassalle voort, laat ons twee vragen onderscheiden, die niets met elkander te doen hebben. Is het uw doel de ellende der arbeiders-individuen draaglijker te maken? Zoo ja, richt dan die kassen op, doch daarvoor is geen algemeene opzweeping of beweging noodig: het zou een berg wezen, die een muis moest baren; laat dat werk aan plaatselijke vereenigingen over. Of is het uw doel den normalen toestand van den gezamenlijken arbeiders-stand-zelven te verbeteren, en boven het tegenwoordig peil te heffen? En: ja - dat laatste moet uw doel wezen. Het eerste plan valt dus daarbuiten, is voor uw tegenwoordige krachts-inspanning te klein. Reeds Victor Aimé Huber heeft u dit uitéengezet. - Voorts wenscht gij dan de organisaties, waaraan Schulze-Delitzsch zijn naam heeft gegeven: zijn voorschot- en crediet-vereenigingen, zijn grondstof- en verbruiks-vereenigingen. Dit punt moet opzettelijk besproken worden.

1) Zie over de Pruissische 'Spitze' ook 'Lassalle's Briefe an Rodbertus', pg. 54.

Schulze-Delitzch kan, zóó sprak Lassalle, uit drie oogpunten beschouwd worden. Uit een politiek oogpunt behoort hij tot de ‘Fortschritts’-partij; deze partij is reeds vroeger besproken. In de tweede plaats meent hij ook nationaal-econoom te zijn. Hier behoort hij tot de liberale school. Al zijn voordrachten bewijzen het. Zij wemelen van scheeve voorstellingen, van onjuiste conclusies, zij kenmerken zich door een slappe, brijachtige argumentatie. Doch zij staan daarin niet alléén. Schulze herhaalt hier slechts de fouten der geheele liberale economische partij. In de derde plaats is Schulze ook een practisch aangelegd karakter. Hij is het éénige lid zijner partij, die iets voor het volk gedaan heeft. Hij is de vader der naar hem genoemde genootschappen, een verdienste, waarvoor ik (zegt Lassalle) hem met warmte de hand druk. Maar die warmte moet ons niet verhinderen met kritische scherpte wat hij deed te beoordeelen en te toetsen. ‘Zijn - dit is de vraag - de associaties van Schulze-Delitzsch (de crediet-voorschot- grondstof- en verbruiks-vereenigingen) in staat de verbetering van den toestand van den arbeiders-stand te bewerken? En op die vraag moet het antwoord een beslist neen zijn.’

Lassalle gaat dit nu achteréénvolgens aantoonen. Wat ten-eerste de crediet- of voorschot- en de grondstof-vereenigingen aangaat, zoo komen alle deze vormen daarin overéén, dat zij slechts bestaan voor hem, die een zaak voor eigen rekening drijft, dus voor den kleinen handwerks-stand; voor den arbeiders-stand bestaan die vereenigingen niet: zij bieden slechts hulp aan kleine patroons in hun handwerk of winkel-zaak. Maar zelfs in dit opzicht moet men letten op twee omstandigheden. Vooreerst is het de noodzakelijke beweging van onzen tijd dagelijks steeds meer de fabriekmatige groote industrie in de plaats van het kleine bedrijf te stellen, en daardoor een steeds grooter aantal handwerks-lieden tot den stand der eigenlijke arbeiders af te werpen, waardoor een steeds kleiner kring lieden van deze vereenigingen van Schulze profiteert; en ten andere kunnen die vereenigingen de overblijvende handwerks-lieden niet genoeg steunen in de concurrentie tegenover de fabriek-matige groote industrie. Ook dit is door Victor Aimé Huber reeds opgemerkt. Deze soort vereenigingen kunnen voor den handwerks-stand den dood-strijd slechts wat verlengen, meer richten zij niet uit.

Nu blijven over de verbruiks-vereenigingen (de zoogenaamde winkel-vereenigingen). Ook deze zouden den arbeiders ten-goede komen volgens het plan van Schulze. Zij zijn echter geheel ongeschikt de verbetering van den toestand van den arbeiders-stand te bewerken, en wel uit drie oogpunten, die te-zamen als 't ware één groot motief vormen.

Allereerst moeten wij hierop letten, dat de benadeeling, die de leden van den arbeiders-stand treft, hen niet als consumenten, maar als producenten raakt. Men helpt dus, door de winkel-vereenigingen, den arbeiders niet dáár, waar de schoen hen wringt. Als consumenten staan wij reeds heden in 't algemeen allen op gelijken voet, mits wij slechts betalen. Wel is het voor den arbeider

een schade, dat hij de voorwerpen, die hij voor zijn behoefte noodig heeft, in het kleinste detail moet koopen, dus meestal woeker-prijzen betaalt aan den kruidenier, die hem nog crediet moet geven. Daartegen helpen nu die winkel-vereenigingen: zij maken den toestand der kleine lieden iets draaglijker; wezenlijke verbetering van den toestand der arbeidende klasse geeft dit echter niet.

Maar er is iets anders. Lassalle brengt nu zijn eigenaardige strijdleus te-berde: de zoogenaamde m e t a l e n w e t. De metalen economische wet, die, *onder de tegenwoordige verhoudingen, onder de heerschappij van aanbod en vraag naar arbeid*, het arbeids-loon bepaalt is deze: dat in doorsnede het arbeids-loon steeds gereduceerd blijft tot het noodwendige levens-onderhoud, hetwelk in een volk volgens de bestaande gewoonten ter bevrediging van het levens-bestaan en de verdere voortplanting vereischt wordt. Om dit punt heên gaat de slinger, rechts en links, altijd door; niet duurzaam blijft hij boven het gemiddelde, niet lang daaronder. Dit is de metalen gruwzame wet, die door de liberaal-economische school-zelve is ontdekt en aangetoond. Zij wordt door allen erkend. Die wet is onder de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen een criterium, een shibboleth. Vraag altijd: accepteert gij het bestaan van die wet of niet? En als men die wet heeft erkend, vraag dan hoe men die wet wil op zijde zetten? Als men daarop niet antwoorden kan, keer dan uw rug toe aan hen die met u willen redetwisten. Zien wij voor een oogenblik de werking en aard van die wet wat nader onder de oogen! Zij beteekent het volgende: van het arbeids-resultaat (de productie) wordt dadelijk zooveel afgetrokken en onder de arbeiders verdeeld, als voor hun levens-behoefte noodig is; het gansche overschot der productie valt in het ondernemers-aandeel[1)]. Daarom zijn de arbeiders uitgesloten van de stijgende opbrengst van hun eigen arbeid. In waarheid zijn zij onterfden. Worden nu producten goedkooper door den vooruitgang der industrie, dan hebben de arbeiders hiervan slechts voordeel als consumenten, even als alle andere menschen; en op dit voordeel werkt dan weder de metalen en wreede wet, waardoor het arbeids-loon daalt. Die daling gaat natuurlijk in tempo's; aan den rand of aan de grens gaat het op en neder: soms zijn er kleine verbeteringen, maar het wezen, de kern blijft de droeve wet. Laat u nu - roept Lassalle den arbeiders toe - niet paaien of bedriegen, wanneer men u met vergelijkingen van vorige eeuwen afscheept. Indien gij

1) Vergelijk daarmede de uitspraak van Lassalle in zijn 'Bastiat-Schulze', 'Reden und Schriften' III, pg. 138. De zoogenaamde metalen wet is, ook volgens Lassalle, geen natuur-wet, maar een economische wet der burgerlijke Maatschappij. Men weet dat Marx die metalen wet van Lassalle bestreed; het was, volgens Marx, een elastieke wet, die afhing van de industrieele reserve-armée; een kracht van weêrstand bij de arbeiders-zelven ontneemt daaraan, volgens Marx, het metalen karakter.

van den toestand der arbeiders en de mogelijke verbetering daarvan spreekt, dan meent gij hun toestand vergeleken met dien uwer medeburgers in den tegenwoordigen tijd, vergeleken dus met den maatstaf der levens-gewoonten in denzelfden tijd. Laat de problematische cultuur-historische toestanden van het verleden rusten. Zelfs de levens-middelen blijven vrij-wel even duur als vroeger. De veranderingen treffen de industrieele producten.

Zoodra dus - en ziedaar het derde oogpunt - de verbruiks-vereenigingen den geheelen arbeiders-stand gaan omvatten, niet enkele kringen daarvan, maar den stand in 't algemeen, dan treedt de consequentie in, dat, ten-gevolge van het door de winkel-vereenigingen goedkooper worden van het levens-onderhoud, het arbeids-loon gaat dalen. De verbruiks-vereenigingen helpen dus niet den gezamenlijken arbeiders-stand, slechts den enkelen arbeider hier en dáár. Zij zijn dus van geen nut. Al die organisaties van Schulze-Delitzsch kunnen de arbeiders niet helpen.

Hoe dan? Zou het beginsel der vrije associatie der arbeiders dus niet in staat zijn de verbetering van den toestand der arbeidende standen te bewerken? Zeker, het vermag dit wel, zegt Lassalle, maar slechts door zijn aanwending en uitbreiding op de fabriekmatige productie in het groot. *Den arbeiders-stand tot zijn eigen ondernemer* te maken, dat is het middel, door 'twelk alléén de metalen en gruwzame wet wordt ter-zijde gesteld, die het arbeids-loon bepaalt. Het beteekent opheffing van het loon-stelsel en te-gelijk opheffing van de ondernemers-winst[1)]. De arbeiders moeten zich in associaties vereenigen als eigen ondernemers en als zoodanig gaan werken. Met welk kapitaal, zal men vragen? De Staat moet hier de behulpzame hand aanbieden. Men moet verkrijgen p r o d u c t i e - a s s o c i a t i e s m e t S t a a t s - h u l p . Deze Staats-hulp met kapitaal heft waarlijk de eigen energie van den mensch, de sociale zelfhulp niet op. ‘Het is niet waar, dat ik iemand verhinder door zijn eigen kracht een toren op te klimmen, wanneer ik hem een ladder toereik; het is niet waar, dat de Staat de jeugd belet, zich door eigen kracht geestelijk te ontwikkelen, wanneer hij haar leeraars, scholen en bibliotheken verschaft; het is niet waar, dat ik iemand verhinder door eigen kracht een veld te bebouwen, wanneer ik hem een ploeg daartoe verleen; het is niet waar, dat ik iemand hinder door eigen kracht een vijandelijk leger te verslaan, wanneer ik hem een wapen in de hand druk.’ Het is ook geen socialisme of communisme, wanneer de Staat zóó handelt. Neen, men behoeft daarvoor nog niet te schrikken en te beven. De Staat vervult slechts, wanneer hij het doet, zijn taak. Daarvoor bestaat de Staat. De ‘bourgeoisie’ heeft het altijd zóó begrepen, vorderde en verkreeg rente-garanties voor haar spoorwegen; zulk een rente-garantie was altijd een tusschen-komst van den Staat; als er één verleend werd kwam er geen geschreeuw over zelf-hulp, noch hoorde men kreten over socialisme en communisme, maar toen was het ten-bate der ‘bourgeoisie’!

1) Vergelijk ‘Lassalle's Briefe an Rodbertus’, pg. 63.

Nu geldt het echter meer: het geldt de massa van het volk. En het voordeel door de met Staats-garantie in het leven geroepen spoorwegen zinkt weg tegenover het groote voordeel, dat door de met Staats-hulp voorziene associaties zou zijn tot stand gebracht. Het volk behoeft dan niet de Tantalus te blijven, die altijd tevergeefs naar de vruchten grijpt, die hij-zelf nog wel heeft voortgebracht. De Staat kan daarbij door groote Banken - door een crediet- en assurantie-verband der associaties[1)] - de kapitaal-voorschotten gemakkelijk verschaffen.

Ten slotte - zóó vraagt Lassalle - wat is dan de Staat? - Aan de hand van de statistiek gaat nu Lassalle bewijzen, dat de Staat toch eigenlijk de associatie der armere klassen is. En waarom zou die groote associatie niet bevorderend en bevruchtend kunnen en mogen inwerken op de kleinere associaties in haar midden? Daarbij, de Staat alléén kan het doen. In Engeland bewijst de houding der Rochdale pioniers dat geïsoleerde zelfstandige krachten nooit consequent het beginsel zullen kunnen doorvoeren: zij gaan te dikwijls transigeeren met egoistische motieven. Neen, men moet voor de groote zaken een groote oplossing kiezen; oppassen, dat niet weder arbeiders andere arbeiders gaan onderdrukken. Arbeiders met arbeiders-middelen en met ondernemers-gevoelens zijn een caricatuur, een onding. Daargelaten nog, dat het mathematisch onmogelijk is zooveel arbeiders te vinden, die als aandeelhouders den geheelen arbeids-stand - door vrije associaties - in 't werk zouden stellen. In Rochdale waren er 1600 arbeiders-aandeelhouders tegen 500 in de fabriek werkende arbeiders, dus als 3 tot 1. Deze manier gaat dus niet op, om den arbeiders-stand te bevrijden, en de metalen wet van het arbeids-loon te-niet te doen. De helpende hand van den Staat is noodig. De andere methode heeft slechts den weg gewezen. De Staat is niet anders dan de groote associatie der arbeidende klassen. Als de Staat helpt, is het de sociale zelf-hulp, die de geassocieerde arbeidende klassen aan zich-zelven bewijzen.

Hoe zal nu de Staat tot die interventie komen? vraagt Lassalle. En het antwoord luidt: door het algemeene en directe kiesrecht. De arbeiders kunnen dan hun gedelegeerden in de parlementen kiezen. Het a l g e m e e n s t e m r e c h t is dus niet slechts uw politiek, maar ook uw s o c i a a l grond-beginsel, de hoofd-voorwaarde der sociale hulp. Het is het éénige middel om de materieele positie van den arbeiders-stand te verbeteren. Op welk een wijze men nu het best de invoering van dat algemeen stemrecht kan bewerken, heeft Engeland, met haar ‘league’ tot afschaffing der graan-wetten, bewezen. Doet desgelijks. Vormt afdeelingen, richt kassen op, geeft vlugschriften uit, verspreidt dagbladen, zendt heinde en vèr agenten, kortom: zet een groote volks-agitatie op touw. Concentreert alles op één punt. Weest doof voor alles wat niet het algemeen stemrecht is. Hebt gij dien kreet werkelijk door

1) Vergelijk Lassalle, ‘Bastiat-Schulze’, ‘Reden und Schriften’, deel III, pg. 266.

de 89 á 96 percent der totale bevolking verbreid, dan zal men dit verlangen niet lang kunnen weerstaan. Het wordt een vraag van de maag, die met de warmte van de maag in het gansche nationale lichaam dringt, en aan wie men het stilzwijgen niet kan opleggen. Plant de vaan van het algemeen stemrecht op. Dit is uw teeken - waaronder gij zult overwinnen'.

Opmerkelijk is het, dat Lassalle in dat 'Openlijk antwoord-schrijven' nergens van sociale questie of van oplossing der sociale questie gewaagt: hij spreekt overal hier slechts van verbetering van den toestand der arbeidende standen[1)]

Misschien had daardoor het plan van Lassalle - dat eigenlijk slechts draaide om drie problemen: de metalen loon-wet als oorzaak der ellende, de ter-zijde-stelling van het loon-stelsel door productie-vereenigingen met Staats-crediet, en de invoering van dit laatste door het algemeen stemrecht - iets fragmentarisch. Doch zóó wilde Lassalle het. Het was berekend op een onmiddellijk practisch succes. Men moest er dadelijk voor kunnen werken. Het was niet een programma, waarvan men de verwezenlijking aan den tijd kon overlaten. Neen, men zou iets dadelijk tastbaars hebben. Het denkbeeld deed in de verte denken aan vroegere plannen van Louis Blanc.

Vandaar, dat er van een algemeen zuiver socialistisch standpunt nog al bezwaren tegen Lassalles plan werden aangevoerd. - Marx te Londen hield zich ter-zijde, sprak zich niet dadelijk openlijk er over uit, en steunde het plan in geen enkel opzicht[2)]. Hij achtte die metalen loon-wet niet geheel correct, hij zag in de door Lassalle ontworpen productie-associaties geen kiemen der toekomst, hij wees op het verkeerde uitgangs-punt, alsof de wetten der waren-productie zich zouden kunnen laten opheffen op het eigen terrein en den grondslag der waren-productie-zelve, onder de werking der concurrentie. - Rodbertus had ook gansch andere ideeën. Hij wilde het loon-stelsel niet prijsgeven, doch bedoelde het te verbeteren: hij wilde slechts uitrichten, dat de arbeider zijn evenredig aandeel kreeg in de stijgende opbrengst der productie. Hij was bang voor die associaties en collectieve lichamen, die als individuen zouden handelen; collectief eigendom in deze fase der maatschappelijke ontwikkeling was geen verbetering, volgens Rodbertus, eer een teruggang, een stap achteruit. De leiding van het bedrijf zou in zulke associaties misloopen. Rodbertus vroeg zich-zelf dan verder af, wat dit plan van Lassalle zou bijdragen voor een latere evolutie der maatschappij, waarbij grond- en kapitaal-eigendom zouden worden afgeschaft? en het antwoord daarop was voor hem niet bevredigend. Eindelijk wilde Rodbertus

1) Vergelijk Lassalles 'Briefe an Rodbertus' pg. 71 en Rodbertus, 'Briefe an Rudolph Meyer' pg. 463.
2) Marx had ook niet op met 't drijven naar algemeen stemrecht, zie den brief van Marx aan Schweitzer, 'Die neue Zeit', 1896/97 I, p. 8.

het sociale element niet zoo eng verbinden met de politiek van den dag. Hij zag geen heil in dat zóó snel invoeren van het algemeen stemrecht. Men moest meer letten op hetgeen het Bonapartisme met dat algemeen stemrecht uitvoerde. Een briefwisseling daarover ontstond tusschen Lassalle en Rodbertus, waarop wij bij onze bespreking van Rodbertus - zie hierboven bladz. 162 en 163 - reeds gewezen hebben. Lassalle verdedigde zich in die brieven met het argument, dat hij iets tastbaars moest hebben voor de werklieden. Hij was bereid ook een ander middel te nemen dan die productie-associaties met Staats-crediet, mits zulk een middel even practisch dadelijk werkzaam was. Het groote doel: de afschaffing van grond en kapitaal-eigendom beaamt ook hij - hij is 't ééns op dat punt met Rodbertus - maar dat doel zal eerst na één of meer eeuwen kunnen verwerkelijkt worden. Men kan zelfs daarmede niet vóór den dag komen. '*Men kan het aan 't gepeupel (dem Mob) nog niet zeggen*'. Het Staats-crediet voor productie-associaties is, zóó gaat Lassalle voort, de kleine vinger, dien ik vraag; de hand komt dan van-zelf. Over honderd, twee honderd of vijf honderd jaren voert de consequentie dan van-zelf naar die afschaffing van grond- en kapitaal-eigendom. Lassalle behandelt dus de Staats-tusschenkomst, die hij vraagt, als het oogenblikkelijk zwaarte-punt van zijn streven. Rodbertus bleef met dat antwoord onvoldaan. De productie-associaties - die privaat-ondernemingen, zij het met Staats-voorschot - zouden (zóó zeide hij) in 't begin zelfs concurrentie voeren tegen de andere arbeiders. Eerst later, Lassalle gaf 't toe, zou misschien elk bedrijf in zijn geheel zich zoodoende tot een groote associatie kunnen vormen. Wel werd de concurrentie eenigszins tegengehouden door de in uitzicht gestelde verzekerings- en crediets-verbindingen der associaties. Maar toch.... De productie-genootschappen van Lassalle - zóó resumeerde Rodbertus - zouden slechts quantitatief, niet qualitatief van die van Schulze-Delitzsch verschillen. Rodbertus meende dat Lassalle de paarden achter den wagen spande. Deelde Lassalle ook de overtuiging, dat het particulier grond- en kapitaal-eigendom later zou worden afgeschaft, dan was het verkeerd, nu productie-associaties te vestigen, wier doel was kapitaal-winst en kapitaal-eigendom te verkrijgen. Rodbertus bleef daarbij het algemeen stemrecht aanvallen, al zeide Lassalle niet ten-onrechte, dat hij zonder zulk een eisch slechts een filosofische school zou vertegenwoordigen, geen politieke partij in 't veld kon brengen[1)].

Ook Lothar Bucher en de democraat Ziegler hadden dadelijk allerlei bedenkingen tegen Lassalles plan[2)]. Latere socialisten hebben Lassalle nog een ander verwijt gemaakt, ontleend aan zijn eigen drama Franz von Sickingen. Wat toch was, volgens Lassalle, de tragische schuld van dien rijks-ridder? Deze, dat hij listig den diplomaat speelde met zijn idee, er niet open en rond dadelijk

1) Zie 'Briefe von Lassalle an Rodbertus', 1878, pg. 43, 46, 50 en 67.
2) Zie 'Die neue Zeit', 1882/93, Band II, pag, 581, en zie over Ziegler 'Die neue Zeit' 1907/1908, p. 175.

mede voor den dag kwam, een klein begin voor zijn aanloop nam, een incidenteele aanleiding bij de haren pakte. En deed Lassalle-zelf nu iets anders? Dat begrip Staat, de verwerkelijking van het ethisch begrip, wordt hier van den kleinen kant - het geven van financieele subsidies - aangevat. Het was waar: Staats-hulp was voor Lassalle niet enkel een practisch middel, maar ook iets principieels, doch hier durfde hij zich niet geheel uitspreken: hij hield een geheim voor zich: ‘men kon het aan de menigte nog niet zeggen’. Doch juist die massa wilde hij toch in beweging brengen: de volks-leider, de volks-menner zijn: de menigte opzweepen. Doch dan had hij meer open moeten spreken. Nu gebruikte hij - volgens de critiseerende epigonen - slechts list bij het volk. Zelf had hij in zijn drama (acte V tooneel 2) aan Sickingen doen toeroepen:

> O, nicht der Erste seid Ihr, werdet nicht
> Der Letzte sein, dem es den Hals wird kosten
> In groszen Dingen schlau zu sein. Verkleidung
> Gilt auf dem Markte der Geschichte nicht.

en zelf had hij aan Marx, bij zijn verduidelijking van het drama, getuigt: ‘Individuen kan men bedriegen, klassen nooit’. Niettegenstaande dit inzicht van vroeger verviel hij (volgens die latere socialisten) nu zelf in deze fout.

In dit alles is veel waars. Toch is de rede op zich-zelf bij uitstek knap. Zij sluit als een bus. En de draai, de wending sinds het ‘Arbeiterprogramm’, is duidelijk. Dáár gold nog de stelling: allen zijn wij arbeiders. Hier daarentegen wordt een beroep gedaan op het klasse-bewustzijn der eigenlijk zich noemende arbeiders.

VIII.

Die arbeiders zou hij nu gaan aanzetten en opruien. De opzweeping zou beginnen. Wij moeten ons dus gaan bezig houden met zijn werk als demagoog, met zijn ‘agitatie’ van het volk.

Wij dienen hierbij twee periodes te onderscheiden. De eerste loopt van Maart 1863 tot einde Juni 1863; de tweede strekt zich uit tot aan zijn dood.

Vestigen wij het oog op het eerste tijdvak. - Lassalle ging na 1 Maart voortwerken op den grondslag van 't ‘Open antwoordschrijven’. Dit stuk had in Duitschland een grooten weêrklank. Dadelijk van woede bij de leiders der ‘Fortschritts’-partij. Hoe! Zij zouden niet meer verdienen de redders en ridders van het volk te worden genoemd? Waren zij niet tegenover de nu dreigende Pruisische reactie in de bres gesprongen voor de aangetaste volksrechten? De regeering van Bismarck zou dus aan de ‘Fortschritts’-partij - bij het conflict - kunnen zeggen, dat die partij niet meer het volk achter zich had! Zij konden hun oogen niet ge-

looven: zij zagen enkel dat het streven van Lassalle practisch beteekende een in de kaart spelen der reactie. De 'Fortschritts'-partij begreep dus dat haar naast vóór de hand liggende taak hierin bestond: Lassalle te gaan behandelen als een handlanger der reactie. Als zoodanig begon zij hem te brandmerken. De pers moest op die wijze hem bestrijden. Al de dagbladen, waarover de partij kon beschikken, werden tegen hem losgelaten. Zij moesten het 'foei' uitroepen over zijn opvatting van den Staat, over zijn metalen loon-wet. Economisch moesten die dagblad-schrijvers het Manchester-dom blijven uitéénzetten: het zwaarte-punt voorstellen in zelf-hulp, niet in Staats-hulp, hulp nog wel van een Staat die getrapt werd door Bismarck! Schulze-Delitzsch hield, zooals hij reeds in October 1862 had aangekondigd, zijn voordrachten over kapitaal en arbeid voor de arbeiders te Berlijn. De laatste van die zes voordrachten begon hij nu direct tegen Lassalle te richten, over ondernemers-winst. Hij verzamelde ze tot zijn: 'Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus', die goedkoop tot propaganda-doeleinden werden uitgegeven. Voorts werd het een geweldig blaffen, keffen, uitjouwen en razen dier liberale kranten. Leugens zouden niet schaden. Verdacht-making van Lassalle was dagelijksch werk. Zijn uitlatingen werden verdraaid weêrgegeven. Straks, toen het bleek dat de lezers toch altijd naar de verslagen van Lassalles vergaderingen grepen, werden zijn voordrachten geïgnoreerd. Doodzwijgen werd nu de leus.

Het 'Offenes Antwortschreiben' kon echter niet dadelijk doodgezwegen worden. Discussie begon. Julius Faucher, een der liberale economisten, maakte dadelijk de opmerking, dat het plan van Lassalle slechts een opwarming was van Louis Blancs 'ateliers nationaux' van het Frankrijk van 1848. Dit werd in de 'Volkszeitung' geschreven. Het was een tamelijk domme fout, en Lassalle antwoordde onmiddellijk in de 'Deutsche allgemeine Zeitung' met een lang stuk, waarin hij Fauchers 'blunder' aan de kaak stelde, en de questie der Fransche nationale werkplaatsen uit een historisch oogpunt breedvoerig uitéénzette. Hij toonde goed aan, dat die 'ateliers nationaux' der Nationale vergadering juist het omgekeerde waren van hetgeen Louis Blanc had bedoeld. Hij verzweeg echter, dat zijn eigen plan toch wel eenige overeenkomst had met dat van Louis Blanc[1)].

Rodbertus - wij hebben dit op bladzijde 163 hierboven vermeld - steunde daarentegen door een open brief aan het 'Deutsche Arbeiter-Verein' te Leipzig Lassalles streven. Wel is waar bestreed hij de eigenlijke lijnen en trekken van het plan, ook het dadelijk invoeren van het algemeen stemrecht. 'Plaats niet de sociale questie beneden de politieke', riep hij uit. Maar de toon van den brief van Rodbertus hielp indirect Lassalle.

Onder de Duitsche arbeiders kwam beweging. Het comité der arbeiders te Leipzig had met zes tegen vier stemmen zich aan-

1) Zie het stuk opgenomen in Lassalles 'Reden und Schriften', deel II, pag. 446/455.

gesloten aan het ‘Offenes Antwortschreiben’; het stuurde dus nu dit stuk aan de arbeiders-vereenigingen, waarmede het in betrekking stond, en vestigde zich-zelf als een centraal-comité tot het stichten van een Duitsch ‘Arbeiter-Verein’ - waarin Dammer, Fritzsche en Vahlteich den toon aangaven - om de ideeën van Lassalle te verwerkelijken[1].

En Lassalle zou nu door zijn optreden voor die arbeiders, door zijn spreken tot hen, die beweging doen zwellen. Hij toonde zich een bijtend overweldigend redenaar, zij het dan ook dat de voordracht eenigszins rhetorisch theatraal, vol ‘bravoure-passages’, en altijd op 't effect berekend was. Zij die hem gehoord hebben, vinden in zijn wijze van spreken trekken, die in de verte aan Gambetta later eigen waren. De inhoud was bij uitstek goed overdacht, doch tegelijkertijd wist hij al sprekend van alles oogenblikkelijk partij te trekken. Een eigenaardige, haast wetenschappelijke strategie spreidde hij in die redevoeringen ten toon. En tevens pakten zijn woorden. Als ‘debater’ waren weldra weinigen tegen hem opgewassen.

Den 16den April 1863 hield hij te Leipzig voor de dáár gehouden arbeiders-vergadering zijn rede: ‘Z u r A r b e i t e r f r a g e ’, waarin hij ontwerp-statuten van het nieuwe ‘Arbeiter-Verein’ persoonlijk voordroeg. Ongeveer twee duizend arbeiders waren tegenwoordig. Het ging eerst rumoerig toe. Er was oppositie, lawaai. De houding van het publiek was stormachtig. Een leeraar der ‘Fortschritts’-denkbeelden: Salomon uit Berlijn was Lassalle nagereisd, om hem tegen te spreken. Doch deze was niet tegen hem opgewassen, en de groote meerderheid was aan het slot vóór Lassalle. De rede behandelde dezelfde onderwerpen als het ‘Antwortschreiben’. Zij verduidelijkte slechts zijn streven over de ter-zijde stelling van de loon-wet en over de Staats-hulp.[2] Lassale richtte zich tegen Schulze en vooral tegen al den laster, waarmede de liberale kranten hem overgoten. ‘Wanneer mijn vijanden Romeinen waren geweest, dan hadden zij mij in de open lucht op het plein der stad neêrgestooten, zooals de Patriciërs de Gracchen neêrvelden. Mijn vijanden zijn echter geen Romeinen, en zóó hebben zij beproefd met laster-taal en kwaad-sprekendheid te bereiken wat vroeger met het zwaard werd gedaan’. Nadruk legde hij er op, dat men van de liberalen weinig voor de sociale zaak moest verwachten. In Engeland hielpen de liberalen luttel aan de wetten van sociale politiek, wel deden het de conservatieven. - Toen Lassalle deze rede uitgaf, kon hij er enkele bijlagen aan toevoegen. - Eerst een brief van professor Wuttke van 16 April 1863 aan het centraal-

1) Later komen de twisten van Lassalle en Vahlteich; Vahlteich schrijft daarover, 1903, een brochure: ‘Ferdinand Lassalle und die Anfänge der deutschen Arbeiterbewegung’ (München), zie ‘Die neue Zeit’, 1903/04, I, pg. 708 seqq.

2) Zie een brief van Lassalle van 5 Mei 1863 aan Röser over den geest dezer statuten in Bernsteins ‘Documente des Socialismus’, October 1904, pg. 474.

comité tot het vestigen van het Duitsch ‘Arbeiter-Verein’. Deze uitte zich daarin ook tegen de ‘Fortschritts’-partij, en meende dat er voor de arbeiders slechts verbetering in hun lot zou komen, wanneer in plaats van op het arbeids-loon op de arbeids-opbrengst gelet werd. - Voorts een brief van Lothar Bucher aan hetzelfde comité van 20 April 1863. Deze betuigde zijn leedwezen, dat hij op de volks-vergadering van 16 April niet had kunnen komen. Hij had zijn ondervindingen uit Engeland willen meêdeelen ten opzichte van de Manchester-school, in zooverre die richting beweerde, dat de Staat slechts voor de persoonlijke zekerheid der burgers had te zorgen en al het andere kon laten loopen. Die school echter had, volgens Lothar Bucher, geen recht van bestaan, noch voor de wetenschap, noch voor de geschiedenis, noch voor de practijk. Thans echter gold het meer dan ooit kleur te bekennen, daar de tegenstanders terroriseerden. Hij beloofde een brochure, die echter niet verschenen is. - Dan voegde Lassalle er als aanhangsel aan toe de polemiek, die hij met professor Karl Heinrich Rau, den ‘Altmeister’, had gevoerd over het leerstuk van de metalen loon-wet, zooals dat bij alle economisten van naam voorkwam. - Eindelijk gaf Lassalle als laatste bijlage een opstel over het votum, dat Victor Aimé Huber in de arbeiders-questie had geveld. Het bleek daaruit dat Huber Lassalle niet kon helpen.[1)]

De beweging was in gang.

Een tweede zeer uitgebreide redevoering zou Lassalle in de maand Mei 1863 voor de arbeiders te Frankfort a/d Main houden. Deze rede, wier inhoud later door hem zou worden uitgegeven onder den titel: ‘A r b e i t e r - L e s e b u c h ’, was voor hem-zelven en voor zijne zaak van groote beteekenis.

De aanleiding tot het houden dier rede was de volgende. Op den 19^{den} April 1863 was op een vergadering der arbeiders van de Main-streken (te Rödelheim) de questie van het ‘Offenes Antwortschreiben’ van Lassalle behandeld. Ludwig Büchner, de bekende fysioloog, hield een voordracht daarover[2)]. De leiders der arbeiders aan den Main waren echter meestal op de hand van Schulze-Delitzsch. Zij volgden voor het meerendeel Max Wirth en Löb Sonneman, den bekenden Joodschen redacteur en financier der ‘Frankforter Zeitung’. Toch was er dáár te Rödelheim veel dis-

1) Zie de rede ‘Zur Arbeiterfrage’ met de bijlagen in Lassalles ‘Reden und Schriften’ deel II, pg. 459-510. Over de aanrakingen van Lassalle met Huber, zie mijn opstel over Victor Aimé Huber in de ‘Studiën op sociaal Gebied’, 1877, pag. 115 en volgende.

2) Zie over het aandeel van dr. Ludwig Büchner in deze zaak de brochure: ‘Meine Begegnung mit Ferdinand Lassalle, nebst fünf Briefen Lassalles, von dr. Ludwig Büchner,’ 1894. Ludwig Büchner, de schrijver van ‘Kracht en Stof’ was de broeder van Georg Büchner, zie het vierde deel der ‘Socialisten’ pag. 295 noot. Een andere broeder, Alexander Büchner, gaat na 1848 naar Frankrijk, onderwijst er het Duitsch, en laat zich tot Franschman naturaliseeren, zie over diens ‘Mémoires,’ het dagblad ‘Le Temps’ van 18 Maart 1900.

cussie. Ten-slotte werd het voorstel aangenomen, om beiden, Lassalle en Schulze-Delitzsch, te verzoeken op een vergadering te Frankfort aan den Main, den 17^{den} Mei 1863 te houden, hun denkbeelden tegenover elkander uitéén te zetten. Ludwig Büchner ried daartoe aan, en ook Bernhard Becker, zoo-even uit zijn Engelsche ballingschap, waarheên hij ten-gevolge der gebeurtenissen van 1848 was gevlucht, teruggekomen, liet in dien geest zich hooren.

Lassalle nam dadelijk deze uitnoodiging aan, doch Schulze-Delitzsch verontschuldigde zich. Op den bestemden dag stond Lassalle vóór zijn gehoor. Het terrein te Frankfort was echter voor hem een wankele grond. Velen waren zeer tegen hem ingenomen. Er was een sterke oppositie tegen zijn sociale plannen. Wat hem eenigszins hielp was zijn standpunt in de politiek. De stad Frankfort was in het staatkundige groot-Duitsch, en Lassalle had zich steeds verklaard tegen de klein-Duitsche partij en tegen het voornemen om op het Duitsche lichaam de Pruisische ‘Spitze’ te plaatsen. Het politiek gedeelte zijner rede zou dan ook de brug zijn om zijn sociale ideeën in te leiden. Toch had hij eerst moeite zich te doen gelden. Zijn persoon viel niet mede. Die ‘would-be’ elegant gekleede heer deed te veel denken aan den ‘fijnen’ Berlijnschen Jood. Voorts was hij op dien dag eenigszins heesch en niet geheel meester van zijn stem. Daarbij was het gehoor in de zaal ongunstig voor hem saâmgesteld. De vele afgevaardigden der werklieden-genootschappen, die de zaal vulden, hadden meestal bindende mandaten gekregen tegen zijn plannen. Doch Lassalle was onvervaard en onvermoeid. Hij bleef in de zaal stand houden. Vier uren achteréén sprak hij. Het werd een rede vol zetten en verrassende wendingen. Toch was het een harde strijd en inspanning. Want het gemompel en het rumoer was vooral in het begin zeer luid. Heftig klonk tegenspraak van de banken. Het geraas was zóó groot, dat hij zelfs moest ophouden. Toen weêrgalmde echter onstuimig stormachtig geschreeuw, dat hij toch moest voortgaan. Hij maakte nu handig daarvan gebruik om een beter gehoor te krijgen. Hij begreep, dat hij niet verder kwam met deze vele gedelegeerden, die een imperatief mandaat hadden. Hij zeide, dat hij zijn rede zou vervolgen, twee dagen later, den 19^{den} Mei, op een algemeene arbeiders-vergadering. Werkelijk won hij nu - na deze vuurproef op 17 Mei doorstaan te hebben - op 19 Mei zijn pleit voor de arbeiders.

De twee stukken der rede vormen één geheel, en een geheel dat ten-slotte een verbazenden triomf voor hem uitmaakte. Een wilde toon gaat door deze rede: ‘ik wil mijn oude revolutionnaire manen eens schudden’, had hij aan Rodbertus geschreven. Doch juist in de brieven aan Rodbertus ziet men, hoe zorgvuldig hij de brandende materie van zijn rede bijéénbracht. En al die woorden vielen als vonken in een ontvlambare massa. Zijn hoorders dachten allereerst aan politieken omkeer. Waar hij het algemeen stemrecht voor sociale doeleinden vorderde, dachten zij aan revolutie. Kortom het was een atmosfeer van vuur. De inhoud der rede draaide

overigens weder om de gegevens en stellingen van het ‘Offenes Antwortschreiben’. Slechts nieuwe gegevens gaf hij over de inkomsten-verhouding in den Pruisischen Staat, welke cijfers echter later bestreden werden. In deze rede ontwikkelde Lassalle 't eerst zijn vermaarde honderd-millioenen-som, te weten: dat een Staats-crediet van honderd millioen thalers voldoende zou zijn, om, door middel der productie-associaties, den arbeiders-stand tot eigen ondernemers te maken; berekeningen die deden denken aan de cijfer-groepeeringen van Proudhons bank. Overigens was hij meer dan bijtend tegen zijn tegenstanders, vooral tegen den armen Max Wirth, die van het standpunt der Manchester-school hem aangevallen had. De wijze waarop hij, onder het voortdurend tot de orde roepen van den voorzitter der vergadering, op den eersten dag der rede, Max Wirth als ‘loon-schrijver’ karakteriseerde, is een klassiek voorbeeld van vernietiging gebleven[1)]. Dat hij met verrassende citaten zijn tegenstanders telkens te-lijf kon komen, dankte hij voor een deel ook aan Rodbertus, die in brieven hem daarvan voorzag. Volledig sprak Lassalle zich dan nu ook weder uit over de loon-wet, en voorts over de onderscheiding die men maakte tusschen geoefenden (‘skilled’) en ongeoefenden arbeid. Eindelijk erkende hij, dat de productie-associaties waarlijk nog niet een volkomen oplossing voor al de sociale moeielijkheden aanboden, doch met-dat-al een geschikt overgangs-middel tot zulk een solutie waren.

Frankfort was voor Lassalle een groote overwinning. Hij be-

1) Zie de rede in de ‘Reden und Schriften’ deel II, pag. 501-622. Uit het incident van Max Wirth halen wij (zie pag. 526) deze passage aan: ‘Ich will hier eine Bemerkung machen, da sich der Herr Präsident an meiner Ausdrucksweise gestossen hat. Wenn ich mich ungeschminkt ausspreche, so werde ich deshalb nicht persönlich, denn ich bleibe strenge bei der Sache: ich werde blos grob und das ist ein ungeheurer Unterschied, meine Herren. Grob muss, kann und darf ich sein, und das werde ich Ihnen beweisen. Grob muss jeder Vertreter einer grossen Sache gegen alle Solche sein, die sich fälschend zwischen ihn und seinen grossen Zweck werfen, und ich bin entschlossen, mit geistigen Keulenschlägen Jeden zu Boden zu schlagen, der sich zwischen Sie und mich fälschend drängt. In Ihrem Interesse also muss ich grob sein: und ebenso kann und darf ich es sein, denn wenn Herr Max Wirth, der mir später ja antworten kann, auch eben so grob sein wollte gegen mich, so wäre dennoch ein ungeheurer Unterschied zwischen Dem, was er sagt und Dem, was ich sage. Wenn er mich z.B. gleichfalls einen gedankenlosen Zusammenstoppler nennen wollte, wie ich ihn, so würde das nur das ungeheure Gelächter aller Männer der Wissenschaft erregen, die mich kennen. Aber wenn ich ihn so nenne, so weiss jeder Mann vom Fach, wie ungeheuer wahr das ist, und jedes meiner Worte trifft ihn wie mit Keulenschlägen!’ Men lette ook op de zinsneden in de Frankforter-rede over de ‘Agrartheorie’, zie Bernstein ‘Documente’ 1903, pag. 156 seqq.

kende zelf dit aan Rodbertus. Misschien is het de grootste triomf, dien hij als redenaar heeft behaald. Om zijn eigen beeld te gebruiken, waarvan hij in een brief aan Rodbertus zich bedient, was hij dáár aan den Main in den toestand geweest van het everzwijn. dat, door al de honden te-gelijk besprongen, ze allen met een wilden ruk van 't lijf schudde. Als hij eens niet dat had kunnen doen; als hij eens niet gewonnen had, ja, dan zou hij - hij bekent het later - zich teruggetrokken hebben, en tot den rustigen dienst der wetenschap zich hebben beperkt. Nu kon hij verder gaan: vóóruit. Hij gaf de rede te Frankfort, in haar twee afdeelingen, uit als leesboek voor de arbeiders. Hij voegde er een paar bijlagen aan toe: de eerste bijlage bevatte enkele bewijsstukken over de vergadering, de tweede behelsde een discussie met prof. W. Wackernagel over de statistische gegevens betreffende het inkomen der burgers in Pruisen, met een eenigszins grof slot tegen zijn aanvaller.

Voorts sprak Lassalle den 20sten Mei nog in denzelfden geest als te Frankfort te Mainz, om zijn aanhang te versterken, en evenals reeds te Frankfort leden te werven voor een algemeene Duitsche arbeiders-vereeniging.

Die vereeniging het: 'Algemeine deutsche Arbeiter-Verein' werd nu te Leipzig den 23sten Mei 1863 gesticht, in tegenwoordigheid van gedelegeerden uit tien steden: Hamburg, Harburg, Leipzig, Keulen, Dusseldorf, Elberfeld, Barmen, Solingen, Mainz en Frankfort am Main. De statuten van dat 'Verein' waren ontworpen en bewerkt door Lassalle en Ziegler[1]. De eerste § gaf als doel aan: op vredelievende en wettelijke wijze te werken voor het verkrijgen van het algemeen, gelijk, rechtstreeksch kiesrecht. Het uitgesproken doel was dus inwerking der arbeiders op de politiek. Om dat te volvoeren was de organisatie zeer gecentraliseerd. De president werd telkens voor vijf jaren benoemd, en was een *dictator*. Alle hoofdtrekken der inrichting, de samenstelling der afdeelingen, de statuten en het reglement, werden achtereenvolgens vastgesteld, en toen alles gereed was gekomen, werd met alle stemmen op één na (die van York te Harburg) Lassalle tot president van het 'Verein' gekozen, met de bevoegdheid om zelf een vice-president aan te wijzen[2].

Lassalle nam dat presidentschap aan. Zelf scheen hij nog te aarzelen, of hij die taak, met al de administratieve beslommeringen daaraan verbonden, wel op zich zou nemen, maar de gravin von Hatzfeldt dreef hem voort en overtuigde hem van de noodzakelijkheid van dezen stap[3].

Het eerste werk der arbeids-beweging - het constitueeren van

1) Zie over de latere verhouding van Ziegler en Lassalle 'Die neue Zeit.', 1902/1903, I pag. 545 seqq.
2) Zie over de stichting, 23 Mei 1863, het 'Festschrift': 'Die Gründung der deutschen Sozialdemokratie', Leipzig 1903.
3) Zie Bernhard Becker, 'Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferd. Lassalle's', Neue Bearbeitung, 1892, pag. 70.

't samenstel der lijnen van de groote vereeniging - was dus verricht. Het gold nu het werven van leden. Die leden kwamen niet in zoo grooten getale als Lassalle zich had voorgesteld. Het werd niet een massale beweging. Na drie maanden van voortdurend spreken en opzweepen waren er slechts negen honderd leden. Zelfs Rodbertus wilde, wegens het politieke element: het algemeen stemrecht, geen lid worden. Toch gaf Lassalle zich in Mei en Juni 1863 ontzettend veel moeite voor het 'Verein'. Trouwens hij had zijn evenknie niet, wanneer het betrof de lieden op te wekken. Misschien was hij echter niet gezet genoeg om alles te bevestigen en saâm te houden. Wel bewerkte en gaf hij instructies voor al de afdeelingen, zóó ook een instructie van 17 Juni 1863 aan de gevolmachtigden van het 'Verein' (zie 'Reden und Schriften,' II, p. 894); wel gaf hij zich veel moeite voor het vormen van ondersteunings-kassen, doch hij zorgde niet voor een geregeld orgaan, een eigen blad: hij gaf slechts subsidies aan enkele bestaande bladen: 'Der Nordstern' te Hamburg, 'Der Zeitgeist' te Leipzig. Voorts was de secretaris van het 'Verein', Vahlteich, brandend van ijver. Maar... de massa der arbeiders kwam niet. Lassalle-zelf dacht soms te veel slechts aan de hooge politiek van zijn streven. Hij deed zijn best onder de klasse der hooger beschaafden bondgenooten te winnen: hij poogde Huber te overtuigen, Herwegh geheel aan zich te verbinden. Inderdaad won hij voor zijn inzichten den uiterst begaafden jongen rechtsgeleerde, von Schweitzer, wien echter een zedeloos verleden telkens voor de voeten kon worden geworpen. Doch hij zag geen zwellende zee van werklieden komen. En het 'Verein' was nog nauwelijks zes weken oud, toen hij, ter-herstelling van zijn gezondheid, een verlof moest nemen om naar het buitenland te gaan. Hij besloot naar Tarasp in den Beneden-Engadin te reizen om dáár een kuur te doen. Zijn plan was een vijftal weken dáár te blijven, dan nog twee of drie weken in Zwitserland te vertoeven, in September te Ostende te zijn, en tegen het einde van September 1863 te Berlijn terug te keeren om de campagne weder op te vatten. Hij gaf 27 Juni 1863 van dit alles mededeeling, bij circulaire, aan de leden van het 'Verein', en benoemde tot aan zijn terugkeer dr. Otto Dammer te Leipzig tot vice-president van het 'Verein'[1)]. Den 29sten Juni 1863 ging hij van uit Berlijn op reis.

Al die drie maanden: Juli, Augustus, September, liet hij dus het 'Verein' aan zich-zelf over. Zijn idee, zijn doel liet hij echter niet los. Allerminst te Tarasp. Integendeel, hij had op zijn reis derwaarts medegenomen het nu uitgekomen boekje van Schulze-Delitzsch: 'Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus', de voordrachten die Schulze in Berlijn voor de arbeiders gehouden had, overeenkomstig zijn belofte van October 1862. Door dat boekje leerde hij eerst den volledigen completen Schulze

1) Zie die bekendmaking, 'Reden und Schriften', deel II, pag. 897 seqq. Vergelijk 'Briefe an Rodbertus' pag. 85, 'Liebes-Episode' pag. 92/93.

kennen, en hij zou hem nu vierkant te-lijf gaan. Dáár, te Tarasp, ontwierp hij zijn Bastiat-Schulze, die in het volgend jaar zou verschijnen.

Toen Lassalle op het einde van September 1863 van zijn badkuur terug kwam in Duitschland, nam hij de taak der opzweeping en opwekking der arbeiders weder met vuur ter-hand. Hij begon als 't ware een tweede bedrijf van zijn drama. Hij ging dadelijk naar de Rijn-streken, waar hij den meesten aanhang had, en waar men hem goed kende, wijl hij - voordat hij zich te Berlijn vestigde - zoo lange jaren te Dusseldorf met de gravin von Hatzfeldt had gewoond. Hij zou voor de arbeiders redevoeringen houden te Barmen, te Solingen en te Dusseldorf.

Er was in zijn bewerking der arbeiders van nu af een andere trek op te merken dan vroeger. In zijn vorige redevoeringen te Leipzig en te Frankfort behandelde hij de arbeiders-questie bijna uitsluitend in tegenoverstelling van hetgeen de 'Fortschritts'-partij deed: altijd en altijd weder plaatste hij zich tegenover Schulze-Delitzsch. Nu kwam er echter een andere draai of wending in zijn toespraken. Blijkbaar begint Lassalle zijn hoop te vestigen op Bismarck, in zooverre hij vermoedt, dat werkelijk Bismarck, bij zijn conflict met de Kamer, er aan gaat denken, of het ook voor hem (Bismarck) wenschelijk kan wezen het algemeen stemrecht aan het volk te geven[1)]. Het conflict toch van Bismarck met de volks-vertegenwoordiging werd hoe langer hoe scherper. In Juni 1863 had Bismarck, nadat hij den landdag naar huis had gestuurd, op Napoleontische wijze de beruchte drukpers-ordonnanties uitgevaardigd. Hij scheen daarmede de liberale kranten den schrik in 't hart te hebben aangejaagd, ten-minste zij spraken nu niet meer over de binnenlandsche politiek; een feit dat Lassalle met walging constateerde. In het algemeen had Lassalle wel sympathie voor Bismarck. Hij begreep hem, en waardeerde ook zijn nationale politiek in het vraagstuk der Duitsche éénheid. Hier was tenminste een man, wellicht de man der toekomst. Lassalle bleef dus de 'Fortschritts'-partij even heftig als vroeger bekampen, doch keek te-gelijkertijd naar Bismarck. Daarbij kwam nog iets meer. In zijn zich overschattend zelfgevoel dacht Lassalle zelfs in staat te wezen dien Bismarck misschien later als middel voor zijn eigen doel te kunnen gebruiken. Hij wilde Bismarck helpen meester van den toestand te worden, hem over de 'Fortschritts'-gezinde burgerij doen zegevieren, om dan later uit Bismarcks handen de zegepraal te rukken ten-voordeele van de nieuwe socialistische maatschappelijke orde. In dien zin noemde hij in zeer vertrouwelijke uitingen Bismarck wel eens 'zijn gevolmachtigde'. Hij zag niet in, dat Bismarck hem veel te sterk en te slim was. Lassalle bleef ook hier, als men wil, een held à la Schiller, een don Carlos. Het was Lassalle, die door Bismarck werd gebruikt.

1) Zie over Lassalle en Bismarck, een brief van Marx in 'Die neue Zeit', 1906/1907 II pag. 223.

In de verhouding, waarin Lassalle zich tegenover Bismarck plaatste, mag men ook een gevolg zien van den invloed, dien de gravin von Hatzfeldt op hem oefende. Die gravin was thans op haar ouden dag[1]. Mooi was zij niet meer, in de verste verte niet. Van bekoring kon geen sprake nu zijn. Om nog wat te schijnen, verfde zij zich. Sinds al het gedoê der processen en den omgang met Lassalle en zijn vrienden, had zij van lieverlede de sleur van een zich indringend leven in politieke en maatschappelijke verwikkelingen gaan volgen. Steeds was zij in haar werkkamer bezig in conferenties. Voortdurend zag men haar debatteeren en overleggen met mannen uit allerlei kringen. Altijd-door rookte zij cigaretten en sigaren. Jonge vrouwen en meisjes waren bang, als zij haar zagen. De beschilderde, rookende, oude, groote dame, die niets vrouwelijks meer had, werkte op de zenuwen. Zij was het type der geëmancipeerde vrouw op haar 'retour'. Haar nobele eerzucht van vroeger was thans gekanaliseerd in intrige. Zwaar drukte op haar de vloek, dat zij het gewaagd had de vormen van haar 'wereld', haar coterie, te minachten en te trotseeren. Die 'wereld', vooral in Duitschland, laat alles toe, behalve dit ééne: afval van het stands-bewustzijn. Haar samenzijn met den Jood Lassalle was voor den adel onduldbaar. Zij was van haar anker afgeslagen, en dreef nu op de maatschappelijke golven weg. De ouderdom had al het ideëele van haar weggenomen: het zoogenaamde fatsoen der deftige kringen kon zich wreken en deed dit maar al te-goed. Zij bleef echter slechts te-meer Lassalle beschouwen als haar 'eigen', haar éénig hoûvast. Hem wilde zij ook om harentwille in de hoogte heffen, hem een eerste positie bezorgen. Zij prikkelde dus altijd-door zijn persoonlijke ambitie. Voor haar was trouwens de gansche arbeiders-beweging Lassalles beweging. Op haar raad en dringen had hij het presidentschap van het 'Verein' op zich genomen. Nu hielp zij hem door haar informatie in regeerings-kringen. Zij zette haar netten overal uit. Door haar wist hij, dat Bismarck zich met het denkbeeld van het algemeen stemrecht bezig hield.

Lassalle begon dus te spelen in het spel van Bismarck. Om dat met vrucht te doen, toonde hij zich nog meer demagoog dan vroeger. De eerste redevoeringen, die van 1862, hadden altijd een voornamen toon; nu went hij zich slechte manieren aan. Hij daalt af tot zijn eigen partij. Het kwam dadelijk uit in de groote rede-

1) Zie trekken voor haar beeld bij Bernhard Becker, 'Enthüllungen', enz., 1892, pag. 12 en 13, en bij Helène von Dönniges, 'Meine Beziehungen zu Ferd. Lassalle' 1879, pag. 31 en 101.Men kan de verhouding der gravin von Hatzfeldt tot Lassalle eenigszins vergelijken met de relatie der prinses von Sayn Wittgenstein, Hohenlohe's schoonmoeder, met Liszt, zie daarover de 'Revue de Paris' van 1 September 1897 (een opstel van D. Melegari). Bij de prinses von Sayn Wittgenstein komt echter later als troost, bevrediging en vervulling het element der religie, dat bij de gravin ontbreekt.

voering, die Lassalle van 20 tot 28 September te Barmen, te Solingen en te Dusseldorf hield, onder den titel: 'Die Feste, die Presse und der Frankfurter Abgeordnetentag, drei Symptome des oeffentlichen Geistes.' Het was een geweldige aanval tegen de 'Fortschritts'-partij. Hij verweet haar de feestelijke te-zamenkomsten, waarbij de lieden toosten hielden op wat zij zouden kunnen doen, maar niet deden; hij brandmerkte haar pers, de kranten, die toch eigenlijk slechts geld-affaires waren; en hij sprak hoonend over de door haar in den zomer van 1863 te Frankfort gehouden afgevaardigden-dag, waar zij de Frankfortsche constitutie van 1848, die federalistische utopie, had geprezen. 'Niet om lange redevoeringen - zóó zeide hij 20 September te Barmen - maar om een leger-inspectie te houden, was hij aan den Rijn gekomen.' Hier aan den Rijn behoefde hij niet zich te verdedigen, dat hij geen werktuig der reactie was. Men kende hem aan den Rijn van de dagen van Dusseldorf af. Maar wel kwam hij aan den Rijn om hulp vragen: hij had te zijner beschikking noch pers, noch blad, noch orgaan. De arbeiders moesten hem dus helpen, en zij zouden het doen; zij hadden het klasseinstinct: zij vormden een arbeiders-partij[1]. - Allereerst moeten wij letten (zóó vervolgde hij) op de politieke gebeurtenissen om ons heên. Trouwens de geheele beweging van Lassalle ontstond, omdat de 'Fortschritts'-partij, als staatkundige partij, zoo erbarmelijk was. Reeds vóór 14 jaren, toen Lassalle aan den Rijn tegen de reactie van 1848 was opgestaan, had hij moeten ondervinden, hoe zwak en ellendig de liberalen zich gedroegen. In hun kamp tegen Bismarck bleven zij even slap en mergloos. Nu vierden zij feesten om zichzelven diets te maken, dat zij iets durfden. Maar hun feesten geleken op de saturnaliën der slaven onder de volken der oudheid. De overwonnenen vierden feest. - Een nog noodlottiger symptoom der zelf-vernietiging van de 'Fortschritts'-partij was hun pers, met de aanéénschakeling van leugen en lafheid, die zij vertoonde[2]. Toen Bismarcks pers-ordonnantie kwam, zwegen eensklaps al de helden, die zoo dapper in den mond waren. Waarom? Er was slechts ééne, maar een afdoende reden: zij wilden hun kapitaal niet wagen en risico laten loopen. Elke krant was een zaak van geldelijk belang. Dáár in die kranten stonden geen soldaten, die op hun post streden, maar gevolmachtigden van industrieele geld-beleg-

1) Terwijl Lassalle zich op zijn eigen redevoeringen en brochures hier beriep, citeerde hij te-gelijk: 'die treffliche Brochüre unserer Kölner Bevollmächtigten, Herrn M. Hesz, "Die Rechte der Arbeit", eine Brochüre, deren Verbreitung ich euch Allen warm an's Herz lege'. Zie de passage in de 'Reden und Schriften', dl. II, pag. 632 en vergelijk deel II pag. 869. - Over Moses Hesz, die in deze dagen te Keulen vertoefde, vóórdat hij naar Parijs ging, zie ons vierde deel der 'Socialisten', pag. 336 noot.

2) Lassalle herhaalt voor een deel hier de beschuldigingen van Proudhon tegen de drukpers, zie ons derde deel der 'Socialisten', pag. 526.

gingen en geld-speculaties. Zij wisten dus niet eens wat het was met eere te sterven. Zij dachten slechts aan de middelen om te blijven bestaan. Zij logen dus steeds voort, zonder ophouden. In zijn ‘Julian der Literarhistoriker’ had hij (zeide Lassalle) een tip van dezen sluier reeds opgelicht. Maar het gansche geslacht der kranten-schrijvers was een vergroeid en verdraaid geslacht. Hoe moet zulk een drukpers verbeterd worden? Lassalle meent dat er slechts één middel is, te weten: aan de kranten de advertenties af te nemen. Toen de kranten van de advertenties zijn gaan leven, hebben zij het opgegeven voor een idee te strijden. En kranten, die niet voor een beginsel kunnen opkomen, werken als bederf: zij worden dan het depraveerende priesterschap der negentiende eeuw. Zij vergiftigen de bronnen. Reeds begint het kwaad zich te doen gevoelen. Slechts schipbreukelingen uit andere beroepen schrijven tegenwoordig in de kranten. Doch kranten zijn nu eenmaal niet in de wereld om objecten van geld-winst te zijn. Noodig is dus een maatregel, waarbij - onder toekenning van absolute pers-vrijheid, afschaffing der cauties en afschaffing der zegelbelasting op de bladen - voorgeschreven wordt, dat de advertenties alleen in door den Staat of door de gemeente gepubliceerde ambtelijke bladen moeten worden geplaatst. Door zulk een maatregel zou de geld-speculatie der kranten zijn opgeheven; de opbrengst der advertenties zou zelfs dan kunnen strekken om enkele stedelijke of andere belastingen te doen afschaffen. De reclame van het Malz-extract zou dan nog voor iets kunnen dienen. Nu trekken zulke ‘annonces’ de pers slechts naar beneden. - In de derde plaats wees Lassalle op het symptoom van den ‘afgevaardigdendag’ te Frankfort, toen - tegenover het congres van vorsten, dat de Oostenrijksche keizer te Frankfort had bijéén geroepen, om over een hervorming van den Duitschen bond te beraadslagen - de Pruisische leiders der ‘Fortschritts’-partij de herinnering aan de Frankfortsche rijks-constitutie hadden opgewarmd. Ach, die geheele constitutie van Frankfort was toch eigenlijk niets anders dan een reactionnaire utopie. De Duitsche éénheid, met behoud der 34 afzonderlijke souvereiniteiten en souvereintjes, was toch eigenlijk een onzin. Fichte had dit in zijn tijd reeds bondig uitéén gezet. De ‘Fortschritts’-partij knipoogt nu tot de vorsten om Bismarck bang te maken. Maar Bismarck lacht die heeren der ‘Fortschritts’-partij uit; hij weet te goed dat zij geen energie hebben, nooit revolutie zullen maken. Hun aller type is de brave gematigde Schulze-Delitzsch. ‘Bismarck is een man, en zij slechts.... oude wijven’.

Dezelfde redevoering, die Lassalle te Barmen uitsprak, hield hij op andere plaatsen aan den Rijn: te Solingen en te Dusseldorf. Het waren steeds uiterst rumoerige vergaderingen en betoogingen. Hartstocht raakte slaags met hartstocht. De partij der fabrikanten, die meestal aan den Rijn tot de ‘Fortschritts’-partij behoorden, deed alles om Lassalle het spreken te beletten. Doch die tegenstand wakkerde hem slechts aan. Van zijn standpunt uit werd hij echter daardoor verleid tot een groote fout. Het gebeurde te

Solingen den 27sten September 1863. De volks-vergadering dáár te Solingen werd, terwijl Lassalle sprak, telkens door de fabrikanten-partij gestoord. Een gevecht ontstond aan den ingang der zaal, messen werden getrokken, en de burgemeester der plaats ontbond de vergadering. Dadelijk richtte nu Lassalle een telegram aan Bismarck, om zich over die daad der politie te beklagen en recht te vragen. Tact had hem dit moeten verbieden. Nog in diezelfde zaak beging hij later een misslag. De arbeiders, die zich dáár te Solingen met het mes geweerd hadden tegen de storende 'Fortschritts'-lieden, werden tot gevangenis-straffen voor verscheidene maanden veroordeeld. Lassalle deed hun nu het voorstel een verzoek van gratie aan den koning te richten. Doch die arbeiders hadden meer gevoel van waardigheid en weigerden deze tusschenkomst. Geheel deze redevoering, zooals zij te Barmen, Solingen en Dusseldorf werd gehouden, zou voor Lassalle nog een zwaren na-sleep hebben. Toen de rede namelijk den 21sten October 1863 te Dusseldorf als brochure uitkwam, werd er dadelijk vanwege de politie beslag op gelegd. Voorts werd Lassalle-zelf door het openbaar ministerie vóór den correctioneelen rechter te Dusseldorf gedaagd. Een proces begon dáár vóór de rechtbank, die geheel in den geest der 'Fortschritts'-partij was saâmgesteld, zóó zelfs dat het openbaar ministerie het scheen op te nemen voor de door Lassalle gehoonde parlements-leden. Het proces - in eerste en tweede instantie - werd dus heftig gevoerd en eindigde voor Lassalle met een vonnis van zes maanden gevangenis-straf.

De incidenten van dat proces behooren echter tot het volgend jaar 1864. Loopen wij nog niet te veel vooruit. Op het einde van September 1863 dacht Lassalle nog niet aan die vervolging en die gevangenis-straf. In het begin van October 1863 ging hij naar Berlijn. Hij moest dáár 12 October verschijnen vóór het 'Berliner Kammergericht', ter-wille van het hooger beroep wegens het vonnis dat tegen zijn 'Arbeiterprogramm' was geveld, een hooger beroep, waarvoor hij zijn rede over 'de indirecte belastingen' had gereed gemaakt. (Zie hierboven onze bladzijde pag. 242). Doch dat scheen nu bijzaak. Slechts ééne gedachte bezielde hem thans, te weten: Berlijn voor zijn zaak te winnen. De hoofdstad moest vóór hem zijn. Van uit die hoofdstad zou hij dan verder kunnen ageeren.

Het viel niet te ontkennen, dat de arbeiders in Berlijn voor 't meerendeel de 'Fortschritts'-partij volgden. Zij bleven op de hand van Schulze-Delitzsch. Dus moest Lassalle hen kras te-lijf gaan. 'Berlijn moet mijn zijn', schreef hij aan Rodbertus. Hij stelde nu een brochure op, een toespraak, min of meer in bulletin-stijl: 'An die Arbeiter Berlin's', welke hij in tien duizend exemplaren gratis te Berlijn onder de werklieden liet verspreiden. Zijn doel bereikte hij wel niet - het 'Verein' telde te Berlijn in December 1863 nauwlijks twee honderd leden - maar de inhoud der brochure is toch niet onbelangrijk. Hij begon met de beschuldiging te ontwikkelen, dat de liberale bladen van Berlijn de arbeiders bedrogen. Enkele van die kranten nam hij onder handen,

en poogde zijn bewering te staven met het meêdeelen van hetgeen zulke bladen bijv. over zijn eigen rede te Solingen hadden verhaald. Zij logen er op los. Veel beter was dan het verslag van die rede in een Zuid-Duitsch blad[1]. Bijzonder verontwaardigd was Lassalle dat men hem als een dienaar der reactie durfde voorstellen. 'Gelooft gij werkelijk, arbeiders van Berlijn, dat de arbeiders aan den Rijn mij dan zouden hebben toegejuicht?' En die arbeiders aan den Rijn kenden hem sinds jaren. Neen - zeide Lassalle - de leden der 'Fortschritts'-partij haten mij, niet omdat ik een reactionnair ben, maar integendeel omdat zij in mij den revolutionnair vreezen. Van dit laatste kunnen zij echter moeielijk tegenover u mij een verwijt maken, dus nemen zij hun toevlucht tot de beschuldiging van reactie. Verzet u echter, arbeiders van Berlijn, tegen dit streven der 'Fortschritts'-partij, en volgt uw broeders aan den Rijn. Onze vaan is het algemeene en directe kiesrecht. De 'Fortschritts'-partij daarentegen wil slechts handhaven de Pruisische grondwet, *het product van een rechts-breuk*, welke grondwet juist het algemeene stemrecht wil beletten. Zult gij dat bestendigen? vroeg Lassalle. Uw leiders draaien voortdurend als een Schulze-Delitzsch, wringen zich in allerlei bochten. Waarom neemt gij niet onze partij? Gij laat u toch niet vangen door dit woord zelf-hulp? Wat is juist grootscher sociale zelf-hulp dan die, welke daarin zich concentreert den Staat een anderen vorm te geven, en daardoor ook de sociale verhoudingen te veranderen? Dit is de zelf-hulp van volk en klassen. Zóó begrijpt Lassalle dat vraagstuk. Hij drijft niet naar een pensionneering der werklieden, hij wil maken dat de winst der productie niet langer wegvloeit in de zakken der ondernemers. Hij wil crediet-voorschotten van den Staat aan de arbeiders verschaffen. Aalmoezen wenscht hij niet. Grijpt dus - zóó riep hij den Berlijnschen arbeiders toe - het idee: Staat; de Staat, die niet aan den koning of de ministers behoort, maar door allen en voor allen dáár is. De Staat is de hoogste ontwikkeling der vrijheid, wijl zij onder de heerschappij van het gezamenlijke volk staat. Die beweging moet gij volgen. Doet Berlijn zulks, dan is de beweging onweêrstaanbaar.

Op deze wijze poogde Lassalle Berlijn te winnen. Het gelukte hem echter niet. Hij vergat te veel, dat zijn kritiek op de Pruisische grondwet geen vat op de arbeiders te Berlijn meer had: zij waren meerendeels de feiten van het jaar 1848 reeds lang vergeten. De toestanden waren zóó veranderd. De machine-arbeiders wantrouwden zelfs zijn schijnbaar samengaan met Bismarck. Intusschen weerde zich Lassalle rusteloos in Berlijn. Hij hield 's avonds in kleine kringen (want groote vergaderingen werden door de politie niet toegelaten) populaire voorlezingen voor de arbeiders. Zijn vriend Hans von Bülow had een arbeiders-lied van Georg Herwegh

1) Lassalle citeerde hier het verslag der 'Süddeutsche Zeitung' te Frankfort. Men meent te weten dat F.A. Lange de schrijver van dit referaat was. Zie F. Lassalles 'Reden und Schriften', deel II, pag. 712.

voor hen op muziek gezet, welk lied dan na zulk een voordracht, meestal een voorlezing van een zijner oudere brochures, door de toehoorders werd gezongen. Het pittig lied - min of meer een Duitsche echo van Shelley's gedicht ‘The Masque of Anarchy’[1] - klonk niet bijster melodieus; de woorden-zelven van het vers rolden juist niet langs zijden draden; de dreun was voor het volk niet breed en sleepend genoeg; alles was te stroef, te kort-af; maar het gezang der schorre arbeiders-kelen maakte toch indruk; ‘Bet' und Arbeit!’ klonk het dan hoonend:

Bet' und Arbeit! ruft die Welt,
Bete kurz! Denn Zeit ist Geld.
An die Thüre pocht die Noth -
Bete kurz! Denn Zeit ist Brot.

Und du ackerst und du sä'st,
Und du nietest und du nähst,
Und du hämmerst und du spinnst -
Säg', o Volk, was du gewinnst!

Alles ist dein Werk! o sprich,
Alles - aber Nichts für dich?
Und von Allem nur allein,
Die du schmiedst, die Kette, dein?

Mann der Arbeit, aufgewacht!
Und erkenne deine Macht!
Alle Räder stehen still,
Wenn dein starker Arm es will.[2].

Zóó klonk en weêrgalmde het hier en dáár reeds dreigend![3] De politie begon het onrustig aan te hooren. Het openbaar ministerie was in handen van Schellings zoon,

1) Zie over het ontstaan van dat lied het boek: ‘Ferd. Lassalles Briefe an Georg Herwegh’, 1896, pag. 80-83. Vergelijk over Shelley's gedicht van het jaar 1820 ons tweede deel der ‘Socialisten’ pag. 255/256. Wij vonden een Engelsche vertaling van Herweghs lied in de ‘Justice’ van 24 October 1896.
2) Denk aan het woord van Mirabeau: ‘Prenez garde: ne dédaignez pas ce peuple qui produit tout, ce peuple qui pour être formidable, n' aurait qu' à être immobile’, zie deel I van dit boek, pag. 317.
3) Zie over het lot van dit lied Bernhard Becker, ‘Geschichte der Arbeiter-Agitation Ferdinand Lassalle's’, 1874, pag. 116/117; Bernhard Becker, ‘Enthüllungen’ enz. 1892, pag. 25/26, etc. en ‘Die neue Zeit’, 1895/96, II pag. 674. Het lied is bij de Duitsche arbeiders later geheel verdrongen door de meer sentimenteele ‘Arbeiter-Marseillaise’ van Jacob Audorf, die voor 't eerst bij de begrafenis van Lassalle werd gezongen, met het bekende begin:

Wohlan, wer Recht und Wahrheit achtet.
Zu uns'rer Fahne steht zu Hauf!

Het derde couplet van dit vers van Audorf geeft het best den toon aan:

Das freie Wahlrecht ist das Zeichen,
In dem wir siegen: nu wohlan!
Nicht predigen wir Hasz den Reichen,
Nur gleiches Recht für Jedermann.
Die Lieb' soll uns zusammenketten,
Wir strecken aus die Bruderhand,
Aus geist'ger Schmach das Vaterland,
Das Volk von Elend zu erretten!
Nicht zählen wir den Feind, nicht die Gefahren all'!

den lateren minister van justitie in Pruisen. Hij had, na het zoo-even afgeloopen proces over het ‘Arbeiterprogramm’, nog een schuld met Lassalle af te rekenen. Hij plaatste hartstocht tegenover hartstocht en vaardigde,

Den kühnen Bahn nur folgen wir,
Die uns geführt Lassall'!

verwijzende naar de uitingen van Lassalle over de Pruisische grondwet, een aanklacht wegens hoogverraad uit tegen Lassalle. Schelling liet hem zelfs - het was nog October 1863 - arresteeren, doch moest tegen borgstelling hem weder loslaten. Maar het proces, een geweldig proces, zou in het jaar 1864 zijn gang gaan.

IX.

Vóórdat het proces echter begon, zou Lassalle beproeven tegen de liberaal-economische school, voorzooverre zij zich in Schulze-Delitzsch verpersoonlijkte, nog eens een hevigen aanval te richten. Een wetenschappelijken aanval. Ten-einde namelijk aan zijn beweging meer klem te geven, en tevens zijn eigen economisch of sociaal standpunt tegenover de school der liberale economisten, de school van het 'laissez-faire', theoretisch meer precies af te bakenen, liet hij in Januari 1864 het boekwerkje uitkomen, dat als het wetenschappelijk programma van dezen veldtocht kan beschouwd worden, te weten: 'Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit'. Het was een antwoord op Schulze's boekje 'Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus', dat hij in Juli 1863 naar Tarasp had medegenomen en dáár gelezen.

Het zou het sociaal-economisch hoofdwerk van Lassalle zijn.

Sedert drie jaren had hij reeds met het plan van een dergelijk geschrift rondgeloopen. In zijn gedachte had het een aansluiting moeten zijn aan het 'System der erworbenen Rechte' van 1861. Dáár was de juridische motiveering zijner sociale ideeën; hier zou

alles alléén van het economisch standpunt worden behandeld. Toen hij in 1861 het dikke juridische boek had doen verschijnen, wilde hij dadelijk aan het economische beginnen. Maar het conflict der constitutie van Pruisen en de opkomende arbeids-beweging sleepte hem in den maalstroom van de beweging mede, en bracht hem uit den koers. Tot zijn leedwezen vond hij dus nooit rustigen tijd om dit werk, dat zijn theoretisch-economisch wetboek moest wezen, kalm te schrijven.

Toch had hij aan zoo iets dringend behoefte. Hij had noodig een wetenschappelijk economisch programma, waarop hij zich steeds zou kunnen beroepen. De economie der ‘bourgeoisie’, haar gangbare stellingen moesten vernietigd worden. Te Tarasp het geschrijf van Schulze-Delitzsch lezende, was hij telkens opgestoven over dat oppervlakkig, onwaar gebazel, dat men voor economie uitgaf. Hij wilde maken, dat ook de ‘bourgeoisie’-zelve schaamrood zou worden, als zij het gebrek aan degelijke kennis van haar leiders op dat gebied zoude inzien. Welk een leêgheid! Welk een onverstand was het deel der toongevende kringen, wanneer zij over economische begrippen hun oordeel uitspraken. Hij ging dus aan 't werk, om die wijsheid van een Schulze-Delitzsch ten toon te stellen en te geeselen.

Doch te-midden van den roes der voordrachten, der geweldige disputen, der naderende processen, der volks-vergaderingen, der uitjouwende dagblad-artikelen, werd het geschrift, dat hij thans opstelde, geen ‘pendant’ van zijn boek het: ‘System der erworbenen Rechte’, het werd veeleer een evenknie van zijn ‘Herr Julian Schmidt, der Literarhistoriker’. Het werd in één woord weder een pamflet, buitengewoon talentvol geschreven - vooral wanneer men overweegt, onder welk een hurrie en gejoel, rumoer en geraas, dit alles op het papier werd gezet - maar toch al te sterk de sporen dragend van het ontstaan te-midden van drift en toorn; het boekje staat op de grens van een smaadschrift; de schrijver is geprikkeld, altijd verontwaardigd; tegenover een Schulze-Delitzsch voelt hij zich als wetenschappelijk man al te hooghartig; de toon der polemiek is bijna voortdurend hartstochtelijk, soms verlaagt Lassalle zich zelfs tot woorden-strijd, en slaat hij-zelf op onderdeelen den bal mis: het wordt dan woorden-zifterij. Doch bewonderenswaardig blijft weder altijd te-midden van die uitbarstingen de historische zin, die de geheele argumentatie doordringt. Voorts moeten wij bedenken, dat de polemische toon van het boekje op 't oogenblik waarde had voor Lassalle. Daardoor werd het gelezen door allerlei menschen. Terwijl het ‘System der erworbenen Rechte’ het eigendom der geleerden bleef en op de onbewogen stoffige planken der bibliotheken bleef rusten, kwam het bijtend boekje in ieders grijpende handen.

Het boekje volgt in 't begin het werkje van Schulze op den voet, bladzijde na bladzijde. Men moet er de ‘Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus’ altijd naast leggen. Allengs gaat het echter een vrijeren gang. Trouwens het had niet ten doel enkel Schulze, maar wilde de geheele liberale economie aan de

kaak stellen. Schulze was in Lassalles oogen niet anders dan de papegaai van Bastiat.

Het geschrift bestaat uit vier hoofdstukken, benevens een voorwoord en narede.

Ontleden wij eerst de vier hoofdstukken. Zij zijn vol kernspreuken, die loopers zijn geworden in de kleine socialistische kranten, munten, die men nu overal bij de socialisten vindt: het circuleerend medium der socialistische propaganda-pers.

I. - Het eerste hoofdstuk behandelt ‘d e n a r b e i d ’. Wat hij dáár Schulze-Delitzsch en de geheele liberale school der economie verwijt, komt hierop neder. Hij zegt dat Schulze, wanneer hij den arbeid en de positie van den arbeider bespreekt, altijd denkt aan een geïsoleerden mensch, een op zich-zelf staanden en werkenden persoon, die voor zich-zelf zijn behoeften poogt te bevredigen en liefst iets wil overhouden, voorts bezig is in zijn eigen kleinen kring. Schulze denkt aan een soort Robinson Crusoë op aarde, een enkelvoudig individu, terwijl hij zich had moeten voorstellen de in het meervoud werkende menschen in de tegenwoordige bestaande maatschappij, gebruik makende van de inrichtingen der maatschappij, maar ook afhankelijk van de maatschappelijke instellingen dezer dagen, zich bewegende haast als een leger. De economie heeft nooit te doen met het geïsoleerde individu, dat thans niet bestaat, een abstractie is. Haar element zijn de krachten van de in de maatschappij levende en werkende menschen. Deze zijn telkens door de historische en maatschappelijke verhoudingen van een land bepaald. Doch Schulze gaat uit van den natuurtoestand des menschen, en doet dien, met een ‘salto mortale’ over de beschavings-toestanden van wording en ontwikkeling heên, overspringen in onze tegenwoordige omstandigheden. Hij denkt zich alle bestaande solidariteit weg. Als hij aan de samenleving denkt, ziet hij slechts een aanéénrijging, een ophooping van individuen, een massa zand-korrels; hij ziet niet in, dat de geschiedenis uitgegaan is van gemeenschaps-banden en daarin zich beweegt.

Schulze-Delitzsch let dus niet op den maatschappelijken te-zamenhang.

Terwijl hij bij den arbeider het gevoel van zelf-verantwoordelijkheid opwekt, verwart hij de juridische verantwoordelijkheid met de economische. In de sfeer van het recht is men verantwoordelijk voor wat men gedaan heeft. In de sfeer der economie is de waarheid deze: dat men heden verantwoordelijk is voor wat men niet gedaan heeft. Denkt slechts aan de kooplieden, die hun vermogen verliezen wijl de graan-inzameling of druiven-oogst elders tegenvalt; aan de suiker-jongens te Breslau die ontslagen worden, omdat de prijs van de suiker te Londen daalt. Dit is de maatschappelijke te-zamenhang, de aloude ‘Orfische’ keten, die reeds bij een Heraclitus voorkomt, het lot dat bal speelt met de individuen. In de mercantiele wereld heet dat nog altijd de conjunctuur. En die conjunctuur beheerscht steeds het economische leven. Men

kan toch voor zich-zelf in de maatschappij niet alles berekenen; datgene, waarop men geen invloed heeft - noem het toeval of iets anders - is zoo overwegend. Veelal heerscht een geluks-spel in de tegenwoordige orde van zaken. En de arbeiders zijn van dat geluks-spel geheel en al uitgesloten. Want wat is het geval? Zij hebben geen inzet voor dat spel, geen kapitaal. Schulze-Delitzsch doet wel zijn best iederen arbeider op zich-zelf als een kleinen ondernemer, een klein kapitalistje te beschouwen, doch dit is juist het gevolg van zijn oppervlakkig redeneeren. Neen, juist omdat zij geen kapitaal bezitten, hebben de arbeiders geen kans in het geluks-spel. Wel is waar heeft een gunstige conjunctuur het streven om het arbeids-loon iets te verbeteren, doch dadelijk zijn er twee tegenwerkingen. Allereerst werken de ondernemers niet mede, en dan het getal der arbeiders stijgt, er komt te veel aanbod. Een ongunstige conjunctuur werkt natuurlijk verpletterend op de arbeiders; de gevolgen zijn crisis, straks algemeene werkloosheid. Zóó is de rug van den arbeider de groene tafel, waarop de ondernemers en speculanten hun geluks-spel spelen. Zulk een aanblik levert de toestand der tegenwoordige productie. De arbeider is waarlijk hier niet toerekenbaar. Hij is de kegel-jongen van het spel der ondernemers.

Schulze heeft echter op dit alles geen blik; hij weet van dat alles weinig af; als kanton-rechter in een kleine stad heeft hij slechts kleine winkel-zaken gezien; op de wereld-markt had hij geen kijk; zijn weinigje wetenschap heeft hij uit het a-b-c-boekje van Bastiat gehaald. Geen oog heeft hij voor den tegenwoordigen arbeiders-stand, zooals die door de industrie en de door stoom gedreven fabrieken is gemaakt. Hij denkt nog aan de ‘Natural-wirthschaft’ der Midden-eeuwen. Hij begrijpt niet, dat het reeds thans een wel is waar ongeordende, maar toch in zekeren zin gemeenschappelijke productie is, waaraan de arbeider werkt, en waarbij de arbeider niet meer geïsoleerd kan gedacht worden.

En ziedaar nu voor den arbeider het tweede noodlot. Terwijl de productie in zekeren zin reeds gemeenschappelijk is, blijft de verdeeling van het geproduceerde geheel individueel. Een uiterst doorgedreven individualisme blijft in de distributie het parool. Hier werken alléén individualistische motieven; hier is in geen enkel opzicht regel of orde. Daarom krijgt de één zoo-veel, de ander zoo-weinig. Wat de arbeiders krijgen - leert de statistiek....

En om nog op de productie terug te komen: wèl produceert ieder mensch heden zoo-veel als hij noodig heeft, of kan dit produceeren, - maar door de tegenwoordige organisatie der productie vervormen zich zijn productie-krachten en productie-resultaten niet voor hem-zelven in zijn eigen middelen. De arbeiders maken geen producten voor zich-zelven: zij hebben slechts deel aan de productie, zij werken aan iets abstracts, een fragment van het werk in een fabriek; zij zien 't ter-nauwernood. Men zou kunnen zeggen: tegenwoordig produceert de arbeider dat wat hij voor zich-zelf niet gebruiken kan. Nooit werkt hij zelfstandig, verruilt hij - zooals de economie hem leert - wat hij te veel heeft voort-

gebracht boven zijn behoefte. Neen, alles is anders geworden dan deze eenvoudige toestanden. De productie voor de wereld-markt heeft alles gewijzigd. Andere evenredigheden en vormen zijn ontstaan. De arbeiders zijn nu een eigen stand, een donkere massa, in 't duister levend, gebukt onder veelal treurig lot: een krioelende zwarte schare. Schulze heeft daar geen zicht op, blijft zich ophouden met den geïsoleerden vroegeren arbeider, en praat taal uit 't verleden, toen die arbeider werkelijk op zich-zelf stond, voor zich-zelf werkte. Hij predikt arbeids-vrijheid, beroeps-vrijheid, vrijheid van heên en weder trekken aan, als voorwaarden van den bloei der arbeiders - en let er niet op, dat landen als Engeland en België, waar de arbeiders die voordeelen bezitten, waarlijk geen geluks-staat voor den arbeider aanbieden. De vrijheid is op dit gebied voor den arbeider een valstrik: het zoet gefluit van den vogelaar, om de vogels in het net te lokken. De klasse der arbeiders vordert wat degelijkers, wat meer hoûvast: iets reëels niet iets ijls, wat hun uit de handen glipt en verdampt.

II. - Het tweede hoofdstuk houdt zich bezig met h e t k a p i t a a l.

Eerst bespreekt Lassalle breedvoerig de definities en begripsbepalingen, die Schulze, op het voetspoor zijner meesters: Bastiat en anderen, van het kapitaal geeft. Het kost hem niet veel moeite met zijn scherp hoofd al die woorden-brij, die aangelengde pap - want dat is 't - te analyseeren en het weinig stevige van dien kost aan te toonen. Telkens vergist en verpraat zich hier de brave Schulze. Nu eens verbindt hij 't begrip kapitaal met het vermogen dat niet verteerd wordt, dan weder met het inkomen dat wordt opgelegd. Schulze verwart zich in allerlei tegenstrijdigheden, wijl hij altijd denkt aan de privaat-huishouding van het individu, nooit aan de volks-huishouding eener maatschappij. Zelfs Bastiat wordt niet eens door hem volledig verstaan. Hij praat er blijkbaar op los. Hij gooit er met de muts na. Zijn zelfvertrouwen evenaart zijn oppervlakkigheid. Schulze - zóó klinkt 't uit Lassalles mond - gij zijt een ‘Kapitalkerl’.

Lassalle speelt hier met Schulze als de kat met de muis, om weldra ernstiger den strijd aan te binden, waar hij den vinger legt op de economische theorie betreffende het ontstaan van het kapitaal. Hier wordt Lassalle grimmig en venijnig. Kapitaal, dat verzameld of overgehouden wordt, is toch in allen geval altijd het onmiddellijk resultaat - zóó zegt Schulze op het voorbeeld zijner meesters - van sparen. Het ontstaat slechts, wanneer iemand niet zijn gansch arbeids-resultaat, zijn gansch inkomen, tot improductieve uitgaven, tot bevrediging van zijn onmiddellijke behoeften, aanwendt, maar een deel daarvan spaart. Dus is sparen de bron van 't ontstaan van kapitaal, meent Schulze. Lassalle wijst hier dadelijk op de fout om arbeids-resultaat en inkomen te identifieeren; terwijl integendeel inkomen tegenwoordig veeleer het bedrag uitmaakt van den arbeid van anderen; kapitalisten sparen zóó den arbeid van anderen. Maar dit wordt als ter-loops opgemerkt. Hij gaat Schulze nu harder te-lijf. Waarom - zóó gaat Lassalle voort -

gebruikt gij niet de definitie der andere economisten? Dezen spreken meestal van opgehoopten voorafgedanen arbeid. Ach! Ik gis de reden. Sparen klinkt veel onschuldiger en mooier: Schulze wilde het beter maken dan de anderen. Door de bewoording van opgehoopten arbeid laat men in het midden of iemand wel zijn eigen arbeids-resultaat ophoopt; en Schulze wilde van-zelf het denkbeeld post doen vatten, dat men zijn eigen arbeid of een deel daarvan ter-zijde legt; want dit ligt voor de hand wanneer men van sparen spreekt. Het woord sparen liet ook meer ruimte van inhoud toe, daar het ook op 't inkomen kon worden toegepast, waar 't woord ophoopen iets zonderlings kreeg. Maar hoofdaanleiding voor dat gebruiken van het woord sparen was, dat men eensklaps aldus een nieuwen economischen productie-factor ontdekte. Vroeger was bij de economisten arbeid alléén de bron der dingen; dit was een positieve factor; Schulze voegt nu daarbij den negatieven factor: het sparen. Het klopt wel niet geheel en al. Dat sparen, opgevat als niet-verteren, heeft bij reëele dingen zijn grenzen: vleesch wordt niet gespaard, dan verrot het; maar Schulze denkt hier niet aan volks-huishoudkunde, maar aan de kunst om rijk te worden. Het woord ‘ophoopen’ durfde hij niet aan. Want de arbeiders zouden zeggen: wij werken zooveel, doch kunnen niets voor ons ophoopen. Bij het woord sparen daarentegen begrijpen de arbeiders hun toestand volkomen; zij sparen niet; neen, dat merken zij. Sparen heeft daarbij iets moreels: het wegleggen van een zaak voor beter tijden is de eigenschap van een voorzichtig, weldenkend man: die handeling is te prijzen; de kapitalisten, die hun vermogen zien aanzwellen, krijgen nu vanzelf een zedelijken stempel op hun werk. Door te kapitaliseeren winnen zij aan zedelijkheid. Zij wisten zelven niet hoe goed zij waren. Thans begrijpen zij het. Zij leven, terwijl hun kapitaal steeds grooter wordt, reeds daardoor alléén ten-bate van anderen. ‘Hier staan zij, met bleek vermagerde trekken, die Europeesche kapitalisten, stil en bekommerd, met neêrgeslagen blikken, denkend aan hun zelfverloochenende dulders-loopbaan, toch haast beschroomd, min of meer verlegen, dat hun groote verdienste, die zij liefst stil voor aller oogen wilden verbergen, met zóó groot gedruisch voor de wereld wordt onthuld’.

Alle mooie trekken van onze natuur komen bij dat sparen voor den dag. Het geeft aanleiding tot een lofzang. Doch is het waarlijk wel noodig - zóó zegt Lassalle tot Schulze - u ernstig te ontvouwen, hoe, met betrekking tot hun privaat-rechtelijke verdeeling, de Europeesche kapitalen in de verste verte geen vrucht van zulk een sparen zijn. Lassalle betoogt dit uit de historie. Hij gaat de ontwikkeling der geschiedenis na: eerst de slavernij in de oudheid, daarna de hof-hoorigheid en de lijf-eigenschap in de Midden-eeuwen. Het was in die vèr verwijderde tijdvakken (als men wil) een sparen van 't werk van anderen, een exploitatie van anderen. Toen kwam allengs de nieuwe tijd, met de Fransche revolutie van 1789 tot bekroning. Vrijheid was toen het tooverwoord, doch de oude exploitatie-toestand werd niet opgeheven.

Ieder was thans rechtens vrij om te arbeiden, maar om te arbeiden had men vóóraf noodig grondstoffen, werktuigen, voedings-middelen, dus voorafgedanen arbeid: dat is kapitaal. Dit nu hadden de rechtens vrije lieden niet. Derhalve moesten zij het leven voor de nooddruft van het leven verkoopen: voor loon gaan werken; een loon, dat altijd terugzinkt tot het noodzakelijke levens-onderhoud, volgens de metalen wet, die Lassalle, ook aan de hand van Rodbertus, in al zijn vroegere betoogen heeft uitéengezet en verduidelijkt. De vrije concurrentie heeft dus die vrije lieden niet geholpen. Zij zou hun misschien geholpen hebben in een natuur-toestand, als zij nog wilden waren geweest: jagers, vrij levende op velden en in bosschen. Maar de arbeids-verdeeling is dáár. Ieder werkt slechts aan een abstract ideëel deeltje der productie. Niemand werkt iets volledigs voor zich-zelf af. Altijd zijn daartoe voorschotten noodig en nog eens voorschotten, om dat groote werk, waaraan men voor zijn deel arbeidt, aan den gang te houden. Zonder die voorschotten is het verder produceeren ondenkbaar. Het voorschot, de voorafgedane arbeid, onderdrukt nu den levenden arbeid. De eigen producten van zijn vroegeren arbeid verworgen den arbeider. Zijn arbeid van gisteren staat tegen hem op, werpt hem op den grond, en berooft hem van zijn arbeids-opbrengst van heden. Hoe meer goederen de arbeider produceert in dienst der ‘bourgeoisie’, des te meer verzwaart hij het gewicht van den keten, die hem aan den grond vastbindt.

Zóó is het in Engeland, Frankrijk en België. De arbeiders kunnen niet voor zich-zelven ophoopen: zij die ophoopen leggen niet hun eigen, maar het arbeids-bedrag van anderen op een hoop. Het individueel sparen geeft den arbeider voor zich niets. Hoe stelt men het zich toch voor? Denkt gij aan een wilden Indiaanschen jager; hij kan zijn buit niet lang bewaren; neen, slechts onder de werking der arbeids-verdeeling werpt de arbeid een voorschot af boven het levens-onderhoud; - dit gebeurde echter eerst toen de slavernij kwam; toen kon ieder oogenblik de meester de richting der productie te zijnen behoeve wijzigen: hij verdeelde het werk anders naar gelang winst-kansen hem daartoe noopten; daardoor won hij. De slavernij was hier de grondslag. En eigenlijk bestaat voor de arbeiders in zekeren zin nog altijd dezelfde slavernij: arbeids-verdeeling is te-zamenbrenging van arbeiders aan één taak: allen werken ‘unisono’ voor één meester. Maar wordt het niet meer dan tijd aan dien toestand van slavernij een einde te maken?

Met moeitevol sparen komt men er niet. Wil men weten, hoe in onze maatschappij de kapitalen ontstaan? Lassalle geeft zijn voorbeelden. ‘Ik koop een stuk grond, leef als een prins, spaar niets, en verkoop het stuk grond later voor 't dubbele’. - ‘Of ik neem een groote partij aandeelen in een spoorweg-maatschappij, leef als een heer, spaar niets, geniet van alles, en verkoop later mijn aandeelen à 180%’. Zóó verkrijgt men kapitaal.[1)]

1) Denk aan J.F. Bray ‘Labour's Wrongs’, etc. pag. 57/58.

Hoe vormde zich dus dat kapitaal? Het antwoord luidt: door den maatschappelijken te-zamenhang, den alouden Orfischen keten. De grond werd telkens meer waard door de grootere bevolking. Het verkeer nam toe op mijn spoorweg. De eigenaar van dien grond en van die spoorweg-aandeelen behoefde zelf niet te werken: de maatschappij maakte het kapitaal voor hem.

Dit is het onderscheid van het kapitaal in zijn volks-economische en in zijn privaat-economische beteekenis. Het individueele sparen geeft hier tegenwoordig op zich-zelf niets. Bij de tegenwoordige productie-ondernemingen hoopt zich het arbeids-bedrag op in handen van den ondernemer. De arbeider - wien men Schulzes stelsel van economie voordraagt - begrijpt er niets van. De werkelijkheid is voor hem gansch anders! Als hij zich een twintig jaren terugdenkt: het tijdvak toen hij als arbeider begon, en dat tijdstip vergelijkt met zijn tegenwoordigen toestand, dan ziet hij, dat hij dezelfde knecht is gebleven; maar de ondernemer is steeds rijker geworden. Aan de bestaande kapitalisten wordt het arbeidsbedrag der arbeiders toegevoerd. Denkt nu niet aan bedrog, roof, diefstal of list, neen, het productie-proces-zelf voert het den ondernemers toe. De arbeiders werken hard, en als zij na eenigen tijd van hun werk opkijken, zien zij .... dat de ondernemer vooruit gaat. Gaan zij dan weder rustig aan den arbeid en kijken zij na verloop van zekeren tijd weder eens op, dan bemerken zij ..... dat de ondernemer nog rijker is geworden. Dit is de loop onzer hedendaagsche economie, de materieele fase onzer hedendaagsche maatschappij. De kapitaal-winst zwelt met en door den tijd.

Liberale economisten, uitgaande van het begrip sparen, hebben nu een bij uitstek fraai woord bedacht voor kapitaal-winst. Sparen wijst, volgens hen, op zich ontzeggen, ontberen; welnu kapitaal-winst - spreekt bijv. Julius Faucher - is ontberings-loon. ‘Gelukkig woord - zegt Lassalle - onbetaalbaar woord. De Europeesche millionnairen asceten, Indische boete-doeners, zuilen-heiligen, die op één been boven op hun pilaar staande met vèr voorover gebogen arm en bovenlijf en verbleekte trekken een schotel naar het volk uitstrekken, om het loon voor hun ontberingen in te zamelen! In hun midden en hoog boven al zijn medeboetelingen als hoofd-boete-doener en bij uitnemendheid ontberende het huis Rothschild. Dit is de toestand der maatschappij. Hoe was het mogelijk dat ik mij zóó kon vergissen!’[1)]

Dus de rijken ontberen, niet de armen. - Dit is de omkeer, dien de economisten hebben ontdekt. Past echter op voor de verontwaardiging der armen, gij rijken! Men zou u het woord ‘ontberings-loon’ op 't voorhoofd kunnen brandmerken.

Lassalle ontwikkelt verder het wezen van de kapitaal-rente in verband met de opvattingen van Schulze. Bij Schulze wordt de stand van de kapitaal-rente behandeld, alsof het stond tusschen ondernemer en ondernemer, tusschen kapitalist en kapitalist; inder-

1) Lassalle ontleent het beeld van den zuilen-heilige aan Karl Marx, ‘Zur Kritik der politischen Oekonomie’, 1859, pag. 113.

daad staat het echter tusschen kapitaal en arbeid. Lassalle ontvouwt nu - op 't voetspoor van Rodbertus - dat kapitaal-rente geen primair zelfstandig verschijnsel is, neen, een afgeleid verschijnsel, afgeleid uit het profijt, hetwelk het kapitaal in de handen van een directen productie-ondernemer afwerpt. Het is een deel der algemeene productiviteit. Om dus de kapitaal-rente te verklaren, moet men geheel de productiviteit van het kapitaal in de handen des ondernemers analyseeren. In plaats daarvan gaat echter Schulze in zijn boekje, door slecht gekozen voorbeelden, de rechtvaardigheid der kapitaal-rente verdedigen. Het is, alsof hij bang is dat men die kapitaal-rente zou afschaffen! Wat zou er dan - zóó weeklaagt hij - van den arbeider op zijn ouden dag worden? Dan had hij geen rente om van te leven! Doch het verwijzen naar het idyllisch tafereeltje van den werkman op zijn ouden dag is louter huichelarij en onzin. De arbeider wordt hier weder gedacht als een kleine rentenier, een soort stille commanditaire vennoot.

En stel dat die kapitaal-rente eens werkelijk wegviel, dan viel zij nog in den zak der arbeiders! - Maar gij, Schulze, ziet dat niet. Gij blijft een voorbeeld, een type van naïeve onnoozelheid! Het is echter een misdaad zóó mede-te-werken tot ‘verdomming’ der arbeiders.

III. - Het derde hoofdstuk bespreekt de begrippen w a a r d e e n r u i l.

Het waarde-begrip wordt, volgens Lassalle, door Schulze niet scherp en helder ontwikkeld. Hij gaat wel is waar uit van de stelling, reeds door Adam Smith aangegeven en door Ricardo gepreciseerd: dat arbeid de bron en factor van alle waarde is, maar zet nu dadelijk op één lijn arbeids-hoeveelheden en arbeids-loonen. Daardoor wordt het begrip kapitaal-winst en winst van den ondernemer als het ware door hem op-zijde geschoven en geëcarteerd. Doch juist in dat onderscheid tusschen arbeids-quanta en arbeids-loonen, in die kleine plooi of vouw, steekt bijna de geheele nationale economie. Is toch Ricardo's opvatting - de Engelsche beschouwing waarmede de Fransche school niet overeenstemt - waar, te weten: dat arbeid de constitueerende factor der waarde of van den prijs is, dan volgt hieruit, dat de kapitaal-winst gevormd wordt juist door het onderscheid der vergoeding van de arbeids-hoeveelheden door de consumenten en der arbeids-loonen door de ondernemers: m.a.w. de kapitaal-winst wordt dan gevormd door iets af te trekken van het arbeids-resultaat van den arbeider, door welke aftrek-som juist de aan den arbeider toekomende vergoeding en betaling van zijn arbeids-quantum neêrgedrukt wordt tot het arbeids-loon. Dáár zit juist de geheele questie. Zij wordt echter troebel gemaakt of in 't geheel niet doorzien door Schulze.

Nog op een tweede wijze moddert Schulze in dat begrip waarde. Hij gaat uit - zooals reeds opgemerkt is - van de stelling dat de waarde in den arbeid zit. Maar die arbeid wordt ongemerkt door hem omgezet in het begrip dienst. Eigenlijk is dit een

uitvinding van Bastiat. Intusschen dit begrip dienst lijkt wel op den buik van Falstaff, vol wind en leelijke stoffen, zegt Lassalle. Het begrip-zelf is zoo vaag. Alles is een dienst. De clown in het circus bewijst mij een dienst door grimassen voor mij te trekken. Doch dit neemt niet weg, dat het begrip dienst hier in de economie, volgens Lassalle, niet deugt[1]. Dit wordt uit drieërlei oogpunt, van drie kanten nagegaan.

a. Het begrip dienst werd in de economie gebracht, omdat er tegen het begrip arbeid, als constitueerenden factor der waarde, wel enkele bezwaren waren, bijvoorbeeld deze omstandigheid: door een uitvinding of verbeterde methode in de bewerking worden in ééns alle producten, die in voorraad waren, in waarde verminderd, dalen beneden de vroegere productie-kosten; òf wel een verandering in smaak en behoefte heeft dit effect; òf wel er is overproductie van een artikel; - komt men nu bij zulke voorbeelden niet in de knel met de leer, dat de in een voorwerp gefixeerde arbeids-hoeveelheid de maatstaf van zijn waarde is? Daardoor drong zich misschien naar den vóórgrond 't denkbeeld dienst: de dienst die aan den consument werd bewezen door overlating van het arbeids-resultaat. Dit, de dienst, werd dán maatstaf der waarde, in plaats van den arbeid-zelf.

b. En dat begrip had iets verleidelijks. Het geleek toch nog op arbeid, en 't was niet zoo eng begrensd. Het was breeder, meer zwevend, meer omvattend. Ook de ondernemer kwam zóó tot zijn recht. De fabrikant levert toch zijn dienst aan de arbeiders. Derhalve vond 't instemming: het werd overal aangenomen. Schulze achtte het 't woord van het raadsel! Toch is er hier, bij dat vervangen van het begrip arbeid door het begrip dienst, misleiding. Men gaat niet eerlijk te-werk. Arbeid toch is een zich moeite geven, een inspanning die men zelf doet; doch dienst is een arbeid, die men den anderen, den consumenten, uitspaart: in plaats van volbrachten arbeid treedt dus op den vóórgrond uitgespaarde arbeid. De den consumenten bespaarde arbeid is de door hen nagelaten, niet gedane arbeid. In plaats van in het positieve werk, zoekt men nu den maatstaf der waarde van de dingen in het negatieve werk. Het bestaande reëele wordt gemeten door een negatie. Dit nu is de uitvinding van Bastiat. Het begrip arbeid, als beginsel en maatstaf der waarde, wordt als stelling in de tegenstelling omgezet: ‘c'est le même, excepté que c'est tout le contraire’.

c. Logisch is dus het begrip dienst hier niet te verdedigen. Maar het is ook een reëele economische onmogelijkheid: als feit, iets absurds, ongerijmds in de werkelijkheid. De waarde zou, in plaats van in het door de producenten verrichte, liggen in het aan de consumenten uitgespaarde. Pas dit eens toe op de waarde van een spoorweg-biljet: de waarde werd dan zóó hoog, dat slechts een enkele 't betalen kon, en dit spoorweg-billet heeft nog min of meer een monopolie-prijs; maar let nu op de wereld van het vrije ver-

1) Vergelijk over 't begrip ‘dienst’ ook Karl Marx, ‘Das Kapital’, Deel I, vierde editie, 1890, pag. 155.

keer: dáár ziet men dan toch waarlijk, dat onze geheele productie, dat elke grootere goedkoopte, dat elke voortgaande stap in de arbeids-verdeeling, altijd daarop berust, dat nooit het door den dienst bespaarde werk, maar altijd slechts de steeds geringer en geringer wordende arbeid, die tot productie van 't voorwerp vereischt is, betaald wordt. De ontwikkeling berust daarop: dat de door den dienst aan de consumenten bespaarde arbeid altijd grooter, en de door den producent tot het tot stand komen van het voorwerp geleverde en hem door betaling vergoede arbeid altijd kleiner wordt, - en dus dat dit verschil altijd grooter en grooter wordt.

Het begrip dienst - in de plaats tredend van arbeid bij de waarde-bepaling - levert dus niets dan verwarring en tegenstrijdigheid op.

De bezwaren, waarop men bij het doordenken van Ricardo's leer stuitte, en waarop onder *a*. werd gezinspeeld, moeten op andere wijzen worden uit den weg geruimd, te weten: door een consequenter opvatting van wat bedoeld wordt onder 't begrip arbeid als maatstaf van waarde. Arbeid toch is niet anders dan beweging. Alle hoeveelheden beweging lossen zich echter op in tijd. De overgang van alle waarden in arbeids-hoeveelheden en van deze in arbeids-tijd, - dit is de schitterende uitéénzetting geweest van Ricardo en van zijn school. Ricardo heeft de burgerlijke economie daardoor tot haar hoogte-punt ontwikkeld; misschien echter te-gelijk ook tot een afgrond gebracht. Want, ten-gevolge van die logische en theoretische ontwikkeling, blijft aan de economie niets meer over dan zich om te wentelen en om te zetten in sociale economie; een wenteling, waarvan de arme Bastiat en zijn school niets begreep!

Alle waarde lost zich dus op in den arbeids-tijd die tot voortbrenging van een product noodig is. Is nu echter - en ziehier wat de kern van het vraagstuk uitmaakt - onder dezen arbeids-tijd individueele arbeids-tijd te verstaan? Beteekent het de arbeid van een individu, die op zijn manier werkt? de arbeid van mijn persoon als ik werk? Neen, zegt Lassalle. Want de arbeid, dien ik volvoer, strekt voor de behoeften van alle andere menschen, slechts niet voor de mijne: ik produceer ruil-waarde. De ruil-waarde, die ik voortbreng, is echter slechts dàn ruil-waarde, wanneer zij omslaat in gebruiks-waarde voor anderen. Wat ik alzoo werkelijk in mijn arbeid heb verricht is de reëele (d.i. gebruiks-waarde voortbrengende) individueele arbeid van alle individuen: d.i. algemeene maatschappelijke arbeid. Hetgeen werkelijk in het product, dat ik vervaardigd heb, gestold en door mij mede aan het stollen is gebracht, is niet mijn individueele arbeids-tijd, maar de algemeene maatschappelijke of normale arbeids-tijd, en deze vormt de éénheids-maat van het in het product gestolde quantum. Die algemeene maatschappelijke arbeids-tijd heeft nu zijn zelfstandig bestaan als geld. Geld is de tot object geworden maatschappelijke arbeids-tijd, gereinigd van elke individueele bijkomstigheid van den bijzonderen arbeid. Slechts door het ‘salto mortale’ van het product (de ‘waar’) in goud oefent de ‘waar’ haar werking uit als datgene wat zij moet

zijn, als de tot realiteit gekomen maatschappelijke arbeids-tijd.

Dit alles is, zóó zegt Lassalle, voor vijf jaren, in 1859, door Karl Marx in zijn boek ‘Zur Kritik der politischen Oeconomie’ uitéengezet. Maar evenmin als Schulze de geschriften van Rodbertus bestudeerde, weet hij iets van 't werk van Karl Marx af. Het begrip ‘maatschappelijken arbeids-tijd’ bestaat voor Schulze niet. Door dat begrip wordt echter alles eenvoudig en verklaarbaar. De maatschappelijke arbeids-tijd of de ruilwaarde is het koude, antieke Noodlot der hedendaagsche burgerlijke wereld. In de vraag, hoever hij zijn eigen individueelen arbeid of de producten van anderen, die hij zich verworven heeft, onder of boven den waarde-maatstaf daarvan, namelijk onder of boven den maatschappelijken arbeids-tijd, voor zich zal kunnen tot waarde maken (‘verwerthen’), - in deze vraag is het lijden en verblijden van den burgelijken ‘Werther’ vervat. Hij gaat op en neder met het te-veel of te-weinig.....

Schulze breekt zich daarmede niet 't hoofd. Hij repeteert slechts 't woord ‘ruil’, ‘ruil’; alles ruilt, dit is voor hem 't woord van het raadsel: dat is het leven der maatschappij. Doch het woord ‘ruil’ op zich-zelf verklaart niets. Als ik een ekster of spreeuw kocht, den tong-riem hem sneed, en hem 't woordje ‘ruil’ leerde zeggen, dan had ik de gansche geleerdheid van Schulze op dit gebied.

IV. - Het vierde hoofdstuk bevat een o b j e c t i e v e o n t l e d i n g van het k a p i t a a l en handelt over d e p r o d u c t i e v e a s s o c i a t i e s.

Lassalle kan, na het in de vorige hoofdstukken ontwikkelde, zijn begrip kapitaal - zooals wij dat kennen - in een formule vaststellen, en die formule is niet anders dan deze stelling: *het kapitaal is een historische categorie*.

In en uit de geschiedenis wijst Lassalle dit nu aan. Gegeven de in het tweede hoofdstuk verkregen definitie: dat kapitaal de vroeger gedane en opgehoopte arbeid is, die weder dient tot verderen arbeid, het product dat bevruchtend ter voortgezette productie aangewend wordt, - gaat Lassalle na, hoe dat arbeids-instrument zich in den loop der tijden, dus in de geschiedenis, heeft gehouden, totdat het den in onzen tijd bekenden zelfstandigen vorm en gesteldheid heeft aangenomen.

Dat begint op de allereenvoudigste wijze. Wij zien den Indiaan met zijn boog en pijlen. Die boog kan slechts zeer oneigenlijk zijn kapitaal genoemd worden. Want wat de Indiaan daarmede verwerft, zijn wel is waar producten, maar producten die hij niet kan bewaren, producten die hij niet kan doen strekken om verdere producten te verwerven. Die producten bederven, maar recruteeren niets. De Indiaan kan ze niet ‘wervend’ plaatsen. De boog, het arbeids-instrument, is slechts productief in de handen van den arbeider-zelven. Eigenlijk is dus slechts hier enkel de arbeid productief. Van arbeids-verdeeling is nog geen sprake.

Nu komt de periode der klassieke oudheid. Wij zien den meester omringd door zijn slaven. Is die slaven-eigenaar een ware kapitalist?

Neen, zegt Lassalle. Hij, wien niet slechts het arbeids-instrument, maar ook de arbeider als wettelijk eigendom toebehoort, kan niet kapitalist zijn. Zijn aandeel aan het bedrag der maatschappelijke productie grondt zich daarop, dat hem de arbeider toebehoort. Hij laat door dien arbeider slechts gebruiks-waarde voor zijn eigen huishoudelijke behoefte produceeren; hij verzamelt desnoods een schat, maar geen producten die recruteerend optreden in andere productie: ‘werbend in fremder Production’. Daarom was in de oudheid inderdaad geen kapitaal-rente, men kende slechts woeker, alles was gericht op het doel der consumtie. Het uitleenen van vermogen om het productief vruchten te doen dragen, het plaatsen van dat vermogen in de productie van anderen ten-einde het rente te doen opleveren, was geen gewoonte of regel. Slechts bij uitzondering deden rijke Romeinen het later voor een zeer klein deel van hun vermogen. Het bleef een exceptie. In die uitzondering echter herkent onze tijd het ‘embryo’ van het kapitaal.

Hoe staat het nu met het kapitaal in de Midden-eeuwen, in de periode der feodaliteit? Lassalle ontwikkelt dat zeer schoon: het zijn de fraaiste bladzijden uit zijn boek. Hij toont ons den Midden-eeuwschen baron. Deze is grond-eigenaar en zeer rijk. Maar zijn rijkdom bestaat in een mozaïek van diensten van anderen, welke diensten alle zeer geparticulariseerd zijn. Zij die hem dienen zijn meestal slechts verplicht hem één bepaalden dienst te leveren voor hem of voor zijn vrouw. Maar geen van de diensten, die men verplicht is hem of haar te bewijzen, kan door den baron worden gekapitaliseerd. Hij staat nog niet op het standpunt der ruil-waarde, hij kan die diensten niet te-gelde maken: zij zijn voor hem alléén bestemd. - In de steden wordt door de gilden-organisatie iets dergelijks beoogd en volvoerd. Ook dáár is alles weder zeer geparticulariseerd. De werkkring van meesters en gezellen is nauwkeurig omschreven, doch zóó gereglementeerd, dat aan een kapitaliseeren van het resultaat der productie niet te denken valt. Die productie wordt niet, afgescheiden van den arbeider-bezitter, als 't ware recruteerend (‘werbend’) in touw gezet. De ware kapitaliseerende kracht van het productie-bedrag is er nog niet. De gulden is een doode gulden. Het is geld, dat nog niet broeit, geen ‘jongen’ krijgt. De kracht is ook hier gericht op genot-middelen. Slechts één punt is er hier waar het kapitaal doorbreekt, te weten: in den handel met het Oosten: te Venetië begrijpt men wat het kapitaal is en Portugal werkt dien aanleg uit. Het ‘embryo’ van het kapitaal wordt kind en jongeling, heeft groei-kracht gekregen.

Ten-tijde der Fransche revolutie komt het kapitaal op eigen vaste beenen te staan. De burgerlijke vrijheid wordt veroverd en de burgerlijke vrijheid bestaat daarin: dat het iedereen zonder onderscheid wettelijk veroorloofd is millionnair te worden en te zijn. Er is volkomen vrijlating der voortbrenging. De periode der vrije concurrentie, der kapitaliseerende kracht der productie begint. De burgerlijke individueele producent staat niet meer op den grondslag der bijzondere plichten of rechten. Al die bevoegdheden,

die onderscheidingen, die verschillende voorwaarden, die particularistische wegen en middelen zijn weggevaagd, opgelost en vereenigd in één nu alles omvattend feitelijk vereischte, te weten: in de noodzakelijkheid om ter-wille der voortbrenging het gevorderde voorschot der productie, d.i. het kapitaal, in handen te hebben. Met dat kapitaal gaat de producent werken. Langs de buizen en geleidingen eener tot in 't oneindige zich uitstrekkende arbeids-verdeeling stort hij dat kapitaal in den smeltkroes der productie. En die productie werkt nu voor de wereld-markt. Met behulp van dat kapitaal werkt de producent nu niet, wat hij-zelf noodig heeft, maar wat alle anderen kunnen gebruiken. De ruilwaarde in geld uitgedrukt is de alles regelende bemiddelaarster. De noteering op de beurs is leiddraad, richtsnoer en voorschrift. De graan-prijzen op de koren-beurs bepalen den loop van den landbouw. De prijs der producten wordt nu gelijk aan de productie-kosten. Een nivellements-strekking komt er zoodoende in al de verkoop-prijzen der waren. Men verkrijgt op die wijze goedkoopte voor den consument. Maar de ééne onafwijsbare voorwaarde is nu ook een productie in 't groot. Groote kapitalen zijn daarvoor noodig. En juist daarom concentreert zich overal het kapitaal. Een wet, een attractie, trekt met vang-armen al die kapitalen samen. Een zeer fijn en ingewikkeld crediet-stelsel vergemakkelijkt die beweging van zwaarte-kracht. De gulden begint te broeien, op zich-zelf, onafhankelijk van den arbeid of invloed van den eigenaar.

Letten wij op de positie, die, onder deze werking van het hedendaagsch kapitaal, aan den producent is beschoren. Die producent is of ondernemer of arbeider. Beider economisch lot nu wordt bepaald door den prijs der producten, en die prijs is altijd gelijk aan de productie-kosten, aan de hoeveelheid arbeids-tijd. - Voor den ondernemer, den kapitalist, gaat niets verloren: geen uur werktijd, geen zweet-droppel van den arbeider, 't werkt alles altijd voor hem; op en neder gaat de marktprijs, als de slinger van een uurwerk, maar langs en door al die bewegingen schrijdt voort de winst van het kapitaal. - Doch de arbeider komt in slechter positie: zijn arbeid-zelf wordt als koopwaar opgevat en valt onder de wet van vraag en aanbod. Zijn moeiten behooren, naar die beschouwing, slechts tot de productie-kosten van de ‘waar’. Het arbeids-loon wordt dus tot het allernoodwendigste neêrgedrukt. De nooddruft van den arbeider wordt de grens, allengs de regel van het loon. Werken zijn vrouw en kinderen mede in de fabriek, dan wordt zijn loon slechts des te lager. De markt van het loon is zooals de markt van de beurs meedoogenloos. Meestal wordt de arbeider geëxecuteerd door den honger. Zijn arbeid is een koopwaar, die hem afgenomen wordt en tot elken prijs van de hand wordt gezet. Wachten kan de arbeider niet: anders sterft hij. - De verhouding van den ondernemer en den arbeider wordt thans een onpersoonlijke betrekking. Vrijheid is hier de leus. De Staat mag er zich niet mede bemoeien, zeggen de liberalen. Ach! de oudheid verstond het beter. Crassus stond in persoonlijke vriendelijke betrekking tot zijn slaven. Maar voor den modernen

ondernemer zijn de arbeiders cijfers. Alles is anoniem geworden. Voor den kapitalist wordt het slechts een speculatie om met de arbeiders goedkoop te werken. Gelukkig is 't voor hem, wanneer er in een land geen school-plichtigheid bestaat: de jongens en meisjes kunnen dan vroeg op 't veld of elders aan het werk worden gezet. En hoofdzaak wordt het voor den ondernemer het loon laag te houden. Al het overschot van het arbeids-bedrag, boven de nooddruft van den werkman, valt nu aan het kapitaal toe. Dat is het ware ‘produit-net’. Die nooddruft van den arbeider blijft een constante waarde. Maar boven die nooddruft zwelt het arbeids-bedrag telkens meer aan. In de improductiviteit van den arbeid ligt juist het geheim van de productiviteit van het kapitaal. Het woord van het raadsel wordt gevonden in het verschil tusschen de arbeids-hoeveelheden en de arbeids-loonen. De zweet-droppelen van den arbeider hielpen niet hem, maar den kapitalist. De arbeider blijft, hoe hij ook zwoege, slechts zijn noodzakelijk onderhoud behouden, maar geen zweet-droppel valt van het voorhoofd van den arbeider, die niet morgen den arbeider een nieuwen voor hem onvruchtbaren zweet-droppel zal bezorgen en den kapitalist een nieuwen gulden zal in de hand werpen. De heer Leonor Reichenheim uit Silezië, de Krupp uit Lassalles dagen, kan doen wat de Midden-eeuwsche baron niet vermocht: hij kapitaliseert de zweet-droppels van zijn arbeiders. En dit profijt, dat den kapitalisten zóó toevalt, is niet het loon voor hun intellectueele leiding der zaken. Neen, die belooning komt slechts voor een klein fragment in het hun beschoren winstdeel. Let slechts op de salarissen, die de directeuren of hoogere beambten bij groote industrieele zaken krijgen. Men zal dan gewaar worden, dat dit loon der intellectueele leiding betrekkelijk niet zeer groot is. De eigenlijke winst is die van het kapitaal.

Het zal nu duidelijk zijn, dat *kapitaal is een historische categorie*, een bestaans-wijze van een zeker historisch tijdvak, een levens-voorwaarde van een maatschappij in een gegeven periode, onderscheiden van levens-voorwaarden van vroegere of latere maatschappelijke tijdvakken. Het tegenwoordige stelsel van het kapitaal is niet iets definitiefs. De wetten van het kapitaal zijn geen voor altijd vaststaande logische wetten. Om ze te kennen en te waardeeren, moet men de ontwikkeling der maatschappij nagaan en volgen. Onze periode van het kapitaal is, in 't kort gezegd, die periode, waarin het arbeids-instrument, bij zijn losscheiding van den arbeid, zelfstandig is geworden en zelfstandig werkt. Dat arbeids-instrument werkt als de snuit van den olifant, die de productiviteit van den arbeid opzuigt. Maar het instrument werkt op zich-zelf, zelfstandig, losgemaakt van den arbeider. En ziet, het leeft en blijkt waarlijk in de hoogste mate productief te zijn, terwijl de arbeider-zelf gedegradeerd wordt tot een dood arbeids-werktuig. Dit is - door de werking der arbeids-verdeeling - thans de sociale natuur-wet. En een handje-vol individuen legt, voor eigen voordeel, beslag op die natuur-wet. Zij worden altijd rijker, terwijl de arbeiders arm blijven.

Inderdaad maken zich de kapitalisten direct meester van het arbeids-product der anderen. Zij hebben de menschelijke arbeidskracht in hun privaat-eigendom gebracht. Ieder noemt nu het zijne, wat niet product van zijn eigen arbeid is. Dit alles is het werk van den maatschappelijken samenhang, in den vorm zooals die in het eerste hoofdstuk door Lassalle is geschetst: het resultaat van het geluks-spel. *Het eigendom is een bezit van vreemden: 'ein Fremdthum' geworden*. Wat eigen moest zijn behoort aan de vreemden. De zuiverste uitdrukking en lijn van den tegenwoordidigen toestand is de agiotage en de beurs: het spel met al de Staats- en andere papieren. Er heerscht in onze maatschappij uit dat oogpunt volkomen anarchie. Kranten-schrijvers met hun praatjes doen de koersen op en neder gaan, bepalen de waarde van het mijn en dijn. Gij zijt bang - zóó zegt Lassalle tot Schulze - voor socialisme, voor zooverre gij u dit als wanorde voorstelt. Welnu, hier is een anarchistisch socialisme. Wij daarentegen - verklaart Lassalle - willen juist den arbeider zijn eigendom teruggeven, niet, zooals Schulzes partij, den eigendom opheffen. Het ongeboren, ongeworden eigendom der toekomst willen wij, door een andere inrichting der productie, tot arbeids-eigendom vervormen. Met behulp en ontwikkeling van de arbeids-verdeeling, die wij behouden, willen wij het kapitaal weder tot een gehoorzaam en dienend arbeids-instrument degradeeren.

'Arbeidsverdeeling is reeds op zich-zelf gemeenschappelijke arbeid, maatschappelijke verbinding ter productie. Wat zij op zich-zelf reeds is, moet nu haar als taak worden opgelegd. Noodig is dus slechts, om in geheel de gezamenlijke productie de *individueele* productie-voorschotten - uit welke de overlating van het productie-resultaat aan den ondernemer, en de toekenning aan hem van geheel het productie-overschot boven het levens-onderhoud van den arbeider volgt - op te heffen, en den in elk geval reeds gemeenschappelijken arbeid der maatschappij ook met de gemeenschaapelijke voorschotten van die maatschappij te gaan drijven, voorts de opbrengst der productie aan allen, die daartoe bijgedragen hebben, naar den maatstaf van hun prestatie te verdeelen'[1)].

Het kapitaal moet dus in één hand, die der maatschappij komen. Het overgangs-middel daartoe zijn nu de productieve associaties der arbeiders. Die associaties moeten krachtig zijn, want het zijn de groote bataljons die 't winnen. Voor den Staat zou dit alles geen sterke risico wezen. De productie gaat in 't algemeen vooruit, en het geheel zou daarvan voordeel trekken. Alle arbeiders zouden, wanneer de gelegenheid dáár was, zich wenschen te as-

1) Zie Lassalles 'Reden und Schriften', deel III, pag. 220. Men bedenke daarbij dat Lassalle altijd geweest is tegen de 'Gewerkschafts-bewegung', dit was, volgens hem, een poging 'der Waare Arbeit urn sich als Mensch zu geberden': het was een Engelsch begrip, zie 'Die neue Zeit'. 1896/97, I, pag. 5.

socieeren. Concurrentie zou opgeheven worden onder de arbeiders, daar weldra in elke stad elke afzonderlijke productie-tak in één associatie zich zou concentreeren. Een crediet en assurantie-verband zou daarbij moeten worden toegepast. Stuk voor stuk zou dan de wapenrusting der individueele kapitalisten uit elkander vallen. De associaties der arbeiders zouden dan die vroegere kapitalisten kunnen gebruiken voor de intellectueele leiding der zaken. Men behoeft juist niet bang te zijn voor verzwaring der belastingen. Een staats-bank zou goede werking doen. Er zou tusschen de verschillende associaties solidariteit zijn. Over en weder kon men de boeken voor elkander openleggen, om zoodoende tot een wetenschappelijke statistiek te komen. De grootere kosten der ‘faux frais’ werden bespaard. Zelfs op het landbouw-bedrijf zou men deze associatie kunnen toepassen. Slechts één talent zou niet meer noodig zijn: het speculeeren. Dit was het eigenaardig talent der ‘bourgeoisie’: zij deed zich te-goed aan list en overbevoordeeling. Neen, tegenover den vos plaatsen wij den leeuw. Arbeiders voelen zich nu onbezorgd en zelfstandig: zij kunnen nu betalen, worden nieuwe consumenten. Hun leven kan een menschwaardig bestaan worden; zij mogen weder kunst-zin hebben. Nieuwe productie-takken kunnen worden gewaagd, waarvoor 't individu terugdeinsde. Onze bleeke arbeiders krijgen weder vleesch en brood....

Hier eindigen de vier hoofdstukken van het boek van Lassalle, waarin hij Schulzes ‘Kapitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus’ meestal voet voor voet gevolgd is. Aan het slot van zijn weêrlegging wendt hij zich nog eens persoonlijk tot Schulze. ‘Gij zijt mij zóó tegengevallen - zóó bijt hij hem toe - ik kende u nog niet, vóórdat ik te Tarasp uw arbeiders-katechismus ging lezen. Ik beoordeelde u te gunstig, dacht niet, dat gij-zelf zoudt schrijven en doen wat uw adjudanten schrijven en doen, bij voorbeeld: over de nationale werkplaatsen van Louis Blanc, of over de ijzeren loon-wet. Ik achtte u daarvoor te goed. Nu echter bemerk ik, dat gij-zelf verantwoordelijk zijt voor al hetgeen ik aan uw mindere handlangers toeschreef. Gij zegt aan de arbeiders, dat mijn optreden aanmatigend roekeloos is, en dat mijn weten half-weten is. Welnu, wat dit laatste betreft, beroep ik mij op mijn meesters: op Alexander von Humboldt, op Böckh, op Savigny. Ik schrijf iederen regel, dien ik schrijf, gewapend met de gansche beschaving van mijn eeuw. En gij, een man (om met Schelling te spreken) van de beschaving van een barbier, waagt mij half-weten en driestheid te verwijten!’

Zóó bulderde hij. Maar de toon der verontwaardiging gaat weldra in droefheid over, en met een ‘*droefgeestige overpeinzing*’ besluit Lassalle zijn geschrift. - Alzoo Schulze - dus zegt hij - gij zijt een koning in het sociale rijk, gelijk uw aanhangers u noemen: de belichaamde en vleeschgeworden intelligentie van onze midden-klasse! Gij!... Maar wat helpt 't mij of ik u afmaak! gij zijt een type: overal zijn uws gelijken: in de literatuur zetelt breed en zelfgenoegzaam een Julian Schmidt; in de volks-vertegen-

woordiging pralen uw vrienden der ‘Fortschritts’-partij; in de kranten-wereld troont een dr. Zabel, hoofdredacteur der ‘Nationalzeitung’; in de economie heerscht gij, o Schulze! Om uw land werkelijk achter u te hebben, hadt gij uw land vóóruit moeten zijn, doch gij zijt nog ten-achteren, zelfs aan uw land. In Duitschland - o, smaad! - het land van Lessing en Kant, van Schiller en Goethe, van Fichte, Schelling en Hegel, verbreidt zich vast en onweêrstaanbaar een ‘geestes-onnoozel-wording’ onder de burgerij. Ach, klassen gaan te-gronde door hetzelfde dat ze tot heerschappij heeft gebracht. De arbeids-verdeeling vermoordt thans de burgerij. De leden der ‘bourgeoisie’ laten het denken over aan een bepaalde groep: de groep der kranten. Fichte profeteerde reeds in zijn tijd van de menschen die nooit een boek lazen, altijd slechts een verslag van het boek opnamen, die nooit zelven dachten. Welnu, voor onze burgers oordeelen thans zóó de kranten: deze detailleeren voor hen de wijsheid die zij noodig hebben. En de vereering der kranten roept om een mystieke godin: de ‘Openbare Meening’. Die wordt 't hoogst geacht; in haar naam wordt geprezen en gevonnisd. Tegen die openbare meening, die uitspraak der middelmatigheid en der vulgariteit, mag men zich niet verzetten. Te-vergeefs hebben Hegel en Schelling vermaand tegen het gebazel van het gepeupel. Te-vergeefs heeft Goethe gewaarschuwd tegen de macht van het lage en gemeene:

‘Ueber's Niederträchtige
Keiner sich beklage,
Denn es ist das Mächtige,
Was man Dir auch sage.’

Vruchteloos was hun woord. Duitschlands burgerij vervuilt en vermoddert. Individualisme en particularisme woekeren voort. Duitschland loopt gevaar onder te gaan. Doch reeds hoor ik in de verte den doffen dreunenden stap der arbeiders-bataljons. Reeds flikkert in de hoogte het bliksemend licht van het algemeen stemrecht. Dat kan zuiveren. Men sluite zich aanéén!’[1)]

X.

Inderdaad kwam er, in het begin van het jaar 1864, van tijd

1) Schulze-Delitsch heeft eerst na Lassalles dood geantwoord op de rechtstreeksche aanvallen van Lassalle, zie het boekje: ‘Die Abschaffung des geschäftlichen Risico durch Herrn Lassalle. Ein neues Kapitel zum deutschen Arbeiterkatechismus von Schulze-Delitzsch’, 1866. J.B. von Schweitzer strafte hem dadelijk daarvoor met een pamflet dat hij in de gevangenis schreef, waarin hij wegens zijn opzweeping van arbeiders gekomen was, en dat tot titel droeg: ‘Der todte Schulze gegen den lebenden Lassalle’; dit geschrift is o.a. in het eerste deel der ‘Sozial-demokratische Bibliothek’, no. 8, opgenomen.

tot tijd een droefgeestige plooi op Lassalles gelaat. Niettegenstaande zijn geweldige inspanning leverde de opwekking en opzweeping der arbeiders niet de resultaten op, die hij zich daarvan had gedroomd. Bij honderden, en niet bij tienduizenden, telde men in de enkele steden de nieuwe leden van het 'Verein'. De propaganda vorderde niet snel. Merkbaar was dus soms bij hem een gevoel van afmatting, een afgewondenheid. Om zich daartegen te verzetten, werd zijn energie geforceerd. Alles was dan minder natuurlijk. De innerlijke kracht was niet meer standvastig dezelfde. Een koortsachtige trilling, een overspanning der beweging, verving dan de plaats van werkelijke krachts-uiting. Zij, die goed naar hem luisterden, konden zelfs in de uitzetting van zijn stem hooren, dat er iets bij hem ontwricht was. Hij was dan bezig zich te overschreeuwen: hij kreeg een roes aan zijn eigen woorden. Toch moest hij voort: een zware gang op een hobbelig pad.

Voorloopig was hij, op dat keerpunt der jaren 1863 en 1864, bezig aan een soort onderhandeling met Bismarck. Hij meende dat er termen konden zijn, voor hem om zich aan Bismarcks Staats-idee meer aan te sluiten; voor Bismarck om van de beweging van Lassalle onder de arbeiders profijt te trekken. In den winter van 1863 op 1864 heeft Lassalle dus meer dan één onderhoud met Bismarck gehad. De gravin von Hatzfeldt heeft het in den zomer van 1878 - toen Bismarck bezig was aan het smeden van zijn socialisten-wet - aan vertegenwoordigers der sociaaldemocratie verhaald. Toen Bebel, naar aanleiding van die mededeeling der gravin, den 16^{en} September 1878 deze zaak in den Duitschen Rijksdag ter-sprake bracht, gaf Bismarck den volgenden dag toe, werkelijk met Lassalle gesproken te hebben over algemeen stemrecht en subsidies aan productieve arbeiders-genootschappen. Wel is waar ontkende Bismarck ooit in den geest van Lassalle zich uitgelaten te hebben. Nooit wilde Bismarck het algemeen stemrecht eenvoudig-weg octrooieeren; nooit vond hij de productieve genootschappen van Lassalle doelmatig. Het was en bleef een liefhebberij-gesprek. Met Lassalle had hij niet als met een macht geconfereerd. Trouwens wat zou Lassalle hem hebben kunnen geven! Viermalen hoogstens had hij hem gezien, verklaarde Bismarck. Maar ondertusschen kwamen er in de rede van Bismarck uitlatingen voor, die wonderlijk contrasteerden tegen het aanmatigend oordeel, dat staatslieden van den derden en geleerden van den vierden rang zich over Lassalle veroorloofden. Hoort bij voorbeeld enkele zinsneden uit die rede. Bismarck verweerde zich tegen de aantijging van met de sociaal-democraten onderhandeld te hebben: 'Neen, zeide hij, met geen enkelen. Want Lassalle reken ik daartoe niet: dat was een veel voornamer natuur dan zijn epigonen, hij was een man van beteekenis, met wien men wel kon redeneeren....' - 'Inderdaad ik heb hem gezien, en van het oogenblik af, dat ik met hem een uur heb gesproken, heeft het mij niet berouwd. Ik heb hem niet drie- of viermalen per week gezien (zooals de gravin von Hatzfeldt beweert), maar in het geheel drie-malen, misschien vier keer, ik weet 't niet. Onze be-

trekking kon niet den aard van een staatkundige onderhandeling hebben. Wat had Lassalle mij kunnen bieden? Hij had niets achter zich. In alle politieke onderhandelingen is het *do ut des* een zaak, die op den achtergrond staat, ook als men fatsoenshalve daarvan niet spreekt. Wanneer men echter bedenken moet: "wat kunt gij arme duivel geven"?[1] Ja, dan is er geen onderhandeling. Hij had niets, wat hij mij als minister zou hebben kunnen leveren. Wat hij had, dat was iets, hetgeen mij als mensch buitengewoon aantrok: hij was een der talentvolste en beminnelijkste lieden, met wie ik ooit verkeerd heb; een man die in grooten stijl eerzuchtig was; in 't geheel geen republikein: hij had een zeer scherp gestempelde nationale en monarchale denkwijze; zijn idee, waarheên hij stuurde, was het Duitsche keizerschap, en daarin hadden wij een aanrakings-punt. Of nu dat Duitsche keizerschap juist met de dynastie Hohenzollern of met de dynastie Lassalle zou afsluiten, dat was hem misschien nog niet helder, maar monarchaal was zijn opvatting door-en-door'. - 'Onze gesprekken hebben uren-lang geduurd, en het deed mij altijd leed, wanneer zij eindigden.... Hoofdzakelijk droeg hij de kosten van het onderhoud alléén, maar hij deed het op aangename en vriendelijke wijze... ik betreur het, dat zijn staatkundige positie en de mijne mij niet veroorloofden veel met hem te verkeeren, maar het zou mij zeer verblijd hebben, zulk een begaafden en van geest tintelenden man buiten als buurman op een landgoed gehad te hebben'[2].

Van samenwerking tusschen Bismarck en Lassalle kon dus geen sprake zijn. Maar er was bij Bismarck geen antipathie tegen den socialist, en bij Lassalle groote waardeering van den realistischen staatsman.

In dat licht is dan ook te beoordeelen de rede, die Lassalle 12 Maart 1864 hield vóór het Staats-gerechtshof, om zich te verdedigen tegen de aanklacht van hoogverraad, die het openbaar ministerie, bij monde van den heer von Schelling, tegen hem uitgevaardigd had, naar aanleiding van zijn brochure: 'An die Arbeiter Berlins'. Van die aanklacht werd hij vrijgesproken. De rede is (naar het stenografisch verslag) uitgekomen onder den titel: 'D e r H o c h v e r r a t h s - P r o c e s z'. In die rede - bij welke gelegenheid hij zich als procureur liet bijstaan door den advocaat Holthoff - nam hij 't op voor het oude volks-koningschap, dat men waarlijk niet moest verwarren met een constitutioneel koningschap à la Louis Philippe, sprak hij van den Staat, die niet den ministers of den koning behoort, maar door allen en voor allen dáár is, en legde hij nadruk op het democratisch-revolutionnaire karakter der door hem geleide beweging. Maar te-gelijkertijd

1) Men denke aan de vraag van Faust aan Mephistopheles: 'Was willst du armer Teufel geben?'
2) Zie de rede van Bismarck, afgedrukt o.a. bij Adolf Kohut, 'Ferdinand Lassalle, sein Leben und Wirken', 1899, pag. 145-149. Vergelijk ook Hélène von Dönniges, 'Meine Beziehungen zu Ferdinand Lassalle', 1879, pag. 112.

gaf hij een verklaring die in de hoogste mate opzien wekte. Genaderd tot het punt van aanklacht van den heer von Schelling, waarbij deze hem beschuldigde het algemeen stemrecht te willen invoeren en dus de bestaande constitutie te willen omvèrwerpen, zeide hij het volgende: 'Welnu, mijne Heeren, ofschoon een eenvoudig burger kan ik u zeggen: ik wil niet slechts de constitutie omvèrwerpen, maar er vergaat misschien niet meer dan een jaar, of men heeft ze doen vallen. Doch op welk een wijze? Zonder dat een bloed-droppel wordt vergoten, of een vuist-slag gewelddadig is neêrgeploft! Misschien gaat geen jaar meer voorbij, of op de meest vreedzame wijze is het algemeen stemrecht geoctrooieerd. Het sterkste spel kan met open kaart gespeeld worden. Zóó verkondig ik u dan op deze aanzienlijke plaats, dat er misschien geen jaar meer zal verloopen, of de heer von Bismarck zal het algemeene en directe kiesrecht octrooieeren.' Lassalle vergiste zich in den termijn. Bismarck heeft eerst in 1867 (en niet in 1865) het algemeen stemrecht aan Duitschland gegeven. Maar zijn mededeeling, waarover toen in de kringen der politieke partijen de schouder werd opgetrokken, steunde op kennis van toestanden en van personen. De verhouding met von Bismarck droeg vruchten. Toen men later van dat alles hoorde, vond men het niet zonder beteekenis, dat Lassalle - is het onwillekeurig? - in zijn rede hier en dáár een citaat van Schillers Wallenstein inlaschte; citaten die eenigen wrevel bij den president van het hof verwekten. Toch waren die Wallensteinsche verzen van wijder strekking dan zelfs de voorzitter van het hof vermoedde, en teekenden zij juist op 't oogenblik den ziels-toestand van Lassalle, die misschien bereid zou bevonden worden, ter-wille zijner zaak, verder met de regeering mede te gaan, dan de buiten-wereld kon gissen. Nog was de daad echter niet geschied; nog was de positie ook voor Lassalle zuiver:

> Noch ist sie rein - noch! das Verbrechen kam
> Nicht über diese Schwelle noch! - So schmal ist
> Die Gränze, die zwei Lebenswege scheidet.'[1)]

Twee levens-wegen stonden echter voor Lassalle nu open. Het levens-plan was niet meer eenvoudig. Blijkbaar had Bismarck een scherpen indruk op Lassalle gemaakt, zooals dezelfde Bismarck zich weldra van geheel het willen, streven en denken van Lothar Bucher meester maakte. Lassalle dobberde. Hij speelde den diplomaat. Hij handelde nu zelf als zijn vroegere held Franz von Sickingen. Revolutionnaire doel-einden wilde hij wellicht door middelen der diplomatie bereiken. Hij zag niet in, hoe hij gevaar liep de speelbal van Bismarck te worden. Deze had bij dit spel de meeste troeven in de hand.

Geen beter bewijs, hoe het in zijn gemoed op en neder ging

1) Zie de rede in de 'Reden und Schriften', deel II, pag. 743-830. Vergelijk vooral pag. 801 en 815.

kon Lassalle geven dan door den inhoud van zijn volgende rede. Het is de rede den 22sten Mei 1864 te R o n s d o r f aan den Rijn gehouden, onder den titel: 'Die Agitation des allgemeinen deutschen Arbeitervereins und das Versprechen des Königs von Preussen'. Het is zijn laatste doch zwakste agitatie-rede, geheel op effect berekend. Blijkbaar wilde Lassalle door deze rede pressie op de regeering uitoefenen. Vandaar het gebruik dat hij maakte van de audientie, die de koning had verleend aan de Silezische wevers - wevers uit het district van den 'Fortschritts'-afgevaardigde en grooten industrieel Leonor Reichenheim - aan wie de vorst hulp door de wet, zoover dit mogelijk was, ter leniging van hun nood beloofde. Lassalle coquetteerde op 't oogenblik vrij duidelijk met het idee 'sociale koningschap'. De rede bevat overigens nog drie punten, die onze opmerkzaamheid vragen. - Nergens toch wordt door Lassalle zooveel klem gelegd op de noodzakelijkheid eener opvoeding van het volk. Hij achtte dit een hoofdtaak der arbeids-vereeniging. Met groote waardeering vermeldde hij al de namen van hen, die bij dat vraagstuk der volks-opvoeding hem hielpen. - Dan treft ons zeer bijzonder de uitlating over de Roomsch-catholieke Kerk. Lassalle begon dáár een voor het volk zich ontwikkelende macht te erkennen, en gaf uiting aan zijn groote verrassing over dit feit. Ziehier zijn eigen woorden: 'Vóór korten tijd heeft niemand minder dan een kerk-vorst, de bisschop van Mainz, vrijheer von Ketteler, zich door zijn geweten gedrongen gevoeld zijnerzijds het woord in de arbeiders-questie op te vatten. Hij is de man, die aan den Rijn haast als een heilige wordt gewaardeerd; een man, die zich sinds lange jaren met geleerde onderzoekingen heeft bezig gehouden. Hij heeft een boek uitgegeven onder den titel: "de arbeiders-vraag en het Christendom", en hierin heeft hij punt voor punt, tegenover de "Fortschritts"-mannen, zich voor mijn economische stellingen en grondgedachte uitgesproken'. Met levendige toejuiching vermeldde hij die daad van een der leiders der catholieke geestelijkheid, en hij nam zich voor geheel die inwerking der catholieke Kerk op het volk met nauwgezetheid na te gaan. - Eindelijk interesseeren ons in deze rede de aanwijzingen op zijn eigen persoon. Het is alsof hij gevoelt, dat hij op deze wijze niet dikwijls meer voor de arbeiders zal optreden. Openlijk bespreekt hij dus zijn positie tegenover hen. Hij wekt hen op tot éénheid en tucht. Op die éénheid en tucht berust zijn macht over hen. 'Waarhéén ik gekomen ben, overal heb ik van de arbeiders woorden gehoord, die zich samenvatten in deze uitspraak: wij moeten het willen van ons allen tot één enkelen hamer samensmeden, en dezen hamer in de handen stellen van een man, in wiens doorzicht, karakter en wil wij het noodige vertrouwen hebben, opdat deze man met dezen hamer er op los kan slaan.' Daardoor - zóó vervolgt Lassalle - kreeg ik mijn succes. 'Het bewijs van mijn succes zijn de vervolgingen die mij treffen.... Dat raakt mij echter weinig! Ik heb, zooals gij wel begrijpt, deze banier niet opgeheven zonder zeer duidelijk te weten, dat ik daarbij persoonlijk te-gronde kan gaan. De gevoelens, die mij, bij de gedachte dat

mijn persoon ter-zijde kan worden gezet, doordringen, kan ik niet beter samenvatten, dan in de woorden van den Romeinschen dichter: “Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor”, moge een wreker ergens uit mijn gebeente opstaan! Moge met mijn persoon deze geweldige en n a t i o n a l e cultuur-beweging niet te-gronde gaan, maar de vuur-brand, dien ik ontstoken heb, wijder en wijder voortvreten, zoolang een enkele uwer nog ademt!’ - Let op het woord ‘nationale’ beweging, dat hier door Lassalle met opzet wordt gebezigd. Zeker, Lassalle was socialist - in deze zijn Ronsdorfer rede legt hij zelfs bijzonderen nadruk op dien naam - maar hem was het toch ook in de eerste plaats om de verheffing en veredeling van Duitschland te doen. Duitschland moest de kern van Europa zijn.

In dien zin bleef hij, te-midden van zijn propaganda-tochten onder de arbeiders, letten op Bismarck. Hij wilde zelfs in die dagen Bismarck voortdrijven in het werk der Duitsche éénheid. Van uit den boezem der arbeiders moest Bismarck tot dien politieken arbeid opgewekt worden. Hij beraamde een soort behendige greep, die te Hamburg kon gewaagd worden in de aangelegenheden der zoo-even door Oostenrijk en Pruisen veroverde hertogdommen Sleeswijk-Holstein. Toen in den winter van 1863 de dood van den koning van Denemarken deze zaak in Duitschland aan de orde had gebracht, had Lassalle, die reeds aan het onderhandelen met Bismarck was, zijn ‘Arbeiter-verein’ positie in dat vraagstuk laten nemen. Hij had een resolutie bewerkt en laten aannemen, waarin o.a. deze woorden voorkwamen: ‘De éénheids-vorming (“einheitliche Gestaltung”) van Duitschland zou de Sleeswijk-Holsteinsche questie van-zelf oplossen. Tegenover deze groote taak schijnt de vraag, of, zoolang er in Duitschland 33 vorsten bestaan, één hunner een buitenlandsche vorst is, van betrekkelijk zeer ondergeschikt belang’. Het is waar: alle Duitsche regeeringen waren verplicht de inlijving der hertogdommen desnoods met de wapenen door te zetten, maar het volk moest op zijn hoede zijn om zich niet van zijn geweldige centrale taak te laten afleiden. Die resolutie was genomen in December 1863. Doch Lassalle wilde nu in het voorjaar van 1864 door zijn arbeiders laten besluiten, dat Bismarck verplicht was de hertogdommen, tegen den wil van Oostenrijk en van de overige Duitsche Staten, aan Pruisen te annexeeren. De arbeiders-zelven moesten hun ‘veto’ uitspreken over den pretendent Augustenburg. Het kwam echter niet zoo vèr. De arbeiders te Hamburg bleken te democratisch gezind om in de kaart van Bismarck te spelen[1)].

1) Zie over dit incident ‘Enthüllungen uber das tragische Lebensende Ferd. Lassalles von Bernhard Becker’, Neue Bearbeitung, 1892, pg. 63 en 70. Vergelijk met zijn resolutie over de Sleeswijk-Holsteinsche questie ook zijn te-gelijkertijd opgestelde resolutie over den Poolschen opstand van 1863, zie Franz Mehring, ‘Geschichte der deutschen Socialdemokratie’, deel II, 1898, pag. 81.

Hij kreeg soms moeite met zijn arbeiders[1]. Hij had een dictators-aanleg en vorderde, nu hij president van het ‘Arbeiterverein’ was, van zijn kring onvoorwaardelijke gehoorzaamheid. Toen de secretaris Vahlteich, een zeer kloek en wakker man, oppositie tegen hem voerde met betrekking tot de te centraliseerende organisatie van het ‘Verein’, moest deze onverbiddelijk daaruit gestooten worden[2]. Vahlteich trad 1 Februari 1864 als algemeen secretaris van het ‘Verein’ af en werd als zoodanig opgevolgd door Eduard Willms uit Solingen. Velen begon dit alles te verdrieten. Enkele hoofden der arbeiders doorzagen Lassalle meer dan hij vermoedde. Zij voelden hoe in 't begin bij elke zaak, die hij ondernam, steeds het reine motief aanwezig was, maar dat weldra, bij den voortgang en ontwikkeling van zulk een aangelegenheid, de overweging van het behalen van het succes bij Lassalle alles overstemde; dàn werd niet meer gelet op de middelen, dàn stond niet langer het zuivere doel, maar allermeest de eer van den eigen persoon op den vóórgrond[3]. Dit zagen de hoofden. Aan de massa zijner aanhangers ontging dit nog: zij bleven hem toejuichen werwaarts hij zijn schreden richtte. Toen hij in Mei 1864 zijn tocht aan den Rijn deed, bij welke gelegenheid hij zijn rede te Ronsdorf hield, was die reis voor hem een triomf-tocht. Te Dusseldorf, te Solingen, te Barmen, te Wermelskirchen, te Ronsdorf, te Keulen scheen er geen einde te komen aan het gejubel als hij optrad. De arbeiders ontvingen hem onder eere-poorten, met groen en bloemen versierd; liedertafels hadden zich gevormd om met gezang en muziek hem te verwelkomen; de dochters uit het volk gingen in Zondags-kleeding hem te-gemoet; zij droegen kransen en festoenen om hem te bekronen; de optochten te zijner eere vormden een langen stoet; op wagens kwamen dan vrouwen en kinderen, en te Ronsdorf waren er zelfs vijf en twintig wagens in de ‘betooging’; allerwege stroomde al het volk der arbeiders, vreugdevol, hoopvol, op straten en pleinen en markten

1) Die arbeiders waren niet in massa leden van Lassalles ‘Verein’ geworden. In den herfst van 1864 telden de verschillende afdeelingen van dit ‘Verein’ toch nog slechts 4610 leden; een cijfer welks geringheid hem bitter griefde. Van dat leden-tal viel de helft op de Rijn-streek, vooral in Elberfeldt, waar zijn gevolmachtigde Hugo Hillman wakker werkte, en te Solingen onder de messen-makers en zwaardvegers, bij wie Karl Klings en Eduard Willms aanhangers wonnen. Te Hamburg en Harburg bezorgden Jürgen Lüders, August Perl, Jacob Audorf en Theodor York (een koen proletariër) hem volgelingen. Saksen was van beteekenis zoolang Vahlteich, Dammer en Fritzsche er werkten. In Silezië won Lassalle een enkele kleine gemeente te Asch. Zuid-Duitschland gaf niet veel. Lassalles beweging pakte dus waarlijk niet overal in Duitschland. Daarbij deed zijn al te persoonlijk optreden hem soms schade. Hij wilde vooral centraliseeren en vroeg onbepaalde eerbiediging van zijn gezag.
2) Zie Vahlteichs brochure van 1903.
3) Zie ook ‘Die neue Zeit’, 1891/92 deel II, pg. 234.

te-zamen, uitstootend den kreet, die heinde en verre weêrgalmde: ‘leve Lassalle!’

Toch liet Lassalle zich niet verblinden door dit succes van den dag. Hij maakte zich geen illusies. Hij zag hoe zijne vijanden langzaam maar zeker hem omsingelden. Het ééne proces na het andere werd tegen hem gevoerd, en de vonnissen luid'den niet alle meer tot vrijspraak. Op het oogenblik bekommerden hem vooral de gevolgen van zijn rede van September 1863, ‘Die Feste, die Presse und der frankfurter Abgeordnetentag’. Dadelijk, na het houden van die rede, had het openbaar ministerie tegen den geheelen inhoud en voorts nog tegen enkele bepaalde zinsneden zijne beschuldiging gericht. De staats-ambtenaren maakten zich dáár tot verdedigers van de door Lassalle gebrandmerkte liberale drukpers en tot beschermers van de door Lassalle gehoonde parlements-leden. En die heeren van het openbaar ministerie wisten wat zij deden, want zij brachten Lassalle dáár in de Rijn-provincie vóór rechters, die allen tot de ‘Fortschritts’-partij behoorden. Reeds was zijn zaak te Dusseldorf vóór het ‘Landgericht’ gebracht, en was hij bij verstek tot één jaar gevangenis veroordeeld. Wegens diezelfde zaak - daar hij eene dagvaarding van het Dusseldorfsche gerechtshof niet had gehoorzaamd - werd hij, om dat verzet, te Berlijn, met vier maanden gevangenis-straf bij verstek gestraft. Hij moest dus - wilde hij door een verblijf in de gevangenis niet zijn volks-beweging in de waagschaal stellen - in hooger beroep komen, en al zijn krachten inspannen om dat p r o c e s t e D u s s e l d o r f te winnen. Na een verblijf te Ems wegens een keel-aandoening - een oponthoud, dat hij zich ten-nutte maakte om een kritiek van Wagener op zijn ‘Bastiat-Schulze’ te weêrleggen - trok hij naar Dusseldorf. De te-recht-zitting zou er 27 Juni 1864 plaats hebben. Lassalle hield dáár zijn laatste rede. De bekende Paul Lindau, die in deze dagen redacteur van de ‘Düsseldorfer Zeitung’ was, woonde dat pleidooi bij voor zijn blad, kon aan Lassalle enkele ‘reporters’-diensten bewijzen, en heeft later (in 1882) uitvoerig de omstandigheden, waaronder die rede plaats had, toegelicht, terwijl hij tevens van de gelegenheid gebruik heeft gemaakt het ‘procédé’ van het spreken van Lassalle, zijn manier om naar geschreven aanteekeningen mondelinge uitweidingen te maken, te verduidelijken[1)]. Lassalle sprak te Dusseldorf vóór het hof nog in zijn volle kracht. Zijn harde snijdende stem dreef hamerend de woorden in de ooren der rechters. Accentueerend, articuleerend, de syllabes rekkend naar willekeur, spijkerde hij zijn leuzen in de hersens zijner tegenpartij. Hij weerde zich met alle middelen die hem ten-dienste stonden. Hij verdedigde hooghartig zijn ‘agitatie’ van het volk, die hem als beschuldiging werd tegengeworpen. ‘Mijne Heeren - zóó besloot hij in krachtige dictie en vol van toon zijn rede - even als deze beweging uit mijn geweten is voortgekomen, zoo wend ik mij voor het eind-

1) Zie het boekje: ‘Ferdinand Lassalle's letzte Rede’ von Paul Lindau, 1882.

oordeel tot uw geweten. Wanneer gij u slechts met de helft van de nauwgezetheid en onbevangenheid bij dit oordeel onderzoekt, met welke ik mij-zelf op de proef stelde, toen ik de banier dezer volks-beweging in de hoogte hief, dan is mijne veroordeeling volstrekt onmogelijk. Want veroorlooft mij met eene verzekering te sluiten, die gij niet als een rhetorische rede-wending maar als de diepste uitdrukking van mijn zedelijke overtuiging moet aannemen. Het is hard voor een man van mijn ouderdom en van mijn levens-gewoonten voor twaalf maanden, ja zelfs voor twaalf dagen in de gevangenis te komen, en in dat opzicht is het mij niet meer als in mijn jeugd, toen ik met dezelfde kalmte naar den kerker wandelde, waarmede een ander naar het bal ging! Maar niettemin: - liever zou ik mijn leven lang den nacht des kerkers willen verduren, dan zulk een vonnis geveld te hebben![1)]

De rechters lieten zich echter niet vermurwen. Zij veroordeelden hem tot zes maanden gevangenis. Lassalle was zeer ter-neêrgedrukt. Na het vonnis aangehoord te hebben, ging hij dadelijk op reis. Hij begaf zich eerst naar Frankfort en de Pfalz, waar hij zich bezig hield met de voorbereidende werkzaamheden tot het oprichten van een regelmatig uitkomend orgaan van zijn ‘Verein’; een krant die onder redactie zou staan van von Schweitzer en von Hofstetten, een vroeger Beiersch luitenant, die eenig vermogen bezat, beminnelijk doch niet zeer begaafd was. Daarna trok hij (verbitterd over Vahlteichs oppositie) naar Zwitserland.

XI.

Er was een scheur in zijn leven. Een liefdes-geschiedenis kwam nu met zoeten waan een droom van kalmte en balsem hem voor-tooveren. Dat duurde een oogenblik. Toen sprong als een zeepbel die illusie uitéén. Het slot van alles was eene ontploffing, aangrijpend, wijl 't leven er mede gemoeid was.

Met dat slot moeten wij nog even ons bezig houden. Haast vraag ik verontschuldiging voor 't weêrgeven en schetsen van wat eigenlijk op een roman gelijkt. Maar vooreerst is het 't einde van het leven van Lassalle, en dan werpt het verloop van die liefdes-geschiedenis een nieuw licht op enkele trekken van Lassalle: op zijn hartstochtelijkheid en te-gelijk op zijne berekening. Maar die berekening is hier, in zaken van 't hart, zijn fout. Hij begrijpt de vrouwen toch eigenlijk niet. Hij staat voor haar te praten als een rhetor; zij willen een ridder.

In Juli 1864 had hij zich voor eenige weken op den Rigi, in het hotel Rigi-Kaltbad gevestigd, om op den berg nieuwe kracht voor zijn overprikkeld zenuw-gestel te verzamelen. Dáár had hij, 25 Juli 1864, de noodlottige ontmoeting, die een einde zou maken aan zijn leven. Alles gaat nu betrekkelijk zeer spoedig. In tien dagen, van 25 Juli tot 3 Augustus, speelt het eigenlijk liefdesdrama af. Het is het liefdes-avontuur met Hélène von Dönniges:

1) Zie ‘Lassalle's Reden und Schriften’, deel II, pag. 705/706.

een tragedie, met geweldig, hartstochtelijk, vlammend begin, vol rumoer en geraas, dan gevolgd door slagen in de verte als van een wegtrekkend onweder, alles besloten door diepe stilte - die van den dood.

Lassalle had, zooals wij vroeger reeds opmerkten, allerlei relaties met het vrouwelijk geslacht, doch - afgescheiden van de steeds bestaande verhouding tot de oudere gravin von Hatzfeldt - had hij twee keeren een serieuse ernstige liefde opgevat. Den eersten keer was het in den zomer van 1860 te Aken geweest, en doorleefde hij de episode met Sophie von Solutzeff; later, in den winter van 1861 op 1862, ontmoette hij te Berlijn - ziehier zijn tweede liefdes-geschiedenis - Hélène von Dönniges.

Een zeer groote literatuur is er over 't laatste voorval. Twee min of meer authentieke verhalen, die echter beide met behoedzaamheid te gebruiken zijn, bestaan daarover. - Het eerste is het boek van Bernhard Becker, Lassalles opvolger als president van het ‘Arbeiter-verein’, waarvan de eerste uitgave in 1868 verscheen, onder den titel: ‘Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferd. Lassalles’. Het is eigenlijk een soort pamflet tegen de gravin von Hatzfeldt. Becker poogt te bewijzen, dat Lassalle gevallen is als het slachtoffer van twee coquettes. Het geschrift is echter vol echte brieven, waarvan Becker voor zijn doel misbruik maakte. - Het tweede verhaal is het boekje, dat Hélène-zelve in 1879 over haar verhouding met Lassalle heeft uitgegeven, een éénzijdig knap geschreven relaas, dat in allen geval bewijst hoe Hélène een vrouw van ongemeenen en singulieren aard was[1)].

Wij moeten die figuur van Hélène opnemen. Wij kunnen dat doen, wanneer wij op haar portret, door Lembach geschilderd, de oogen vestigen. Zij was groot, slank, hoog-blond, met weelderig vallend haar, verleidelijk, excentriek, heftig, gepassioneerd, extravagant. Iets van een Bohémienne, van wat de Franschen noemen een ‘cabotine’, stak in haar. Toen Lassalle haar voor 't eerst in 1862 zag, was zij achttien jaar. Zij was de dochter van den Beierschen diplomaat von Dönniges. Deze was uit Berlijn in München gekomen om als gouverneur van den Beierschen kroonprins op te treden. Als zoodanig was hij in den adel-stand verheven. Toen de Beiersche kroonprins koning was geworden, koning Max, had von Dönniges, hoewel protestant, aan het hof te München veel invloed. Hij hielp den koning zijn kring van geleerden, dichters en kunstenaars uit te breiden. In de sfeer van het hof leefde men in aangename verhoudingen, in zeer groote gezelligheid. De moeder van Hélène - hoewel een bekeerde Jodin - deelde daarin: zij was gezien bij de koningin en ontving de hooge wereld bij zich aan huis. De dochters van von Dönniges groeiden onder zulke omstandigheden op. Hélène-zelf was vroeg rijp. Toen zij twaalf jaren oud was, dacht men reeds aan een huwelijk voor haar. Een

1) Later in 1909 geeft zij, H. von Racowitza, mémoires van haar bont geschakeerd leven uit onder den titel: ‘Von Anderen und Mir’.

40-jarige Italiaansche militair, vesting-commandant van Alessandria, dien de ouders in Sardinië op reis hadden ontmoet, was de ‘prétendu’. Zij wilde hem echter niet hebben. De ouders konden toch met het lastige, wilde meisje niet goed overweg, en zonden haar naar haar grootmoeder te Berlijn. - Bij die grootmoeder kwam zij in 1857 op haar dertiende of veertiende jaar. In Berlijn had zij reeds spoedig allerlei kennissen. Zij signaleerde zich door haar vrijen toon ook met heeren. Aan huis bij haar grootmoeder leerde zij toen kennen een opkomende jongeling, even oud als zij, den zoon van een Bojaar uit Walachije (Roumanië), Yanko vorst Racowitza: deze werd haar bijzondere vriend; daar hij donker van uitzicht was, noemde zij hem haar ‘Moorschen’ page. Zoo gleed het leven eenigen tijd voorbij. Toen ging zij weder naar haar ouders. Dezen woonden op 't oogenblik in Nice. Des winters was het dáár te Nice een roes van het leven. Hélène deed daaraan mede en kortte zich den tijd door een ‘flirtation’ met een jong Russisch zee-officier. Daarna was zij, in den winter van 1861 op 1862, weder in Berlijn bij haar grootmoeder. Het oude leventje ging ook dáár voor haar zijn gang: Yanko was en bleef de ‘page’. Op een bal in Januari 1862 bij den bejaarden president Bonferi hoort zij voor 't eerst van Lassalle spreken. Hij was te Berlijn toen een merkwaardigheid, een curiositeit. Hélène wordt nieuwsgierig, zij vraagt naar hem, en overal hoort zij den uitroep van bevreemding: ‘kent gij hem niet?’ Een paar weken later is zij op een ‘souper’ bij een bankier, verneemt weder allerlei van hem. Een der gasten laat zich zelfs ontvallen: ‘gij zijt juist een vrouw voor Lassalle’. Nu informeert zij meer en meer naar hem. Zij hoort gewagen van de relatie met de oude, altijd rookende, gravin von Hatzfeldt. De grootmoeder weet geen ander bescheid dan het woord: het is een akelige demagoog. Maar Yanko bracht berichten en vertelde al de anecdotes van den cassette-diefstal, enz. Zoo weet zij allengs iets van hem af.

Op een avond bij den procureur Hirzemenzel en zijn blonde vrouw ziet zij hem voor 't eerst. Die Hirzemenzels behoorden niet tot de beste wereld. Zij waren lieden van dubieusen toon en leefden een elegant Zigeuner-leven. Lassalle zat dáár op een sopha met een ander. Zij mengt zich in het gesprek. Zij zien elkander in de oogen. Het was bij beiden een bliksem-slag. Een schok der liefde, als in een drama van Shakspere, ontroerde beiden. ‘Gij zijt - zóó fluisterde ademloos Lassalle haar toe - mijn Brunhild, mijn Adrienne de Cardoville, de “gouden vos”, waarvan mijn vrienden vertellen’. Hartstochtelijk uiten beiden zich. Hij vraagt haar dadelijk of hij haar grootmoeder mag spreken. Den volgenden dag verhaalt zij de scène aan Yanko en aan haar grootmoeder. Doch de deftige bejaarde vrouw wil van dien Lassalle niets weten: het éénig resultaat is, dat Hélène niet meer in zulke kringen als de Hirzemenzels mag uitgaan. Later hoort zij nog bij professor Gneist door Böckh van hem gewagen. Doch anders schijnt alles voorbij.

Een jaar later, in den winter van 1862 op 1863, zal zij hem

eerst weder zien, doordat de advocaat Holthoff met zijn vrouw in den herfst van 1862 te Berlijn komt wonen. Die Holthoff was bevriend met den ouden von Dönniges en kende Lassalle als advocaat, hij pleitte voor hem. Hélène kwam dikwijls bij de Holthoffs, de advocaat noemde haar zelfs zijn dochter. In November 1862 is zij nu met de Holthoffs op een concert van Hans von Bülow. Lassalle, Bülows vriend, is er ook. Zij ziet hem dus terug en spreekt weêr met hem. In dien tusschentijd is Lassalle de groote volks-beweger geworden. Hij heeft in April 1862 zijn opzienbarende redevoeringen ‘Ueber Verfassungswesen’ en het ‘Arbeiterprogramm’ gehouden. Hij is een politiek persoon geworden en speelt in Berlijn - waar alles sinds Bismarcks optreden toch reeds in spanning is - een groote rol. Holthoff, de advocaat van Lassalle, werkt het terugzien der geliefden niet tegen; en zóó ontmoeten Lassalle en Hélène elkander weder op het eerste juristen-bal van het seizoen. Dáár worden de gesprekken dringender en ernstiger. Holthoff vond daaruit aanleiding haar te vragen, of zij werkelijk Lassalle liefhad, of zij een man durfde huwen, die niet van adel en een Jood was. Toen zij dat alles bevestigde, schreef de advocaat aan von Dönniges. Doch deze antwoordde beslist en kort-af: ‘neen, onmogelijk’. Sinds kon Hélène hem slechts vluchtig meer zien. Daar werd in Maart 1863 de grootmoeder ernstig ziek. De oude vrouw kwijnde weg en stierf in den winter. Op haar sterfbed verloofde zij Hélène aan Yanko von Racowitza. Toen de grootmoeder gestorven was, ging zij naar haar ouders te Genève.

De vader was namelijk gezant van Beieren in Zwitserland geworden en woonde wegens zijn gezondheid niet te Bern, maar in Genève. Te Genève ging voor Hélène het leven voort in het gedruisch van een diplomaten-gezin. Zij nam in den winter van 1863 op 1864 deel aan al de feesten en bals van het seizoen. In Maart 1864 kwam Yanko te Genève bij haar; hij zou te Berlijn afstudeeren. Van Lassalle hoorde zij niets, dan hetgeen alle kranten in dien tijd over hem dag aan dag vermeld'den. In Mei werd Hélène echter wat ziek: het gevolg van een druk uitgaan in den winter. De arts ried een verblijf in de berg-lucht aan. Zóó vestigde zij zich voor een paar maanden te Wabern, onder aan den Niesen, tusschen Thun en Bern, in een villa waar een bevriende Engelsche dame, mevrouw d'Arson, met haar kinderen, en een Amerikaansch consuls-gezin (de heer en mevrouw Lesley) ook vertoefden. Met den advocaat Holthoff had zij de correspondentie steeds aangehouden. Deze had eens geschreven: ‘Lassalle is vrij ongesteld, lijdt aan de keel, en zal waarschijnlijk een “Molkenkuur” op den Rigi ondernemen’.

En ziedaar: zij noodigt haar vrienden van het ‘pension’, de d'Arson's en de Lesley's, uit, om te-zamen met haar een tochtje naar den Rigi te doen; zij zoekt hem op.

Over Lucerne gaat Hélène met haar Wabernsche vrienden den Rigi op, te paard; het is 25 Juli 1864; eigenlijk is het slecht weêr, nevelen en regen benemen al het uitzicht. Voortdurend stijgende om den top te beklimmen, houden zij bij het hotel Rigi-

Kaltbad een oogenblik stil. Hélène is de voorste en een jongen van acht jaar geeft wat gras aan het paard. ‘Weet gij ook of in het bad eene dr. Lassalle logeert?’ - ‘O, ja’. - ‘Haal hem dan eens’. - Daar kwam Lassalle aan. ‘Zij is het!’ Hélène stelde hem voor aan haar vrienden, en hij ging met het gezelschap mede naar den Kulm op. Hij liep naast haar paard en vertelde haar van alles: van het refuus van den vader, van de gravin, en altijd hoorde zij zijn betuiging: ‘gij zijt mijn eigendom; ik vorder u overal op; wij zijn elkanders noodlot; wij behooren aan elkander’. ‘Waarom - zóó vraagt hij dringend - vluchten wij niet dadelijk naar Frankrijk?’ De kleine karavaan logeert dien nacht op den Kulm. Den volgenden dag, eerst in het hotel, later bij het afgaan naar beneden, is het onderhoud tusschen Lassalle en Hélène steeds ernstiger. Lassalle wijst zelf op allerlei bezwaren: op zijn Joodsche afkomst. ‘Moet ik mij laten doopen?’ - ‘Neen’, zegt Hélène. Te Rigi-Kaltbad vordert Hélène, dat zij voorloopig afscheid zouden nemen. Alléén, met de vrienden, daalt zij den berg af. Te Waeggis. aangekomen, waar de boot op het meer hen wachtte, was haar besluit voor-goed genomen. Zij wilde Lassalle toebehooren.

Te Wabern teruggekeerd schreef zij aan Yanko en aan Lassalle: zij stelde hem twee eischen: gij komt te Genève en zoekt mijne ouders tot inwilliging te bewegen, en gij doet alles snel. Na ontvangst van dat schrijven, gaat Lassalle - die reeds brief op brief aan Hélène geschreven had - naar Wabern. Een kleine week zijn zij dáár te Wabern samen, tot 2 Augustus. Het waren heerlijke dagen. Lassalle was gelukkig als een kind, sprak met haar over alles: over zijn eerzucht en plannen; over zijn boeken en geldmiddelen; over dichters en politiek; over geschiedenis en over romans; over zijn lievelings-schrijver Honoré de Balzac en over Bismarck; hij spiegelde haar voor hoe het tot de mogelijkheden kon behooren, dat hij president eener Duitsche republiek werd, gekozen door het volk, dan zou hij in triomf met haar de hoofdstad binnenrijden, zij de eerste vrouw dan van Duitschland, in een koets met zes schimmels.... het leven scheen thans zulk een schoone droom! Slechts kwam er nu en dan even een schaduw, wanneer beiden aan de gravin von Hatzfeldt dachten. Lassalle had haar op de hoogte gebracht; zij antwoordde voorzichtig en kalm. Hij roerde weder de snaar aan van samenzijn en samenwonen, doch dit stond vast, Hélène was bang voor de gravin; zij wilde geen ‘mariage à trois’.

De afspraak tusschen Lassalle en Hélène was, dat zij beiden den 3^{en} Augustus te Genève zouden zijn om het ja-woord der ouders te verkrijgen. Ieder der twee zou op eigen gelegenheid reizen. Lassalle zou met een lateren trein gaan dan Hélène. Hij zou tegen den avond - te zes uren - komen, en zijn intrek nemen in het ‘pension’ Bovet, dicht bij de woning van den heer von Dönniges.

Hélène nu kwam op dien Woensdag 3 Augustus 1864 te twee uren aan het huis van haar ouders, hoorde juist de verloving van haar zuster Margaretha met den graaf Kaiserlingk, en deelde dadelijk

aan haar moeder haar verhouding tot Lassalle mede. De moeder liep naar den vader. De ouders waren woedend; stoven op; dien man kunnen wij niet in de familie opnemen; dien man met zijn verhouding tot de gravin! - Hélène had zulk een ruw optreden der ouders niet verwacht, zij schreef dadelijk een brief aan Lassalle, dien zij door haar kamenier aan ‘het pension’ Bovet liet brengen. Zij kon het echter niet uithouden op haar kamer en vluchtte uit het huis van haar ouders naar het ‘pension’ Bovet. Lassalle was dáár met een iets lateren trein (dan de afspraak was) gekomen. Zij vindt hem terwijl hij zoo-even is aangekomen; het rijtuig met den koffer staat nog vóór de deur. Hij heeft juist den brief geopend en leest. Zij treden in het eerste het beste vertrek van het ‘pension’. Hélène trilt van opwinding, werpt zich in zijn armen, en wil nu dadelijk met hem naar Frankrijk vluchten. Doch ziet: Lassalle poogt haar tot bedaren, tot kalmte te stemmen, en koel berekenend - meenend dat hij op die wijze het best de inwilliging der ouders zal kunnen verkrijgen - aarzelend om verder voort te gaan, wijl hij niet zeker wist of zij wel meerderjarig was - iets waarin hij zich vergiste, want Hélène was boven de 21 jaar - bedenkend dat hij, als hoofd der arbeiders-partij, door de open vóórdeur bij von Dönniges moest binnentreden - brengt hij haar naar haar moeder terug.

Die daad van Lassalle is beslissend voor Hélène. Zulk een stap vergeet en vergeeft een vrouw nooit. Zij begrijpt dat Lassalle niet alles voor haar over heeft; haar hart had een anderen hartstocht gevoeld; zij wikkelt zich nu los uit zijn invloed.

Lassalle bracht Hélène, gebroken, bij een harer vriendinnen in Genève. Juist kwamen daar Hélène's moeder en zuster. Lassalle was nog in het vertrek toen mevrouw von Dönniges kwam. Een heftig tooneel had plaats. De moeder voegde hem uit de hoogte woorden toe van de uiterste minachting. Eenigszins theatraal gaf toen Lassalle Hélène aan haar moeder terug; hij nam afscheid van Hélène met een kus en een hand-druk. Zij hebben elkander nooit weêr gezien.

Toen Hélène in 't huis van haar ouders was teruggekeerd, werd zij door den vader eenigermate gesequestreerd. Als gezant riep de vader de hulp der politie in tegen alle eventueele indringende stappen van Lassalle. Hij zond hem graaf Kaiserlingk en zijn neef dr. Arndt om hem te bewegen Genève te verlaten, waartoe hij natuurlijk niet te brengen was. Lassalle schreef een ouden vriend, Wilhelm Rüstow, vroeger overste bij de Garibaldianen, die nu te Zürich woonde, om dadelijk bij hem te komen, hetgeen deze 5 Augustus deed. Hélène-zelve werd met het gezin den 7^{en} Augustus uit Genève naar Bex, in het Rhône-dal gebracht. Lassalle intusschen schreef brief op brief aan Hélène, die zonder antwoord bleven. Hij begreep nu vaag, dat hij een dwaasheid had begaan, de dochter aan haar ouders terug te geven. De oude von Dönniges was hem te slim. Hij liet namelijk dadelijk uit Berlijn overkomen Yanko von Racowitza, met wien zij aan het sterfbed der grootmoeder was verloofd. Deze moest bij Hélène optreden en haar huwen.

Doch juist dit alles, dit verzet der ouders - hij stelde zich Hélène voor gedwongen door de ouders - prikkelde Lassalle des te meer. Hij wilde thans tot elken prijs het succes. Het was een questie van zijn ijdelheid, van zijn eer. Liefde en hartstocht, nu ja - maar thans gold het in de eerste plaats zijn eigen ik. Alle middelen waren op 't oogenblik goed. Hij daalde af van zijn waardige houding van vroeger. Was men tegen zijn Jood-zijn, hij zou zich dadelijk laten doopen; reeds 10 Augustus was hij daartoe bereid. En dan zou hij den Beierschen minister van buitenlandsche zaken dwingen om von Dönniges, den gezant, tot de orde te roepen. Hij ging dus daarvoor 13 Augustus uit Genève, na zijn volmacht notarieel aan Wilhelm Rüstow gegeven te hebben. Eerst begaf hij zich naar Karlsruhe, waar de gravin von Hatzfeldt was aangekomen. Een listig plan was hem in het brein gekomen. De gravin was nog altijd goed catholiek, welnu, wanneer die gravin eens ging naar den man, dien hij in zijn Ronsdorfer rede zóó had geprezen, naar den bisschop van Mainz, vrijheer von Ketteler, hem voorstelde dat Lassalle bereid was catholiek te worden, en von Kettelers bemiddeling inriep voor het huwelijk met Hélène von Dönniges! Werkelijk ging de gravin naar den bisschop; de samenkomst kon niet hoffelijker zijn, maar.... het bleek dat Lassalle wederom eene vergissing had begaan. Hélène was protestant. Lassalle gaf echter den moed nog niet op. Hij vloog nu naar München, naar den Beierschen minister van buitenlandsche zaken, vrijheer von Schrenck. Deze was evenals de bisschop zeer beleefd, en zeide dat het blijken moest dat de heer von Dönniges zijn dochter in volkomen vrijheid liet handelen; hij was zelfs bereid, ten-einde dat goed te doen constateeren, een officieuse zending daarover aan dr. Haenle naar Genève op te dragen. Het zwaarte-punt voor Lassalle was dus nu te constateeren, dat von Dönniges zijn dochter wèl degelijk dwong. Op dat punt concentreerden zich dus alle pogingen van Lassalle. Het werd een formeele strategische campagne. Alle vrienden werden opgeroepen. Rüstow kreeg telkens nieuwe instructies, hoe hij te handelen had. Doch reeds den 18^{en} Augustus telegrafeerde Rüstow aan Lassalle - die nog altijd te München was - dat de zaken slecht stonden, dat Hélène met Lassalle had gebroken, en weder verloofd was met haar ouden vriend Yanko von Racowitza.

Nu verzocht Lassalle de gravin von Hatzfeldt - bij brief van 19 Augustus - om voor hem bij Hélène te intercedeeren. ‘Van uw tong, van uwe overredings-kracht hangt alles af’. Zij gaat naar Genève, waar thans ook - na een afwezigheid van elf dagen - Lassalle-zelf 24 Augustus terugkeert.

Allen waren weder te Genève. Toen Yanko door dr. Arendt uit Berlijn was gehaald en de verzoening van Hélène met hem te Bex had plaats gehad, kwam de familie von Dönniges, met Hélène en Yanko, te Genève terug. Rüstow had dadelijk, op 18 Augustus, den heer von Dönniges een bezoek gebracht, en dáár de officieele tijding der verloving van Hélène met Yanko, eerst uit den mond van den vader, toen van de eigen lippen van de dochter - wie

de vader ter bevestiging van zijn mededeeling in het vertrek riep - gehoord. Hij telegrafeerde aan Lassalle en deelde in een brief aan hem zijn overtuiging mede, dat niets meer voor hem overbleef dan een schaking. - De tusschenkomst der gravin gaf ook niets. Integendeel. Reeds had zij vroeger een brief aan Hélène geschreven, die niet aan het adres kwam. Toen schreef zij 22 Augustus 1864 een vrij hooghartigen brief. Doch Hélène antwoordde enkel: '*reçu la lettre*'. - Rüstow liet zich weder aanmelden bij den vader: 'wij laten ons niet als Zigeuners behandelen'. De heer von Dönniges antwoordde slechts: 'in geen geval kan mijn dochter zich inlaten met de gravin: ik ben vader'. De gravin werd razend! - En de zending van dr. Haenle, als officieus commissaris van den Beierschen minister, liep natuurlijk ook op niets uit.

Rondom Lassalle verzamelde zich te Genève een kleine kring, haast een staf, waarmede hij raadpleegde. Behalve de gravin was steeds bij hem Rüstow. Deze vond te Genève allerlei vrienden onder de uitgewekenen: bij voorbeeld generaal Klapka en generaal Bethlen. Dan gaf telkens raad J o h a n n P h i l i p p B e c k e r, die der gravin van dienst wilde zijn[1]. En al dat overleg, al dat over en weder praten, maakte het brein van Lassalle hoe langer hoe warmer. Er moest een einde aan alles komen. De heer von Dönniges ontving den 26sten Augustus nogmaals Rüstow en dr. Haenle. Aan beiden moest zelfs de laatste twijfel ontnomen worden, alsof de vader nog dwang op de dochter uitoefende. De vader riep dus Hélène bij het onderhoud. Toen, in tegenwoordigheid van deze getuigen, verklaarde zij geen betrekkingen meer te willen dulden met Lassalle: zij verlangde geen onderhoud met hem, verklaarde haar vroegere eeden en beloften als opwellingen van het oogenblik, en - daar Rüstow haar ernstig toevoegde dat zij Lassalle diep onrecht aandeed en satisfactie verschuldigd was - vroeg zij smalend: 'Satisfactie aan zijn ijdelheid?'[2].

Alles was uit. Lassalle beschouwde zich-zelf als een verloren man, ook voor zijn partij. Hij wist niet meer wat hij deed. Wat hij vroeger altijd geweigerd had, daartoe besloot hij thans. Hij zag slechts uitkomst in een duel. Hij schreef aan von Dönniges: 'ik wil uw dochter niet meer - een meid - maar ik vorder voldoening van u voor al de beleedigingen, die ik van u ondervind'. Hij zond dus aan von Dönniges zijn secondanten Rüstow en den Hongaarschen generaal Bethlen. Zij vonden hem 27 Augustus niet thuis: hij was uit Genève gegaan. Doch op dienzelfden dag waren

1) Zie over Joh. Philipp Becker te Genève ook Marx, 'Herr Vogt', pag. 130-137. Vergelijk ook 'Biographie des alten Veterans der Freiheit Joh. Ph. Becker', 1889, pag. 14. Voorts het boek van Joh. Ph. Becker, 'Wie und Wann? Ein ernstes Wort'. 1862. Later gaf Becker van 1866-1871 een tijdschrift uit 'Der Vorbote', voorts in 1874 'Neue Stunden der Andacht, Psalmen im Reimform'. Zie ook over J.P. Becker 'Die neue Zeit' 26 Maart 1909.

2) Zie Bernhard Becker, 'Enthüllungen' enz. pag. 205/206, en Hélène von Dönniges, 'Meine Beziehungen zu Ferd. Lassalle', pag. 175.

Kaiserlingk en Arndt bij Lassalle gekomen, om hem namens Yanko von Racowitza uit te dagen. Goed. Het duel zou 's morgens 28 Augustus met het pistool plaats vinden. Op dien morgen, 's ochtends half acht, stonden op een plek dicht bij Genève, Yanko en Lassalle tegenover elkander. De schoten vielen. Lassalle was doodelijk getroffen: hij stierf onder smartelijk lijden 31 Augustus 1864.

XII.

Hij had zijn testament den 27sten Augustus 1864 opgemaakt en tot executeuren benoemd den advocaat Holthoff en Lothar Bucher[1].

Van het lijk maakte de gravin von Hatzfeldt zich meester. Haar weeklachten, woest en huivering-wekkend, namen geen einde. Zij wilde op grootsche wijze hem een lijk-vaart bezorgen. Langs den Rijn zou zij op een rouw-schip den doode naar Berlijn brengen. Men zou langzaam de rivier afvaren, en overal de demonstraties der arbeiders aan de steden van den Rijn afwachten. Dan met het lijk naar de hoofdstad gaan. Het zou een jammer-tocht wezen, zooals in het oude Nibelungenlied een Brunhild voor Siegfried bereidde. Het geklaag en de treur-toon zouden van-zelf zich oplossen in een luiden kreet der arbeiders om wraak. Werkelijk werd te Mainz een begin met dien tocht gemaakt, doch vóórdat men Keulen naderde, werd het schip door de politie aangehouden. De oude moeder, die tot aan haar dood (in 1872) te Breslau woonde, vorderde het lijk van haar zoon op. Zij begroef hem te Breslau, op het Joodsche kerkhof, den 14den September 1864. Allerlei redevoeringen werden bij dat graf gehouden. Een fraai grafschrift van Böckh werd op den steen gebeiteld[2]. Het schoonst uitte zich Marx te Londen: 'Hij stierf jong - in het gevecht - een Achilles!'

Toen hij bijgezet was, kwam allerlei krakeel en wanklank. Tegen en over het testament begonnen moeder en zuster zich te verzetten. De arbeiders-beweging hokte overal. De mannen, die na Lassalle het leiderschap van het 'Verein' zich zagen opgedragen: een Bernhard Becker, later een von Schweitzer, werden dadelijk in allerlei oneenigheid of tegenwerking gewikkeld. De massaas begrepen de leiding niet. En op alle persoonlijke verhoudingen dier aanvoerders oefende tot op haar dood, den 25sten Januari 1881, de oude gravin von Hatzfeldt, die bijna wolvin nu was geworden, haar demonischen invloed. Zij eischte een bepaalde Lassalle-religie.

Hélène von Dönniges was een half jaar na Lassalles dood met Yanko von Racowitza gehuwd. Hij stierf vijf maanden na dat huwelijk. Sinds leidde zij een stormachtig leven. Zij kwam zelfs

1) Zie het testament in 'Lassalle's Reden und Schriften', deel II, pag. 956 tot 959; voorts Adolph Kohut, 'Ferdinand Lassalle's Testament und Erben' 1889.
2) 'Hier ruhet, was sterblich war von Ferdinand Lassalle, dem Denker und Kämpfer'.

op het tooneel, huwde een acteur (Friedmann) van wien zij weder scheidde. Later was zij in Petersburg en in Noord-Amerika. Zij werd in New-York de echtgenoote van een Russischen edelman en oud-diplomaat, later socialist, Serge von Schewitz[1]. Deze was in Amerika journalist geworden; Hélène arbeidde voor het theater en in de literatuur. In 1890 vertrokken beiden naar München. Zij schijnt zeer gehecht aan hem te zijn geweest en beiden moesten hard werken, daar de goederen van von Schewitz in Rusland gesequestreerd waren. Hélène hield zich bezig met theosofie en wat men occultisme noemt. Allengs kwam de armoede. Von Schewitz stierf. Eenige dagen later, 3 October 1911, vergiftigde zij zich.

Dikwijls is de vraag gesteld: wat zou er met Lassalle zijn gebeurd, als hij was blijven leven?[2] Zou hij zich meer aan Bismarck hebben aangesloten? Rodbertus (zie 'Briefe an R. Meyer', pg. 458) meent, dat Bismarck de partij van Lassalle wèl tot zich had kunnen trekken, als hij gewild had. Zou dan Lassalle, evenals zijn boezemvriend Lothar Bucher, staats-dienaar onder Bismarck geworden zijn? Neen, zegt bij voorbeeld zijn biograaf Brandes. Waarschijnlijk - zóó spreken anderen - zou hij in het buitenland gebleven zijn, dáár het verstrijken van verschillende gevangenis-

1) Wij wijzen nog op het boek: 'Lassalle's Leiden' in 1887 te Berlijn bij Paul Hennig uitgekomen; voorts op het boekje van A. Kutschbach, 'Lassalles Tod' 1880. Wij treffen een Schewitz in de Peter-Pauls-kerker aan, zie v.d. Mey 'Troon en Kerker', 1884 pag. 101. Zie ook een publieke discussie tusschen Henry George en Sergius E. Shevitch te New-York 23 October 1887 in 'The Standard' van Zaterdag 29 October 1887; en vergelijk Hélène von Racowitza 'Von Anderen und Mir', pag. 288 seqq. der editie van 1910.

2) Wij gebruiken natuurlijk voor de beantwoording dezer vraag de beschouwingen zijner levens-beschrijvers. Van dezen komt in de eerste plaats in aanmerking, al is de studie wat verouderd, het boek van Georges Brandes, 1877. - Voorts Ernst von Plener, 1884. - Dan mogen nog genoemd worden de geschriften van Max Kegel, 1889; van Adolph Kohut, 'Ferdinand Lassalle, sein Leben und Wirken', 1889; van Moritz Brasch, 'Philosophie und Politik, Studien über Ferd. Lassalle und Johann Jacoby'; van Gustav Mayer, 'Lassalle als Sozialökonom', 1894; en van L.O. Braadt, 'F. Lassalle's sozialö-konomische Anschauungen und practische Vorschläge', 1895. - Vergelijk ook W. Bracke Jr., 'Der Lassallesche Vorslag' 1873. - In 1904 verscheen een nieuwe biografie van Lassalle door Herman Oncken, zie daarover 'Die neue Zeit', 1904/1905, I pag. 519 seqq. - Van Engelsche boeken wijzen wij op het werk van W.H. Dawson, 'German Socialism and Ferd. Lassalle' 1888, en op dat van Thomas Kirkup, 'A history of Socialism' 1892. - Wij-zelven hebben, dadelijk na het vernemen van Lassalles dood, in het October-nummer van 'De Gids' van 1864, aan een schets van zijn persoon en werk ons gewaagd.

straffen, en tevens een omkeer in Pruisens Staats-verwikkeling hebben afgewacht, voorts in den tusschentijd zijn leven aan de wetenschap hebben gewijd. Hoe dit zij: hij had zelf reeds moeten inzien, dat alles met die socialistische beweging niet zoo schielijk ging, als hij dat in 't begin zich had ingebeeld. Men had hier te doen met een langzaam wassenden groei der maatschappij: een worden, een wenteling, een evolutie. Diep wijsgeerig als Lassalle was aangelegd, was dit hem hoe langer hoe duidelijker gebleken.

Want hij was in zijn kern niet ten-halve socialist. Zijn verschillende maatregelen, die hij aan de arbeiders voorstelde, droegen wel is waar soms dat karakter van halfheid. Zeer juist is in dit opzicht de kritiek, die Lothar Bucher op zijn ‘Open Brief’ van 1 Maart 1863 uitoefende. ‘Alle maatregelen die gij neemt - zóó sprak hij - zijn toch weder van politieken, men zou kunnen zeggen van juridischen aard; zij staan op den ouden socialen grond, scheppen slechts nieuwe “bourgeois”; deze bezits-verhoudingen zijn nieuw omdat de personen veranderen, niet, om mij zoo uit te drukken, door de chemische eigenschappen van het bezit’[1]. Maar Lothar Bucher had hier slechts den halven Lassalle voor oogen. Inderdaad was er nog een dieper, consequenter Lassalle. Deze scheen soms te vermijden de laatste gevolgtrekking van zijn inzichten uit te spreken; maar hij was zich van die laatste consequentie wel degelijk bewust. Rodbertus, met zijn onderscheiding van den esoterischen en den exoterischen Lassalle, heeft hier den spijker op den kop geslagen. Voor den ‘Mob’ (het hoog en laag gepeupel) zeide Lassalle nog niet alles. De opzweeping der arbeiders, om door het algemeen stemrecht die arbeiders-massa tot een groote politieke partij te maken, welke de hand kon leggen op den Staat; de voorspiegeling, dat een dadelijke verbetering van het levens-lot der arbeiders door middel der productieve associaties met geldelijke Staats-hulp zou kunnen geschieden, - dat alles behoorde tot den uitwendigen Lassalle, die trouwens, als hij een ander practisch middel had geweten, dat de arbeiders had kunnen opwekken, dit andere middel zeker niet had versmaad. Lassalle beschouwde zijn eigen maatregelen als overgangs-maatregelen; op het laatst dweepte hij er zelf niet meer mede[2].

De innerlijke, ware Lassalle meende met Rodbertus het volgende: dat de reeks in de geschiedenis elkander opvolgende maatschappelijke en Staats-instellingen of vormen niet afgesloten was met de op grond- en kapitaal-eigendom berustende Staats-orde; integendeel, dat voor den rechter-stoel eener meer ideëele en scherpe rechts-filosofie, dan die heden ten-dage de meeningen beheerschte, aan het bestaande grond- en kapitaal-eigendom

1) Zie ‘Die neue Zeit’, 1892-93, I, pag 132.
2) Zie het opstel van Rud. Meyer in ‘Die neue Zeit’ 1894/1895, Band I, pag. 244: ‘Zwei Briefe von Rodbertus’. In den brief van 26 Mei 1872 zegt Rodbertus: ‘Dann kam Lassalle's beklagenswerther früher Tod. Ich habe aber Grund zu glauben, dasz ihm seine nationalökonomischen Prinzipien nicht mehr gefielen’.

wezenlijke gebreken waren aan te wijzen; dat er een zuiverder en reiner eigendom bestond, bij hetwelk het aan ieder toevallende eigendoms-deel in rechtvaardiger verhouding tot de persoonlijke verdienste van ieder individu jegens de maatschappij zich stelde; dat zulk een wijze van eigendoms-inrichting slechts te verwerkelijken zoude zijn, wanneer er enkel eigendom aan het inkomen was. Naar dien meer radicalen toestand streefde de 'dieper' zin van Lassalle. Grond- en kapitaal-eigendom moesten vervallen, - dit was de innerlijkste kern van zijn denkbeelden[1)]. Een andere economische orde van zaken zou zich later vestigen, waarin de geheele productie op gemeenschappelijken voet zou worden gedreven, en waarin ieders aandeel in het gezamenlijke maatschappelijke arbeids-resultaat bepaald werd door de verhouding, waarin ieders arbeids-hoeveelheid tot de totale arbeids-hoeveelheid der geheele maatschappij stond.

Naar zulk een nieuw tijdvak stuurde hij aan. Dien koers sloeg hij in. Daarom slingerde hij in de wereld de stelling, dat het kapitaal - zooals wij dat kennen - slechts een historische categorie was[2)]. Daarom smeedde hij de formule, dat eigendom 'Fremdthum' was geworden: dat hetgeen eigen moest zijn thans vervreemd was: geen eigendom moest er meer bestaan kunnen aan de onmiddellijke gebruikmaking van een anderen evenmensch: geen recht tot exploitatie der menschen kon worden toegelaten: de arbeids-kracht der menschen moest geëmancipeerd worden, en wel in Romeinschen zin buiten het eigendom - 'e mancipio' - der kapitalisten gezet worden. Daarom eindelijk gaf hij als leuze der toekomst het woord: de arbeiders zijn de rots, waarop de Kerk der toekomst zal verrijzen.

Omdat hij zoovèr vooruitzag, stelde hij zijn eigen partij zoo dikwijls te-leur op onderdeelen. In zijn boek over het: 'System der erworbenen Rechte', bij de behandeling van het erfrecht, verwachtte men van hem geweldige aanvallen op het erfrecht: men vond die niet, zooals men ze verlangde.

Zijn beteekenis is vooral deze geweest, dat hij, door zijn woord aan de arbeiders, in Duitschland de hoogere- en midden-klasse en haar drukpers dwong zich met sociale vraagstukken bezig te houden. Men moest naar hem luisteren. Zijn optreden in Duitschland was een keerpunt. Tot nu toe had men op socialistische voorstellen en opvattingen eigenlijk in de meer bezittende klassen gezwegen. Van het vroeger schrijven van Marx vóór 1850 was inderdaad door die klassen haast geen kennis genomen. Marlo

1) Zie 'Lassalle's Briefe an Rodbertus', pag. 46: 'Dasz Grund- und Kapitaleigenthum abzulösen ist - das ist eben, seitdem ich ökonomisch denke, der innerste Kern meiner Ansicht'.

2) Thans wordt dat woord 'historische categorie' te-pas en te onpas door de socialisten gebezigd. In de zitting der Fransche Kamer van 19 Februari 1894 noemde Guesde den handel zóó: 'Le commerce est une catégorie historique, qui doit faire place à la conception de la distribution entre les consommateurs, sans profit pour le distributeur'.

werd geïgnoreerd. Rodbertus niet gelezen. Maar de stoot van Lassalle - al bediende hij zich van wapens van Rodbertus en Marx - werd overal gevoeld. Men werd onrustig. De kalme behaaglijkheid van het vroeger zoo veilig en zeker bestaan ging weg.

Wel het meest heeft hij dadelijk en onmiddellijk gewerkt door zijn opvatting over de sociale taak van den Staat. Hij-zelf ging hier uit van de filosofie van Hegel, van het Staats-bewustzijn door het denken gevorderd. Tegenover de latere denkbeelden, die door de 'Internationale' zouden worden verspreid, hechtte hij aan het positieve begrip van den nationalen Staat. Het Duitsche idee gaf bij hem nog den doorslag.

Door het ideëele en toch weder nationale element behoudt Lassalle altijd zijn eigenaardige plaats, vóóraan in de Duitsche sociaaldemocratie, die eerst na hem het klasse-gevoel der Duitsche arbeiders stevig zou gaan organiseeren.

Zijn persoon, overvloeiend en zich uitstortend, hield de lieden van zijn tijd steeds in spanning.

Het onvoltooide ook in zijn arbeid blijft de verbeelding van het nageslacht treffen, zonder die geheel te kunnen bevredigen.

Hoofdstuk V.
Karl Marx.

I.

Met de tweede helft der negentiende eeuw kreeg de figuur van Karl Marx vasten vorm en stempel. De voorbereidings-jaren - die wij in ons vierde deel hebben geschetst - waren achter den rug. Leven en leer van dezen Duitschen balling vormden nu een afgerond geheel. In het geharnast complete van het optreden van dien man zag het overgroot deel der onterfden van onzen tijd de incarnatie-zelve van het socialisme. De titans-gestalte van Marx beheerschte voortaan de verschijnselen van het strijdend arbeiders-leven. Voor den om het bestaan kampenden werkman werd in de eerste plaats Marx het denkend hoofd[1)].

Tot hem convergeert dan ook geheel de beweging van het collectivistische socialisme van onze eeuw. Hij nam al die aanklachten, al die grieven, al die uitingen van ergernis, al die pogingen om tot rechtvaardiger inrichting der maatschappij te komen, al die aanloopen, al die plannen, al die voorstellen van sociale hervorming, die in de richting eener *organisatie der gemeenschap* gedurende de eerste helft der negentiende eeuw aan het woord kwamen, in zich op. Hij verwerkte ze tot een vast aanéénsluitend systeem. Het werd een ontzettend en vlammend programma dat hij aldus ontrolde, moeielijk en zwaar te begrijpen voor de verstandigen en verlichten onzer eeuw, maar uiterst verstaanbaar voor de onderdrukten en ellendigen: de zwoegende armen van geest.

Daar is maar één woord waarmede men hem volkomen karakteriseert: het is het woord ‘geweldig’. Andere figuren uit de wereld der socialisten - wij denken vooral aan de Engelschen en Duitschers, met wie wij in dit vijfde deel van ons werk ons reeds ophielden - hadden ook over veel wetenschap en veel bewegings-kracht te beschikken, maar deze man weet zijn reusachtige geleerdheid en zijn ongemeene strategische talenten dermate te combineeren, dat hij huiverende beklemming verwekt. Hij is te duchten voor de al

1) Zie ook ‘Die neue Zeit’ van 13 Maart 1908 deel I van 1907/1908, pg. 822 seqq.

te gelukkige spelers der midden-klasse, en voor hen die met geladen geweer en holle woorden zouden willen regeeren.

Hem drijft voort de verontwaardiging, die bijna een passie van haat wordt tegen de thans nog heerschende maatschappij. Voor 't eerst bespeurt men in de geschriften van dezen socialist, geen enkel woord van liefde. Lassalle (zie pag. 239) had nog mogen zeggen, dat de strijdkreet, dien hij uitstootte, inderdaad een kreet van verzoening was; Marx beschouwde zulke uitdrukkingen als woorden-spel. De maatschappij was, volgens hem, gewikkeld in klassen-strijd, en de klasse der bezittende burgerij moest allengs het veld ruimen voor de klasse der arbeiders. Bij deze worsteling der twee groote klassen kwam niet in de eerste plaats edelmoedigheid voor tegenstanders te-pas. Men had hier te doen met questies van macht, van verschuiving van gewicht, met een wet van noodzakelijkheid, met de werking van een natuur-kracht. Men moest koelbloedig den toestand onder de oogen zien; kans, gelegenheid en wapenen goed kiezen; de krijgskunst toepassen. Marx toonde zich op zijn gebied tijdgenoot en evenknie van Bismarck. Hij kende evenmin als die staatsman schroom of angstvalligheid, waar het de middelen gold die het doel moesten verwerkelijken. Hij ontzag niets ter-wereld. Slechts zorgde hij er voor, terwijl hij de aandoeningen der massa beheerschte, meester van zich-zelf te blijken. Hij wist te spreken, maar ook te zwijgen. Als zijn partij in Duitschland in 1875 het bekende programma van Gotha onderteekent, houdt hij zich ter-zijde; eerst veel later blijkt het, hoezeer hij in dit programma afkeurt al wat nog aanleunt tegen denkbeelden van Lassalle. Overigens vervolgt hij zijn tegenpartij met de bijtendste kritiek. Hoonlachend beschimpt hij de gebreken onzer tegenwoordige samenleving. Bittere humorist, spot hij met de lijmerige lamlendigheid onzer grootheden. Zijn verontwaardiging kiest telkens feller uitdrukkingen, want de passie van den haat die hem drijft, is niet in de eerste plaats een haat tegen personen, maar een haat die opvlamt bij het vergelijken der bestaande werkelijkheid met den nieuwen maatschappelijken vorm die zal komen. Zijn socialisme resumeert zich dan ten-slotte in een doordringenden kreet naar sociaal recht. Niet voor-niet toch is hij Semiet. Men heeft den talmudischen opzet van zijn boek over het kapitaal in samenhang gebracht met de wereld der rabbijnen, waaruit hij stamde. Men kan echter hooger opklimmen en iets van den profeten-geest van het oude Israël, hoe dan ook verwrongen, in Marx terugvinden. Telkens hoort men bij hem een echo, een weêrklank van dreunende woorden als van den profeet Amos: ‘Laat geen gezang meer galmen, geen lier meer klinken, maar dat het recht opwelle als klaterend water en de rechtvaardigheid vloeie als een altijd stroomende rivier’. Met koperen klank wordt dit alles door hem voorgedragen; een verbazende eenzijdigheid kenmerkt zijn betoog; meer en meer toont hij zich den bitteren pessimist, maar de arbeiders letten niet op zijn hardheid, en voelen in hun gemoed dat zij hem moeten volgen.

Twee-malen gaf hij direct hun den koers aan.

Op het einde van het tijdvak van 1850 had hij met zijn vriend Engels voor hen het *Communistisch manifest* bewerkt. Even vóór het uitbreken der revolutie van het jaar 1848 had hij daarin voor hen een plan en kort handboek gereed gemaakt. Het behelsde een volledige instructie van hetgeen de arbeider weten moest, om zich in de bestaande maatschappij te kunnen oriënteeren, en voorts leverde het een aanwijzing aan de werklieden hoe alsdan in het leven te handelen. Hij gaf hun slechts ééne groote les: Sluit u aanéén: proletariërs van a l l e l a n d e n vereenigt u'. Vormt in en over alle landen één machtige klasse, organiseert u, verovert de politieke macht, doet uw dictatuur gelden, en werpt de heerschappij der midden-klasse met gezamenlijke kracht omvèr. - Sinds liet hij dat denkbeeld der aanéénsluiting van alle arbeiders in alle landen werken en gisten, en in 1864 trok hij de lijnen van een sterke organisatie, van waaruit al de arbeiders-massa's een vaste leiding zouden kunnen ontvangen. Het was de stichting van de zoogenaamde *Internationale*, een associatie opgericht met het doel, om een centraal-middel van verbinding en samenwerking tusschen de in de verschillende landen bestaande arbeiders-genootschappen te scheppen.

Het waren twee bij uitstek krachtige hefboomen, waarmede hij de emancipatie der arbeiders-krachten meende te kunnen bereiken. Doch Marx begreep, dat hij behalve die leger-inrichting, waarin hij de arbeiders plaatste, hun buitendien een parool moest geven, dat den toestand van den krijg dien zij moesten voeren in één woord weêrgaf. Toen de Fransche revolutie uitbrak, bezielde zij het volk door het op te roepen ter verdelging van het 'ancien régime'. Marx riep nú al de arbeiders op ter bekamping van de '*meerwaarde*'. Wat dat woord 'meerwaarde' beduidde, scheen zeer eenvoudig. Thompson had het reeds uitéengezet. Het geleek den arbeider het ei van Columbus. In den tegenwoordigen gang en loop der productie - zóó leerde Marx - wordt de arbeider genoodzaakt, dagelijks de volle verrichtings-vatbaarheid van zijn hem voor het loon afgekochte arbeids-kracht aan den patroon ter beschikking te geven, hoewel hij reeds in een korter of langer fragment van den dag geheel de waarde voortbrengt, die, naar den arbeids-tijd gemeten, het equivalent is van het hem toegekende loon. Gedurende de rest van den arbeids-dag schept hij derhalve een toeslag voor den kapitalist, een waarde-volume grooter dan door den patroon kon geëischt worden, een stuk waarde, waarvoor hij (arbeider) niet betaald wordt, de zoogenaamde 'meerwaarde'. Die meerwaarde treedt dus te voorschijn als een vermeerdering der massa van een normale waarde bezittende waren-hoeveelheid, niet als een inwendige waarde-verhooging van een gegeven waren-quantiteit. Even als het overige 'volume' van het product, wordt de meerwaarde, dit 'plus', door den kapitalist in geld omgezet en vormt dan zijn gerealiseerde kapitaal-winst. Dit alles is een feit in onze bestaande maatschappij. Let wel: het geschiedt bij de productie-zelve. Niet in de circulatie vormt zich de kapitaal-winst. Neen: daar zijn 't doodgewone

transacties van koop en verkoop die tegen elkander opwegen. Maar bij de productie wordt dadelijk den arbeider iets ontnomen. Dáár wordt de arbeider voor een deel van zijn werk niet betaald: dáár wordt hij dadelijk benadeeld. Zóó scheppen de arbeiders dàn het leeuwen-voordeel voor den patroon of kapitalist. De rijkdom van den kapitalist ontspringt uit onbetaalde arbeids-kracht. Dit leerstuk nu werd door de arbeiders aangehoord en onmiddellijk begrepen. Het was voor hen een openbaring. Het had daarbij 't eigenaardige, dat het, toen het doorzien werd, op slag en stoot de verhouding van patroon en arbeider bedierf. De arbeider ergerde zich bitterder. Op elk uur van den dag schrijnde nu een prikkelend gevoel van wrevel in de borst van den werkman: altijd, altijd door. ‘De patroon wordt rijk door ons’, - zóó heette het thans - ‘wij blijven de oude knecht; wij leveren hem een overgroot deel onbetaalden arbeid; wij werken voor hem gratis meerwaarde’. Niet tegen de bezitters, zooals vroeger de strijd-leuze was geweest, maar tegen de verkrijgers gold het parool van Marx. En dat parool brandde des te vlijmender.

Zulk een demonische logica pompte Marx den arbeiders in.

Het feit der meerwaarde was daarbij - in de opvatting van Marx - een uitvloeisel der voorbijgaande geschiedenis. Dit feit-zelf zou het particuliere eigendom, zooals het nu bestond, vervormen tot een gemeenschappelijk eigendom. Juist door dat feit verkeerde de tegenwoordige maatschappij in een fase van waggelende verzinking en verval: dreunende trilling van den nieuwen toestand die komen zou. De wetten der hedendaagsche economische maatschappij moesten worden verbroken. Hij, Marx, zou ze trachten te verbrijzelen. Peinzende aan zijn geweldig bestaan zien wij hem onder het beeld, dat Rembrandt schiep van den Mozes, die de tafelen der wet in stukken wil werpen. Het is de bekende schilderij van het jaar 1659 in de galerij te Berlijn. Boven het machtig en door zwaren baard omgeven hoofd, het toornig, ontzagwekkend woest aangezicht, houdt Mozes die tafelen omhoog, met beiden handen omhoog; vuur schiet uit zijn oogen; hij zal die steenen plinten, waarop de artikels zijn gegrift, (zie Exodus XXXII vers 19) te-pletter gooien..... In deze houding blijft in onze verbeelding ook Marx staan, slechts met dit onderscheid, dat de verontwaardiging van Mozes zich keert tegen het volk, en die van Marx tegen den inhoud der eigen tafelen van de wet.

II.

De periode van zijn leven vóór 1850 - die wij in ons vierde deel hebben beschreven - was voor Marx een lange voorbereiding van zijn door hem-zelf zich gestelde taak geweest. Hij had thans de reeks zijner gedachten vast geformuleerd. Wanneer wij op dit oogenblik, bij het begin der tweede helft van de negentiende eeuw, het samenstel zijner denkbeelden zouden wenschen weêr te geven, dan schijnt het ons dat wij niet mistasten, wanneer wij zijn eigenaardige sociale opvatting tot acht hoofdregelen terugbrengen.

Deze regelen komen wel bezien allen op hetzelfde neêr; onder een anderen vorm herhalen zij hetzelfde, doch zij doen telkens datgene wat Marx voorstelt van een anderen kant beschouwen. Gezamenlijk en in haar samenhang verklaren en ontvouwen die regelen de bewegings-lijn der wordende menschelijke samenleving, zooals Marx die zag; geven zij (van uit het standpunt van Marx) een kritisch inzicht in de voorwaarden, gang, en algemeene resultaten der werkelijke maatschappelijke ontwikkeling.

I. - Allereerst legt Marx aan alles ten grondslag het inzicht in *de geschiedkundige vervorming der maatschappij*. De menschelijke maatschappij vervormt zich naar zijn inzien telkens en voortdurend. De ééne fase komt na de andere. De antieke maatschappij met haar slavernij is voorbijgegaan. Ook de feodale inrichting der samenleving behoort tot het verleden. Sinds de zestiende eeuw is in aantocht de kapitalistische vorm, die thans haar hoogte-punt heeft bereikt. Wij zijn nu in dat tijdperk van het kapitalisme. Het kapitaal is hier in deze opvatting een maatschappelijke productie-verhouding, niet een zaak, maar een door zaken gevormde maatschappelijke verhouding tusschen personen. Deze kapitalistische vorm is even als de vroegere vormen slechts een voorbijgaande fase, en zal later vervangen worden door de bewuste op een vast plan rustende associatie van alle leden der maatschappij. Hoe stevig vast hij zich ook moge vertoonen, de kapitalistische vorm kan geen absolute vorm zijn, al was het alléén wegens de abnormale verhouding der arbeiders. Het groote euvel toch der kapitalistische productie-wijze ligt in haar wezen-zelf: namelijk dat het een productie is voor het kapitaal, niet voor de gansche maatschappij. De kapitalistische maatschappij is dan ook vol tegenstrijdigheden: haar wijze van voortbrenging berust op een vervreemding en ontneming van de productie-voorwaarden aan de producenten zelven; haar basis is het ontstaan en voortbestaan van een klasse van loon-arbeiders, die telkens onteigend worden van hun arbeids-voorwaarden[1)]. De kapitalistische maatschappij heeft tot levensgrondslag de armoede der groote massa; onderlinge concurrentie der proletariërs is voor het kapitalisme een noodzakelijkheid. Zeer zeker: het kapitaal als zoodanig heeft op zijn tijd zegenrijke werking gehad. Maar die goede werking was een vliedende voorbijgaande historische vorm. Uit den schoot der tijden geboren, is de kapitalistische vorm bestemd wederom door den stroom des tijds te worden medegevoerd. Zij die aan de macht van het kapitaal een absoluut karakter zouden willen geven, zouden handelen als lieden die hun leven wilden inrichten naar de voorschriften van de mode van één dag. Dit is de fout der klassieke economie en van Ricardo geweest. Hij heeft de categorieën zijner staat-huishoudkundige leer als onveranderlijk en met de natuur overeenkomend, niet als historische voorwaarden ontvouwd; hij heeft

1) Zie daarover de opmerkingen bij Marx, ‘Herr Vogt’, 1860, pag. 42 en 43.

ze in een toestand van rust, niet in een toestand van beweging voorgesteld. Maar men moet juist er zich van bewust worden dat de leiding, die de kapitalisten thans in de zaken der maatschappij op zich nemen, een overgangs-vorm is. Het is geen eeuwige wet, dat de arbeiders voor den kapitalist het surplus blijven produceeren, dat voorts de kapitalist van zijn kant onbetaalden arbeid uit hen pompt en dien in waren fixeert, den buit verkrijgt en dien met zijn bentgenooten deelt. Te voorzien is een algeheele wenteling en omkeer dezer tegenwoordige productie-wijze. Die latere vorm zal kunnen partij trekken van de overwinningen en tot-stand-brengingen der kapitalistische vormen, van haar zeer ontwikkelde productie, van haar massaal karakter van voortbrenging, - maar zij zal een productie-wijze van allen en voor het geheel der samenleving zijn. Voor allen zal worden gezorgd. De tegenwoordige kapitalistische productie-wijze daarentegen is onvereenigbaar met een goed vooruitziende en overleggende indeeling der productie. Telkens ontstaat dus nú een crisis. Hier wordt te veel voortgebracht, dáár te weinig. Is er daarentegen werkelijke maatschappelijke contrôle, dan kan er samenstemming komen tusschen den omvang van den maatschappelijken arbeids-tijd, aangewend op de voortbrenging van bepaalde artikelen, en den omvang der door deze artikelen te bevredigen maatschappelijke behoeften. De overgang van de kapitalistische productie-wijze in de productie-wijze van den geassociëerden arbeid, een overgang waarbij het crediet-stelsel misschien de hevel zal zijn, moge nog op zich doen wachten, vast en zeker komt die evolutie. Het historische proces, met zijn overgang van den éénen vorm in den anderen, gaat zijn gang, of de menschen er aan gelooven of niet. Zij die het niet erkennen zijn ziende blind.

2. - De tweede trek der richting van Marx ligt in wat hij noemt *de materialistische opvatting der geschiedenis*: de leer van den materieel-economischen grondslag der zich ontwikkelende menschheid. In zijn verdedigings-rede van 8 April 1849 vóór de jury te Keulen sprak hij dienaangaande zich uit. Trouwens reeds in 1844 in zijn opstel ‘Inleiding tot de kritiek van de Hegelsche rechtsfilosofie’, dat hij in de ‘Deutsch-Französische Jahrbücher’ plaatste, had hij den weg ingeslagen die tot deze levens-beschouwing leidde. Niet *wat* geproduceerd wordt, maar *hoe* geproduceerd wordt, bepaalde, volgens hem, het stadium van maatschappelijke ontwikkeling. Sinds had hij telkens waar 't pas gaf niet nadruk daarop gewezen. Later in zijn voorrede aan het boek: ‘Zur Kritik der politischen Oekonomie’, dat in 1859 verscheen, zou hij deze zijn denkwijze uitbreiden, afronden, en scherp formuleeren. Wij bezigen dus zooveel mogelijk zijn eigen woorden van dat jaar 1859. De gedachte die daarin is vervat, was de vrucht zijner ontworsteling aan Hegel: zijn eigen emancipatie uit Hegels scholastiek. - ‘In de maatschappelijke productie (zóó leerde Marx nú) treden de menschen in bepaalde noodzakelijke van hun wil onafhankelijke verhoudingen, productie-verhoudingen, die telkens beantwoorden

aan een bepaalde ontwikkelings-fase van hun materieele productieve krachten. De algeheelheid dezer productie-verhoudingen vormt den economischen bouw der maatschappij, de reëele basis, waarop zich een juridische en politieke boven-bouw verheft, en aan welke bepaalde maatschappelijke bewustzijns-vormen beantwoorden. De wijze van productie van het materieele leven bepaalt in 't algemeen het sociale, politieke en geestelijke levens-proces. Het is niet het bewustzijn der menschen dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijke zijn dat hun bewustzijn bepaalt. Op een zekeren trap van haar ontwikkeling geraken de materieele productieve krachten der maatschappij in tegenspraak en strijd met de voorhanden productie-verhoudingen, of - wat slechts een juridische uitdrukking daarvoor is - met de eigendoms-verhoudingen, binnen welke zij zich tot nog toe hebben bewogen. Dan worden die productieve krachten in plaats van ontwikkelings-vormen belemmerende banden en kluisters. Een tijdperk van sociale revolutie treedt dan in. Met de verandering van den economischen grondslag wentelt zich nu de gansche ontzaggelijke boven-bouw langzamer of sneller om. Bij de beschouwing van dergelijke wentelingen moet men steeds onderscheiden tusschen de materieele, natuur-wetenschappelijk zuiver te constateeren, wenteling in de economische productie-voorwaarden en de juridische, politieke, godsdienstige, artistieke of filosofische, in één woord ideologische vormen, waarin zich de menschen van dat conflict bewust worden en het uitwerken. Evenmin als men dat wat een individu is, beoordeelt naar hetgeen hij zich-zelf dunkt, evenmin kan men zulk een omwentelings-periode uit haar eigen bewustzijn beoordeelen, maar moet men veeleer dat bewustzijn uit de tegenstrijdigheden van het materieele leven, uit het voorhanden conflict tusschen maatschappelijke productieve krachten en productie-verhoudingen, verklaren. Een maatschappelijke formatie gaat nooit te-gronde, vóórdat alle productieve krachten ontwikkeld zijn, voor welke die formatie de vatbaarheid in zich sloot, en nieuwe hoogere productie-verhoudingen treden nooit op de plaats, eer dat de materieele bestaans-verhoudingen daartoe in den schoot der oude maatschappij-zelve zijn uitgebroeid en gekweekt. Daarom stelt zich de menschheid altijd slechts juist zulk een taak als zij werkelijk volvoeren kan, want bij nauwkeurige beschouwing zal het steeds blijken, dat de taak-zelve slechts ontspringt dáár, waar de materieele voorwaarden voor haar volvoering reeds voorhanden of minstens in wording waren. In groote omtrekken en lijnen kunnen aziatische, antieke, feodale en modern-burgerlijke productie-wijzen als progressieve tijdperken der economische maatschappij-formatie aangeduid worden. De burgerlijke productie-verhoudingen zijn de laatste antagonistische vorm van het maatschappelijk productie-proces, antagonistisch niet in den zin van individueel antagonisme, maar van een uit de maatschappelijke levens-voorwaarden der individuen ontgroeiend antagonisme. De in den schoot der burgerlijke maatschappij zich ontwikkelende productieve krachten scheppen echter te-gelijkertijd de materieele voorwaarden tot oplossing van dat antagonisme.

Met deze formatie der maatschappij eindigt derhalve de vóórgeschiedenis[1)] der menschelijke maatschappij'.

Men ziet, werwaarts deze opvatting leidde. Vierkant zich plaatsende tegen het idealisme of liever tegen de ideologie van Hegel, leerde Marx, dat de materieele levens-verhoudingen telkens de instellingen der samenleving bepaalden. Alle zoogenaamde geestelijke opvattingen zijn slechts een weêrschijn van het alledaagsch dagwerk. Onze ideeën zijn niet anders dan de in ons hoofd weêrspiegelde werkelijkheid. Religieuse beelden zijn slechts 'verhimmelte Formen' der werkelijk bestaande levens-verhoudingen. Godsdienst, kunst, wetenschap en zedenleer, al die onstoffelijke dingen zijn weêrspiegelingen van economische feiten. Elke zedelijke overtuiging, elke ontwikkeling van het rechts-gevoel houdt noodwendig rekening met den grondslag van een materieel vooruitgekomen maatschappelijke orde. Het maatschappelijk zijn bepaalt het bewustzijn. De organische vormen van het economisch leven, die de menschen te aanvaarden hebben, bepalen den ontwikkelings-trap der menschen. In plaats dat de dingen door de personen beheerscht worden, beheerschen de dingen de personen. De mensch wordt van subject tot object der geschiedenis. Wie meent voort te schuiven wordt zelf voortgeschoven. Niet ieder mensch in 't bijzonder, maar de menschen in 't algemeen zijn juist zóó verstandig en zedelijk als de materieele omstandigheden hen veroorloven te wezen. Wat wij politieke en staatkundige ontwikkeling noemen is niet anders dan de consequentie der economische structuur der maatschappij. Wetten zijn slechts gevolgen en zichtbare teekenen van zekere economische realiteiten. Daar elke productie-wijze haar historische transitoire noodwendigheid heeft, zijn geregeld ook in de maatschappij oorzaken werkzaam, die dàn weder de goede verstandhouding harer leden verstoren. Het komt er dus telkens op aan, de evolutiën in de productie-verhoudingen te zien, te bepalen en te ontleden. Deze economische verhoudingen determineeren geheel het leven der maatschappij en de drijfveêren der menschelijke ontwikkeling. Wij moeten dus altijd opzoeken en als het ware opzetten den onderbouw en bovenbouw der maatschappij. Niet de wetten, evenmin als de ideeën en moreele begrippen, beheerschen de wereld, doch de ontwikkeling der productie-wijze geeft aan, welke wetten noodig en mogelijk zijn. De economische groei beslist over den inhoud der politieke instellingen. Deze zijn noodig om de veranderingen in de voortbrenging vast te leggen en de uitwerking te verzekeren. De mensch is vastgeworteld aan de realiteit der materieele dingen.

3. - In de derde plaats toonde Marx aan, dat alles in de maatschappij zich tot nu toe door strijd heeft ontwikkeld. De doorloopende trek, de roode draad, die door den vervormings-gang der maatschappij heênloopt, is, volgens hem, de zoogenaamde

1) Over de beteekenis van dat begrip 'vóórgeschiedenis' in den zin van Marx wordt verschillend geoordeeld. Zie de omschrijving van Jean Jaurès in de 'Histoire socialiste', deel I, 1900, pag. 8.

klassenstrijd. Ook dit gegeven was naar zijn inzien niet anders dan de vrucht van waarnemingen. Verwerpende elke aprioristische stelling, meende Marx daartegenover slechts te plaatsen het nauwlettend observeeren van den gang der werkelijke maatschappelijke beweging; formuleerde hij slechts het feit van verschillende elkander opvolgende en uit elkander voortkomende maatschappelijke bouworden: de reeks der zoogenaamde sociale formaties. De overgang van den éénen vorm in den anderen geschiedde nu wel als door een onbedwingbare macht, maar telkens naar aanleiding van stoornissen in de productie-verhoudingen. De revoluties in die productie-verhoudingen van een tijdvak revolutionneeren dan de hersenen der menschen-zelven. Er ontstond kamp, straks scheiding in de oude maatschappij. Wij-zelven bevinden ons thans te-midden van zulk een uit elkander vallende periode. Dwaas is het, tegenover de aan elkander stootende en elkander verbrijzelende feiten, van een idylle van samenwerking der verschillende klassen te willen spreken. Neen, het loon-stelsel, dat vervangen moet worden door een anderen historischen vorm, kan niet door zoetsappige redeneeringen worden verbloemd of vervluchtigd. De socialisten van het tijdvak van 1830-1850 mochten nog meenen, dat de tegenwoordige maatschappelijke orde zou kunnen verbeteren, wanneer de verdeeling van het maatschappelijk inkomen slechts werd gewijzigd. Zij maakten zich enkel illusiën en joegen utopiën na. De geheele thans bestaande productie-wijze moet veranderd worden, niet omdat het ‘beter’ is, maar omdat die productie-wijze in zich zelve een revolutie ondergaat, die 't ijdel is te weêrstaan, die het heilzaam is te bespoedigen. Daarom moeten zij die gelijk-gezind zijn zich vast vereenigen. Of liever zij zijn van-zelf reeds vereenigd. Van ‘standen’, zooals de historie vroeger kende, is geen sprake meer. Het zijn klassen, die tegen elkander overstaan en elkaâr bestrijden. Een klassen-strijd tusschen burgerij en proletariaat doordringt thans de gansche maatschappij. Overal is het een strijd van belangen. Onbewust volgt de gezeten burgerij slechts de denkbeelden van haar eigen klasse. Zij past klasse-politiek en klasse-justitie toe. Haar wetenschap is een klasse-wetenschap geworden, een apologie der kapitalisten-belangen. Die economische wetenschap is echter onmachtig, al laat thans elke Staat haar op zijn hoogescholen door bezoldigde hoogleeraren onderwijzen. De klassen-strijd heeft de doods-klok over die voordrachten geluid. Het zijn holle klanken geworden. Want de kern van het vraagstuk zit juist in dien strijd der belangen die tegen elkander botsen. De éénige wetenschap is thans slechts aan te wijzen waarom men kampt. Toen Marx in 1843 zijn in de ‘Deutsch-Französische Jahrbücher’ afgedrukte brieven aan Ruge schreef, wees hij dit reeds - hij was toen 25 jaren oud - scherp aan. Wij lezen dáár (zie pag. 39) deze merkwaardige woorden: ‘Wij treden niet doctrinair vóór de wereld met een nieuw beginsel, zeggende: hier is de waarheid, kniel nu neder. Neen, wij ontvouwen aan de wereld uit de beginselen der wereld nieuwe beginselen. Wij zeggen niet aan de wereld: staak uw strijd, het is onzin, wij zullen u het

ware parool van den strijd toeschreeuwen. Neen, wij toonen slechts aan de wereld, *waarom zij eigenlijk kampt*, en dat bewustzijn is een zaak, die zij zich toeëigenen moet, al wil zij niet'. Welnu: het gansche latere betoog van alle geschriften van Marx draait om die spil. Zijn uitgangs-punt en zijn slotsom is de klassen-strijd onzer dagen. Wat achter de drijfkrachten der bewegingen in de maatschappij staat, die leidt en keert, dat zijn de economische verhoudingen, welke de klassen en den klassen-strijd doen geboren worden. In werkelijkheid is het een zeer materieele klasse-vraag die de lieden telkens beweegt, terwijl zij denken en voorgeven voor ideëele zaken te strijden. Zij heeten te kampen voor troon en altaar, en strijden over de grond-rente hunner groep. Zij hebben op de lippen leuzen van vrijheid van het individu, vrijheid van arbeid, en strijden om de ondernemers-premie van hun eigen bent[1)]. Bij elke klasse zijn twee elementen te onderscheiden: 1°. de gemeenschappelijkheid van maatschappelijke (economische) levensvoorwaarden; 2°. het *bewustzijn* van die gemeenschap van belangen met allen die onder gelijke economische levensvoorwaarden verkeeren, en van de tegenstrijdigheid tusschen de belangen der eigen klasse en die der tegen haar overstaande. De strijd wordt telkens heftiger. In de opéénvolging der momenten van dien strijd is bijna een logische reeks waar te nemen. Elke heerschende klasse, als zij boven kwam, stootte de inrichtingen en wetten der vorige klasse omvèr. Telkens werden dan de instellingen iets verbreed en verwijd. Thans zal evenzeer het proletariaat de klasse der burgerij omvèrstooten. Dat proletariaat zal geleidelijk al het kapitaal aan de 'bourgeoisie' onttrekken, en alle voortbrengings-werktuigen in handen van de gemeenschap centraliseeren. Als heerschende klasse zal het proletariaat dan in haar dictatuur de oude productie-verhoudingen te-niet doen, en met dezer verdelging het bestaan van de klassen-tegenstellingen vernietigen. Het zal de klassen-zelven en daarmede zijn eigen heerschappij als klasse opheffen. Is éénmaal de arbeid geëmancipeerd, dan wordt ieder mensch een arbeider, en productieve arbeid houdt op een klasse-eigenschap te wezen. Tot zulk een inzicht in den loop der geschiedenis, moet de menschheid zich verheffen. Dat is wetenschap. Zóó alléén begrijpt men de ontwikkeling. Het geldt niet het uitdenken van een absoluut volkomen maatschappij - dit alles is utopie - maar het erkennen van het naderen der toekomst, en het overlaten der gebeurtenissen en inrichtingen aan die toekomst.

4. - Wat bij dien klassen-strijd nu als van-zelf treft, is het feit, dat *elke historische fase van een maatschappij bezig is aan haar eigen ondergang te werken*. Marx komt hier telkens en telkens op terug. Dit is, volgens hem, de immanente ontwikkelings-wet ook der kapitalistische maatschappelijke orde. In dezelfde verhoudingen, waaronder thans de rijkdom wordt voortgebracht,

1) Zie de fraaie ontwikkeling bij Marx, 'Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte', 2de Editie, 1869, pag. 26-29.

wordt ook de ellende geproduceerd. Volgens hem is het tegenwoordige kapitalisme bezig zich-zelf te revolutionneeren en te ondermijnen: in de bezittende klasse door het scheppen van een productie van zulke groote afmetingen, dat zij enkel door het tegenovergestelde van het kapitalistisch particulier initiatief (namelijk door monopolies, kartellen of trusts) kan worden beheerd; in het proletariaat, door de constitueering-zelve van deze klasse, die steeds talrijker in cijfer en gewicht, en steeds eensgezinder in belang wordt. In het communistisch manifest hadden Marx en Engels dit laatste op de volgende wijze uitgedrukt: ‘De ontwikkeling der industrie, welker drager de stand der “bourgeois” is, zet, in de plaats van het door de concurrentie bewerkte isolement der arbeiders, hun revolutionnaire vereeniging door de associatie. Met den voortgang der groote industrie wordt dus van onder de voeten der “bourgeoisie” de grondslag weggetrokken, waarop zij produceert en de producten zich toeëigent. Zij produceert vóór alles haar eigen dood-gravers. Haar ondergang en de zegepraal van het proletariaat zijn beide even onvermijdelijk’. Die ondermijning van het kapitalisme is de ware revolutie onzer dagen, een revolutie dus die hemelsbreed verschilt van het straat-rumoer, waarmede men tot nu revolutiën veréénzelvigt. Neen, alles komt hier neêr op een wenteling en omkeer van de productie-wijze. Het betreft hier de werking van immanente wetten, die de economische evolutie van het kapitalistisch stelsel naar en tot het socialistisch stelsel voortbewegen. De kapitalistische productie is tot een hoogte gekomen, dat zij deels haar voortbrengende krachten niet meer kan beheerschen, deels telkens op haar eigen grenzen, eindpalen en slagboomen stoot. Hier stuit zij op de grond-rente. Dáár doet zij de ondervinding op, dat vrije tijd voor ééne klasse slechts verworven wordt door vervorming van den *totalen* levenstijd der massa's in arbeids-tijd. Elders ziet zij geen anderen uitweg dan de verbrokkelde productie-middelen-zelven in groote groepen en monopolies te concentreeren. Ginds bemerkt zij, dat zoovele takken van voortbrenging eigenlijk reeds aan het particulier initiatief zijn ontgroeid. Dan weder moet zij voor zich-zelf constateeren, dat altijd - wat zij ook doet - de kapitaal-winst schijnt te dalen. Dikwijls schijnt haar de moed te ontzinken. Als door ouderdom aangegrepen, gevoelt zij zich zwak en mist zij den durvenden moed van weleer. Zij is niet geheel zeker meer van zich-zelf. In het gemoed van het kapitalisme is er onrust, een onrust die reeds door Ricardo werd gevoeld. Al recruteert zich de kapitalistische klasse ook nog zoo knap en nog zoo behendig, al volgt zij de beide lijnen: samentrekking der bedrijven en opéénhooping der vermogens, 't blijft een onaangename gewetens-knaging, dat, als eerste gevolg en voorwaarde van bestaan der eigen klasse, de armoede der massa zich handhaaft en zich uitbreidt. De verarming (de ‘Verelendung’), zooals men het later zal noemen,[1)] der arbeiders - hetzij dan in absoluten, hetzij in relatieven zin - is een feit.

1) Zie ‘Sociaal Weekblad’, 1901, pag. 577.

Langzaam schijnt overal de midden-stand te verdwijnen. Het kleinbedrijf gaat onder. Er schijnt een maatschappij zich te vestigen die van overvloed omkomt en van armoede vergaat. Andere socialisten vóór Marx hebben op zulke verschijnselen vroeger ook dikwijls de aandacht gevestigd. Nieuw is het echter, dat Marx de vraag, of de verwerkelijking van een socialistisch stelsel mogelijk is, bijna als een overbodige vraag beschouwt. Het essentieele is voor Marx slechts dit, dat de tegenwoordige maatschappij aan haar eigen ondergang arbeidt. Het gebeurt, wijl het moet. De catastrofe der inéénstorting is onvermijdelijk. De heerschende klasse werkt zelve mede om straks voor de thans nog onderdrukte klasse te bukken. De kapitalisten hebben de arbeiders van hun productie-middelen beroofd, doch zullen nu op hun beurt al het op die wijze verworvene moeten afstaan. De onteigenaars zullen worden onteigend. Maar ook vooral door eigen toedoen. Overal zullen de individueele ondernemingen worden gedepossedeerd; zij het dan ook, dat zij eerst onder het onvolmaakte dictatoriale bestuur van den Staat zullen komen, vóórdat het eind-doel der socialisatie volledig wordt bereikt. Trouwens - dus redeneert Marx - als men een oogenblik wil acht geven, dan ziet men, hoe het kapitalistisch stelsel thans reeds zóó forsch is aangezet en opgestookt, dat het op 't punt staat uit eigen voegen te barsten. Het geheel is er bijna op berekend om de arbeiders tot verzet te prikkelen. Let slechts op deze feiten. Het loon, dat de arbeider verkrijgt, wordt door hem uitgegeven om zijn arbeids-kracht te behouden, dus om voor den kapitalist het werktuig te bewaren, waardoor deze alleen kapitalist kan blijven. De productieve arbeider verkoopt zijn eigen arbeids-kracht als koopwaar aan den kapitalist, in wiens handen die kracht dan louter als element van zijn productief kapitaal dienst doet. Die koop en verkoop is de basis der kapitalistische productie-wijze. Dit is de inleidende handeling van het geheele samenstel. Het is de preliminaire stap, die de arbeids-kracht van den arbeider als koopwaar brengt te-midden der productie-middelen, het eigendom van den niet-arbeider. Schijnbaar wordt de positie van den laatste daardoor zoo sterk mogelijk. De productie-voorwaarden zijn aldus aan den producent-arbeider ontnomen. De nietbezittende massa is nu voor haar levens-onderhoud in volstrekte afhankelijkheid vervallen van de klasse der kapitaal-bezitters. De kapitalist roemt in dit economisch proces: hij ziet niet in, dat uit de zich ontbindende tegenwoordige maatschappij reeds opgroeit een andere, een nieuwe maatschappij. Zijn positie schijnt hem een overwinning der beschaving, doch het is, volgens Marx, een Pyrrhus-overwinning, die noodwendig hem tot nederlaag en val zal leiden.

5. - Als vijfde hoofdtrek der leer van Marx wijzen wij op zijn opvatting, dat de theorie der maatschappelijke productie, volgens, hem, altijd wijst naar bestiering en *organisatie*. Juist dit ééne verwijt hij bovenal aan de fase van het kapitalisme, dat het in de

productie alles van het toeval laat afhangen. Neen, er moest bij die productie een vaste contrôle uitgeoefend worden. De productie mocht niet langer regelloos zijn. Het socialisme, zoo als Marx het verstond, was de beweegkracht tot een transformatie der maatschappij. Iets zeer ordelijks moest daaruit geboren worden. In de verste verte mocht de beweging, door Marx bedoeld, niet opgevat worden als een uitbarsting en wraakneming van armoede of ellende. Integendeel, bij de langzame vaste wenteling der maatschappelijke productie, moesten de zich opheffende arbeiders begrijpen, dat zij bewuste dragers waren van een nieuwe economische orde. Het kapitalisme was - men moest dit wèl bedenken - een onvermijdelijke fase geweest in den ontwikkelings-gang van het maatschappelijk leven. Doch het moest worden vervangen door een breeder en ruimer regime. Aan een herstellen van de fouten van het kapitalisme was onder dat regime niet te denken. Binnen de lijnen en het gareel van het kapitalisme kon niets essentieel vervormd worden. De wetten der waren-producten lieten zich - dit was het wat Lassalle niet scherp genoeg inzag - niet opheffen op het eigen terrein der tegenwoordige waren-productie. Een nieuwe orde van productie moest daarentegen oprijzen. Tot nu toe had het individualisme alles bewerkt en alles doordrongen; voortaan moest het gemeenschaps-gevoel alles beheerschen. De concurrentie moest wijken voor de associatie. En die associatie moest een leiding eerbiedigen. Thans vernielde onder onze oogen de ééne tak van productie den anderen, en telkens waren de arbeiders-zelven het kind der rekening. Het begrip vrijheid van arbeid was gebleken een vrijheid alleen voor het kapitaal te zijn. Die huichelarij moest ophouden. Doch zulk een maatschappelijke transformatie, zulk een vervorming van het maatschappelijk weefsel, onderstelde een vaste ordenende hand, die de nieuwe toestanden effende en in stand hield. Want de omkeer zou groot zijn. Inderdaad gold thans onder het tijdvak van het kapitalisme een maatschappelijke formatie, waarin het productie-proces den mensch, en de mensch nog niet het productie-proces de baas was. Zooals in den godsdienst de mensch (volgens de formule der Jong-Hegelianen) door het fabrikaat van zijn eigen hoofd werd geregeerd, aldus werd in de kapitalistische productie de mensch door het fabrikaat van zijn hand beheerscht. Er was onder het kapitalisme een economisch stelsel in het leven getreden, dat zijn eigen voortbrengende krachten niet meer kon besturen. Opdat in de nieuwe orde van zaken alles regelmatig kon loopen, in een nieuwe maatschappij, die opgebouwd werd door de zich vrijmakende productieve krachten, moest die geheele maatschappij in een stevige organisatie en centralisatie worden geplaatst. Autoriteit moest vrijwillig worden geerbiedigd. Er moest een vaste contrôle zijn van alle geassocieerden. De gemeenschap-zelve moest de productie leiden. Er moest zijn vaste concentreering der productie-middelen. Tegen den stevig dwingenden arm van die gemeenschap moest men niet opzien. Slechts het doel moest men in 't oog houden, te weten: dat het slaafsch *moeten* der arbeiders

verandert in een onafhankelijk *willen*. - Door dit zoo kras op den vóórgrond stellen van het denkbeeld der organisatie, verklaarde Marx zich eensdeels tegen het individualisme van de economische school, maar anderdeels tegen het begrip a n a r c h i e , dat door een deel van het socialisme - men denke aan Proudhon - werd gepredikt. Heftig werd die richting door Marx bestreden. Hier school voor hem juist de klip waarop het socialisme kon stranden. Het zou dan worden ‘destructie’ in plaats van ‘constructie’. De vrije willekeur was juist de gevaarlijke bondgenoot voor het socialisme, die tot allerlei onnoodig geweld verleidde. De vrijgemaakte proletariërs zouden dan allereerst toegeven aan wraak; en toch, de maatschappij mag niet in de eerste plaats aan wraak maar aan redding denken. Voorts zou het beginsel van het economisch tijdvak vali het kapitalisme dan slechts verplaatst en niet vernietigd worden. Ook de theorie van het anarchisme nam als uitgangs-punt aan de souvereiniteit van het individu. Overal moest dus die kiem van het anarchisme bestreden worden. Juist tegen de anarchie der productie, in elken vorm waar die zich vertoonde, gold de kamp. De economische anarchie in de productie had de regelloosheid in het verteren van arbeids-kracht veroorzaakt, had de matelooze verspilling der maatschappelijke voortbrengings-middelen bewerkt. Liet men de maatschappij over aan de anarchie, nadat alle slaafsche verhoudingen waren vrijgemaakt, dan zou toch weder zeer spoedig een toestand komen, waarin alleen de economisch machtigen de baas zouden zijn. Juist de economisch anarchistische elementen hadden het kapitalisme vervormd tot een uitzuigings-systeem in 't groot; tot een stelsel waarbij het den fabrikanten goed ging wanneer de arbeiders verhongerden; tot een toestand, waarin ellende en armoede voor huis-verhuurders en huisjes-melkers een milder bron van rijkdom waren, dan de mijnen van Potosi weleer voor Spanje. Men moest toezien, dat niet onder een anderen vorm nogmaals een roof-stelsel zich kon openbaren, ditmaal weder opgericht door den in volledige vrijheid zich openbarenden wil of willekeur van het individu, geholpen door den ouden regel: ‘de gelegenheid maakt den dief’. Daarvoor moest de gemeenschap de wet stellen. Gemeenschap was echter niet volkomen te veréénzelvigen met wat wij ‘Staat’ noemen. Marx heeft nooit toegegeven aan den drang om het Staats-begrip boven alles te stellen. Dit werd door Lassalle gedaan. Zeker: Marx predikte in zijn communistisch manifest, dat de arbeiders als naastbijliggend doel zich moesten stellen de verovering der politieke macht; de Staat was het machts-instrument der heerschende klasse; dat instrument moest men dus haar ontwringen, maar die gecentraliseerde nationale Staats-macht-zelve was een overblijfsel uit het verleden, was de kapitalistische Staat. De regeering der arbeiders-klasse moest, wanneer zij zich had kunnen vestigen, daarentegen leiden tot een algemeene internationale associatie, waarin de vrije ontwikkeling van een ieder de voorwaarde voor de vrije ontwikkeling van allen zou zijn.

6. - Omdat de richting van Marx altijd een vaste organisatie onderstelt, die in de plaats van onzen hedendaagschen kapitalistischen toestand moet komen, is het begrip van het woord *revolutie*, dat Marx aanduidt als middel om tot de nieuwe fase onzer samenleving te brengen, eenigszins eigenaardig. Eigenlijk wordt het woord revolutie in tweeledigen zin door Marx opgevat. Allereerst beteekent het de algeheele wenteling en omkeer, die de maatschappelijke productie-wijze in den loop der geschiedenis ondergaat. In de tweede plaats verstaat Marx daaronder het samenstel van middelen en maatregelen, waardoor, op een gegeven tijdstip, menschen de economische evolutie van het kapitalistisch stelsel in het socialistisch stelsel bevorderen en verhaasten. Want al gelooft Marx vast aan het tot stand komen der socialistische orde, hij wenscht niet dat de onderdrukte massa's stil, met de armen over elkander gevouwen, ter-neder zitten. In het communistisch manifest had hij aan het slot uitdrukkelijk verklaard, dat het de plicht was der socialisten om elke revolutionnaire beweging tegen de bestaande maatschappelijke en politieke toestanden te ondersteunen. Hij erkende, dat de overgang van den éénen toestand tot den anderen als het ware sprongsgewijze, met schok en niet geleidelijk, zou geschieden. Ook erkende hij de waarheid der stelling die hij later[1)] aldus formuleerde: ‘het geweld is de *accoucheur* (de verloskundige) voor elke oude maatschappij, die van een nieuwe zwanger gaat’. Maar toch waarschuwt Marx steeds tegen ruwe daden in het wilde. Hij verlangt ook bij dat ingrijpen der menschen een vast plan, dat dan in alle onderdeelen moest opgevolgd worden. Hij kant zich zoo sterk mogelijk tegen een dol en woest ter-neder werpen van de bestaande maatschappelijke toestanden, tegen straatrumoer. Revolutie is allereerst de bewuste en algemeene tegenstelling van belangen, begrippen en gevoelens tusschen proletariërs en ‘bourgeoisie’. Revolutie is als een natuurverschijnsel, dat langzaam, onmerkbaar haast, noodwendig, immanent, niet op commando, niet op plotseling bevel van hooger hand, niet door enkele individuen voorbereid, maar als een onverzettelijke natuurwerking, voortkomend uit de krachten die aan allen gemeen zijn, geschiedt. Het volgt een organisch groei-proces: de vroegere vormen moeten uitgeleefd zijn, voordat de socialistische productie-wijze in 't leven treedt. Revolutie is dus, volgens hem, een zaak van tijd. In de jaren, die wij nu beleven, heeft die revolutie een begin van organisatie, maar zal zij haar eind-taak niet bereiken. Men moet zich niet vleien met een kort-ademige revolutie. Het tegenwoordig geslacht gelijkt den Joden, die Mozes door de woestijn voerde[2)]. Het heeft niet slechts een nieuwe wereld te veroveren, het moet ondergaan, om den menschen plaats te ruimen, die een nieuwe wereld gewassen zijn. Marx had dus bij alles vooral op het oog

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, erster Band, vierte Auflage, 1890 pg. 716.
2) Zie Marx, ‘Die Klassenkämpfe in Frankreich’. Editie 1895, pg. 85.

den langzamen omkeer in de diepere grondslagen van de maatschappij en de daaruit volgende revolutie in de wereld der gevoelens, der gedachten en der wils-uitingen. Niet alleen de verhoudingen in de maatschappij, maar ook de menschen-zelven en in de eerste plaats de arbeiders moesten geheel veranderen. Het ‘herziet u-zelven’ is een les die Marx den arbeiders telkens toeroept. Hij vleide zijn volgelingen niet, integendeel, hij wees hun telkens op de nog steeds onontwikkelde gestalte van het tegenwoordig proletariaat. Waarlijk mocht het enkel woord: ‘proletariaat’ niet als een heilig *parool* worden aangeroepen! Die dàt doen, stellen, volgens Marx, in plaats van de revolutionnaire ontwikkeling, slechts de frase der revolutie[1)]. Wie, volgens Marx, het wezen der revolutie begrepen, zouden zich wel hoeden om werkelijk doen te verwarren met een onder kroeg-lawaai, schijnsamenzwering en leêgen vormen-dienst verbloemd lanterfanten en luieren. Zij die den ernst van de ontwikkeling en den strijd der maatschappij waarlijk verstonden, zouden met zekere minachting zich afwenden van de in tooneel-mantels gehulde samenzweerders, wier oogmerk het slechts was, om aan den buit der demagogie deel te nemen en door de democratische markt-schreeuwers toegejuicht te worden. Integendeel. De revolutie was een ernstige zaak, een zaak van langen adem. Zij rustte op een historische wet van vooruitgang. Geen instellingen uit het verleden mochten dus worden opgerakeld. De dooden moesten hun dooden begraven. Met het bijgeloof van het verleden moest volledig worden gebroken. De arbeiders van het heden hadden niets te doen met de gilden van vroeger. Zij moesten alle half-Midden-eeuwsche instellingen laten wegzinken, al schenen zulke instellingen hun thans eenig soelaas te geven. Zelfs de vernietiging van het min of meer zelfstandig handwerk tegenover de groote industrie moest door de arbeiders als een stap in voorwaartsche richting worden begrepen. In de resultaten en productie der groote industrie moesten de arbeiders de door de geschiedenis-zelve voortgebrachte en dagelijks zich nieuw herhalende-reëele voorwaarden der proletarische revolutie erkennen en leeren begrijpen. Het uur van ingrijpen in de groote revolutionnaire beweging zou den arbeiders van-zelf door de historie en de gebeurtenissen worden aangegeven. Wanneer een krisis in de productie van de kapitalistische maatschappij zich openbaarde, was het oogenblik dáár. Bij een algemeene prosperiteit - wanneer de productieve krachten der burgerlijke maatschappij zich zoo weelderig ontwikkelden, als dit binnen den kring der burgerlijke verhoudingen in 't algemeen mogelijk was - kon van een werkelijk ingrijpen in de revolutie geen sprake zijn. Zulk een revolutionnair optreden was slechts mogelijk in de perioden, waarin de beide factoren - de moderne productieve krachten en de burgerlijke productie-vormen - met elkander in strijd geraakten.

1) Zie de woorden uit de toespraak van 15 September 1850. Uit de ‘Enthüllungen über den Kommunisten-Prozesz zu Köln Von Karl Marx’, Editie 1885, pg. 20/21.

Dàn echter werd een revolutie een daad, een factor van beteekenis. Revoluties zijn dan de locomotieven der geschiedenis. Slechts lette men op deze eigenaardigheid. Burgerlijke revoluties, dat wil zeggen revoluties, zooals de geschiedenis van de achttiende eeuw ze gekend heeft, loopen snel van succes tot succes: zij zijn rijk in dramatische effecten, maar hebben een kort leven: spoedig hebben zij haar hoogte-punt bereikt, en een lang wee-gevoel, als na het eindigen van een joelend feest, kwelt de maatschappij, voordat zij de resultaten van haar 'Drang- und Sturmperiode' nuchter zich kan toeëigenen. De socialisten daarentegen zijn revolutionnair, niet wegens het gewelddadige van hun maatregelen, maar wegens hun opvatting van den groei der productie-wijze, te weten: dat die groei andere eigendoms- en voortbrengingsvormen tegenovergesteld aan de thans heerschende, zal moeten voortbrengen; - zij zijn revolutionnair wegens hun streven om de klasse, die het nieuwe stelsel zal moeten uitvoeren, daarvoor te organiseeren, rijp te maken. Proletarische revoluties kritiseeren bestendig zich-zelven, interrumpeeren zich in haaf eigen loop, komen terug op het schijnbaar volbrachte, om het weêr van meet-af-aan te beginnen, hoonen gruwzaam grondig de halfheid, zwakte en jammerlijkheid van haar eigen eerste pogingen, schijnen haar tegenstander slechts neder te vellen, opdat hij uit de beroering en aanraking der aarde nieuwe krachten opzuigt om in reuzen-gestalte zich tegenover haar op te richten, schrikken telkens terug voor het vage angstwekkende van haar eigen doel-einden, - totdat ten slotte de situatie dáár is, die elke zwenking onmogelijk maakt, en de feiten-zelven de proletarische revolutie roepen[1)].

7. - Opmerkelijk wordt bij dit alles de opvatting van het leerstuk van den *eigendom*. Het communistisch manifest noemt het de 'grondvraag' der maatschappelijke bewegingen. In 't algemeen berusten de stellingen van het socialisme, volgens Marx, nooit op ideeën of beginselen, die door dezen of genen wereld-hervormer zouden zijn ontdekt. Neen, zij zijn slechts de algemeene uitdrukking van de feitelijke verhoudingen eener onder de oogen der menschen voortgaande historische maatschappelijke beweging. Alle eigendomsverhoudingen waren en zijn dus steeds aan een bestendige wisseling, een altijd-durende verandering onderworpen. De Fransche revolutie van 1789 schafte het feodale eigendom af ten-gunste van het burgerlijke. Wat het socialisme kenteekent is niet de afschaffing van den eigendom in 't algemeen, maar de afschaffing van het burgerlijk eigendom, zoo als de kapitalistische maatschappij dat voor-zich heeft ingericht. De socialistische revolutie zal dus bestaan in een radicaal breken met de overgeleverde burgerlijke eigendoms-verhoudingen. De arbeiders-klasse zal haar politieke heerschappij, wanneer zij die veroverd heeft, daartoe aanwenden, om der 'bourgeoisie' al het kapitaal te ontrukken, alle productie-

1) Zie Marx, 'Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte', Editie 1895, pag. 4/5.

instrumenten in de handen van de een tijd-lang als heerschende klasse georganiseerde arbeiders-klasse te centraliseeren, en de massa der productie-krachten zoo snel mogelijk dan te vermeerderen. Allerlei maatregelen van overgang worden daarvoor in het communistisch manifest (zie het vierde deel der 'Socialisten', pag. 422) opgenoemd. Hoofdzaak en hoofddoel is echter 'de toe-eigening der productie-middelen aan de maatschappij-zelve'[1]. De productie-middelen moeten niet meer onderworpen zijn aan het kapitaal, maar aan de geassocieerde arbeidende menschen: dat is aan de gansche maatschappij. Het klasse-eigendom moet vervallen. Voor-altijd moet worden belet, dat de arbeid der velen wordt vervormd tot den rijkdom der weinigen. Juist dàn kan het eigendom tot een waarheid worden, wanneer de productie-middelen (grond en kapitaal), thans middelen van onderdrukking door het kapitaal, louter werktuigen worden van den vrijen en geassocieerden arbeid[2]. Dit alles moest breed opgevat worden, en breed worden voorgesteld. Het bedoelde niet, dat naast een individueel eigendom er plaats kon zijn voor een gezamenlijk eigendom. Zulke fragmenten van een gezamenlijk eigendom waren niet anders dan een oprakeling uit het verleden: overblijfselen uit den tijd der gilden of der marken. Naast het individueel eigendom stond, bij zulk een opvatting, hier en dáár een stuk collectief eigendom, dat toch nog slechts beduidde exploitatie ten-voordeele van enkelen wat aan allen toebehoorde. Neen, met geheel den bijzonderen eigendom der voortbrengings-middelen moest op radicale wijze worden gebroken. Ook vooral bij zoogenaamden eigendom op den grond was dit in 't oog te houden. Van het standpunt van een hoogere economische maatschappij-formatie zou het privaat-eigendom van enkele individuen aan stukken van den aardbol evenzoo ongerijmd en zot toeschijnen, als het privaat-eigendom van den éénen mensch op den anderen ons nu weêrzinwekkend voorkomt. Zelfs een gansche maatschappij, een natie, ja alle gelijktijdige maatschappijen te-zamen zijn niet eigenaars der aarde. Zij zijn slechts haar bezitters, haar vruchtgebruikers, en moeten ze als goede huisvaders aan de volgende generatie verbeterd nalaten. Marx lichtte deze zijn opvatting in Maart 1850 nader toe bij het bespreken der agrarische verhoudingen. Met het oog op een toen mogelijke aanstaande revolutie in Duitschland gaf hij regelen aan, hoe zijn partij tegenover de boeren te handelen had. Hij zeide, dat de partij der arbeiders hier dadelijk in conflict zou komen met de politieke democraten. Zoo als in de eerste groote Fransche revolutie, zullen de klein-burgers (aldus sprak Marx) de feodale landerijen aan de boeren in vrij eigendom willen geven, dat wil zeggen: zij zullen het land-proletariaat laten bestaan en een klein-

1) Zie Marx, 'Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850'. Editie 1895, pag. 5, 48/49.
2) Zie dit later door hem geformuleerd in de brochure: 'Der Bürgerkrieg in Frankreich, Adresse des Generalraths der internationalen Arbeiter-Association', Editie 1891, pag. 49/50.

burgerlijke boeren-klasse willen vormen. De arbeiders - zóó ging Marx voort - moeten tegen dat plan dadelijk opkomen. Zij moeten verlangen, dat het verbeurd verklaarde feodale eigendom Staats-goed blijft en tot arbeiders-kolonies wordt aangewend; welke grond alsdan door het geassocieerde land-proletariaat met alle voordeelen van den grooten landbouw moet worden bearbeid, waardoor het beginsel van gemeenschappelijk eigendom te-gelijk een vasten grondslag midden in de wankelende burgerlijke eigendoms-verhoudingen zou verkrijgen[1)].

8. - Let eindelijk op, dat Marx al zijn denkbeelden en inzichten wil vasthechten aan het leven-zelf der maatschappij. Een nieuwe orde van zaken - zóó redeneerde hij - wordt niet gemaakt maar geboren. Niets is zoo verleidelijk en tevens zoo onbeteekenend als geïsoleerde on-historische ontwerpen. Neen, de lijn en beweging der geschiedenis moet in de feiten-zelven, in de realiteit gevestigd worden. Dit alleen was de weg der wetenschap. Zóó alléén kon men gaan spreken van *wetenschappelijk socialisme*. Vandaar zijn verwerping van wat hij noemt *utopieën*. Zijn beste vriend en volgeling Friedrich Engels zou later de geheele methode door Marx ontvouwd karakteriseeren met de woorden: de ontwikkeling van het socialisme '*van de utopie tot de wetenschap*'. Al de vroegere socialistische theoriën der negentiende eeuw, voorzoover zij gebouwd waren op de lessen van Saint-Simon, Fourier en Owen, werden door Marx en zijn vriend tot het gebied der utopieën gerekend[2)]. Het socialisme was niet de toevallige ontdekking van

1) Zie Marx, 'Enthüllungen über den Kommunisten-Prozesz zu Köln', Editie 1885, pag. 81.
2) Marx had dit punt, den overgang van utopie tot wetenschap, reeds zeer goed geteekend in zijn boek tegen Proudhon, 'Misère de la Philosophie', zie editie 1847, pag. 118/119: 'De même que les économistes sont les représentants scientifiques de la classe bourgeoise, de même les socialistes et les communistes sont les théoriciens de la classe prolétaire. Tant que le prolétariat n'est pas encore assez développé pour se constituer en classe, que par conséquent la lutte même du prolétariat avec la bourgeoisie n'a pas encore un caractère politique, et que les forces productives ne se sont pas encore assez développées dans le sein de la bourgeoisie elle-même, pour laisser entrevoir les conditions matérielles nécessaires à l'affranchissement du prolétariat et à la formation, d'une société nouvelle, ces théoriciens ne sont que des utopistes qui, pour obvier aux besoins des classes opprimées, improvisent des systèmes et courent après une science régénératrice. Mais à mesure que l'histoire marche et qu'avec elle la lutte du prolétariat se dessine plus nettement, ils n'ont plus besoin de chercher de la science dans leur esprit, ils n'ont qu'a se rendre compte de ce qui se passe devant leurs yeux et de s'en faire l'organe. Tant qu'ils cherchent la science et ne font que des systèmes, qu'ils sont au début de la lutte, ils ne voient dans la misère que la misère sans y voir le côté révolutionnaire, subversif, qui renversera la société ancienne. Dès ce moment, la science produite par le mouvement historique, et s'y associant en pleine connaissance de cause, a cessé d'être doctrinaire, elle est devenue révolutionnaire'.

dezen of genen genialen kop, maar de noodzakelijke gebeurtenis, het noodwendig gevolg van den kamp tusschen twee historisch ontstane klassen: de ‘bourgeoisie’ en het proletariaat. Het doel van het socialisme was niet, een mogelijk volkomen systeem der maatschappij te construeeren, maar het geschiedkundig economisch verloop te onderzoeken, uit hetwelk deze twee klassen en haar tegenover-elkander-stelling noodzakelijkerwijze waren voortgevloeid, en voorts in den daardoor geschapen economischen toestand de middelen tot oplossing en ten-einde-brenging van het conflict te ontdekken. De arbeiders-klasse - zóó spreekt Marx later - verlangt geen wonderen van wie of wat ter-wereld. Zij heeft ook geen kant-en-klare utopie door volks-besluit in te voeren. Zij weet dat zij - om haar eigen bevrijding en met deze den hoogeren levens-vorm te doen ontstaan, dien de tegenwoordige maatschappij langs haar eigen economische ontwikkeling onwederstaanbaar te-gemoet gaat - langdurige kampen en een gansche reeks historische processen moet ondergaan en volvoeren, door welke zoowel de menschen als de omstandigheden ten-éénemale zullen worden vervormd. Zij heeft geen idealen te verwerkelijken: haar taak is slechts de elementen der nieuwe maatschappij, die zich alreeds in den schoot der uit elkander stortende ‘bourgeois’-maatschappij ontwikkeld hebben, in vrijheid te stellen. Het socialisme, zooals het door Marx als leer werd ontvouwd, stelt zich dus vierkant tegenover het vroegere doctrinaire socialisme. Hij verwijt aan die vroegere (vooral Fransche) school, dat zij de totale beweging der maatschappij aan één van haar tijdelijke momenten heeft onderschikt; dat zij in de plaats van de gemeenschappelijke productie der maatschappij de hersen-werkzaamheid van een of anderen pedant heeft gesteld; dat zij bovenal den revolutionnairen strijd der klassen met al zijn noodwendigheden door kleine knut-selarijen en groote sentimentaliteiten heeft weg-gefantaseerd. In waarheid deed dat doctrinaire socialisme van vroeger, volgens Marx, niet veel anders dan een schaduwloos beeld op te nemen van de tegenwoordige maatschappij; uit dat geïdealiseerde nevel-beeld vormde zij dan haar utopie, en stelde die tegenover de bestaande werkelijkheid. Het socialisme - zooals Marx dat ontvouwt - houdt daarentegen vast aan de donker-getinte sombere werkelijkheid; het begrijpt dat de bestaande levende maatschappij in deze tijden in een toestand van permanente revolutie verkeert; het beschouwt de klasse-dictatuur van het proletariaat als het noodwendig doorgangs-punt om te komen tot de algeheele afschaffing der klasse-onderscheidingen, tot de afschaffing van alle productie-verhoudingen waarop deze berusten, tot de afschaffing van alle maatschappelijke betrekkingen, die daarmede correspondeeren, en tot de wenteling en omkeering van alle ideeën die uit deze maat-

schappelijke relaties ontspringen[1]. De questie loopt dus niet over het verwezenlijken van een of ander utopistisch systeem, maar het geldt voor allen het zelfbewust deelnemen aan het onder de oogen van het tegenwoordig geslacht voortschrijdend wentelingsproces der maatschappij. Zulk een zelfbewuste deelneming aan den strijd kan enkel en alleen het gevolg zijn van het kritisch inzicht in de voorwaarden en gang der beweging van de maatschappij. Dat inzicht meent Marx te kunnen geven. Maar zulk een les was niet gelijk te stellen met een formulier dat men kon na-prevelen: het onderstelde eigen inspanning en zelf-opvoeding bij de arbeiders. Men had hier te doen niet met pasklaar gemaakte stellingen van anderen, maar altijd en allereerst met het zelf constateeren van historisch bestaande feiten. Het socialisme zóó opgevat verlangde geen door aanvoerders gedrild leger. Het beteekende niet meer de banier waaronder ellende, ontevredenheid, menschen-liefde, geest-drift of secte-geest zich in bonte mengeling konden samentreffen. Verouderd waren de leuzen van weleer. Men stond, observeerde, en bewoog zich op materieelen door de revolutie omwoelden grond. Men volgde de methode der wetenschap. Men joeg geen utopieën in de lucht meer na.

Gelijk men ziet, steunde dus het optreden van het socialisme van Marx, zooals dat na 1850 zich ontvouwde, op een inzicht in de historie, op een historische conceptie, een nieuwe filosofie der geschiedenis, waarvan Hegel toch eigenlijk de ware vader was. Hegel[2] had het eerst de gansche stoffelijke en geestes-wereld opgevat als een proces, had de wereld voorgesteld in gestadige beweging en verandering, vervorming en wording, en had getracht de inwendige te-zamenhang in deze ontwikkeling aan te wijzen. Door alle toevalligheden heên had hij de regelmatigheid der bewegings-lijn pogen op te sporen en te ontvouwen. Het historisch proces was, volgens hem, een logisch proces. Hegel had zijn taak niet volvoerd, had slechts een methode gegeven. En die methode was op zeer eigenaardige wijze door Marx nagevolgd. Doch Marx had dadelijk daaraan een anderen draai gegeven. Hegel toch was idealist: hem golden de gedachten van zijn brein niet als de meer of minder abstracte beelden der werkelijke dingen en gebeurtenissen, maar omgekeerd golden hem de dingen en haar ontwikkeling slechts als verwerkelijkte beelden van een vóór de wereld reeds bestaand idee. Daarmede werd echter, volgens Marx, alles niet op de beenen maar op het hoofd gesteld, en de werkelijke samenhang der wereld volkomen omgekeerd. Marx stelde dus als grondslag der samenleving de materieele verhoudingen en feiten; nam de geestes-opvattingen voortaan slechts aan als weêrschijn van de alledaagsche materieele wereld, doch paste nu op de

1) Zie Marx, ‘Die Klassenkämpfe in Frankreich’, Editie 1895, pag. 94/95. Vergelijk Marx, ‘Der Bürgerkrieg in Frankreich’, Editie 1891, pag. 50.
2) Vergelijk ons vierde deel der ‘Socialisten’, pag. 281 en volgende.

ontleding der materieele wereld de methode der ‘wording’ van Hegel toe. Het was geheel het omgekeerde van Hegel en toch weder hetzelfde. Marx heeft altijd den diepsten eerbied voor Hegel behouden. Ter verpoozing van inspannend werk las hij 't liefst Honoré de Balzac of Heinrich Heine, en telkens verrassen ons in zijn werken citaten uit die auteurs, maar ook Hegels werken blijven voor hem een open boek en leveren hem van tijd tot tijd puntige zinsneden[1]. Zijn dialectische manier van bewijsvoering is geheel en al aan Hegel ontleend; en als men hem later, toen hij zijn eerste deel van het ‘Kapital’ had uitgegeven, daarover interpelleerde, schreef hij in 1873 deze woorden ter-neder, die zijn streven verduidelijken en te-gelijk getuigenis afleggen van zijn blijvende vereering voor Hegel: ‘Mijn dialectische methode is, wat den grondslag betreft, niet slechts verschillend van die van Hegel, maar geheel het omgekeerde daarvan. Voor Hegel is het denk-proces, dat hij onder den naam van idee zelfs in een zelfstandig subject verandert, de demiurgos der werkelijkheid, welke enkel zijn uitwendige verschijning vormt. Bij mij is integendeel het ideëele niet anders dan het in het menschen-brein omgezette en overgezette materieele. De mystificeerende kant der dialectiek van Hegel heb ik vóór bijna dertig jaren op een tijdstip gekritiseerd, toen zij nog de mode van den dag was[2]. Maar juist toen ik het eerste deel van het “Kapital” bearbeidde, deed zich het aanmatigende en middelmatige ras der epigonen, dat nu in het beschaafde Duitschland het groote woord voert, daaraan te-goed, om Hegel te behandelen, zooals Mozes Mendelssohn in Lessings tijd Spinoza heeft behandeld: namelijk als een “dooden hond”. Ik beleed mij dus openlijk als een leerling van dien grooten denker en coquetteerde zelfs hier en dáár, in mijn hoofdstukken over de theorie der waarde, met de aan Hegel eigenaardige uitdrukkingen. De mystificatie, die de dialectiek in Hegels handen ondervindt, verhindert geenszins, dat hij haar algemeene bewegings-vormen het eerst op volledige en zelfbewuste manier heeft voorgesteld. Zij staat bij hem echter op haar kop. Men moet haar omgooien om de rationeele kern in het mystisch omhulsel te ontdekken.’ In één woord: Hegel is idealist, Marx materialist[3].

III.

Met den herfst van 1849 vestigde Karl Marx, na zijn uitwijzing

1) Zie bijv. het gebruik dat hij van Hegels woorden maakt bij het behandelen der arbeids-verdeeling, ‘Kapital’, Band I, vierte Auflage, pag. 329 en voorts de narede op den tweeden druk van ‘Das Kapital’. Vergelijk ook het artikel: ‘Hegel und Marx’ in ‘Die neue Zeit’, 1890/91, II. pag 659.
2) Zie daarover ons vierde deel der ‘Socialisten’, pag. 357 en volgende. Een Fransche vertaling van dit opstel van Marx verscheen in het tijdschrift: ‘Le Devenir social’, September 1895.
3) Zie ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, pag. 189.

uit Keulen, zich voor-goed in Engeland. Hij was eerst, op 't einde van Mei 1849 naar Parijs gegaan, om dáár een verblijf te zoeken, doch kreeg weldra van de regeering der republiek hetzelfde bevel, dat Guizot weleer hem had gegeven, om Frankrijks hoofdstad te verlaten[1]. Hij trok dus het kanaal over, en richtte zich in te Londen, waar hij tot op zijn dood in 1883 bleef.

Onze taak is het thans van het eerste tiental jaren, dat hij aldaar sleet, een indruk te geven. Die periode verdeelt zich weder in twee tijdperken, gescheiden door het jaar 1852, het jaar waarin de ontbinding van den Communisten-bond plaats had.

In de drie jaren van 1849 tot 1852 neemt Marx het leiderschap van dien Bond der Communisten van uit Londen weder vast in handen. Doch hij heeft een anderen blik op de tijden en gebeurtenissen, dan toen hij vol vuur in Maart 1848 naar Parijs vloog, om handelend in de revolutie van Europa in te grijpen. Blijkbaar ziet hij in, dat de omstandigheden thans voor de sociale revolutionnaire daden te ongunstig zijn. In den materieelen toestand der wereld toch heeft een belangrijk feit plaats gehad: de ontdekking der Californische goud-mijnen. De wereld-handel heeft daardoor een andere richting verkregen. De Stille Oceaan zou allengs éénzelfde beteekenis krijgen als de Atlantische Oceaan. De productieve krachten der burgerlijke maatschappij konden breeder en ruimer dan vroeger zich gaan ontvouwen. Er werd weder een nieuwe vrij stevige grondslag gelegd voor het materieele bestand der zaken-doende samenleving. Alle proclamaties der democraten, hoe geestdrift-vol gesteld, zouden tegen dien dam vruchteloos en ijdel breken. Een nieuwe revolutie zou eerst dan, naar het inzicht van Marx, mogelijk zijn, wanneer een of andere krisis in aantocht was. Thans had voorloopig de ingetreden industrieele voorspoed het revolutie-tijdvak van 1848 doen eindigen. De contra-revolutie was dáár, en deze steunde op het goud uit het verre Westen[2].

Dit inzicht bepaalde zijn gedrags-lijn in zijn omgeving dáár in Londen. Doch dat inzicht werd niet door alle tot nu toe verbonden vrienden gedeeld. Want tegen het einde van 1849 waren als vluchtelingen, voorzooverre zij aan de straf-oefening der reactie op het vasteland hadden kunnen ontsnappen, te Londen aangekomen de meeste oude adepten en mede-werkers aan den Bond der Communisten, leden uit al de in Duitschland verbroken verbindingen. Onder hen namen een eerste plaats in de ons bekende Karl Schapper en August Willich. Vooral A u g u s t W i l l i c h sprak luide mede. Hij had als jong artillerie-officier zich gevoegd bij de revolutionnairen[3], had in Baden en elders mede-gestreden

1) Zie Karl Marx, ‘Herr Vogt’, 1860, pag. 35 en 154.
2) Zie Karl Marx, ‘Herr Vogt’, 1860, pag. 43/44.
3) Willich had in 't voorjaar van 1848 te Frankfort kennis gemaakt met Bakounin, zie ‘Michail Bakunins Briefwechsel’, editie Dragomanow, 1895, pag. 9.

tegen de soldaten der regeeringen, en was niet zonder kracht en beteekenis. In den lateren Noord-Amerikaanschen burgeroorlog bewees hij (evenals zijn geestverwant Karl Schurz[1)], dat hij werkelijk op het krijgs-veld strategisch talent had. Hij signaleerde zich als brigade-generaal der Unie, en stierf dáár in Amerika omstreeks 1875. Hij liet zich echter snel door zijn fantasie meêslepen, en hier in Londen omgaande met de politieke uitgeweken revolutionnaire grootheden - met Mazzini, Kossuth, Ledru-Rollin, Louis Blanc, Arnold Ruge en Kinkel - kon hij niet berusten in het koele oordeel van Marx, dat men voor 't oogenblik zich in zichzelf moest terugtrekken en van daden zich moest onthouden. Hij begon dus tegen Marx te opponeeren. Schapper was het met hem ééns en beiden vingen aan in den Communisten-Bond een andere richting te bepleiten, dan die Marx aangaf. Zij wilden vóóruit, in Duitschland hier en dáár weder handelend optreden.

Het werd een bepaalde strijd tusschen Marx aan de ééne zijde en Willich en Schapper aan de andere. Gedurende de eerste helft van het jaar 1850 bleef men nog eenigszins bij elkander. Maar in het centraal-bureau van den Bond der Communisten weêrklonken over en weder de verwijten. Marx stoorde zich echter niet aan de declamaties van Willich met zijn vrienden en hield aan zijn opzet vast. Hij wilde nu slechts, bij de gedwongen onthouding, organiseeren en de tactiek bepalen; het handelen kwam later. In het trekken der lijnen van zijn tactiek was hij echter zoo radicaal en consequent mogelijk. Opmerkelijk is uit dit oogpunt zijn toespraak aan het centraal-bureau van den Bond in Maart 1850[2)]. In die toespraak teekende hij de houding, die de socialisten moesten aannemen tegenover de politieke democraten. Hij constateerde dat gebeurd was, hetgeen hij in 1848 reeds voorspeld had: namelijk dat de liberale ‘bourgeois’, als zij tot de heerschappij zouden komen, zich dadelijk tegen de arbeiders zouden keeren. In den op handen zijnden revolutie-tijd zou nu, volgens Marx, dezelfde verraderlijke houding tegenover de arbeiders worden in acht genomen door de democratische kleine burgerij. De tactiek der arbeiders moest dus zijn met die democraten samen te gaan tegen de fractie, wier omvèrwerping die democraten bedoelden, maar de arbeiders moesten toch dadelijk die democratische partij eenigermate tegengaan, zich van haar afscheiden in alles waardoor die politieke democratische partij zich-zelve als 't ware zou willen bevestigen en vastzetten. Want de politieke democraten en de arbeiders hadden niet hetzelfde belang, niet hetzelfde programma. Wat de eersten wilden, voldeed niet aan de eischen van het proletariaat. Terwijl de democraten de revolutie zoo snel mogelijk willen afsluiten, willen wij - zegt Marx - de revolutie permanent maken, zóólang totdat de Staats-macht door het proletariaat is

1) Karl Schurz sterft te New-York Mei 1906, 76 jaren oud. Hij was later een tijdlang in Spanje gezant van Noord-Amerika.
2) Zie de toespraak: Karl Marx, ‘Enthüllungen über den Kommunisten-prozesz zu Köln’, Editie 1885, p. 75 en volgende.

veroverd en het bestaan der klassen is opgeheven. Dat echter de klein-burgerlijke democratie, gedurende de verdere ontwikkeling der revolutie, voor een oogenblik overwegenden invloed in Duitschland zou houden, was, volgens Marx, ontwijfelbaar. Het was dus de vraag, wat de positie van het proletariaat en van den Bond tegenover die democratische partij zou wezen. Marx geeft de volgende raadgevingen. Tijdens het voortduren der tegenwoordige verhoudingen, waarin *ook* de klein-burgerlijke democraten nog slachtoffers der onderdrukking zijn, moeten de arbeiders zorgen niet enkel het koor der democraten te wezen, zij moeten een zelfstandige partij pogen te worden, zelfstandig met de democraten onderhandelen, met het oog op de overwinningen die beiden te zamen willen verkrijgen. Gedurende den strijd om die overwinning moeten de arbeiders de democraten wantrouwen, zich dus zelven wapenen, zich wapens laten geven, en onder geen voorwaarde zich laten ontwapenen. Na den kamp, als de zegepraal gezamenlijk is behaald, moeten de arbeiders zich vast aanéénsluiten, altijd voor een Nationale vergadering eigen arbeiders-candidaten voorstellen, op het platteland werken voor het arbeiders-proletariaat aldaar, nooit in de kaart spelen van de klein-burgers, die ook dáár het privaat-eigendom van den grond slechts in andere handen willen brengen, zoo als in de eerste Fransche revolutie werkelijk is geschied. Alléén waarachtig socialistische eischen moeten gesteld worden. Zóóver is men natuurlijk nu nog niet. Wij zijn - zegt Marx - slechts in den aanvang der beweging. Thans geldt 't dus slechts voor de arbeiders hun eigen houding tegenover de democraten af te bakenen. De arbeiders kunnen voor dit hun doel het beste werken door 1°. de democraten te dwingen naar zoovele kanten als maar mogelijk is binnen de tegenwoordige maatschappelijke orde in te grijpen, haar regelmatigen gang te storen, en allerlei productieve krachten, transport-middelen, fabrieken, spoorwegen, enz. in de handen van den Staat te doen concentreeren. 2°. In de tweede plaats moeten zij de voorstellen der democraten, die er steeds op uit zijn niet revolutionnair, maar slechts hervormend op te treden, tot de uiterste scherpte drijven, en ze in directe aanvallen op den privaat-eigendom veranderen. Bij voorbeeld, wanneer de klein-burgers voorstellen, de spoorwegen en fabrieken aan te koopen, moeten de arbeiders eischen dat deze spoorwegen en fabrieken als eigendom van reactionnairen door den Staat eenvoudig-weg en zonder schadeloos-stelling worden verbeurd verklaard. Wanneer de democraten de proportioneele belasting voorstellen, moeten de arbeiders de progressieve eischen; wanneer de democraten-zelven een gematigde progressieve aan de orde stellen, moeten de arbeiders een belasting verlangen, welker rede van progressie zoo steil stijgt dat het groote kapitaal daarbij te-gronde gaat. Wanneer de democraten eene betere regeling der Staats-schulden verlangen, moeten de arbeiders het Staats-bankroet voorstellen. De eischen der arbeiders moeten zich dus overal richten naar de concessiën en maatregelen der democraten.... De arbeiders moeten dus een zelfstandige partij-stelling

aannemen en zich geen oogenblik door de huichelachtige frasen der democraten laten ophouden, om de onafhankelijke organisatie der partij van het proletariaat door te zetten. Hun krijgsroep moet zijn: de permanente revolutie.

Zóó sprak Marx. Hij organiseerde, hield voeling en verbinding met aanknoopings-punten in het vasteland[1], maar handelde niet. Het was, volgens hem, geen tijd voor daden. In een eigen orgaan, dat hij dadelijk na zijn vestiging te Londen had opgericht, een tijdschrift, waaraan hij denzelfden naam gaf als van zijn krant, te weten den naam: N e u e R h e i n i s c h e Z e i t u n g, ditmaal echter met de bijvoeging: 'Politisch-ökonomische Revue redigirt von Karl Marx', zou hij ditzelfde betoogen. Er zijn van dit tijdschrift in 1850 zes afleveringen verschenen, klein van omvang en onaanzienlijk van vorm, doch zwaarwichtig van inhoud. Het meeste daarvan is geschreven door Marx en door Friedrich Engels. Hun artikelen in deze 'Revue' zijn pogingen om eenigszins grootere afdeelingen van hedendaagsch of vroeger volks-leven in haar inwendige samenhang te onderzoeken en te verklaren overeenkomstig de materialistische opvatting der geschiedenis. Overal moest het wezen van den klassen-strijd ontsluierd worden. Friedrich Engels gaf op die wijze in het tijdschrift zijn uitéénzetting van 'Die deutsche Reichsverfassungs-Campagne', waarin hij de schermutselingen en kleine gevechten in de Rijn-provincie, Baden, en de Pfalz behandelde; voorts leverde hij een studie over de Engelsche tien-uren-wet, en een groot artikel over den Duitschen boerenkrijg. Andere schrijvers bewerkten ook bijdragen: wij noemen bijv. J.G. Eccarius, zelf werkman, die een overzicht gaf van het kleêrmakers-bedrijf in Londen. In de Revue leest men ook een fraai vers van Louis Ménard, Proudhons vriend, over wien wij in ons vierde deel spraken[2]. Doch Marx schreef het voornaamste. Hij gaf in de vierde aflevering een merkwaardig opstel over belasting-hervorming[3]. In het laatste nummer een artikel tegen het manifest van Mazzini en zijn vrienden, een zoogenaamd 'dogma's fanatisme'[4]. Voorts gaf Marx een doorgaand politiek overzicht, en een uiterst belangrijke schets van den loop der Fransche revolutie-dagen in de jaren 1848 en 1849. Dit opstel is in het jaar 1895 door Friedrich Engels nog eens afzonderlijk uitgegeven. Wij moeten voor ons doel ons met dat opstel een oogenblik ophouden.

Engels zegt in zijn inleiding der nieuwe uitgave van dit opstel, waaraan Engels den algemeenen titel heeft gegeven: 'D i e K l a s s e n k ä m p f e in F r a n k r e i c h, 1 8 4 8 b i s 1 8 5 0', dat het de eerste proef was van Marx om de materialistische opvatting

1) Onder degenen, met wie hij toen voeling hield, behoorde de jonge Miquel te Göttingen, 'qui depuis.....' Zie Franz Mehring, 'Geschichte der deutschen Sozialdemokratie', deel I, 1897, pag. 425, en deel II, pag. 313. Zie ook over Miquel 'Die neue Zeit', 1899/1900, II, p. 385 seqq.
2) Zie ons vierde deel, p. 557.
3) Zie daarover 'Die neue Zeit', 1899/1900, II, p. 568-571.
4) Vergelijk 'Die neue Zeit', 1900/1901, I, p. 33-36.

volledig op een stuk tijd-geschiedenis toe te passen. In het Communistisch manifest was die opvatting in groote trekken aangegeven; in de krant der ‘Neue Rheinische Zeitung’ had Marx haar op de politiek van den dag aangewend, thans werd zij op de historie en nog wel op de historie onzer tijden toegepast. Marx nam in deze studie de proef op de som met zijn leer: dat alles in de samenleving berustte, op de materieele productie-verhoudingen. Het is dus een geschiedenis der tweede Fransche republiek uit dit oogpunt. Wij kunnen uit den aard der zaak dit overzicht niet uitvoerig weergeven, slechts op enkele punten de aandacht vestigen. - Het essentieele der Fransche revolutie van 1848 is, volgens Marx, dit: dat die revolutie een machtige aanéén gesloten contrarevolutie in 't leven roept, dus een tegenstander voortbrengt, onder wiens bestrijding de omwentelings-partij eerst tot een werkelijk revolutionnaire partij rijpt. - Bijzonder fraai en scherp is de toestand geteekend, wanneer de Fransche arbeiders zich voor-goed van de ‘bourgeois’-partij afscheiden, ziende dat zij bedrogen zijn. Hun was in de commissie van het Luxembourg een ministerie van vrome wenschen gegeven, meer niet. Daarentegen bevestigt zich dadelijk de partij der burgerij; zij is voor het buitenland er slechts op uit zich te verontschuldigen; zij wil niets meer weten van een republiek omgeven met sociale instellingen. Zij zet, vooral sinds 4 Mei 1848 de Nationale vergadering is opgetreden, zich schrap tegen de arbeiders. De Juni-dagen met de geweldige worsteling te Parijs zijn dáár. Met het rijk der broederschap is 't gedaan. Tusschen arbeid en kapitaal is voor-goed de krijg verklaard. De kleine burgerij heeft zich met de groote burgerij tegen de arbeiders gericht. Het regime der zoogenaamde ‘orde’ was weder gevestigd. - Na Juni kan dus de ‘bourgeoisie’ haar rijk organiseeren[1)]; haar heerschappij is onder de republiek zelfs vollediger dan onder Louis Philippe, wijl alle bezittende klassen nevens de financieele plutocratie thans in den kring der politieke macht treden. Doch die ‘bourgeoisie’ wordt in haar organisatie-vaart gestuit. Allereerst door den tegenstand der klein-burgers, die bemerken dat hun bondgenootschap met de bezittende klassen in Juni 1848 hun slechts wind en rook oplevert; en voorts spelen eensklaps de boeren haar de grootst mogelijke poets, door in plaats van den candidaat der ‘bourgeoisie’: Cavaignac, tot president te kiezen Louis Napoleon. Die keuze, een echte boeren-streek, is te-gelijk de ‘coup d'état’ van het platte-land. De heerschende partij der republikeinsche orde, der groote ‘bourgeoisie’, der industrieele midden-klasse, ondergaat

1) Zie de aardige opmerkingen, wanneer de Nat. vergadering het *droit au travail* verandert in een *droit à l'assistance*. Marx teekent hierbij aan (zie ‘Klassenkämpfe’, p. 48/49): ‘Das Recht auf Arbeit ist im bürgerlichen Sinn ein Widersinn, ein elender frommer Wunsch, aber hinter dem Rechte auf Arbeit steht die Gewalt über das Kapital, hinter der Gewalt über das Kapital die Aneignung der Productionsmittel, ihre Unterwerfung unter die assocürte Arbeiterklasse, also die Aufhebung der Lohnarbeit, des Kapitals und ihres Wechselverhältnisses.’

allengs door dat alles een wijziging; zij daalt in macht en vervormt zich. - Die vervorming wordt een feit in Juni 1849. De ontevreden democratische kleine burgerij begint bij monde van Ledru-Rollin zich tegen de heerschappij der midden-klasse te verzetten. Zij werkt slechts uit dat zij-zelve geslagen wordt, en dat de oude vereenigde royalistische partij thans weder het bestuur der 'bourgeoisie' op zich neemt. Die partij regeert dadelijk met zeker terrorisme. Doch het resultaat is, dat de groepen, wier belangen door die parlementaire leiders worden gedeerd, zich van lieverlede om Louis Napoleon scharen. De boeren verzetten zich meer en meer tegen de republiek en blijven hun hoop vestigen op den prins. De zeer conservatieve maatregelen der parlementaire vergadering roepen uitingen op der roode partij. De angst slaat in 't hart der mannen van de orde. Zij gaan nu het algemeen stemrecht besnoeien, en Louis Bonaparte rijst voortdurend in kracht, geholpen door de stem van het leger.... En ondertusschen winnen in en door die beroeringen altijd-door de groote beurs-wolven.

Men ziet met welk beleid Marx den gang der tijdens zijn leven voorvallende gebeurtenissen beoordeelde. Weinigen zullen thans de hoofdtrekken van zijn betoog tegenspreken. Maar juist het kritisch inzicht in dezen loop van zaken gaf Marx de overtuiging, dat er op 't oogenblik voor het revolutionnaire socialisme geen kans van slagen was: hij drong dus bij zijn volgelingen op onthouding en op tucht aan. Hiertegen bleven nu te Londen in het jaar 1850 Willich en Schapper zich verzetten. Het werd een bepaalde breuk van het toch niet groote kringetje van den Communisten-bond. Willich zette zijn enthousiasme, zijn idealisme, zijn geloof aan het revolutionnaire socialistische dogma, tegenover het onverbiddelijke koele verstand: het materialisme en het kritisch inzicht van Marx. Willich en Schapper wilden dadelijk resultaten en zagen niet op tegen een conspiratie. Moses Hess (ons van vroeger bekend) scheen hen te helpen, en een vroegere luitenant Schimmelpfennig steunde hen. Allerlei persoonlijk krakeel mengde zich daarbij. In dien kleinen kring werden kleine feiten zaken van beteekenis. Zelfs een duel had plaats tusschen een aanhanger van Marx: Conrad Schramm en Willich. Marx, al hield hij nog geregeld toespraken in het bestuur[1)], was niet meer te Londen heer en meester van den Communisten-bond. Er was in den bond een meerderheid die Marx aanhing en voorts een doortastende opponeerende minderheid. De scheuring van den bond volgde nu weldra. Toen het antagonisme in den bond te Londen steeds grooter en grooter werd, begreep Marx een einde aan alles te moeten maken, en het feit der splitsing van den bond - dat inderdaad uitliep op vernietiging van den bond - te moeten accepteeren. Dit had plaats 15 September 1850. Marx verlegde het centraal-bureau van den bond naar Keulen, opdat dit bureau van daaruit rustiger op Midden-

1) Zie nog een toespraak van Juni 1850, opgenomen als bijlage in de 'Enthüllungen über den Kommunisten-Prozesz zu Köln', Editie 1885, pag. 83 en volgende.

en Zuid-Duitschland zou kunnen werken. Te-gelijkertijd trad hij uit het Londensch-Duitsch ‘Arbeiterbildungsverein’. Die maatregel van Marx werd door Willich en Schapper beantwoord met de vestiging van een ‘Sonderbund’, die zoowel de verbinding met het ‘Arbeiterbildungsverein’ onderhield, als ook de sinds 1848 afgebroken verbindingen met Zwitserland en Frankrijk weder opnam. Beide deze fractiën van den ouden Communisten-bond hadden een kort bestaan. De eigenlijke bond werd in November 1852 op voorstel van Marx - wij zullen straks zien op welke motieven - ontbonden. Weinige maanden later, in 't begin van het jaar 1853, ontsliep ook de Willich-Schappersche ‘Sonderbund’[1)].

Het feit, dat onmiddellijk den stoot tot deze ontbindingen gaf, was het vermaarde proces der communisten dat in 1852 te Keulen afspeelde.

In het jaar 1851 waren namelijk enkele personen in Noord-Duitschland gearresteerd bij wie stukken waren gevonden van den bond der communisten. Zóó was 10 Mei 1851 Nothjung te Leipzig, en waren voorts, iets later, Bürgers[2)], Roser, Becker[3)], Daniels met anderen uit Keulen, in arrest gebracht. De beschuldigden kwamen 4 October 1852, na anderhalf jaar voorloopige hechtenis, vóór het gerecht te Keulen, om zich te verantwoorden wegens een aanklacht van hoogverraads-samenzwering tegen den Pruisischen Staat. De stukken van den Communisten-bond die men bij hen had gevonden waren weinig in aantal: het Communistisch manifest, de statuten van den bond, twee toespraken van Marx van Maart 1850 en van Juni 1850, voorts enkele adressen en gedrukte stukken. Doch de regeering beoogde, ter bestrijding van het kwaad, een monster-proces van de zaak te maken. Daarvoor moest vooral op het internationale karakter van dien overal samenzwerenden Communisten-bond gewezen worden, en moest men aan de jury de bewijzen voorleggen, hoe het een complot was, dat over Londen, Parijs en Duitschland zich uitstrekte, terwijl Marx de draden van dat gevaarlijk weefsel in handen had. De regeering had daarvoor een beleidvol rechercheur en politiechef noodig, die al de gegevens zou weten te verzamelen. Zij meende den man gevonden te hebben in dr. Stieber[4)], dezelfde die in 1853 met dr. Wermurth het bekende boek: ‘Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts’ zou uitgeven. Die Stieber ging dus aan het werk. Hij moest de gevonden

1) Zie over al die voorvallen met betrekking tot de fractie Willich-Schapper, Marx, ‘Herr Vogt’, 1860, pag. 19, 35/36, 155/156; de datum 15 Maart 1850 op pag. 154 is blijkbaar verkeerd.
2) Over H. Bürgers zie Marx -Neue Zeit 1901/1902, II, p. 32, - hij was (volgens Marx) welmeenend, maar zwak - eigenlijk voor Schulze Delitzsch.
3) Hij was de ‘roode’ Becker, later ‘Oberbürgermeister’ van Keulen, zie over hem ‘Die neue Zeit’, 1899/1900, II, pg. 386.
4) Fredierich Wilhelm IV kiest zelf Stieber uit, zie ‘Die neue Zeit’, 1900/1901, I, pg. 355.

stukken van den Communisten-bond aanvullen met relazen en gegevens van verborgen samenzweringen. Inderdaad - want hij was een goede speurhond - vond hij één en ander. Te Londen wist hij bij zekeren Oswald Dietz een archief van stukken meester te worden, dat het archief bleek te zijn der heeren Willich, Schapper en van hun fractie; men vond daarin lijsten van namen, en dus gelegenheid om zekere lieden achter slot te houden. Te Parijs knoeide hij met zekeren der politie ten dienste staande spion Cremer, een berucht Duitsch sujet, die, op order der politie, onder den naam Cherval, zich als lid van den Communisten-bond had laten opnemen, en nu dáár te Parijs, op verzoek van Stieber, quasi werd gearresteerd in verband met het proces te Keulen. Voorts wist Stieber nog een notulen-boek van de vergaderingen van den bond over te leggen; een notulen-boek dat door den secretaris Liebknecht zou geschreven zijn, welk notulen-boek echter later bleek niet volkomen echt te zijn. Eindelijk kon hij nog de hand leggen op brieven, die hij aan Marx toeschreef, en waarbij een zoogenaamde roode catechismus aan een kellner te Crefeld werd toegezonden. Inderdaad wist Stieber door al die stukken op de rechters te Keulen te werken: de leden der jury waren met zorg gekozen, en het resultaat was dat 12 November 1852 de aangeklaagden (ook Bürgers) wegens hoogverraad tot 6 jaren vestingstraf veroordeeld werden.

De Pruisische regeering had dus in zekeren zin wil van haar werk: de aandacht van alle autoriteiten was op dien Communisten-bond gevestigd, en het werken en drijven van dien bond, die een *geheime* bond was, werd dus vrijwel onmogelijk gemaakt. Marx, die in Londen daarbij in den eigen boezem van den bond was tegengewerkt door Willich en Schapper, begreep dus dat het beter was een einde aan de verrichtingen te maken, en ontbond in November 1852, zooals wij zeiden, de gansche instelling.

Toch wilde hij zich tegenover zijn geestverwanten rechtvaardigen over de feiten, die door dat Keulsche proces in het licht waren gekomen, en hij schreef dus in het jaar 1853 zijn bekende ‘Enthüllungen über den Kommunisten-Prozesz zu Köln’, die hij te Basel uitgaf. Leest men kalm dat zeer merkwaardige boekje, dan ziet men dat Marx twee zaken daarin zoekt te verduidelijken. Allereerst de overtuiging te geven, dat de Pruisische regeering (geleid door politie-directeuren als Hinckeldey, en politie-dienaren als Stieber) voor geen middelen terugdeinst om den opkomenden revolutionnairen stroom te keeren. Die heeren der politie doen in het belang der regeering elken eed dien men maar verlangt, maken gebruik van valsche stukken, verdichten ze desnoods zelven, mits het doel wordt bereikt: de onderdrukking der communisten of socialisten. Ter-wille dier regeering verlaagt zich een openbaar ministerie, dat de questie van het socialisme niet had bestudeerd, verlaagt zich eindelijk een instelling als de jury. In de tweede plaats geeft Marx niet onduidelijk te kennen, dat, juist door de scheuring van Willich en Schapper, het der Pruisische politie mogelijk is geworden althans enkele gegevens, bijvoorbeeld

het archief Dietz, te verkrijgen. Het proces-zelf is voor de toekomst de beste les tegen verdeeldheid[1].

Na de ontbinding van den bond der communisten onttrok Marx zich aan het werkdadig leven van leider der socialisten en ging hij, in overeenstemming met zijn opvatting dat het nu geen tijd was voor revolutionnaire actie, stil en rustig te Londen studeeren. Hij brak alle verbinding voorloopig af met openbare of geheime genootschappen; stelde zich zelfs eenigszins buiten het maatschappelijk leven, en hield slechts nu en dan, naar aanleiding van zijn studiën, gratis-voorlezingen voor arbeiders over economische onderwerpen. Wij zien hem dan ook als eere-lid benoemd van een Engelsch arbeiders-parlement (zie 'Herr Vogt' p. 155), doch overigens gaat zijn leven onopgemerkt voorbij.

Hij leest en bewerkt al wat het Britsche Museum over economie bezit. Hij breidt zijn s t u d i ë n dáár uit. Reeds vroeger in zijn geschrift tegen Proudhon had hij getoond, hoezeer hij in die economische wetenschap thuis was, hoezeer hij de Engelsche schrijvers over de plutocratie der negentiende eeuw kende (zie ons vierde deel der 'Socialisten', pag. 378). Hij gaat op dien weg voort. Het moet soms een aardig tooneeltje in die leeszaal van het Britsch Museum zijn geweest. Marx laat uit die 'vergeten' Engelsche geschriften uit de eerste helft der vorige eeuw het ééne boek na het andere zich brengen, al wat, onder het stof bedolven, in de bibliotheek van die boeken dáár over was. De machten dier dagen spraken nooit over den inhoud dier geschriften, waarop Marx, bij zijn bestrijding van Proudhon in 1847, terloops de aandacht had gevestigd. Het was in hun ooren een geluid dat verstomd was. Als zij er al aan dachten, dan was het onder het beeld van den waldhoorn, die eens de een of andere vrijheer von Münchhausen, des winters op zijn jacht, had weggeworpen. De tonen en klanken waren bevroren toen de vrijheer zijn lippen aan het instrument had gezet. Doch ziedaar: nauw had Marx zijn adem in het teruggevonden speeltuig, bij het aan den mond brengen, laten gaan, of eensklaps begon de bevroren muziek weêr te ruischen en te fluiten. Het was alsof een dooi er overheên was gestreken. Alles werd wakker in latere boeken die Marx na zijn hernieuwde studiën dier schrijvers schreef. Snuffelende geleerden hebben zelfs, toen zij die herleving zagen, gemeend, dat Marx aan die Engelsche groep van schrijvers allerlei plagiaten heeft begaan. Snuggere boekhouders-naturen hebben daarvan Marx een verwijt gemaakt. Ten onrechte. Marx staat in zijn latere werken - wij noemen enkel het 'Kapital' -

1) Willich antwoordde op de beschuldiging van Marx in de 'New-Yorker Criminal Zeitung' van 28 October 1853. Tegen deze zelfverdediging van Willich gaf Marx in 1853 te New-York een brochure uit - die ik niet heb kunnen bekomen - onder den titel: 'Der Ritter vom edelmüthigen Bewusztsein'. Zie Marx, 'Herr Vogt', 1860, pag. 26 en 38. Schapper verzoende zich later met Marx. Hij stierf tegen het jaar 1870 te Londen.

gelijk reeds vroeger opgemerkt is, op één lijn met Jean Jacques Rousseau in zijn ‘Contrat Social’. Het is even grootsch éénzijdig. Wat doet het er toe of Rousseau in zijn meesterlijk pamflet allerlei zinsneden overneemt en zich toeëigent van de vroegere schrijvers over het natuurrecht? Hoofdzaak is de greep en de zwaai, waarmede zulke zinsneden als ontploffend kruit in het vijandelijk kamp worden geworpen. Door het gebruik, dat hij van die vlammende regels maakt, door de opneming ter juister plaatse in zijn slag-linie, worden zij zijn eigendom, krijgen zij zijn machtig merk. Marx behoeft niet atlijd te citeeren, al doet hij het meer dan genoeg. Zijn bescheidenheid heeft grenzen. ‘Nur die Lumpensind bescheiden’ zeide reeds Goethe. Hij is de arend, of wil men de gier, die voor de zaak van het socialisme grijpt wat hij grijpen kan. Wij gaan dus op de min of meer kleingeestige liefhebberij, om de Engelsche socialisten tegenover Marx uit te spelen, niet in. Wij gedenken Mirabeau's houding, toen men hem verweet geheele passages van een Fransche predikant in een zijner krachtigste redevoeringen der Constituante te hebben ingelascht. Hij stempelde die fragmenten tot zijn werk, blies er, met zijn adem en stem, zijn leven in. Aldus heeft Marx met veel uitingen dezer Engelsche socialisten gedaan. Wij herinneren aan de uitdrukking dat producten geconcentreerde arbeid zijn, aan de formuleering van 't begrip meerwaarde, aan de historische betoogen over de ontwikkeling der maatschappij, aan het voortdurend wijzen op het antagonisme der klassen voortgekomen uit de productie-verhoudingen, aan de uitéénzetting dat den kapitalistischen ondernemer altijd-door reserves van ongebruikte arbeiders-massa's ten dienste staan, aan de scherpe onderscheiding tusschen arbeids-product en arbeidskracht, aan de ontvouwing hoe juist de concurrentie onder elkander de arbeiders telkens neêrdrukt, aan het pleidooi dat de rijkdom der rijken niet anders is dan de periodieke uitkeering der rest van de maatschappij aan de rijken, aan de opmerking dat de armen de rijken kleeden en voeden en niet omgekeerd, aan de stelling dat kapitalen steeds ontspringen uit de besparingen van anderen, aan de voorspelling dat er later zal zijn overvloed van kapitaal zonder kapitalisten, en eindelijk aan de schallende leuze: ‘arbeiders vereenigt u’. Maar toch wil het woord ‘plagiaat’ ons niet dadelijk uit de pen. Bij Marx worden al die punten, met zooveel andere vermeerderd, niet langer een klacht, maar een oorlogs-manifest. In de demonische éénzijdigheid van zijn stelsel zet hij al die qualificaties, als verwerende en beschuldigende argumenten op haar door hem gewilde plaats. Hij smeedt de verschillende denkbeelden door hem aan onze Engelsche auteurs ontleend, tot zijn inéénsluitend stelsel samen. Hij perst ze vast tot een geweldige krijgsleus, die niet ‘vergeten’ zal worden. - Doch behalve die eigenaardige groep van Engelsche schrijvers tegen de plutocratie in het tijdperk van 1820-1840, worden al de andere schrijvers over de economie en het socialisme, in het Britsch Museum voorhanden, door hem gelezen en geraadpleegd. Ook Rodbertus, wiens naam hem tot aan het jaar 1848 nog onbekend was, wordt binnen den

kring van zijn lectuur getrokken. Vooral doorploegt hij de auteurs der klassieke economie, wier onderzoekingen steeds door hem geprezen worden, in tegenoverstelling vooral der schrijvers en zwetsers zijner dagen: de mannen der vulgaire staathuishoudkunde. Voor Ricardo heeft Marx altijd lof over gehad[1)].

Voorts schrijft hij, ter-wille van zijn dagelijksch brood - want hij is toen zeer arm - in verschillende kranten. Het duurzaamst is zóó zijn relatie met de '*New-York Tribune*'. Tien jaren, van 1850 tot en met 1860, is hij van dat blad de bestendige medewerker geweest.[2)] In dat blad heeft hij geregeld zijn opmerkingen over de Europeesche politiek ten-beste gegeven. Volgens een zeer waardeerenden brief van den hoofdredacteur van dat blad, Charles A. Dana, had men in dat blad slechts één aanmerking tegen hem, te weten: dat hij een weinig te Duitsch was en te groote angstvallige vrees had voor alles wat de éénheid en zelfstandigheid van Duitschland kon benadeelen[3)]. Uit de rijke mijn der vele reeksen artikelen van Marx in dat blad zouden wellicht allerlei materialen voor pittige en puntige werken zijn te putten. Voorshands heeft een zijner dochters daaruit twee boeken saâmgesteld. Ten eerste een boek van kleiner omvang, dat in 1896 is uitgegeven onder den titel: '*Revolution and Counter-Revolution or Germany in 1848*'. Het waren artikelen in 1851 tot 1852 geschreven, toen Marx ongeveer achttien maanden in Engeland woonde. Zij geven een voortreffelijke resumtie en toelichting der gebeurtenissen in Duitschland tijdens de beweging van 1848[4)]. Het tweede boek, dat in 1897 uitkwam, is veel omvangrijker: het is een verzameling der artikelen over de Oostersche questie in verband met den Krim-oorlog, en draagt den titel: '*The Eastern Question, A reprint of letters written 1853-1856, dealing with the events of the Crimean War*'. In deze artikelen is Marx meer zuiver journalist. Het is vol informatie over de feiten en aangelegenheden dier dagen. Natuurlijk vergist Marx zich een enkele keer, vooral waar het de beoordeeling raakt der motieven van Lord Palmerston, doch de ontleding der economische oorzaken van al de beweging der kabinetten blijft opmerkelijk[5)]. Overigens schreef hij in het

1) Zie over Ricardo zijn uitingen, 'Das Kapital', deel I, vierde editie, pag. 403 en 486, deel III a. pag. 241. Voorts 'Zur Kritik der politischen Oekonomie', 1859, pag. 39 en 150.
2) Eerst in Januari 1861 verliest hij die bron van inkomsten door den Amerikaanschen burger-oorlog. Zie een brief van 28 December 1862, in 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, pag. 30. Daarna werd zijn toestand armer. Hij zocht naar andere werkkringen. Hij wil zelfs beambte worden bij een spoorweg-maatschappij, zie een brief van 28 December 1862.
3) Zie Marx, 'Herr Vogt', 1860, p. 123, 125, 155, en p. 188/189.
4) Het boek kwam later ook uit in een Fransche vertaling: 'Révolution et Contre-révolution en Allemagne, traduit par Laura Lafargue', 1900.
5) Toen wij een levens-schets van den bankier A.C. Wertheim te bewerken hadden, konden wij de beste inlichtingen over de Joodsche bankiers-huizen te Amsterdam in 1855 ontleenen aan het boek van Marx. Zie 'The Eastern Question by Karl Marx', 1897 pg. 456. Vergelijk ons boek 'Uit den Kring der Gemeenschap', 1899, pg. 247.

Amerikaansch blad ook over alles wat de welvaart der arbeidende klassen raakte. Men weet dat hij in die krant aan de kaak stelde de gedragingen van de hertogin van Sutherland. Toen die 'edele' dame dan ook mevrouw Beecher Stowe, de schrijfster van 'Uncle Tom's Cabin', met grooten praal in Londen ontving, om met haar sympathie voor de neger-slaven der Amerikaansche republiek te pronken - wat zij later echter zorgvuldig naliet toen de burger-krijg ontbrandde - stelde Marx in de 'New-York Tribune' ten toon, hoe deze edelmoedige hertogin op de gruwzaamste wijze ongeveer drie duizend huisgezinnen had verjaagd en tot ellende gedoemd, door haar practijk om (ten-einde meer inkomen te hebben) haar landerijen tot schapen-weiden om te zetten[1]. - Behalve met dat Amerikaansche blad stond Marx in eenigszins vaste relatie met de 'Neue-Oder-Zeitung' te Breslau. Het was het éénige Duitsche blad waarvan hij correspondent was; een der redacteuren van dat blad: dr. Elsner schijnt met hem bevriend te zijn geweest[2].

Uit dien arbeid aan kranten en uit die vele studiën ter-wille van zijn bijdragen aan bladen en journalen ontwikkelden zich dan te-gelijkertijd, onder het werk, als rijpe zich afzettende vruchten van een saprijken stam, enkele brochures. Wij hebben o.a. het oog op zijn onderzoekingen betreffende de Engelsch-Russische diplomatie en de dubbelzinnige werkzaamheid te dier zake van Lord Palmerston. Het waren oorspronkelijk dagblad-artikelen voor de 'New-York-Tribune', die nu verder uit Hansards 'Parliamentary Debates', uit de diplomatieke 'Blue-Books' van 1807-1850, en uit de manuscripten der vorige eeuw in het Britsch Museum berustend, werden bijgewerkt. Marx zag, zoo als wij bij onze bespreking der krant de 'Neue Rheinische Zeitung' hebben aangeteekend (zie ons vierde deel der 'Socialisten' pag. 405) in Rusland den grooten vijand van den vooruitgang in Europa[3]. Men moest, volgens hem, dat groote Slavische rijk ten doode bestrijden. Alle krachten moest men inspannen om Polen als Staat weder op te richten, ten-einde de macht van Rusland over Europa te breken. In die richting-ziende, kritiseerde Marx de Engelsche buitenlandsche politiek. Zóó ontstonden de brochures: '*The story of the life of Lord Palmerston*', en voorts de '*Secret diplomatic history of the 18th century*'[4].

1) Zie Marx, 'Das Kapital' deel I, vierde editie, pg. 696.
2) Zie Marx, 'Herr Vogt', 1860, pg. 153 en 139.
3) Raadpleeg ook 'Die neue Zeit', 1899/1900, I, pg. 773.
4) Zie Marx, 'Herr Vogt', 1860, pg. 58/59. Deze twee brochures over Palmerston en de diplomatie der 18de eeuw zijn in het jaar 1899 te Londen op-nieuw uitgegeven. De eerste brochure beslaat 78, de tweede 96 bladzijden.

Voorts schreef Marx, op verzoek van zijn vriend Joseph Wedemeyer, in het jaar 1852 voor een staatkundig weekblad te New-York een geschiedenis van den ‘coup d'état’ van Louis Napoleon; welke geschiedenis later afzonderlijk uitkwam. Het is het vermaarde boekje van Marx: ‘Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte’. Uiterst belangrijk is dit geschrift; wel is het voor een deel een omwerking van het onderzoek over de Fransche gebeurtenissen van 1848 en 1849, dat hij in het tijdschrift: ‘Die neue Rheinische Zeitung’ uitgaf, maar het is alles deels saâmgedrongen, deels scherper geformuleerd, zoodat het een geheel nieuw geschrift is geworden: zeer goed geschreven en vol verrassende kernspreuken. Het hoofd-betoog komt natuurlijk weder neder op de uitéénzetting, dat de Fransche revolutie van 1848 en 1849 in haar verloop een politiek feit schijnt, maar inderdaad niets anders is dan een uiting van klassen-strijd. Dit wordt op allerlei wijze geformuleerd en verduidelijkt. De partij der orde in de Fransche Nationale vergadering van het jaar 1849 begon vooral zich volkomen van dien klassen-strijd bewust te worden: zij werd bang. Marx schrijft daarover een paar flikkerende bladzijden, die wij, ook ter kenschetsing van den stijl van Marx, hier overnemen: ‘Welke som van hartstocht en declamatie de partij der orde op de tribune der vergadering tegen de minderheid ook mocht bijéén-verzamelen, haar rede bleef bestaan uit één syllabe, zooals die der Christenen, wier woord moest zijn: ja, ja, neen, neen. Monosyllabistisch klonk het van de tribune, zooals uit de pers. Laf als een raadsel, welks oplossing vooraf is gegeven. Werd er gehandeld over petitie-recht of over wijn-belasting, over drukpers-vrijheid of over vrijhandel, over clubs of over gemeentelijke inrichting, over bescherming der persoonlijke vrijheid of regeling der huishouding van den Staat, - het woord van oplossing keert altijd terug, het thema blijft altijd hetzelfde, het oordeel is altijd gereed en luidt onvoorwaardelijk: socialisme. Voor socialistisch werd zelfs het burgerlijk liberalisme verklaard, voor socialistisch de burgerlijke vooruitgang, voor socialistisch de burgerlijke hervorming der financiën. Het heette socialistisch een spoorweg te bouwen, waar reeds een kanaal voorhanden was, en het was socialistisch zich met een stok te verdedigen, wanneer men met een degen werd aangevallen. Dit was niet louter een manier van zeggen, een mode, een partij-tactiek. De “bourgeoisie” had het juiste inzicht, dat alle wapenen, die zij tegen het feodale stelsel had gesmeed, de scherpe punt tegen haar-zelve keerden; dat alle beschavings-middelen, die zij voortgebracht had, tegen haar eigen ontwikkeling in opstand kwamen; dat alle Goden, die zij gekweekt had, van haar afgevallen waren. Zij begreep, dat alle zoogenaamde burgerlijke vrijheden en vooruitgangs-organen haar klassen-heerschappij zoowel aan de maatschappelijke basis als aan de politieke spits aanvielen en bedreigden: dat zij dus “socialistisch” geworden waren. In deze bedreiging en in dezen aanval zag zij te-recht het geheim van het socialisme, waarvan zij zin en strekking juister beoordeelt dan het eigen zoogenaamd socialisme zich-zelf te be-

oordeelen weet; welke socialisten maar niet begrijpen kunnen, hoe de “bourgeoisie” verstokt en vast zich tegen hen toeknoopt en afsluit, mogen zij al sentimenteel over het lijden der menschheid tranen storten, of Christelijk het duizend-jarig rijk en de algemeene broeder-liefde verkondigen, of humanistisch leuteren over geest, beschaving en vrijheid, of doctrinair een stelsel van onderling verband en welvaart inéén-timmeren. Wat de “bourgeoisie” echter niet begreep was de consequentie, dat haar eigen parlementair regime, dat haar eigen politieke heerschappij nu ook als socialistisch onder het algemeen vonnis moest vallen. Zoolang de heerschappij der “bourgeois”-klasse zich niet volkomen georganiseerd had, niet haar zuiver politieke uitdrukking gewonnen had, kon ook de tegenstelling der andere klassen niet zuiver voor den dag treden, en waar die tegenstelling zich openbaarde, niet de gevaarlijke wending nemen, die elken strijd tegen de Staats-macht in een strijd tegen het kapitaal vervormt. Maar wanneer de “bourgeoisie” in elke levens-uiting der maatschappij een gevaar der rust zag, hoe kon zij dan aan de spits der maatschappij het regime der onrust, haar eigen regime, het parlementair regime, willen handhaven, dit regime, dat naar de uitdrukking van een van zijn redenaars slechts leeft in den kamp en door den kamp? Het parlementair regime leeft van discussie; hoe zal het de discussie verbieden? Elk belang, elke maatschappelijke inrichting wordt hier vervormd in algemeene denkbeelden, als denkbeelden besproken, hoe zal dan een belang of inrichting zich boven dat denken willen stellen en als geloofs-artikel zich willen imponeeren? De kamp der redenaars op de tribune roept den kamp der kwâjongens van de pers op; de debatteerende club in het parlement wordt eerst volledig door debatteerende clubs in de salons en in de koffie-huizen; de volks-vertegenwoordigers, die bestendig een beroep doen op de volks-meeningen, geven der volks-meening het recht in petities haar werkelijke bedoeling te zeggen. Het parlementaire regime laat alles aan de beslissing der meerderheden over, hoe is het mogelijk het geval zich niet voor te stellen, dat ook die meerderheden buiten het parlement eens een beslissing willen nemen? Wanneer gij boven aan den top van den Staat op de viool strijkt, wat kunt gij anders verwachten, dan dat de lieden beneden aan het dansen gaan?’[1)] Marx toont nu verder aan, hoe door het kortzichtig drijven der Fransche ‘bourgeoisie’ alles in de maatschappij in beroering kwam. De kleine boeren, de ‘parcel’-boeren, talrijke of bijna de talrijkste klasse in Frankrijk, kozen partij. Zij riepen den duivel te hulp. De duivel was dit keer de chef der avonturiers, een hoofd van het ‘Lumpenproletariaat’. Hij gaf zich uit voor den arend van het eerste Napoleontische tijdperk: hij was slechts een raaf. Hij kwam met zijn bende ‘souteneurs’ en zou het keizer-idee vernietigen. Het standbeeld

1) Zie Marx, ‘Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte’, zweite Ausgabe, 1869, pag. 40-42. Vergelijk later over de ‘parcelboeren’, aldaar pag. 88-92.

van Napoleon zou door hem afstorten van de Vendôme-zuil.

Met zulk studie- en auteurs-werk hield Marx zich in Londen voortdurend bezig. Een uitvoerige briefwisseling met vrienden en geestverwanten, over geheel Europa en Noord-Amerika verspreid en gevlucht, hield hem op de hoogte van al de maatschappelijke en politieke gebeurtenissen. Hij doorleefde, trots zijn armoede, dáár in de Engelsche hoofdstad betrekkelijk gelukkige dagen. Wel moest hij hard schrijven om den kost voor zijn gezin te verdienen, maar zijn hem zoo gelijkgezinde vrouw en de drie jonge dochters maakten, met een trouwe dienstbode die al haar leven bij 't gezin bleef, zijn huis zonnig en warm[1)]. Het was een gezellig huishouden, waar kunst en literatuur werden gehuldigd. Shakespeare werd voor Marx de dichter bij uitnemendheid: altijd-door werden zijn drama's opgeslagen, 's Avonds weêrklonk het viool-spel in de huiskamer. Luid schaterend kon Marx lachen. Van tijd tot tijd stormde de huisvriend Friedrich Engels van uit Manchester binnen, en werden op de studeerkamer, onder dikken tabaks-damp (want Marx rookte altijd), de plannen der toekomst besproken. Zulk een bezoek van Engels was een feest, een korte verpoozing van het zwoegend arbeiden met de pen[2)].

1) De oudste dochter, Jenny, had een kalm leven in haar huwelijk met den Franschman Longuet. Hun zoon is Jean Longuet te Parijs, journalist; deze scheen de partij van Bernstein te nemen, schreef ook tegen de Boeren, zie ‘Justice’, 23 November 1901, waar men zich over hem beklaagde; doch hij weêrspreekt dit ten sterkste in de ‘Justice’ van 30 November 1901. Hij schrijft in ‘Die neue Zeit’, zie 1901/1902, I, pg. 652 seqq. De vader Charles Longuet, Marx's schoonzoon, sterft Juli 1903. Zie over zijn leven en talent de notice in de ‘Revue Socialiste’ van Aug. 1903, pg. 228-230; voorts ‘Socialistische Monatshefte’, 1903, II, p. 693 seqq. Hij was Proudhonist. Jenny stierf reeds vóór haar vader. Haar kinderen - één daarvan is geneesheer - leven in Parijs. Maar het lot der twee andere dochters van Marx was deerniswaardig. Beiden gaven den strijd van het leven op en sloegen de hand aan zich-zelven. De jongste dochter (Eleanor) leefde, na den dood van den vader, samen met den Engelschen schrijver en socialist dr. Edw. B. Aveling. Dit samenleven met den reeds gehuwden, onsympathieken, harteloozen Aveling is voor de zeer levenslustige, en in uitbundige kracht voor de socialistische zaak werkende, Eleanor (‘Tussy’ zooals de vrienden haar noemden) een bittere tragedie geweest, zie ‘Die neue Zeit’, 1897/98 II, p. 118 en 481, voorts het artikel van Liebknecht in de ‘Socialistische Monatshefte’ van Mei 1898 p. 212. Zij vergiftigde zich in April 1898. Vier maanden later stierf ook Aveling, zie over hem ‘Justice’ van 13 Augustus 1898. De tweede dochter, Laura, huwde April 1868 den socialistischen woordvoerder in de Fransche Kamer Paul Lafargue, afkomstig uit Cuba. Zij pleegde zelfmoord, te-gelijk met haar man, den 27sten November 1911 te Parijs.

2) Zie over Marx's huiselijk leven, ‘Die neue Zeit’, 1892/93, I, pag. 748 seqq: ‘Erinnerungen eines Arbeiters an Karl Marx’, von Friedrich Leszner, en vooral het boekje van W. Liebknecht over ‘Karl Marx’ van het jaar 1896. Vergelijk voor Leszner: Guillaume, ‘l'Internationale’, Vol. I, 1905, pag. 30.

En intusschen gingen de politieke wisselingen in Europa haar gang. Men leefde in 1852 te midden der reactie. De zwager van Marx, de graaf van Westphalen, de bij uitstek conservatieve staatsman, was minister van binnenlandsche zaken in Pruisen geworden, en liet nergens een uiting van vrijheid toe. Er scheen - sinds Napoleon III als keizer was opgetreden - een tijdperk van geboden kalmte en onbeweeglijkheid in Europa zich vastgezet te hebben. Doch hoe vast die ijs-korst van starre rust ook scheen, toch kwamen er van tijd tot tijd over Europa zuchten en vlagen, die een oogenblik aan iets warms deden denken, aan iets dat ontdooit. Bij gelegenheid van den Russischen Krim-oorlog van 1855/56 waren er allerlei elementen wakker geworden. Nu naderde allengs het jaar 1859, en iedereen gevoelde dat er iets in aantocht was. Napoleon III toch had de formule van het recht der nationaliteiten op de lippen genomen, en spelde iets, wat naar de toekomst wees van een tot éénheid zich vormend Italië. Voor Pruisen was het de groote questie, of het (uit Duitsche motieven) Oostenrijk te-hulp moest komen, wanneer Napoleon III Noord-Italië wilde vrijmaken. In den kring van Marx, zooals trouwens bij allen die belang stelden in de algemeene zaak, zag men die vraagstukken zich stellen. Hij publiceerde gedurende de maanden Januari, Februari en Maart 1859 een reeks artikelen in de ‘New-York-Tribune’, waarin onder anderen de zoogenaamde Midden-Europeesche grootmachts-theorie van de ‘Augsburgsche Allgemeine Zeitung’, en haar bewering, dat het voortduren der Oostenrijksche heerschappij in Italië een Duitsch belang was, aan een uitvoerige kritiek werden onderworpen. Friedrich Engels van zijn kant schreef in volkomen overeenstemming hiermede, kort vóór 't uitbreken van den oorlog, de brochure: ‘Po und Rhein’; een pamflet, speciaal tegen de ‘Augsburgsche Allgemeine Zeitung’ gericht, dat militair-wetenschappelijk moest aantoonen, hoe Duitschland geen stuk van Italië te zijner verdediging noodig had, en hoe Frankrijk, wanneer louter militaire overwegingen gelden moesten, zeker nog veel sterker aanspraken op den Rijn had, dan Duitschland op den Mincio. Die polemiek tegen de Augsburgsche krant en tegen haar theorie van de noodzakelijkheid der Oostenrijksche machts-heerschappij over Italië ging echter bij Marx en Engels hand in hand met de polemiek tegen de Bonapartische propaganda. Marx wees uitvoerig in de ‘New-York-Tribune’ van Februari 1859 aan, dat de financieele en inwendige politieke toestanden van het Fransche ‘bas-empire’ tot een kritiek punt waren aangeland, waarbij slechts een buitenlandsche oorlog de heerschappij van den ‘coup-d'état’ in Frankrijk en daarmede de contra-revolutie of reactie in Europa kon verlengen. Marx toonde aan, dat de Bonapartische bevrijding van Italië slechts een voorwendsel kon zijn om Frankrijk onder het juk te houden, Italië aan den ‘coup-d'état’ te onderwerpen, de

‘natuurlijke grenzen’ van Frankrijk naar Duitschland te verleggen, Oostenrijk tot een Russisch werktuig te vervormen, en de volken ten krijg te dwingen. Zóó woelden en gist'ten de denkbeelden in het jaar 1859 in het brein van Marx.

Doch allerlei hoofden en harten hielden zich in dat jaar met die vraagstukken bezig. De vragen, of men Napoleon III zou kunnen vertrouwen, of Italië kans had gered te worden, of Duitschland met 't oog op zijn latere éénheid geen gevaar liep, waren punten die door alle democraten werden besproken. Wij hebben vroeger gezien, hoe deze questies het brein van Rodbertus en van Lassalle vervulden. Juist in die dagen - het voorbericht is van 31 Maart 1859 - kwam nu te Genève en te Bern uit het boekje van den vermaarden Carl Vogt ‘Studiën zur gegenwärtigen Lage Europa's[1)]. De wetenschappelijke reputatie van den te Genève wonenden natuuronderzoeker, zijn politiek verleden in Duitschland waar hij als “rijks-regent” de vaan der revolutie in 1849 het langst omhoog had gehouden, de vele relaties die hij met mannen van beteekenis onderhield, maakten dat zijn brochure een ongewone belangstelling ondervond. Hij nu bepleitte wel is waar sterk de éénheid van Italië, maar drong er tevens op aan vertrouwen aan den Franschen keizer te schenken, die thans een goed politiek doel najoeg en ging verwerkelijken. De kring der politieke zwervelingen en vluchtelingen, die sinds 1850 in Engeland zich ophield, hoorde dit laatste met eenige ontzetting. Vóór Italië's vrijheid waren zij allen gestemd, maar een samengaan met Napoleon III geleek hun een afval en verraad. Ook Marx deelde volkomen dit gevoelen. Een Duitsch-Londensch blaadje dier dagen, dat als weekblad verscheen onder den naam: “Das Volk”, bracht dan ook 14 Mei 1859, na het verschijnen van Vogts studiën, een hoofdartikel met den titel: “De rijks-regent als rijks-verrader”. Vogt was onmiddellijk bij de hand om op die aanklacht der emigratie een antwoord te geven. In een Zwitsersche courant (de “Bieler Handelscourier”) publiceerde hij een verdediging, die in een directen aanval tegen Marx en zijn vrienden te Londen overging: een giftig hartstochtelijk stuk. Op Vogts artikel werd te Londen wederom een niet malsche repliek gereed gemaakt, welke repliek in brochure-vorm zou verschijnen; de proefbladen van die brochure werden door W. Liebknecht, die toen ook te Londen vertoefde en sinds September 1855 vaste correspondent voor de Engelsche zaken van de “Augsburgsche Allgemeine Zeitung” was, aan de redactie dier krant toegezonden. De redactie van de “Augsburgsche” plaatste dadelijk den inhoud dier proefbladen in haar orgaan. Vogt van zijn kant deed nu de Augsburgsche krant een proces wegens laster aan. Dat

1) Het boekje van Carl Vogt is 134 bladzijden groot en behandelt de questie in vier hoofdstukken: 1°. ‘die jetzige Lage der Groszmächte’, 2° ‘die brennenden Fragen und die kleineren Staaten’, 3° ‘Deutschland und die Bewegung’, en 4° ‘Schlüsze und Blicke in die Zukunft’. Carl Vogt is (zooals men weet) op 78-jarigen leeftijd in Mei 1895 in Zwitserland overleden.

proces werd niet door Vogt gewonnen. Hij gaf nu echter in een eenigszins lijvig deel: “Hauptbuch” van 278 bladzijden een verzameling uit van al de tot deze aangelegenheid betrekkelijke schrifturen onder den titel: Mijn proces tegen de Augsburgsche krant. Het was December 1859 toen dit deel verscheen. De Italiaansche oorlog was dus al voorbij. Hetgeen in het geschrift door Vogt uitgegeven, overbleef, was een felle beschuldiging van Vogt tegen Marx, hierop nederkomende, dat Marx, aan het hoofd van saâmgezworen lieden van gering allooi, van uit den vreemde een ware dictatuur uitoefende over de mannen der revolutie en van den vooruitgang, en door lastertaal, welke hij in allerlei bladen van Duitschland wist te verspreiden, het gezag van goede democratische namen ondermijnde.

Die beschuldiging van Carl Vogt tegen Marx, zooals zij in het verzamelde boekdeel van het proces kon worden gelezen, werd in het begin van Januari 1860 in de Berlijnsche “National-Zeitung” door twee artikelen van den hoofdredacteur van dat orgaan, dr. Zabel, nog meer verscherpt en wereldkundig gemaakt. Marx werd openlijk door Zabel van een reeks infameerende handelingen beschuldigd. Nooit had hij tot nu toe op directe of zijdelingsche aanvallen van de pers geantwoord, doch thans moest hij ter-wille van zijn vrouw en kinderen, zijn eerlijken naam wel handhaven. Hij herinnerde zich dat er “rechters” te Berlijn’ waren, en sprak nu op zijn beurt dr. Zabel in rechten aan. Dit proces werd in allerlei instantiën gevoerd, doch liep 5 October 1860 op niets uit. Toen verloor Marx zijn geduld en schreef zijn pamflet: ‘H e r r V o g t’, dat hij tegen het einde van November 1860 in Londen uitgaf.

Het dubbele doel van dit geschrift is zijn eigen naam te verdedigen en voorts de beschuldiging te staven, die onder de emigranten gangbaar was, dat Vogt zich aan het Bonapartisme in zake Italië had verkocht, en als bezoldigd aanhanger en bepleiter der Napoleontische politiek in deze aangelegenheid moest worden beschouwd. Om volledige klaarheid en volkomen licht over alles te verspreiden, moest Marx wel ‘la partie honteuse’ der emigratie geschiedenis ontsluieren. Hij moest 't; want hij was door Vogt ook aangeklaagd wegens samengaan (‘Einverständniss’) met de geheime politie der reactie, om enkele vluchtelingen in handen dier politie te spelen. Het werkje heeft dus een eigenaardigen bitteren smaak en geur. Het sluit zich voor een deel bij de onthullingen uit het Keulsche proces aan; geeft allerlei particulariteiten omtrent personen en toestanden, doch al die onthullingen, die herinneringen, die mededeelingen, die aanwijzingen komen altijd neêr op één persoon: den dikken, vettigen, zelfbehaaglijken, gewichtigen, onbetrouwbaren, loslippigen, telkens in zijn schulp kruipenden, slechts in de verte dapperen, zijn huid niet wagenden Vogt, die als een echte Falstaff zwetst en liegt, en zelf op 't laatst in het netwerk van zijn eigen onwaarheden zich verstrikt en verwart. Het pamflet van Marx is dus zoo persoonlijk mogelijk. Een wreed boekje; over-rijk in details en opmerkelijke bijzonderheden, doch van 't begin tot 't einde doortrokken door een reuk van haat,

die als bijtende harst alles doordringt. Het is bijna een klassiek model van een ‘scheld-partij’. Ik herinner mij buiten Swift weinig in de literatuur wat daarop gelijkt. Het boekje gloeit nu nog, nadat alles daaromheên thans asch is geworden.

Marx heeft in dit boekje niet veel moeite zich te zuiveren van den blaam, dat hij aan 't hoofd van een saâmgezworen kliek, hetzij de Zwavel-bende[1)], hetzij de Bürstenheimers, staat. Hij bewijst kort-af dat dit leugens zijn en toont aan, dat indertijd de bond der communisten wel een geheime bond moest wezen, omdat er nergens drukpers-vrijheid of recht van vergadering in Duitschland of Frankrijk was; indien die rechten aan de volken waren verleend en gewaarborgd, was er waarlijk geen behoefte vroeger geweest aan geheime genootschappen. Ook op de andere punten, die in de stukken van het proces met Vogt voorkomen, verdedigt hij zich telkens uitvoerig. Vergissingen van Vogt worden uit den aard der zaak breed uitgemeten: - zóó, waar Vogt Liebknecht, als ‘mouchard’, arbeiders en politieke vluchtelingen te Murten listig en in 't geheim in de armen der politie laat voeren, terwijl de geheele samenkomst aldaar openlijk was aangekondigd en in het openbaar zou worden gehouden; - zóó, waar Vogt den ons reeds bekenden Cherval, alias Cremer, die in Genève bezig was valsche effecten en banknoten te vervaardigen, voor een agent van Marx wil uitgeven, terwijl Marx juist dat heerschap als spion (in de Keulsche ‘Enthüllungen’) en schurk had ontmaskerd; - zóó, waar Vogt beweert dat het proces te Keulen neêrviel op Marx en zijn vrienden, terwijl het inderdaad het regime der Pruisische politie, de gedragingen van Hinckeldey en Stieber, aan de kaak stelde. - Scherper en venijniger wordt het woord, zoodra Marx de door Vogt tegen hem gerichten persoonlijken laster afslaat. Trouwens Vogt was niet bepaald kiesch van aard. Hij beschuldigt Marx te leven van de verdiensten der door hem geleide arbeiders; hij verwijt hem zelfs zijn huwelijk met de zuster van den Pruisischen minister! Marx heeft slechts een gebaar van minachting voor dit alles over; hij mompelt iets van een Amerikaansch klein beest, de ‘Shunk’, die in het oogenblik van het hoogste gevaar slechts één verwerend middel bezit: een verpestenden stank[2)]. Wat heeft

1) Zie over de Zwavel-bende ook ‘Die neue Zeit’, 1898/99, II, pag. 286-288.

2) Marx, ‘Herr Vogt’, pag. 28. Ziehier deze vergelijking, die niet oneigenaardig was met betrekking tot Vogt, den auteur van den ‘Thierstaat’. De ‘passage’ kan een voorbeeld geven van den stijl waarin dit pamflet geschreven is: ‘Nach anderthalbstündigem leerem Strohdreschen gedenkt Vogt des Demosthenes' Mahnung, dasz “Aktion, Aktion und wieder Aktion die Seele der Beredsamkeit ist.” Aber was ist Aktion? In Amerika gibt es eine kleine Bestie, das *Shunk* genannt, welches im Augenblick der höchsten Gefahr nur eine Defensive besitzt, seinen offensiven Geruch. Wenn angegriffen, spritzt es aus gewissen Theilen seines Leibes eine Materie, deren Nasz eure Kleidungsstücke unrettbar zum Feuertod verdammt, und sollte sie gar eure Haut treffen, euch für einige Zeit aus der Gesellschaft aller menschlichen Wesen verbannt. So gräszlich offensiv ist der Geruch, dasz Jäger sobald ihre Hunde zufällig einen Shunk aufgescheucht, sofort Reiszaus nehmen in mehr ungestümer Hast und mit gröszerm Schrecken, als wenn Wolff oder Tiger ihnen auf der Ferse folgten. Gegen Wolf und Tiger schützt Pulver und Blei, aber gegen das *a prosteriori* des Shunk ist kein Kraut gewachsen. Das ist Aktion, sagt sich der im “Thierstaat” naturalisirte Redner und verspritzt folgendes Shunkartige auf sein vermeinten Verfolger.....’

Vogt nu ten opzichte van Marx gedaan? Hij heeft gebruik gemaakt van de tijdelijke oneenigheid, die er te Londen in de jaren 1851 en 1852 had bestaan tusschen Marx en de zoogenaamde fractie Willich-Schapper; had een brief (Techow's[1)] brief aan Schimmelpfennig) uit die dagen door een vrij laag sujet (Ranickel) in handen gekregen, en distilleerde uit dien brief - welke tijdens deze ruzie en oneenigheid was geschreven - allerlei hatelijke eigenschappen van Marx's karakter; eigenschappen welke zijn heerschzucht en zijn dictatuur over zijn kring helder moesten aantoonen. Marx slaat dus den vroegeren 'rijks-regent' dien brief uit de hand. Trouwens reeds in de revolutie-jaren 1848 en 1849, toen Marx de 'Neue Rheinische Zeitung' redigeerde, had Marx dien Vogt nooit anders dan als een 'zwetser' beschouwd. Daden waren van hem toen nooit gezien, wel veel ijdele woorden gehoord. Wilhelm Wolff, Marx's vriend, die hem aan zijn woord wilde houden, kon het getuigen; Vogt vluchtte toen ijlings voor Wolff weg. Aldus, na lange interrupties, komt Marx op het onderwerp van het proces, dat Vogt gevoerd heeft tegen de 'Augsburgsche Zeitung', en bewijst hij stap voor stap dat hij, Marx, niets te doen heeft gehad met het verweêrschrift, welks druk-proeven door Liebknecht uit Londen naar de 'Augsburgsche Zeitung' waren gezonden. Marx noemt den waren auteur, Karl Blind,[2)] die zich echter niet wil bloot geven.

Tot zoover blijft Marx zich altijd verdedigen; thans gaat hij-zelf Vogt aanvallen. Openlijk wijst hij hem met den vinger aan als den man die zich verbonden of verkocht had aan het Bonapartisme. Onder al de brochures, die telkens als orakeltaal van het hof der Tuileriëen neêrdalen, is er ook een van een Arabier Dâ-Dâ, die, dronken van enthousiasme, Napoleon III verheerlijkt als de zon der weldadigheid, den roem van het firmament; welnu tusschen het werk van dien Arabier en de 'studiën' van Carl Vogt is, volgens Marx, niet veel onderscheid. Vogt heeft slechts de

1) Techow was vroeger luitenant, doch had zijn carrière verloren, toen hij in Juni 1848 met het volk te Berlijn tegen het Tuighuis stormde. Hij was toen tot 15 jaren vesting-straf veroordeeld. Hij wist echter te ontvluchten en te-zamen met den vroegeren officier Willich was hij een der mede-aanvoerders bij den opstand in Baden. Techow stond ook in relatie met Marie Dähnhardt, eens de vrouw van 'Max Stirner', zie Mackay, 'Max Stirner', 1898, pag. 208.

2) Karl Blind sterft te Hampstead, Mei 1907.

lange reeks Napoleontische brochures: - ‘l'Europe en 1860, Napoleon III et l'Italië, Napoleon III et la question Romaine, Napoleon III et la Prusse, la Foi des traités, Les puissances signataires et Napoleon III’ etc, etc.: - met zijn boekje verlengd. Het geheele betoog, daarop neêrkomende, dat Pruisen Frankrijk moest laten begaan, omdat Napoleon III een onbaatzuchtig vorst was, die geen landen vorderde - denk aan het later wegnemen van Nizza en Savoye, aan de schending der neutraliteit van Zwitserland - was òf een bewijs van naïveteit, òf iets anders[1]. Weet men nu, zooals Marx, dat Carl Vogt een groote vriend is van Plon-Plon, dat hij van tijd tot tijd in het Palais-Royal bij hem dejeuneert; herinnert men zich dat hij fondsen, wier oorsprong hij nooit noemt, te zijner beschikking heeft om mede-arbeiders voor kranten, zoogenaamde gelijk-gezinden, te bezoldigen, dan wordt alles duidelijk. Vogts Fransche agentuur bepaalt zich niet tot studies en programma's, neen, hij verkondigt openlijk in Zwitserland de missie van Louis Napoleon om de nationaliteiten te bevrijden. Hij vervormt dien Napoleon III bijna tot een arbeids-dictator, en wiegt de rechtmatige bezorgdheid en vrees van Zwitserland voor dien zonderlingen nabuur in slaap. Vogt en zijn vrienden werken samen, en zijn vooral daarin eensgezind dat zij allen uit de Napoleontische kas trekken. Zij krijgen geld, aandeelen in mijnen, rentmeesterschappen over landgoederen. ‘Het gaat niemand aan, zegt Vogt, hoe ik aan mijn geld kom’. - Marx's boekje wordt ook van historisch belang, wanneer hij achtereenvolgens de patronen van Vogt - Kossuth, Fazy en Klapka - behandelt, en hij overgaat tot het teekenen van het dieven-pak van dagblad-schrijvers dat hem omringt en steunt. Onder die laatsten groepeert hij bijv. dr. Zabel van de ‘National Zeitung’, dr. Stein van de ‘Breslauer Zeitung’, Eduard Meyen schrijver in den Hamburgschen ‘Freischütz’, den redacteur van de ‘Kölnische Zeitung’, Levy van den ‘Daily Telegraph’; - die groep wordt dan verder opgeluisterd door portretten van Ludwig Bamberger en van den vrijheer von Vincke. - Het slot der brochure wordt gevormd door het verslag over het proces, dat Marx tegen dr. Zabel te Berlijn voerde[2]. Zabel had in zijn ‘National-Zeitung’ Marx van twee zaken beschuldigd. Allereerst poogde, naar Zabels zeggen, de bende van Marx sommige lieden in het Duitsche vaderland dermate te compromitteeren, dat zij, om zich van die verdachtmakingen te bevrijden, geld gaven. Honderden brieven, dus ging Zabel voort, bewijzen dit. In de tweede plaats had Zabel, met duidelijke toespeling op het vervaardigen van valsche waarde-papieren en banknoten door Cherval alias Cremer, gezegd: ‘hoe Marx aan zijn geld komt weten de goden; de menschen weten enkel dat Marx en zijn vrienden geen

1) Bakounin - zie zijn ‘Briefwechsel’ enz. uitgegeven door Dragomanow, 1895 pag. 102 - wijst ook op dat geloof van Carl Vogt in Napoleon, nog in 1864.
2) Wij spraken over dat proces reeds in ons hoofdstuk over Lassalle, zie hierboven pag. 223.

overtollig geld bezitten'. Terloops beschuldigde Zabel Marx de zoogenaamde brochure van Karl Blind tegen Vogt, die in de 'Augsburgsche Zeitung' was overgedrukt, zelf gefabriceerd te hebben. Over dit alles begint nu te Berlijn een wijdloopig proces. Eerst vóór het 'Stadtgericht', dan vóór het 'Kammergericht', eindelijk vóór het 'Obertribunal'. Het eind is dat aan Marx het recht ontzegd wordt Zabel te beschuldigen. De rechters vinden niets, niets ter wereld wat een aanklacht zou kunnen motiveeren.

En dit heet recht! Marx lacht honend. Ons ook komt alles wat in die brochure verteld wordt eenigszins benauwend voor. Wel laat de inhoud ons geheugen niet spoedig los. Langen tijd, nadat men dat boekje gelezen heeft, ziet men nog in zijn verbeelding Marx spelen en sollen met Vogt, 'den dooden hansworst'.

IV.

Ondertusschen droeg ook de zuiver wetenschappelijke arbeid van Marx vruchten. Hij had te Londen de economische studiën, die door de gebeurtenissen van 1848 en 1849 op den achtergrond waren geschoven, in 1850 weder opgenomen. 'Het over-rijke materiaal voor geschiedenis der politieke economie, dat in het Britsch Museum is opgehoopt, het gunstige standpunt dat Londen voor het observeeren der burgerlijke maatschappij aanbiedt, eindelijk het nieuwe stadium van ontwikkeling, waarin die maatschappij met de ontdekking van het Californisch en Australisch goud schijnt te treden, bewogen mij - zóó zegt Marx-zelf - om mijn studie weder van meet-af-aan te beginnen en mij door het nieuwe materiaal kritisch heên te werken.' Met groote nauwkeurigheid nam hij kennis van al de bronnen[1)] en begon hij de resultaten van zijn onderzoek mede te deelen.

In het begin van het jaar 1859 gaf hij namelijk te Berlijn bij Franz Duncker uit de eerste aflevering van een werk dat tot titel droeg: 'Zur Kritik der politischen Oekonomie'. Vóór die aflevering plaatste hij een merkwaardige voorrede waarin hij over zijn zoogenaamde materialistische opvatting der maatschappelijke geschiedenis (zie pag. 316) belangrijke opheldering gaf, die zijn streven in 't juiste licht moesten stellen. Alles werd nu uit dat oogpunt door hem bezien. De aflevering-zelve - het is bij deze eerste aflevering gebleven - behandelde twee inleidende hoofdstukken uit de leer van het kapitaal: een betoog over het begrip 'waar' en een uitéénzetting van het leerstuk over 'het geld of den eenvoudigen omloop'. Wij moeten bij de twee hoofdstukken eenigszins uitvoerig stilstaan. Let wel, Marx onderzoekt

1) Let op, dat Marx waarlijk niet enkel socialistische auteurs aldaar bestudeerde. Hij maakt ook een diepgaande studie der vroegere Engelsche economisten, en poogt ook uit hun geschriften zijn opvatting eener materialistische geschiedenis-beschouwing te deduceeren. Zie bijv. dit aangetoond bij een ontleding van Richard Jones in 'Die neue Zeit' van 8 December 1911.

en toetst een bepaalden historischen vorm der maatschappij; hij wil niet vaststellen wat de waren en het geld in een of anderen filosofischen zin zijn konden of moesten wezen; neen, hij gaat na wat 'waar' en wat 'geld' in de moderne hedendaagsche burgerlijke maatschappij is[1].

Bezien wij eerst het hoofdstuk over 'd e w a a r'. Marx zegt daarin het volgende. - Bij den eersten aanblik (zóó redeneert hij) doet zich de burgerlijke rijkdom voor als een ontzaglijke verzameling van waren, en vertoont zich de enkele 'waar' als elementaire type van dien rijkdom. Elke 'waar' echter stelt zich onder het tweevoudige gezichts-punt van gebruikswaarde en ruilwaarde. De waar is allereerst een voorwerp, noodzakelijk, nuttig of aangenaam voor het leven, zij bevredigt menschelijke behoefte, is een levens-middel in den uitgebreidsten zin. Zij dient voor de consumtie. Zij is dus gebruikswaarde en is als zoodanig qualitatief, maar ook quantitatief bepaald. Welke nu ook de maatschappelijke vormen van den rijkdom zijn, gebruikswaarden geven steeds een tegenover deze vormen onverschilligen inhoud van den rijkdom aan. Men proeft niet aan het graan wie het gebouwd heeft: Russische lijf-eigenen, Fransche klein-boeren of Engelsche kapitalisten. Ofschoon voorwerp en doel van maatschappelijke behoefte en dus in maatschappelijk verband staande, drukt de gebruikswaarde echter geen maatschappelijke productie-verhouding uit. Gebruikswaarde te zijn schijnt noodzakelijke veronderstelling der waar, maar 'waar' te zijn onverschillige bepaling der gebruikswaarde. De gebruikswaarde op zich-zelve, in deze haar onverschilligheid tegenover de economische vorm-bepaling, ligt nu buiten den beschouwings-kring der politieke economie. In dien kring valt die waarde slechts, waar zij-zelve vorm-bepaling is. Direct is die waarde dan de stoffelijke grondslag, waarop zich een bepaalde economische verhouding bouwt: de ruilwaarde. - Ruilwaarde treedt nu allereerst te voorschijn als de quantitatieve verhouding, waarin gebruikswaarden tegen elkander zijn te ruilen. Zóó zijn paleizen in schoenpoetsblikjes om te zetten. Gebruikswaarden zijn onmiddellijke rechtstreeksche levens-middelen; omgekeerd echter zijn deze levens-middelen-zelven producten van het maatschappelijk leven, resultaat van uitgegeven menschelijke levens-kracht, belichaamde arbeid. Als 'materiatuur' van den maatschappelijken arbeid zijn alle waren kristallisaties derzelfde éénheid. Het bepaalde karakter dezer éénheid is de arbeid die zich in de ruilwaarde voorstelt.

Beschouwen wij nu dien arbeid nader. Het is gelijkvormige, onderscheidslooze eenvoudige arbeid dien wij op 't oog hebben: arbeid, wien het evenzoo koud laat, of hij in goud, ijzer, tarwe of zijde te voorschijn komt, als het der zuurstof onverschillig is,

1) Vergelijk hierbij zijn opstel van 1857, ook een inleiding tot een kritiek der Politieke Economie, door Kautsky uitgegeven; zie 'Die neue Zeit', 1902/1903, I, pag. 710 seqq.

of zij in den roest van het ijzer, de atmosfeer der lucht, de sap van de druif of in het bloed des menschen voorkomt. De ruilwaarde voortbrengende arbeid is abstracte algemeene arbeid. De maat van dien arbeid is de arbeids-tijd. *Als ruilwaarden zijn alle waren slechts bepaalde hoeveelheden gestolden arbeids-tijd*.

Om dit goed te begrijpen zijn enkele hoofd-gezichts-punten in acht te nemen. Men moet letten: *a*. op het feit der reductie zelve van den arbeid tot eenvoudigen qualiteitsloozen arbeid. Dit schijnt een abstractie, maar toch wordt het dagelijks toegepast: men herleidt eigenlijk alles op algemeen menschelijken arbeid: op een gemiddelde productieve uitgaaf van menschelijke spieren en zenuwen; het begrip ‘unskilled labour’ hangt daarmede samen. Men moet *b*. zich vertrouwd maken met de eigenaardige wijze, waarop de arbeid, die ruilwaarde d.i. waren produceert, maatschappelijke arbeid is. De in een ‘waar’ voorhanden arbeids-tijd is de tot haar productie noodzakelijke arbeids-tijd; de conditie waaronder altijd een nieuw exemplaar van die waar te verkrijgen is. De voorwaarden nu van ruilwaarde voortbrengenden arbeid zijn maatschappelijke bepalingen van den arbeid, of bepalingen van maatschappelijken arbeid; maatschappelijk echter niet in 't algemeen maar op bijzondere wijze. Het is altijd een specifieke manier van maatschappelijkheid. In de ruilwaarde toch vertoont zich de arbeidstijd van den enkelen individu onmiddellijk als algemeene arbeids-tijd. De in de ruilwaarde opgesloten arbeids-tijd is arbeids-tijd van het individu, maar van het individu, zonder op het onderscheid te letten met andere individuen: zijn arbeids-tijd, maar slechts als een aan allen gemeenschappelijken arbeids-tijd. Eerst in onze hedendaagsche maatschappelijke vormen is dat het geval. In den patriarchalen tijd, in de Midden-eeuwen was dit anders; aan den drempel onzer beschaving, toen het regime der gemeenschap week, viel dit alles nog niet waar te nemen[1)]. Thans echter geldt het als regel. De arbeid, die zich in de ruilwaarde voorstelt, is derhalve a priori arbeid van den enkelen individu; maatschappelijk wordt die arbeid daardoor,

1) Marx voegt hierbij de volgende opmerking over het gemeenschappelijk eigendom: zie ‘Zur Kritik der politischen Oekonomie’, 1859 pg. 10: ‘Es ist ein lächerliches Vorurtheil, in neuester Zeit verbreitet, dasz die Form des naturwüchsigen Gemeineigenthums specifisch slavisch oder gar ausschliesslich russische Form sei. Sie ist die Urform, die wir bei Römern, Germanen, Celten nachweisen können, von der aber eine ganze Musterkarte mit mannichfaltigen Proben sich noch immer, wenn auch zum Theil ruinenweise, bei den Indiern vorfindet. Ein genaueres Studium der asiatischen, speciell der indischen Gemeineigenthumsformen, würde nachweisen, wie aus den verschiedenen Formen des naturwüchsigen Gemeineigenthums sich verschiedene Formen seiner Auslösung ergeben. So lassen sich, z.B. de verschiedenen Originaltypen von römischem und germanischem Privateigenthum aus verschiedenen Formen von indischem Gemeineigenthum ableiten.’

dat die arbeid den vorm van zijn onmiddellijk tegendeel, d.i. den vorm der abstracte algemeenheid aanneemt. - Nog meer. Bij den arbeid die ruilwaarde voortbrengt is dit het karakteristieke, dat de maatschappelijke verhouding der personen zich als 't ware verkeerd nu voorstelt, namelijk als maatschappelijke verhouding der zaken. Slechts in zooverre de ééne gebruikswaarde tot de andere als ruilwaarde in relatie treedt, staat de arbeid van verschillende personen tot elkander in gelijke en algemeene verhouding. Ruilwaarde vormt dus ja een verhouding tusschen personen, maar een verhouding die verstopt is onder zakelijk omhulsel. Twee gebruikswaarden van waren, hoe verschillend van aard ook, hebben, wanneer zij denzelfden arbeids-tijd bevatten, dezelfde ruilwaarde: zijn equivalenten van elkander. Bij de ‘waar’ gaat die mystificatie - om de persoonlijke verhouding louter als een zakelijke voor te stellen - nog eenvoudig toe; in hoogere productie-verhoudingen gaat die schijn van eenvoud weg; bij het munt-systeem, bij de verwikkelde kapitaal-vormen wordt het een voortdurend ‘verstoppertjes-spel’. Inderdaad echter is de ruilwaarde der waren niet anders dan de betrekking van de arbeids-verrichtingen der individuen op elkander als voor allen gelijke en algemeene arbeids-verrichtingen, niet anders dan zakelijke uitdrukking van een specifiek maatschappelijken vorm van den arbeid. In dien zin is het een tautologie te zeggen, dat de arbeid de éénige bron is van de ruilwaarde en dus van den rijkdom, voor zooverre hij uit ruilwaarde bestaat. De groote fout is dat men steeds verwart den abstracten arbeid, bron van ruilwaarde, met den concreten arbeid die gebruikswaarde voortbrengt. Marx hecht aan de onderscheiding hooge waarde. Hij meent haar zelf het eerst kritisch aangetoond te hebben. Uit die onderscheiding vloeit nu voort het dubbel gezichts-punt der zaken van ons leven. Neem als voorbeeld het brood. Bij brood als gebruikswaarde interesseeren ons zijn eigenschappen als voedsel; bij brood als ruilwaarde daarentegen het werk van pachters, molenaars en bakkers. Van den arbeid, voor zoover hij gebruikswaarde voortbrengt, is het onjuist te zeggen, dat hij de éénige bron van het door hem voortgebrachte, namelijk van den stoffelijken rijkdom is. Neen, die arbeid heeft wel degelijk stof der natuur als voorwaarde noodig. Slechts ruilwaarde heeft te doen enkel met den abstract algemeenen arbeid. Men moet leeren onderscheiden tusschen de jas en de ruilwaarde van de jas; de antieke wereld, die nog niet op de ruilwaarde gevestigd was, produceerde de jas.

Marx verduidelijkt nog verder in bijzonderheden het onderscheid tusschen den arbeid, voor zoover hij in gebruikswaarden, en den arbeid, voor zoover hij in ruilwaarden resulteert. Als gebruikswaarde wordt - zóó zegt hij - de ‘waar’ steeds iets ‘oorzakelijks’. Graan bijvoorbeeld werkt als voedings-middel. Deze werking der waar, waardoor zij enkel gebruikswaarde, louter voorwerp der consumtie is, kan haar dienst genoemd worden. Als ruilwaarde wordt de ‘waar’ altijd slechts onder het gezichts-punt van het resultaat beschouwd. Het komt dan niet aan op den dienst, dien zij bewijst of levert, maar op den dienst, die aan haar-zelve ge-

leverd is bij haar productie. Bleef nu de ter-productie van waren gevorderde arbeids-hoeveelheid constant, dan was haar ruilwaarde onveranderlijk. Maar het licht of zwaar der productie wisselt bestendig. De grootte van den in een ‘waar’ besloten arbeids-tijd, de ruilwaarde, verandert dus voortdurend, stijgt of daalt in omgekeerde reden tot het stijgen of dalen van de productieve kracht van den arbeid. De niet te controleeren natuur-verhoudingen oefenen daarbij haar invloed op die productieve kracht van den arbeid. Verschillende gebruikswaarden bevatten in ongelijk ‘volume’ denzelfden arbeids-tijd of dezelfde ruilwaarde. In hoe kleiner ‘volume’ van haar gebruikswaarde, vergeleken met de andere gebruikswaarden, een ‘waar’ een bepaalde hoeveelheid arbeids-tijd inhoudt, des te grooter is haar specifieke ruilwaarde. De ruilwaarde van een ‘waar’ komt niet in haar eigen gebruikswaarde te voorschijn. Wel manifesteert zich de ruilwaarde van een waar in de gebruikswaarde der andere waren. Men kan zoo een reeks waren opstellen gelijk in waarde aan de ééne waar. Slechts lette men op, dat de ruilwaarde-grootte van een waar niet daardoor wordt aangedaan, of er weinig of veel waren van een andere soort buiten haar bestaan. In 't algemeen wordt de ruilwaarde der waarde enkel bepaald door de evenredigheid, waarin zij in denzelfden arbeids-tijd kunnen geproduceerd worden.

Tot nog toe werd door Marx de ‘waar’ beschouwd onder het tweevoudig gezichts-punt van gebruikswaarde en ruilwaarde, telkens van ééne zijde toegelicht. Maar als ‘waar’ is zij de onmiddellijke éénheid van gebruikswaarde en ruilwaarde. Tevens is zij ‘waar’ slechts in betrekking tot de andere waren. De werkelijke betrekking nu der waren op elkander is haar ruil-proces. Dit is het maatschappelijk proces, dat de van elkander onafhankelijke individuen aangaan, maar aangaan als waren-bezitters. Over en weder staan die individuen tegenover elkander louter in het bestaan van hun ‘waren’; en op die wijze treden zij dan ook op als bewuste dragers van het ruil-proces. Hierbij is het volgende op te merken. De ‘waar’ is gebruikswaarde en te-gelijk weder niet gebruikswaarde. Was zij voor haar bezitter enkel gebruikswaarde, dan werd zij niet ‘waar’. Zij moet gebruikswaarde voor anderen worden. Om zich dus als gebruikswaarde voor anderen te verwerkelijken, moet zij zich als ruilwaarde realiseeren. Het worden der waarden tot gebruikswaarden voor anderen onderstelt haar geheele vervreemding: haar ingaan in het ruil-proces. Maar haar bestaan ten behoeve van den ruil is haar bestaan als ruilwaarde. Als gebruikswaarde is de ‘waar’ iets zelfstandigs, als ruilwaarde staat zij dadelijk in verhouding tot alle andere waarden. Dit realiseert zich in het ruil-proces. Anderzijds is de ‘waar’ wel ruilwaarde, zooverre een bepaalde hoeveelheid arbeids-tijd in haar verwerkt is en zij dus gerealiseerden arbeids-tijd vormt, maar in haar eersten onmiddellijken toestand realiseert zij slechts individueelen arbeidstijd van bijzonderen inhoud, geen algemeenen arbeids-tijd. Zij is dus niet onmiddellijk ruilwaarde, maar moet het eerst *worden*. Voorloopig kan zij slechts realiseering van den algemeenen arbeids-

tijd zijn, zooverre zij arbeids-tijd in bepaald nuttige aanwending, dat is in een gebruikswaarde, voorstelt. Dit was de stoffelijke conditie, onder welke alléén de in ‘waren’ besloten arbeids-tijd als algemeene maatschappelijke arbeids-tijd verondersteld werd. Let nu op de voortdurende vervreemding der waarden als gebruikswaarden, een vervreemding waardoor zij op elkander betrokken worden; het is een altijd voortgaand uittreden en overgaan van gebruikswaarde in ruilwaarde en omgekeerd. Allerlei problemen stellen zich op die wijze; en de oplossing van één probleem onderstelt het opwerpen van een ander vraagstuk. Tal van tegenstrijdigheden doen zich voor. Het ruil-proces toont nu die tegenstrijdigheden en lost ze tevens op. Uitgangs-punt is het begrip dat de ‘waar’ allereerst als gebruikswaarde aan den man moet gebracht worden; eerst dàn komt de ruilwaarde als belichaamde algemeene arbeids-tijd voor den dag. Marx stelt nu op reeksen vergelijkingen en evenredigheden, waarin de ruilwaarde van een ‘waar’ haar reëele uitdrukking vindt. De maatschappelijke arbeids-tijd bevindt zich verborgen in deze waren en openbaart zich dan in het ruil-proces. Men gaat uit van den bijzonderen specifieken arbeid van individuen, van verrichtingen die eerst in het ruil-proces haar oorspronkelijk karakter verliezen en algemeene maatschappelijke arbeid worden. Die algemeene maatschappelijke arbeid is dus niet de veronderstelling, maar het wordend resultaat. Elke ‘waar’ moet door afstrooping van haar oorspronkelijk bestaan (haar gebruikswaarde) haar daarmede overeenkomende existentie als ruilwaarde bekomen. Elke ‘waar’ krijgt dus in het ruil-proces een verdubbeling van existentie. Haar tweede existentie is een andere waar, haar equivalent. Reeksen van gelijkwaardigheid uit 't oogpunt der ruilwaarde kunnen nu worden opgesteld. Het denkbeeld komt vanzelf op om alle waren te meten in één waar, ze te herleiden tot ééne waarde. Zóó ontstaat het geld en kan het ruil-proces volledig worden.

Die volledigheid, dat in elkander haken en voegen van allerlei functiën van het groote samenstel van een ingewikkeld ruil-proces, voorzoover de maatschappelijke circulatie dat thans in deze historische fase der maatschappelijke productie vertoont, komt eerst tot zijn recht door een zeer ontwikkelde arbeids-verdeeling. Het ruil-proces neemt bij het bestaan van de waren-wereld grooter en grooter afmetingen aan. Verrassend blijft echter het eerste begin van den ruil-handel waar te nemen. ‘Inderdaad komt het ruil-proces oorspronkelijk niet vóór den dag in den schoot van gemeenschaps-samenlevingen, die als met de natuur zijn opgegroeid, maar juist dáár waar deze ophouden, *aan haar grenzen*, op de enkele weinige punten, waar zij in aanraking met andere gemeenschaps-maatschappijen komen. Dáár begint de ruilhandel, en kaatst van dáár terug in het binnenste van die in gemeenschap levende maatschappij, waarop de handel nu ontbindend en vernietigend gaat werken. De bijzondere gebruikswaarden, die in den ruilhandel tusschen verschillende gemeenschaps-maatschappijen “waren” werden, zooals slaven, vee, metalen kostbaarheden,

vormen dus meestal het eerste geld binnen die maatschappijen-zelven'[1].

De ontleding en terugvoering van het begrip 'waar' op het begrip arbeid in tweeledigen vorm - te weten van de gebruikswaarde op reëelen arbeid of doelmatig productieve werkzaamheid, en der ruilwaarde op arbeids-tijd of gelijken maatschappelijken arbeid - is nu, volgens Marx, het kritisch eind-resultaat der meer dan een anderhalve eeuw in het werk gestelde onderzoekingen van de klassieke staathuishoudkunde, die in Engeland met William Petty, in Frankrijk met Boisguillebert begint, en in Engeland met Ricardo, in Frankrijk met Sismondi afsluit[2]. Ricardo trekt de koorden toe van al de vroegere betoogen; hij constateert de wet der waarde in de burgerlijke maatschappij, doch kent nu slechts de ééne burgerlijke maatschappij, wier vorm hij voor den absoluten vorm houdt. Sismondi daarentegen klaagt het industrieele systeem aan, en doet den twijfel rijzen. Ricardo moet echter als het hoogte-punt der klassieke economie beschouwd worden. Daar hij als de voleindiger dier klassieke economie de bepaling van de ruilwaarde door den arbeids-tijd het zuiverst heeft geformuleerd en ontwikkeld, zóó concentreert zich ook op hem (Ricardo) geheel de economische polemiek over dit vraagstuk van de 'waar'. Ontdoet men die polemiek van alle omhulsels, dan lost zij zich op in vier bedenkingen, die door verschillende richtingen als zoovele dogmata worden ontwikkeld. Zij zijn vervat in deze vier vragen. 1°. Indien arbeid ruilwaarde heeft, is het dan niet verkeerd tot maat der ruilwaarde juist arbeid te maken? Draait men op die wijze niet in een cirkel-redeneering? Het antwoord op die vraag geeft de leer van den loon-arbeid. 2°. Wanneer de ruilwaarde van een product gelijk is aan den daarin besloten arbeidstijd, moet dan de ruilwaarde van een arbeids-dag niet gelijk zijn aan het product van dien arbeids-dag? Of, anders uitgedrukt, moet arbeids-loon niet arbeids-vrucht zijn? Het probleem - dat vooral van de zijde der socialisten wordt gesteld - vindt zijn oplossing in de leer van het kapitaal[3]. 3° Hoe rijmt men de leer, die de waarde alleen op arbeid terugvoert, met de ervaring dat de marktprijs bepaald wordt door de verhouding van vraag en aanbod? Het leerstuk der concurrentie moet dit ophelderen. 4°. Ten slotte:

1) Zie Marx, 'Zur Kritik der politischen Oekonomie', 1859, pg. 27. Later werkt hij dit uit in 'Das Kapital', deel III, eerste stuk, pg. 301.
2) Zie de verschillende historische opvattingen van Petty, Boisguillebert, Franklin, de Physiocraten, Sir James Steuart en Adam Smith, scherp en fijn geformuleerd bij Marx, 'Zur Kritik der politischen Oekonomie', 1859, pg. 30-38. Men vergelijke voorts het door Marx geschreven tiende hoofdstuk van den 'Zweiter Abschnitt' uit 'Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft' van Friedrich Engels, derde druk, 1894, pag. 243-273.
3) Zie dit ook geformuleerd bij Marx, 'Das Kapital', deel I, vierde druk, pg. 502.

hoe kunnen waren, die geen arbeid inhouden, ruilwaarde bezitten? Met andere woorden: vanwaar komt de ruilwaarde van louter natuur-krachten? De leer der grond-rente zal dit verduidelijken.

In het tweede hoofdstuk handelt Marx over ‘h e t g e l d o f d e n e e n v o u d i g e n o m l o o p’. Hij bespreekt vier onderwerpen: de maat der waarden, de circulatie-middelen, het eigenlijke geld, en de edele metalen.

Het hoofdstuk-zelf wordt op de volgende voor ons volk niet onaardige wijze door hem ingeleid. ‘In een parlements-debat - zóó zegt hij - over Sir Robert Peel's bankwet in 1844 en '45 merkte Gladstone op, dat zelfs de liefde niet meer menschen gek had gemaakt dan het tobben en peinzen over het wezen van het geld. Hij sprak van Britten tot Britten. Hollanders daarentegen, lieden die ten spijt van Petty zich van oudsher verheugen in een bovenaardsch vernuft voor geld-speculaties, hebben nooit hun verstand verloren bij bespiegelingen over het geld’.

De hoofdzwarigheid bij de ontleding van het geld is overwonnen, zoodra zijn oorsprong uit de ‘waar’-zelve wordt begrepen. Het komt er dan slechts op aan zijn eigenaardige vorm-bepaling juist op te vatten, hetgeen tamelijk moeielijk wordt, omdat alle burgerlijke verhoudingen verguld of verzilverd zijn, en dus als geld-verhoudingen te voorschijn treden. De geld-vorm schijnt dus een veelvoudigen inhoud te bezitten, die hem eigenlijk vreemd is.

Marx houdt zich nu bij zijn onderzoek alleen bezig met de eenvoudige vormen van het geld, die onmiddellijk en rechtstreeks voortvloeien uit den ruil der waren, hij laat ter-zijde de geld-vormen die eigen zijn aan hoogere trappen van het productie-proces, bijv. het crediet-geld. Ter verdere vereenvoudiging wordt dan door Marx goud als de geld-waar ondersteld.

Zóó begint hij zijn bespreking over de *maat der waarden*. Het eerste proces der circulatie is - om zoo te zeggen - een theoretisch voorbereidend proces voor den werkelijken omloop. De waren, die als gebruikswaarde bestaan, scheppen zich allereerst den vorm, waarin zij voor elkander ideëel als ruilwaarden te voorschijn treden, als bepaalde hoeveelheden van belichaamden algemeenen arbeids-tijd. Het eerste noodzakelijk bedrijf van dat proces is, dat de ‘waren’ één specifieke ‘waar’, stel goud, als onmiddellijke directe grondstof van den algemeenen arbeids-tijd (of als algemeen equivalent) apart zetten, buiten zich stellen. Alle voorwerpen verschijnen dan als materie van gelijkvormigen arbeid, namelijk in goud verstoffelijkten arbeid, waarin alle particulariteiten en eigenaardigheden der in haar verschillende gebruikswaarden voorgestelde arbeids-verrichtingen nu volkomen zijn uitgewischt. Er is dan identiteit. Er blijft slechts over een quantitatief onderscheid. Er is een volledige belichaming van algemeenen arbeidstijd. De voorwerpen zijn ruilwaarden, en de in goud vervatte arbeids-tijd is de algemeene arbeids-tijd. Terwijl de waren in ieder opzicht haar ruilwaarde in goud uitdrukken, drukt goud recht-

streeks zijn ruilwaarde in alle waren uit. Terwijl de waren aan zich-zelven voor elkander den vorm der ruilwaarde geven, geven zij aan het goud den vorm van het algemeen equivalent of van geld. Wijl alle waren haar ruilwaarde in goud meten, in de verhouding, waarin een bepaalde hoeveelheid goud en een bepaalde hoeveelheid 'waar' evenveel arbeids-tijd bevatten, wordt het goud tot maat der waarden, en daardoor geld. De ruilwaarde van alle waren drukt zich nu in goud uit. Die ruilwaarde der waren heet prijs. Prijs is nu de getransformeerde vorm, waarin de ruilwaarde der waren binnen den kring van het circulatie-proces te voorschijn treedt. Door hetzelfde proces derhalve, waardoor de waren haar waarde als goud-prijzen aanschouwelijk maken, toonen zij het goud als maat der waarden, dus als geld. Elke 'waar' meet zich nu in goud naar verhouding der in beiden vervatten arbeids-tijd. Arbeid is de werkelijke meter tusschen 'waar' en goud. Om als maat der waarde te kunnen dienen, moet de mogelijkheid bestaan dat goud een veranderlijke waarde is, wijl het slechts als materie van den arbeids-tijd tot equivalent van andere waren kan worden, en dezelfde arbeids-tijd met de verandering der productieve krachten van den reëelen arbeid in een ongelijk 'volume' van dezelfde gebruikswaarde zich verwerkelijkt. Goud moet op een gegeven moment een gegeven quantum arbeids-tijd voorstellen. De reële gedaante, waarin de waren in het ruil-proces intreden, is die van haar gebruikswaarde. Werkelijk algemeen equivalent moeten zij eerst worden door haar vervreemding (aliënatie). Haar prijs-bepaling is haar ideële vervorming in het algemeen equivalent, een vereffening met het goud, die dan nog te maken overblijft.

De waren - aldus gaat Marx voort - treden nu als dubbel-existenties tegenover elkander: werkelijk bestaande als gebruiks-waarden, ideële als ruilwaarden. De reëele arbeid bestaat werkelijk als gebruikswaarde, de algemeen abstracte arbeids-tijd ontvangt in den prijs een 'voorgesteld' bestaan. Het onderscheid tusschen ruilwaarde en prijs is eensdeels slechts een onderscheid in naam, gelijk dan ook Adam Smith zegt, dat de arbeid de reëele prijs en het geld de nominale prijs der waren is. Doch van een andere zijde is dat onderscheid zoo weinig een naamverschil, dat daarin alle onweders, die de 'waar' in haar gang door het werkelijk omloops-proces bedreigen, als geconcentreerd zijn. Het spreekt van-zelf, daar ook goud een eigen ruilwaarde en prijs heeft. Door de onzichtbare maat der waarden heên loert het harde geld. In hare prijzen worden nu alle 'waren' slechts voorgestelde goud-hoeveelheden van verschillende grootte. Zóó vergelijken en meten zij zich onder elkander. Uit een maat der waarden wordt het goud derhalve een maatstaf van prijzen. Het goud wordt nu reken-geld. De vervorming der 'waar' in reken-geld geschiedt in ieders brein, telkens zoodra een soort rijkdom onder het oogpunt van de ruilwaarde wordt gefixeerd. Tot deze vervorming is het materiaal van het goud noodig, maar slechts als iets wat in de voorstelling bestaat, iets dat niet reëel behoeft te zijn. Geld als reken-geld kan

ideëel bestaan, terwijl het werkelijk bestaand geld naar gansch anderen maatstaf gemeten wordt[1)].

Als tweede onderdeel van zijn tweede hoofdstuk behandelt Marx de leer der *circulatie-middelen*.

Nadat de 'waar' in het proces der prijs-geving haar voor circulatie vatbaren vorm en het goud zijn geld-karakter heeft bekomen, zal de circulatie de tegenstrijdigheden, die het ruil-proces der waren bevatte, zoowel aantoonen als oplossen. De werkelijke ruil der waren, d.i. de maatschappelijke stofwisseling, vertoont zich als een vorm-verandering, waarin de tweevoudige natuur der 'waar' als gebruikswaarde en ruil-waarde zich ontvouwt, terwijl haar eigen vorm-verandering zich te-gelijk in bepaalde vormen van het geld kristalliseert. De ontvouwing van deze vorm-verandering is de ontvouwing der circulatie. Twee veronderstellingen zijn hierbij noodig. Allereerst een naar alle zijden ontwikkelde ruil en bestendige stroom van vernieuwing van deze transacties. En ten-tweede het feit, dat de 'waren' als prijsbepaalde waren in het ruilproces optreden, reëel als gebruikswaarden, maar ideëel (in den prijs) als ruilwaarden. Marx gebruikt hiervoor het volgende beeld: 'In de drukste straten van Londen staat winkel naast winkel, achter wier glazen kasten alle rijkdommen der aarde pralen: Indische shawls, Amerikaansche revolvers, Chineesch porcelein, Parijsche corsetten, Russische pels-jassen en tropische specerijen, maar al deze wereldblijde zaken dragen op haar voorhoofd fatale witte papier-strooken, waarop Arabische cijfers en Latijnsche letters zijn opgeteekend (L.s.d.). Dit is het beeld der in de circulatie verschijnende waren.'

Marx houdt nu stil bij de *Metamorfose der waren*. Het ruilproces drukt zich, volgens Marx, uit in twee formules: W-G-W en dan in G-W-G; waarbij de letter W de 'waar', de letter G het goud of geld uitdrukt.

Letten wij op de eerste formule, dan kunnen wij die in tweeën deelen: W-G en dan G-W. Het eerste lid drukt den overgang van 'waar' in geld en dus den verkoop, het tweede lid den overgang van geld in 'waar' en dus den koop uit. De geheele formule W-G-W is derhalve een beweging, waarin de 'waar' eerst als speciale gebruikswaarde bestaat, dan dat bestaan afstroopt of verlaat, een van elken te-zamenhang met haar natuurbestaan losgemaakte existentie als ruilwaarde of algemeen equivalent verkrijgt, deze weder afstroopt en ten-slotte als werkelijke gebruiks-waarde voor bepaalde behoeften achterblijft. Zij valt dan uit de circulatie in de consumtie. Zij heeft haar levens-loop voleindigd. - De twee deelen der formule hebben de volgende beteekenis. Het lid W-G is de verkoop. De 'waar' treedt in het circulatie-proces als ge-

1) Zie 'Zur Kritik der politischen Oekonomie', 1859, pag. 52/53. Marx spreekt hier ook over den dubbelen standaard, en geeft pag. 53-64 een lange noot over de historische theorieën, betreffende de leer van de ideëele maat-éénheid van het geld, waarin hij vooral op Gray's boeken de aandacht vestigt.

bruikswaarde van zekeren prijs. Is zij ijzer dan ijzer tot zekeren prijs. Maar deze prijs, deze exponent van den in het ijzer vervatten arbeids-tijd, drukt te-gelijkertijd den vromen wensch van het ijzer uit om goud te worden, d.i. om aan den arbeids-tijd die het bevat, de gedaante van algemeenen maatschappelijken arbeids-tijd te kunnen verleenen. Naar die trans-substantiatie haakt het ijzer. Het is dus de taak van het ijzer of van zijn bezitter om in de waren-wereld het punt te vinden, waar ijzer goud aantrekt. Dit *salto mortale* heeft plaats, wanneer de verkoop werkelijk doorgaat. Goud wordt nu ook bij den verkoop reëel geld, wijl de ruil-waarden der ‘waren’ in de prijzen reeds ideëel goud zijn. De tegenstelling van gebruikswaarde en ruilwaarde is in de formule polarisch uitgedrukt. - Het lid G-W is de koop. Men gaat hier dus uit van de onderstelling, dat een andere ‘waar’ zich reeds in geld veranderd heeft. De beweging van dien koop is de omgekeerde beweging van den verkoop, te-gelijkertijd de tweede of slot-metamorfose der ‘waar’. Als goud, of in haar bestaan als algemeen equivalent, is de ‘waar’ rechtstreeks voor te stellen door de gebruikswaarden van alle andere waren, die in haar prijzen allen naar het goud streven en te-gelijkertijd de noot aangeven, waarin dat goud moet klinken, opdat haar lichaam (de gebruikswaarde) naar den kant van het geld, haar ziel (de ruilwaarde) in het goud-zelf overspringt. Eigenlijk komen de twee leden der formule W-G en G-W op hetzelfde neder. Slechts het initiatief verandert en behoort nu eens aan de ‘waar’ dan aan het goud.

Keeren wij nu terug tot de gansche formule W-G-W, dan is het duidelijk, dat in haar de ‘waar’ de gezamenlijke reeks van haar gedaante-wisselingen doorloopt. Terwijl de ‘waar’ de eerste helft der circulatie begint en de eerste metamorfose voltrekt, treedt een tweede ‘waar’ in de tweede helft der circulatie, voltrekt haar tweede metamorfose en valt uit de circulatie; op haar beurt treedt de eerste ‘waar’ in de tweede helft der circulatie, voltrekt haar tweede circulatie en valt ook uit de circulatie; terwijl een derde ‘waar’ in de circulatie treedt, de eerste helft van haar loop doormaakt en de eerste metamorfose voltrekt. Altijd-door volgen en zetten zich die vorm-veranderingen voort. Het is een altijd-durende beweging: een oneindig saâmgevlochten ketting-reeks. De formule W-G-W zou ook, wanneer wij naar een meer logischen vorm zochten, uitgedrukt kunnen worden door B-A-E, waarbij de letters de aanvangletters van bijzonderheid, algemeenheid en het enkele ding beduiden.

In dit proces treden de waren-bezitters als voogden of verzorgers der waren op. Binnen dat circulatie proces staan zij tegen elkander over als koopers en verkoopers: de één bij voorbeeld als een verpersoonlijkt suikerbrood, de ander als verpersoonlijkt goud. Gelijk nu het suikerbrood goud wordt, zoo wordt de verkooper kooper. Deze bepaalde sociale karakters ontspringen derhalve geenszins in 't algemeen uit de menschelijke individualiteit, maar uit de ruil-verhoudingen van menschen, die hun producten in den bepaalden vorm van de ‘waar’ produceeren. Het zijn zoo weinig

zuiver individueele verhoudingen, die zich in de verhouding van kooper en verkooper uitdrukken, dat beiden slechts in deze betrekking treden, in zooverre hun individueele arbeid ontkend, dat is, als arbeid van geen individu, geld wordt. Zoo ongerijmd het dus is, deze economische burgerlijke karakter-figuren van koopers en verkoopers als eeuwige maatschappelijke vormen van de menschelijke individualiteit op te vatten, evenzoo verkeerd is het ook in haar een opheffing der individualiteit te betreuren. *Zij vormen het noodzakelijke optreden van de individualiteit op den grondslag van een bepaald gegeven trap van het maatschappelijk productie-proces*. Hun bestaan hangt samen met de antagonistische natuur der burgerlijke productie[1)].

Wanneer wij letten op het resultaat der formule W-G-W, dan valt dit samen met de stof-wisseling W-W, van ‘waar’ tot ‘waar’. Geld is hier slechts het ruilmiddel of liever het circulatie-middel. Toch is de formule geen uit één stuk gegoten éénheid, maar splitst zij zich altijd in twee deelen, in twee geïsoleerde processen, is zij samenvatting van een dualisme. De splitsing zet zich in de geheele maatschappij voort; in haar berust de kiem onzer handels-crises. Geld-circulatie kan plaats hebben zonder crises, maar crises kunnen niet plaats vinden zonder geld-circulatie. Een zoogenaamd rationeel geld-systeem zou nooit de misstanden der burgerlijke productie op zijde kunnen zetten. De splitsing en scheiding van koop en verkoop veroorzaakt, met den eigenlijken handel, een massa schijn-transacties vóór den definitieven ruil tusschen waren-producenten en waren-consumenten. Zij laat toe, dat een menigte parasieten zich in het productie-proces indringen en de splitsing exploiteeren. Met het geld als algemeenen vorm van den burgerlijken arbeid ontstaat zóó de mogelijkheid tot ontwikkeling van allerlei tegenstrijdigheden.

Na de metamorfose der waren bespreekt Marx *den omloop van het geld*. De werkelijke circulatie doet zich bij den eersten aanblik voor als een massa toevallig naast elkander loopende koopen en verkoopen. Geld als circulatie-middel treedt dus te voorschijn als koopmiddel. ‘Waar’ en geld loopen in tegenovergestelde richting. En op allerlei punten over de geheele oppervlakte der maatschappij voltrekt zich die verplaatsing. De eerste stap, dien de ‘waar’ doet in de circulatie, is - bij de eenvoudige

1) Zie Marx, ‘Zur Kritik der politischen Oekonomie’, 1859, pag. 73: ‘Sie sind nothwendige Darstellung der Individualität auf Grundlage einer bestimmten Stufe des gesellschaftlichen Productionsprocesses.’ Marx geeft hierbij een aardig extract van Isaac Pereire uit diens ‘Leçons sur l'industrie et les finances’, 1832 (Zie ons derde deel der ‘Socialisten’, pag. 88). ‘Il n'y a lieu à fixer la valeur des produits que parce qu'il y a vente et achat, en d'autres termes, antagonisme entre les divers membres de la société. Il n'y a lieu à s'occuper du prix de valeur que là où il y avait vente et achat, c'est à dire, où chaque individu était obligé de *lutter*, pour se procurer les objets nécessaires à l'entretien de son existence.’

circulatie - haar laatste stap; zij valt uit de circulatie in de consumtie. De circulatie is voortdurende beweging van waren, maar van steeds andere waren, en elke waar beweegt zich slechts ééns. Elke waar begint de tweede helft van haar circulatie niet als dezelfde waar, maar als een andere waar, als goud. De beweging van de gemetamorfoseerde waar is derhalve de beweging van het goud. De vorm-beweging der waar stelt zich dus voor als de uiterlijke beweging van hetzelfde geldstuk, dat twee-malen de plaats met twee verschillende waren wisselt. Het geld rolt zóó in de maatschappij. De vorm-verwisseling der waren is plaats-wisseling van het geld. De continuïteit der circulatie-beweging valt dus geheel aan de zijde van het geld; het geld zegt *b* waar de waar *a* zegt. De gansche beweging schijnt dus zich op 't geld te concentreeren. In de functie van het realiseeren der prijzen circuleert het geld bestendig heên en weêr. De beweging der waren in de circulatie is slechts een voorbijgaand moment; terwijl rusteloos heên en weêr bewegen de taak van het geld wordt. Dit geeft aan het geld als circulatie-middel nieuwe vorm-bepaaldheid. Nu wordt het duidelijk, dat de gelds-omloop een tot in het oneindige zich uitstrekkende beweging is, dat al de koopen en verkoopen zich daarin weêrspiegelen. Uit allerlei punten naar allerlei punten gaat 't geld bij de eenvoudige circulatie. Eerst bij de hoogere vormen (die Marx hier niet behandelt) concentreert zich weder die gelds-omloop en stroomt alles terug - door middel van de Bank - tot den oorsprong. Bij de eenvoudige circulatie is het daarentegen een bont velerlei. Hetzelfde geldstuk realiseert nu de prijzen van verschillende waren. Van belang is het te letten op het aantal transactiën van zulk een geldstuk; men verkrijgt dan een gemiddeld cijfer van zijn rollingen. Conditie van de geldcirculatie is dus de waren-circulatie, en het geld rolt juist ‘waren’ voort die prijzen hebben, d.i. die ideëel reeds gelijk zijn gesteld aan bepaalde goud-hoeveelheden. In de prijs-bepaling der waren zelven is de waarde-grootte van het als munt-éénheid dienende goud-quantum of de waarde van het goud als gegeven verondersteld. Onder deze veronderstelling is de voor de circulatie gevorderde hoeveelheid goud allereerst bepaald door de totale som der te realiseeren waren-prijzen. Die totale som is echter op haar beurt bepaald, door 1°. de prijs-hoogte of prijs-laagte der waren, en 2°. door de massa der tot zekere prijzen omloopende waren, zij het dan ook dat deze twee omstandigheden soms tegen elkander inwerken. - Een punt van belang bij dien gelds-omloop is nu de snelheid van dien loop[1)]. Vooral bij de eenvoudige circulatie is die snelheid of traagheid van beweging van overwegend belang. De massa der circulatie-middelen wordt dan eenvoudig bepaald door de prijzen der waren. Goed heeft de school van Ricardo reeds aangetoond, dat prijzen niet hoog of laag zijn, wijl meer of minder geld omloopt, maar dat meer of minder geld circuleert,

1) Zie ook de opmerkingen van Marx, ‘Das Kapital’, derde deel, eerste stuk, pag. 435.

wijl de prijzen hoog of laag zijn. Wanneer de ruilwaarde der waren en de gemiddelde spoed van haar metamorfosen gegeven zijn, hangt het quantum circuleerend goud van zijn eigen waarde af[1].

Aan die uitéénzetting van den gelds-omloop voegt Marx dan toe een verhandeling over *de munt en het waarde-teeken*. Het goud toch in zijn functie van omloops-middel krijgt een eigen 'façon', het wordt munt. Opdat zijn omloop niet door technische zwarigheden wordt tegengehouden, wordt het overeenkomstig den maatstaf van reken-geld gemunt. Als reken-geld krijgt geld locaal en politiek karakter. Men onderscheidt voortaan nationaal geld en internationaal goud, munt en munt-materiaal. Wij behoeven bij al de punten, die Marx hier ontvouwt, niet stil te staan, noch bij de afslijting en verminking van de munt, noch bij het pasgeld en het papieren geld. Altijd is dit te bedenken: het waarde-teeken, stel papier, dat als munt functionneert, is teeken van het in zijn munt-naam uitgedrukte quantum goud. Tegenover de 'waren' stelt het waarde-teeken de realiteit van haar prijs voor. Direct is dit waarde-teeken goud-teeken, langs een omweg teeken van de waarde der waar. Men kan zeggen dat het goud, door dit goud-teeken, met zijn afschaduwing werkt. Het heeft niet als Peter Schlemihl van Chamisso zijn schaduw verkocht, maar het koopt met zijn schaduw. Let echter op, dat papier het goud alléén slechts vertegenwoordigt binnen het circulatie-proces. Wil het meer goud vertegenwoordigen dan dit circulatie-proces toelaat, dan wordt het van-zelf gedeprecieerd. De inwerking van den Staat, die het papier tot goud schijnt te stempelen, is slechts schijn. De circulatie geeft hier de wet. De Staat kan papiertjes met willekeurigen munt-naam in de circulatie slingeren, maar door de circulatie aangegrepen valt het waarde-teeken of papieren geld in de macht der immanente wetten dier circulatie. Merkt eindelijk op - zegt Marx - dat in de circulatie der waarde-teekens alle wetten der werkelijke geld-circulatie omgekeerd of op haar hoofd staan. Terwijl het goud circuleert wijl het waarde heeft, heeft het papier waarde wijl het circuleert, enz. enz.[2].

Wij kunnen beknopter zijn bij 't weêrgeven van het derde en vierde onderdeel van het tweede hoofdstuk: *het geld* en *de edele metalen*.

Geld in zijn onderscheid van munt, het resultaat van het circulatie-proces in den vorm W-G-W, vormt het uitgangspunt van het circulatie-proces in den vorm G-W-G. Die formule beteekent ook koopen om te verkoopen en drukt de beweging uit. Goud, de specifieke 'waar', die als maat der waarden en als circulatie-

1) Zie Marx, 'Zur Kritik der politischen Oekonomie', 1859, pg. 85. Hij wijst hier ook op den maatregel van Holland, toen ons land tot de zilveren munt overging.
2) Zie de aardige opmerkingen bij Marx, 'Zur Kritik der politischen Oekonomie', 1859, pg. 101.

middel dient, wordt nu zonder verder toedoen der maatschappij geld. Daar alle waren nu, als representanten van het goud, inderdaad slechts voorgesteld geld zijn, is het geld de éénige werkelijke ‘waar’. Goud is het materieel bestaan van den abstracten rijkdom. Het is de algemeene rijkdom als individu. In zijn gestalte als bemiddelaar der circulatie leed het goud allerlei onraad en leed, het werd besnoeid, en zelfs tot een louter symbolisch papiervod verflonsd. Als geld wordt hem zijn gouden heerlijkheid teruggegeven. Van knecht wordt het heer. Van een gewonen handlanger wordt het tot God der ‘waren’.

Marx gaat dit geld na achtereenvolgens als schat, als betalingsmiddel en als wereld-geld. - De schat-vorming berust natuurlijk op het noodzakelijke van een ‘reserve’[1)]. Een deel van het geld loopt rond, een ander deel rust. Dat bewaarde, geïmmobiliseerde geld is de schat. Uit den schat werpt men geld in de circulatie. De groote drijfveêr voor schat-vorming is wel de gierigheid of geld-zucht; voor haar is niet de ‘waar’ als gebruikswaarde maar de ruilwaarde als ‘waar’ behoefte. Doch ook een edeler min of meer puriteinsche trek loopt daar onder: om zich den overvloed in zijn algemeenen vorm te bemachtigen, moeten vele bijzondere behoeften als overtollige weelde-vormen beschouwd worden. Elders is het weder de zucht om toch vooral het goud te behouden. Zóó deden de Cortez van Valladolid in 1586 in hun adres aan Philips II. Zij vroegen aan den koning ‘niet langer den invoer toe te staan van kaarsen, glas-waren, juweelen, fijne messen en dergelijke voor het menschelijk leven onnutte dingen, die van het buitenland kwamen, om tegen goud ingeruild te worden, *alsof de Spanjaarden Indianen waren*’. Zóó donderde Luther vooral los op het Duitschland van zijn dagen, dat door zijn geld-handelaars goud en zilver naar het buitenland stiet om zelf een bedelaar te blijven. - Al die schakeeringen van goud- en geld-zucht concentreeren zich nu in den schat-vormer. ‘Hij treedt op als de martelaar der ruilwaarde, de heilige asceet op den top der metaalzuil[2)]. Het is hem slechts om den rijkdom in zijn maatschappelijken vorm te doen en daarom begraaft hij den rijkdom weg als 't ware buiten de maatschappij. Hij begeert die waar in haar steeds voor circulatie vatbaren vorm, en daarom onttrekt hij ze aan de circulatie. Hij dweept met de ruilwaarde en daarom ruilt hij niet. De vloeibare vorm van den rijkdom en zijn versteende vorm, levens-elixer en steen der wijzen, spoken in zijn brein alchimistisch dol door elkander. In zijn ingebeelde, onbegrensde zucht naar genot ontzegt hij zich elk genot. Wijl hij alle maatschappelijke behoeften wil bevredigen, bevredigt hij ter-nauwernood de natuurlijke nooddruft. Terwijl hij den rijkdom in zijn metalen belichaming vasthoudt, verdampt zich die rijkdom voor hem tot een spinneweb

1) Zie ook de opmerking van Marx, ‘Das Kapital’, tweede deel, tweede druk, pg. 319.
2) Aan dit voorbeeld heeft Lassalle later zijn beeld van den kapitalist ontleend; zie hierboven pag. 280.

der hersens. Inderdaad echter is het ophoopen van het geld om het geld de barbaarsche vorm der productie om de productie. Het speelt een groote rol bij de oude volken, in Azië tot op dit oogenblik, en bij de moderne boeren-volken, waar de ruilwaarde nog niet alle productie-verhoudingen heeft aangegrepen'. - Bij latere sterk ontwikkelde verfijnde vormen der maatschappelijke ontwikkeling worden die schatten tot 'reservoirs' der groote bankinstellingen.

In de tweede plaats geeft Marx eenige opmerkingen over het geld als betalings-middel. Hij neemt dat begrip betalings-middel op in den strikten harden zin van Shylock, als deze uitroept: 'I stay here on my bond'. Er is een groot onderscheid tusschen koop-middelen en betalings-middelen. In tijden van crisis voelt men dat eerst goed: dan staan verkooper en kooper tegenover elkander als schuld-eischer en schuldenaar. De termijn vervalt: er moet betaald worden. Met de uitbreiding van het crediet-wezen breidt zich de functie van geld tot betalings-middel uit. Het wordt voor groote handels-transacties regel; slechts voor den detailhandel gebruikt men dan munt. Als algemeen betalings-middel wordt geld de algemeene 'waar' van alle contracten. Er is noodig een accumulatie van geld als betalings-middel. Het geheele bankwezen is daarop gegrond.

Eindelijk komt dan in aanmerking het geld als wereld-geld. Geld in onderscheiding van munt wordt nu algemeen equivalent; goud wordt baren, wordt weder munt-materiaal, al is het gemunt. Het gewicht van 't metaal wordt dan weder hoofdzaak. In de internationale waren-circulatie wordt goud het algemeen ruilmiddel. De internationale circulatie heeft een steeds wisselende hoeveelheid metaal noodig, en de groote questie wordt hoe de metaal-stroom zich verdeelt. Zooals goud en zilver als geld de algemeene 'waar' zijn, zoo verkrijgen zij in het wereld-geld den overeenkomenden bestaansvorm der universeele 'waar'. De waren-bezitter wordt cosmopoliet. Met de ontwikkeling van het wereld-geld ontwikkelt zich verder het cosmopolitisme. De nationaliteit is voortaan maar de stempel op het gouden munt-stuk, het stuk-zelf behoort aan de wereld-markt.

Met een beschouwing der edele metalen-zelven en met een uitéénzetting der verschillende theorieën over circulatie-middelen besluit Marx zijn hoofdstuk over geld en de eenvoudige circulatie. Vooral met Ricardo houdt hij zich bezig.[1)]

Het was de bedoeling van Marx om in het derde hoofdstuk van zijn 'Kritik' de vervorming van geld in kapitaal te behandelen.

1) Friedrich Engels, die toen te Manchester woonde, gaf dadelijk na het verschijnen van het boek van Marx, een aanprijzende kritiek daarop, in het te Londen verschijnende Duitsche weekblad 'Das Volk' van 6 en 20 Augustus 1859. Zie die artikelen, medegedeeld door Max Nettlau in de 'Socialistische Monatshefte' van Januari 1900, pag. 38 en volgende.

Daarmede zou deze eerste afdeeling ‘Over het kapitaal’ zijn afgewerkt. Aan dit derde hoofdstuk en aan hetgeen daarop moest volgen werd van Augustus 1861 tot Juni 1863 ijverig door hem geschreven. In zijn schriftelijke nalatenschap vond Engels een manuscript van 1472 quarto-bladzijden, dat het vervolg was van het in 1859 uitgegeven boek: ‘Zur Kritik der politischen Oekonomie’[1]. Dit manuscript bevatte vooral een kritische geschiedenis der staathuishoudkundige theorieën over kapitaal en meerwaarde. Engels nam zich voor dat deel van het manuscript te publiceeren, doch daarvan is niets gekomen. De andere stukken uit dit manuscript zijn later verwerkt en min of meer ingedeeld in het groote boek, waaraan Marx voortaan al zijn denk- en werkkracht zal wijden. Dat boek zou weder van meet-af-aan en geheel zelfstandig het onderwerp behandelen, waarvan zijn arbeid ‘Zur Kritik der politische Oekonomie’ slechts de aanloop en inleiding was. Het zou worden het werk over ‘het Kapitaal’.

V.

In het jaar 1867 verscheen het eerste deel van ‘D a s K a p i t a l Kritik der politischen Oekonomie’[2].

Het geheele werk zou volgens de voorrede uit vier deelen bestaan. Het eerste deel zou het productie-proces van het kapitaal ontvouwen; het tweede deel het circulatie-proces van het kapitaal behandelen; het derde deel zou dan het totaal-proces (‘Gesammt-process’) van de kapitalistische productie uitéénzetten; terwijl een vierde deel de geschiedenis der theorie zou ontwikkelen. Van die vier deelen heeft Marx-zelf het eerste deel uitgegeven; het tweede en derde deel zijn uit de nagelaten niet altijd volkomen afgewerkte manuscripten door Friedrich Engels in 1885 en 1894 bezorgd; terwijl het vierde deel fragmentarisch later door anderen is bewerkt[3].

1) Zie voorrede van F. Engels vóór het tweede deel van het ‘Kapital’. Tweede druk, pag. IV. Marx-zelf had er dadelijk andere plannen mede: hij wilde 't niet als tweede aflevering van de ‘Kritik’, beschouwen, zie den brief van 28 December 1862, in ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, p. 30.
2) Hij schreef 't onder zorgen en armoede. Zie brieven van Aug. tot October 1866 in ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, p. 61-63 en pag. 95. Toch nog soms vroolijk, zie brieven aan zijn dochter 1866-69, ‘Die neue Zeit’, 1907/1908, I, p. 74 seqq. Hij was zoo arm, dat L. Bucher (Bismarcks secretaris) hem een correspondenten-baantje aan de Pruisische ‘Staatszeitung’ aanbood. Zie ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, p. 126; eerst na 1868 kwam Marx in beter financieel doen. Zie brief van Marx ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, p. 382 en 383.
3) Op 't eind van 1904 geeft Karl Kautsky een eerste afdeeling daarvan uit: ‘Die Anfänge der Theorie vom Mehrwert bis Adam Smith’ - In 1905 komt uit het tweede deel loopende over Ricardo en Malthus. - Zie over die gansche uitgave ook ‘Die neue Zeit’ 1905/1906, I, p. 167/168. De questie was in hoeverre Bernstein ook mede moest doen aan die uitgave.

In zijn drie afgewerkte verschenen deelen ziet het werk, wat den vorm betreft, er uit als een ets, waarvan slechts een zeker gedeelte volledig is doorwerkt en geacheveerd, terwijl de andere partijen min of meer in omtrek zijn behandeld. Wat den inhoud betreft is 't het ‘heilige boek’ der sociaaldemocratie van onzen tijd.

Dit was dan het dogmatische boek, waarnaar Lassalle (zie hierboven pag. 273) steeds had verlangd, doch dat hij-zelf niet kon afwerken, en waartoe hij slechts een bijdrage leverde in zijn ‘Herr Bastiat-Schulze oder Kapital und Arbeit.’ En zonderling toeval: met het verschijnen van dit eerste deel van Marx's werk in 1867 vangt te-gelijkertijd het verval aan van het Lassalleanisme[1]. De arbeiders - zoodra zij dat boek inzien - beginnen te voelen, dat hier de meerdere van Lassalle aan het woord komt. Want het boek van Marx was ja talmudisch ingekleed, wijsgeerig van methode, duister en ingewikkeld soms in den vorm, doch wanhopend duidelijk van conclusie voor het volk. Daarbij was het vol monumentale uitdrukkingen, die als inscripties op steenen tafelen eener gansch nieuwe wet voor de maatschappij konden worden ingegroefd. De arbeider zag in dit geschrift voor zijn brein overtuigend bewezen, dat de klasse der werklieden voor den kapitalist het ‘surplus’ produceert, dat de kapitalist uit des arbeiders onbetaalden arbeid perst, en dien arbeid in ‘waren’ enkel te zijnen voordeele fixeert. Dat dit alles omslachtig en zwaar werd bewezen, droeg juist, in den kring der werklieden, bij tot het erkennen van het meesterschap van Marx. Populaire, licht geschreven werken maken niemand tot leider. Voor het vestigen van een zeker gezag moet er iets onbegrijpelijks of iets apodictisch bij al de overige hoedanigheden zijn: iets waar men tegen opziet. Men moet gelooven dat de leider alléén het weet[2].

De stijl, waarin Marx dit eerste deel geschreven heeft, en dien hij zeker ook bij de andere deelen had aangewend, als niet de dood hem belet had hier de laatste hand aan het werk te slaan, was daarbij, vooral in de talrijke noten, vol allusies en zinspelingen op de personen en gebeurtenissen van den tegenwoordigen tijd. Was de tekst-zelf soms duister, de begeleiding der noten was zoo duidelijk mogelijk, deed een eigen zeer begrijpelijken klank weêrklinken. Men hoorde daarin de satire en ironie op de zelfgenoegzame ‘bourgeoisie’ onzer dagen. Satanisch teekent Marx met een enkelen trek de burgerij, maar zulk een trek bleef in het geheugen gegrift. Heeft hij bijvoorbeeld het lange lijden en slaven-leven der glas-blazers en van hun kinderen statistisch droog beschreven,

1) Zie dit goed opgemerkt door Engels in ‘Die neue Zeit’, 1891/92, I, pag. 581.
2) Het eerste deel is in allerlei talen overgezet: zie de Fransche vertaling van het ‘Kapital’. ‘Traduction par M.J. Roy’, 1872, Paris, door Marx zelf gerevideerd; daarna een nieuwe vertaling bij V. Giard et E. Brière te Parijs door Borchardt en Vanderrydt.

en het tafereel besloten met de mededeeling dat de knapen in dat bedrijf soms tot 2 uur 's nachts opblijven, om dan in de hut te gaan slapen tot 5 uur 's morgens, ten-einde het dag-werk weder op-nieuw te beginnen, - dan krast hij er deze regelen bij: ‘Ondertusschen waggelt misschien laat in den avond het op onthouding beluste glas-kapitaal, doezelig van den portwijn, uit de club naar huis, op idiote wijze voor zich heên neuriënd: Britten zullen nooit, nooit slaven zijn!’[1]. Het boek wordt daardoor zoo polemisch mogelijk, is één en al strijd-schrift. Ricaneerend lacht voortdurend de auteur hard-op. Er is in die noten geen spoor van kalme toelichting, meestal vindt men er slechts bijtenden spot. Spot over den sofist en sycofant Edmund Burke, spot over den stelselmatigen geschiedenis-vervalscher Macaulay, ironie over Jeremias Bentham en zijn ‘huisbakken’ wijsheid, schouder-ophalen over Roscher en zijn kinderkamer-begrippen, walging over J.B. Say en zijn economische ‘flauwiteiten’, afkeer van den ‘crétin’ M'Culloch, ergernis over Bastiat en zijn gladgepolijste oppervlakkigheden, toornig verzet tegen den Amerikaan Carey en zijn geleerdheid van slecht allooi, bittere woorden over de halfheid van John Stuart Mill[2]. In 't algemeen is het een voortdurende filippica tegen de mannen der zoogenaamde ‘vulgaire economie’. De klassieke economie, als uiting van haar tijd en als uitdrukking van het hoogte-punt van het kapitalistisch streven, wordt steeds door Marx waardeerend in 't juiste licht gezet. Hij staat vierkant daartegenover, doch prijst altijd de consequentie der leiders van die klassieke staathuishoudkunde. Ricardo wordt bijna altijd met lof vermeld. Marx prijst zelden, maar dan ook volkomen. Zóó wordt Bellers - over wien wij in het eerste deel der ‘Socialisten’ pag. 399/400 handelden - uitbundig geprezen. Van de niet-socialisten wordt met groote waardeering door hem gesproken over Thomas Sadler en over den fabrieks-inspecteur Leonard Horner. Trouwens de naam-zelf van socialist oefent geen invloed, om enkel daarom Marx gunstig te stemmen. Tegen Proudhon blijft hij felle nijdige kritiek uitoefenen. Owen en zijn papieren arbeids-geld wordt door Marx steeds uitgelachen[3].

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, deel I (vierde druk) pag. 227.
2) Deze uitlatingen uit het eerste deel van het Kapitaal (wij citeeren altijd den vierden druk) vindt men op de volgende bladzijden. Over Burke pag. 286 en 725, over Macaulay pag. 236 en 682, over Bentham pag. 573/574 ('t genie in de burgerlijke domheid), over Roscher, pag. 122 (zie ook deel IIIa pag. 291), over J.B. Say, pag. 168 en 406, over M'Culloch, pag. 107 en 407, over Bastiat en Carey, pag. 526, over John Stuart Mill, pag, 88, pag 480/482, pag. 554.
3) Over Ricardo, zie ‘Kapital’ I pag. 403, 486 (vergelijk deel IIIa pag. 241), over Bellers, pag. 454, over Sadler, pag. 670, over Horner, pag. 186 en 248, over Owen, pag. 59, over Proudhon, pag. 35, 51, 53 (vergelijk deel IIIa pag. 14 en IIIb pag. 147). Trouwens over Proudhon, die 19 Januari 1865 stierf, had Marx den 24 Januari 1865 een bittere necrologie geschreven die als brief opgenomen werd in nummer 16, 17 en 18 van den ‘Sozialdemokrat’ van 1865; die brief is afgedrukt in de Duitsche uitgave, door Engels bezorgd, van Marx's boek tegen Proudhon, ‘Das Elend der Philosophie’, 1885, pag XXVI en volgende.

Als geheel is dat eerste deel een breede expositie der zwarte infernale toestanden van de zoogenaamde vrijhandels-periode der productie, die periode, welke door de mannen der vulgaire economie als een vóórhof van het paradijs werd afgeschilderd.

Het eerste deel van het ‘Kapitaal’, aan Wilhelm Wolff - die in 1864 te Manchester in ballingschap overleed - opgedragen, bestaat uit zeven afdeelingen met vijf en twintig hoofdstukken. Wij zullen trachten zoo goed mogelijk een overzicht daarvan te geven.

1. - De eerste afdeeling resumeert in drie hoofdstukken den inhoud van het boek van 1859 (‘Zur kritik der politischen Oeconomie’). Het behandelt dus de leer *der waar en van het geld*. De eenvoudige waren-productie is bij Marx het uitgangspunt en de veronderstelling der tegenwoordige historisch-economische fase der maatschappij; op die basis komt hij dan tot de leer van het kapitaal. De ‘waar’ moet dus historisch worden opgevat[1)] als elementaire vorm der tegenwoordige maatschappelijke productie-wijze. Die ‘waar’ wordt geanalyseerd in haar twee factoren: als gebruiks-voorwerp en als ruilwaarde of waarde-massa. Bij de tweede qualificatie treedt het uiterlijk lichaam, het ding dat door zijn individueele eigenschappen menschelijke behoeften bevredigt, op den achtergrond, daarentegen treedt op den vóórgrond de gemeenschappelijke eigenschap, waarin alle waren worden gelijkgesteld en vergeleken. Die gemeenschappelijke eigenschap is dat zij als ruilwaarden alle arbeids-producten zijn. De concrete vormen der producten gaan weg, zoodra de producten worden herleid op gelijken menschelijken arbeid, abstracten menschelijken arbeid: zij worden een gelei (gestolde sap) van niet uit elkaâr te onderscheiden menschelijken arbeid. Als kristallisatiën van een gemeenschappelijke maatschappelijke stof zijn de waren waarde-massa's van kleiner of grooter afmeting. Die grootte van de waarde is te meten door den arbeid en den tijd-duur van dien arbeid, waarbij men echter niet aan de individueele arbeids-kracht, maar aan de gemiddelde arbeids-kracht te denken heeft. Waren waarin gelijke gemiddelde arbeids-hoeveelheid is vervat, of die in denzelfden gemiddelden arbeids-tijd vervaardigd kunnen worden, hebben dus dezelfde waarde-grootte. Als waarden-massa's zijn alle waren slechts bepaalde hoeveelheden gestolden arbeids-tijd. Gelijk dus de ‘waar’ òf als gebruiks-lichaam òf als waarde-massa is op te vatten, zoo is ook de arbeid der menschen van tweevoudig karakter: - die arbeid is eenerzijds uitgaaf van menschelijken arbeid in bijzonderen door het doel aangegeven vorm, aanmaak van gebruikswaarde,

1) Vergelijk ook ‘Das Kapital’, deel I, vierde druk, pag. 132.

waarbij de arbeid een van alle maatschappelijke vormen onafhankelijke bestaans-voorwaarde der menschen is, een noodzakelijkheid om de stof-wisseling tusschen mensch en natuur en duf het menschelijk leven mogelijk te maken, de verbinding van natuur-stof en menschelijke kracht of beleid: - en anderzijds een uitgaaf van menschelijken arbeid zonder op het bijzondere doel te letten dat men bewerkt, arbeid in fysiologischen zin, slechts in quantiteit verschillend, en tot ruilwaarde, dat is, welke ook de vormen zijn, tot één gelei van gestolden arbeid, leidend. Op die laatste wijze alléén worden arbeids-producten maatschappelijke dingen.

De ruilwaarde, de waarde-massa, hangt dus niet samen met de materie der dingen. Geen atoom natuur-stof is in die massa. Van groot belang is 't echter den, met den bonten natuurlijken vorm van de gebruikswaarde constrasteerenden, gemeenschappelijken ruilwaarde-vorm te vinden. In de maatschappij vindt men dien gemeenschappelijken waarde-vorm in den geld-vorm. Doch die verblindende geld-vorm rust op een eenvoudig glanslooze figuur: de waarde-verhouding van een ‘waar’ tot een tweede ‘waar’ en wel van een andere soort. Marx ontleedt nu die eenvoudige verhouding, in haar elementen van relatieven waarde-vorm en equivalent-vorm; toont aan, dat de waarde eener waar zich uitdrukt in tallooze andere waren-lichamen; dat ieder waren-lichaam de spiegel wordt van een ander; dat op die wijze elke waar zich in een reeks waarde-vormen omzet, zoodat de waarde-uitdrukking nooit af is, wijl de voorstellings-reeks nooit afsluit. Stel nu echter al die reeksen waren gelijk aan éénzelfde waar, bijv. goud, dan verkrijgt men den algemeenen waarde-vorm. Er komt een maatschappelijke uitdrukking der waren-wereld, en allengs verschijnt zóó de geld-vorm. Doch let wel, de eenvoudige warenvorm is altijd de kiem van den geld-vorm[1)]. Reeds in de ‘waar’ zelve stak het geheim, dat soms de waarde-verhouding in 't algemeen zoo zonderling vreemd doet schijnen. Want door het karakter der ‘waren’ neemt de maatschappelijke verhouding der menschen den vorm aan van een verhouding van zaken. De producten van den menschelijken arbeid schijnen de menschen te beheerschen. Terwijl de menschen de verschillende producten in ruil als waarde gelijkstellen, stellen zij hun verschillende arbeids-verrichtingen aan elkander gelijk. De arbeids-producten zijn dan slechts zakelijke uitdrukkingen van den in een productie verbruikten menschelijken arbeid. En die arbeids-producten zijn nu de maatschappelijke dingen. De wilde maakte van het product van zijn brein een gestalte, een fetish, die hem tot meester werd; de arbeidende mensch in onze samenleving laat zich evenzoo door een product van zijn arbeid, door de ‘waar’, beheerschen. De menschen worden als dingen geschat, en de dingen regeeren met menschelijke macht over de menschen. In den maatschappelijken toestand, dien wij beleven,

1) Zie ook de uitéénzetting in het derde deel van ‘Das Kapital’, eerste stuk, pag. 160/161.

is het productie-proces meester over den mensch, niet de mensch over het productie-proces[1].

Na de leer van de 'waar' dus kortelijk geresumeerd te hebben, vat Marx uit zijn boek van 1859: 'Zur Kritik der politischen Oekonomie' nog even te-zamen wat hij over het ruilproces en over het geld of de waren-circulatie dáár had ontwikkeld. Hij ontvouwt, hoe bij den ruil de personen slechts voor elkander bestaan als vertegenwoordigers van waren. Aan de 'waar' ontbreekt de zin voor het concrete van het waren-lichaam, dat nu daaraan wordt toegevoegd door den waren-bezitter. Hij waardeert. Hij zou zijn eigen waar als equivalent willen gebruiken, maar slechts de maatschappelijke daad kan een bepaalde 'waar' tot algemeen equivalent maken. Dit is het geld, dat daarom - wat ook een Proudhon moge zeggen - nooit af te schaffen is. Let nu wel op, dat de ruil begint dáár waar het gemeenschaps-wezen eindigt, op de grenzen daarvan; en wil bedenken dat het geld niet slechts een bloot teeken is, niet slechts de aan een 'waar' vastklevende reflex der verhoudingen van alle andere waren, maar ook zelf een 'waar' is, incarnatie van menschelijken arbeid, gedetermineerd dus ook door den te zijner productie vereischten arbeids-tijd. Het begrip van geld als maat der waarde vloeit dan daaruit voort. Dat geld is nu het groote middel der circulatie. Bij de uitéénzetting van die circulatie-middelen herhaalt dan Marx de hierboven (op pag. 363) aangegeven formule der metamorfose der waren, de bekende formule W-G-W; de 'waar' valt telkens uit de circulatie; het geld daarentegen huist bestendig in de circulatie-sfeer[2]: - hij bespreekt dan even kortelijk hetgeen hij over de snelheid der beweging van het geld vroeger heeft vermeld. De questies van de munt en van de drie vormen van het geld: als schat, als betalings-middel en als wereld-geld, worden dan nog even aangestipt. Hiermede is dan de korte inhoud van het boek van 1859 als inleidende eerste afdeeling van het nieuwe werk van 1867 door Marx weêrgegeven.

2. - Met de tweede afdeeling, die slechts uit één hoofdstuk bestaat, begint het nieuwe zelstandige werk van Marx. Deze afdeeling behandelt *de vervorming van geld in kapitaal*. De waren-circulatie is, zóó zegt Marx, het uitgangs-punt van het kapitaal. Waren-productie en ontwikkelde waren-circulatie, handel, vormen de historische veronderstelling en voorwaarde, waaronder het kapitaal ontstaat. Wereld-handel en wereld-markt openen in de zestiende eeuw de moderne levens-geschiedenis van het kapitaal. Het laatste product van die waren-circulatie was het geld. Dit laatste pro-

1) Zeer opmerkelijk is de historische toelichting die Marx van dit alles geeft pag. 43-46, ook met betrekking tot de Midden-eeuwen.

2) Marx drukt (zie deel I pag. 77 van het 'Kapital') dit ook aldus uit: 'Der Ersatz von Waare durch Waare lässt zugleich an dritter Hand die Geldwaare hängen. Die Circulation schwitzt beständig Geld aus'.

duct der waren-circulatie is de eerste verschijnings-vorm van het kapitaal. Historisch treedt dan ook het kapitaal tegenover den grond-eigendom altijd op in den vorm van geld. Geld als geld en geld als kapitaal onderscheiden zich allereerst slechts door hun verschillende circulatie-vormen. In plaats van de formule W-G-W treedt nu altijd op den vóórgrond de formule G-W-G. Men koopt om te verkoopen. Men ontdoet zich van het geld met de listige bij-bedoeling het weder meester te worden. Het geld wordt dus slechts voorgeschoten. Maar (let wel) men wil het geld terug hebben met eenige toevoeging, een vermeerdering, een klein surplus. Dat overschot boven de oorspronkelijke waarde is de m e e r w a a r d e . In plaats van honderd gulden, waarvoor men de waar heeft gekocht, wenscht men nu voor die waar honderd tien gulden te bekomen. En zóó gaat het eindeloos voort. De circulatie van geld als kapitaal is dus een doel op zich-zelf. De verrijkings-drift jaagt den kapitalist voort. De kapitalist is de rationeele schatvormer. De ‘waren’-zelven kunnen hem niet schelen: zij zijn voor hem slechts middelen om uit geld meer geld te slaan. Geld gaat geld uitbroeien. De wezenlijke formule wordt nu G-W-G, waarbij het accent aan den tweeden G toegevoegd het surplus beduidt, dat de kapitalist door zijn handel zoekt te verkrijgen.

Er zijn in die nieuwe formule oogenschijnlijk tegenstrijdigheden. De aanloop der formule - 't beginnen met geld - is vreemd, en dan komt het niet neêr op den eigenlijken waren-bezitter. De eigenlijke waren-bezitters ruilen; en ruil kan geen transactie zijn waarbij twee personen winnen. Dit laatste is mogelijk uit 't oogpunt der gebruikswaarde, maar niet uit dat der ruilwaarde. Ruil onderstelt natuurlijk gelijkheid. Uit de circulatie kan dus geen meerwaarde voortkomen, hoe men 't ook wendt of keert. Handel en woeker kunnen berooven, afpersen, ontfutselen, maar geen waarde scheppen. Hoe dan? Toch is er meerwaarde ontstaan. Er moet dus achter den rug der circulatie iets gebeurd zijn, dat de creatie van de meerwaarde verklaart. Onze geld-bezitter moet de waren tot haar waarde koopen, ze weder voor haar waarde verkoopen, en desniettegenstaande aan het einde van dit proces meer waarde er uit trekken dan hij daarin wierp[1)]. Om uit het verbruik eener ‘waar’ waarde te trekken, moet onze geld-bezitter zoo gelukkig zijn, binnen de sfeer der circulatie, op de open markt een ‘waar’ te ontdekken, welker gebruikswaarde-zelve de eigenaardige hoedanigheid bezit bron van waarde te zijn, welker werkelijk verbruik alzoo op zich-zelf belichaming van arbeid, dus waardecreatie is. *Die specifieke waar is nu de arbeids-kracht*. Maar opdat de geld-bezitter die arbeids-kracht als ‘waar’ op de markt kan vinden, moeten verschillende condities vooraf voorhanden zijn. Allereerst moet de bezitter van die ‘waar’ arbeid een vrij man zijn, in staat en bevoegd om zijn arbeids-kracht vrijwillig aan een ander ter beschikking te geven, en ten-tweede moet hij steeds

1) Zie de uitéénzetting in ‘Das Kapital’, deel I, vierde druk, pag. 128/129. Vergelijk deel III, eerste stuk, pag. 12.

door de omstandigheden er toe genoopt worden die arbeids-kracht als ‘waar’ te verkoopen. Dit alles is nu het uitvloeisel en resultaat van een lange historische ontwikkeling. Geheele formaties der maatschappij zijn voorafgegaan aan den toestand, waarin die twee voorwaarden zich hebben kunnen verwerkelijken. De kapitalistische productie-wijze, waarin dit plaats heeft, is inderdaad een nieuw en zelfstandig tijdvak. Eigenaardig is geheel de waarde-bepaling der arbeids-kracht als ‘waar’, te weten: dat haar waarde bepaald is door den voor de productie van die ‘waar’ noodigen arbeidstijd, dus door de levens-middelen der menschen om te bestaan en zich-zelven te reproduceeren. Opmerkelijk is daarbij het feit, dat bij de overeenkomst waardoor de arbeids-kracht als ‘waar’ wordt gekocht, het geld niet dadelijk maar iets later wordt betaald, zoodat het geld als betalings-middel hier optreedt, en de arbeider steeds den kapitalist voor een week of een maand crediteert. Het bestaan van die ‘waar’ arbeids-kracht heldert nu het raadsel en geheel de tegenstrijdigheid der formule op. Het consumtie-proces der arbeids-kracht blijkt nu het productie-proces der meerwaarde te zijn. Wij moeten dus den blik slaan in die verborgen donkere werkplaats der productie, om achter het geheim der plus-makerij te komen. Wij verlaten - zegt Marx - dus de sfeer der circulatie, een sfeer vol gelijkheid, vrijheid en eigendom voor een ieder, een quasi-Eden, en wij treden in een gebied, waar er dadelijk iets verandert in het voorkomen der personen die er optreden. Wij zien nu tegenover elkaar den kapitalist en den arbeider; de één is baas over den ander: de eerste treedt barsch en zelfbewust op, de ander ziet schuw ter-zijde hem aan.

3. - In de derde afdeeling bespreekt Marx in vijf hoofdstukken *de productie der absolute meerwaarde*. - Eerst beziet hij het arbeids-proces en de wijze waarop de arbeid te-gelde of liever tot waarde wordt gemaakt: de ‘Verwerthung’ zoo als de Duitschers zeggen. Wat het arbeids-proces betreft, zoo is in 't oog te houden, dat gebruik van arbeids-kracht de arbeid-zelf is. De mensch staat hier tegenover de natuur, de aarde, de grondstof en de arbeids-voorwerpen. En het product van dien arbeid bezorgt den menschen niet slechts het resultaat, maar ook de voorwaarden van het arbeids-proces. Hij trekt uit dien arbeid ook de arbeids-werktuigen, arbeids-middelen. Voorhanden, gereedgemaakte producten worden nu in contact gebracht met levenden arbeid. De kapitalist consumeert nu de arbeids-kracht van een ander tegen vergoeding, hij koopt die arbeids-kracht: de arbeider werkt onder contrôle van den kapitalist; het product van den arbeider wordt het product van den kapitalist. - Hoe stelt zich nu die te-gelde-(waarde)-making van de arbeids-kracht door den kapitalist? Dit staat vast: de kapitalist wil uit het gebruik van die arbeids-kracht een ‘waar’, waarde met meerwaarde, bekomen. Hij zet dus den arbeid in gang: hij laat bij voorbaat garens maken, geeft grondstof, arbeidsloon, bekostigt de slijtage zijner werktuigen, enz. Als nu het werk gereed is, ziet hij dat hij iets verkregen heeft, waarbij de waarde van het product gelijk is aan de waarde

van het voorgeschoten kapitaal. Verbazing en ontsteltenis bevangen hem. Want dit helpt hem niet. Hij telt allerlei motieven op, die voor hem argumenten zijn om zelf iets meer te krijgen. Doch die theorieën en argumenten geven hem niets. Daar ziet hij echter een feit dat hem helpen kan. Hij bemerkt dat de arbeider, als hij hem zijn loon voor een halven dag geeft (zijn onderhoud), voor een heelen dag kan werken. Nu stelt zich dus de rekening eensklaps anders. De kapitalist geeft dat mindere loon, - en de waarde van het verkregen product is nu, naar dag-arbeid berekend, geklommen boven de te zijner productie voorgeschoten waarde. Thans gaat het. De kapitalist begint te winnen. Al heeft de arbeider de waarde van een halven arbeids-dag noodig om zich gedurende vier en twintig uren te onderhouden, dit belet hem niet een heelen dag te arbeiden. Geld wordt nu voor den kapitalist kapitaal. De verdienste of winst van den kapitalist bedraagt juist zooveel, als hij te weinig betaalt aan den arbeider. *Meerwaarde is het gevolg van onbetaalden arbeid*. Dit is de kapitalistische vorm der waren-productie.

De verschillende factoren van het arbeids-proces - aldus gaat Marx voort - nemen nu een verschillend aandeel aan de vorming der waarde van het product. De arbeider geeft aan het arbeids-voorwerp nieuwe waarde, door toevoeging van een zekere hoeveelheid arbeid; de productie-middelen daarentegen worden overgedragen in het nieuwe product en daarin vervormd of verteerd, al wordt een deel daarvan zelfs geheel vernietigd. Het in arbeids-kracht omgezette gedeelte van 't kapitaal verandert derhalve van waarde in het productie-proces, doch het deel, dat zich in productie-middelen - grondstof, hulpstoffen, arbeids-middelen - omzet, verandert zijn waarde-hoegrootheid niet in het productie-proces. Het eerste deel noemt Marx het *variabele*, het tweede het *constante* kapitaal[1)]. De proportie dier twee deelen wijzigt zich telkens bij verbetering der techniek van het werk.

Met betrekking tot die twee deelen van het voorgeschoten kapitaal hangt nu de meerwaarde af van het variabele deel van het kapitaal. Wij kunnen desnoods het constante deel wegdenken, het gaat over in het nieuwe product en blijft hetzelfde: het moet slechts in voldoende mate voorhanden zijn, om 't tijdens 't productie-proces uit te geven arbeids-quantum te kunnen inzuigen. Maar het variabele deel van het kapitaal stijgt bij de bewerking in waarde. Om dus den voet, de reden of verhouding, dier stijging te berekenen, deelt men de meerwaarde door het variabele kapitaals-deel, dan verkrijgt men wat Marx noemt: '*Die Rate des Mehrwerths*'. Het variabele deel van het kapitaal is, zooals wij zagen, de arbeid. Hierbij moet men altijd opletten, dat de arbeidstijd zich ook in twee deelen splitst: in een noodwendigen arbeids-

1) Die onderscheiding van constant en variabel kapitaal heeft niets te maken met de onderscheiding tusschen vast en rollend kapitaal. Het constante kapitaal kan zoowel het vaste als het rollend kapitaal omvatten.

tijd, d.i. in den arbeids-tijd dien de arbeider voor zijn onderhoud noodig heeft, en in een surplus-arbeids-tijd, waarin hij uitsluitend voor den kapitalist werkt. Is nu het product tot stand gekomen, dan kan men de waarde van dat product op de evenredige deelen van het product, volgens de aangegeven elementen, verdeelen. Wanneer men bij voorbeeld het product van een twaalf-urigen werkdag op 20 pond garen tot een waarde van 30 shillings stelt, dan zou men kunnen analyseeren dat acht tienden daarvan verteerde productie-middelen (katoen, enz. of constant kapitaal) zijn, en dat de overige twee tienden de nieuwe waarde uitmaken gedurende het spin-proces voortgekomen. De ééne helft daarvan vertegenwoordigt dan nog het voorgeschoten arbeids-loon, het variabel kapitaal, de andere helft is de meerwaarde, d.i. drie shillings. Deze of een soortgelijke indeeling kan men bij het ontstaan van het product op de verschillende trappen der bewerking toepassen, ja op de verschillende uren van het werk[1)]. Altijd komt bij zulk een ontleding voor den dag het meer-product, d.i. het deel van het product, waarin zich de meerwaarde stelt. Inderdaad is dit van belang. Dit meer-product wordt steeds bepaald door zijn verhouding tot dat product-deel, waarin de noodwendige arbeid zich stelt, niet tot het geheele product. En gelijk de productie van meerwaarde het doel is der kapitalistische productie, zoo meet niet de absolute grootte van het product, maar de relatieve grootte van het meer-product, den hoogte-graad van den rijkdom af.

De som van den noodwendigen arbeid en van den meer-arbeid, de tijdstippen waarin de arbeider zoowel de vergoeding en vervanging van zijn arbeids-kracht als de meerwaarde produceert, vormt nu de absolute grootte van zijn arbeids-tijd, namelijk den arbeids-dag.

De verdeeling van dien arbeids-dag in een noodwendigen arbeids-tijd en in meer-arbeid moet men zich voorstellen als op een lijn:

a - b - c

De noodwendige arbeids-tijd - stel dat in een gegeven periode der samenleving een arbeider zes uren daags noodig heeft om den gemiddelden arbeid voor zijn levens-onderhoud, enz. te produceeren - is constant, het is de fractie a b; daarentegen is de fractie b c (die van den meer-arbeid) veranderlijk: dat deel kan verlengd worden, en bedraagt drie, vier, zes of meer uren. De kapitalist zou dat deel onmatig willen uitbreiden, den arbeider

1) Eens heeft zich een Engelsch economist, Senior, vrij wel belachelijk gemaakt door een berekening op eigen hand, waarbij hij trachtte aan te toonen - bij zijn bestrijding van de inkorting van den arbeids-dag - dat juist in het laatste uur van den arbeids-dag de winst van den kapitalist werd gemaakt. Zie daarover de ironie van Marx in ‘Das Kapital’, deel I, vierde uitgaaf, pag. 185 en volgende. Later herriep Senior zijn betoog, zie ‘Die neue Zeit’, 1894/95, II, pag. 115. Zie overigens over de indeeling van de waarde van het product ook Marx, ‘Das Kapital’, deel III, eerste stuk, pag. 139.

steeds, voor 't eens bedongen loon, langer laten werken, maar er zijn grenzen, fysieke en moreele grenzen, die zulk een uitzuiging door den kapitalist beletten. En daarenboven: de arbeider heeft langzamerhand iets afgezien van den kapitalist. Gaat deze economisch met zijn productie-middelen om, zoo begint ook de arbeider bij zich-zelf te redeneeren, dat hij ook, op zijn beurt, zuinig moet zijn op zijn arbeids-kracht; hij wil ze niet verspillen en vraagt uit dien hoofde een normaal-arbeids-dag. Hierover loopt dus allereerst de strijd tusschen kapitalist en arbeider. Het is een aloude strijd. Overal, waar de arbeider in dienst van een ander ruilwaarde voortbracht, was bij dien meester een geeuwhonger naar meer-arbeid waar te nemen. De eigenaar van het productie-middel kende geen mededoogen voor zijn slaaf of dienaar. In de goud- en zilver-mijnen der oudheid kwam de wreedheid der Romeinen aan den dag. En in de Donau-vorstendommen onzer dagen hebben de Bojaren een waar kunst-stuk vertoond in het verwerven van een telkens grooter aantal dagen van heerendienst[1)]. Negatief zijn de Engelsche fabrieks-wetten het beste bewijs van dien geeuwhonger van het kapitaal. De rapporten der Engelsche fabrieks-inspecteurs toonen onwederlegbaar aan, hoe de gretige eigenaars der fabrieken er op uit waren, om minuten, uren en dagen te winnen door iets vroeger het werk te doen beginnen en iets later het te doen eindigen. De Kwakers vooral wisten in onze eeuw met begeerigen lust tijd-atomen te winnen op hun arbeiders! Marx gaat nu op breede wijze putten uit de Engelsche enquêtes over de fabrieks-toestanden. Het zijn officieele gegevens die hij mededeelt, onwederlegbare feiten, die hij tot een geheel rangschikt. Op zijn manier laat hij ons zien de zuil der schande, die Engeland in zijn fabrieks-toestanden vóór 1850 voor zich-zelf had opgericht. Eerst worden de industrieele takken nagegaan, waarbij geen wettelijke intooming van den werktijd bestond; en een bejegening der arbeiders door de patroons is dáár waar te nemen, waarbij de behandeling der roodhuiden door de Spanjaarden nog gunstig afsteekt. Zóó teekent Marx, altijd uit die officieele gegevens, den toestand van de kanten-fabricatie, van de aardewerks-industrie in Staffordshire, van de lucifers-vervaardiging (iets wat aan Dante's hel doet denken), van de tapijt-fabrieken, en van de bakkers-knechts. Hij wijst op de landbouwende arbeiders in Schotland en op het personeel bij de spoorwegen. Hij wijst op de modistes (arme Mary Anne Waltley, die tot verbazing van haar meesteres het niet kon uithouden in een klein, bedompt vertrek met 30 andere meisjes 26½ uren achteréén te naaien!) en op de grofsmeden. Hij vervalt allengs in den toon van Carlyle en roept even als die sombere Schot met rauwe stem het ‘wee’ over zulk een eigenaardige beschaving, die zich-zelve een tijdperk van vooruitgang durft noemen. - Straks wordt de toon haast nog bitterder, wanneer hij de indeeling van den dag- en nacht-arbeid in de fabrieken en het dáár ingevoerde

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, deel I, vierde druk, pag. 197-200, vergelijk deel III, tweede stuk, pag. 328.

aflossings-stelsel door ploegen bespreekt. Op die wijze werd het mogelijk de knapen aan 't werk te stellen. En de fabrikanten wisten zulke goede argumenten te geven voor wat zij begingen. Deden zij 't niet, dan zou immers de brandstof in de ovens telkens uitgaan. Over de menschen-levens, die verstompt of vernietigd werden, dachten zij niet!

De strijd tusschen patroon en arbeider over den duur van den arbeids-dag is tweevoudig. - Van de 14de tot en met de 18de eeuw is de Engelsche wetgeving vol dwang-wetten om den arbeids-dag te verlengen. Altijd was het toen 't oogmerk der bazen om legaal den arbeids-dag langer te maken. De statuten van Eduard III (1349), van Hendrik VII (1496) en van Elisabeth (1562) zijn mijl-palen op dien weg. De geschriften van William Petty, van Postlethwaite en vooral van den anoniemen auteur van het ‘Essay on trade and commerce’ (1770) drijven daartoe. De laatste vooral wijst er op, dat er ter uitroeiing van het luieren en lanterfanten der mindere standen een ideaal werkhuis moet komen, dat in volmaakte tucht de lieden aan het werk stelt. ‘Zulk een huis - zóó spreekt hij - moet een heilzamen schrik uitoefenen; er moet veertien uren dagelijks worden gewerkt, echter met inbegrip der passende maaltijden, zoodat volle twaalf arbeids-uren overblijven; het moet zijn “a house of terror”’. Welnu, dit keer verbleekte het ideaal voor de werkelijkheid. Dat schrikhuis, waarvan de kapitalistische ziel van 1770 droomde, verhief zich in onze eeuw als reusachtig arbeids-huis voor de industrieele werklieden. Het heette *de fabriek*. - De strijd over den duur van den arbeids-dag verandert nu. Ditmaal gingen de arbeiders hun geweldige pressie op de wetgeving uitoefenen. Allengs komen thans tot stand de dwang-wetten tot inkrimping van den arbeids-tijd, de periode van 1833 tot 1864. De beweging der tien-uren-arbeid en het Chartisme leveren resultaten op. Het ‘relais’-stelsel wordt afdoend bestreden. Eindelijk, den 1sten Mei 1848, wordt de wet der tien-uren aangenomen. Doch nu openbaart zich daartegen een opstand der fabrikanten: Shylock zelf wordt rebel. Een nieuw kunstig ‘relais’-stelsel wordt door de patroons bedacht, dat zij met behulp van een enkelen fabrieks-inspecteur weten door te zetten. De kamp scheen weder heftiger te ontbranden, toen in 1850 het compromis werd gesloten, waarbij de arbeids-dag op 10½ uur werd gebracht. En sinds dien tijd hebben tot zelfs de Farizeeën van de vulgaire staat-huishoudkunde in Engeland ingezien, dat verkorting van den arbeids-dag het land geen schade deed. Frankrijk, Noord-Amerika en andere landen volgden allengs het voorbeeld van Brittanje. De wetgeving beperkte overal ‘de vrijheid’ en erkende officieel, dat extractie van meer-arbeid door het kapitaal toch wel enkele wettelijke grenzen hebben moest.

Marx rondt nu deze derde afdeeling over de productie van de absolute meerwaarde af, door nog even op den voet of reden (‘Rate’) en de massa der meerwaarde de aandacht te vestigen. Weet men dien voet (‘Rate’) die door het variabele kapitaal wordt bepaald - dan weet men ook de massa der meerwaarde. Is de

voet 100%, dan produceert een variabel kapitaal van een gulden een massa meerwaarde van een gulden, stel zes uren. Verschillende gevolgtrekkingen vloeien daaruit voort. Marx geeft achtereen-volgens deze drie formules, *a*. De massa van de geproduceerde meerwaarde is gelijk aan de grootte van het voorgeschoten variabele kapitaal vermenigvuldigd met den ‘voet’ der meerwaarde, of is gedetermineerd door de te-zamengestelde verhouding tusschen het aantal van de door denzelfden kapitalist gelijktijdig geëxploiteerde arbeids-krachten en den exploitatie-graad van de individueele arbeids-kracht. *b*. De absolute grens of slagboom van den gemiddelden arbeids-dag (die van nature altijd kleiner is dan 24 uren) vormt een absolute grens of slagboom voor de in de plaats stelling van verminderd variabel kapitaal door een stijging van den voet (‘Rate’) der meerwaarde, of van een inkrimping van het cijfer der te exploiteeren arbeiders door den exploitatie-graad van de arbeids-kracht te verhoogen. *c*. De door verschillende kapitalen geproduceerde massa's waarde en meerwaarde staan, bij gegeven waarde en bij even grooten exploitatie-graad van de arbeids-kracht, direct tot of tegenover elkander als de hoeveelheden der variabele bestanddeelen dezer kapitalen, d.i. van hun in levende arbeids-kracht omgezette bestanddeelen.

Dit alles is de oorzaak, waarom de gilden, toen zij het kapitaliseeren wilden belemmeren, het aantal der gezellen van één meester op een vast cijfer beperkten.

4. - Tot zoover de absolute meerwaarde; thans gaat Marx over tot de beschouwing van *de productie der relatieve meerwaarde*. Heette de door de verlenging van den arbeids-dag geproduceerde meerwaarde de absolute meerwaarde, zoo noemt Marx relatieve meerwaarde: de meerwaarde, die uit de verkorting van den voor den arbeider noodzakelijken arbeids-tijd en de daarmede overeenkomende verandering van de quantiteits-verhouding der twee bestanddeelen van den arbeids-dag voortvloeit.

De lijn, die wij op blz. 379 ter opheldering van het begrip absolute meerwaarde gebruikten, kan voor de relatieve meerwaarde aldus worden getrokken:

a - b' - b - c

Is a b ook hier weder de noodzakelijke arbeids-tijd, noodig voor den arbeider, om zich de onderhouds-middelen te verschaffen, dan komt hierin dadelijk verandering, zoodra men b. weet te verzetten in de richting van a. Een gedeelte arbeids-tijd, dat de arbeider tot nog toe voor zich-zelf verbruikte, wordt nu arbeids-tijd ten-voordeele van den kapitalist. Zulk een nieuwe splitsing van den arbeids-tijd wordt mogelijk door wijziging en verbetering in de voorwaarden der productie-wijze. Kan de productieve kracht van den arbeid vergroot worden, dan produceert de arbeider meer zaken in denzelfden tijd, dan heeft hij minder arbeids-tijd voor zich-zelf noodig, en kan langer werken voor den kapitalist. Dit alles is echter slechts mogelijk bij verlaging der ruilwaarde van de geproduceerde zaken, en derhalve zoekt de kapitalist, die enkel

op de ruilwaarde ziet, zijn producten steeds goedkooper te maken, om het ‘débouché’ te vergrooten. Het kapitaal verkort dan den noodzakelijken arbeids-tijd voor den arbeider, en houdt hem tegelijkertijd voor zich langer aan het werk.

Dat dit alles in de praktijk mogelijk is, dankt de kapitalist aan het gezamenlijk arbeiden van veel werklieden: aan coöperatie. Inderdaad begint de eigenlijke kapitalistische productie eerst dáár, waar één individu als kapitalist een zeker aantal arbeiders tegelijkertijd bezig houdt. Dit werken van een aantal arbeiders aan één taak is het historisch en logisch uitgangs-punt der kapitalistische productie. Door dit groote cijfer der arbeiders wijzigt zich het werk: een gemiddelde van arbeid vormt zich. Tevens komt er een revolutie in de voorwaarden van het arbeids-proces: grooter lokalen zijn noodig, uitgebreider werktuigen kunnen worden gebezigd. Zóó ontstaat de samenwerking of coöperatie. Men stelt regimenten van arbeiders aan het werk. En het gemeenschappelijke van den arbeid verhoogt nu de energie, de gecombineerde arbeider heeft oogen van voren en van achteren[1)]. Zulk een samenwerking van velen heeft echter leiding noodig, onderstelt iemand die het bevel voert. Dit nu is de opdracht en zorg van het kapitaal. Het bestuur van en door het kapitaal is van-zelf niet onbaatzuchtig: het kapitaal zoekt natuurlijk in de eerste plaats winst voor zich te verkrijgen; het exploiteert in dien zin de arbeids-kracht en roept dus antagonisme tusschen zich-zelf en den arbeid in 't leven. Uit den aard der zaak is dus de leiding van het kapitaal een despotieke leiding. De dwingende macht van hen die bij Indiërs, Egyptenaren en Etruscische volken de slaven aan een groot werk concentreerden, ging over op den kapitalist die de coöperatie der werklieden in gang zet. Deze samenwerking is de eenvoudige vorm der kapitalistische productie-wijze.

Die samenwerking of coöperatie wordt - wanneer de vorm meer samengesteld zich gaat vertoonen - hetzelfde als verdeeling van arbeid. Zulk een arbeids-verdeeling trad eigenlijk eerst goed in het leven in de periode van de *Manufactuur*. Deze periode, die het handwerk verving, wordt door Marx gesteld van het midden der 16de eeuw tot op het laatste derde deel van de 18de eeuw. In dit tijdperk ziet men, uit het oogpunt van de arbeids-verdeeling, tweederlei: òf arbeiders aan verschillenden arbeid werkende in één werkplaats onder commando van een kapitalist, allen bijv. werkende aan de verschillende arbeids-takken die te-zamen een koets of rijtuig moeten vormen; òf arbeiders die hetzelfde of gelijksoortig werk doen in één werkplaats, bij voorbeeld: allen aan het maken van papier uit lompen. Beide soorten werk loopen op één zaak uit: men heeft voor zich een productie-mechanisme, welks organen menschen zijn, en waarvan het handwerk den grondslag vormt. De productiviteit van den arbeid hangt bij beiden af van de virtuositeit van den arbeider-zelven en van de volkomen-

1) Zie de treffende opmerkingen bij Marx, ‘Das Kapital’, deel I, vierde uitgave, pag. 293.

heid van zijn werktuig: hoe meer het werktuig is gedifferentieerd, des te beter kan de arbeider voortkomen. Natuurlijk behoeven niet alle werklieden even knap of handig te zijn. Zoowel bij samenvoeging en samenstelling van aan min of meer zelfstandige arbeids-takken werkende lieden als bij het werk, hetwelk uit een reeks gelijksoortige manipulaties bestaat, komt altijd een zekere klasse van eenvoudige 'unskilled' werk-krachten te-pas. Ieder arbeider verliest trouwens in die manufactuur reeds iets van de zelfstandigheid, die hij in het handwerk bezat. Hij krijgt iets afgeknots; hij behoort reeds eenigszins aan zijn werktuig. Het was een groote fout, dat de kapitalist reeds bij den aanvang enkel de aandacht vestigde op de bereikbare goedkoopte van het product, dus op de ruilwaarde, en niet op den werkman-zelven. Een studie over industrieele pathologie werd nooit door hem ondernomen. Doch altijd is er, hoe dan ook, bij deze verdeeling van arbeid in de manufactuur leiding: in het brein van den patroon of kapitalist is een plan, in zijn optreden is er verstandige autoriteit. Geheel anders stelt het zich in die manufactuur, dan met de arbeids-verdeeling binnen onze groote maatschappij. In plaats van een wel overwogen beleid is er in de ons omringende maatschappij slechts willekeur. De arbeids-verdeeling, die er wordt aangetroffen, is het werk van toeval, van dichtheid van bevolking, van onderscheid tusschen stad en platteland. Heerscht bij de manufactuur in de arbeids-verdeeling het despotisme van den patroon, in onze maatschappij is er met en door de arbeids-verdeeling volmaakte anarchie. En zonderling: de despotieke kapitalist is voor zich-zelf op die anarchie in de maatschappij zóó verzot, dat hij - die de meest enthousiaste apologeet van het fabrieks-systeem wordt - niets ergers tegen de algemeene (socialistische) organisatie van den maatschappelijken arbeid te zeggen weet, dan dat zij de gansche maatschappij in een fabriek zou vervormen[1)].

Dat de 'manufactuur' zich tot g r o o t e i n d u s t r i e kon ontwikkelen, dat de wezenlijke fabriek ontstond, is het gevolg van de invoering der m a c h i n e. In de manufactuur nam de wenteling en omwenteling der productie-wijze haar uitgangs-punt in de arbeids-kracht; in de groote industrie is het uitgangs-punt het arbeids-middel. Men heeft dus te onderzoeken, waardoor het arbeids-middel uit een werktuig zich tot een machine ontwikkelde en waarin zich die machine nu onderscheidde van het handwerks-instrument. Eigenlijk bestaat zulk een volledige machine uit een samenstel van drie deelen: de bewegings-machine die den stoot geeft, het transmissie-mechanisme dat de beweging overbrengt, en de werktuigs- of arbeids-machine die het werk doet. In plaats van den arbeider die een enkel werktuig hanteert, staat dáár in volle werking de machine, die met een massa onder-afdeelingen of gelijksoortige werktuigen als met één slag opereert en door een enkele drijfkracht wordt bewogen. Natuur-krachten komen op die wijze volledig onder het bevel en de contrôle van den mensch.

1) Zie Marx, 'Das Kapital', deel I, vierde druk, pag. 321.

Wat in de manufactuur-periode onvolkomen door wind, water of kracht van dieren werd verricht, wordt nu vast en geweldig tot stand gebracht door stoom. Dit is de industrieele revolutie, die door Arkwright en Watt is begonnen. Er is nu tweeërlei te onderscheiden: de coöperatie van veel gelijksoortige machines, en het eigenlijk gezegd machine-stelsel. Dat laatste is de meest volledige vorm. Het voorwerp komt dan langs een te-zamenhangende reeks van verschillende onderscheidene trappen van bewerking tot zijn definitieven of eind-vorm. Het systeem werkt dan als een reuzen-automaat, gedreven door een electrischen motor: het schijnt een monster bewogen door demonische kracht. De manufactuur heeft in vroegeren tijd den directen technischen grondslag gegeven, doch hoe heeft alles zich nu ontzagwekkend ontwikkeld! Het werktuig van vroeger heeft naar alle kanten zich uitgerekt. Thans zijn de nieuwe communicatie- en transport-middelen, mede door stoom bewogen, bezig het arbeids-terrein verder te revolutionneeren. De omwenteling in de productie-wijze van één sfeer der industrie bepaalt de omwenteling van een andere. Machine produceert machine. Het machine-systeem wordt een objectief productie-organisme.

De vraag rijst welke waarde de machine aan het product afgeeft. Wij moeten daarbij bedenken, dat de uit samenwerking en verdeeling van arbeid ontspringende productieve krachten aan het kapitaal niets kosten. Zij zijn natuur-krachten van den maatschappelijken arbeid. Natuur-krachten, zoo als water, stoom, enz., die tot productieve werking worden in beslag genomen, kosten ook niets, maar de mensch heeft een voorwerp noodig om die krachten te gebruiken: een rad bijvoorbeeld voor het water. Zulk een toestel is nu op haar beurt de machine. Zij echter kost geld, voor eerste vervaardiging, voor onderhoud, voor afslijting, voor verbruik. Deze machine schept geen waarde, maar geeft haar eigen waarde aan het product. Hier is dus ook de grens voor het gebruiken der machine. Als middel tot goedkooper-making van het product is de grens voor het gebruik der machine daarin gelegen, dat haar eigen productie altijd minder arbeid moet kosten, dan haar aanwending arbeid vervangt[1)]. Dienovereenkomstig kunnen de berekeningen worden ingericht, waarbij altijd moet worden in acht genomen, dat men met menschen-kracht gewoonlijk slordig omgaat.

Let men op de inwerking van het door de machine gedreven bedrijf op den arbeider, dan ziet men geweldige veranderingen. - Allereerst bemerkt men dat het kapitaal zich nu voor-goed een minder soort arbeids-krachten toeëigent. De machine veroorlooft de exploitatie van vrouwen en kinderen, die als toevoegsels of onrijpe arbeids-krachten kunnen worden gebruikt. Het zoogenaamde vrije contract tusschen den arbeider en den kapitalist wordt geheel en al gerevolutionneerd. Een soort slavenhandelaars staat op. De kinder-arbeid wordt bij advertentie gevraagd, door diaconieën en weeshuizen verkocht. De vrouw wordt

1) Vergelijk Marx, ‘Das Kapital’, deel III, eerste stuk, pag. 245.

op haar beurt uit het huishouden gerukt en in de fabriek gebracht. Het nomadisch bestaan van op het veld werkende ploegen (de ‘gang’) wordt mogelijk. Het kapitaal paait zich intusschen het geweten door op ‘groteske’ wijze onderwijs aan de afgematte fabrieks-kinderen te laten geven. - Naast die in 't werk stelling van vrouwen en kinderen wordt dan door de machine een langer arbeids-dag verlangd. Zonderling voorwaar! De machine moest, volgens haar bedoeling, den arbeid der menschen verlichten en verkorten, en, integendeel, zij eischt verlenging van de dag-taak. Want de machine is een ‘perpetuum mobile’, kan altijd-door arbeiden, en moet haar geld opbrengen. Zij kost geld als zij gebruikt wordt, maar vooral als zij niet gebruikt wordt. Zij moet daarbij niet slechts gebruikt worden, maar snel gebruikt worden, want altijd dreigt haar het gevaar, dat een nieuwe ontdekte machine haar onbruikbaar zal maken. Dit alles moet door langer werk worden goedgemaakt. En de arbeider is nu eenmaal vastgeklonken aan dat werktuig, en wordt mede voortgesleept. De arbeider wordt voortgejakkerd, geen rust wordt hem gelaten. Want let wel op het volgende feit, waarmede rekening moet worden gehouden. Het kapitaal, bij het invoeren der machines, vervormt een deel van het variabele kapitaal in constant kapitaal, dat geen meerwaarde produceert. Om die meerwaarde toch te verkrijgen, wordt weldra het variabele kapitaal op ontzettende wijze geëxploiteerd. Een vlottende arbeiders-bevolking komt allengs op. De arbeiders-toestanden worden zóó ellendig, dat de slavernij der antieke oudheid daarbij lichtend afsteekt[1)]. - Eindelijk wordt door de machine de arbeid intenser. Als het niet meer mogelijk is den arbeid te verlengen, als de dwingende arm der gemeenschap den normaal-arbeidsdag oplegt, zoekt men het in de intensiteit van den arbeid. En het blijkt uitvoerbaar te wezen. Door de machine kan de fabrikant meer arbeid in denzelfden tijd uit den arbeider persen. Het is waar, die intensieve arbeid ondermijnt veelal de gezondheid, - maar de uitzuigerij laat zich daardoor niet van de wijs brengen.

Zóó is de fabriek verrezen, waarin de machine als de groote automaat werkt. En die automaat nivelleert verder de arbeidskrachten. Het wordt niet een verdeeling van arbeid, maar een verdeeling van arbeiders onder de gespecialiseerde onderdeelen

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, deel I, vierde druk, pag 373: ‘die Heiden, ja die Heiden. Sie begriffen, wie der gescheidte Bastiat entdeckt hat, und schon vor ihm der noch klügre MacCulloch, nichts von politischen Oekonomie und Christenthum. Sie begriffen u.a. nicht, dass die Maschine das probateste Mittel zur Verlängerung des Arbeitstags ist. Sie entschuldigten etwa die Sklaverei des Einen als Mittel zur vollen menschlichen Entwicklung des Andren. Aber Sklaverei der Massen predigen, um einige rohe oder halbgebildete Parvenus zu “eminent Spinners”, “extensive sausage makers” und “influential shoe-black dealers” zu machen, dazu fehlte ihnen das specifisch Christliche Organ’.

der machine. Op den persoon, het individu arbeider, wordt niet meer gelet. Er zijn slechts ‘handen’ noodig. Telkens wisselt men dus van ploegen arbeiders. In de manufactuur bediende de arbeider zich van het werktuig; in de fabriek dient de arbeider de machine. De machine neemt den arbeider niet zijn werk af, maar ontneemt aan den arbeid zijn inhoud en gehalte. De doode arbeid in de machine besloten zuigt den levenden arbeid op. Die levende arbeider is zoo weinig waard! De fabrikant verscherpt de vernedering van den arbeider door de wijze van betaling van het loon, en door de tucht die hij in zijn fabriek verordent. In plaats van met de zweep werkt hij met een reglement, dat telkens op boete en inhouding van het loon uitloopt. De voortgejaagde arbeider, die toch reeds met allerlei lichamelijke ongelukken door de machine wordt bezocht, wiens kinderen, wanneer zij in de fabriek worden opgenomen, aan allerlei gevaar blootstaan, komt midden tusschen dat helsch rumoer, dat stampen der staven, dat dreunend draaien der raderen, dat daverend afrollen der ketens, dat gloeien en sissen van het vuur, van tijd tot tijd een oogenblik tot bezinning en vervloekt dan die machine. Want zij is geworden zijn dwingeland en te-gelijk zijn concurrent. De machine dreigt - dit ziet hij in - de arbeiders overbodig te maken. Zij is uitsluitend de handlangster van het kapitaal[1)]. Welnu, de arbeiders beginnen van tijd tot tijd in hun wanhoop met de machine te worstelen en slaan haar te-pletter. Een geweldige storm der arme lieden tegen de machines barst los. Het is een onweder, een orkaan, een loeiend natuur-verschijnsel, dat men met schrik moet laten voortwoeden. Want wat economische schrijvers pogen aan 't verstand te brengen, snijdt geen hout. Zij beweren, dat elke machine, die de arbeiders verdrong, steeds te-gelijkertijd noodwendig een adequaat kapitaal tot het in 't werk brengen van diezelfde arbeiders beschikbaar stelde. Maar dat gaat niet op. De overgangs-tijd is juist zeer hard voor de arbeiders. Toch in één zaak vergissen zich vaak de arbeiders in hun toorn. *Niet de machine is de schuldige, maar de kapitalistische aanwending der machine*. Dat is het vergrijp; dat is het misdrijf.

Met enkele wijzigingen, die door het gebruik van de machine in den toestand van den arbeider en den arbeid is gekomen, houdt Marx zich nog bezig. Op den vóórgrond stelt hij, dat door de repulsie en attractie van arbeiders, bij ontwikkeling van het gebruik der machines, het gevoel van zekerheid voor den arbeider geheel verloren is gegaan. De kansen van in 't werk te blijven gaan voor hem op en neder. Nu komt daarbij de invloed van de internationale verdeeling van den arbeid, de werking van de graan-markt of katoen-markt van Noord- Amerika, - en de levens- en bestaans-onvastheid van den arbeider wordt een chronische kwaal. De kapitalisten raken bij de fluctuatiën der markten in den vreemde

1) Zie de lofrede op de machines uit 't standpunt van den kapitalist in de woorden van Ure, vertaald door Marx, ‘Das Kapital’, deel I, vierde druk, pag. 401/402.

het spoor bijster, en beginnen te experimenteeren, zij nemen proeven met het productie-proces meestal ten-koste van de arbeiders.

In 't algemeen is de revolutionneering van de manufactuur de karakter-trek der groote industrie. Die groote industrie heeft opgeheven de coöperatie, die op handwerk en gezonde arbeids-verdeeling berustte. Zij heeft de meest vernietigende en weêrzinwekkende terugwerking gehad op de toch nog hier en dáár het leven rekkende manufactuur en huis-arbeid, die nu de meest schaamtelooze exploitatie van menschelijk leven en menschelijk zweet wordt, welke slechts denkbaar is. In concurrentie met die groote industrie is de moderne manufactuur in den grond bedorven: de drukkerijen voor de kranten heeten in Engeland het slachthuis; de inrichtingen tot het sorteeren van lompen, waar jonge en volwassen meiden werken, zijn een smet der samenleving; het beroep van hen, die aan het bakken van tegels en steenen bezig zijn, is een verdierlijkt leven: in Engeland heet ‘a brickie’ erger dan een duivel. Over den huis-arbeid, die in verband met de groote industrie wordt gedreven, bij voorbeeld: het vervaardigen van spijkers, heeft men een waas van idylle zoeken te verspreiden, doch zulk een poging was een bespotting van lijden[1)]. Stond die huis-industrie op zich zelve, zooals bij het kant-werken en stroo-vlechten, dan kwam de foltering van het leven, vooral der vrouwen, slechts te duidelijker aan het licht. De crimineele statistiek trouwens wijst aan waartoe dit alles voert.

Zóó werkt direct en indirect de groote industrie. Ten-laatste heeft de goedkooper-wording van de arbeids-kracht de laatste grens bereikt. De huis-arbeid en manufactuur kunnen 't niet langer uithouden. Zelfs de naai-machine helpt thuis niet meer. De arbeider en arbeidster en de kinderen moeten zich overgeven. Dan concentreert de groote industrie alles in breede vaste lijnen, doch tegelijkertijd moet die groote industrie bewilligen in het toepassen van enkele fabriekswetten ten-voordeele der arbeiders-bevolking. Het begint met bepalingen voor de gezondheid in de fabrieken, met verordeningen voor onderwijs der fabrieks-kinderen, met voorschriften tegen uitputting van levens-kracht, met regelen voor opleiding, enz. Het is in zijn geheel de eerste bewuste en volgens een vast plan doorgezette reactie der maatschappij tegen het kapitalistisch productie-proces. Allengs wordt de uitzondering regel. De bemoeiing met de mijnen schuift dien regel verder voort[2)]. Langzamerhand strekt het zich uit ook tot landbouw-toestanden; op welk terrein evenzeer oude gewoonten, zij het zeer stug, weken voor een exploitatie in 't groot, en allengs een werking der groote industrie ontstond, waarbij de kapitalistische productie zoowel den arbeider als de aarde-zelve ondermijnde. Er komen

1) Zie ook Ruskin in ons deel, ‘Beelden en Groepen’, 1892, pag. 263.
2) Het wonderlijkst egoisme komt uit bij die vragen in de enquêtes over de mijnen. Zie Marx, ‘Das Kapital’, deel I, vierde druk, pag. 461-467.

nu overal verbeteringen. Maar met die verbeteringen gaan tevens de oude vormen der productie hoe langer hoe meer te-niet. De concentratie van het kapitaal en de alléén-heerschappij van het fabrieks-stelsel worden wel-is-waar in de hand gewerkt, doch ook de strijd tegen die heerschappij wordt algemeener. Het antagonisme in de maatschappij groeit. Doch uit dat antagonisme ontwikkelen zich vormende elementen eener nieuwe evolutie der maatschappij.

5. - De vijfde afdeeling van het boek van Marx vat nu in drie hoofdstukken samen de leer der *productie zoowel van de absolute als van de relatieve meerwaarde*. Wij kunnen hier zeer kort zijn. Het grootste deel van het hoofdstuk wordt ingenomen door formules, die Marx algebraïsch opstelt; waarin hij veranderingen in het bedrag van de som beider meerwaarden bepaalt, al naarmate in de elementen die op dat bedrag inwerken (de lengte van den arbeids-dag, de intensiteit van den arbeid, de productieve kracht van den arbeid) geheele of partieele wijzigingen voorkomen. Het eind-resultaat van al die berekeningen is altijd, dat in de kapitalistische maatschappij vrije tijd voor eene niet zeer talrijke klasse van menschen geproduceerd wordt door vervorming van den totalen levens-tijd der groote massa in arbeids-tijd. Zeer kunstige formules - want Marx was een groot kenner en liefhebber der algebra - worden ook opgesteld over de rijzing en daling van den voet (‘die Rate’) der meerwaarde. Al die formules leiden dan weder tot de slotsom, dat het kapitaal niet slechts heerschappij over den arbeid, maar vooral over den onbetaalden arbeid verkregen heeft. - De grondslag van dit alles is en blijft een historisch geworden maatschappelijke productie-verhouding. Wanneer het een zuiver individueel arbeids-proces is, vereenigt dezelfde arbeider alle functies van het werk. Doch splitsen zich die functies, dan wordt het product allengs een maatschappelijk product: gemeenschappelijk product van een gecombineerd arbeids-personeel. Dat coöperatief karakter van het arbeids-proces breidt zich uit. Om productief te werken is het niet meer noodig zelf de hand aan het werk te slaan: hiervoor volstaat het reeds orgaan te zijn van den gezamenlijken arbeider, een van zijn onderfuncties te volvoeren. De oorspronkelijke bestemming van den productieven arbeid, uit de natuur der materieele productie-zelve afgeleid, blijft altijd gelden voor den gezamenlijken arbeider, als totaliteit opgevat. Maar zij geldt niet meer voor elk zijner leden, individueel beschouwd. - Ter-zelfder tijd vernauwt of verengt zich het begrip productieven arbeid. De kapitalistische productie is niet slechts productie van waren, maar eigenlijk productie van meerwaarde. De arbeider produceert niet voor zich, maar voor het kapitaal. Hij moet meerwaarde produceeren. De twee vormen van die meerwaarde - de absolute, d. i verlenging van den arbeidsdag over het punt, waar de arbeider louter een equivalent voor de waarde van zijn uitgegeven arbeids-kracht had geproduceerd, met toeëigening van deze meer-arbeid door het kapitaal, en de

relatieve meerwaarde, waarbij op de voor het onderhoud van den arbeider noodzakelijken arbeids-tijd wordt ingekrompen ten-voor-deele van het kapitaal - die twee vormen maken te-zamen nu den grondslag uit van het kapitalistisch stelsel. Op die wijze wordt de arbeid onderworpen aan het kapitaal. En langzamerhand vervloeit nu het onderscheid tusschen die beide vormen der meerwaarde: absolute en relatieve meerwaarde vloeien inéén. Dit alles is echter het werk van een lang ontwikkelings-proces der maatschappij. Zeer zeker onderging die ontwikkeling invloeden van natuur en klimaat: men zou haast kunnen stellen, dat de gematigde luchtstreek het moederland van het kapitaal was, - maar het constitueeren van den meer-arbeid en van de meer-waarde is in de verste verte geen natuurwet: het is een historisch proces, vrucht van toestanden en gegevens, die zich wijzigen kunnen.

6. - Marx completeert dit laatste door een beschouwing van *het arbeids-loon* in vier hoofdstukken. Ook hier kunnen wij beknopt zijn. De auteur resumeert hier slechts scherp wat hij vroeger reeds heeft aangegeven. Hij wijst er op, dat reeds - bij het behandelen van het leerstuk van den prijs van den arbeid - de klassieke economie hier in de klem kwam met de zoogenaamde wet van vraag en aanbod, een wet die inderdaad niets verklaart. Want wat wil het zeggen, dat vraag en aanbod het arbeids-loon zouden bepalen, wanneer vraag en aanbod van arbeids-kracht elkander dekken? Slechts de wisseling van het loon wordt door die quasi-wet aangegeven, niet de prijs-zelf van het loon[1)]. Neen, de waarheid is: dat door den kapitalist bij dat loon een goocheltoer wordt volbracht. Hij stelt de waarde van de arbeids-kracht, die in den persoon van den arbeider existeert, gelijk met de waarde van den arbeid, die slechts een bepaalde functie van den arbeider is. Hij wil 't dus laten voorkomen, alsof in waarde gelijk staan de verrichtingen (operatiën) en de machine-zelve, en bouwt nu een gansch systeem van begrips-verwarringen op die kolossale onwaarheid, waarbij de arbeider voor twaalf uren arbeids slechts zes uren betaald krijgt. Die onwaarheid belichaamt hij dan in het loon-begrip. Bij het licht van dat loon-begrip schijnt zelfs de meer-arbeid of onbetaalde arbeid wezenlijk betaalde arbeid. Doch de kapitalist weet te goed, dat, wanneer er werkelijk in de maatschappij een ding bestond als waarde van den arbeid, en deze waarde ook inderdaad werd betaald, er van kapitaal in de tegenwoordige beteekenis geen sprake kon zijn. De mystificatie der vervorming van waarde (prijs) der arbeids-kracht tot waarde (prijs) van den arbeid in de gedaante van het arbeids-loon is de groote misleiding der kapitalistische productie-wijze. Op dit alzoo gevormd verschijnsel berusten nu de rechts-voorstellingen van de kapitalisten, al de vrijheids-illusies en apologetische loopjes der vulgaire economie. Altijd wordt dit ééne punt vergeten, dat, wat den geld-

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, eerste deel, vierde druk, pag. 500/501. Vergelijk ook ‘Das Kapital’, derde deel, tweede stuk, pg. 358

bezitter op de waren-markt direct tegenover of te-gemoet treedt, niet is de arbeid, maar de arbeider. Wat de laatste verkoopt is zijn arbeids-kracht. Zoodra zijn arbeid werkelijk begint, heeft die arbeid reeds opgehouden hem toe te behooren, kan dus niet meer door hem verkocht worden. De arbeid is de substantie, de immanente maat der waarde, maar zelf heeft de arbeid geen waarde. In de uitdrukking ‘waarde van den arbeid’ is het waarde-begrip niet slechts volledig uitgewischt, maar in zijn tegendeel omgezet. Het is een imaginaire uitdrukking, zoo als bij voorbeeld: waarde der aarde. Deze denkbeeldige uitdrukkingen ontstaan echter uit de productie-verhoudingen-zelven. Zij zijn categorieën voor verschijnsels-vormen van wezenlijke verhoudingen. Dat, bij het verschijnen, de dingen zich dikwijls verkeerd of omgekeerd voorstellen is aan alle wetenschappen bekend, uitgezonderd aan de staathuishoudkunde.

Marx behandelt nu de twee vormen van het loon: tijd-loon en stuk-loon. - Bij het tijd-loon is de bron van het lijden niet altijd het overwerk, maar vooral soms de inkrimping van den arbeid. Om werkeloosheid te ontgaan, wordt er minder uren gewerkt. Aan den anderen kant drijft dan weder de concurrentie tot over-werk; de arbeiders moeten hier dan wel in berusten om behoorlijk loon te hebben. De patroons beklagen in dit opzicht zich steeds over lieden die hen onderkruipen, door hun arbeiders veel te lang en te goedkoop te laten werken: de ‘undersellers’. Uit de toestanden der bakkerswereld is dit feit bekend. Doch zulke patroons begrijpen niet, dat het punt waarover zij zich beklagen slechts een verschil van meer of minder is: zij-zelven betalen ook niet volledig den arbeider: onbetaalde arbeid is de bron ook van hun winst. In 't algemeen zou bij het bestaan van het tijd-loon de normaal-arbeidsdag verbeteringen kunnen aanbrengen. - Wat het stuk-loon betreft, zoo is het kenmerkende daarvan, dat de qualiteit van den arbeid door het werk-zelf wordt gecontroleerd. Het stuk-loon biedt aan de kapitalisten een bepaalden toets-steen en maat voor de intensiteit van den arbeid. Toezicht van den patroon wordt overbodig. Doch daargelaten nog de gevallen van kapitalistische afpersing en waarachtige loonsvermindering, waarvan het stuk-loon de bron is, schuiven zich nu parasieten tusschen den patroon en den arbeider in: onder-aannemers van het werk: de vampier-figuren van het ‘sweating’-systeem. Er ontstaat een exploitatie van den arbeider door den arbeider. Arbeiders concurreeren tegen elkander. De kapitalist neemt met groote kalmte en gemoeds-rust alles aan en waagt niets. Stuk-loon is dan ook de aan de kapitalistische productie-wijze meest toelachende vorm van arbeidsloon. Tegen dien vorm zijn de arbeiders het meest verbitterd. - Het spreekt van-zelf dat Marx, bij geheel deze behandeling van het loon, ook wel degelijk de aandacht vestigt op de verscheidenheid van de arbeids-loonen bij de verschillende naties. Studies daarover zijn altijd noodzakelijk. Hooge loonen beteekenen soms minder arbeids-vrucht en omgekeerd.

7. - Zóó naderen wij de laatste en belangrijkste afdeeling van

dat eerste deel, vijf hoofdstukken, die tot titel voeren: '*het accumulatie-proces van het kapitaal*'. Hier in dit eerste deel van het 'Kapitaal' wordt deze questie slechts in 't algemeen behandeld, als beginsel. Want de kapitalist, die de meerwaarde verkrijgt, d.i. onbetaalden arbeid direct uit de arbeiders pompt en in 'waren' vastlegt, wordt wel is waar de eerste toeëigenaar maar is geenszins de laatste eigenaar van die meerwaarde. Hij moet het bedrag later deelen met andere mede-broeders kapitalisten, en zijn meerwaarde zien splitsen in profijt, interest handels-winst, grond-rente, enz. Al die verschillende vormen worden door Marx in het derde deel van zijn 'Kapitaal' behandeld. Hier in dit deel heeft hij 't slechts te doen met het beginsel.

De eerste voorwaarde der accumulatie is, dat de kapitalist het klaar heeft weten te spelen zijn 'waren' te verkoopen, en het grootste deel van het aldus verkregen geld in kapitaal tot zich terug te doen keeren. Maar deze behandeling, deze gang van zaken, is een doorloopende en altijd periodiek zich herhalende loop der dingen. In den stroom eener bestendige vernieuwing is elk maatschappelijk productie-proces te-gelijk reproductie-proces. Als periodiek toevoegsel van de kapitaal-waarde, of periodieke vrucht van het voortgaand zich ontwikkelend kapitaal, verkrijgt de meerwaarde den vorm van een uit het kapitaal ontspringend 'revenu'. Dient dit revenu den kapitalist slechts als consumtie-fonds, of wordt dit revenu even periodiek verteerd als gewonnen, dan vindt onder andere gelijkblijvende omstandigheden eenvoudige reproductie plaats. Ofschoon nu die eenvoudige reproductie slechts een herhaling is van het productie-proces op denzelfden trap, zoo geeft echter deze bloote herhaling of continuïteit aan het geheele proces enkele nieuwe karakter-trekken, die de aandacht verdienen. Het productie-proces toch wordt ingeleid door den koop van arbeids-kracht voor een bepaalden tijd; betaald wordt de arbeider eerst nadat hij zijn arbeids-kracht heeft verwerkt; hij produceert dus zelf zijn loon, het variable kapitaal, evenals de meerwaarde. Aan den arbeider wordt zijn eigen tot voorwerp geworden arbeid door den kapitalist voorgeschoten. De meerwaarde die verkregen is, dient den kapitalist voor een deel tot consumtie, en het ander deel daarvan strekt tot vervanging van het verteerde kapitaal. Zoo verandert van lieverlede het oude productieve kapitaal. Allengs blijft geen waarde-atoom van het oude kapitaal meer bestaan. De arbeider produceert bestendig voor den kapitalist het vernieuwde kapitaal; de kapitalist roept even bestendig de arbeids-kracht tot zich: den loon-arbeider. Stelt men nu arbeider en kapitalist tegenover elkander, dan wordt op deze wijze uit een maatschappelijk oogpunt de arbeiders-klasse het toebehooren van het kapitaal, zijn levend arbeids-instrument. Het kapitaal voelt dit als bij instinct en laat dus de arbeiders zoo mogelijk niet emigreeren. De arbeider behoort aan het kapitaal. Het kapitalistisch productie-proces produceert niet slechts de 'waar', niet slechts de meerwaarde, het produceert de kapitaal-verhouding-zelve: aan den éénen kant den kapitalist, aan den anderen kant de loon-arbeiders.

Dit was de eenvoudige reproductie. Bezien wij thans de kapitalistische productie op breede schaal. Nu wordt de reproductie van veel grooter belang. Zagen wij vroeger hoe de meerwaarde door het kapitaal ontsprong, thans kunnen wij nagaan hoe het kapitaal uit de meerwaarde voortkomt. Een deel van het verkregen meer-product toch wordt thans telkens door den kapitalist als geheel nieuw kapitaal, boven het bedrag van het oude, in het productie-proces geworpen. Laat de kapitalist het eerste oorspronkelijk kapitaal door eigen bedrijf of erfenis verkregen hebben, van nu af aan komt het tweede en derde en vierde volgende voor hem voort uit onbetaalden arbeid; de arbeiders bezorgen hem steeds vermeerdering en vergrooting der deelen van zijn kapitaal; hij, kapitalist, eigent zich dat toe. De privaat-eigendom ondergaat nu een wijziging. Eigendom wordt nu, van de zijde der kapitalisten, het recht om op vreemden, onbetaalden arbeid of het product daarvan de hand te leggen; van de zijde der arbeiders daarentegen de onmogelijkheid zich hun eigen product toe te eigenen. De scheiding tusschen eigendom en arbeid wordt dus de noodzakelijke consequentie van een wet, die schijnbaar van hun identiteit uitging. Dit alles is het slot van de reeks bewegings-fases der kapitalistische productie. De accumulatie zet hier de kroon op het werk. Nu kan voor-goed, door deze reproductie op breede schaal - door het steeds omzetten van surplus-product in nieuw zich altijd vermeerderend kapitaal, dus waarlijk niet op de wijze van schat-vorming - het kapitaal op onbegrensde wijze voorwaarts schrijden[1)].

De kapitalist, als personificatie van het kapitaal, beweegt zóó het drijfrad van het maatschappelijk mechanisme. Zijn leus is productie ter-wille van de productie. Elke willekeurige particuliere consumtie is hem een roof aan de accumulatie van het kapitaal. Op hem zijn toepasselijk de trekken waarmede Luther het beeld van den woekeraar teekent. En terwijl hij haakt naar grooter rijkdom, vat hij die sterke begeerte tevens op als eene ‘onthouding’ (‘Entsagung’), die hij zich-zelf oplegt in zijn streven naar genot. Twee zielen huizen in zijn borst: de zucht naar meer en de zelf-verzaking. En beide die aandoeningen roepen hem toe: accumuleert, accumuleert! De heeren economisten construeerden vervolgens in die lijn het begrip sparen en de geheele ‘abstinentie-theorie’[2)]. De onthoudings-kapitalist werd onder hun behandeling tot een ridder van de droevige gestalte.

Er zijn nu allerlei omstandigheden, die, onafhankelijk van de verdeeling der meerwaarde in kapitaal en ‘revenu’, invloed oefenen op den omvang der accumulatie. Daartoe behooren de graad, waarin de exploitatie-kracht van den arbeider wordt geëxploiteerd[3)], en de productiviteits-graad-zelf van den maatschappe-

1) Vergelijk Marx, ‘Das Kapital’ tweede deel, tweede druk, pg. 293.
2) Vergelijk ook Marx, ‘Das Kapital’, tweede deel, tweede druk, p. 414.
3) Hierbij vestigt Marx nog eens de aandacht op de arbeids-loonen vooral ook, in zooverre zij (gelijk op het einde der 18e eeuw) een correctief vonden in de armen-verzorging. Voorts bespreekt hij dan ook de theorie of tautologie van het zoogenaamde arbeids-fonds.

lijken arbeid. Bij de uitzetting van het expansie-vermogen van het kapitaal projecteeren zich dan (als eenmaal de machines er zijn) alle krachten van den arbeid als krachten van het kapitaal. Bij het groeien van het kapitaal werkt alles mede. Zelfs gedeeltelijk geconsumeerde arbeids-middelen geven, daar zij langzaam verslijten, een soort gratis-dienst. De burgerlijke maatschappij kan zich opwinden over de diensten van den vroegeren arbeid in tegenstelling van wat de levende arbeider kan verrichten. En de kapitalist kan steeds vroolijker leven en toch zich meer 'onthouden'.

Langzaam maar zeker bouwt op die wijze, langs deze premissen, Marx zijn algemeene wet op der kapitalistische accumulatie. Het eerste waarop hij, onder het bestaan van die wet, onze aandacht vestigt, is de klimmende vraag naar arbeids-kracht bij gelijkblijvende samenstelling en indeeling van het kapitaal. Het beteekent tevens den invloed dien het aangroeien van het kapitaal op het lot der arbeiders-klasse oefent. De te-zamenstelling van het kapitaal - op zijn tweeledigen technischen- en waarde-grondslag - in constant en variabel kapitaal ingedeeld - blijve dus dezelfde[1)]. Doch groeit nu het kapitaal aan, dan sluit die aanwas van kapitaal natuurlijk ook in aanwas van zijn variabel deel: zijn in arbeids-kracht omgezet bestand-deel. Vandaar is accumulatie van kapitaal van-zelf vermeerdering van proletariaat. Want de arbeiders blijven in afhankelijks-toestand tegenover het kapitaal. Hun loon kan verbeteren, maar de afhankelijkheid blijft. Het kapitaal heeft hen noodig voor de productie. Uit hun onbetaalden arbeid slaat de kapitalist zijn meerwaarde. De hooger of lager prijs van den arbeid brengt slechts geringe wijzigingen aan. Geheel de gang der kapitalistische productie sleept de arbeiders mede en zet in zijn vaart de kleine belemmerende hindernissen op zijde. De arbeiders zijn onderworpen aan hun eigen product. Gelijk de mensch in den godsdienst door het fabrikaat van zijn eigen brein wordt geregeerd, zoo wordt hij in de kapitalistische productie door het fabrikaat van zijn eigen hand beheerscht. En hoe meer het kapitaal wast, hoe grooter het aantal menschen wordt dat in dien afhankelijken toestand wordt geplaatst.

Dit is reeds het gevolg, wanneer - bij het voortschrijden der accumulatie - de samenstelling en indeeling der deelen van het kapitaal dezelfde bleef. Maar bij het wassen der productie-middelen wijzigt zich de samenstelling van het kapitaal. Het constante deel wordt steeds grooter. Het variabele deel, al wordt het ook iets grooter, neemt relatief in verhouding tot het constante deel af. Historisch is dit na te gaan. Het is het feit onzer tijden. Toen het kapitaal gebruik begon te maken van het veelzijdig werktuig van het crediet, van den hefboom der naamlooze vennootschappen,

1) Vergelijk ook Marx, 'Das Kapital', derde deel, eerste stuk, pag. 123/124.

nam de versterking, bevestiging en vergrooting van het constante deel van het kapitaal steeds toe. Geweldig werd dus de overmacht van het eigenlijk kapitaal tegenover de arbeidende krachten, te drukkender, naarmate het meer en meer een feit werd, dat tegenover de groote kapitalen de kleine kapitalen het, in de concurrentie, niet uithouden konden. Er werd dus in den eigen kring van het kapitaal een neiging tot attractie en tot opzwelging merkbaar. De centralisatie en concentratie der kapitalen in weinige handen wordt de doorloopende trek onzer tegenwoordige maatschappelijke ontwikkeling. 'Zulk een centralisatie kan tot stand komen eenvoudig door veranderde verdeeling van reeds bestaande kapitalen, door wijziging der quantitatieve groepeering der bestand-deelen van het maatschappelijk kapitaal. Het kapitaal kan hier tot geweldige massa in één hand aangroeien, terwijl het elders aan vele enkele handen onttrokken wordt. In een gegeven bedrijfs-tak zou de centralisatie haar uiterste grens bereikt hebben, wanneer alle de daarin gestoken kapitalen tot één kapitaal waren versmolten. In een gegeven maatschappij zou deze grens bereikt zijn eerst op het oogenblik, wanneer het totale maatschappelijke kapitaal vereenigd was in één hand, zij het van een enkelen kapitalist, zij het van een enkel genootschap van kapitalisten'[1)].

Het gevolg van dit alles is derhalve dit: dat met de accumulatie van het kapitaal ook het variabele deel van het kapitaal, of m.a.w. de daarin ingelijfde arbeids-kracht, wast, maar in steeds afnemende evenredigheid. Telkens zijn dus minder arbeiders noodig, en ziet men een fluctueerenden hoop van lieden die op arbeid wachten. Met de door haar-zelve geproduceerde accumulatie van het kapitaal, produceert dus de arbeiders-bevolking in klimmenden omvang de middelen tot haar eigen relatieve overbodigheid. En ziedaar nu de bevolkings-wet der kapitalistische productie-wijze, uitvloeisel van de progressieve afneming van de relatieve grootte van het variabele kapitaal. Er wordt onder die productie-wijze steeds gevormd een industrieele reserve-armée. Dat bestaan van deze industrieele reserve heeft den grootsten invloed op de aan den arbeid zijnde arbeiders. Daardoor zijn die aan 't werk zich bevindende dienaren geheel en al in de macht van den kapitalist. Weigeren zij den verkoop van hun arbeids-kracht op de bestaande voorwaarden, of beginnen zij te morren, fluks neemt de fabrikant zijn toevlucht tot die steeds wachtende schaar der reserve. De kapitalist weet dit maar al te goed: de veroordeeling van een deel der arbeiders-klasse tot gedwongen lediggang, door overwerk van het andere deel en omgekeerd, wordt juist zijn eigen verrijkings-middel. Klagen nu de arbeiders over hun bitter lot, dan wijst de oude vrijster Staathuishoudkunde temend hun er op, dat zij te snel vermenigvuldigen en dat zij hun al of niet wettelijke huwelijken

1) Marx teekent hier de 'trusts' onzer dagen. Zie de bladzijden 'Das Kapital', deel I, vierde uitgaaf, pag. 591/592. Die bladzijden zijn zeer omgewerkt wanneer men ze vergelijkt met de vroegere uitgave, zie bijv. deel I, tweede uitgave, pag. 651/652.

wat moeten uitstellen. ‘De fabrikanten doen voor u, wat zij kunnen, door het kapitaal te vermeerderen, waaruit gij uw onderhoud trekt; en gij moet het overige doen, door uw cijfer en aantal aan te passen aan de onderhouds-middelen’. Tot tijd en wijle dat de arbeiders dit ‘aanpassen’ zullen hebben aangeleerd, wordt de beweging en oscillatie van het arbeids-loon eigenlijk bepaald door de wisselende verhouding waarin de arbeiders-klasse zich splitst in een actief en een reserve-leger. Hierdoor wordt de zoogenaamde wet van vraag en aanbod van den arbeid ten-éénemale verstoord. De economisten zeggen, dat het spel tusschen vraag en aanbod eerlijk toegaat, - maar zij vergeten, dat, door het bestaan van dit reserve-leger, de dobbelsteenen reeds vervalscht zijn: *les dés sont pipés*.’

Er is dus een relatieve overbevolking der arbeiders, en deze bestaat in allerlei schakeeringen. Gewoonlijk ziet men drie vormen daarvan: een vlottende, een latente of verborgene, en een stilstaande onbeweeglijke overbevolking. De eerste doet zich voor in de groote industrieele midden-punten, waar de arbeiders nu eens aangetrokken dan weder afgestooten worden door de fabrieken. De tweede is te zoeken bij de landbouw-toestanden. De derde vorm is de afgrijselijke miserie van het pauperisme. En het jammerlijkst is, dat dit laatste deel van de overbevolking het snelst in cijfer voortwoekert en altijd-door vruchtbaarder in kinderen wordt. ‘Het herinnert aan de massale reproductie van individueel zwakke en afgejakkerde diersoorten.’ Dat pauperisme is het doode gewicht der industrie. Hoe grooter de maatschappelijke rijkdom aangroeit, des te vaster schijnt die overbevolking in armoede zich te consolideeren. Het officieel pauperisme is de vrucht juist van dien vorm van kapitaals-toeneming. Accumulatie van rijkdom is - onder het regime van deze kapitalistische productie - te-gelijkertijd accumulatie van ellende. De één lijdt, opdat de ander in weelde voortleeft[1)]. Al te schijnheilig is het van de economische wijsheid, om den arbeiders te verkondigen hun bevolkings-cijfer in te richten naar wat het kapitaal kan uitgeven. Het mechanisme der kapitalistische productie en accumulatie past zelf dit cijfer bestendig aan deze uitgaven aan. Het eerste woord van deze aanpassing is juist het scheppen van een relatieve overbevolking of industrieel reserve-leger; het laatste woord is de ellende van steeds aangroeiende troepen der actieve arbeiders-armée en het doode gewicht van het pauperisme.

Als tot opheldering en illustratie van het betoogde geeft nu Marx een uitgebreid overzicht der arbeiders-toestanden van het Groot-Brittanje onzer dagen, hoofdzakelijk in het tijdvak der twintig jaren tusschen 1846-1866. Wij kunnen uit den aard der zaak

1) Zie pag. 609/611 van ‘Kapital’ I. Vergelijk over die ‘Grondwet’ van Marx's ‘Lehre’ het boek van Franz Oppenheimer 1903, beoordeeld in Bernstein's ‘Documente’, December 1903, pag. 542, (‘die Zusammenbruchs-theorie’).

hier niets van overnemen; wij wijzen slechts op zijn schilderingen van het nomaden-volk der arbeiders, ploegen die onze spoorwegen bouwen of kanalen graven, of het massale werk op het veld verrichten. Vooral op het landbouw-proletariaat, voor zoover het direct door de grond-eigenaars werd in het leven geroepen - landheeren en edele vrouwen die geen huisjes op hun goederen wilden laten bouwen - wordt de aandacht gevestigd. Ten-slotte wordt die ellende als het ware geresumeerd in het tafereel van Ierland; Ierland dat in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika den wreker oproept.

Nadat Marx aldus achtereenvolgens de eenvoudige reproductie en de reproductie op breede schaal heeft nagegaan, en in beide vormen het accumulatie-proces van het kapitaal heeft ontvouwd, om op die wijze de algemeene wet der kapitalistische accumulatie aan te wijzen, keert hij terug tot den oorsprong, tot den historischen aanvang dezer accumulatie. Hij heeft nu geanalyseerd, hoe, bij het ontwikkelen der maatschappij, het kapitaal, onder de naar 't kapitaal genoemde en daardoor ingerichte productie-wijze, reusachtig aanwast. Maar waar was het begin? Er moest iets zijn, vóórdat de voortgaande vermeerdering haar vaart kon nemen. Marx beweert nu dat dit begin, die zoogenaamde oorsprong der accumulatie, niets anders is dan het historische scheidings-proces tusschen producent en productie-middel. Het begin is dus te zoeken bij de vóórgeschiedenis van het kapitaal. De economische bouw der kapitalistische maatschappij is voortgekomen uit de economische structuur der feodale maatschappij. De uitéénvalling en ondergang dier feodale maatschappij heeft de elementen vrijgemaakt voor het ontstaan en zich vestigen van den kapitalistischen vorm der samenleving. De onmiddellijke producent: de arbeider, kon eerst toen over zijn persoon beschikken, toen hij opgehouden had aan de aard-kluit gebonden, hoorig en van een ander persoon lijfeigen te zijn. Om vrije verkooper van arbeids-kracht te worden, die zijn ‘waar’ overal naar toe brengt, waar zij een markt vindt, moest hij verder aan de heerschappij der gilden ontrukt zijn. Derhalve vertoont zich de historische beweging, die de producenten in loonarbeiders verandert, twee-ledig. Eendeels als hun bevrijding van dienstbaarheid en gilde-dwang; en het is deze zijde, die enkel en alléén voor onze burgerlijke geschiedschrijvers bestaat. Maar anderdeels worden deze nu vrij geworden personen straks weder verkoopers van zich-zelven, nadat hun al hun productie-middelen en alle door de oude feodale inrichtingen geboden waarborgen van hun bestaan zijn ontroofd[1)]. En die geschiedenis van deze laatste onteigening is in de annalen der menschheid gegrift met trekken van vuur en bloed.

De expropriatie van den landbouwenden producent: den boer, van den grond en bodem vormt den grondslag van het gansche proces.

Marx gaat in breede trekken die onteigening in Engeland na. Op het einde der 15de en in 't begin der 16de eeuw kan men haar

1) Vergelijk ook Marx, ‘Das Kapital’, deel III, tweede stuk, pag. 155/156.

voor 't eerst op 't spoor komen. Het begint vooral dan wanneer de wolprijzen stijgen; het akker-land wordt nu in weide-land omgezet[1)]. De lieden worden van de akkers afgejaagd. Niet meer geldt dan als regel, dat aan elk huis een strook grond toekomt. Daarna kwam de door de Hervorming bewerkstelligde diefstal der kerkelijke landgoederen. Een pauperisme wies op, waartegen koningin Elisabeth haar armen-wetten uitvaardigde. Toch was tot nog toe onder Cromwell overal een vrije 'yeomanry'. Maar onder de Stuarts, en vooral ook onder Willem III ving een groote confiscatie van goederen aan, terwijl te-gelijk de feodale instellingen en waarborgen werden opgeheven. En die verbeurd-verklaring ging nu weldra hand in hand met een verdeeling van het gemeente-land. Dit gemeente-land bestond nog overal in Brittanje als overblijfsel van den oud-Germaanschen toestand. Bij en om de gemeenten lag de voor allen te gebruiken gemeenschappelijke grond. Maar de wetten 'for inclosure of commons' stelden hier orde op. Die wetten ontlokten later een jubelkreet aan de economisten, maar een sombere weeklacht aan de belanghebbenden, die voor het grootste deel tot onterfden werden vervormd. Nu kwam nog ten laatste het samenstel van maatregelen, dat men 'clearing of the estates' noemt. Het oefende zijn werking uit in Schotland en vooral in de Hooglanden. Wat de 'clan' bezat werd door die nieuwe regelen het eigendom van het adellijk hoofd van den 'clan'. Straks verjoeg dit hoofd nu de anderen door de huisjes op zijn goederen op te ruimen; een praktijk in onzen tijd befaamd geworden door de misdrijven der hertogin van Sutherland (zie hierboven blz. 397). En bij deze historische onteigening der gronden en goederen volgt altijd het één uit het ander. Zijn de arme lieden van de goederen verdreven, en wijken zij naar het strand om van de vischvangst te leven, dan wordt zeer spoedig de vischvangst verpacht. Vluchten zij naar de bosschen, dan knellen hen dáár de fluks uitgevaardigde wetten op de jacht. Het jacht-veld voor het groote wild wordt zelfs uitgebreid, naarmate de levens-middelen voor den armen man kariger worden. Die 'man', niet 't hert, is het ware slachtoffer. Hij is de vagebond. Merkwaardig zijn in Engeland de bloedwetten, die sinds het einde der 15de eeuw tegen die vagebonden zijn uitgevaardigd. Het door den ondergang en 't verval van het feodale stelsel en door de onteigening van den grond losgekomen volk, al dat proletariaat, kon onmogelijk zoo snel door de opkomende nijverheid, de manufactuur, gebruikt worden. Dus vond men overal in Brittanje, evenals in gansch Europa, zwermen vagebonden. Geweldige wetten werden nu tegen hen door Hendrik VIII, Eduard VI, Elisabeth en Jacobus I gericht. Inderdaad werden zij zóó bedwongen. Zij kwamen in het gareel. Straks, als zij aan 't werk zijn, worden wettelijke loon-tarieven op hen toegepast, en, uit angst dat zij hun vroeger landloopers-leven weder zouden beginnen, worden gruwelijk harde wetten

1) Denk ook aan Thomas Morus en zijn 'menschen-etende schapen', zie het eerste deel der 'Socialisten', pag. 182.

saâmgesmeed tegen coalities in hun midden. Slechts kapitalisten mochten zich vereenigen, arbeiders niet.

In die verandering en vervorming der materieele levens-omstandigheden van de natie ontwikkelen zich de nieuwe klassen. Allereerst die der kapitalistische pachters. Sinds in de 16de eeuw de waarde van het geld veranderde, werd de financieele werking der pacht-contracten geheel anders. Die pacht-contracten waren voor zeer langen tijd afgesloten, dikwijls voor 99 jaren. Welnu, de pachters profiteerden daarvan, hun pacht-winst klom, de rente, die zij voor den grond te betalen hadden, werd minder. De pachter verrijkte zich op die wijze ten-koste van zijn landheer en ten koste van zijn arbeiders: hij werd een pachter-kapitalist. - Doch naast en boven hem hief zich nu allengs op de industrieele kapitalist. Onder het regime van de manufactuur nam deze nog geen vlucht. Wel is waar kreeg de industrie toevoer van werklieden, toen ten-gevolge van den omkeer in de landbouw-toestanden de kleine boeren verdwenen en de lieden op het veld voor hun onderhoud de steden opzochten, maar de ‘manufactuur’ kon hen niet allen aan het werk stellen. Eerst met de groote industrie werd dit mogelijk; doch nu op breede schaal. De nog altijd kleine industrieelen staken overal 't hoofd op. Het waren handwerks-bazen, kleine gilde-meesters, durvende ondernemers; zij namen kleine sommen op of gebruikten 't kapitaaltje dat zij bezaten en begonnen arbeiders aan het werk te zetten. Het werd een gang van klein tot groot. Het geld dat vroeger op woeker was uitgezet werd nu nijverheids-kapitaal. Wel bestonden er nog overal belemmeringen tegen de vrije beweging van dat geld-kapitaal; op het platteland oefenden de feodale instellingen nog haar kracht; in de steden gold nog de gilde-orde. Toen die twee beletselen echter vielen, kon de ontwikkeling van den industrieelen kapitalist haar vaart nemen. De uitpersing begon. Al de vroegere ontdekkingen en overwinningen hielpen nu. De weg naar het Oosten was open. De vaart naar Indië lokte tot nieuwe uitzetting. Het stelsel der koloniën gaf débouchés. Het crediet-stelsel, gecentraliseerd in een nationale Bank, vergemakkelijkte alle omzettingen van geld. Zelfs de nationale schuld werkte mede. De groote industrie en de groote kapitalisten traden overal op. Hun bloei was de vrucht der voorafgegane tijden. De scheiding was dáár. Aan de ééne pool bevonden zich nu de in kapitaal omgezette maatschappelijke productie- en levens-middelen, aan de andere pool stond de volks-massa, vervormd tot loon-arbeiders, tot de vrije ‘arbeidende armen’, dat kunst-product der moderne geschiedenis. Doch aan dat kapitaal kleefde bloed. Het had de hulp van het geweld te-baat genomen en steunde daarop. Trouwens ‘het geweld-zelf is steeds de verloskundige (de “accoucheur”) van elke oude maatschappij, die van een nieuwe zwanger gaat’. Het geweld-zelf is een economische macht (Potenz)[1].

1) In deze woorden over de economische rol van ‘het geweld’ ziet men een heênbuiging van Marx tot Blanqui. Zie het derde deel der ‘Socialisten’ pag. 240 en vergelijk Ed. Bernstein, ‘Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie’, 1899, pag. 35.

Dit keer was bij den kapitalist, zooals hij door de industrie groot werd, het machts-merk bij uitstek zichtbaar. ‘Draagt het geld, volgens Emile Augier, bij zijn geboorte een door de natuur gegeven bloedvlek op de wang, zoo komt het kapitaal, van 't hoofd tot de teenen, uit alle poriën bloed- en modder-druipend ter-wereld.’

Welke is nu de historische richting en strekking der kapitalistische accumulatie?

Bij het beantwoorden dezer vraag slaat Marx voor een enkelen keer den blik in de toekomst. Om het standpunt van Marx geheel te begrijpen, doen wij 't best dit hoofdstuk, dat trouwens geheel het eerste deel resumeert, met zijn eigen woorden weêr te geven.

‘Waarop - zóó zegt Marx - loopt de oorspronkelijke accumulatie van het kapitaal, d.i. zijn historische wording uit? In zooverre zij niet rechtstreeksche vervorming van slaven en lijfeigenen tot loon-arbeiders, dus louter vorm-verandering is, beduidt zij slechts de onteigening van de onmiddellijke producenten, d.i. de ontbinding van het op eigen arbeid berustend privaat-eigendom.

‘Privaat-eigendom, als tegenstelling tot maatschappelijk collectief eigendom, bestaat slechts dáár, waar de arbeids-middelen en de uiterlijke arbeids-voorwaarden aan private lieden behooren. Al naar mate deze private lieden de arbeiders of de niet-arbeiders zijn, heeft ook het privaat-eigendom een ander karakter. De talloos vele schakeeringen, die dat eigendom bij den eersten blik aanbiedt, weêrspiegelen slechts de tusschen deze beide uitersten liggende tusschen-toestanden.

‘Het privaat-eigendom van den arbeider aan zijn productie-middelen is de grondslag van het kleine bedrijf, dit kleine bedrijf een noodzakelijke voorwaarde voor de ontwikkeling der maatschappelijke productie en der vrije individualiteit van den arbeider zelven. Wel is waar bestaat deze productie-wijze ook binnen den kring der slavernij, der lijfeigenschap en van andere afhankelijkheids-verhoudingen. Maar zij bloeit slechts, kan slechts haar energie inspannen, verovert slechts haren adequaten klassieken vorm, waar de arbeider vrije privaat-eigenaar van zijn door hem-zelven gehanteerde arbeids-voorwaarden is: de boer van den akker dien hij bebouwt, de handwerksman van het werktuig waarop hij als virtuoos speelt.

‘Deze productie-wijze onderstelt verbrokkeling en splitsing van den grond en der overige productie-middelen. Zij sluit uit de concentratie dezer productie-middelen, maar ook de samenwerking en arbeids-verdeeling binnen den kring van hetzelfde productie-proces, de maatschappelijke beheersching en regeling der natuur, de vrije ontwikkeling der maatschappelijke productieve krachten. Zij kan slechts overweg met enge uit de natuur der zaak voortkomende grenzen van de productie en van de maatschappij. Haar te willen vereeuwigen, zou, zoo als Pecqueur te-recht zegt, het-

zelfde beteekenen als de algemeene middelmatigheid te willen decreteeren. Op een zeker hoogte-punt brengt zij de materieele middelen van haar eigen vernietiging ter wereld. Van dat oogenblik af roeren en bewegen zich in den schoot der maatschappij krachten en hartstochten, die zich daarin gebonden voelden. Zij moet vernietigd worden, zij wordt vernietigd. Haar vernietiging, de vervorming der individueele en verbrokkelde productie-middelen in maatschappelijk geconcentreerde productie-middelen, derhalve van het dwergachtige eigendom van velen in het massale eigendom van weinigen, dus de onteigening der groote volks-massa van grond en bodem en levens-middelen en arbeids-werktuigen, deze ontzaglijke en bezwaarlijke onteigening der volks-massa vormt de vóórgeschiedenis van het kapitaal. Zij omvat een reeks gewelddadige methoden, waarvan wij slechts de meest "époque"-makende als methoden der oorspronkelijke accumulatie van het kapitaal de "revue" lieten passeeren. De onteigening der recht-streeksche producenten wordt met meedoogenloos vandalisme, onder den zweepslag der verfoeilijkste, vuilste en laagste hartstochten, volbracht. Het zelf-bewerkte en verdiende, om zoo te zeggen, op samengroeiing van het enkele onafhankelijke arbeids-individu met zijn arbeids-voorwaarden berustende privaat-eigendom wordt verdrongen door het kapitalistische privaat-eigendom hetwelk op exploitatie van vreemden, doch formeel vrijen arbeid berust.

'Zoodra dit vermogens-proces in diepte en in omvang de oude maatschappij genoegzaam heeft omgewoeld en losgemaakt of ontbonden; zoodra de arbeiders in proletariërs, hun arbeids-voorwaarden in kapitaal zijn veranderd; zoodra de kapitalistische productie-wijze op eigen beenen staat, verkrijgt de verdere socialisatie ("Vergesellschaftung") van den arbeid en de verdere vervorming van den grond en van de andere productie-middelen in maatschappelijk geëxploiteerde, dus gemeenschappelijke productiemiddelen, derhalve de verdere onteigening der privaat-eigenaars, een nieuwen vorm. Wat nu te onteigenen valt, is niet meer de zelfwerkende en zelfhuishoudende arbeider, maar de vele arbeiders exploiteerende kapitalist.

'Deze onteigening voltrekt zich door het spel der i m m a n e n t e w e t t e n van de kapitalistische productie-zelve, door de centralisatie der kapitalen. Zoo'n enkele kapitalist slaat er velen dood. Hand in hand met deze centralisatie, of met de onteigening van vele kapitalisten door weinigen, ontwikkelen zich de coöperatieve vorm van het arbeids-proces op steeds breeder en hooger schaal, de bewuste technische aanwending der wetenschap, de volgens een vast plan volvoerde exploitatie der aarde, de vervorming der arbeids-middelen in slechts gemeenschappelijk te bezigen arbeids-middelen, het zuiniger gebruik van alle productie-middelen door ze te gebruiken als productie-middelen van gecombineerden maatschappelijken arbeid, de inéénvlechting van alle volken in het net van de wereld-markt, en daarmede het internationale karakter van het kapitalistische regime. Met het bestendig afnemend aantal der kapitaal-magnaten, die alle voordeden van dit vervormings-

proces usurpeeren en monopoliseeren, wast de massa van ellende, van onderdrukking, van knechts-dienst, van verbastering, van uitzuigerij, maar ook het opstands-verzet der steeds aanzwellende en door het mechanisme van het kapitalistisch productie-proces zelf gedresseerde, vereenigde en georganiseerde arbeiders-klasse. Het monopolie van het kapitaal wordt tot boei en kluister der productie-wijze, die met en onder dat kapitaal is opgebloeid. De centralisatie der productie-middelen en de socialisatie van den arbeid bereiken een punt, waarop zij niet langer 't harden kunnen in het kapitalistisch omhulsel. Dat kleed barst. Het uur van het kapitalistisch privaat-eigendom slaat. De onteigenaars worden onteigend.

'De uit de kapitalistische productie-wijze voortkomende kapitalistische toeëigenings-wijze, dus het kapitalistische privaat-eigendom, is de eerste negatie van het individueele op eigen arbeid gegrondveste privaat-eigendom. Maar de kapitalistische negatie brengt met de noodwendigheid van een natuur-proces haar eigen negatie voort. Het is de negatie der negatie. Deze herstelt niet weder het privaat-eigendom, wèl echter het individueele eigendom op den grondslag van de verkregen resultaten van het kapitalistisch tijdvak, van de coöperatie en van het gezamenlijk bezit der aarde en van de door den arbeid-zelven geproduceerde productie-middelen.

'De vervorming van het op eigen arbeid berustend, verbrokkeld privaat-eigendom in een kapitalistisch eigendom is natuurlijk een proces, dat ongelijk langduriger, harder en bezwaarlijker is dan de vervorming van het feitelijk reeds op maatschappelijk productiebedrijf berustend kapitalistisch eigendom in een maatschappelijk (of sociaal) eigendom. Vroeger gold het de onteigening der volksmassa door weinige usurpatoren, hier geldt het de expropriatie van weinige usurpatoren door de volks-massa'.

Zóó eindigt het geweldige eerste deel van het 'Kapitaal'. Marx voegt er nog een aanhangsel bij over de moderne kolonisatietheorie, die slechts een nieuwe bijdrage is voor de expropriatie van den arbeider door het kapitaal. Het gegevene was echter meer dan voldoende. Het productie-proces van het kapitaal was met letters van vuur beschreven. Bij het volk zou dat betoog de passie van den haat doen gloeien[1)].

VI.

Het is thans onze taak een overzicht te geven van het tweede en derde deel van het 'Kapitaal'. Deze taak is echter verre van aantrekkelijk. Zoo als wij reeds gezegd hebben, heeft Marx slechts het eerste deel van zijn groot werk afgewerkt en zelf uitgegeven. Voor de andere deelen vond men na zijn dood (in Maart 1883)

1) In 't begin wordt het boek doodgezwegen. Marx doet zijn best de aandacht er op te doen vestigen. Is zoo blij met een brief van Dietzgen, zie brieven 'Neue Zeit' 1901/1902, II, p. 125 en 126; Ruge's oordeel 'Neue Zeit' 1901/1902, II, p. 384.

slechts manuscripten en excerpten. Al de toewijding der boezem-vriendschap van een Friedrich Engels was noodig, om uit dien baaierd van aanteekeningen en geschriften het complete boek - zoo als het in het brein van Marx zich had gevormd - te construeeren. De vriend zette zich onverdroten rusteloos aan het werk, en publiceerde reeds den 5^{den} Mei 1885 (Marx's geboortedag) het tweede deel, het circulatie-proces van het 'Kapitaal'. Gretig werd het door het publiek aanvaard. Doch een ontzettende te-leurstelling was de eerste indruk. Was het eerste deel de uiting geweest van een krachtig levend karakter, een afdruk van stoute stroomende gedachten, hier was alles teruggebracht tot dorre lijnen en streepen. In plaats van een lichaam van vleesch en bloed kreeg men een geraamte of skelet.

Het TWEEDE BOEKDEEL-zelf - waarnaar Marx in zijn eerste deel - herhaaldelijk (zie o.a. in den vierden druk pg. 457, 527, 554 en 575) had verwezen - behandelde het circulatie-proces van het kapitaal. Het oogmerk van dit boek was (zoo mogelijk) mathematisch te bewijzen, dat de meerwaarde uitsluitend uit het productie-proces, en in geen enkel opzicht uit de sfeer der circulatie voortkwam. Lijnrecht stelt het betoog zich dus tegenover de leer der economisten, die wel degelijk winst van handel, enz. uit de circulatie-zelve laten voortvloeien. Marx daarentegen houdt vol en tracht te bewijzen, dat de circulatie slechts zich bezig houdt met het realiseeren der grootere waarde-som, der meerwaarde, die door de kapitalistische productie wordt voortgebracht. Waar de omloop rijkdom schijnt te scheppen is dat slechts schijn[1)]. Men moet door dien schijn heênzien. Want de vormen der circulatie zijn zeer bedriegelijk. In het algemeen bedekt en omhult het circulatie-proces het feit, dat de kapitalist het product der arbeiders in een vreemde productie-tak koopt met het product der arbeiders in zijn eigen productie-tak; dat hij dus over het product van vreemde arbeiders slechts beschikt, inzooverre hij zich het product van zijn eigen arbeiders zonder betaling heeft toegeëigend.

Dit alles wordt in drie afdeelingen uitéengezet, die wij achtereenvolgens zullen behandelen[2)].

De deelen zijn volgepropt met formules en berekeningen, zien er borstelig en stekelig uit door de quasi-algebraïsche teekens, en schrikken af door het dorre formalisme van het betoog. Het is duidelijk, dat men hier niet met een afgerond levend geheel, maar maar met een reeks aanéengeregen doode aanteekeningen te doen heeft. Men moet de verschillende hoofdstukken als beenderen

1) Vergelijk Marx, 'Das Kapital', derde deel, tweede stuk, pag. 363, en deel III, eerste stuk, pag. 15 en 264.

2) Veel van 't derde deel was geschreven vóór het tweede deel: het tweede deel bevat, volgens Bernstein, de laatste, rijpste vruchten van den onderzoeks arbeid van Marx, zie Bernstein, 'Voraussetzungen', enz. 1899, p. 68 Marx was in 1869 vooral aan dat tweede deel werkzaam, zie brief 'Neue Zeit', 1901/1902, II p. 412.

beschouwen van een lichaam, waarin Marx het leven nog had moeten inblazen. Bedenkt men dit niet, dan komt telkens de verzuchting bij het lezen op de lippen: O, hoe droog, hoe grauw, hoe duf!

Beproeven wij ‘desalniettemin’ een denkbeeld en indruk van het deel te geven. Levert het materiaal, zoo als het door Engels is geordend en tot een min of meer sluitend samenstel is gecombineerd, juist geen nieuwe gegevens voor de ontwikkeling van het socialisme, het geeft telkens eigenaardige blikken in het brein van Marx, in de hersen-fabriek, waar het wereld-bestormende eerste deel van het ‘Kapitaal’ is gesmeed.

1. - De eerste afdeeling heeft tot opschrift: *de metamorfosen van het kapitaal en haar kringloop*. Het kringloops-proces bij het kapitaal ging, volgens het eerste boek, in drie stadiën of trappen. Men nam geld en kocht daarvoor waren, wierp die waren in de productie, en verkreeg nu meer waren dan vroeger, die men voor meer geld, dan men oorspronkelijk te koste legde, verkocht. Men verkreeg zóó de formule:

G - W.... P.... W′ - G′.

De leden dezer formule, die in het eerste deel verduidelijkt werden met 't oog op de productie, terwijl de circulatie slechts onderstelt werd, moeten nu juist uit het oogpunt der circulatie nauwlettender worden bekeken. - Het eerste stadium is G - W. Voor geld koopt de kooper productie-middelen en arbeids-kracht. De letter W is dus een som van A (arbeids-kracht) en Pm (productie-middelen). Bij het zich aanschaffen van de productie-middelen moet goed toegezien worden, dat de massa daarvan voldoende moet zijn om de arbeidsmassa te absorbeeren. Neem aan dat dit geschiedt. De kooper beschikt dan over de ter-productie van een nuttige ‘waar’ noodige productiemiddelen en arbeids-kracht. In dat laatste element heeft hij te zijner beschikking een grooter hoeveelheid arbeid, dan ter-vervanging der waarde van de arbeids-kracht noodig is. Dus heeft hij productief kapitaal, kapitaal dat meerwaarde uitbroeit. Het oorspronkelijk geldkapitaal, dat hij bezat, is productief kapitaal geworden. Zijn geld is verdeeld in de deelen G-A en G-Pm, en daarvan is G-A het karakteristieke deel, omdat het nu goed uitkomt dat de arbeids-kracht als ‘waar’ kan verschijnen. Wat dien arbeider betreft: de productieve in 't werk stelling zijner arbeids-kracht wordt eerst mogelijk van het oogenblik af, waarop zij, ten-gevolge van haar verkoop, in verbinding met de productie-middelen wordt gezet. Die productie-middelen treden den oorspronkelijken eigenaar van arbeids-kracht als vreemd eigendom tegenover. De klasse-verhouding tusschen kapitalist en loon-arbeider is dus reeds voorhanden, is dus verondersteld, op 't oogenblik waarin beiden in de handeling G-A (of A-G van de zijde der arbeiders) tegenover elkander treden. Juist daarom kan het geld op deze wijze worden uitgegeven, wijl de arbeids-kracht in een toestand van scheiding van de productie-middelen zich bevindt. Dit alles wijst dus op een historische voorafgegane ontwikkeling. De gansche kapitalistische productie is inderdaad het gevolg van een maatschappelijken groei of wording. - Is nu dat eerste stadium doorloopen, zijn met geld aan-

gekocht productie-middelen en arbeids-kracht, dan volgt de productie zelve, die in de formule door de letter P wordt uitgedrukt. De ‘waren’ worden in den gloeienden oven der productie, de kapitalistische ‘gehenna’ - waarin het mysterie der meerwaarde wordt uitgebroeid - geworpen. Verondersteld wordt dus reeds verkregen arbeids-kracht, en derhalve het bestaan van een loon-arbeiders-klasse. Het steeds aanwezig zijn van die loon-arbeiders-klasse revolutionneert nu allengs al de voorwaarden der productie. De op het bestaan dier arbeiders gevestigde waren-productie wordt een ‘époque’-makende exploitatie, een eigen afzonderlijk tijdvak der maatschappelijke structuur. De splitsing tusschen constant en variabel kapitaal zet zich door, en het variabele kapitaal, d.i. de arbeids-kracht, levert nu den meer-arbeid, de meer-waarde voor het kapitaal. - Wanneer de productie geeindigd is en de ‘waar’ is verkregen, ziet men dat die waar er anders uitziet, dan toen men voor zijn geld de eerste waar kocht. Zij is grooter geworden. De waar heeft door de productie meer-waarde bekomen. Zij is nu W′, waarbij het accent de meer-waarde uitdrukt, of W + w. Zij kan nu ook voor meer geld, dan uitgegeven is, verkocht worden, dus voor G′ of G + g. Dit loopt nu altijd-door, want voor het meerdere geld worden weder nieuwe waren gekocht, die weder in de productie worden geworpen. Het geld is voor alles de equivalent-vorm. Geld echter als ‘principal’, zoo als de Engelschen zeggen, krijgt langs een omweg ook zijn ‘increment’. Geld-kapitaal is wel altijd te onderscheiden van waren-kapitaal, doch beide zijn toch slechts bestaans-takken van het kapitaal.

De totale kring-loop, dien wij, na onze beschouwing der drie stadiën van de formule, vóór onze oogen zien, kan dus eenigszins meer samengesteld aldus worden voorgesteld.

G-W < A/Pm ..... P.... W′ (W + w) - G′ (G + g).

Alles draait hier om het productieve kapitaal, doch alles vangt aan met geld en loopt uit op meer geld. Geld-makerij wordt de dronkenschap der naties. Circulatie en productie worden bij dat kringloopsproces tot éénheid. Deze kringloop, dien wij beschouwd hebben, is de eenzijdige en voor zijn deel zeer karakteristieke verschijnings-vorm van den kringloop van het industrieele kapitaal. Hier werkt slechts één motief: de te-gelde making, geld-makerij en accumulatie. Koopen om duurder te verkoopen, is de enkele leus. Eenvoudig-weg uitgedrukt is alles saâmgevat in de formule G....G′. Het is de kringloop van het geld-kapitaal.

Maar daarnaast is te beschouwen de kringloop van het productieve kapitaal-zelf. Het beduidt de periodieke vernieuwde functie van het productieve kapitaal, dus zijn reproductie, of wel zijn productie-proces als reproductie-proces, met 'toog op zijn waarde, niet slechts productie, maar reproductie van meer-waarde. De formule zou zóó kunnen worden voorgesteld:

P..... W′ - G′ - W.... P.

Hier bij deze formule of opvatting valt de klem en de nadruk op de reproductie van het kapitaal, hetzij die reproductie nu eenvoudig of op breede schaal geschiedt. De verkorte formule is dus P....P.

Maar het in het midden gelegen lid doet het werk der circulatie. Uitgangs-punt is hier het waren-kapitaal. En dat waren-kapitaal is telkens een belichaming van meer-arbeid. Het geld wisselt slechts van plaats. Doch telkens is er ook navraag van geld voor betaling. Is dat geld er niet, dan breekt een crisis uit. Zelfs de angst daarvoor werkt ontzenuwend. Blijft het geld-kapitaal in zijn geld-toestand, huivert het in waren over te gaan, dan is dit altijd 't resultaat van een gestoorde beweging. Wel gebeurt 't echter soms - wijl de evenredigheden van het productie-proces niet willekeurig maar technisch zijn voorgeschreven - dat de gerealiseerde meerwaarde niet dadelijk kan worden gebruikt. Dan vormt zich een schat, een ‘latent’ geld-kapitaal. Doch het wezenlijk karakter van de kapitalistische productie wordt alléén bepaald door de tot waarde-making van de voorgeschoten kapitaal-waarde. Het moet vooruit, zich vergrooten, en dus reproduceeren. Een deel der meerwaarde wordt als ‘revenu’ uitgegeven, een ander deel gekapitaliseerd, en de leuze is voorwaarts. W′ vergroot zich dus telkens, en altijd in dezen vorm, dat de productie-middelen steeds sneller wassen, terwijl de arbeids-kracht relatief in verhouding minder toeneemt. De schat echter ligt braak. Het bestaan van zulk een schat heeft alleen in twee omstandigheden voor de productie beteekenis. Allereerst, wanneer het een gewonnen bedrag is, dat nog niet de voldoende grootte of omvang had, om mede te werken in de voortbrenging; is dan de schat groot genoeg geworden, dan gaat hij zijn functie der productie vervullen en verliest zijn vorm van schat. In de tweede plaats dient zulk een rustend geld dikwijls als reserve-fonds. Het steunt en bevestigt dan de gansene voortbrenging door zich steeds beschikbaar te houden. De kringloop van het productieve kapitaal kan dan ongestoord voortgaan.

Behalve op den kringloop van het geld-kapitaal, en op dien van het productieve kapitaal, wijst Marx nu ook op den kringloop van het waren-kapitaal. Hij gebruikt daarvoor deze formule:

W′ - G′ - W ..... P ..... W′ of saâmgevat W′ ..... W′. W′ is dan niet alleen als product, maar ook als uitgangs-punt voorgesteld[1].

Heeft nu Marx achtereenvolgens de drie formules G ..... G′, P ..... P en W′ ..... W′ gesteld en verduidelijkt, dan gaat hij uitéén zetten, dat die drie formules nooit afzonderlijk gescheiden voorkomen. Zij zijn slechts grondvormen. In de werkelijkheid voltrekken zich die drie kringloopen aanhoudend nevens en door elkander. Continuïteit is de kenmerkende eigenschap der kapitalistische productie. Er is éénheid in de drie kringloopen. Zij komen niet na elkander, maar nevens elkander. Doch welke samengestelde vormen, door het in elkander slingeren der drie formules van kringloop, de beweging ook neemt, alles berust op het voorhanden zijn van arbeid als loon-arbeid. Grondslag is dat arbeid of arbeids-kracht als ‘waar’ op de markt verschijnt. Dan eerst vangt de kapitalistische productie aan. Dan eerst vertoont zich de reeks metamorfosen van het voortgaand

1) Marx, ‘Das Kapital’, tweede deel, tweede druk, pag. 72, geeft zich moeite om te betoogen dat deze formule ten-grondslag ligt aan Quesnay's ‘Tableau économique’.

zich bewegend kapitaal. Doch het zijn en blijven metamorfosen. De productie levert het meerdere, de circulatie verwisselt slechts den vorm. De rol van den koopman, die bij de vorm-verwisseling de hoofdrol schijnt te vervullen, kan weggedacht worden. Hij voegt geen nieuwe waarde aan de 'waar' toe.

Marx hecht aan deze afdeeling over de metamorfosen van het kapitaal en zijn kringloop - waarbij men altijd denken moet aan een individueel kapitaal - nog enkele opmerkingen over den omloopstijd en over de circulatie-kosten.

Wat het eerste punt betreft: den omloops-tijd, zoo heeft men hier te doen met den tijd der beweging van het kapitaal door de sfeer der prodnctie en door de verschillende fasen der circulatie-sfeer. De totale tijd, waarin het kaptitaal zijn kring-loop beschrijft, is dus de som van zijn productie-tijd en van zijn omloops-tijd. In dien productie-tijd is het kapitaal juist niet altijd aan den arbeid. Dikwijls zijn er interrupties. Het kapitaal ligt soms braak of dient als reserve. Doch altijd is het streven die interrupties bij den arbeid te verkorten. Evenzoo zijn er dikwijls storingen bij de verschillende metamorfosen der circulatie. Oponthoud doet zich hier telkens voor. Doch ook hier zoekt de kapitalist de hindernissen en beletselen te vermijden. De loop der metamorfose moet snel gaan. Maar al die opruiming van bezwaren vermeerdert niet de waarde van het product. Zij doet slechts de vorm-verandering gemakkelijk voortglijden. Zij verkort den omloops-tijd, vernauwt zijn grenzen, is dus van groote beteekenis, doch is geen bron van meerwaarde, welke meerwaarde enkel en alleen ontstaat bij de productie. Wat echter wel op deze wijze verkregen wordt, is eene vermindering der circulatie-kosten: eene afneming van de '*faux frais*'. Tot deze kosten, die verminderd moeten worden, rekent hij de belooning van den tusschen-persoon, die zich enkel met koopen en verkoopen bezighoudt, en die door zijn operaties het nut doet dat hij den koops- en verkoops-tijd voor vele producenten afkort. Voorts kosten van boekhouding en van het gereedhouden van het metalen geld. Marx bespreekt hier onder deze kosten ook de kosten van opslag en bewaring der 'waren', het steeds in voldoenden voorraad houden dezer waren, en eindelijk de transport-kosten. Alle deze omstandigheden behooren bij de eigenlijke circulatie, bij de vorm-verwisseling van het kapitaal, en zijn niet uit het wezen der productie te verklaren. In het wezen der zaak zijn het bij-omstandigheden, die met het vermeerderen der waarde als zoodanig niet te maken hebben.

2. - De tweede afdeeling behandelt het onderwerp dat Marx noemt 'd e r U m s c h l a g d e s K a p i t a l s', dat is de omzetting, het in zijn tegendeel omslaan, de totale wenteling of omdraai van het kapitaal. Dat begint met het voorschieten van de kapitaal-waarde, zij het in den vorm van geld of van 'waar', en loopt uit op den terugkeer van het kapitaal in den vorm waarin het voorgeschoten is. In dien tusschentijd, in die wenteling, heeft een gansche geschiedenis zich afgespeeld. Want de totale omzet van het kapitaal staat hier gelijk aan de som van zijn productie-tijd en omloops-tijd. Wordt nu de

kringloop van het kapitaal opgevat en bedoeld, niet als een enkele beurt, maar als een periodiek proces, dan spreekt men van den omdraai, ‘der Umschlag’. Het doel van alles is natuurlijk de geregelde tot waarde-making (‘Verwerthung’) van de voorgeschoten waarde. Gelijk de arbeids-dag de natuurlijke maat-éénheid is voor de functies van de arbeids-kracht, zoo vormt het jaar de natuurlijke maat-éénheid voor de ‘omzettingen’ van het in voortgang zich bevindend kapitaal.

Bij het ontleden van het begrip periodieke ‘omzetting’ van het kapitaal heeft men, ja, allereerst te doen met de onderscheiding tusschen constant en variabel kapitaal, met de indeeling in productiemiddelen en arbeids-kracht, doch ook vooral met een nieuwe onderscheiding, op welke de economisten zich bijna blind tuurden, en die zij steeds verwarden met de onderscheiding van constant en variabel kapitaal, te weten: met de verdeeling van vast en rollend kapitaal. Een deel toch van het constante kapitaal behoudt den bepaalden gebruiks-vorm, waarmede het in 't productie-proces ingaat, tegenover de producten, tot welker vervaardiging het bijdraagt. Het verricht dus tijdens een korter of langer tijdperk, in steeds herhaalde arbeids-processen, steeds weder dezelfde functies. Zoo bijv. arbeids-gebouwen, machines, enz., kortom wat wij onder de benaming van arbeids-middelen samenvatten. Het in die arbeids-middelen gefixeerde deel der kapitaal-waarde, voorzoover het circuleert, is het vast kapitaal. Al de andere bestanddeelen worden dan rollend kapitaal geheeten[1)]. Men moet nu die vormen van vast en rollend kapitaal in betrekking brengen met de ‘omzetting’ van het kapitaal, en wel met de langzame of schielijke wenteling daarvan. Bij het voorschot van productief kapitaal is het een zaak van beteekenis, of het in ééns voor-goed wordt voorgeschoten, dan of telkens partieel een voorschot gedaan en een terugneming toegelaten wordt. Let nu hierop, dat de verschillende elementen van het vaste kapitaal in éénzelfde kapitaal-verstrekking een verschillende levenstijd, dus ook verschillende wentelings-tijdperken, bezitten. Duidelijk is dit, wanneer men let op een spoorweg-exploitatie en opmerkt hoe rails, dwarsliggers, locomotieven, waggons en bruggen alle een eigen levens-tijd hebben, alle op hun eigen tijd verslijten. Alles moet op zijn tijd periodiek vernieuwd worden, zoodat ten-gevolge van die vernieuwing en vervanging alles ideëel bestaan blijft. Voor die vernieuwing - wanneer men ze niet uitsluitend op de schouders van de arbeiders legt - is altijd een toegevoegd kapitaal noodig, dat tot het rollend kapitaal behoort. Hoofdzaak is echter, dat de vaste en rollende bestanddeelen van het productieve kapitaal op verschillende wijze en in verschillende tijdperken omdraaien, en dat telkens die ‘omdraai’ behoorlijk moet worden berekend. Men verkrijgt zóó een gecombineerde reeks wentelings-kringen, waarbij de totale ‘omdraai’ van het voorgeschoten kapitaal gelijk is aan den gemiddelden omdraai der verschillende bestanddeelen. De vroegere economisten hebben dit verschijnsel reeds opgemerkt. De physiocraten (Quesnay en de zijnen) zagen in kiem het onderscheid van vast en rollend kapitaal, en

1) Zie ook Marx, ‘Das Kapital’, derde deel, eerste stuk, pag. 49.

wezen de werking van die twee bestanddeelen goed aan in de benaming, die zij aan elk der twee gaven: zij spraken namelijk van ‘avances primitives’ en ‘avances annuelles’. Adam Smith maakte die twee categorieën nu meer algemeen, doch beging daarbij de verwarring, dat hij op de tegenstelling van vast en rollend kapitaal meer nadruk ging leggen dan op de tegenstelling van constant en variabel kapitaal. Hij vatte niet het begrip arbeids-kracht, als iets anders dan ‘arbeid’, en dacht nog niet aan het element der ‘meerwaarde’. Ricardo verviel in dezelfde fout. Hij vermoedde wel vaag wat de meerwaarde was, doch cijferde haar weg; de beteekenis van het feit van den ruil eener doode zaak (‘waar’) tegen levende kracht kwam bij hem nooit tot haar recht.

Marx wijst nu verder - bij het nader ontleden van het begrip periodieke wenteling van het kapitaal - op het onderscheid tusschen de eigenlijke arbeids-periode van het kapitaal en den totalen productie-tijd van het kapitaal. In 't algemeen is die arbeids-tijd verschillend voor de verschillende bedrijven. In het ééne bedrijf - stel een katoen-spinnerij - heeft men schielijk een product kant en klaar gereed; in een ander - stel een fabriek voor locomotieven - gaat het tot stand komen van 't werk langzaam. In het eerste bedrijf vernieuwt zich dus telkens het kapitaal; in de tweede wordt het kapitaal voor een ganschen tijd voorgeschoten. De duur van den arbeid voor de productie heet arbeids-periode. Er kunnen nu zich allerlei storingen in dien arbeid voordoen; allerlei eigenaardigheden zijn waar te nemen[1]; in 't algemeen kan men stellen dat verkorting der arbeids-periode dikwijls samengaat met vergrooting van het kapitaal. Die arbeids-periode van het kapitaal is altijd productie-tijd, dat is de tijd waarin het kapitaal in de productie-sfeer wordt vastgehouden. Maar omgekeerd is niet alle tijd, waarin het kapitaal zich in het productie-proces bevindt, noodzakelijkerwijze ook arbeids-tijd. Men denke slechts aan de door de natuur van het product-zelf bepaalde interruptie, wanneer het arbeids-voorwerp korter of langer tijd aan natuur-processen is onderworpen. Het arbeids-proces - denk aan het gisten van wijn en 't rijpen van het graan, enz. - is dan voor een poos opgeheven, maar de productie-tijd gaat door. Er zijn dus altijd twee periodes op te merken: een periode, waarin zich het kapitaal in het arbeids-proces ophoudt, en een tweede periode, waarin zijn bestaansvorm overgelaten wordt aan de werking van een natuur-proces. De geheele productie-periode is dus grooter dan de arbeids-periode. Naar de lengte van een niet uit arbeids-tijd bestaanden productie-tijd verlengt zich nu ook de wentelings-periode van het kapitaal. Productie-tijd kan enorm verkort worden, maar ter-zelfder tijd vergroot zich de behoefte aan beschikbaarstelling van vast kapitaal. Het onderscheid tusschen productie-tijd en arbeids-tijd treedt vooral voor den dag in den landbouw. Hoe ongunstiger het klimaat is, des te korter blijkt de arbeids-tijd. In kapitaal-beschikbaarstelling voor bedrijven, waarbij de arbeidstijd slechts een deel van den productie-tijd vormt, heeft gedurende

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, tweede deel, tweede druk, pag. 205 en derde deel, tweede stuk, pag. 307.

den loop der verschillende tijdvakken van het jaar de grootste ongelijkmatigheid in het voorschot van circuleerend kapitaal plaats. Allerlei gevallen zijn hier waar te nemen. De wentelings-kring van het kapitaal stelt zich dan telkens anders.

Wij zeiden dat de totale omzetting of omdraai van het kapitaal gelijk is aan de som van zijn productie-tijd en zijn omloops-tijd. Nemen wij voor den productie-tijd negen weken en voor den omloopstijd drie weken, dan duurt de omdraai-periode twaalf weken, en begint de nieuwe productie-termijn eerst in de dertiende week. Bij den omloops-tijd der drie weken is de aandacht afzonderlijk te bepalen op den verkooptijd en op den kooptijd. Alles in de maatschappij werkt daarop in: gemakkelijke communicatie-middelen, crediet-stelsel, enz. En in 't bijzonder moet op die inwerking gelet worden in het tijdperk, waarin het kapitaal zich uit den geld-vorm weder in de elementen van het productieve kapitaal terug-vervormt. Toch rust in zekeren zin gedurende die drie weken het kapitaal: het arbeidt niet. De kapitalist vindt dat jammer. Hij zou een altijd gecontinueerde voortbrenging wenschen. Dit nu is alleen mogelijk, wanneer het tempo der productie ingehouden wordt, zoodat het kapitaal den arbeid èn in den arbeids-tijd èn in den omloops-tijd aan den gang hield; of wel, wanneer een toegevoegd vlottend kapitaal aan het oorspronkelijk kapitaal werd toegevoegd. Marx berekent dit op allerlei wijze en poogt resultaten uit die berekeningen te trekken[1)].

Van meer belang zijn de beschouwingen van Marx over de periodieke omzetting of wenteling van het variable kapitaal. De verhouding der gedurende een vol jaar geproduceerde totale massa van meerwaarde tot de waarde-som van het voorgeschoten variabele kapitaal, wordt door Marx aangeduid door het woord ‘Jahresrate’ der meerwaarde. Terwijl hij nu die jaars-verhouding berekent, wijst hij dadelijk op het onderscheid van deze berekening, al naarmate zulk een variabel kapitaal vele keeren in één jaar wordt omgezet, of wanneer het variable kapitaal voor een gansch jaar wordt voorgeschoten en dus slechts éénmaal in 't jaar zich omzet. De algemeene wet der meerwaarde-productie is echter, dat, bij gelijken voet der meerwaarde, gelijke massa's van fungeerend variabel kapitaal gelijke massa's meerwaarde voortbrengen. Er moet daarbij steeds worden in aanmerking genomen, dat kapitaal-waarde altijd wordt voorgeschoten en niet uitgegeven, daar deze waarde, nadat zij de verschillende fases van haar kringloop heeft doorloopen, weder tot haar uitgangs-punt terugkeert, en wel verrijkt door de meerwaarde. Op het regelmatige van het voorschot komt het dus aan. Bij het kapitaal van een enkel individu levert de geregelde omzetting van het variabele kapitaal van dien persoon de gewone altijd terugkeerende reserve. Bij de omzetting van het variable kapitaal uit een maatschappelijk oogpunt komen echter telkens storingen en stremmingen. Het doel is wel, dat de tweede omzet-periode dadelijk werkt met het resultaat der eerste, doch dit is waarlijk niet altijd het geval. Hier vooral doet het

1) Zie Marx, ‘Das Kapital’, tweede deel, tweede druk, pag. 256/257. Engels noemt zelf die berekeningen dáár zwaar en onvolledig.

onderscheid zich voelen tusschen de kapitalische en de latere socialistische maatschappij[1].

Het verschil in de omzettings-periode bewerkt een verschil in de 'Jahresrate' der meerwaarde, zelfs bij gelijkblijvende massa van de jaarlijks voortgebrachte meerwaarde. Maar er is noodzakelijkerwijze verder verschil in de kapitalisatie van de meerwaarde, dat is de accumulatie. Die vervorming van meerwaarde in kapitaal geschiedt op verschillende manieren, extensief en intensief, al naar mate de omstandigheden medebrengen dat het kapitaal-voorschot anders zich heeft gesteld. Doch een hoofd-feit blijft, dat, naast de werkelijke accumulatie of vervorming der meerwaarde in productief kapitaal (en daaraan beantwoordende reproductie op breede schaal) er altijd een geld-accumulatie loopt: een te-zamenschraping van een deel der meerwaarde als 'latent' geld-kapitaal, dat eerst later, zoodra het een zekeren omvang heeft bereikt, als toegevoegd actief kapitaal zal fungeeren. Dit is de reserve voor het kapitaal. Zij behoort ook tot den werkelijk geaccumuleerden rijkdom[2]. Anders staat het met de questie van het geld, voor zoover het moet dienen om de meerwaarde te verzilveren. Dit geld wordt uit de circulatie, niet uit de productie, getrokken. Doch uit die circulatie kan niets worden gehaald, wat er niet te-voren was ingeworpen. De kapitalisten-klasse werpt dus het geld in de circulatie, dat tot het realiseeren van de in de 'waren' zich bevindende meerwaarde dient. Maar, let wel, zij werpt het er niet in als voorgeschoten geld, dus niet als kapitaal. Zij geeft het uit als koopmiddel voor haar individueele consumtie.

3. - Nadat Marx aldus heeft pogen aan te toonen, op welke wijze het circulatie-proces bemiddelaar blijft van het maatschappelijk reproductie-proces, gaat hij het kapitalistische proces als geheel en dus als éénheid van productie- en circulatie-proces behandelen. De derde afdeeling van zijn tweede deel draagt dus tot opschrift: '*de reproductie en circulatie van het maatschappelijk gezamenlijk kapitaal*'. Tot nu toe heeft Marx in de eerste afdeeling van dit deel de verschillende vormen beschouwd, die het kapitaal in zijn kringloop aanneemt; daarna in de tweede afdeeling van dit deel den kringloop als periodieken kringloop, d.i. als omzetting, wenteling of omdraai van het kapitaal bezien. Doch altijd, zoowel in de eerste als in de tweede afdeeling, was het te doen om het individueele kapitaal, om de beweging van een zelfstandig geworden deel van het maatschappelijk kapitaal. Thans neemt Marx een verderen stap. De kringloopen toch der individueele kapitalen slingeren en verwikkelen zich door elkander

1) Zie Marx, 'Das Kapital', tweede deel, tweede druk, pag. 287/289.
2) Marx, 'Das Kapital', tweede deel, tweede druk, pg. 295 seqq, merkt daarbij op dat de massa van werkelijk geaccumuleerden rijkdom zoo geheel onbeteekenend is in vergelijking met de productieve krachten der maatschappij. Hij heldert dit op door een zeer fraai citaat uit William Thompson. Vergelijk ook 'Die neue Zeit' 1893/94, II pg. 57. Over Thompson zie het tweede deel der 'Socialisten', pag. 279.

heên, en vormen nu in die inéénslingering de beweging van het maatschappelijk gezamenlijk kapitaal.

Het geld-kapitaal als bestanddeel van het maatschappelijk kapitaal geeft den stoot tot de werkzaamheid van het kapitaal, is de eerste ‘motor’. Naar gelang van de lengte der periodieke omzettings-periode is het bestanddeel van de voorgeschoten kapitaal-waarde in geld verschillend in verhouding tot het productieve kapitaal, dat het in beweging zet. Anders uitgedrukt: het deel van de werkende kapitaal-waarde, dat bestendig als productief kapitaal kan fungeeren, is beperkt door het deel van de voorgeschoten kapitaal-waarde, hetwelk nevens het productieve kapitaal in geld-vorm moet bestaan. Het spreekt trouwens van-zelf. Ten-gevolge van den voor de periodieke wenteling vereischten tijd-duur kan niet het gansche kapitaal gelijktijdig in de werkelijke productie aangewend worden: een deel van het kapitaal ligt dus voortdurend beschikbaar, liefst in den vorm van geld-kapitaal; dat deel nu zet het werk in gang, al werkt 't zelf niet mede.

Beschouwen wij nu de jaarlijksche functie van het maatschappelijk kapitaal - dus van het gezamenlijk kapitaal, waarvan de individueele kapitalen slechts brokstukken zijn, wier beweging zoowel de eigen fragmentarische beweging als die van het geheel vormt - in haar resultaat[1)]: d.i. beschouwen wij het waren-product, 't welk de maatschappij gedurende een jaar oplevert, dan komt het voor den dag, hoe het reproductie-proces van het maatschappelijk kapitaal telkens zich als in gang zet, en vertoonen zich de aan het reproductie-proces van dat maatschappelijk kapitaal eigenaardige karakter-trekken, hetzij zij geheel verschillend zijn van die welke het individueel reproductie-proces kenmerken, of aan beide processen gemeen zijn. Het jaar-product omvat zoowel de deelen van het maatschappelijk product, welke kapitaal vervangen (de maatschappelijke reproductie), als de deelen, welke aan het consumtie-fonds toevallen en door arbeiders en kapitalisten verteerd worden; het omvat dus zoowel de productieve als de individueele consumtie. Het omvat even zoo goed de reproductie of instandhouding der kapitalisten-klasse als die der arbeiders-klasse, derhalve ook de reproductie van het kapitalistisch karakter van het gezamenlijk productie-proces. Inderdaad heeft men hier steeds te doen met twee afdeelingen in de maatschappelijke productie: vooreerst met de productie van productie-middelen, waren, die een vorm bezitten, waaronder zij in de productieve consumtie kunnen en moeten intreden; ten-tweede met de productie van consumtie-middelen, waren, die een vorm bezitten, waaronder zij in de individueele consumtie der kapitalisten- en arbeiders-klasse ingaan. In elk dezer twee afdeelingen splitst zich het kapitaal in het constante en variabele deel. Marx zet nu weder arithmetisch alles op, en werkt met deze twee formules, waarin de letters c, v en m de begrippen constant en variabel kapitaal en meerwaarde aanduiden en de verhouding m/v tot 100%

1) Marx lascht hier in een uitvoerige beschouwing der vroegere voorstellingen over dit onderwerp, zie tweede deel van ‘Das Kapital’, tweede druk, pag. 332-366. Belangrijk is vooral pag. 359.

wordt aangenomen. De cijfers kunnen, als men wil, millioenen ponden sterling beduiden. Hij stelt dus:

I. productie van productie-middelen:

Kapitaal	4000_c	+	1000_v	=	5000.		
Waarenproduct	4000_c	+	1000_v	+	1000_m	=	6000,

bestaande in productie-middelen.

II. productie van consumtie-middelen:

Kapitaal	2000_c	+	500_v	=	2500.		
Waarenproduct	2000_c	+	500_v	+	500_m	=	3000,

bestaande in consumtie-middelen.

Gerecapituleerd, jaarlijksch gezamenlijk waren-product:

I.	$4000_c + 1000_v + 1000_m$	=	6000 productie-middelen,
II.	$2000_c + 500_v + 500_m$	=	3000 consumtie-middelen,

gezamenlijke waarde = 9000, waarvan het in zijn natuur-vorm voort-fungeerende vaste kapitaal volgens deze veronderstelling uitgesloten is.

Heeft Marx nu deze formules verduidelijkt, dan gaat hij daarmede werken. Hij toont aan, hoe er een voortdurende omzet of ruil tusschen de deelen van die twee formules of afdeelingen plaats heeft. Steeds wordt een fragment uit de eerste afdeeling geruild of omgezet tegen een fragment uit de tweede. Steeds zijn consumtie-middelen noodig en uit de opbrengst worden weder productie-middelen aangeschaft. Doch die omzet bepaalt zich niet alleen tot een ruil tusschen de twee afdeelingen. Binnen den eigen kring der tweede afdeeling of formule heeft een voortdurende omzet plaats der noodzakelijke levens-middelen en der weelde-artikelen. Het spreekt van-zelf, dat hier in de details van dien ruil allerlei incidenten zich kunnen voordoen, want in de verhouding tusschen wat weelde en noodzakelijkheid is, tusschen den beker en de lippen, schuilt een gansche wereld van crisis en gevaar[1].

De voortdurende omzet of ruil tusschen en in die afdeelingen geschiedt dus door het medium van de geld-circulatie. Die bemiddeling neemt allerlei vormen aan. Steeds zijn het echter goud-vogels die wegvliegen en terugkeeren. Inderdaad geschiedt dit alles vrij geleidelijk. Slechts wordt het probleem eenigszins verduisterd door het optreden in de eerste plaats van het handels-kapitaal, en ten-tweede door de splitsing der meer-waarde in verschillende categorieën, al naarmate de grondeigenaar, de woekeraar, de regeering, enz. enz. elk zijn deel opeischt.

Wij kunnen hier bij dit alles Marx niet volgen, evenmin bij zijn onderzoekingen omtrent de samenstelling en grootte van het constante en variabele kapitaal in de twee formules of afdeelingen, met het oog op die voortdurende ruiling en omzetting der fragmenten. Juist in de schikking, ordening en regeling der massa van de

1) Marx neemt hier aanleiding - zie deel II van ‘Das Kapital’ tweede druk, pag. 346 - de theorie van Rodbertus over crisissen te bestrijden.

onderscheidene kapitaal-groepen, die in de onderscheidene productie-takken van productie-middelen zijn aangelegd, zal later het groote voordeel der socialistische productie boven de kapitalistische productie blijken. Als eens de kapitalistische vorm der reproductie op-zijde geschoven is,

zal het anarchistisch element der productie, en daarmede crisis en overproductie, verdwijnen. Al deze beschouwingen, die Marx tot nu toe verbindt aan de eenvoudige reproductie, worden door hem thans ook op de reproductie op breede schaal en de accumulatie toegepast. Het zijn weder de oude stellingen, doch haar uitwerking is door-dringender en krachtiger. Vooral wanneer later al de potentieele kapitalen - die als schat worden opgehoopt - in de hand van banken tot dadelijk beschikbare kapitalen zijn geconcentreerd. Geld is dan niet enkel circulatie-middel, maar waarlijk geld-kapitaal. En dat geld-kapitaal krijgt een verbazenden invloed op de ontwikkeling van het kapitalistisch productie-stelsel.

Die productie zoekt nu slechts één doel: meer ruil, grooter markt, grooter débouché. Terwijl het kapitaal op weg is de arbeiders te laten verhongeren, door het arbeids-loon telkens te verminderen, huilt het tranen van spijt, dat die arbeiders geen gebruik maken van de nieuwe producten. Drummond, de Engelsche gezantschaps-secretaris in Washington, achtte het in 1879 zoo volkomen waar ‘dat de arbeiders in de beschaving geen gelijken tred hebben gehouden met de nieuwe uitvindingen: geheele massa's van voorwerpen vallen binnen hun bereik,.... en zij weten ze niet te gebruiken, koopen ze niet’. O huichelarij van het bezit! Het vestigt zijn hoop op de koopkracht der arbeiders, die in de kapitalistische maatschappij een loon krijgen, dat hun juist even vergunt zoo veel of zoo weinig zich aan te schaffen dat zij niet sterven. Zalig dan zij die niets hopen, want zij zullen niet bedrogen uitkomen.

VII.

Het tweede deel van Marx's ‘Kapital’ verscheen in 1885. Eerst negen jaren later (den 4^{den} October 1894), gelukte het Engels het derde deel van dit werk uit te geven. Engels verontschuldigde zich over het lange uitstel in zijn voorrede. Hij wees er op, dat hij-zelf voor de internationale beweging der arbeiders-partij zooveel te doen had, daar de leiders dier beweging niet als in vorige eeuwen louter theoretisch konden werken, maar telkens practisch moesten ingrijpen. Doch de hoofd-oorzaak van het oponthoud lag toch eigenlijk weder in den toestand van het manuscript, dat Marx had achtergelaten. Enkele hoofdstukken waren slechts even aangegeven, andere geleken op een woesten hoop van op elkander geworpen materiaal. Daar Marx in de laatste jaren van zijn leven telkens ziek was - hij had zich van 1863 tot 1867 overwerkt aan het bearbeiden van zijn boek en aan het organiseeren te-gelijke rtijd der ‘Internationale’ - waren er zeer veel leemten en gapingen in de verschillende opstellen, die te-zamen het derde deel zouden vormen. Marx heeft dan ook de stof van dat deel niet eens geheel afgewerkt. Te bejammeren is dit vooral met betrekking tot het leerstuk over de grond-rente. Hij had de Russische taal zich eigen gemaakt, de landelijke gesteldheid van Rusland goed bestudeerd, en had zich voorgenomen in het tafereel der Russische akker-toestanden een tegenhanger te leveren van de Engelsche industrieele

toestanden, die hij in het eerste deel had geschilderd. Dit alles is verloren gegaan.

Engels gaf dan ook dit derde deel als met een zucht uit. ‘Aan het vierde deel - de geschiedenis der meerwaarde-theorie - zal ik beginnen, zoodra het mij maar eenigszins mogelijk is’. Doch de dood kwam en loste 5 Augustus 1895 Engels van zijn post af. Het vierde deel kon hij niet doen verschijnen. Van het derde deel zou men in 't algemeen, wanneer men het vergelijkt met de voordracht en voorstelling van het eerste deel, eenigszins het zelfde kunnen zeggen als van het tweede deel. De eigenlijke vlam ontbreekt. Maar toch heeft het weder groote verdiensten, wat inkleeding en vorm betreft, wanneer men het vergelijkt met het tweede deel. Het is veel minder formalistisch en geeft veel meer blikken op de realiteit der dingen.

Het in zeven afdeelingen ingedeelde zware boekdeel behandelt wat Marx noemt ‘het gezamenlijke proces der kapitalistische productie’[1].

Wij zullen trachten ook van dit deel een overzicht te geven.

1. - De eerste afdeeling draagt tot titel ‘de vervorming der meer-waarde in p r o f i j t en de vervorming van den voet der meer-waarde in profijt-voet (Profit-rate)’. Marx zegt dat het hem - na den inhoud der twee eerste deelen - te doen is thans de concrete vormen te vinden, die uit het bewegings-proces van het kapitaal, als geheel beschouwd (dus als samenvatting van het productie-proces en het circulatie-proces), voortkomen. De waarde nu van elke kapitalistische geproduceerde ‘waar’ kan voorgesteld worden door de formule: W = c + v + m, waarbij de drie laatste letters het constante element, het variabele element en de meer-waarde uitdrukken. De som der letters c + v geven nu den kostprijs aan, waarbij het variabele element als het waarde-vormend element moet worden beschouwd. Meerwaarde kan dus ook genoemd worden het overschot boven den kostprijs; de waarde-toewas boven den kostprijs. Die toeneming van waarde ontspruit uit den voortgang der productie, uit het kapitaal in beweging; de kapitalist verwacht ze uit alle deelen en poriën van zijn kapitaal. Als zoodanig - voortvloeiende en afstammende uit het voorgeschoten gezamenlijke kapitaal - krijgt de meer-waarde den veranderden vorm van profijt. De waren-waarde is nu kostprijs plus profijt. Bij verkoop der ‘waar’ kan aan dat profijt groote elasticiteit (naar meer of minder) worden toegekend, doch dit is zeker, het profijt komt altijd uit de sfeer der productie, nooit uit de sfeer der circulatie. Dwaas en gedachteloos is het (zooals Proudhon deed bij het vestigen van zijn volks-bank) te denken, dat de kostprijs de wezenlijke waarde der waren zou zijn, en dat de

1) Marx had reeds in zijn vorige deelen naar dit derde deel verwezen. Zie bijv. in het eerste deel (vierde druk) pag. 289, 354, 370, 372, 392, 446, 487, 527, 554, 678. In het tweede deel (tweede druk) pag. 185, 219.

meer-waarde uit den verkoop der waren boven haar waarde zou ontspringen. Zelfs de Balzac in zijn roman ‘Les Paysans’ begreep dat beter.

De kapitalist rekent nu zijn profijt of winst op het geheele kapitaal. Mocht de voet of reden van de meerwaarde bestaan in de meerwaarde gedeeld door het variable kapitaal, de profijt-voet staat gelijk aan de meerwaarde gedeeld door het gansche kapitaal, d.i. door de som van het constante en variable element. Ziet men dien voet der meerwaarde niet zoo dadelijk, de profijt-voet en het profijt in 't algemeen vertoonen zich terstond als de oppervlakte der dingen. Toch is dit profijt in zekeren zin (al verschilt beider ‘voet’ ook nog zoo zeer) slechts een veranderde vorm van de meerwaarde, een vorm, waarin haar oorsprong en het geheim van haar wezen slechts verstopt en omsluierd zijn. Profijt-voet en meerwaarde-voet zijn in cijfer verschillend, doch profijt en meerwaarde zijn in 't algemeen numeriek gelijk. Op den profijt-voet hebben allerlei gegevens invloed. De profijt-voet wordt allereerst bepaald door twee hoofdfactoren: de meerwaarde-voet en de samenstelling van het kapitaal in constant en variabel kapitaal. Doch ook de zoogenaamde ‘Umschlag - de periodieke omzetting of wenteling van het kapitaal - heeft zijn uitwerking op den profijt-voet: het geldt dan vooral den invloed der verkorting van den productie-tijd (door vooruitgang van de industrie) en van den circulatie-tijd (door verbeterde communicatie-middelen)[1]. Van zeer veel belang, met het oog op den profijt-voet, is echter de zuinigheid van den kapitalist in de aanwending van het constante deel van zijn kapitaal. De kapitalist is er dan ook steeds op uit, om den arbeidsdag te verlengen ter-wille der eischen van zijn steeds vermeerderend vast kapitaal. Hij zoekt dus naar zuinigheid in de productie-voorwaarden. Hij verbetert steeds zijn machines. Hij begrijpt dat hij den afval weder in zijn productie kan gebruiken. Een eigenaardig fanatisme schijnt hem daarbij te drijven: hij beschouwt het als *zijn* zaak, die den arbeiders niet aangaat. Straks gaat de kapitalist ter-wille van dat zelfde doel den arbeider beknibbelen, weet zelfs uit de voeding en woning van den arbeider voordeel te trekken, ontneemt hem voorzorgs-maatregelen tegen ongelukken, hij gaat slordig om met dat menschen-materiaal; en door dat alles erlangt hij den lof van een spaarzaam economisch industrieel te zijn. Marx gaat in details na, waartoe in de verschillende bedrijven die zuinigheid en spaarzaamheid van den kapitalist leidt: het komt altijd neêr op den rug van den arbeider[2].

Bij dit alles is ook te letten op den invloed der prijs-veranderingen. De prijs-schommelingen van de grondstof hebben haar directe uit-

1) Het hoofdstuk over den invloed van den ‘Umschlag’ op den profijt-voet, deel III, eerste stuk, pag. 44-51, is geheel en al van de hand van Engels.
2) Een zeer fraai citaat is het rapport van James Nasmyth over de werking van den stoomhamer’ op het lot der arbeiders, zie deel III, eerste stuk, pag. 72-76.

werking op den profijt-voet al laten zij het arbeids-loon en den voet der meerwaarde geheel onberoerd. Vandaar het streven der fabrikanten om de rechten op den invoer der grondstoffen af te schaffen. Bij gelijke omstandigheden staat de profijt-voet in omgekeerde reden tot de waarde-hoogte van de grondstof. Zulke prijs- en waarde-veranderingen zijn in 't algemeen de oorzaak, dat ten-gevolge van de hoogere waarde van het product soms een deel der totale waarde van het product, dat tot nog toe - bij de voortgaande productie - in constant en variabel kapitaal moest worden teruggebracht, nú disponibel of overbodig wordt, als de productie binnen de grenzen der oude schaal wordt gehandhaafd. De kapitalistische maatschappij verlaat zich bij berekeningen daarover steeds op de zoogenaamde wet van vraag en aanbod, en bereikt zóó nooit de hoogte van een rationeel goed vooruitziende contrôle over de productie der grondstoffen[1)]. De arbeiders-zelven zijn altijd 't kind der rekening. Toen door den Amerikaanschen burger-oorlog de katoen-crisis ontstond, was het resultaat een stoïcijnsch lijden der Engelsche arbeiders.

Uit al het betoogde volgt dan, volgens Marx, de ongegrondheid der stelling, die Rodbertus vóórstond: dat een verandering der grootte van het kapitaal zonder invloed blijft op de verhouding tusschen profijt en kapitaal en dus op den profijt-voet, wijl, wanneer de massa profijt toeneemt, ook de massa kapitaal wast, waarop het profijt wordt berekend.

2. - De tweede afdeeling behandelt de verandering van het profijt in een doorsnede- of g e m i d d e l d p r o f i j t .

De verscheidenheid in den profijt-voet is natuurlijk het uitgangspunt. Wij hebben daarvoor slechts te letten op de verscheidenheid in de organische samenstelling der kapitalen - in zooverre als telkens uit technische oogpunten de verhouding van het constante en het variabele kapitaal verandert en wisselt - en voorts op het onderscheid van den periodieken wentelings-tijd (‘Umschlagszeit’) dier kapitalen. Daardoor is de profijtvoet in de verschillende productie-takken telkens zeer verschillend. Deze onderscheidene profijt-voeten worden nu door de concurrentie (volgens Marx) op één peil gebracht, tot een algemeenen profijt-voet een doorsnede- of gemiddeld profijt, geleid. Men krijgt zóó een profijt, dat in zekeren zin onafhankelijk is van de bijzondere productie-sfeer; een profijt, dat op elk aangewend kapitaal als op een evenredig deel van het in de totale productie aangewend maatschappelijk gezamenlijk kapitaal, gedurende een gegeven tijdsruimte, in doorsnede valt. De eigenlijke moeielijke vraag is, hoe die effening en gelijkmaking der profijten tot een algemeenen profijt-voet tot stand komt, daar zij natuurlijk een gevolg en resultaat van allerlei oorzaken is. De kern der questie zit vooral hierin, dat de waren niet

1) Engels merkt hierbij op, zie ‘Kapital’ III, eerste stuk, pag. 97, dat de kapitalistische productie-wijze dit soms beproeft door beschermende rechten of door trusts en cartellen, doch dit alles werkt slechts voor korten tijd.

eenvoudig-weg als waren geruild worden, maar als producten van kapitalen, die, in verhouding tot hun grootte, evenredige deelneming vorderen aan de totale massa der meerwaarde. Die massale kapitalistische productie is de basis van alles en blijft alles domineeren, doch domineeren in deze richting, dat het doorsnede-profijt altijd bij benadering gelijk moet zijn aan het quantum meerwaarde, dat op een gegeven kapitaal als evenredig deel van het maatschappelijke kapitaal valt. Is die basis gelegd en erkend, dan doet verder daarop de wet van vraag en aanbod haar regelende kracht gelden. De concurrentie werkt. Die concurrentie effent dan verder de ongelijkheid, terwijl handels-vrijheid en crediet-wezen helpen. De kapitalen concurreeren met en tegen elkander om de gelijkheid van het profijt te bekomen, doch altijd met deze restrictie, dat, hoezeer zij ook onder en tegen elkander worstelen, zij zich dadelijk tot een vaste ‘ligue’ vereenigen, wanneer zij hun positie tegenover de arbeiders-zelven moeten handhaven. Want dit staat bij hen vast: de kapitalisten moeten hun profijt hebben: ieder kapitalist is als 't ware aandeelhouder in het groote maatschappelijke ondernemings-werk.

3. - In dezen profijt-voet is nu de strekking eener wet van daling waar te nemen. Die gradueele d a l i n g v a n d e n a l g e m e e n e n p r o f i j t - v o e t is een eigenaardigheid van de kapitalistische productie. Hoe het komt? Eenvoudig, omdat in de samenstelling van het kapitaal het constante element telkens grooter wordt. En te-gelijkertijd wordt door die vermeerderde constante kapitaal-massa de arbeiders-bevolking vergroot, ontstaan nieuwe industrieele reservelegers. Dit werkt nu op elkander in. De profijt-massa vermeerdert, doch de profijt-voet vermindert tevens. Met de relatieve vermindering van het variabele kapitaal is een wassende grootere massa gezamenlijk kapitaal noodig, om dezelfde arbeids-kracht in beweging te zetten en dezelfde massa meer-arbeid in te zuigen. De stijgende productieve kracht van den arbeid brengt dus, op kapitalistische basis, noodzakelijkerwijze, een permanente (schijnbare) arbeiders-overbevolking voort. In de leer der staathuishoudkunde werd dit niet goed begrepen. Het scheen een mysterie, dat dezelfde oorzaken, die den profijt-voet deden vallen, de accumulatie bevorderden van toegevoegd kapitaal. In het licht der concurrentie stelde zich dit verkeerd voor. Maar het feit bleef een feit. Wel waren er uit een kapitalistisch standpunt tegenwerkende maatregelen tegen die daling te nemen. Men verhoogde bijvoorbeeld den exploitatie-graad van de arbeiders; men voegde tot hun cijfer de vrouwen en kinderen toe; men drukte het arbeids-loon beneden zijn waarde; men maakte de elementen van het constante kapitaal steeds goedkooper; men profiteerde van alles wat buitenlandsche hande! aan faciliteiten aanbood: men zette zooveel mogelijk de ondernemingen in groote handelsvennootschappen om. Maar het hielp niet genoeg. Voortdurend stuitte de kapitalist op de tegenstrijdigheden dezer wet der dalende strekking van den profijt-voet. In de theorie der leer van de staathuishoudkunde wekte dit alles bezorgdheid. Ricardo en zijn school, die de kapitalistische productie-wijze voor den éénigen en absoluten vorm der maatschappelijke voortbrenging hielden, voelden, dat deze productie-

wijze hier op dit punt zich een grens ging stellen, maar zochten die grens niet in de productie-zelve, maar in de natuur. Zij zagen dat de stroom van het kapitaal zich voorwentelde in verhouding tot eigen massa, doch niet in verhouding tot de hoogte van den profijt-voet, en zochten nu de barrière buiten de productie om: bij voorbeeld in de grond-rente. Ten onrechte. De ware grens of barrière der kapitalistische resultaten ligt in het kapitaal-zelf. De productie is onder de tegenwoordige maatschappelijke voorwaarden slechts een productie voor het kapitaal. Zij is niet wat zij zijn moest, te weten: een voortbrenging, waarbij de productie-middelen slechts middelen zijn van een steeds zich verder uitstrekkende constitueering van het levens-proces voor de gansche maatschappij of samenleving van al de producenten. Juist omdat enkel het belang der kapitalisten wordt behartigd, werkt de plethora van kapitaal verkeerd. Steeds draait alles in de maatschappij om de tot waarde-making van het kapitaal, niet om de consumtie. Al de maatregelen die de kapitalistische productie thans neemt: de concentratie van de productie-middelen in weinig handen, de organisatie van de arbeids-middelen, de vestiging van een wereld-markt, wijzen op de tegenstrijdigheid die in den boezem van de kapitalistische productie wordt gevoeld.

4. - In de vierde afdeeling spreekt Marx over de vervorming van waren-kapitaal en geld-kapitaal in waren-handels-kapitaal en geld-handels-kapitaal, dus over het k a p i t a a l v a n d e n k o o p h a n d e l. Elk handels-kapitaal splitst zich in twee soorten: waren-handels-kapitaal en geld-handels-kapitaal. Een deel van het totale kapitaal der maatschappij bevindt zich steeds als ‘waar’ op de markt om in geld over te gaan; een ander deel als geld op de markt om in ‘waar’ te veranderen. Beide deelen zijn steeds opgenomen in de beweging van die vervorming, van die formeele metamorfose. In zooverre deze functie van het in het circulatie-proces zich bevindende kapitaal zich als bijzondere functie van bijzondere kapitalisten als 't ware vastzet, spreekt men van het werken en zijn van het handels-kapitaal. Het ‘zijn’ van het kapitaal als waren-kapitaal en de metamorfose, die het binnen de circulatie-sfeer op de markt als waren-kapitaal doorloopt, is een fase van het reproductie-proces van het industrieele kapitaal. Het is een vorm van een deel van het zich (door koopen en verkoopen) metamorfoseerend circulatie-kapitaal. De operaties van den koopman zijn niet anders dan de operaties, die verricht moeten worden om het waren-kapitaal van den producent in geld te veranderen. In plaats van den zelfstandigen onafhankelijken koopman zou men zich kunnen voorstellen, dat in dit opzicht een commies of bediende die taak vervulde. Door de maatschappelijke arbeids-verdeeling is die werkkring van den koopman iets afzonderlijks, iets aparts geworden. De koopman schiet in deze positie steeds kapitaal voor, een deel van het algemeen kapitaal, dat nu een voorschot wordt voor circulatie-kosten. Hetzelfde koopmans-kapitaal kan voor verschillende omzettingen van het in een productie-tak vastgelegde kapitaal zijn tusschenkomst geven. En verder werkt dan de koopman in de twee richtingen van het waren-kapitaal en het geld-kapitaal. Men heeft hier echter altijd slechts met

metamorfoses te doen, nooit met waarde-schepping. Het koopmanskapitaal vormt noch waarde, noch direct meerwaarde; het verkort slechts den circulatie-tijd.

Dit laatste is juist het eigenaardige. In de circulatie-steer wordt - zoo als in het tweede deel is betoogd - geen waarde of meerwaarde gecreëerd. De tijd van den omloop stelt slechts eenige grenzen bij de vorming van waarde en meerwaarde. Het koopmans-kapitaal brengt dus als zoodanig geen waarde voort. Hoe trekt nu echter dit koopmans-kapitaal het hem toevallend deel van de door het productieve kapitaal voortgebrachte meerwaarde tot zich? Of m.a.w. hoe lost men de tegenstrijdigheid op: dat men bij het koopmans-kapitaal te doen heeft met een kapitaal, dat aan het profijt deel neemt, zonder aan de productie deel te nemen? Het antwoord daarop vindt Marx in de taak van het koopmans-kapitaal, in zooverre het werkt ter vereffening van de meerwaarde tot het doorsnede-profijt. Het industrieel kapitaal schept de meerwaarde, maar het koopmans-kapitaal eigent zich een deel dezer meerwaarde toe, doordat het een deel van het industrieele kapitaal aan zich laat overdragen. Daarvan betaalt het en regelt het kosten van werkplaats en kantoor, salarissen van bedienden, enz. Dit alles zijn echter slechts circulatie-kosten, al schijnen die uitgaven den koopman-zelven soms bron van zijn winst. Doch dit is slechts schijn.

Ook het koopmans-kapitaal zet, wentelt, en draait zich om, heeft (wat Marx noemt) zijn ‘Umschlag’. Doch, terwijl de omzetting van het industrieele kapitaal de éénheid was van den productie-tijd en van den circulatie-tijd en dus het geheele productie-proces omvatte, stelt die wenteling en omdraai van het koopmans-kapitaal daarentegen slechts de eerste metamorfose van de ‘waar’, de formule W-G voor. Het aantal der wentelingen van een gegeven koopmans-kapitaal heeft analogie met de herhaling der omloopen van het geld als circulatiemiddel. Altijd echter vloeit dat kapitaal in de handen van den koopman terug met zekere winst. Het onttrekt aan de circulatie meer geld dan het daarin wierp. Het is de belooning voor den dienst, dien het koopmans-kapitaal bewees, door voor het productieve kapitaal de fase W-G te verkorten. Door het crediet-stelsel wordt dit alles nog meer geaccentueerd. In 't algemeen kan men zeggen, dat het product - door het bestaan van den koopmans-stand - in de handen komt van den agent der circulatie. Het heeft dan al den schijn alsof het circulatie-proces-zelf de prijzen der waren bepaalde. Doch dit is weder louter schijn. Het productie-proces is hier de éénige bepalende oorzaak en beweegkracht.

De zuiver technische bewegingen, die het geld doorloopt in het circulatie-proces van het industrieele kapitaal - deze bewegingen belichaamd tot functie van een afzonderlijk kapitaal, dat die bewegingen, en slechts die bewegingen, als zijn eigenaardige operatie uitoefent - vervormen het kapitaal in een geld-handels-kapitaal. Het is een deel van het industrieele kapitaal, dat zich afscheidt van het geheel en een zelfstandig leven gaat leiden. Het werkt en het arbeidt. Maar die arbeid behoort tot de circulatie-kosten, is geen waardescheppende arbeid. Een deel van het kapitaal kan zóó als schat, als

reserve, als potentieel kapitaal aangewend worden. De internationale geld-handel, de wissel-handel, oniwikkelt nu verder dat bedrijf van het geld-handels-kapitaal tot grooter en grooter afmetingen. - Marx geeft hier een zeer belangrijke toelichting over de historische rol en taak van het koopmans-kapitaal, en toont aan, hoe in de geschiedenis dit het eigenaardige is, dat niet alleen de handel, maar ook het handels-kapitaal ouder is dan de kapitalistische productie-wijze. De handel en de geld-handel waren er, vóórdat die kapitalistische productie-wijze met bewustzijn werkte. Holland en de Oost-Indische compagnie wezen den weg. Het mercantilisme ontstond juist door de werking van het geld-handels-kapitaal, en gaf daarom zoo groot een overwicht aan de circulatie-begrippen. Eerst zeer traag ging de wetenschap over tot het doorzien van het productie-proces[1].

5. - Wanneer Marx dit alles heeft uitéén gezet, gaat hij in een vijfde afdeeling over tot het behandelen van de splitsing van het profijt in interest en ondernemings-winst, en gaat hij dus het vraagstuk van het interest(rente)-dragende kapitaal onderzoeken.

Kapitaal - zóó zegt hij - werpt profijt af, door toe-eigening van onbetaalden arbeid. Hij die geld of kapitaal bezit kan het ter-leen geven: hij behoudt zelf den eigendom, maar voor het gebruik van het kapitaal vordert hij van den ander, aan wien hij het geleend heeft, een deel van het profijt. Het is geen verkoop, neen, de eigenaar staat enkel de gebruikswaarde van het kapitaal af. Men zou kunnen zeggen dat het zóó uitgeleende geld, dat als kapitaal nu werkt, in zooverre een zekere analogie heeft met de arbeids-kracht in haar verhouding tegenover den industrieelen kapitalist. De transactie-zelve onderstelt en onderscheidt twee soorten van kapitalisten: den geld-kapitalist en den industrieelen of mercantielen kapitalist. Deze laatste laat het geld als kapitaal werken, slaat meerwaarde uit den loonarbeid, en geeft een deel van zijn profijt aan den geld-kapitalist, die hem de gebruikswaarde van het geld der leen had gegeven.

Dit is de oorsprong van de verdeeling van het profijt tusschen den industrieelen kapitalist en den geld-kapitalist. De trappen of grenzen dier verdeeling en splitsing zijn zeer onderscheiden. Het deel dat de geld-kapitalist krijgt heet rente of interest. Er is nu in 't algemeen een strekking tot daling van den rente-voet, afgescheiden van de dobberingen en wisselingen van den profijt-voet. Wel is waar is er geen natuurlijke rente-voet, want de rente is altijd slechts een deel van profijt of meerwaarde, een deel waarop dan weder als op de oppervlakte vraag en aanbod werken, - maar wel komt tot stand een doorsnede- of gemiddelde rente-voet. Elk rente-dragend kapitaal is echter een ‘waar’ zooals elke andere ‘waar’. Daardoor komt er een vaste prijs voor die waar. En allengs treedt dat geld-kapitaal op als een gemeenschappelijk kapitaal eener klasse, als iets dat betrek-

1) Zie dat historisch betoog, toepassing der materialistische opvatting van de geschiedenis, in Marx, ‘Das Kapital’, derde deel, eerste stuk, pag. 307-322.

kelijk vast en concreet is, en onder contrôle der bankiers staat. De beurs-noteeringen geven dan den prijs en den rente-voet aan. - Het deel dat de industrieele of productieve kapitalist verkrijgt is de ondernemers-winst. Het is de winst van het kapitaal dat zich in den gang en stroom der produtie bevindt. Men kan het goed onderscheiden, wanneer de ondernemer het geld voor zijn zaak van een ander geleend heeft: men ziet dan den fungeerenden kapitalist tegenover den kapitalist-eigenaar. Als representant van het fungeerende kapitaal heeft de kapitalist geen sinecuur. Toch is het wezen van zulk een fungeerenden kapitalist nog iets anders dan het voeren van directie of oppertoezicht van arbeid. Doet de kapitalist ook dit laatste, dan is hij te-gelijk arbeider, zij 't dan ook arbeider op hooger trap. Men moet dit niet verwarren. Het directeurschap is iets anders dan de positie van een kapitalist. De kapitalist - fungeerende of niet - slaat en realiseert slechts waarde uit onbetaalden arbeid.

In het rente-dragend kapitaal verkrijgt nu de kapitaal-verhouding haar meest scherpe, haar ‘fetisch’-vorm. Het wordt de formule G-G′. Geld dat geld uitbroeit, geld dat vruchten voortbrengt, zooals de vruchtboomen appelen of peren. Geld wordt de zelfstandige automaat, die in geometrische progressie, door de accumulatie, voortdurend meerwaarde ‘gewint’. De banken en bankiers beschikken over dat geld, en voegen door de werking van het crediet daaraan het ‘fictieve’ kapitaal toe. Dat crediet werkt dan op de meest intense wijze ter vereffening van den profijt-voet en ter vermindering der circulatie-kosten. Het maakt geregelde en gedisciplineerde monopolies mogelijk. Het geeft aan den kapitalist de meest onbeperkte beschikking over het geld van vreemden: ‘l'argent des autres’. Het laat anderen sparen voor den kapitalist. Geweldig wordt zóó de accumulatie van het geldkapitaal in Engeland, vooral sinds de Engelsche Bank in 1844 als instelling de belichaming werd van een eigen theorie van crediet, die der ‘currency-school’. Geld kon toen op de overvloedigste wijze aan de kapitalisten beschikbaar worden gesteld voor hun productie. Marx gaat op breede wijze, uit de enquêtes over de Engelsche Bank, de rol van h e t c r e d i e t in de kapitalistische productie ontvouwen. Wij kunnen hem onmogelijk hier op den voet volgen. Engels-zelf, die hier een acht-tal hoofdstukken van Marx over dit onderwerp levert, zet in de voorrede vóór het derde deel uitéén, met hoe ontzaglijk veel moeite hij het daarop betrekkelijke saâmgeperste materiaal uit de verschillende manuscripten van Marx heeft geordend. De ‘pointe’ van al het door Marx te-boek gestelde over het crediet werd geleverd door een lang fragment getiteld: ‘de verwarring’. Het bestond uit een samenvoeging van uittreksels uit de parlementaire rapporten over de crises van 1848 en 1857, een opsomming en neven-elkander plaatsing der uitspraken van drie en twintig mannen van zaken en economische schrijvers, alles ‘gelardeerd’ met humoristische en sarcastische aanteekeningen van Marx-zelven. ‘In dit fragment waren, deels van de zijde van hen die vroegen, of van de zijde dergenen die het antwoord gaven, ongeveer alle toen ter-tijde gangbare meeningen en inzichten over de verhouding van geld en kapitaal vertegenwoordigd, en de hier in het licht tredende “verwarring” over

wat op de financieele markt geld en wat kapitaal heette, werd door Marx op satirieke wijze met een hoonlach bespot. Ik heb mij echter - zóó gaat Engels voort - na vele pogingen overtuigd, dat een herstelling van dit hoofdstuk onmogelijk is.' Doch ook in de andere hoofdstukken over het crediet zijn blijkbaar leemten. Wij zien er dus van af den indruk van deze hoofdstukken over het crediet eenigszins ordelijk weêr te geven. Voor ons oogmerk is het voldoende, wanneer wij er op wijzen, dat Marx aan de economische school verwijt, voortdurend de begrippen van geld-voorraad en van kapitaal dooréén te haspelen. Marx polemiseert zoowel tegen de zoogenaamde 'Currency-school' als tegen de 'Banking-school'. Hij toont aan dat op de wijze, waarop het crediet-stelsel in Engeland is georganiseerd, het systeem één doorgaande drijfveêr tot speculatie wordt. De voorschotten van anderen worden ter-beschikking gesteld van hen die zoogenaamd 'zaken' doen. Inderdaad is het crediet-stelsel de bekroning van het systeem, waardoor de kapitalisten beschikken over het werk en de besparingen van anderen. Kapitaal is ook daardoor nooit de vrucht van eigen arbeid. Profijt is al dadelijk de toeëigening van den arbeid van anderen, en het kapitaal, waardoor deze arbeid van anderen in beweging wordt gezet, is evenzeer het eigendom van derden, hetwelk dan de geld-kapitalist ter-beschikking van den industrieelen kapitalist stelt. De banken en bankiers, 'de deftige respectabele lieden' zoo als de wereld ze noemt, zijn uit een hooger standpunt verwant aan vrijbuiters en bandieten. Zij grijpen telkens in de productie in, en hebben er niets mede te doen. Zij exploiteeren de productie en nemen hun winst er van af. Aan de natie maken zij slechts wijs, dat de belangen van het ter-leen te verstrekken geld-kapitaal en die van het industrieel kapitaal identiek zijn. Doch inderdaad is de vraag naar geld-kapitaal iets anders dan de vraag naar kapitaal. Het betalings-middel wordt verward met het middel ter productie. Betalings-balans wordt gelijk gesteld met handels-balans. Voor een paar millioen aan geld worden honderden millioenen waren ten-offer gebracht.

En toch, hoe onzinnig het crediet-begrip in onze kapitalistische maatschappij wordt verwerkelijkt, is ditzelfde crediet, volgens Marx, een overgang tot een nieuwen productie-vorm. Het wordt de spil der naamlooze vennootschappen. En de instelling dier naamlooze vennootschappen - waar de productie-functie afgescheiden is van het kapitaal-eigendom, en de arbeid ook volledig afgescheiden is van den eigendom aan productie-middelen - wordt op haar beurt een noodzakelijk doorgangs-punt tot terugkeer van het kapitaal in den eigendom der producenten, dàn echter niet meer als privaat-eigendom van op zich-zelf staande geïsoleerde producenten, maar als de eigendom van hen allen als geassocieerden, als direct maatschappelijk eigendom. Het crediet-systeem is, volgens Marx, te beschouwen als de machtige hevel bij dien overgang van de kapitalistische productie-wijze in de productie-wijze van den geassocieerden arbeid; altijd echter als één factor in samenhang met andere groote organische omwentelingskrachten in de productie-wijze-zelve[1)].

1) Zie Marx, 'Das Kapital', derde deel, tweede stuk, pag. 146/147, en derde deel, eerste stuk, pag. 424. In verband met dit alles is opmerkelijk het geheele hoofdstuk, dat Marx betitelt: 'Vorkapitalistisches', zie derde deel, tweede stuk, pag. 132-152. Wij wijzen op zijn uiting over Saint-Simon p. 144, die door Engels in de noot aldaar wordt aangevuld.

6. - In de zesde afdeeling behandelt Marx de vervorming van surplus-profijt in g r o n d - r e n t e . De analyse van den grond-eigendom in zijn verschillende vormen ligt natuurlijk buiten de grenzen van dit boek van Marx. Hier heeft hij alleen dit probleem te bespreken, voor zooverre een deel van de door het kapitaal voortgebrachte meerwaarde aan den grond-eigenaar toevalt. Marx onderstelt dus eene agricultuur beheerscht door de kapitalistische productie-wijze, heeft dus slechts op het oog dezen laatsten historischen vorm van den grond-eigendom, waarbij de onteigening der op het land werkende arbeiders van den grond is voltrokken en hun ondergeschiktheid aan den kapitalist een feit is geworden. Grond-eigendom in dien zin onderstelt dus het monopolie van enkele individuen over zekere deelen van de aard-vlakte. Het komt er nu op aan, dat monopolie op den grondslag der kapitalistische productie tot waarde te maken. Dit gaat stap voor stap vóóruit, en verwezenlijkt zich hoe langer hoe meer, zij het dan ook dat dit alles gekocht wordt tegen de ellende der onmiddellijke producenten. Inderdaad wordt dan de toestand deze: dat de grond-eigenaar zijn rente trekt zonder eenig toedoen van zijn kant. Zooals de questie zich nu voordoet, is er steeds te onderscheiden een ‘terre-capital’ en een ‘terre-matière’[1]. Voortdurend wordt kapitaal in den grond gestoken, en de grond-eigenaar doet nu zijn best de wetgeving van zijn land over te halen ook dat kapitaal tot de sfeer van zijn grond-rente te brengen. Vooral bij bouw-terreinen in de steden zoekt hij dat beginsel door te voeren. Meestal gelukt hem dit, en zoo is er aanleiding voor het onderzoek, hoe zich een deel van het profijt in grond-rente vervormt, en hoe een deel van den waren-prijs aan den grond-eigenaar toevalt.

Allereerst doet zich de grond-rente voor als een differentieele rente. Marx neemt als voorbeeld een gewone fabriek op gewone wijze gedreven, en een fabriek die het voordeel heeft naast een waterval te staan en door die water-kracht te worden gestuwd. Door dat voordeel kan de tweede fabriek een surplus-profijt afwerpen; welk surplus-profijt ontstaat uit de differentie tusschen den productie-prijs, dien de begunstigde producent kan bedingen, en den algemeenen maatschappelijken de markt reguleerenden productie-prijs dezer gansche productie-sfeer. Het verschil ontstaat dus uit een natuur-kracht (den waterval), meer speciaal uit de grootere natuur-kracht, die niet aan elk kapitaal ter beschikking staat, derhalve uit een te monopoliseeren natuur-kracht. Voor den bezitter van dat monopolie vervormt zich het surplus-profijt in grondrente. Het is dus altijd een differentieele rente; zij werkt niet bepalend in op den algemeenen productie-prijs van een ‘waar’, doch onderstelt dien prijs. Er zijn nu, volgens Marx, twee hoofdvormen van die differentieele rente. Zij kan ten-eerste

1) Vergelijk het vierde deel der ‘Socialisten’, pag. 380.

ontspringen uit verschillende vruchtbaarheid van verschillende stukken grond, zoodat, wanneer gelijke kapitaal-belegging op gelijke grond-oppervlakte van deze in vruchtbaarheid verschillende strooken aarde wordt aangewend, de differentieele rente bepaald wordt door het verschil tusschen de opbrengst van het kapitaal dat in de slechtste en van datgene 't welk in beter land is gestoken. Doch zij kan ook ontspringen, wanneer er op denzelfden grond successieve kapitaal-inzetting plaats vindt, wanneer kapitaal-massa's met verschillende productiviteit na elkander en achteréénvolgens in hetzelfde stuk grond worden gestoken. Deze tweede vorm is de meer intensieve cultuur en wijst op telkens toe te voegen kapitaal. Die intensieve cultuur onderstelt altijd, dat de eerste vorm der differentieele rente historisch reeds is vóórafgegaan. De tweede vorm komt dan op een terrein dat reeds door den eersten vorm als 't ware is voorbereid. Beide vormen der differentieele rente worden nu in al hun onderdeelen nagegaan. Tot nu toe hebben de grond-bezitters er altijd goed bij gevaren, wanneer andere lieden kapitalen in hun grond staken, welke kapitalen rente opleverden, geheel buiten verhouding van de winsten die de kapitalist daaruit trok. Allengs echter komt hierin verandering: nu Amerika's steppen, en Ruslands of Indiëns velden hun graan naar Europa beginnen te zenden. Op de prijzen dier producten werken niet de gewone wetten der productie-kosten, en Europa kan die concurrentie niet 't hoofd bieden[1]. Misschien komt zóó het bewustzijn op, dat er nog andere vormen der maatschappelijke productie mogelijk zijn dan de tegenwoordige individualistische vorm der maatschappij.

Tot zoover de differentieele rente. Zij hangt samen met de natuur, de gesteldheid der aarde. Doch afgescheiden daarvan is in de tegenwoordige maatschappij waar te nemen de absolute grond-rente, die uitsluitend het gevolg is van de instelling van het particuliere grondeigendom. Het louter juridische privaat-eigendom op den grond geeft toch den eigenaar van den grond de macht, zijn grond zoolang aan de exploitatie te onttrekken, totdat de economische verhoudingen een tot waarde-making veroorloven, die hem een voorschot of voordeel afwerpt, zij het in landbouw- of bij andere productie-doeleinden. De eigenaar is dus meester over zijn op de markt zich bevindende quantiteit grond. Als vreemde macht treedt dus hier het grondeigendom tegenover den kapitalist. Het grond-eigendom is op die wijze de slagboom, die geen nieuwe kapitaal-belegging op tot nog toe onbebouwden of onverpachten grond toelaat, zonder eerst tol te heffen, d.i. zonder eerst rente te verlangen. Dit is de barrière der absolute rente. Zij speelt vooral een groote rol bij de eigenlijke extractieve industriën, mijnen, steen groeven, enz. Het is de instelling van den particulieren eigendom, niet de overdracht bij koop of ver-

1) Zie ‘Das Kapital’, deel III, tweede stuk, pag. 260. Engels voegt wreed daaraan toe: ‘Glücklicherweise ist noch lange nicht alles Steppenland in Bebauung genommen; es ist noch übrig genug vorhanden um den ganzen europäischen grossen Grundbesitz zu ruiniren und den kleinen obendrein’.

koop dier mijnen, enz., die deze rente kweekt. In zekeren zin werkt dit als de vroegere instelling der slavernij. Van uit het standpunt eener hoogere maatschappij-formatie zal later dat privaat-eigendom aan den grond ongerijmd ons toeschijnen.

Marx - die bij deze onderzoekingen over de grond-rente dikwijls gebruik maakt van de geschriften van Rodbertus, wien hij dan ook zijn lof hier niet onthoudt[1] - levert ten-slotte nog een voorstelling en onderzoek van de historische wording der kapitalistische grondrente in de verschillende vormen der maatschappij. Hij gaat achter-eenvolgens na de rente, wanneer zij in arbeid, in producten of in geld werd en wordt gekweten. Daarna bespreekt hij de zoogenaamde 'metairie'-huishouding en het boeren-'parcellen'-eigendom. De toestand van Ierland wordt mede ontvouwd. Altijd intusschen is de slotsom, dat het privaat-eigendom in deze materie slechts tegenstrijdigheden in het leven roept en bestendigt. Het privaat-eigendom aan den grond verzet zich tegen een normalen landbouw, met normale gebruik-making van den grond. Dat privaat-eigendom aan den grond is echter de basis der kapitalistische productie-wijze. Maar beiden zijn ten-ondergang gedoemd. Het particuliere grond-eigendom zal éénsophouden. Trouwens het kleine grond-eigendom schept een klasse van barbaren en wilden, en het groote grond-eigendom ondermijnt de arbeids-kracht op het land, ontneemt de kracht aan de arbeiders, en ontleent aan handel en industrie slechts middelen om de aarde uit te putten[2].

7. - Zóó komt Marx tot de zevende en laatste afdeeling van zijn derde deel: d e r e v e n u e n e n h u n b r o n n e n. Zij had de belangrijkste van alle moeten worden: een 'résumé' van al het vroeger betoogde, doch is onvoltooid gebleven. Toch is de kennisneming van het afgewerkte gedeelte der moeite waard. De felle Marx, de zelfbewuste leider van het collectivistisch socialisme der tweede helft van de negentiende eeuw, komt hier in de medegedeelde en los verbonden fragmenten soms weder in al zijn kracht voor den dag. Wel is de worstelaar niet meer geheel de oude van vroeger, wel zijn de trekken van het doorploegd gelaat thans strak, en is het haar vergrijsd, ja bijna wit, doch de oogen bliksemen bij-wijlen u nog toe.

Hij vestigt thans de aandacht op wat in de oude staathuishoud-kundige boeken gerangschikt wordt onder 'de distributie'. Van-zelf wordt zijn betoog hier geheel en al een polemiek tegen die 'doctrine' der econonomisten. Zóó neemt hij eerst onder handen hun trinitarische formule, gelijk hij ze noemt: hun aanéénrijging en samenklinking der drie begrippen - kapitaal en interest, grond en grond-rente, arbeid en arbeids-loon - tot leden van de economische drie-éénheid, die in haar stevigen greep de geheimen van het tegenwoordig maatschappelijk productie-proces moet samenvatten en omsluiten. Doch de

1) Zie 'Das Kapital', deel III, tweede stuk, pag. 311/312. Marx spreekt dáár, al verheelt hij zijn aanmerkingen niet, van Rodbertus' 'bedeutende Schrift über die Rente'.
2) Zie 'Das Kapital', deel III, tweede stuk. pag. 348.

drie leden dezer formule hebben, zóó zegt Marx, geen analogie onder elkander, zijn inderdaad geheel ongelijksoortig. Kapitaal toch is al dadelijk geen zaak, geen voorwerp, maar een aan bepaalde historische vormen der maatschappij eigenaardig toebehoorende productie-verhouding, welke zich aan een zaak manifesteert, en aan die zaak een specifiek maatschappelijk karakter geeft. Wat den grond betreft, het is de anorganische natuur als zoodanig, ‘rudis indigestaque moles’, in haar oerwoud-toestand. En eindelijk als derde in den bond komt een soort fantoom: ‘de’ arbeid, die niets is als een abstractie, op zich-zelf geen bestaan heeft, maar aan alle levens-uitingen van den mensch, hetzij ze al ot niet in een maatschappij voorkomen, gemeen is. Naast een historische categorie, het kapitaal, worden in deze formule dus geplaatst twee blijvende elementen van het reëele voortbrengings-proces: grond en arbeid, die altijd aan alle productie-wijzen zullen toebehooren, en niets met de historie als zoodanig te maken hebben. - Voorts merken wij nog een tegenstrijdigheid op. In de formule toch komen interest, grond-rente en loon als gevolgen voor van de oorzaken: kapitaal, grond en arbeid. Elk dezer oorzaken stoot dan iets af. De drie afgestoote deelen zijn inkomsten, waarde-deelen, of in geld uitgedrukt prijs-deelen, geld-deelen. Maar hoe kan de grond een waarde, een bepaalde maatschappelijke hoeveelheid daarvan, voortbrengen? De aarde produceert graan, maar heeft als zoodanig eigenlijk niets te maken met de productie van graan*waarde:* zij is slechts als productie-agent werkzaam bij de levering van gebruikswaarde. - De vulgaire economie vond juist daarom die formule der drie-éénheid zoo fraai, wijl zij haar niet begreep. Zij zag niet in dat deze samenstelling op deze manier een onmogelijk ‘mixtum compositum’ was.

Altijd moeten wij, volgens Marx, wel hierbij bedenken, dat het tegenwoordig productie-proces der maatschappij, hetwelk hij het kapitalistische noemt, en dat met deze trinitarische formule werkt, één der verschillende historische fasen van het productie-proces der menschheid is. Een tijdelijk verschijnsel, in het leven geroepen door omstandigheden die zich wijzigen. Het ontwikkelt zich volgens bepaalde materieele voorwaarden. Het kapitaal of de kapitalist pompt in dat proces een bepaalde hoeveelheid meer-arbeid uit de onmiddellijke producenten of arbeiders; meer-arbeid, die altijd feitelijk gedwongen arbeid is, al is hij het resultaat van een zoogenaamd vrije overeenkomst. Het is waar: meer-arbeid, als arbeid boven de mate van de gegeven behoeften, zal er wel altijd zijn en blijven. Een deel meer-arbeid is steeds noodig, al was het enkel ter verzekering van toevallen en ongelukken. Zelfs is het een der beschavings-kanten van het kapitaal dat het dien meer-arbeid oplegt. De maatschappij kan daardoor tot hooger trap van welvaart en welbehagen zich opheffen. Maar men moet nooit vergeten dat meer-arbeid in dit opzicht een relatief begrip is. Het moet voor ieder individu beschouwd worden uit 't oogpunt van zijn strekking en doel. Aan den arbeider moest de vrije tijd ook ten-goede komen. Ook voor hem moest het rijk der vrijheid beginnen, waar het werken uit nood ophield. Doch van dit alles is niets te zien. Een geheel andere klasse dan die der arbeiders krijgt de vrucht van het overwerken der arbeiders. Meer-arbeid heeft

daardoor in de kapitalistische maatschappij, even goed als in den toestand der slavernij, een antagonistische strekking. Hij heeft tot resultaat den ledig-gang der kapitalisten. Waarachtige vrijheid echter op het arbeids-veld zal er eerst zijn, wanneer *al* de geassocieerden producenten, tot maatschappij vereenigd, hun stofwisseling met de natuur, d.i. hun arbeid, rationeel geregeld en onder een gemeenschappelijke contrôle gebracht hebben; wanneer zij eens voor-goed het voornemen opgevat hebben, om in de productie als zelfstandige macht te werken, en niet meer door een willekeurige macht beheerscht te worden.

Zóóver is het nog lang niet. Intusschen trekt tegenwoordig altijd-door het kapitaal den meer-arbeid direct voor-zich uit de arbeiders. In de kapitalistische maatschappij verdeelt zich die meer-arbeid of dat meer-product onder de kapitalisten, in verhouding tot het quotum, dat aan ieder van het maatschappelijk kapitaal toebehoort. Het wordt een doorsnede- of gemiddeld-profijt voor het kapitaal, gesplitst in ondernemings-winst en interest. - Die toeëigening en toedeeling van het meer-product aan het kapitaal heeft echter een grens in den grond-eigendom. Zooals de kapitalist uit den arbeider, zoo pompt weder de grond-eigenaar een deel meer-waarde of meer-product, in den vorm van grond-rente, uit den kapitalist. Die grond-rente is echter een stuk van het meer-product. Kapitaal-profijt en grond-rente zijn dus slechts twee aparte bestanddeelen der meerwaarde: te-zamen geteld vormen zij de som van de meerwaarde der maatschappij. Nu neemt het kapitaal den meer-arbeid direct uit de arbeiders; het kan in dezen zin als directe producent van meer-waarde beschouwd worden. Het grond-eigendom daarentegen heeft met het werkelijk productie-proces niets te doen: zijn rol beperkt zich daartoe, om een deel van de geproduceerde meer-waarde uit den zak van het kapitaal in zijn eigen zak over te leiden. - De arbeider ten slotte ontvangt als arbeids-loon een fragment van het product van zijn arbeid: de opbrengst van den noodwendigen arbeid noodig voor behoud en reproductie van zijn arbeids-kracht. - Al die drie elementen krijgen nu jaar-in jaar-uit hun deel. Profijt, rente en loon worden afgeleverd en worden weder verteerd. Doch de bron blijft vloeien. Profijt, rente en loon zijn vruchten van drie altijd vruchten-gevende boomen. Het kapitaal is voor den kapitalist een altijd-door werkende pomp- en zuigmachine van meer-arbeid. De grond is voor den grond-eigenaar een altijd-door werkende magneet tot aantrekking van een deel der door het kapitaal verkregen meer-waarde. De arbeid is de bestendig zich vernieuwende voorwaarde en het steeds zich vernieuwende middel, om een deel van de door den arbeider voortgebrachte waarde, en derhalve een door dat waarde-deel gemeten fragment van het maatschappelijk product, de noodwendige levensmiddelen, onder den naam van arbeids-loon te verwerven. Het zijn revenuen. Zij scheppen niet de substantie die zich in deze verschillende categoriën vervormt. De substantie was er reeds.

Dit alles ziet er echter in de bestaande maatschappij geheel anders uit. Het circulatie-proces, waarin de waarde zich realiseert, geeft aan alles een verkeerden schijn, maakt alles tot een verkeerde, een be-

tooverde wereld, verwart oorzaak en gevolg. Het wezen der werkelijke productie wordt zoodoende een ‘travesti’. Doch achter hun masker verborgen, verliezen *Monsieur le Capital* en *Madame la Terre* geen oogenblik 't hoofd, en weten zij, als twee sociale karakter-figuren, voortreftelijk hun rol te spelen en hun deel weg te kapen. De klassieke economie had dit spel gezien en doorgrond, en vestigde daarbij reeds meesmuilend den blik op de ‘leuke’ wijze, waarop het grondeigendom een deel van het meer-product wegnam, zonder aan een enkele frase zich te bezondigen over verschuldigde belooning van offers of risico's, een fraaie zede-preek, die het kapitaal bij 't uitleenen van zijn geld steeds aan zijn slachtoffer nog ten-beste gaf. Soms voelde zelfs de klassieke economie over dit alles een zekere gewetens-knaging. Doch de vulgaire economie legde aan die gemoedsbezwaren het stilzwijgen op, paaide elke wroeging der conscientie, en zei brutaal-weg dat het zóó hoorde. Wat uit de historie voortkwam, en met de historie zich moest vervormen, werd tot den rang van economisch natuur-recht verheven. Wie dat recht niet begreep, die ‘wetenschap’ niet verstond, was een ezel..... in de economie.

Marx zet zijn polemiek tegen die staathuishoudkundige handboeken voort. Van zijn standpunt wijst hij op de ongerijmdheid, om de waarde der ‘waren’ te zoeken in het inkomen, zoodat de prijzen der waren zich zouden oplossen in de drie bestanddeelen: grond-rente, profijt en arbeids-loon, waarbij dan nog in allen geval vergeten werd, dat in de waarde zich ook reproduceert de waarde van het constante kapitaal-deel, hetwelk als vierde bestanddeel er dan bij had moeten komen. Doch de waarde bestaat niet uit de som der revenuen, dat is alles slechts schijn, een schijn waartoe het regime der concurrentie de aanleiding heeft gegeven. De prijsvormende eigenschappen van de grond-rente, van het profijt en van het arbeids-loon zijn slechts illusie. Men verwart dan steeds het revenu met de bron-zelve.

Men heeft bij het beschouwen dier revenuen steeds in de allereerste plaats te doen met distributie-verhoudingen, niet met productieverhoudingen, en deze distributie-verhoudingen zijn geen absolute vormen, maar hangen evenals de productie-verhoudingen af van de historische momenten der maatschappij. Daar die maatschappij thans het kapitalistisch karakter heeft, opgaat in de productie van ‘waren’ en ‘meerwaarde’, is ook de distributie daarop ingericht. Maar het zijn en blijven historisch voorbij-gaande vormen, historische categorieën.

Aldus nadert de lezer het laatste hoofdstuk van dit derde deel. Het draagt tot opschrift: ‘de klassen’. ‘De eigenaars van louter arbeids-kracht - zóó begint dit hoofdstuk - de eigenaars van kapitaal en de eigenaars van grond, wier respectieve inkomens-bronnen arbeids-loon, profijt en grond-rente zijn, dus loon-arbeiders, kapitalisten en grond-eigenaars, vormen de drie groote klassen der moderne *op de kapitalistische productie-wijze* berustende maatschappij’. Marx zet zich nu aan het werk die klassen als klassen te ontleden - doch slechts twee bladzijden worden gegeven, dan volgt de aanteekening van Engels: ‘hier houdt het manuscript op’.

Het werk ‘het Kapitaal’[1] blijft dus een torso: een geweldig blok bewerkt en gebeeldhouwd steen, maar geen volkomen afgerond geheel. Trouwens het v i e r d e d e e l , dat de geschiedenis der theorie zou ontwikkelen, is slechts fragmentarisch en onvolledig door leerlingen uit het daarvoor aanwezige materiaal moeitevol saâmgesteld. Karl Kautsky, de meest doctrinaire leerling van Marx is reeds bezig geweest uit de nagelaten manuscripten van Karl Marx drie deelen uit te geven onder den titel: ‘Theorien über den Mehrwert’. Het eerste deel, in 1895 verschenen, behandelt ‘die Anfänge der Theorie vom Mehrwert bis Adam Smith’. Het tweede deel en derde deel, in 1905 uitgekomen, houden zich bezig met Ricardo. Het zijn intusschen steeds fragmenten[2]. Doch, al mocht ook het groote werk incompleet blijven, Marx heeft in groote trekken met dit boek zijn doel bereikt. Hij wilde, in den geest van het Communistisch Manifest, het wezen, de roerselen en den diepsten kern van het kapitalistisch tijdvak ontsluieren. En *op zijn manier*, electrisch licht op verschillende fragmenten latende schieten, heeft hij zijn hem gestelde taak volbracht. Hij is rustig blijven schrijven, ook na den val der ‘Internationale’, toen zekere afmatting wel bij hem te bespeuren viel. Hij arbeidde aan zijn boek voort alsof hij den tijd had, een langen, langen tijd. Eén ding verloor hij bij zijn onafgebroken schrijvers-inspanning nooit uit het oog. Hij moest, terwijl hij het kapitalistisch tijdvak in volle naaktheid voorstelde, tevens aanwijzen dat het tijdvak in zijn schoot reeds het nieuwe socialistische tijdvak droeg. De kapitalistische economische orde, dat is de op het privaat-eigendom aan productie-middelen rustende orde, zooals die thans in alle beschaafde landen bestaat, zou - dit was zijn eigenlijke leer - krachtens de in haar werkende bewegings-wetten zich ontbinden en vervormen tot een economisch stelsel op den grondslag van de socialiseering der productie-middelen. Het zou worden een wereldorde van gemeenschappelijke voortbrenging op den grondslag van gemeenschappelijk eigendom van alles wat tot die voortbrenging noodig is. Uit de oude maatschappij zou de nieuwe van-zelf met logische noodzakelijkheid voortkomen.

1) Over het tweede deel van ‘Das Kapital’ zie men het belangrijke opstel van W. Lexis, in de ‘Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, gegründet von Bruno Hildebrandt’, 1885, neue Folge, Band XI, pag. 452-465. Over het derde deel van ‘Das Kapital’ leze men het degelijk artikel van Werner Sombart, in het ‘Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik’ von Heinrich Braun, 1894, Band VII, pag. 555-594. Uit dat vierde deel verscheen ook het opstel over ‘Carey en Bastiat’, opgenomen in ‘Die neue Zeit’, 1903/1904, II pag. 5 seqq.
2) Die fragmenten waren eigenlijk voortzetting van het in 1859 verschenen boek van Marx ‘Zur Kritik der politischen Oekonomie’; studiën die Marx-zelf voor dit vierde deel van ‘Das Kapital’ bestemde. Zie hierboven, pag. 370.

VIII.

Marx was intusschen niet louter schrijver. Hij gevoelde ook in zich de kracht om '*verloskundige*' te zijn van dat nieuwe tijdvak, waarvan de oude kapitalistische maatschappij zwanger ging. Hij kon ook practisch handelen. De oplossing der oude maatschappij zou toch vooral tot stand komen door de vorming en aankweeking van steeds scherper tegenstellingen in het economisch leven; die tegenstellingen zouden als het ware zich belichamen in den klassenstrijd tusschen 'bourgeoisie' en proletariaat; en het kon dus zijn taak wezen het begrip van dien klassen-strijd scherper en dieper in het bewustzijn der arbeiders te dringen. Aan de arbeiders moest worden afgeleerd zoogenaamde straat-revoluties te maken, doch hun moest worden ingeprent macht tegenover macht te stellen. Alle arbeiders over de geheele wereld moesten daarvoor worden vereenigd en georganiseerd: voor hen moest een vast centraal-orgaan worden gereed gemaakt. Dit centraal-orgaan zou de I n t e r n a t i o n a l e associatie der arbeiders zijn.

Het denkbeeld was - zie hierboven pag. 160 en volgende - bij de arbeiders-zelven opgekomen, tijdens de groote internationale nijverheids-tentoonstelling van het jaar 1862 te Londen. Derwaarts kwamen toen allerlei arbeiders-afgevaardigden uit geheel Europa. Dat samentreffen van arbeiders uit alle landen maakte, dat zij elkander leerden kennen en zich met elkaâr onderhielden en berieden over hun gemeenschappelijke belangen. De wensch kwam op naar algemeene arbeiders-congressen. Dit verlangen bleef onder de arbeiders der verschillende landen, vooral van Frankrijk, Engeland, Duitschland, voortleven en wachtte op een aanleiding, een stoot van buiten.[1)] Die stoot werd in 1864 gegeven. De in 1863 en 1864 wreed ten-onder gebrachte Poolsche opstand gaf het voorwendsel. De Londensche arbeiders hadden een deputatie uit hun midden aan Lord Palmerston gezonden, met een adres, waarin zij hem vroegen ten-voordeele van Polen in te grijpen. Te-gelijkertijd vaardigden zij een oproeping uit aan de Parijsche arbeiders, om deze tot een gemeenschappelijken stap in die richting op te wekken. De arbeiders uit Parijs zonden toen drie afgevaardigden naar Londen. Tot hun ontvangst had 28 September 1864 een openbare 'meeting' plaats in St. Martins Hall, op welke bijéénkomst Engelschen, Duitschers, Franschen, Polen en Italianen vertegenwoordigd waren. Deze 'meeting' was de geboorte-plaats der Internationale arbeiders-associatie[2)]. Dáár werden nevens het politieke doeleinde,

1) Zie de stukken van M. Nettlau 'Zur Vorgeschichte der Internationale' in Bernstein's 'Documente', 1905, pag. 324 seqq., 373 seqq.; een boek van Gustave Jaeckh 'Die Internationale', 1904, en voorts de brieven van Sorge.

2) Wij gebruiken als bronnen o.a.: Wilhelm Eichhoff, 'Die Internationale Arbeiter-association, ihre Gründung, Organisation, politisch-sociale Thätigkeit und Ausbreilung', 1868. - Onslow Yorke, 'Geheime Geschichte der Internationalen Arbeiter-Association', 1872 - Edmond Villetard, 'Histoire de l'Internationale', 1872. - Oscar Testut, 'l'Internationale', 3me Edition, 1871. - B, Malon, 'l'Internationale, son histoire et principes', Editie 1895. - Vooral de drie deelen van James Guillaume, 'L'Internationale, documents et souvenirs (1864-1878)'; die deelen verschenen 1905, 1907 en 1909 en zullen nog door een vierde deel gevolgd worden; zij hebben in de eerste plaats betrekking op de verhouding van Marx tegenover Bakouins streven. - Vergelijk voorts de stukken van W. Tcherkesoff in de 'Temps nouveaux' van 1898 en 1899, te beginnen met het nummer van 9/15 Juli 1898.

waarvoor men samenkwam, ook algemeene sociale verhoudingen te-berde gebracht. Het bleek, dat in dit opzicht bij alle arbeiders van alle landen dezelfde bezwaren golden. De overeenstemming der belangen van alle arbeiders kwam helder aan 't licht. Men besloot tot vaste aanéénsluiting. Men koos aan het einde der ‘meeting’ een provisioneelen centralen raad - die later den naam van Generalen Raad aannam - welke te Londen zijn zetel zou hebben, en uit de verschillende nationaliteiten zou zijn samengesteld. Aan dien provisioneelen raad werd opgedragen het voorloopig centraal bestuur der te stichten associatie te benoemen, voorts de opmaking van een programma en het ontwerpen van voorloopige statuten tot stand te brengen. Er heerschte op de ‘meeting’ eenstemmigheid en enthousiasme. Een deel der Engelsche arbeiders, die sinds 1824 (toen het coalitie-recht hun was toegestaan) slechts geïsoleerd voor zich-zelven hadden gekampt, trad in verbinding met de arbeiders van het vasteland[1)].

Toen men echter aan het vestigen der vormen van de nieuwe aanéénsluiting begon, bleek het, dat men een gevaar moest vermijden. Vertegenwoordigers van verouderde bewegings-vormen sluiten zich gaarne aan bij de mannen van een nieuwen vorm, om den nieuwen vorm dan tot voertuig der oude gedachte te maken. Zoo ook hier. De Italiaansche medeleden van den voorloopigen Centralen Raad waren aanhangers van Mazzini. Zij kwamen met een ontwerp-programma (inaugureel adres) en ontwerp-statuten door en van-wege Mazzini vervaardigd. Het was een zuiver politiek programma versierd met wat socialistische fraseologie. Het bedoelde een sterk gecentraliseerde organisatie als van een samenzwering tot het maken van revolutie, met elastieke vormen om een reeds bestaande klassen-beweging te verbinden en tot éénheid te leiden. Van het begrip van klassen-strijd wilde dit ontwerp niet weten. De naam nu van Mazzini[2)] had in die dagen onder de arbeiders een goeden klank, dank zij den invloed van Garibaldi. Mazzini dacht dus de te vormen internationale associatie der arbeiders voor zijn politiek doel te kunnen bemachtigen. Maar

1) Men lette er op dat de Engelsche ‘trade-unions’ niet krachtdadig medewerkten: zij waren voor 't meerendeel bang voor den aanvoer van buitenlandsche arbeiders in hun werkkringen. Vergelijk ook de mededeelingen in het ‘Sociaal Weekblad’ van 1888, pg. 388.
2) Zie over Mazzini en de Internationale ‘Les Temps nouveaux’ van 29 April/5 Mei 1899.

hij had gerekend buiten K a r l M a r x . Op de ‘meeting’ van St. Martins Hall was ook deze tot medelid van den voorloopigen Centralen raad gekozen. Hij begreep dat het oogenblik nu dáár was om voor zijn denkbeeld op te treden. Hij zag in dat hij het roer kon grijpen. Hij plaatste zich dadelijk tegenover Mazzini en diens plannen. Van zijn kant legde hij ook een ontwerp-inaugureel adres en statuten voor, die slechts de lijn verder doortrokken van het Communistisch Manifest van het jaar 1847; en deze stukken werden aangenomen.

Het zijn beroemde stukken die door Karl Marx toen werden opgesteld, welke een grooten invloed op de beweging der arbeiders hebben gehad, en wij moeten ze dus kortelijk weêrgeven. Het i n a u g u r e e l a d r e s kwam op het volgende neêr. Het is een feit - zóó begon het - dat de ellende der arbeiders-klasse in de jaren van 1848 tot 1864 niet is verminderd, ofschoon juist in dat tijdvak een weêrgalooze ontwikkeling van handel en industrie heeft plaats gehad. Men raadplege slechts over dien voorspoed de cijfers van Gladstone. Toch was ook hij genoodzaakt van de ellende, de sociale ellende, te spreken. Hij moest wijzen op de lage arbeids-loonen, op de zoo slechte voeding, afstekende bij die der gevangenissen. Het rapport van dr. Smith, dat op last van het huis der Lords was opgemaakt, was daarover welsprekend. Hoe treurig stond het in de arbeiders-woning met wat aan zuurstof en stikstof strikt noodzakelijk was! Waarlijk kon men zich niet beroemen in het duizendjarig rijk van den vrijhandel te zijn. De bedwelmende vermeerdering van rijkdom en macht komt - het is uit de woorden van Gladstone zelven op te maken - ten-bate uitsluitend der bezittende klassen[1)]. Wie de ware toestanden der arbeiders wil leeren kennen, leze de berichten der fabrieks-inspecteurs: hun voorstelling der bakkerstoestanden; hun tragische opmerking dat bij den hongersnood in Lancashire, ten-gevolge van de katoen-crisis, toch het cijfer der gestorven kinderen afnam, daar nu de moeders, die buiten arbeid waren, aan haar kind de borst konden geven. En let op de keerzijde der medaille: op de concentratie van rijkdom, op de samenvoeging van grond-bezit. De productie-middelen komen zóó telkens in minder handen. Engeland nu staat aan de spits der andere landen. In alle landen van Europa geschiedt hetzelfde. Op den verkeerden grondslag van het bestaande werkt elke nieuwe ontwikkeling van de scheppende kracht van den arbeid slechts uit verscherping der sociale contrasten en verscherping van het sociaal conflict: honger-dood en bedwelmenden overvloed. - Na 1848 verloren de arbeiders den moed, doch de grond-bezitters en kapitalisten herademden. De bezittende klassen kregen weder vertrouwen, toen door de ontdekking der goud-landen nieuw leven

1) Over het betwiste citaat van Gladstone zie de brochure van L. Brentano, ‘Meine Polemiek mit Karl Marx’, 1890, en de brochure van Fr. Engels, ‘In Sachen Brentano contra Marx’, 1891. Vergelijk voorts de voorrede van Engels vóór den vierden druk van het eerste deel van Marx's ‘Kapital’ en ‘Die neue Zeit’ 1890/91, II pag. 161 en volgende.

aan handel en industrie toestroomde. De arbeiders zaten stil ter neder, verslagen. - Toch waren in dit tijdperk twee feiten op te merken. Vooreerst de beweging der tien-uren-wet. Die wet kwam tot stand tegen de wetenschap der economie in, in weerwil der zoogenaamde wetenschappelijke uitspraken van Senior en dr. Ure; de politieke economie der arbeiders won het hier op die der 'bourgeoisie'[1]. In de tweede plaats de coöperatieve beweging[2]. Het werd toen duidelijk, dat geassocieerde arbeid mogelijk was en dat men kon komen tot afschaffing van loon-arbeid. Robert Owen had dit vroeger reeds gezegd, maar de ervaring der periode van 1848-1864 toonde aan, dat de coöperatieve beweging slechts dan iets beteekende, wanneer zij - in tegenstelling met het streven van aristocraten en filantropen - niet tot een eng gebied werd vernauwd. De coöperatieve arbeid moest - dit werd nu duidelijk - tot nationale evenredigheden worden ontwikkeld, en derhalve door Staats-middelen worden bevorderd[3]. Dit laatste was echter slechts mogelijk, indien de arbeidende klassen de politieke macht veroverden. Doch ook dit succes was te bereiken, want de arbeiders hebben de macht van het cijfer. Het kwam er nu op aan die cijfers tot een doel te leiden. De band der broederschap moet de arbeiders dat doel geven. Staan de arbeiders niet schouder aan schouder, dan worden zij gestraft door de verijdeling hunner onsamenhangende pogingen. Dan kunnen zij zich ook niet verzetten tegen de afschuwelijke buitenlandsche politiek der regeeringen, waardoor Rusland meester in Europa is. De groote les voor de arbeiders blijft dus als altijd: 'Proletariërs aller landen, vereenigt u'.

Zóó luidde het adres dat als programma gold[4]. Ter-zelfder tijd werden door Marx ontwerp-statuten voor de te vormen arbeiders-associatie ontworpen, welke bepalingen later bijna onveranderd door het eerste congres der associatie, dat van Genève, in September 1866 werden vastgesteld.

In den definitieven vorm behelzen die S t a t u t e n het vol-

1) 'Und deshalb - zóó drukte Marx in het adres zich uit - war die Zehnstündenbill nicht blos ein groszer practischer Erfolg, sie war der Sieg eines Princips'. Men weet het gebruik dat Ed. Bernstein in zijn boekje van 1899 tegen de 'zuivere' Marxisten van deze woorden van Marx maakte.
2) Marx spreekt hier niet over de Trade-unions: vakvereenigingen, waarom niet? Zie 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, p. 322.
3) Men bemerkt in deze woorden - na Lassalles dood geschreven - een samenstemming van Marx met daarop betrekking hebbende ideeën van Lassalle
4) Zie nú een brief van Marx van 29 November 1864 ('Neue Zeit, 1901/1902, II p. 31) waarin hij 't adres aan Kugelmann zendt. Deze moet 't ook zenden aan Miquel. In den brief wordt opmerkzaam gemaakt op 't belang dat de chefs der Londensche trade-unions thans mede doen: - daarom ging Marx nú met Lassalle mede. Miquel werd in 1866 burgemeester van Osnabrück - zijn 'bokkesprongen' begonnen reeds, zie p. 32.

gende. Doch eerst wordt de klem gelegd op de overweging of considerans. Overwegende (zóó begint 't stuk) dat de emancipatie der arbeidende klassen door de arbeidende klassen-zelven veroverd moet worden; dat de strijd voor de emancipatie der arbeidende klassen niet een strijd ter vernietiging van klassen-privileges en monopolies, maar voor gelijke rechten en plichten en voor de afschaffing van alle klassen-heerschappij beteekent; - dat de economische afhankelijkheid des arbeiders van den monopolist der arbeids-middelen, der levens-bronnen, den grondslag uitmaakt van den knechts-toestand in elken vorm, van de sociale ellende, van de geestelijke verlaging en van de politieke afhankelijkheid; - dat derhalve de economische emancipatie der arbeidende klassen het groote doel is, aan hetwelk elke politieke beweging als louter hulpmiddel moet ondergeschikt zijn[1]; - dat alle op dat groote doel gerichte inspanningen tot nu toe aan het gemis van solidariteit tusschen de velerlei takken van den arbeid van elk land, en aan het niet aanwezig zijn van een broederlijken band der éénheid tusschen de arbeidende klassen der verschillende landen, schipbreuk hebben geleden; - dat de emancipatie van den arbeid noch een locaal, noch een nationaal, maar een sociaal probleem is, hetwelk alle landen omvat in welke de moderne maatschappij bestaat, en welks oplossing van de practische en theoretische medewerking der meest vooruitgaande landen afhangt; - dat het tegenwoordig weder-opleven der arbeidende klassen in de meest werkzame landen van Europa, terwijl het nieuwe hoop wakker maakt, een plechtige waarschuwing bevat tegen een terugkeer in oude dwalingen en een directe aanéénsluiting eischt der nog gescheiden bewegingen; - overwegende dit alles, verklaart de (op te richten) Internationale arbeiders-associatie, dat deze associatie en alle tot haar behoorende genootschappen en individuen *waarheid, recht en zedelijkheid* als den grondslag van gedrag onder elkander en tegenover alle medemenschen, zonder te letten op kleur, belijdenis of nationaliteit, erkennen[2]; beschouwt de associatie het als de plicht van den man, de rechten van een man en burger niet enkel

1) Elke politieke beweging wordt ‘als middel’ ondergeschikt verklaard. Over die formule ontbrandt later de groote strijd. Men beweerde dat die woorden ‘als middel’ in de Engelsche vertaling werden ingevoegd, terwijl zij in den Franschen tekst niet voorkwamen. Uit den brief van Marx aan Kugelmann in ‘Die neue Zeit’ 1901/1902, II, p. 472 en 479, blijkt, dat juist het Parijsche comité een vervalsching pleegde en de woorden ‘als middel’ wegliet; - nog andere verkeerdheden komen in dien ouden Franschen tekst voor; zie p. 479.

2) Het blijft nog altijd een questie of deze laatste woorden door Marx-zelven zijn gesteld, of door de andere geassocieerden er zijn ingevoegd. Vergelijk de ‘Blijde Wereld’ van 18 December 1908, en Gorters betoog in de ‘Tribune’ van die dagen. Men weet dat over de laatste zinsnede vrij wat te doen is geweest, zie de ontwerpen en de definitieve redactie in James Guillaume ‘L'Internationale’, enz., tome I, 1905, pag. 14.

voor zich-zelven maar voor een ieder die zijn plicht doet te eischen: geen rechten zonder plichten, geen plichten zonder rechten.

In dien zin neemt de associatie de volgende twaalf bepalingen als statuten aan: 1. - De associatie is opgericht voor het doel, om een centraal middel van verbinding en samenwerking tusschen de in verschillende landen bestaande en hetzelfde oogmerk (namelijk de bescherming, verheffing en volledige emancipatie der arbeidende klassen) najagende arbeiders-genootschappen te vormen. 2. - De naam van het genootschap zal zijn: de Internationale Arbeiders-associatie. 3. - De Generale Raad zal uit arbeiders bestaan, die aan de verschillende, in de internationale associatie vertegenwoordigde landen toebehooren. De Raad zal uit zijn eigen medeleden de ter behandeling der zaken noodige beambten: een voorzitter, penningmeester, algemeenen secretaris, correspondeerende secretarissen voor de verschillende landen benoemen. Het congres bepaalt van jaar tot jaar den zetel van den Generalen Raad, kiest een aantal mede-leden met de bevoegdheid hun aantal zelven aan te vullen, en bepaalt plaats en tijd voor de samenkomst van het eerstvolgende congres. De afgevaardigden vergaderen op dien bepaalden tijd en plaats zonder een bijzondere oproeping af te wachten. De Generale Raad kan, wanneer het moet, de plaats veranderen, is echter niet bevoegd den termijn der samenkomst te verschuiven. 4. - Bij deze jaarlijksche samenkomsten zal het algemeene congres van den Generalen Raad een openlijke uitéénzetting en verantwoording van zijn handelingen ontvangen. De Generale Raad zal in dringende gevallen bevoegd zijn het congres vóór den afloop van den regelmatigen jaar-termijn te-zamen te roepen. 5. - De Generale Raad zal een internationaal middelaarschap tusschen de verschillende samenwerkende associaties vormen, zoodat de arbeiders van elk land voortdurend onderricht worden en blijven van de bewegingen van hun klasse in de andere landen, zoodat een gelijktijdige en in één richting geleide enquête der sociale toestanden in de verschillende landen van Europa kan worden ondernomen, zoodat vragen van algemeen belang, die in één genootschap worden opgeworpen, door alle andere kunnen worden behartigd, zoodat, wanneer onmiddellijk een practische daad noodig zou zijn, bijv. in het geval van internationale oneenigheden, een gelijktijdige en gelijkvormige actie der geassocieerde genootschappen kon plaats grijpen. Zoo dikwijls het van pas zal blijken, zal de Generale Raad het initiatief nemen tot voorstellen aan de verschillende nationale of locale genootschappen. Om de verbinding gemakkelijker te maken zal de Generale Raad periodieke berichten uitgeven. 6 - Overwegende, dat het succes der arbeiders-beweging in elk land slechts door de macht van den samenhang en der eendracht kan worden verzekerd, terwijl aan den anderen kant het nut der optreding van den internationalen Generalen Raad wezenlijk afhangt van de omstandigheid, of die Raad met weinig midden-punten van nationale arbeiders-associaties of met een grooter aantal kleine en van elkander gescheiden locale genootschappen te doen moet hebben, zullen de mede-leden der internationale associatie hun uiterste

best doen, de onsamenhangende arbeiders-genootschappen van hun respectieve landen tot nationale, door centrale organen vertegenwoordigde corporaties te vereenigen. Toch spreekt het van-zelf, dat de aanwending van dit voorschrift afhankelijk is van de aan elk land eigenaardige wetten, en dat het, afgezien van hindernissen door wetten opgeworpen, geenszins aan een onafhankelijk plaatselijk genootschap verboden kan zijn direct met den Generalen Raad te correspondeeren. 7. - De verschillende takken en secties zullen op de plaatsen van haar domicilie en zoover haar invloed reikt het initiatief nemen, niet slechts met betrekking tot algemeene vooruitstrevende verbetering van het openbare leven, maar ook betreffende de stichting van productieve associaties en andere voor de arbeiders-klasse nuttige inrichtingen. De Generale Raad zal ze op elke mogelijke wijze ondersteunen. 8. - Elk medelid der internationale associatie, dat zijn woonplaats van het ééne land naar het andere verlegt, zal den broederlijken bijstand der geassocieerde arbeiders bekomen. 9. - Ieder die de beginselen der internationale arbeiders-associatie belijdt en deze verdedigt is tot het lidmaatschap der associatie benoembaar. Elke tak is verantwoordelijk voor de rechtschapenheid der mede-leden, die zij opneemt. 10. - Elke sectie of tak heeft de bevoegdheid haar eigen correspondeerenden secretaris te benoemen. 11. - De arbeiders-genootschappen, die zich aan de internationale associatie aansluiten en zich daarmede door een altijd-durenden band van broederlijke gemeenschap verbinden, behouden onaangetast hun bijzondere organisatie. 12. - Al hetgeen in deze statuten niet vooruit gezien is, wordt aangevuld door speciale verordeningen, welke echter aan de revisie van elk congres later onderworpen zullen zijn.

Door dit inaugureel adres en door deze voorloopige regeling der statuten werd een vorm gegeven aan den wensch, die sinds 1862 door de arbeiders in 't algemeen was gevoeld. Marx had een centraal-orgaan voor hen allen over geheel de beschaafde wereld gevestigd; een band, die hen verbond en die toch genoeg losheid van beweging toeliet om te-straffe centralisatie te vermijden. De Generale Raad zou wel is waar den toon geven, maar telkens afhangen van het jaarlijksche congres. De nationale vertakkingen in elk land hadden een eigen zelfstandigheid en moesten door den Generalen Raad behoorlijk worden ontzien.

De Generale Raad, waartoe Marx behoorde, constitueerde zich nu dadelijk en ging aan het werk om overal secties te doen ontstaan en te organiseeren. Marx was volijverig bezig om den Generalen Raad der Internationale volkomen met zijn denkbeelden te doordringen. Hij hield in dien Raad voordrachten. Bekend is zóó zijn voorlezing van 26 Juni 1865 over loon, prijs en profijt[1].

1) Zie die voorlezing van 26 Juni 1865 overgedrukt in ‘Die neue Zeit’, 1897/1898 II, pag. 4 seqq. en 140 seqq. Zij was gericht tegen denkbeelden van John Weston. In een brief van 15 Jan. 1866 (zie ‘Neue Zeit’ 1901/1902, II, pag. 32) gewaagt Marx van weekbladen die hem in Londen steunen; hij spreekt ook van zijn voeling met de trade-unions.

Aanvankelijk was het plan het eerste congres reeds in September 1865 te Brussel te doen plaats hebben. Doch men kon niet gereed komen, en daar de Belgische regeering, welke toen de wenken van Parijs volgde, moeielijkheden in den weg legde, besloot de Raad in 1865 slechts een conferentie te houden met de weinige leidende comité's op het vasteland. Op die conferentie werden de vragen vastgesteld, over welke op het eerste algemeene congres zou worden beraadslaagd, welk congres nu in September 1866 te Genève zitting zou houden.

Wij zullen een enkelen blik op de handelingen van dit en de volgende C o n g r e s s e n werpen, hoofdzakelijk met het oog op Marx, op de adviezen die hij daaraan richtte, op de moeielijkheden waarin hij ter-wille van de in zulke vergaderingen gistende denkbeelden werd gewikkeld. Het is echter een groot gemis, dat er geen officieele volledige verslag-werken dier congressen der Internationale bestaan. Wel zijn telkens, tijdens de zittingen of kort daarna, meer of min volledige en geresumeerde rapporten van elk congres verschenen, en wij zullen behoorlijk nu en later daarvan gebruik maken, maar eigenlijk goede verslagen, aangevuld door de stukken en rapporten van den Generalen Raad, zoo mede door de circulaires gericht aan de verschillende secties en aan het congres, zijn tot nu toe compleet niet uitgekomen. Slechts van tijd tot tijd verschijnen thans enkele van die rapporten van den Generalen Raad in hun definitieven vorm in het Duitsche socialistische tijdschrift ‘Die neue Zeit’. En toch die rapporten der Internationale, voor zoover Marx ze stelde, vullen aan wat Marx in zijn groot boek over het Kapitaal ontvouwde[1].

Want de grootste moeielijkheid voor Marx was niet het oprichten zelf van dit centraal-orgaan der arbeiders, dat voortaan de Internationale zou heeten, maar vooral het doen aannemen van éénzelfde inzicht en leer door de arbeiders der beschaafde wereld. Elk socialistisch genootschap onder de arbeiders was tot nu toe een min of meer geheim genootschap geweest, met eigen leer en als met eigen kerk. Welk een reuzenkracht was noodig, om al die verschillende dogmatische overtuigingen tot één belijdenis te brengen, en nog wel tot het geloof, dat hij, Marx, had uitééngezet,

1) Van de vier eerste congressen, dat van Genève (1866) dat van Lausanne (1867), dat van Brussel (1868) en dat van Bazel (1869) is de hoofdbron, behalve de ‘Comptes-rendus’ tijdens de zittingen verschenen, het van 1866 tot 1871 door Joh. Phil. Becker uitgegeven tijdschrift (dat maandelijks uitkwam) onder den titel: ‘Der Vorbote, politische und sozial-ökonomische Zeitschrift, Zentralorgan der Sektionsgruppe deutscher Sprache der Internationalen Arbeiterassociation redigirt von Joh. Phil. Becker. Genf. Verlag der Association, Pré-l'Evêque, 33’. In dit tijdschrift wordt telkens van de vier eerste congressen de inhoud der debatten over de voorstellen weêrgegeven. Nevens dien ‘Vorbote’ stelle men dan het op pag. 432 geciteerde werk van Guillaume: ‘l'Internationale’.

en dat zich meer en meer zou vestigen onder den naam van het collectivisme! Vooral met de Fransche en meer Zuidelijke (Spaansche en Italiaansche) socialisten zou Marx aan den slag moeten komen. Allereerst knelde de groote moeielijkheid met de Fransche socialisten. Al die Fransche socialisten, die op het eerste congres van 1866 te Genève verschenen, bleken uit de school van Proudhon te komen. Tolain, die later als Fransch senator zou sterven[1)], was hun beste woordvoerder. Het is waar, Proudhon was 19 Januari 1865 overleden, maar zijn testament was door de Fransche arbeiders in eere gehouden. Wij hebben in het derde deel der 'Socialisten' (bladz. 604-611) eenigszins uitvoerig verslag gegeven van het laatste door hem in 1864 uitgegeven boek 'De la capacité politique des classes ouvrières'. In dat boek was volledig ontwikkeld de leer van het mutuellisme. Voor de menschen (zóó betoogde hij) is er in waarheid geen ander beginsel in het leven, dan dit ééne: doe niet aan de anderen wat gij niet wilt dat u geschiedt, of, anders uitgedrukt, doe altijd aan de anderen datgene wat gij van hen zoudt willen ervaren. Die theorie is niet anders dan de toepassing van het 'leer om leer': het gelijk met gelijk vergelden, dat de Franschen uitdrukken door het 'donnant-donnant'. Het breekt met alle autoriteit; het berust op de zelfgekozen autonomie van elken redelijken mensch; het huldigt volledige arbeids-vrijheid; het trekt om iederen mensch een kring of cirkel, waarover hij op zijn wijze beschikt en gebiedt. Maar het eerbiedigt die vrijheid en die beschikking der middelen nu in een ieder. Alléén door vrije vereeniging, door over en weêr elkander diensten te leveren, verstaan zich de menschen. De Staat-zelf is slechts de 'resultante' der vrije unie. Wie communauteit of collectivisme zegt, wil (volgens Proudhon) hiërarchie, centralisatie, ondeelbaarheid; onderstelt combinatie van beweegkrachten, samengestelde werking van machines, onderwerping der wils-uitingen aan één wil en groote algemeene kosten; - wie het mutuellisme voorstaat onderstelt verdeeling van den grond, verdeeling van eigendommen, zelfstandigheid van den arbeid, afscheiding der industrieën, specialiteit der functies, individueele en gezamenlijke verantwoordelijkheid, naar gelang de arbeid individueel of groepsgewijze wordt gedaan, en reductie der algemeene kosten tot een minimum. Het regime der mutualiteit leidt dus tot een zeer rekbare en uitzetbare vereeniging. Doch het

1) Tolain stierf in Mei 1897; hij was geboren in het jaar 1828, en begon zijn carrière als 'ouvrier-ciseleur'. In het begin behoorden tot de Parijsche sectie der Internationale allerlei vooruitstrevende mannen, die niet altijd zuivere socialisten waren. Jules Simon behoorde een oogenblik ook tot de leden der Internationale: zijn nummer (dat hem telkens door de staatkundige oppositie werd onder den neus gewreven) was 606. Zie voorts over die Franschen met betrekking tot de Internationale ('le bureau des Gravilliers') het boek van E.E. Fribourg, 1871. - Vergelijk Paul Louis 'Histoire du Socialisme français', 1901, pag. 235. Vergelijk ook Hubert Bourgin 'Proudhon' 1901, pag. 79. Fribourg werd later renegaat.

vereenigt de menschen slechts in zooverre, als de eischen der productie, de goedkoopte der markt, de behoeften van het verbruik, de onbezorgdheid en zekerheid der producenten-zelven zulks verlangen. Men verbindt zich dáár, waar het voor het publiek niet mogelijk is zich te verlaten op de individueele particuliere industrie, en waar die particuliere industrie op haar beurt niet alléén op eigen schouders de lasten en het risico der onderneming kan gedoogen. Alle menschen worden nu cliënten van elkander. Allen hangen van elkander af, allen strekken elkander tot waarborg. De mutualiteit wordt het sociale contract bij uitnemendheid, zoowel in economischen als politieken zin. In politieke verhoudingen draagt het stelsel dan den naam van federalisme. Ook in het staatkundige is dan de oude wet der éénheid en der ondeelbaarheid afgeschaft. Elke groep of variëteit der bevolking is meesteres op haar grondgebied; elke stad of gemeente, gewaarborgd door haar naburen, is koningin in den cirkel beschreven door haar uitstraling.

Men ziet hoezeer dit stelsel, uitgaande van de volledige vrijheid van het individu, aandruischte tegen de vaste bindende regeling der leer van Marx. Bij Proudhon wordt de samenleving een bewuste mozaïek van met elkander rekening houdende zelfstandige wils-uitingen; bij Marx is de maatschappij een compacte éénheid, als het ware een groot graanveld: als de wind er over waait, buigen alle halmen naar denzelfden kant, geen enkele uitgezonderd.

Van het oogenblik af dat Marx zijn vasten blik op de beweging van het socialisme had gekregen, had hij zich vierkant tegenover Proudhon geplaatst. De studie-tijd, door hem met Engels in de jaren 1845 tot 1847 te Brussel doorgebracht, was hoofdzakelijk besteed om een volledige uitéénzetting der strijdpunten met Proudhon te formuleeren. Zijn boek tegen Proudhon (van het jaar 1847) was van dien arbeid het resultaat. Sinds was het hem slechts te duidelijker geworden, dat binnen den kring van het socialisme de strijd der toekomst zou loopen tusschen hem en zijn Franschen tegenstander: tusschen zijn leer van het collectivisme en Proudhons beginselen van het anarchisme. Het is waar, Proudhon had die beginselen nog niet tot daden willen leiden, ontwikkelde slechts een zuivere theorie over de souvereiniteit van het individu, de vrije persoonlijkheid, die op wederkeerigheid van rechten en plichten een maatschappelijk verkeer bouwde, en daarin het contracts-idee het hoogste stelde. Maar juist daarom was die opvatting van Proudhon haast een valstrik en verzoeking voor het socialisme. Want in zijn theoretisch individualistisch standpunt bood hij (Proudhon) de hand aan den kleinen burger, den kleinen boer, die bovenal onafhankelijk wilde blijven. Toen Proudhon den 19^{den} Januari 1865 stierf, had Marx den 24sten Januari 1865 in een langen brief aan het Duitsche orgaan der Lassalleaansche socialisten (‘Der Sozialdemocrat’ van I.B. von Schweitzer) dit punt nog eens opzettelijk voor de Duitschers ontwikkeld. Hij vergeleek Proudhon toen met Linguet en stelde hem voor als een man die een wetboek van het socialisme voor ‘le petit bourgeois’ had geredigeerd. Dit alles had betrekking tot de opvatting van Proudhon, voorzoover

zijn stelsel theorie bleef, een ontwikkeling in vrede, door propaganda van overreding. Doch reeds waren er voorteekenen, dat de leer van Proudhon kon ombuigen naar een aansporing tot feitelijkheden. De stelling, die theoretisch den Staat en elke autoriteit van boven-af ontkende, kon wel eens leiden tot feitelijke omvèrwerping niet enkel van den Staat maar van elke andere autoriteit. In 't kort: mogelijk was, misschien in de vèrte, een ‘anarchisme van de daad’. En dit zou zeker de ergste klip zijn voor een wetenschappelijk collectivistisch stelsel. Marx moest dus in de Internationale allereerst met Proudhons aanhang gaan worstelen[1].

Op het eerste Congres der Internationale, dat van 3 tot 8 September 1866 te Genève zijn zittingen hield[2], bleek het stelsel van Proudhons mutuellisme nog overheerschend te zijn[3]. Er waren in het geheel bij het openen der vergadering 54 gedelegeerden. Marx-zelf was niet aanwezig. Hij hield zich ‘dans la coulisse’, zooals hij het uitdrukte. Hij wilde afwachten hoe de gedachten-wisselingen in het congres liepen. Bij de discussie waren de Fransche en Zwitsersche gedelegeerden vooral aan het woord. Trouwens de nawerking van den Duitschen burger-oorlog van 1866 maakte, dat het cijfer der Duitschers die konden komen ge-

1) Zie over de tegenstellingen van Marx tegen Proudhon ook ‘Die neue Zeit’, 1898/99, II, pag. 357-359. Het biografisch stuk van Marx over Proudhon van 25 Januari 1865 is geplaatst in de Duitsche editie van Marx's boek tegen Proudhon van het jaar 1885 (‘Das Elend der Philosophie’, pag. XXVI en volgende). Zie voorts over de vervormers der leer van Proudhon tot een meer feitelijk anarchisme het blad ‘Les Temps nouveaux’ van 22/28 April 1899 en 28 April/5 Mei 1899. De leerling van Proudhon, die vooral in deze richting werkte, was Joseph Dejacques, die gedurende lange jaren van ballingschap en ellende zijn communistisch-anarchistisch blad ‘*Le Libertaire*’ te Londen uitgaf; zijn meest bekende brochure (die in 1858 en 1859 is geschreven) draagt den titel: ‘*l'Humanisphère*’. Over Marx en 't congres te Genève, zie brieven van Marx, October 1866, ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, pag. 62-64. Vergelijk dáár zijn uitlatingen tegen de Proudhonisten.

2) Het verslag van dat congres onder den titel: ‘Congrès ouvrier de l'Association Internationale des Travailleurs, tenu à Genève du 3 au 8 Septembre 1866’ verscheen te Genève, Imprimerie J.C. Ducommun et G. Oettinger, Route de Carouge, 1866. Zie overigens over dat eerste congres der ‘Internationale’ Guillaume, ‘L'Internationale’, etc. tome I, pag. 4-27.

3) Zie ook ‘Les Temps nouveaux’ van 6/12 Januari 1900. Vergelijk over de voorbereidingen van het congres van 1866 de belangrijke stukken van Max Bach. Op een conferentie te Londen September 1865 werd alles besproken. Opmerkelijk waren de godsdienstige ideeën, zie Max Bach ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, I, p. 549 en p. 587; Marx wilde de ‘religie’ er buiten houden. Raadpleeg over de voorbereiding ook ‘Die neue Zeit’, 1902/1903, II, p. 25 en 43.

ring was. Italianen ontbraken geheel en al. De afgevaardigden van den Generalen Raad hadden moeite hun denkbeelden een vorm te geven, die voor de Proudhonisten aanneembaar was. Toch werden de statuten aangenomen zooals Marx ze had ontworpen, werden de reglementen vastgesteld, werd Londen voor 1867 weder tot zetel der Internationale verheven, en werden de leden van den Generalen Raad, allen op één na, herkozen. Voorts kwamen elf vraagstukken in behandeling. Die punten van discussie waren de volgende: 1. - Over de organisatie der middelen, waardoor de Internationale in den strijd tusschen kapitaal en arbeid de verschillende nationale worstelende arbeiders-partijen behulpzaam kon zijn; 2. - Over de arbeiders-vereenigingen en wel de 'trade-unions'; 3. - Over de coöperatieve genootschappen; 4. - Over directe en indirecte belastingen; 5. - Over de organisatie van het internationale crediet; 6. - Over de verkorting van den arbeids-dag; 7. - Over den arbeid van vrouwen en kinderen; 8. - Over de permanente legers; 9. - Over de godsdienstige ideeën; 10. - Over de macht van Rusland en de reconstructie van Polen; 11. - Over de instelling van 'secours mutuel' in te voeren in internationale associaties.

Van die vraagstukken behoorden eigenlijk alleen (wanneer wij het meer algemeene eerste punt uitzonderen) het tweede en derde, met het zesde en zevende, tot den kring der problemen, waar Marx en zijn volgelingen positie namen. Zij wisten dáár, door de rapporten die de Generale Raad over die onderwerpen had geleverd, hun ziens-wijze door de Internationale te doen aannemen. In de questie der arbeiders-vereenigingen wist Dupont (namens den Generalen Raad) te doen vaststellen, dat de 'trade-unions', haar actie moesten generaliseeren, door zich te combineeren; zij waren midden-punten voor den strijd tegen het salariaat[1]. Evenzoo wist op het stuk der coöperatieve genootschappen, Eccarius[2], namens den Generalen Raad, de meening ingang te doen vinden, dat de coöperatieve beweging, wilde zij voor het socialisme iets beteekenen, noodwendig moest worden verbreed: men moest begrijpen, dat de coöperatieve beweging slechts dàn iets kon uitwerken, als de gansche maatschappij werd gereorganiseerd, en de Staats-macht uit de handen der kapitalisten en land-eigenaars genomen en door de arbeiders-zelven uitgeoefend werd. Voorts

1) Men lette altijd op, dat de uitéénzettingen - zoo als zij voorkomen in het (officieuse) verslag van het congres van Genève, verschenen te Genève, Imprimerie J.T. Ducommun et G. Oettinger, Route de Carouge, 1866 - slechts een zeer verkort 'compte-rendu' geven. Vergelijk het citaat uit deze discussie op het Brusselsch congres van 1868, zesde zitting op 't einde.

2) Eccarius was een vertrouwde aanhanger vau Marx. Hij was kleêrmakers-gezel in Londen en had over de toestanden van zijn bedrijf in de 'Neue Rheinische Zeitung', Revue, 1850, 5e en 6e Heft, p. 111-128 een degelijk door Marx zeer gewaardeerd artikel geschreven. Zie onze bladz. 336. Later gaf hij in 1869 'Eines Arbeiters Widerlegung der Lehren John Stuart Mills'. Hij stierf 1889.

viel dan de klem op de productieve genootschappen, niet op de consumtieve[1]. Bij het zesde vraagstuk: de questie der reductie van de arbeids-uren, werd de strijd betrekkelijk reeds moeielijker. Het werd een levendige discussie. De Franschen vroegen meer vrijheid, waren bereid een arbeids-dag van tien uren te aanvaarden[2]. De Generale Raad, ditmaal vooral geholpen door de Engelsche gedelegeerden (wij noemen Odgers), had veel moeite zijn beginsel: een werkdag van acht uren, te doen zegevieren. Toch gelukte dit, ofschoon in de bewoordingen van het besluit een soort fraseologie van Proudhon moest worden opgenomen[3]. Wat eindelijk het vraagstuk over den arbeid van vrouwen en kinderen betreft, zoo botste de Generale Raad hier tegen het denkbeeld van vele Fransche gedelegeerden (bijv. Varlin en Bourdon), die den arbeid der vrouw beter wilden organiseeren. De meerderheid nam echter met den Raad aan, dat de plaats van de vrouw in het huisgezin is, en schreef voor de kinderen wel degelijk een professioneele opvoeding, dus een ambachts-onderwijs, voor[4].

In de discussie der zes overige vraagstukken werd de strijd en toon beheerscht door Fransche machtspreuken, en door meer vage uitingen uit de school van Proudhon. Die denkbeelden namen bij de behandeling der questies zoo groote plaats in, dat het Fransche blad ‘La Liberté’, te Parijs uitkomende, als slotsom van het eerste congres der Internationale o. a dit aangaf: ‘C'est la négation formelle du communisme: l'affirmation du droit individuel comme base des sociétés futures. Le socialisme, rejetant les vieilles utopies, se définit maintenant mutualisme. Il est enfin passé de la période mystique dans la période scientifique et positive’. Het opmerkelijkste was, dat die uitspraak van het Parijsche blad als eindoordeel overgenomen werd in het verslag van het congres[5]. De school van Proudhon waande zich nog altijd de meester.

1) Zie de resolutie in haar geheel - zij is zeer opmerkelijk - in het tijdschrift: ‘Die neue Zeit’, 1894/95, Band I, pag. 666/667. Het is de groote fout van Marx dat hij 't coöperatie-begrip te klein achtte, zie ‘Sociaal Weekblad’ van 1901, p. 326. Vergelijk overigens Bernstein ‘Die Voraussetzungen des Sozialismus’, Editie 1899, pg. 95.
2) Eerst in April 1900, heeft het Fransche parlement bewilligd in een arbeids-dag van 10 en een half uur.
3) Zie over de beteekenis van dit votum, Marx ‘Das Kapital’, Deel I, vierde druk pg. 265. De kern van het besluit luidde: ‘Wir erklären die Beschränkung des Arbeitstags für eine vorläufige Bedingung, ohne welche alle andren Bestrebungen nach Emancipation scheitern müssen. Wir schlagen 8 Arbeitstunden als legale Schranke des Arbeitstags vor’.
4) Zie de resolutie, enz. in ‘Die neue Zeit’, 1893/94, Band II, pg. 824 vlg.
5) Zie de laatste bladzijde van het ‘Compte-rendu’ uit de Imprimerie J C Ducommun et G Oettinger.

Bij het t w e e d e C o n g r e s , waar Marx ook nog niet aanwezig was, werd echter een kentering, zij het nog gering, merkbaar. Het congres had ditmaal plaats te L a u s a n n e van 2-8 September 1867[1]. Wel is waar was bij de Fransch-sprekende leden Proudhon en zijn leer der mutualiteit nog altijd het uitgangs-punt, maar er kwam op het congres een Belgisch of liever Vlaamsch Proudhonist, César de Paepe, en met het optreden van dezen zeer oorspronkelijken socialist - een der pittigste en innemendste figuren van het socialisme der latere tijden - ontstond er scheuring in de gelederen der mutuellisten. De invloed van het collectivisme van Marx scheen te winnen[2]. - De onderwerpen, die, na het aanhooren der rapporten van den Generalen Raad en van de secties, zouden behandeld worden, waren acht in getal. Zij betroffen de volgende punten: 1°. Welke zijn de practische middelen, om de Internationale tot een gemeenschappelijk centrum van actie te vormen voor de arbeiders-klasse in de worsteling, die zij voert om zich van het kapitaal vrij te maken? 2°. Hoe kunnen de arbeiders-klassen voor haar emancipatie gebruik maken van het crediet, dat zij aan de 'bourgeoisie' en aan het gouvernement geven (crediet-vereenigingen - spaar- en volks-banken - onderlinge verzekering, enz.)? 3°. Kunnen de pogingen, die nu aangewend worden voor de emancipatie van den vierden stand, niet het resultaat hebben een vijfden stand te scheppen, wiens toestand nog ellendiger zou zijn (mutualiteit - equivalentie der functies - solidariteit, enz.)? 4°. Over questies van arbeid - machines - verkorting van den arbeids-dag - werkeloosheid - werkstakingen, enz. 5°. Over de sociale functies van man en vrouw - over de opvoeding der kinderen - over integraal onderwijs - over fonografie, enz. 6°. Bepaling en taak van den Staat - openbare diensten, vervoer en circulatie - collectieve en individueele belangen. 7°. Over de noodzakelijkheid van politieke vrijheid voor de arbeiders. 8°. Over een adres aan het 'Congrès de la Paix' dat te Genève ging vergaderen[3].

1) Zie over dit congres ook Guillaume 'L'Internationale', enz. tome I, pg. 29/30, waar enkele figuren worden geschetst, bijv. Eccarius. Ludwig Büchner, de vermaarde schrijver van 'stof en kracht', was ook dáár en sprak Hij werd echter door Eccarius weêrlegd en geslagen.
2) Zie over de figuur van César de Paepe, Domela Nieuwenhuis, 'Die neue Zeit', 1890/1891, I, pag. 759 vlg., voorts de 'Notice biographique' van Benoit Malon, geplaatst vóór 'Les Services publics précédés de deux essais sur le collectivisme par le docteur César de Paepe'. Hij is in het jaar 1890 gestorven, 49 jaar oud. Over het incident (de questie van den grond) dat aanleiding gaf tot de zwenking van de Paepe, zie 'Die neue Zeit' 1894/1895, I, pag 357 vlg. Zie over een rede die Borkheim op het congres te Genève wilde houden, Marx 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, p. 94/95.
3) Wij gebruiken het officieuse verslag getiteld: 'Procès-verbal du Congrès de l'Association Internationale des Travailleurs, réunis à Lausanne du 2 au 8 September 1867', Chaux-de-Fonds. 1867.

Terwijl enkele dier punten, bijv. het tweede, een zuiveren Proudhonistischen oorsprong hadden, en ook in dien geest werden opgelost, boden de meesten dier onderwerpen een aanleiding om de verschillende bezwaren, die de volgelingen van Marx tegen het mutualisme koesterden, uitéén te zetten. Er kwam dan rumoer, splitsing en gisting in de vergadering. De mutuellisten hadden als 't ware een vóórgevoel, dat er een leer in aantocht was die hun theorie zou overvleugelen. Het kwam 't eerst uit op Donderdag 5 September, toen de derde questie werd behandeld. Het rapport der commissie over die questie resumeerde zich vooral in een beoordeeling der coöperatieve beweging, die de strekking zou kunnen hebben een stand te scheppen tusschen de ‘bourgeoisie’ en het eigenlijke proletariaat, en daardoor dat proletariaat nog ellendiger zou maken dan vroeger het geval was. Om dat kwaad te ontwijken was de uitweg deze: dat al de coöperatieve genootschappen er niet op uit moesten zijn om winsten te maken, maar volkomen gebaseerd moesten worden op het beginsel der mutualiteit. ‘Pour obvier à ce danger (het eventueel opkomen van een vijfden nog ellendiger stand) le congrès pense - aldus luidde de tweede conclusie van het commissoriaal rapport - qu'il est nécessaire que le prolétariat se convainque bien de cette idée: que la transformation sociale ne pourra s'opérer d'une manière radicale et définitive que par des moyens agissant sur l'ensemble de la société et conformes à la réciprocité et à la justice’. Op die conclusie stelde nu de Paepe het amendement, dat men verschillende van die middelen in studie zou nemen, en onder die middelen noemde hij de vervorming der circulatie-banken tot ‘banques de crédit gratuit’, *het brengen van den grond in den collectieven eigendom der maatschappij*, het afschaffen der intestaat-erfenissen binnen zekere graden van bloedverwantschap, een belasting op de erfenissen in de zij-linie, enz. enz. Tegen die woorden ‘het brengen van den grond in den collectieven eigendom der maatschappij’ begon de oppositie, geleid door Tolain en Chemalé. De Paepe verdedigde zijn denkbeeld. Hij zeide nog steeds mutuellist te zijn (‘j'appartiens comme les citoyens Tolain et Chemalé au socialisme mutuelliste, qui veut réaliser dans toutes les transactions des hommes le principe de réciprocité’) maar hij meende dat het collectieve eigendom van den grond hiermede te rijmen was. De grond moest aan allen toebehooren, wijl die grond geen product der menschen was. Tolain behield echter het veld. Hij stelde voor het amendement van de Paepe te schrappen, en het congres deed dat met 27 tegen 11 stemmen der gedelegeerden; de Paepe kondigde echter dadelijk aan, dat hij het punt op een volgend congres weder ter-sprake zou brengen. De storm scheen dus bezworen, doch telkens kwamen de botsingen tusschen de twee socialistische scholen toch weder op dit congres van Lausanne voor den dag. Bijvoorbeeld bij de behandeling van de zesde questie: de rol van den Staat. Men omschreef in de ontwerp-

conclusie der commissie de taak van den Staat, als daarin bestaande om strikt te voltrekken, de wetten die door de burgers waren aangenomen en erkend, en verklaarde voorts ‘dat de pogingen der natie moesten strekken om den Staat eigenaar te maken van de vervoermiddelen en van de circulatie, ten-einde het machtig monopolie der groote maatschappijen te breken.’ Maar de Paepe deed opmerken, dat men zóó op weg was hem gelijk te geven. Door aan den Staat de organisatie van spoorwegen, kanalen, mijnen en openbare diensten te verleenen, sprak men de collectiviteit uit van den ‘sous-sol’; de Paepe nu wilde die collectiviteit op den geheelen grond toepassen. Wederom ontbrandde de twist. Opmerkelijk was de kreet van Coullery, wijl zij de kern der questie raakte zooals Marx ze begreep. Hij riep uit: Wanneer men van den grond een collectieven eigendom wil maken, waarom wordt die theorie dan niet uitgebreid tot alle arbeids-instrumenten? Ik voor mij-zelven acht, dat op die wijze het individu wordt verlaagd en wenschte liever dood te zijn’.

Belangrijk was nog op dit congres de beslissing over de zevende questie, die men eenigszins na tegenspraak nam, te weten: dat de sociale emancipatie der arbeiders niet af te scheiden was van hun staatkundige emancipatie, en dat de vestiging der politieke vrijheden een eerste maatregel van absolute noodwendigheid was. Verder trok de aandacht de behandeling van het achtste punt, namelijk: het voorstel om een adres te zenden aan het ‘Congrès de la Paix’ dat te Genève ging vergaderen. Dat congres, vooral uit vertegenwoordigers der ‘bourgeoisie’ bestaande, richtte zich tegen de staande legers. Doch de Paepe merkte op: ‘zoolang er klassen in de maatschappij zijn, zal er oorlog wezen: de wezenlijke reden van den oorlog zit niet in de staande legers, maar daarin, dat de economische en dus ook politieke wereld haar evenwicht mist.’ In dien zin, inzooverre als de adhaesie der Internationale slechts een voorwaardelijke beteekenis kon hebben, en alles ondergeschikt was aan de wijziging der sociale organisatie, werd een conclusie aangenomen. Zonderling samentreffen! Op dat Vredes-Congres te Genève - het heette eigenlijk de Vredes- en vrijheids-liga - was aanwezig de man, die straks lid zou worden van de Internationale, en die tegenover Marx in die Internationale zou opstaan als de meest massieve en vulcanische vertegenwoordiger van het anarchisme van de daad, de man, van wien Proudhon slechts de voorlooper was geweest, wij noemen Michael Bakounin.

Het derde Congres der Internationale had plaats te Brussel van 6 tot 13 September 1868[1)]. De zaak van de Internatio-

1) Het officieuse verslag is gedrukt als dagelijksch supplement tot de krant: ‘Le Peuple Belge.’ Die supplementen aangeregen vormen de quarto brochure (in drie kolommen gedrukt) getiteld: ‘Troisième congrès de l'Association Internationale des Travailleurs, Compterendu officiel. Bruxelles en vente au bureau du Journal ‘Le Peuple “Belge,” Rue de Ligne, 50, Septembre 1868’. Vergelijk ook voor enkele details James Guillaume, ‘L'Internationale’, etc. tome I, 1905, pag. 65 seqq.

nale was in dien tijd onder de arbeiders vooruitgegaan. Het denkbeeld van den klassen-strijd was in de verschillende landen in vruchtbare aarde gevallen. Overal begon het te gisten in de arbeiders-wereld. Hier en dáár vingen de arbeiders aan zich te organiseeren. Elders braken reeds in 't wilde werkstakingen uit. De regeeringen beraamden maatregelen om zich te weren en tot repressie over te gaan. De rapporten zoowel van den Generalen Raad als van de gedelegeerden der secties wezen dadelijk te Brussel op die feiten. Vooral had de aandacht getrokken het proces, dat de Napoleontische regeering van Frankrijk in Maart tot Juni 1868 de Internationale aandeed, waardoor zij de Internationale in Frankrijk meende te kunnen vernietigen[1)]. Voorts sprak men veel over de gebeurtenissen van Charleroi, waar de Belgische regeering haar soldaten tegen de mijnarbeiders in 't vuur had gebracht. Op het congres-zelf waren negen questies aan de orde gesteld: 1°. de questie van den oorlog; 2°. de questie der werkstakingen; 3°. de questies der machines; 4°. de questie van het onderwijs; 5°. de questie van het crediet; 6°. de questie van den eigendom; 7°. de questie der arbeids-uren; 8°. de questie van de coöperatie; 9°. de questie der ‘cahiers de travail.’

Marx-zelf - hoewel op het vorige congres met de overige in functie zijnde leden van den Generalen Raad herkozen - was ook ditmaal nog niet tegenwoordig. De invloed van zijn leer en denkbeelden was echter wassende. Het collectivisme, dat op de vorige congressen nog het onderspit delfde tegenover het mutuellisme, vierde op het Brusselsche Congres, bij de bespreking van de questie van den eigendom, voor het eerst onder die gedelegeerden van den arbeid een triomf. Van uit het standpunt van Marx, dat wij hier op 't oog hebben, is dan ook de discussie van die zesde questie de kern van het congres. In 't algemeen werd de naam van Marx als leider bij uitnemendheid op dit congres meer en meer genoemd. Hoorde men vroeger slechts Proudhon citeeren, nu viel die eer meer opzettelijk te-beurt aan Marx. Bij de discussie

1) De stukken en pleidooien van dat proces zijn in een klein boek verzameld. Wij gebruiken daarvan de tweede editie: ‘Procès de l'Association Internationale des Travailleurs, deuxième édition, Paris, Juillet 1870.’ Nog niet vergeten onder de arbeiders is de overweging van het vonnis: ‘attendu,.. que suivant les déclarations des associés, *et sans qu'il soit besoin d'en rechercher la complète exactitude*, leur but était l'amélioration de la condition de tous les ouvriers, sans distinction de nationalité, et ce, par la coöperation, la production et le crédit... le tribunal condamne.’ Zie pag. 166 van dit boekje. Vergelijk het weekblad ‘Les Temps nouveaux’ van 1896, Supplément Littéraire, Guesde, pag. 307. Raadpleeg voorts het belangrijke stuk van Albert Richard, ‘Les Propagateurs de l'Internationale en France’, in de ‘Revue Socialiste’ van Juni 1896.

over de derde questie (die der machines) las reeds Leszner[1] (Duitsch afgevaardigde uit Londen) uittreksels voor uit het boek van Marx, 'Das Kapital,' ten vorige jare verschenen, om het vraagstuk der machines in den geest van Marx te doen beslissen, hetgeen hem gelukte. In de administratieve zitting van Vrijdag 11 September 1868 bevalen de Duitsche gedelegeerden het groote werk van Marx aan hun mede-afgevaardigden meer bijzonder en uitvoerig aan. Zij deden het bepaalde voorstel, dat ieder gedelegeerde dat boek, waarin, volgens hen, voor het eerst de leer van het kapitaal wetenschappelijk was ontleed, zou bestudeeren. Dit voorstel viel samen met besluiten van Duitsche socialistische congressen van Hamburg, Neurenberg, waar hetzelfde oordeel werd vernomen.

Op het congres-zelf te Brussel kwam de strijd tusschen de richting van Proudhon en van Marx tot een soort vóórpostengevecht, bij gelegenheid van de behandeling der vijfde questie: de questie van het onderling crediet onder de arbeiders. Fransche en vooral Belgische gedelegeerden (o.a. Fontaine) waren op dit stuk geheel en al doordrongen van de gedachten van Proudhon, en baseerden hun conclusiën op het denkbeeld om te vestigen 'une banque mutuelle d'échange à prix de revient'. Hiertegen kwamen nu de Duitschers op. Vooral Eccarius uit Londen, die het meest met Marx vertrouwd was, bestreed ten-sterkste het idee van Proudhon; hij (Eccarius) spiegelde vóór, dat men, indien men iets wilde uitrichten, de circulatie-banken in de verschillende Staten moest vervormen tot nationale banken; de Staat moest de werkzaamheid der banken op zich nemen, gelijk de Staat thans post en telegrafie verzorgde. Toen daarop Tolain zijn Fransche vrienden te-hulp kwam en in 't algemeen nog Prondhons inzichten verheerlijkte, trad een der oude kampioenen van het vroegere Duitsche socialisme, die in 1863 ook ter-hulp was gekomen aan Lassalle: Moses Hess,[2] naar voren, om uitdrukkelijk nog eens te herinneren, hoe reeds vóór 1848 Marx tegen de denkbeelden van Proudhon was ten-strijde getogen, en hoe hij in zijn boek: 'Misère de la Philosophie' van 1847 de geheele theorie van Proudhon had omvèrgeworpen. De krachtige stooten dier Duitschers bewerkten, dat, na een vriendelijke buiging voor de Fransche leden, de questie zelve naar een volgend congres werd gezonden en dus verdaagd.

De eigenlijke veldslag, die ten-voordeele van Marx besliste, werd echter geleverd bij de zesde questie over den eigendom van den grond. César de Paepe loste hier het woord in, dat hij op het vorig congres van Lausanne had doen hooren. Hij deed zijn voorstel over de wettigheid der socialisatie van den grond-eigendom. Het was een breed rapport, dat vooral punt voor punt de vroegere betoogen van Proudhon over die questie ontleedde en

1) Over Friedrich Leszner, in Febr. 1905 80 jaren oud, zie 'Die neue Zeit', 1904/1905, I. p. 677.
2) Zie over Moses Hess het vierde deel der 'Socialisten' pag. 330-336 en hierboven pag. 268 noot.

critiseerde. Juist uit de onvolledigheid der argumenten van Proudhon putte hij zijn bewijsvoering. De grootere behoefte aan voeding leidde tot grootere productie, dus tot exploitatie van den landbouw in 't groot. De behoefte aan gelijkheid der menschen voerde tot mede-eigendom van alle menschen aan den grond. Beide doeleinden konden alleen worden nagestreefd op den weg der synthese. En die synthese was hier het collective grond-eigendom, een beweging, die evenwijdig liep met de vervanging van de kleine industrie door de groote en met de behoefte die de arbeiders gevoelden aan onderlinge waarborgen (Fouriers garantisme). Hoe echter dien collectieven eigendom aan den grond te vestigen? Men had hier de keus tusschen een elementaire wijze, door den grond aan landbouw-associaties te concedeeren, of door op radicale wijze, het Slavisch idee van Herzen en Bakounin volgende, den grond aan de geheele maatschappij in haar verschillende formaties, te beginnen met de gemeente, over te geven. César de Paepe-zelf helde over tot de tweede wijze. Wel was hier het gevaar, dat men den Staat in zijn verschillende gradatiën te veel macht gaf, een te autocratischen Staat schiep, maar (zeide de Paepe) men denke zich niet den Staat, zoo als hij tegenwoordig is, niet den politieken Staat, maar een anderen economischen Staat, orgaan der gansche volledige maatschappij[1)]. - Tegen het geharnaste betoog kwamen nu al de Proudhonisten hun lans-stooten richten. Het werd een geweldige strijd. Tolain vooral trad in het krijt voor het individueel eigendom. Wij verdedigen - zóó sprak hij - niet de tegenwoordige organisatie van het particulier eigendom; integendeel, wij wenschen de voorwaarden daarvan te veranderen, en de gevolgen meer algemeen te maken, maar in beginsel streven wij naar een uitbreiding van het ‘ik,’ en in den collectieven eigendom zien wij daarentegen een vermindering en verkleining van het individu. Alles moet strekken tot waarborg der individueele vrijheid, die door middel der federatie er toe geraken kan om het algemeen belang te dienen. Doch de verhoudingen van ieder burger sluiten zekere plichten in, die aan allen gemeen zijn, en het is daarom, dat wij als eigendom der collectiviteit beschouwen de openbare diensten: als kanalen, mijnen, spoorwegen, enz. enz. Bij de collectieve organisatie, zooals de Paepe ze voorstaat, vreest Tolain voor het ijzeren juk der tucht, voor het dwingend gareel der hiëarchie. De strijd werd nu feller en feller. Het wezen van geheel het communisme kwam ter-sprake. De hartstochten werden opgewekt. Het noemen van den naam Proudhon begon reeds over en weder tumult te verwekken. Ten-slotte werden echter de voorstellen van de Paepe aangenomen, zij het met een niet al te sterke meerderheid, daar een groot getal der leden zich van stemming onthield. Daarmede was de slag voor Marx

1) De rede van de Paepe is afzonderlijk door Benoit Malon uitgegeven in het boekje: ‘Les Services publics précédés de deux essa is sur le collectivisme par le docteur César de Paepe’, pag. 9-26.

gewonnen[1]. Hij had thans voorloopig verkregen, wat hij bij de stichting der Internationale bedoelde, het steunpunt, om al de arbeiders van Europa allengs op te nemen tot de belijdenis van één leer en van één overtuiging: het socialistisch collectivistisch dogma, dat hij in zijn wetenschappelijke werken als stelsel ontwikkelde.

Al was dus de definitieve beslissing nog verre van éénstemmig en derhalve waarlijk nog niet voor-goed in de Internationale verkregen, zoo was echter de richting van den stroom op het Brusselsch congres meer en meer in den geest van Marx. Bij verschillende besluiten kwam dit uit. In de questie der werkstakingen werd duidelijk geformuleerd: 'dat de werkstaking geen middel was om den arbeider volledig te bevrijden, maar dat zij dikwijls een noodzakelijkheid was in den tegenwoordigen toestand van den strijd tusschen arbeid en kapitaal'. In de questie der machines stond op den vóórgrond de beschouwing: dat de machine eerst dàn haar weldadigen invloed zou hebben, als zij niet meer uitsluitend het werktuig was van den kapitalist, maar door een billijker organisatie onder de heerschappij der arbeiders kwam. - Overigens bakende het Brusselsche congres nog zijn houding af tegenover het zoogenaamd Vredes-congres, dat te Bern vergaderde. Het congres te Brussel bleef de stelling handhaven, dat de wezenlijke oorzaak van den oorlog in de sociale instellingen te zoeken was[2]. Wel werden dus nog van-wege de Internationale naar Bern gedelegeerden gezonden, maar met de uitdrukkelijke verklaring, dat de Internationale niet geloofde aan het recht van bestaan van een Vredes-liga, nu eenmaal de Internationale bestond; de leden van die 'liga' werden dus opgewekt om leden te worden van een of andere sectie der Internationale. Dit besluit was uit het oogpunt van Marx van eenig belang. Bakounin, die van deze Vredes-liga een hefboom voor zijn ideeën wilde maken, was in Juli 1868 lid der centrale sectie van de Internationale te Genève geworden. Hij werkte thans om een samengaan van Internationale en Vredes-liga tot stand te brengen Hoewel zelf niet te Brussel kunnende komen, had hij door de Paepe een brief met broederlijke groeten aan het Brusselsche congres doen overbrengen, en had hij voorts een programma der Russische socialistische democraten aan het congres doen toekomen, waarvan de voornaamste punten waren: afschaffing van het erfelijk eigendom, volledige gelijkstelling van man en vrouw met afschaffing van het huwelijk, en bepaling dat elke politieke organisatie in het vervolg niet anders meer mocht zijn dan een vrije federatie van vrije associaties op landbouw- of industrieel terrein. Het was een vertoon van de vlag der anarchie. Het congres te Brussel ging daarop niet in. Daarentegen ontving het congres met zekere voldoening een mededeeling der juist in

1) Zie het harde oordeel van Marx over die Fransche tak der Internationale in een brief van 5 December 1868, 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, p. 381/382.
2) Zie het besluit over den *oorlog* nog eens overgenomen in 'Les Temps nouveaux' van 27 Mei 1905.

die dagen ook te Neurenberg zetelende algemeene vergadering van het Duitsche ‘Arbeiterverein’. Dat ‘Arbeiterverein’ deelde mede, dat het eerste punt op zijn agenda was het voorstel om zich aan te sluiten bij de Internationale, en de voorzitter der partij van Lassalle, von Schweitzer, voegde daarbij een schrijven, dat hij na de sluiting der vergadering te Neurenberg nog hoopte op het congres te Brussel te kunnen komen[1].

Zóó scheen de gang der Internationale allengs te beantwoorden aan de hoop en het plan van Marx. Hij verdubbelde zijn werkzaamheid. De Generale Raad, die nog steeds te Londen gevestigd bleef en van personeel niet veranderde, vaardigde instructie op instructie uit[2], en riep, - overeenkomstig de wenschen van het Brusselsche congres - de nieuwe algemeene vergadering voor 1869 te Bazel bijéén.

Dáár te B a z e l, waar het v i e r d e C o n g r e s van 5-12 September 1869 zijn zittingen hield[3], meende Marx nog altijd niet zelf te moeten komen. Daarentegen verscheen wel de man, die meer en meer als zijn tegenstander bij uitnemendheid oprees: M i c h a e l B a k o u n i n. Thans schaarde deze Rus zich nog eenigszins aan de zijde van Marx, doch Marx zou al dadelijk, bij de eerste berichten van het congres, gewaar worden, dat in dien Bakounin een woeste vijandige kracht stak, die hem vrij wat meer zorgen zou baren dan ooit de thans doode Proudhon hem had berokkend[4]. De revolutionnaire anarchist vertoonde het hoofd, en dat hoofd zou de Medusa-kop blijken voor de Internationale. Voorloopig scheen alles rustig nog te loopen, maar aan het scherpe oog van Marx werd 't duidelijk, dat allerlei nieuwe vraagteekens tergend voor hem gingen staan.

1) Zie de beteekenis van dit feit uitéengezet door J. Venedey, in zijn brochure: ‘Der nürnberger Arbeitervereinstag und das Programm der internationalen Arbeiterassociation’ 1868. Wij gebruiken een tweede editie.
2) Zie circulaire van den Generalen Raad (Marx) van 22 December 1868 en brief van den Generalen Raad (Marx) van 9 Maart 1869 over de questie der Alliantie in ‘Die neue Zeit’, 1900/1901, I, pg 5. Voorts een circulaire van Mei 1859 van den Generalen Raad over België en de strikes in ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, p. 413.
3) Wij gebruiken het (officieus) ‘Compte-rendu du IVe congrès international de l'Association Internationale des Travailleurs tenu à Bâle en Septembre 1869’ uitgegeven, Bruxelles, imprimerie de Désiré Brismée, Rue des Alexiens 13, 1869. Voorzitter van het Bazelsch congres was de horlogemaker Hermann Jung, in Zwitserland geboren; hij sterft, vermoord, September 1901 te Londen, altijd horlogemaker, zie over hem ‘Justice’ 14 September 1901. - Zie voorts James Guillaume ‘L'Internationale’ etc., tome I, 1905, pag. 190 seqq.
4) Ook over de religie-questie hadden Marx en Bakounin twist gehad, toen Bakounin vroeger een ‘section des athées socialistes’ wilde erkennen, zie ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, I, pag. 537.

Het Bazelsche congres behandelde slechts drie onderwerpen: het vraagstuk van den grond-eigendom, dat van het erfrecht, en dat der weêrstands-kassen zooals de ‘trade-unions’ die bezaten.

Na de tegenkanting, die de oplossing van het probleem van den grond-eigendom bij een belangrijke minderheid der gedelegeerden had ondervonden, was het niet meer dan natuurlijk, dat deze questie nog eens vóór een congres werd gebracht. Ditmaal werden de volgende twee ontwerp-besluiten in discussie genomen: 1°. ‘het congres verklaart, dat de maatschappij het recht heeft den individueelen grond-eigendom af te schaffen en den grond in de gemeenschap te brengen; 2°. het congres verklaart tevens dat het een noodzakelijkheid is den grond in collectieven eigendom te brengen. Ook nu stonden de vroegere tegenstanders tegenover elkander. De Paepe gaf weder een breed en magistraal verslag ten-voordeele der resoluties. Hij besprak thans ook de wegen en middelen om het individueel grond-eigendom tot collectief eigendom te maken. Hij stond stil bij de middelen, die de baron de Colins[1] en zijn school had voorgeslagen: de mannen die zich nog stelden op het standpunt van een sociale liquidatie in der minne. De Paepe gaf echter toe, dat het wel tot een geforceerde liquidatie zou moeten komen. Het proletariaat zal dwingen door de kracht van het cijfer en door de kracht van het idee. Nu reeds vormden de zoogenaamde ‘trade-unions’ met haar weêrstands-kassen in veel landen een Staat in den Staat; zij konden wel eens in deze questie de leiding in handen nemen, maatregelen en overgangs-maatregelen toepassen. Naar die overgangs-maatregelen verwees hij ten-slotte. Dit eenigszins doctrinaire betoog vond op 't congres een welwillend gehoor, zij het dat de vroegere tegenstanders - wij noemen Tolain en Chemalé, bijgestaan ditmaal door L a n g l o i s , Proudhons ouden vriend - hun oppositie niet opgaven[2]. Doch iets geheel nieuws was het ingrijpen in deze discussie door Michael Bakounin. Men hoorde ineens een forscher, wilder toon dan tot nu toe was vernomen. Ook hij was natuurlijk vóór den collectieven eigendom, maar hij nam die collectiviteit slechts aan als basis voor de ontwikkeling van het individu. En wat de toepassing betreft, zoo kende hij geen anderen uitweg dan sociale liquidatie, en die sociale liquidatie beteekende, volgens hem, afschaffing door geweld van den politieken en juridischen Staat. Alle nationale Staten moesten vernietigd worden, en op hun ruïnes moest oprijzen de bouw van een internationale maatschappij van millioenen arbeiders. ‘Laat ons - zóó riep hij uit - den moed niet opgeven, wijl ons denkbeeld nog door weinigen gedeeld wordt: de intelligente min-

1) Zie het derde deel der ‘Socialisten’ pag. 450-454, en voeg daaraan toe de opmerkingen van Jules Noël in zijn boekje ‘Un philosophe Belge’, Colins 1909, pag. 29. Vergelijk de Paepe, ‘Services Publics’, pag. 34 en het ‘compte-rendu’ van het Bazelsch congrès pag. 138.

2) Ook Simon Dereure, in 1871 lid der Parijsche commune, en later Guesdist, was te Bazel en stemde vóór het collectivisme. - S. Dereure sterft Juli 1900 te Parijs.

derheid stelt altijd de wet'. De aanhangers van Marx zagen dadelijk het gevaar. Vooral Eccarius richtte zich terstond tegen de geweld-theorie van Bakounin en tegen zijn afkeer van den Staat: de Staat was niet altijd een Staat als der Napoleons. Bakounin had als besten helper en bondgenoot den 'rooden' Albert Richard uit Lyon. Het werd een woedende kamp der ideeën. J. Ph. Becker en Leszner namen het nog op voor de gedachte van Marx. De Paepe mocht dan ook zijn resoluties zien aannemen: het eerste voorstel werd met 54 tegen 4 stemmen aangenomen, terwijl 13 stemmen zich onthielden; het tweede verwierf 53 stemmen tegen 8, terwijl 10 zich onthielden.

Marx's collectivisme had dus volkomen de zege behaald over Proudhons mutuellisme. Doch Bakounin had zich getoond en aan Marx laten zien, dat het socialisme toch niet onverdeeld zich aan de stelselmatige dogmatiek van den Duitschen meester zou onderwerpen.

Bij het behandelen van het tweede punt van dit Bazelsch congres zou Bakounin verder gaan, en als met den vinger aanwijzen, dat er reeds tweestrijd was tusschen den Generalen Raad en het congres. Het betrof de questie van het erfrecht. Zeer tegen den zin van Marx[1)] was deze questie aan de orde gesteld. Marx noemde dat voorstel der afschaffing van het erfrecht een 'vieillerie Saint-Simonienne'. Toen dan ook op het congres ter-sprake kwam de volledige en radicale afschaffing van het erfrecht, als een der onontbeerlijkste voorwaarden der vrijmaking van den arbeid, hoorde men onmiddellijk het rapport van den Generalen Raad, dat blijkbaar door Marx was gesteld. Het behandelde de volgende vier punten: 1. - Allereerst betoogde het, dat het erfrecht slechts in zooverre een maatschappelijk belang was, als het aan den erfgenaam de macht liet, die de afgestorvene gedurende zijn leven bezat, om zich, door middel van zijn eigendom, het product van den arbeid van een ander over te dragen. De aarde gaf hem door de grond-rente dat product van het werk van een ander. Het kapitaal gaf hem datzelfde door 't profljt en den interest. Het erfrecht creëerde dus niet de bevoegdheid om het product van den éénen mensch over te dragen in den zak van den anderen; het was geen oorzaak slechts een gevolg: een juridische consequentie van de tegenwoordige economische organisatie der maatschappij gebaseerd op den individueelen eigendom der middelen van productie. Zóó was het recht om slaven te erven niet de oorzaak der slavernij; neen, de slavernij was de oorzaak van dit soort erfrecht. 2. - Waarover wij echter hier op het congres te debatteeren en te beslissen hebben - zóó ging het rapport voort - is over de oorzaak en niet over het gevolg, over de basis en niet over

1) Zie ook het boekje: 'L'Alliance de la démocratie socialiste et l'Association Internationale des travailleurs, rapport et documents publiés par ordre du congrès international de la Haye, 1873, pag. 17. Vergelijk ook 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, pg 474. Zie voorts de stukken in Bernsteins 'Documente', II, pg. 87 seqq.

den juridischen bouw die zich daarop verheft. Onderstellen wij, dat de productie-middelen in socialen eigendom zouden zijn gekomen, in plaats van individueel eigendom te wezen, dan zou het erfrecht, in zooverre het van sociaal belang is, van-zelf zijn opgehouden, omdat een mensch aan zijn erfgenamen, na zijn dood, slechts kon nalaten wat hij-zelf bij zijn leven bezat. Ons hoofddoel moet dus zijn die instellingen te vernietigen, welke aan eenige individuen, gedurende hun leven, de economische macht geven, om zich de vrucht van den arbeid van anderen toe te eigenen. Het verdwijnen van het erfrecht zal het natuurlijk resultaat zijn van een maatschappelijke vervorming, die den individueelen eigendom der productie-middelen afschaft. Maar de afschaffing van het erfrecht kan niet het uitgangs-punt zijn van een dergelijke sociale transformatie. 3. - Het was - aldus vervolgde 't rapport - een groote dwaling die de Saint-Simonisten begingen, om het erfrecht niet als legaal gevolg, maar als economische oorzaak der sociale evolutie te willen beschouwen. Dit belette hun niet, om, in hun plan van de maatschappij den individueelen eigendom op grond en andere productie-werktuigen te bestendigen; zij het dan ook als tijdelijken en electieven eigendom, maar toch altijd als individueelen eigendom. Afschaffing van het erfrecht als uitgangs-punt te nemen is even ongerijmd als de wetten van vraag en aanbod te willen afschaffen, met behoud van den tegenwoordigen toestand der ruil-voorwaarden. 4. - Door de wetten van het erfrecht te behandelen - dus eindigde het rapport - onderstellen wij derhalve noodwendig, dat het individueel eigendom op de productie-middelen blijft bestaan. Elke maatregel daaromtrent kan dus slechts betrekking hebben op een sociale overgangs-periode. Het is een deel van andere transitoire maatregelen. De transitoire maatregelen voor het erfrecht kunnen slechts de volgende zijn: *a*. uitbreiding der belasting op 't erfrecht, *b*. beperking van het recht van testeeren.

Tegen dit rapport van den Generalen Raad verhieven zich nu allerlei stemmen. Niemand sprak echter zoo scherp als Bakounin. ‘Wij - zóó riep hij uit - nemen als uitgangs-punt het heden en dat heden willen wij opheffen. In de historie gaat het feit vóór het recht. Begin met het bestaande omvèr te gooien, begin met de practijk. Moeielijk zal het wellicht gaan met betrekking tot de boeren, doch voorwaarts te gaan zonder om te zien is de leus’. Te-vergeefs poogden Eccarius en Liebknecht in den geest van Marx te werken. Toen het op stemmen aankwam, bleek het, dat de denkbeelden van den Generalen Raad met 37 tegen 19 stemmen waren verworpen, terwijl zes stemmen zich onthielden. Bakounin was hier de meester[1)].

De behandeling der derde questie: die der weêrstands-kassen, bood, na het stormachtig debat over het erfrecht, niet hetzelfde belang. Het was een poging, om de organisatie der ‘trade-unions’ voor de werklieden te vestigen, te vervormen, en voorts een in-

1) Marx schijnt dit alles te ontkennen, zie ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, p. 475.

ternationale verbinding tusschen al de kassen dier vereenigingen over al de landen tot stand te brengen. Zulk een verband zou dan tevens een oefenschool zijn voor de werkmans-vertegen-woordiging der toekomst. De volgende generatie zou die hoogere sociale organisatie beleven. De voorstellen daaromtrent werden éénstemmig aangenomen. Opmerkelijk was hierbij slechts dit ééne: dat de gedachte der coöperatie, op de vroegere congressen voorgestaan, thans geheel verdween[1)].

De voorzitter van het Bazelsche congres sloot de werkzaamheden met de verklaring, dat de Internationale een macht was geworden[2)]. Toch viel 't uit het oogpunt van Marx te betwijfelen, of die macht cohaesie genoeg zou blijven bezitten. Het anarchisme was als een wig binnengedrongen. Zelfs bij de administratieve besluiten was dit eenigszins merkbaar. Eén der nieuwe bepalingen luidde: dat het congres alle secties en alle met de Internationale verbonden arbeiders-vereenigingen aanbeval, om overal in haar midden het presidiaat af te schaffen. Hoe dit zij, Marx moest waken om zijn schepping: het bindend centraal orgaan van alle werklieden, te beschermen en te bevestigen. Bakounin, die te Genève zoo-even zijn 'ALLIANCE DE LA DÉMOCRATIE SOCIALISTE' had gesticht, maakte zich gereed, om, steunende op die 'alliantie', daarmede in de vesting der Internationale binnen te dringen en den staf van Marx te overrompelen[3)].

En intusschen brak de groote oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk in Juli 1870 uit. In een soort overmoed had men op het Bazelsch congres aan Parijs gedacht, als plaats van samenkomst voor het volgend jaarlijksch congres van September 1870. Men meende teekenen te zien, dat de val van het Napoleontisch keizerrijk en de vestiging van een sociale republiek in Frankrijk aanstaande kon zijn. Inderdaad had men zich wat het eerste punt betreft niet vergist. Het keizerrijk viel te Sedan. Doch in Mei 1870 was dit alles nog niet scherp te voorzien, en daar de regeering van Napoleon III reeds maatregelen nam tegen een te Parijs bijéén te komen congres, schreef Liebknecht den 6 Mei 1870 van uit Leipzig aan het bestuur der sociaal-democratische Duitsche arbeiderspartij, dat in nauwe verbinding stond met den Generalen

1) Zie daarover de juichkreet van Auguste Blanqui, 'Critique sociale', 1885, tome II, pag. 136/137. Over de vervorming der 'trade-unions' zie ook 'Sociaal Weekblad', 1888, pag. 388.
2) Wel is waar had zij geen geld, zie 'Die neue Zeit' 1901/1902, I, pag. 589. Doch zij begon hier en daar aanhangers te winnen in landen die haar tot nu toe vreemd waren: in ons land was de eerste die tot haar toetrad H. Gerhard. Dit geschiedde in 1869. Zie Vliegen, 'de dageraad der Volksbevrijding', deel I, 1905, pag. 13.
3) Zie nu de circulaire van den Generalen Raad van 1 Januari 1870, over die twisten met Bakounin, een circulaire aan den federalen Raad der Rom. Zwitsers in Genève, in 'Die neue Zeit' 1901/1902, II, pag. 475 seqq.

Raad der Internationale te Londen, of men toch niet te Mainz in plaats van te Parijs het congres zou kunnen houden. De Generale Raad volgde dien wenk, maakte van zijn recht van samenroeping gebruik, en beriep bij circulaire van 12 Juli 1870 het congres naar Mainz. Gelijktijdig deed de Raad het voorstel den zetel van uit Londen te verleggen, in welk voorstel de verschillende federaties der Internationale niet traden. Eenige dagen na de circulaire brak echter de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland uit. Het congres werd dus vooreerst onmogelijk.

Het was een booze tijd voor Europa - en ook voor de Internationale, zooals Marx zich die had gedacht. Wat werd er van den broeder-band van alle arbeiders in de wereld, allereerst van de samenwerking van Duitsche en Fransche proletariërs, nu zij door de regeeringen, tegen elkander, onder het gebulder der kanonnen, in het vuur werden gebracht? Bij de ontzettende uitbarsting van nationalen haat scheen de klassen-strijd verflauwd. De locale haat werd zóó sterk aangeblazen, dat de broederschap der arbeiders, afgescheiden van het nationaliteits-begrip, iets zeer bleeks en mats geleek. De adressen van den Generalen Raad aan de leden der Internationale van 23 Juli en van 9 September 1870, die een beroep deden op het gevoel van éénheid der arbeiders, bleven zonder echo. Aan den anderen kant was, toen de strijd op het slagveld was beslist, bij de ontketende passies der massa's, het netwerk der organisatie van de Internationale te zwak, om het streven der werklieden in één vaste richting: dien van Marx en zijn vrienden, te leiden. Toen, na het beleg van Parijs, de arbeiders dier wereld-stad als uit een droom ontwaakten, en bij het uitéénvallen van den Staat zich tot een autonome gemeente wilden vormen, drongen in hun borst allerlei anarchistische denkbeelden. Gedachten van Proudhon, straks van Bakounin[1)] dreven de arbeiders in Frankrijk voort. De wilde revolutionnaire leiders kregen onder de werklieden den boventoon. De sociale elementen gingen te Parijs aan het gisten en koken. In de Commune sloegen de vlammen uit.

De doctrine der Internationale van Marx had inderdaad, wanneer men alles nauwkeurig beziet, weinig invloed op de decreten der Commune, toen zij haar dood-strijd vocht. Marx echter begreep van zijn standpunt te-recht - wat ook de geschil-punten mochten zijn - dat zijn plaats thans aan de zijde der commune was, en toen in een geweldig bloed-bad die commune was ondergegaan, schreef hij, 30 Mei 1871, namens den Generalen Raad der Internationale, het vermaarde adres over den burgeroorlog

1) Zie den arbeid van Bakounin te Lyon in die dagen in ‘Michael Bakounin's social-politischen Briefwechsel, mit Einleitung, etc. von prof. Dragomanow, 1895’, pag. 235 vgg. Bakounin gaf in September 1870 uit: ‘Lettres à un Français sur la crise actuelle’, waarin hij betoogde, dat de éénige redding voor Frankrijk te zoeken was in het sociaal-revolutionnaire anarchisme. Wij komen op die brieven later terug.

in Frankrijk van 1871[1]. Het is een zeer gewichtig stuk, dat onder den arbeidenden stand in Europa nog altijd gelezen en overdacht wordt. Na het historisch betoog over het verloop der zaken van Frankrijk onder het derde keizerrijk, toonde hij aan, dat de arbeiders als van-zelf de macht in Parijs zich in den schoot zagen vallen. Zij grepen de Staats-machine. Maar de arbeiders-klasse kon de gereedstaande Staats-machine niet eenvoudig-weg in bezit nemen, en voor haar eigen doeleinden in beweging zetten. Het moest worden en werd '*een regeering der arbeiders-klasse*, het resultaat van den kamp der produceerende klasse tegen de zich toeëigenende klasse, de eindelijk ontdekte politieke vorm, onder welken de economische bevrijding van den arbeid zich kon voltrekken.' 'De commune diende als hefboom om de economische grondslagen te verbrijzelen, waarop het bestaan der klassen en daarmede der klassen-heerschappij berust'. - 'Is éénmaal - zóó redeneerde de commune - de arbeid geëmancipeerd, dan zal ieder mensch een arbeider zijn, en productieve arbeid is geen eigenschap van een klasse meer.' 'De commune wilde de onteigening der onteigenaars. Zij wilde het individueele eigendom tot een waarheid maken, door de productie-middelen: den grond en het kapitaal, thans slechts middelen van knechtschap en uitzuiging van den arbeid, tot louter werktuigen van den vrijen en geassociëerden arbeid te vervormen.' 'De arbeiders-klasse verlangde geen wonderen van de commune, zij heeft geen utopiën kant en klaar in te voeren bij volks-besluit. Zij weet, dat, om haar eigene bevrijding, en daarmede den hoogeren levens-vorm in het leven te roepen, die vlak tegenover de thans bestaande maatschappij staat, dat zij, de arbeiders-klasse, een langen strijd, een reeks van de geschiedkundige gebeurtenissen moet doorleven, waardoor de menschen evenals de omstandigheden worden veranderd. Zij heeft geen idealen te verwezenlijken; zij heeft enkel de elementen der nieuwe maatschappij vrij te laten, die zich reeds in den schoot der inéénstortende "bourgeois"-maatschappij ontwikkeld hebben.' 'Toen nu de Parijsche commune de leiding der revolutie ter-hand nam, toen eenvoudige arbeiders voor het eerst 't waagden, om het regeerings-privilege van hun gewone opperhoofden, de bezittenden, aan te tasten, en onder zware moeielijk-heden hun taak nauwgezet vervulden: - zij deden het voor tractementen, waarvan het hoogste nauwelijks een vijfde was van hetgeen een secretaris van een Londenschen school-raad krijgt: - toen werd de oude wereld woedend op 't zien der roode vlag, die, als symbool der republiek van den arbeid, van het stadhuis woei.' Toch was het de eerste revolutie, waarin de arbeiders-

1) Wij gebruiken de derde uitgave van 1891 door Engels bezorgd. Aan die brochure: 'Der Bürgerkrieg in Frankreich' zijn dan gehecht de twee adressen van den Generalen Raad van 23 Juli en 9 September 1870. Zie over Marx's bewondering voor de commune ook zijn brieven aan dr. Kugelmann van April 1871 in 'Die neue Zeit,' 1901/1902, I pg. 709/710.

klasse openlijk erkend werd als de éénige klasse, die in staat was tot een maatschappelijk initiatief.' 'De commune, ware vertegenwoordigster van alle gezonde elementen der Fransche maatschappij, was als arbeiders-regeering, als de koene kampioen der bevrijding van den arbeid, in den vollen zin van het woord, internationaal. Onder de oogen van het Pruisische leger, dat twee Fransche provinciën bij Duitschland had gevoegd, annexeerde de commune de arbeiders der geheele wereld aan Frankrijk.' - Nadat Marx voorts alle besluiten der commune, ook het dooden der gijzelaars, heeft verklaard, verontschuldigd en verdedigd, besluit hij zijn geweldig adres met deze woorden: 'Na Pinksteren 1871 kan er geen vrede, geen wapen-stilstand meer bestaan tusschen de arbeiders van Frankrijk en de toeëigenaars van hun arbeids-voortbrengselen. De ijzeren hand eener gehuurde soldaten-heerschappij mag beide klassen voor eenigen tijd gemeenschappelijk onderdrukken, maar de strijd moet weêr en nog eens uitbreken in steeds grooter evenredigheid, en er kan geen twijfel bestaan wie ten-slotte zal overwinnen, de kleine minderheid der toeëigenaars of de verbazend groote meerderheid der arbeiders. En de Fransche arbeiders zijn slechts de vóórhoede van het geheele moderne proletariaat'. 'De Internationale associatie der arbeiders is slechts de band, die de meest vooruit-strevende arbeiders in de verschillende landen der beschaafde wereld vereenigt. Waar, en in welke gestalte en onder welke omstandigheid, de klassen-strijd zich ook moge vertoonen, dáár treden van-zelf de leden dezer Associatie op den vóórgrond. Het terrein, waaruit de Internationale naar boven schiet, is de moderne maatschappij-zelve. Zij kan niet nedergestampt worden door nog zoo veel bloedvergieten. Om haar voor-goed te vertrappen, zouden de regeeringen vóór alles de heerschappij van het kapitaal over den arbeid moeten vergruizelen, dat is, de voorwaarde van haar eigen tafel-schuimers-bestaan moeten vernietigen. Het Parijs der arbeiders, met zijn commune, zal eeuwig gevierd worden als de roemvolle vóórbode van een nieuwe maatschappij. De namen zijner martelaren zijn ingegrift in het hart der arbeiders-klasse. Die de commune hebben verdelgd zijn reeds thans door de geschiedenis aan den schand-paal gespijkerd, en alle gebeden van priesters en papen zijn machteloos om hen van dit smadelijk hout te verlossen'.

Op deze wijze verbond Marx de zaak der commune aan het lot der Internationale. Toch moest het denkbeeld wel bij hem opkomen, dat hij op die wijze hoog spel speelde en zijn schepping der Internationale in groot gevaar bracht. Het congres van Bazel had reeds getoond, dat de richting van Marx slechts met de uiterste moeite het meer en meer opkomend en opvlammend anarchisme onder dwang kon houden. Wat in de commune vooral Europa ontzet had: het zwaaien van den brand-fakkel, het dooden van gijzelaars, het vernielen om schoon schip te maken, het begieten der paleizen en hun kunstwerken met petroleum om ze sneller in vlammen te doen wegflikkeren, - dit alles was juist het werk van het anarchisme van de daad. Bakounin-zelf schetste zulk een

vernielings-programma. Was het nog mogelijk, na het veréénzelvigen van commune en Internationale, de Internationale van die woekerplant van het anarchisme los te maken? Het scheen moeielijk. Doch Marx toog aan het werk. Zoodra de politieke toestand van Europa het veroorloofde, riep de Generale Raad een *private conferentie van gedelegeerden* te Londen bijéén. Een publiek congres was vooreerst onmogelijk, en zou - na de gebeurtenissen der commune - de gedelegeerden van het vasteland slechts, als voorwerpen van wraak-uitoefening, aan de regeering der verschillende Staten hebben aangewezen. Die huishoudelijke conferentie hield haar zittingen te Londen van 17-23 September 1871. Frankrijk kon geen gedelegeerden zenden. In Italië werd de éénige bestaande sectie: die te Napels, door de politie ontbonden. Duitschers en Oostenrijkers waren met andere zaken bezig. Het talrijkst schijnen de Belgen opgekomen te zijn. De besluiten, welke op die conferentie werden genomen, waren geheel en al van administratieven aard[1)]. Het doel was de organisatie van de Internationale te versterken. Al de zeventien uitgevaardigde besluiten hebben daarop betrekking. Wel is waar hechtte de conferentie bij besluit n°. 13 haar goedkeuring aan de toevoeging der uitgeweken leiders der commune, die de Generale Raad in zijn midden had opgenomen, maar uitdrukkelijk verzocht de conferentie den Generalen Raad het cijfer der mede-leden, die hij aldus coöpteerde, te beperken, en toe te zien, dat zij niet uitsluitend tot één en dezelfde nationaliteit behoorden. In tegenstelling van Bakounins streven, die het Staats-begrip overal wilde vernietigen en dus van geen politieke bemoeiing der Internationale wilde weten, werd bij besluit n°. 9 bepaald, dat ‘in den tegenwoordigen krijgs-toestand der arbeiders-klasse haar economische actie en haar politieke werkzaamheid onafscheidelijk verbonden waren’[2)]. In landen - zóó bepaalde verder besluit n°. 10 - waar de regelmatige organisatie der Internationale door de regeering verhinderd werd, konden de groepen der associatie allerlei andere namen aannemen. Doch met de (anarchistische) samenzwering van Netchajeff in Rusland mocht de Internationale niets te maken hebben, en aan den gedelegeerde Outin werd opgedragen daaromtrent een verslag openbaar te maken Voorts werden de besluiten n°. 16 en 17 rechtstreeks tegen Bakounin gericht. De benaming: ‘Alliance de la Démocratie Socialiste’ werd en bleef in de Internationale als die eener groep verboden. Aan de Jura-secties, die, de inblazingen van Bakounin volgende, de bevoegdheid der conferentie hadden betwist, werd de officieele raad gegeven zich aan de bestaande secties der Romaansche federatie aan te sluiten, in allen geval zich aan de orde te onderwerpen.

Aldus steunde en schoorde Marx de stelling der Internationale.

1) Zie die besluiten opgenomen in de laatste aflevering van J.Ph. Becker's tijdschrift ‘Der Vorbote’, jaargang 1871, pag. 184-188.
2) Zie daarover ook Kropotkine in ‘Les Temps nouveaux’ van 11/18 Juli 1903.

Hij schreef instructies en circulaires om de éénheid onder zijn aanhang te bevorderen. In Juni 1872 deed hij een brochure verschijnen: '*Les prétendues scissions de l'Internationale*'[1] om het toenemen van de scheuring te verminderen. Hij verzekerde zich listig bondgenooten, tot onder de oude volgelingen van Blanqui, die het révolutionnaire machts- en Staats-idee aannamen. En toen alles gereed was, riep de Generale Raad in September 1872 het congres in Den Haag bijéén.

Op dit vijfde congres te 's-Hage zou Marx zijn beslissenden slag tegen het anarchisme leveren. Hij zou met Bakounin en zijn volgelingen in de Internationale handelen, zooals hij in 1850 en 1851 tegenover de fractie Willich-Schapper in den Communistenbond zich had gedragen (zie hierboven pag. 338-341).

Het Haagsche congres hield zijn zittingen van 2 tot 7 September 1872[2]. Er waren 64 gedelegeerden, waarvan 16 uit Frankrijk, 10 uit Duitschland en 7 uit België. De andere waren over de verschillende andere landen van Europa verdeeld. Doch het hoofdfeit was dat Marx persoonlijk er kwam. Hij woonde het congres bij met zijn vriend Engels en met zijn schoonzoon Paul Lafargue.

1) Zie een aanhaling in 'Die neue Zeit', 1901/1902, I, pag, 587 'geen theologie' Zie voorts over de scheuringen in de Engelsche Internationale 'Die neue Zeit', 1902/1903, II, pag 21 seqq. en de documenten dáár opgenomen, en pag 43 seqq. - In Guillaume's boek 'L'Internationale' etc., tome I pag. 262-268 is die brochure 'Les prétendues Scissions, etc.' brief volledig afgedrukt. Men vergelijke ook tome II van Guillaume's werk pag. 294 en volgende. Zie ook daarover Hubert Laegardelle 'Le Socialisme ouvrier', 1911, pag. 354. De brochure-zelve is moeielijk te vinden.

2) Van het Haagsche Congres kennen wij geen officieus verslag. Uit de berichten der bladen van dien dag, voor zoover zij goed onderricht waren, moet de geschiedenis van het congres worden opgesteld. Een soort résumé, opgemaakt uit de nummers van de 'Frankfurter Zeitung', is gegeven door Dr. Eugen Jäger in zijn boek: 'Der moderne Socialismus, Karl Marx, die Internationale Arbeiter-Association, Lassalle und die deutschen Socialisten, Berlin 1873'. - De bedoelingen der fractie Marx op dat Haagsche congres worden blootgelegd in het boekje: 'L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et Documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye. Londres et Hambourg 1873'. (Wij bezitten ook een Duitsche vertaling in Brunswijk 1874 uitgegeven). - De zienswijze der partij van Bakounin op het Haagsche congres leert men uit de 'Mémoire présenté par la Fédération Jurassiene de l'Association Internationale des Travailleurs, Sonvillier 1873', vooral pg. 258-285. Vergelijk ook een brochure: 'Een zesdaagsch Internationaal Debat, enz. door I.M.N. Calisch', Dordrecht 1872, geciteerd en besproken door F. van der Goes, 'De XXe Eeuw' October 1904, pg. 116 seqq.; - en voorts uit James Guillaume, 'L'Internationale,' etc. tome II, pag. 319 seqq.

Bakounin daarentegen was niet opgekomen; zijn vrienden Guillaume, Schwitzguébel, Joukowski en de edelhartige jonge graaf Cafiero, vertegenwoordigden zijn ideeën.

Reeds dadelijk begon de strijd tusschen Marx en de fractie van Bakounin bij het beoordeelen der geloofs-brieven. De ‘Federalisten’, zooals de leden der fractie van Bakounin zich noemden, voornamelijk bestaande uit Spanjaarden, Belgen en afgevaardigden van de Jura-streek, weerden zich met alle macht om de positie van den Generalen Raad te verzwakken, die enkele min of meer dubieuse secties als secties wilde doen aannemen. Zij werden echter telkens geslagen. De debatten daarover duurden intusschen lang. Eerst op den avond van 4 September was de constitutie van het bureau van 't congres gereed. Ranvier, de porcelein-werker uit Parijs, zou voorzitter zijn. De Generale Raad bracht daarna zijn rapport uit over de gebeurtenissen sinds het Bazelsche congres; een rapport, dat niet anders was dan het vermelden van een lange reeks vervolgingen der regeeringen. Bij de feiten der commune, bij de vervolgings-wet der Internationale door Jules Favre voorgesteld, bij het arrest van het hof van Leipzig van 27 Mei 1872, waarbij Liebknecht en Bebel tot twee jaren vestingstraf werden veroordeeld, werd lang stil gestaan. Doch het rapport hield slechts met moeite de aandacht bezig. Het verleden was verleden; men wachtte de gebeurtenissen die komen zouden.

Het eerste groote punt, dat behandeld zou worden, was toch de herziening der statuten der Internationale. Het gold het bestaan en de positie van den Generalen Raad. De Spanjaarden, Belgen en afgevaardigden van de Jura-federatie wilden dien Generalen Raad geheel en al afschaffen: men had geen uitvoerend orgaan noodig - zeiden zij - de enkele federaties konden onder elkander brieven wisselen; politiek was bij-zaak, de strijd tegen het kapitaal hoofdzaak; de tegenwoordige macht van den Generalen Raad was te groot en een gevaar voor de Internationale; een statistisch correspondentie-bureau zou aan alle eischen voldoen; de Generale Raad zou toch nooit de arbeiders op de barricaden voeren; die Raad had tot nu toe nergens een opstand gewekt of georganiseerd, daarentegen had hij overal belemmerend bij elke actie ingewerkt. De Spanjaarden vooral kondigden aan, dat zij, wanneer men den Generalen Raad in zijn tegenwoordige verhoudingen bestendigde, dan uit hun federatie zouden treden en zich autonoom zouden verklaren. De Generale Raad zette tegenover dit alles uitéén, dat, zoolang de reactionnaire ‘bourgeoisie’ zich bleef centraliseeren, een strenge organisatie van het bestuur der Internationale een noodzakelijkheid was. Hij vroeg het recht van schorsing der secties en federaties, met beroep dier secties en federaties op een volgend congres. Met groote meerderheid werd dit alles goedgekeurd, al bewerkte dit een heftig tumult bij de minderheid. De volgelingen van Blanqui gingen bij dit alles samen met Marx.

Marx ging nu voorwaarts tegen Bakounin. Het strijdpunt betrof thans het negende besluit der huishoudelijke Londensche

conferentie van 1871. De aanhangers van Bakounin gaven te kennen, dat zij zich bij dat besluit niet zouden neêrleggen, dat integendeel de Internationale zich van elke politieke actie moest onthouden. Onder levendig rumoer wist de vurige Blanquist dr. Edouard Vaillant echter te doen aannemen, met 20 tegen 13 stemmen, dat de verovering der politieke macht de eerste plicht van het proletariaat bleef. Toen dit beslist was, maakte men zich gereed tot de eigenlijke worsteling. Marx toch had het voornemen aangekondigd, om de zoogenaamde 'Alliance de la Démocratie Socialiste', de verbinding die Bakounin als hefboom van zijn invloed in de Internationale gebruikte, voor-goed in den ban te doen. Hij had het voorstel gedaan, om Michael Bakounin als stichter van die 'Alliance' uit de Internationale te sluiten, datzelfde uitsluitings-decreet ook over James Guillaume te vellen, en de documenten betreffende die 'Alliance' te publiceeren. Dit voorstel werd op den avond van den 7^{den} September in een gesloten administratieve zitting behandeld. Een commissie van vijf leden, in wier handen dit voorstel was geplaatst, bracht het rapport uit om de drie punten goed te keuren. Aan Guillaume, die, begeleid door Adhémar Schwitzguébel, op het congres was, werd gelegenheid gegeven zijn verdediging voor te dragen. Nadat hij ruimschoots van die gelegenheid gebruik had gemaakt, werden tegen 1 uur des nachts de uitsluitings-voorstellen aangenomen. De aanhangers van Bakounin protesteerden en verklaarden dat zij niet in het besluit zouden berusten; dat integendeel de Internationale zich nu tot een secte had gemaakt, en zij tegenover die enge secte de ware Internationale zouden handhaven en vasthouden[1)].

De scheuring was volbracht. Marx had dit alles voorzien[2)]. Het was zijn eigen toeleg en doel de orthodoxe leer der door hem georganiseerde Internationale voor-goed te laten vaststellen. Het zou een exempel voor de toekomst zijn. In de dogmatiek van het socialisme, zoo als hij die had geformuleerd, was geen plaats voor het anarchisme. Dat anarchisme was niet anders dan de uiterste consequentie van het individualisme, waarop de liberale 'bourgeoisie' als 't ware ter-halverwege was blijven staan. Tegenover dit individualisme had hij juist aangegrepen den dwingenden arm der gemeenschap. Aan dien stevigen steun moest men vasthouden. De absolute vrijheid kon slechts 'destructie' voortbrengen, en Marx wilde een nieuwe 'constructie' der maatschappij. Daarvoor was echter noodig tucht en gezag; en de toepassing dier beide begrippen wilde hij verzekeren. Die constructie te verkrijgen uitsluitend door een beroep op volstrekte persoonlijke zelfstandigheid en op volledige vrijheid van initiatief van een ieder, met den vromen wensch dat al die onafhankelijke personen of groepen elkander dan onderling tot steun zouden zijn, scheen aan Marx

1) Zie over dit alles uitvoerig Guillaume, 'L'Internationale', enz. tome II, 1907, pag. 319-356.
2) Zie zijn brief aan Kugelmann van 29 Juli 1872, 'Neue Zeit' 1901/1902, II, pg. 799.

een droombeeld. De harmonische maatschappij zou, naar zijn inzien, een gevolg zijn van organisatie, van bewuste samenvoeging der velen tot één wils-uiting. Die dat niet inzag behoorde niet tot de keurbende die voor de toekomst moest strijden. Gelijk hij dus vroeger in den Communisten-bond Willich en Schapper had uitgestooten, wierp hij nu Bakounin en de zijnen overboord. Doch hij begreep, dat zijn tweede schepping (de Internationale) éénzelfde lot wachtte, als vroeger aan zijn eerste verbinding (den Communisten-bond) was te-beurt gevallen. Zijn vooruitziende geest zag de Internationale reeds schipbreuk lijden. Trouwens van de meerderheid-zelve, waarmede hij de anarchisten had uitgestooten, was hij niet volkomen zeker. De zoogenaamde 'Blanquisten' hadden hem wel geholpen, waar het gold de positie van den Generalen Raad te versterken, en de onafscheidelijkheid der politieke en der economische actie voor de arbeiders te bepleiten, doch zij waren toch eigenlijk slechts een overblijfsel der eerste Fransche revolutie, in 't wezen der zaak revolutionnaire Jacobijnen, te laat geboren zonen der uiterste fractie der conventie! Zij hadden niet hetzelfde oog op de maatschappij als de ware collectivisten. Toen dan ook de positie van den Generalen Raad in beginsel was behouden, deed Marx onmiddellijk het voorstel, om den zetel van den Generalen Raad te verleggen van Londen naar New-York. Hij gaf voor dat denkbeeld allerlei redenen en motieven aan. Vertrouwelijk had hij reeds te kennen gegeven, dat hij-zelf, ter wille zijner wetenschappelijke studiën, uit den Raad met al diens practische bemoeiingen en uitvoerige briefwisseling moest treden. Hij had er op gewezen, dat de Raad te Londen thans tusschen twee vuren zat: den invloed der mannen van de Parijsche commune en de eischen die de Engelsche, op hun standpunt conservatieve, 'trade-unions' steeds deden gelden. Verlegging van den zetel was dus noodig, en bij den onzekeren, voor de arbeiders onveiligen toestand van Europa was New-York de éénige plaats, waar de Generalen Raad onbelemmerd kon werken en instructies uitdeelen. Marx en Engels deden hun uiterste best dit alles in het congres ingang te doen vinden. Het kostte hun ontzettend veel moeite. Slechts met drie stemmen meerderheid werd het besluit der verplaatsing genomen. De Blanquisten vertrokken dadelijk na dit resultaat[1)] en Ranvier gaf ook zijn voorzitters-hamer thans aan een ander, Sorge, over[2)]. Marx zweeg nu. Hij nam den schijn

1) Zie ook over de houding der Blanquisten de 'Mémoire présenté par la Fédération Jurassienne de l'Association Internationale', 1873, pag. 264/265 en hun brochure 'Internationale et Revolution'. Vergelijk ook Friedrich Engels, 'Internationales aus dem Volksstaat (1871-1875)' 1894, pag. 40 vgg.
2) F.A. Sorge had dapper vroeger aan de revolutie-koorts van 1848 medegedaan, doch woonde sinds Juni 1852 te New-York; hij was voor het Haagsche congres overgekomen. Zie zijn herinneringen in 'Die neue Zeit', 1898/99 Band II pag. 156 en volgende; vergelijk dáár pag. 448 over Marx, en pag. 636 over Marx's bibliotheek.

aan, alsof werkelijk door die verlegging van den zetel de Internationale steviger in het zadel was gezet. Zijn ware meening heeft hij eerst drie jaren later te-boek gesteld in de (vertrouwelijke) aanteekeningen op het programma der Duitsche sociaal-democratische partij. Aldaar lezen wij deze woorden van Marx: 'De internationale actie der arbeiders-klassen hangt in geen enkel opzicht van het bestaan der "Internationale Arbeiders-associatie" af. Die Internationale was slechts de eerste poging om voor die beweging een centraal orgaan te scheppen, een poging, welke door den stoot dien zij gaf een blijvend gevolg zou hebben, doch in haar *eersten historischen vorm* na den val der Parijsche commune niet langer vol te houden was[1)]'.

Aan de Commune was dus de Internationale, naar het inzicht van Marx, te-gronde gegaan. De elementen der arbeiders-wereld waren, na die uitbarsting te Parijs en het daarop gevolgd bloedbad, niet meer samen te houden in dezen vorm. Trouwens de arbeiders stroomden niet meer toe tot de gelederen. De gansche vereeniging was thans geworden een te klein lichaam met een te groote ziel. Het geleek een molen, waarvan de wieken te forsch voor den romp waren. De arbeiders moesten nog een lange opvoeding ondergaan, moesten over de geheele beschaafde wereld zich nog beter in vaste richting leeren aanéénsluiten, voordat een nieuwe poging in een tweeden historischen vorm kon worden beproefd[2)].

IX.

Die aanéénsluiting, die opvoeding der arbeiders tot een vaste partij, zou in Duitschland beginnen.

Dáár had Lassalle de impulsie gegeven. Toen Lassalle 31 Augustus 1864 stierf, een maand vóórdat de Internationale werd opgericht, was de beweging onder de Duitsche arbeiders in vollen gang. Het was echter reeds meermalen gebleken, dat er verschil van inzicht tusschen Marx en Lassalle was. Wel is waar had Lassalle voor zijn opwekking der arbeiders voortdurend gebruik gemaakt van de formules, die Marx in zijn geschrift van 1859 'Zur Kritik der politischen Oekonomie' had te-boek gesteld, en had hij dan ook - zie onze bladzijde 284 hierboven - behoorlijk dit erkend, maar Marx-zelf was toch niet geheel tevreden met de wijze waarop Lassalle zulks had gedaan. In de voorrede vóór het eerste deel van het 'Kapitaal' van 1867 uitte hij daarover later eenige bittere woorden. Hij sprak van groot misverstand van Lassalle wat betreft het begrip van zijn (Marx's) theoretische leerstellingen, al had Lassalle ze soms woordelijk overgenomen. Doch het verschil zat nog dieper dan Marx dáár aangeeft. Bij Lassalles leiding en bewer-

1) Zie 'Die neue Zeit', 1890/1891, I pag. 570.
2) Zie over het einde van de Internationale in Engeland, 1873/74, het opstel van Gustav Jaeckh in 'Die neue Zeit', 1904/1905, II, pag. 28 seqq.

king der arbeiders stond het nationale element op den vóórgrond. Lassalle hechtte daarbij aan het positieve begrip van den Staat, welk staats-begrip, aan de filosofie van Hegel ontleend, een Duitsche kleur droeg. De arbeiders-agitatie, door Lassalle begonnen, was heftig en hartstochtelijk bovenmate, maar beperkte zich tot de economische inrichtingen der maatschappij, en behield op de overige terreinen voeling met de moderne cultuur. Geheel anders ging Marx te-werk. Hij verwierp die begrippen van nationaliteit en van positieven Staat voor de arbeiders. Hij zocht zijn kracht in het Internationale element der werklieden. En hij brak met de geheele bestaande beschaving: het was een fase der ontwikkeling, de kapitalistische fase, die vernietigd moest worden. Tegenover het rechts-filosofisch standpunt van Lassalle handhaafde hij den zuiver materialistischen grondslag der menschelijke ontwikkeling. Wat Lassalle als fragment had behandeld, de economie der maatschappij, was bij Marx alles.

Het zou nu in Duitschland allereerst een strijd en worsteling worden tusschen de twee richtingen van Lassalle en Marx: de nationale en de internationale strooming. In het begin, in 1864 en 1865, beteekende de invloed der Internationale in Duitschland zeer weinig. Het nationale programma van Lassalle werd daarentegen door de Duitsche arbeiders met geestdrift gevolgd. Doch na tien jaren van botsing en wrijving, in 1875, zou het blijken dat inderdaad Marx de richting van Lassalle had overwonnen.

Wij moeten een enkelen snellen blik werpen op dat drijven, woelen en strijden der twee socialistische richtingen in Duitschland[1)]. Wat Lassalles partij betreft, zoo was zij, wat de leiding aangaat, in de eerste drie jaren na Lassalles dood in een toestand van verwarring. Het was een groote fout, dat Lassalle in zijn testament Bernhard Becker tot zijn opvolger in het voorzitterschap van het 'Allgemeine deutsche Arbeiterverein' benoemde. Becker was een bekrompen enge geest: hij twistte met de andere mannen van beteekenis van zijn richting, lag weldra geheel overhoop met de gravin von Hatzfeldt, wier steun men toch niet kon ontberen; kortom het werd in de partij een atmosfeer van krakeel en van dwarrelende onzekerheid. Hij nam intusschen reeds zijn ontslag uit zijn betrekking als president vóór de tweede algemeene vergadering te Frankfort, op het einde van 1865, en werd vervangen door Tölcke, uit den stand der arbeiders, een niet zeer scherpzinnigen, maar eerlijken en energieken man, die soms echter aan waan en inbeelding toegaf. Hij kon, wegens bezwaren der politie, daar zijn burgerrecht werd betwist, zich echter niet handhaven

1) Wij volgen hier o.a. het boek van Franz Mehring, 'Die deutsche Sozialdemokratie, ihre Geschichte und ihre Lehre'. Een derde druk verscheen in 1879. Het is thans geheel omgewerkt in de 'Geschichte der deutschen Sozialdemokratie von Franz Mehring', in twee deelen, die 1897 en 1898 verschenen als onderdeelen van het verzamel-werk: 'Die Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen'.

tegenover de autoriteiten. Hij bedankte op de vierde algemeene vergadering te Erfurt in December 1866, en werd opgevolgd door den arbeider Perl uit Hamburg. Deze gaf allerminst reliëf aan het 'Verein'. Hij verbitterde de gravin zoodanig, dat zij allengs uit het 'Verein' trad, en een eigen nieuw 'Verein' stichtte: een 'Verein weiblicher Linie' zooals men het spottend noemde, waar zij Försterling en Mende in het bestuur riep. Inmiddels had de oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk plaats gehad, en was het algemeene stemrecht voor den Noord-Duitschen Bond ingevoerd. Dit was juist het groote doel geweest, waarnaar het 'Verein' had gestreefd. Ieder lid begreep dus dat het 'Verein' thans meer kon en moest ingrijpen. Een drang kwam op, om toch den knapsten man, dien men in zijn midden bezat, tot voorzitter en leider te maken.

Nu was ongetwijfeld von Schweitzer de intelligentste kop onder de aanhangers van Lassalle[1]. Men moest echter in hem veel voorbijzien. Zijn moraliteit was van het gehalte geweest van een Oscar Wilde. Doch hij was scherpzinnig en slagvaardig, zooals geen ander in zijn omgeving. Hij stamde uit een Frankfortsch patricisch geslacht, was misschien in den grond van zijn wezen min of meer sceptisch, doch had zich - hij de geblaseerde, de 'roué' - als 'condotierre' verbonden aan de socialistische partij. Sinds December 1864 was zijn talent van groote beteekenis voor de partij gebleken. Half December 1864 toch was het eerste nummer verschenen van het blad, dat Lassalle (zie hierboven pag. 298) bij zijn vertrek naar Zwitserland in Juli 1864 - een maand vóór zijn dood - had vóórbereid en in orde gebracht. Het zou onder redactie komen van von Schweitzer en von Hofstetten. De laatste, een vroeger Beiersch luitenant, was hoofdzakelijk wegens zijn financieele ruimere omstandigheden in de redactie geplaatst: de eigenlijke en éénige leider was von Schweitzer. Het blad heette: 'Der Sozialdemocrat', en wordt, daar het te Berlijn uitkwam, in onderscheiding van een later blad van denzelfden naam, de Berlijnsche 'Sozialdemocrat' genoemd. In dat blad ontwikkelde nu von Schweitzer al zijn talenten. Hij wist het in 't begin tot zulk een hoogte op te voeren, dat de Duitsche socialisten er werkelijk in de vèrte soms een voortzetting in zagen van de vurige 'Neue Rheinische Zeitung' van 1848 en 1849. Inderdaad had von Schweitzer de beste Duitsche socialistische schrijvers aan het blad verbonden Marx en Engels, Herwegh, von Rustow en J.Ph. Becker hadden hun medewerking toegezegd. Marx plaatste dan ook in 't begin van 1865 daarin zijn bekenden necroloog over

1) Zie over hem de biografie geschreven door Gustav Mayer 'Johan Baptist von Schweitzer und die Sozialdemocratie', ein Beitrag der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1910. Niettegenstaande deze biografie blijft Bebels oordeel over Schweitzer onveranderd. Kort en bondig schrijft hij - zie 'Die neue Zeit' van 10 November 1911, pg. 180 - 'Schweitzer was een sybariet, had geen karakter, Bismarck kocht hem'.

Proudhon. Maar de houding van Marx en zijn engere vrienden veranderde toch weldra met betrekking tot het blad. De aanleiding van die verwijdering lag in artikelen, die von Schweitzer over Bismarck in den ‘Sozialdemocrat’ schreef. Voortgaande in de lijn en richting van Lassalle had von Schweitzer met waardeering gewaagd van Bismarcks nationaal streven. De artikelen waren met talent, scherp en handig geschreven. Zij maakten veel indruk. Doch die meer nationale plooi was voor Marx te éénzijdig. Schweitzer heette voortaan de ‘regeerings-socialist[1)]. Marx scheidde zich dus met Engels en met andere vrienden 23 Februari 1865 van het blad af, waarin van oudere schrijvers nu slechts Moses Hess en Wuttke bleven. De hoofd-redacteur trok zich die afscheiding niet te-zeer aan, hij meende dat Marx zich vooral terugtrok, omdat hij in het blad geen eerste viool kon spelen[2)]. Met groote werkkracht en werklust bleef hij zich aan het blad wijden. Zijn artikelen - wij noemen bij voorbeeld zijn polemiek met F.A. Lange over diens epoque-makend boekje over de ‘arbeidersquestie’, dat in den eersten druk in 1865 verscheen - waren van 't beste gehalte: snijdend en scherp: zijn koel hoofd wist bij den hartstocht, dien hij aanblies, altijd maat te houden. Het blad, dat in 't begin drie maal in de week verscheen, zag den kring zijner lezers uitbreiden. Met 1° Juli 1865 durfde het blad tot dagblad zich vervormen, al moest het een jaar later weer tot de meer bescheidene afmetingen zich terugtrekken. Voorts haalde von Schweitzer de gewone vervolgingen der regeering, wegens zoogenaamde drukpers-delicten, zich op den hals. Die vervolging van het blad schaadde echter natuurlijk niet aan den bloei. Zelfs gebruikte von Schweitzer den tijd, dien hij in gedwongen arrest doorbracht - van November 1865 tot 9 Mei 1866 - om zijn (vroeger reeds door ons vermeld) boekje tegen Schulze-Delitzsch te schrijven. Toen hij vrij-kwam stond hij in het blad weder vóóraan in de bres: in de moeielijke tijden van het oorlogs-jaar 1866 was zijn leiding van dit orgaan der sociaal-democratische partij onverbeterlijk. Trots al de schaduwkanten, waarmede hij te kampen had, zijn waarlijk niet smetteloos verleden en een neiging om nog al weelderig te leven; trots de aantijging van Marx en zijn vrienden die hem een gevlei van Bismarck verweten; trots zelfs gefluister van den laster die hem in geld-zaken verdenkingen van oneerlijkheid niet spaarde, - in weerwil van dat alles was en bleef hij voor hen, die in de arbeiders-beweging aan Lassalle geloofden, de eerste persoon, de man

1) Mehring blijft op dit punt Schweitzer verdedigen vooral tegen de oordeelvellingen van Bebel in het tweede deel van diens ‘Denkwürdigkeiten’ van 1911. Zie ‘Die neue Zeit’ van 6 October 1911.
2) Marx antwoordde bits en fel op die aantijging in een blad dat de democratische Guido Weisz in die dagen redigeerde: ‘Die Berliner Reform’. Over den bij uitstek begaafden journalist Guido Weisz en over zijn verhouding tot het socialisme, zie ‘Die neue Zeit’, 1898/99, I, pag. 545 seqq. Guido Weisz redigeerde later van 1872 af: ‘Die Wage, Wochenblatt für Politik und Literatur’.

op wien het licht viel. Hij mocht soms onberekenbaar zijn, soms zelfs een dubbelzinnig karakter vertoonen, maar hij was iemand met wien de tegenstanders toch moesten rekenen. Toen men naar 't intelligentste hoofd van de partij riep, kwam zijn naam 't eerst op aller lippen. Op de vijfde algemeene vergadering van het 'Verein', in Mei 1867 te Brunswijk gehouden, werd hij dan ook tot voorzitter der vereeniging, tot dictator der partij, gekozen. Hij was werkelijk een waardig opvolger van Lassalle. Hij was uiterst begaafd, had politiek inzicht, was een flink partij-leider, en - zij het dan ook dat hij in 't socialisme geen nieuwe ideeën aanbracht - hij wist de vroegere met glans te verdedigen, en spreidde daarbij een geduld en taaiheid ten-toon die de tegenstanders afmatt'en. Hij werd geweldig bestreden vooral door zijn eigen partij-genooten, die argwanend bang waren in hem een 'verrader' te zien, en met achterdocht zijn voor de politiek van Bismarck niet altijd ongunstige artikelen in den 'Social-democrat' narekenden. Doch ten-spijt van allen, ondanks het gemis aan dat ware vertrouwen, ging hij voorwaarts. Hij liet de leuzen van Lassalle wijd en zijd weêrklinken. Hij bleek, zoo al niet de reinste vertegenwoordiger, toch zeker de handigste en slimste advocaat der Lassalleaansche arbeiders-partij te zijn. Hij reorganiseerde het 'Verein' en dreef het voort. Straks werd hij in 1867 ook lid van den Rijksdag van den Noordduitschen bond en kreeg hij dus nog vaster positie.

Doch juist daardoor kwam hij meer en meer in botsing met den invloed, dien Marx in Duitschland deed gelden. De Duitsche apostel van de leer der Internationale was tot nu toe W i l h e l m L i e b k n e c h t (geboren 22 Maart 1826)[1)]. Toen deze in het jaar 1865 uit Pruisen was geweken, was hij naar Saksen en wel naar Leipzig, gegaan, waar hij terrein en steunpunt zou vinden. Hij-zelf was een onbaatzuchtig, knap man. Afkomstig uit een Hessische ambtenaars-familie werd hij wetenschappelijk op de universiteit gevormd. Reeds op 't gymnasium hadden de geschriften van Saint-Simon hem geboeid. Aan de zaak van het socialisme wilde hij zijn werkkracht wijden. En bewonderenswaardig was voortaan de opoffering en de overtuigings-gloed, waarmede hij voor dat socialisme te allen tijde op de bres stond. In het revolutie-jaar 1848 was hij - na in Februari te Parijs te hebben vertoefd - altijd met het geweer in den arm naar de meest gevaarlijke Duitsche posten, in Baden en elders, gesneld. Later was hij eerst naar Zwitserland, toen naar Londen geweken, waar hij dertien jaren bleef en in de dagblad-pers voor zijn idee werkte. In 1863 had hij in Berlijn zich neêrgezet, van waar hij twee jaren later naar Saksen verhuisde. Thans was hij in Duitschland de spil der propaganda van Marx, wiens denkbeelden hij voor de arbeiders verstaanbaar poogde te maken. Hij doceerde doctrinair onderwijzend de massa, en volgde in den strijd slechts één methode, om zijn

1) Liebknecht stierf Aug. 1900, zie 'Die neue Zeit', 1899/1900, II, p. 577.

tegenstander te raken waar hij kon en hem nooit te sparen. Aan de bedoelingen van zijn tegenpartij heeft Liebknecht zelden recht doen wedervaren. In den Rijks-dag van den Noordduitschen bond, waar hij in den herfst van 1867 door het Saksisch district Stolberg werd gekozen, was hij een geducht worstelaar. - In Saksen vond hij nu in die dagen den jongeren vriend, die hem als het ware zou completeeren: wij noemen den in 1840 geboren A u g u s t B e b e l .[1]. Deze kwam niet uit de gezeten burger-klasse, maar uit de kringen der werklieden: hij was een soldaten-kind, van beroep schrijnwerkers-gezel en in zijn optreden een type der beste Duitsche arbeiders. Hij was helder van verstand, onverschrokken en kalm. Van 't eerste oogenblik af had hij partij tegen Lassalle gekozen. Als demagoog werkzaam kreeg hij een grooten invloed onder de werklieden in Saksen, en werd door hen in 1867, bij de keuze voor den eersten Rijks-dag van den Noordduitschen bond, dadelijk tot lid van den Rijks-dag gekozen, waar hij, de ijzer-sterke en toch nerveuse arbeider, in het debat de evenknie bleek te zijn der beste parlementaire redenaars. Evenals de partij van Lassalle, en evenwijdig met haar uitbreiding, ging dus ook de partij der Internationale vooruit. En de richting dier partij verkreeg een vaste theoretische basis, nu in het jaar 1867 het eerste deel uitkwam van het ‘Kapital’ van Marx[2]. Dit werk werd natuurlijk niet dadelijk door de eigenlijke arbeiders in al zijn onderdeelen begrepen. Doch de hoofd-gedachte: de leer van de ‘meerwaarde’ pakte. De arbeiders begonnen te begrijpen, dat arbeids-loon een schrale vergoeding was voor beschikbaar gestelde arbeids-kracht. Enkelen begonnen in te zien dat Lassalle verkeerd had gedaan, door zich te plaatsen op het eigen terrein der tegenwoordige kapitalistische productie-periode; dat hij ten-onrechte productie-associaties (met voorschot van den Staat) had aangeprezen, die aan de wetten der concurrentie zich zouden moeten onderwerpen; dat hij (in 't kort) aan een grooten misslag zich had schuldig gemaakt, door uit te gaan van de stelling: dat de wetten der tegenwoordige waren-productie zich lieten opheffen op het eigen terrein der waren-productie. Zulke arbeiders, die vaag dit alles begonnen in te zien, vroegen voor het nieuwe terrein van het socialisme

1) Bebel geeft thans zijn autobiografie uit. Het eerste deel loopt tot 1869, het tweede deel, in 1911 verschenen, behandelt zijn levensloop van 1869 tot 1878.
2) Vergelijk over Liebknecht en Bebel o.a. het boekje van P.L. Tak in de ‘Mannen van Beteekenis in onze dagen,’ 1889. Zie hen ook aardig geschetst door Mr. A. Kerdijk, ‘Sociaal Weekblad’, 1891, pag. 328. Over Liebknechts loopbaan zie men het artikel van Aug. Bebel in ‘Die neue Zeit’, 1895/96, Band I, pag. 804 seqq. ‘Zu Wilhelm Liebknechts siebzigsten Geburtstag’ en voorts ‘Die neue Zeit’, 1900/1901, II, pag. 539 seqq.; over Bebels leven leze men het opstel van Ignaz Auer in de ‘Socialistische Monats-Hefte’ van April 1900, pag. 165 seqq. ‘Zu August Bebels sechzigsten Geburtstag.’

nieuwe levens-voorwaarden. Een schrijver uit hun eigen kring, JOSEF DIETZGEN, een leerlooier, die toen te Petersburg werkte, was de eerste die in een overzicht van het werk van Marx aantoonde, dat hij den geest van het boek had gevat[1]. Hij schreef die waardeering in het weekblad, dat in het begin van het jaar 1868 door Liebknecht en zijn vrienden, te Saksen was opgericht, tegenover het orgaan dat von Schweitzer, namens de Lassalleanen redigeerde. Het blad van Liebknecht heette het '*Demokratisches Wochenblatt*', en had weldra een eigen arbeiders-gehoor. Het weerde zich zeer, droeg alles rustig en degelijk, doch niet treffend voor, en kon in gehalte en talent nog niet op één lijn gesteld worden met von Schweitzers 'Sozialdemokraat'.

Beide Duitsche fracties van het socialisme ontwikkelden nu in de jaren 1867, 1868 en 1869, zelfstandigen in naijver tegen elkander, haar krachten. Elk der twee deelen van dit Duitsche socialisme poogde voor zich invloed en terrein te winnen. De partij van Liebknecht en Bebel wist de macht te krijgen in de arbeiders-vereenigingen, die oorspronkelijk door de 'Fortschritts'-partij waren opgericht om de Lassalleanen te bestrijden. Het zoogenaamde 'Verband deutscher Arbeitervereine' bleef zóó wel is waar anti-Lassalleaansch, maar slechts om nog rooder tint in het socialisme aan te nemen. Overigens trad Liebknecht en zijn vriend met diplomatische tactiek en voorzichtige reserve in den Rijks-dag op, waar hij de regeering verweet Duitschland blijvend te willen splitsen, en waar hij haast een zoogenaamd groot-Duitsch patriotsch standpunt verdedigde, terwijl Schweitzer - de impulsie volgend van den vroegeren Lassalle - eenigermate de partij van Bismarck in het nationaliteits-vraagstuk opnam. Schweitzer ontplooide vooral zijn kracht in het jaar 1868[2]. Op het einde van dit jaar 1868 hield hij een soort 'revue' zijner aanhangers te Hamburg: hij had werkelijk cijfers van partij-genooten gekregen, die grooter waren dan eertijds die van Lassalle. Thans ging hij aan het organiseeren van geregelde werkstakingen, ten-einde het klasse-bewustzijn onder zijn arbeiders te versterken. Hij bestookte hier de 'Fortschritts'-partij, die overal 'Gewerkvereine', vakvereenigingen (onder leiding van Max Hirsch) had doen tot stand komen. Welnu, die vakvereenigingen werden niet vrije arbeids-gilden, zooals Max Hirsch had bedoeld, maar onder Schweitzers invloed werfbureau's van het

1) Van Josef Dietzgen, die door Karl Marx zeer hoog werd geschat, zijn in de 'Sozialdemokratische Bibliothek', in het eerste deel (1885-1887) verschillende opstellen opgenomen, zoo 'Die Zukunft der Sozialdemokratie', en verder 'Sozialpolitische Vorträge.' Zie een vertaling van een stuk van Dietzgen van 1869 (Het wezen van den menschelijken hoofdarbeid) door H. Gorter in de 'Nieuwe Tijd', 1902, pag. 285 seqq. Vergelijk de waardeering van Dietzgen door Marx in een brief van Marx 'Die neue Zeit,' 1901/1902, II, pag. 381.

2) Schweitzer agiteerde in 1867 vooral over de grond-rente. Zie Bernstein's 'Documente', 1903, pag. 163 seqq.

socialisme. Vooral zocht Schweitzer éénheid en organisatie in zijn scharen te brengen. Zijn mede-redacteur in het blad den 'Social-democrat', von Hofstetten, verving hij door een beter werkkracht, Wilhelm Hasselman[1]. Hij vorderde onbetwist gehoorzaamheid. Hij was immers de gekozen president der Lassalleanen, en als zoodanig de volstrekt onbeperkte leider zijner partij. Hij gedroeg zich evenals Lassalle als een soort dictator. Doch dit werd, bij al de verdienste die hij zich mocht toerekenen - en die zelfs door zijn tegenpartij Marx werd erkend[2] - zijn misslag en ondergang. Men leed dat eigenlijk niet van hem, al waardeerde men zijn bedoeling. Juist tegen dit dictatorische in Schweitzers partij richtten nu Liebknecht en Bebel hun bestrijding. Voorts deed dan de beschuldiging dienst, dat Schweitzer min of meer een gemaskerde Bismarckiaan was. In den herfst van 1868 achtten zij de positie van het internationale socialisme in Duitschland reeds sterk genoeg, om eenigszins meer openlijk met hun leus voor den dag te treden. Op den Neurenberger 'Arbeiter-Bundstag' in September 1868, oorspronkelijk uitgegaan van beginsels van Schulze-Delitzsch, wisten zij te bewerken, dat dáár instemming met het programma van de Internationale werd uitgesproken. Bebel-zelf was er een der voorzitters, en de Zuid-Duitschers hielpen hem tegen het Lassalleanisme uit haat tegen Pruisen. Toen nu de kansen gunstig voor hen stonden, gingen zij een stap verder. Nu en dan hadden zij reeds getracht met Schweitzer zich te verstaan of wel in zijn organisatie in te dringen. Schweitzer was hen telkens echter te sterk. Toen begrepen zij in Augustus 1868 een eigen congres van hun aanhangers te Eisenach bijéén te roepen, om een zelfstandige sociaal-democratische arbeiders-partij te constitueeren[3].

De vergadering had plaats en bewerkte het zoogenaamde E i s e n a c h s c h e p r o g r a m m a : het eerste Duitsche sociaal-democratische statuut[4]. Het bestond uit drie deelen of eischen. Het

1) Hasselman was van aard door en door een Blanquist, zie Bernstein 'Voraussetzungen des Sozialismus', 1899, pag. 96.
2) Zie den belangrijken brief van Karl Marx aan von Schweitzer van 13 October 1868, opgenomen in 'Die neue Zeit', 1896/97, I, pag. 5-10. Let daarbij op de woorden van den met lof zoo karigen Marx: 'Ich erkenne unbedingt die Intelligenz und Energie an, womit Sie in der Arbeiterbewegung wirken'. De brief handelt vooral over de onderling afwijkende inzichten betreffende de 'Gewerbschaftsbewegung', tegen welke beweging Lassalle altijd gekant was.
3) Liebknecht betoogde te Berlijn 31 Mei 1869 aan de arbeiders vooral de 'onafscheidbaarheid van socialisme en democratie'. Zie zijn rede 'Ueber die politische Stellung der Socialdemokratie insbesondere mit Bezug auf den Reichstag'. Wij bezitten een editie Londen 1889. Robert Schweichel en Julius Motteler waren te Neurenberg geweest zie 'Die neue Zeit', 1900/1901, II, pag. 417 seqq.
4) Zie dat programma o.a. afgedrukt in 'Die neue Zeit', 1890/91 I, pag. 682/683.

eerste was kort en bondig; het luidde: ‘de sociaal-democratische arbeiders-partij streeft naar de oprichting van den vrijen volksstaat. Het derde somde de oogenblikkelijke eischen en wenschen der vereeniging op. Het tweede bepaalde de beginselen, waarvoor ieder lid der sociaal-democratische arbeiders-partij moest instaan. In deze beginselen nu werden al de bekende stellingen der ‘Internationale’ opgenomen: de klassen-strijd, de afschaffing van het loon-stelsel, de uitspraak dat de politieke vrijheid een der onontbeerlijkste voorwaarden is voor de economische bevrijding der arbeidende klassen, de onderwerping van de vereeniging aan een organisatie, die het echter ook den enkelen persoon mogelijk zou maken om zijn invloed voor het welzijn der gansche gemeenschap te doen strekken. Als laatste dezer beginselen werd dan het volgende bepaald: ‘Overwegende, dat de bevrijding van den arbeid noch een locale of nationale, maar een sociale vraag is, die alle landen, waarin een moderne maatschappij bestaat, omvat, beschouwt de sociaal-democratische arbeiders-partij, in zooverre het de wetten der vereeniging toelaten, zich als tak van de internationale arbeiders-associatie, zich aansluitend aan haar streven’. Men ziet, het was een volledige onderwerping aan de Internationale van Marx. Het blad dat Liebknecht redigeerde: ‘Democratisches Wochenblatt’, werd uitgebreid en verkreeg nu den naam: ‘VOLKSSTAAT’. Straks ging Liebknecht naar het congres der Internationale te Bazel in September 1869, om zijn positie tegenover het Lassalleanisme uitéén te zetten, en de collectivistische besluiten over het grond-eigendom met zijn stem te bekrachtigen[1].

Het constitueeren van deze Eisenachsche partij met haar vast programma had grooten invloed op Schweitzer. Het prikkelde hem om ook van zijn kant stappen te doen, beslister misschien dan hij oorspronkelijk bedoelde. Ook hij nam de besluiten van Bazel van het grond-eigendom nu aan. Hij verdubbelde zijn propaganda-pogingen en veroverde een positie onder de arbeiders te Berlijn. Met de gravin von Hatzfeldt, wier bondgenootschap hij een oogenblik had gezocht, brak hij weder. De arbeiders zijner partij werden opgezweept. Zóó gingen beide fracties, in wedijver en strijd tegen elkander, nog steeds vooruit[2]. Toen plotseling de oorlog van 1870 tusschen Frankrijk en Duitschland uitbrak. Die oorlog bracht

1) Zie Liebknechts uitingen te Bazel over Lassalle, in het ‘Compterendu du IVme Congrès International de l'Association Internationale des Travailleurs’, Bruxelles, 1869, pag. 35. Vergelijk ook het ‘Leipziger Hochverraths-proces’ 2de druk, 1894, pag. 245 seqq. Over de ‘Grund- und Bodenfrage’ hield Liebknecht 12 Maart 1870 een voordracht, die hij in een brochure onder dien titel te Leipzig 1874 uitgaf.

2) Bebel weerde zich ook in Zuid-Duitschland. Op het einde van 1869 hield hij een rede te Stuttgart, die de aanleiding werd van zijn bekende brochure: ‘Unsere Ziele. Eine Streitschrift gegen die democratische Korrespondenz’. Wij gebruiken een editie van 1886. Het was Bebels eerste geschrift.

de ontwikkeling der twee socialistische fracties in Duitschland in de war. Het volk, ook der arbeiders, bleek één tegen den erfvijand. Schweitzer meende nog het verstandigst te doen, door met den stroom mede te gaan. Hij stemde in 't parlement voor de krijgs-uitgaven. Liebknecht en Bebel zochten daarentegen in den Rijks-dag hun kracht in onthouding. Bracke, een man van beteekenis in de Duitsche anti-Lassalleaansche arbeiders-kringen, waarschuwde hen reeds dat zij zoodoende overvleugeld zouden worden. De uitvoerende commissie der te Eisenach geconstitueerde partij verzette zich zelfs tegen Liebknechts houding, zoodat Marx als scheidsrechter werd opgeroepen, die Liebknecht en Bebel gelijk gaf. Doch de onpartijdige, onverschillige onthoudings-tactiek was niet lang vol te houden. De republiek, in Frankrijk den 4^{den} September 1870 uitgeroepen, werkte als een tooverbeeld op Liebknecht en zijn vriend. Zij protesteerden nu dadelijk uit naam van hun partij, uit naam der Duitsche sociaal-democratie, tegen de annexatie van den Elzas en Lotharingen. Dat protest had ten-gevolge, dat de in Hannover bevelvoerende generaal, Vogel von Falckenstein, de leden der commissie: Bracke, Spier, Geib en nog eenige anderen, met ketens geboeid naar de vesting Lötzen liet brengen. Voorts werden dadelijk na het sluiten van den Rijks-dag, op bevel van het hoofdkwartier te Versailles van 17 December 1870, Liebknecht, Bebel en Adolf Hepner wegens hoogverraad te Leipzig gevangen genomen en tot 28 Maart 1871 in strenge hechtenis gehouden. De regeering wilde zoo mogelijk voor-goed de socialistische beweging der arbeiders ter-neder drukken. Inderdaad werd dan ook in den nieuwen Rijks-dag, die de éénheid van Duitschland zou constitueeren, slechts Bebel herkozen. Liebknecht werd niet benoemd. Schweitzer van zijn kant, de leider der Lassalleanen, gaf het op. Hij had er genoeg van[1)]. Hij had als advocaat de ‘zaak’ der arbeiders zoo goed mogelijk bepleit en behartigd, hij liet de voortzetting van dat proces - nu zijn optreden slechts tot verdachtmakingen van zijn persoon aanleiding gaf - willig aan anderen over. Die moesten nu maar den last dragen. Den 24sten Maart 1871 legde hij de leiding van zijn blad, dat financieel zich toch niet meer bedroop, en het beheer der partij neder. Voortaan wilde hij niets meer van arbeiders en arbeiders-belangen weten. Hij ging voor het tooneel werken en werd een geliefd schrijver van kleine Berlijnsche ‘Lustspiele’[2)]. Hij stierf in 1875. In het voor-

1) Zie over de motieven van zijn aftreding ook ‘Die neue Zeit’, 1894/95, Band II, pag. 805. In 1872 werden nog in de partij (vooral wegens Tölckes aantijging) de tegen Schweitzer gerichte verwijten van misbruik van geld en van verraad en samenheuling met Bismarck onderzocht en ten-nadeele van Schweitzer uitgewezen. Dit vonnis was echter uiterst onbillijk. Zie Frans Mehring, ‘Geschichte der Sozialdemokratie’, deel II, 1898, pag. 340-343.

2) Schweitzer schreef ook ‘dramatische Dichtungen’ van hooger vlucht; zie ‘Alcibiades’ en voorts ‘Canossa’, in 1871 verschenen in één band. Zie Mehrings gunstig oordeel over Schweitzer en daartegen Bebels afkeurend oordeel: ‘intelligent, maar perfide, laf, oneerlijk’ in ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, I, pag. 226 en pag. 260/261.

zitterschap der Lassalleanen werd hij opgevolgd door Wilhelm Hasenclever[1], een eerlijk en bescheiden man, die echter, al werd hij geholpen door zijn rechterhand, Hasselmann, de partij-zelve niet tot grooten bloei meer kon helpen. Van nu af aan begint de strooming der Lassalleaansche beweging te naderen tot de golven der Internationale van Marx.

In den stilstand, waarin de Duitsche socialistische golving door den Fransch-Duitschen oorlog van 1870 was gebracht, kwam eerst beweging in 1872. En zonderling, ditmaal kwam het als uit den boezem der arbeiders-zelven. Het zaad door de leiders gestrooid had gewerkt. Die leiders-zelven waren echter weg. Schweitzer had zich vrijwillig teruggetrokken. Liebknecht en Bebel zaten sinds Mei 1872 weder in den kerker[2]. Hun proces - het vermaarde hoogverraads-proces - werd van 11 tot 26 Maart 1872 voor het 'Schwurgericht' te Leipzig gehouden, en eindigde voor hen met een gevangenis-straf van twee jaren. Dit proces, waarin geheel het streven der 'Internationale' werd behandeld, zou later hun beste reclame zijn[3]. Doch op 't oogenblik konden Liebknecht en Bebel niets uitvoeren; terwijl op zijn beurt ook Marx, na het uitéénspatten van het Haagsche congres, zijn invloed voor een groot deel had verloren. Wel is waar weerden zich de twee socialistische kranten: de door Hansenclever en Hasselmann nieuw georganiseerde *Sozialdemokrat* en de door Marx en Engels begunstigde *Volksstaat*, waarin vooral Engels zijn opmerkelijke stukken schreef[4]. En ziedaar: onder het Duitsche arbeiders-volk hadden de beginselen van het socialisme meer en meer gepakt. Stil hadden die ideeën voortgewerkt. Het bleek 't eerst bij de verkiezingen van den Rijksdag voor 1874. In Januari 1874 verklaarden zich bij die keuzen ongeveer 350,000 stemmen vóór de beginselen van het socialisme. Niettegenstaande de eigenlijke hoofden verwijderd waren, hadden de denkbeelden van het socialisme in Duitschland hun weg gevonden. De beide fracties hadden elk op haar eigen wijze gewerkt. De Lassalleanen steunden op hun krant, door Hasselmann geredigeerd, doch werkten vooral met de brochures van Lassalle

1) Zie over Wilhelm Hasenclever, 'Sociaal Weekblad', 1889, pag. 219 en volgende.
2) Liebknecht had in 1872 nog een voordracht gehouden in Dresden en in Leipzig, welke voordracht onder den titel: 'Wissen ist Macht: Macht ist Wissen' vermaardheid verkreeg. Wij gebruiken een editie van 1875.
3) Dit proces is twee malen *in extenso* uitgegeven. Eerst in 1872 zelf, later in een tweeden druk, met een inleiding van Liebknecht, in 1894. Wij citeeren dien tweeden druk. Het is een allerbelangrijkst boek van 944 bladzijden.
4) Engels heeft later enkele zijner goede stukken uit den 'Volksstaat' bijéén verzameld tot de brochure 'Internationales aus dem Volksstaat', 1894.

zelven; zij bleven altijd goed georganiseerd als partij. De fractie van Eisenach daarentegen gaf zich voor propaganda ontzettend veel moeite: zij stichtte en ventte kleine bladen, gaf kalenders uit, en roerde zich aan alle kanten. Het resultaat der beweging van de beide fracties was, dat zij ongeveer een gelijk aantal stemmen bij de verkiezingen lieten uitbrengen. Van de negen gekozen socialistische afgevaardigden behoorden echter, door de indeeling der districten, drie tot de partij van Lassalle en zes tot de richting van Marx. Allen begrepen echter nu dat de beide fracties zich moesten vereenigen. Hadden zij het uit eigen overtuiging niet gedaan, dan zou de regeering, door de dwaze vervolgingen, die zij haar dienaren - wij noemen enkel Tessendorf - liet volvoeren tegen de socialisten, hen daartoe reeds hebben genoopt. Inderdaad werden dan ook sinds 14 Februari 1874 voorloopige onderhandelingen door de beide fracties gevoerd. Elke partij koos negen mannen van vertrouwen, die te-zamen alles bespraken[1)]. Die onderhandelingen kwamen tot een goed gevolg. Men kwam gereed met een ontwerp-programma, dat te Gotha op een congres, hetwelk van 22 tot 27 Mei 1875 duurde, werd vastgesteld.

Dat G o t h a s c h e p r o g r a m m a van 1875, hetwelk gedurende zestien jaren de grondwet is geweest van de Duitsch sociaal-democratische partij, moet ons eenige oogenblikken bezighouden, vooral omdat Marx direct betrokken was bij de formuleering daarvan.

Op den vóórgrond staat, dat het een congres was van de twee in cijfer gelijkstaande fracties, waarin zich het Duitsche socialisme splitste. Men zou nu voortaan een éénheid vormen en een gemeenschappelijke gedrags-lijn aannemen. Het programma, zooals het tot stand kwam, droeg van dien oorsprong de sporen. De belijdenis der Lassalleanen werd saâmgetrokken en saâmgevlochten bij die der volgelingen van Marx. Dat kwam vooral uit in het eerste deel: de vóóropstelling der grondbeginselen. Deze beginselen werden nu aldus geformuleerd: I. - 1. De arbeid is de bron van allen rijkdom en van alle beschaving, en daar algemeen nut-aanbrengende arbeid slechts door de maatschappij mogelijk is, zoo behoort aan de maatschappij, dat is aan al hare leden, het gezamenlijke arbeids-product, bij algemeenen arbeids-plicht, naar gelijk recht, een ieder naar zijn redelijke behoeften. - 2. In de tegenwoordige maatschappij zijn de arbeids-middelen monopolie

1) Die onderhandelaars waren van de zijde der Lassalleanen vooral Hasenclever, Hasselmann, Hartman, twee Kapells en Reinders; van de zijde der Eisenachsche partij: Liebknecht, Motteler, Vahlteich, Geib, Bock, Ignaz Auer en de jonge bank-beambte Eduard Bernstein. Bebel zat nog in de gevangenis. Julius Motteler leeft later in ballingschap in Londen, kan even als Bernstein eerst in 't voorjaar van 1901 in Duitschland terugkeeren. Zie over zijn afscheid uit Londen ‘Justice’, 15 Juni 1901, en ook, ‘Die neue Zeit’, 1900/1901, II, p. 419. Hij was de ‘rothe Postmeister’. Hij stierf September 1907, 70 jaren oud, zie over hem ‘Die neue Zeit’, 1907/1908, I, pag. 3 seqq.

der kapitalisten-klasse; de hierdoor bepaalde afhankelijkheid der arbeiders-klasse is de oorzaak der ellende en der knechtschap onder allerlei vormen. - 3. De bevrijding van den arbeid eischt de vervorming der arbeids-middelen in gemeenschaps-goed der maatschappij, en voorts de genootschappelijke regeling van den gezamenlijken arbeid met aanwending ter gemeenschappelijke nutte en met rechtvaardige verdeeling der arbeids-opbrengst. - 4. De bevrijding van den arbeid moet het werk wezen der arbeiders-klasse, tegenover welke alle andere klassen slechts ééne reactionnaire massa zijn. - II. - Van deze beginselen uitgaande, poogt de socialistische arbeiders-partij van Duitschland met alle wettelijke middelen te verkrijgen den vrijen Staat en de socialistische maatschappij, de verbreking der metalen loon-wet door afschaffing van het stelsel van loon-arbeid, de opheffing der exploitatie (uitzuigerij) in elken vorm, en de wegneming van alle sociale en politieke ongelijkheid. - De socialistische arbeiders-partij van Duitschland, ofschoon vooreerst in een nationale lijst werkende, is zich bewust van het internationale karakter der arbeiders-beweging en is vast besloten, alle plichten, welke hierdoor aan de arbeiders zijn opgelegd, te vervullen, om de verbroedering van alle menschen tot waarheid te maken. - III. - De socialistische arbeiders-partij van Duitschland vordert, om de solutie der sociale questie in te leiden, de oprichting van socialistische productieve genootschappen met Staats-hulp onder de democratische contrôle van het arbeidende volk. De productieve genootschappen moeten voor industrie en landbouw in zulk een omvang in het leven worden geroepen, dat uit die genootschappen de socialistische organisatie van den gemeenschaps-arbeid ontstaat.' - Dit waren de grondbeginselen van het programma, en nu volgden de eischen (zes in getal, betreffende stemrecht, wetgeving, leger-dienst, afschaffing der uitzonderings-wetten, recht-spraak en onderwijs) voor den tegen-woordigen Staat, en de eischen binnen de tegenwoordige maatschappij te verwerkelijken (deze eischen betroffen de belastingen, het coalitie-recht, een normaal-arbeids-dag, verbod van kinder-arbeid, beperking van vrouwen-arbeid, hygiënische en veiligheidswetten bij 't werk, regeling van arbeid in gevangenissen, een volledig zelfbestuur voor de arbeiders-klasse en ondersteunings-kassen).

Voordat het ontwerp te Gotha werd vastgesteld was het allereerst aan Marx te Londen medegedeeld, en deze gaf nu in een brief en nota van 5 Mei 1875 aan den gezel Wilhelm Bracke[1)] en zijn vrienden gericht, zijn afkeuring over het ontwerp, dat

1) Wilhelm Bracke, een jong koopman, was vroeger een aanhanger van Lassalle, doch was door de lezing der geschriften van Marx geheel tot diens denkbeelden bekeerd. Hij gaf rekenschap van zijn bekeering in de brochure: 'Der Lassalle'sche Vorschlag, ein Wort an den 4 Congresz der Social-democratischen Arbeiter-partei, 1873'. Bekend is ook zijn brochure van het jaar 1876 onder den titel: 'Nieder mit den Sozialdemokraten!'

echter in hoofdzaak door de gedelegeerden der arbeiders werd aangenomen. Wij moeten die nota even in oogenschouw nemen; zij werpt een helder licht op het verschil tusschen Marx en Lassalle, en geeft het onbuigzaam karakter van Marx in al zijn scherpte weder.

In den brief[1)] zegt Marx dat hij zich wel verzetten moet. Algemeen gelooft men, dat de zoogenaamde partij van Eisenach door hem, Marx, wordt geleid. Hij vindt echter dit ontwerp-programma een verwerpelijk en demoraliseerend stuk. Men had niet verder moeten gaan, dan met de Lassalleanen een overeenkomst voor een gemeenschappelijke actie te maken. Men had moeten bedenken, dat de Lassalleanen kwamen, omdat de omstandigheden hen hiertoe dwongen. Nu gooit men in dit stuk beginselen over boord. Het succes is te duur gekocht door die wijding van enkele van Lassalles geloofs-artikelen.

Dit alles wordt in de nota door scherpe en bitse aanteekeningen op de bewoordingen van het programma gestaafd. Volgen wij enkelen van die ‘noten’. Van deel I worden alle paragrafen bestreden. Nooit is, volgens Marx, de formuleering goed. Arbeid is niet de bron van allen rijkdom: men vergeet de natuur; de natuur ts even-zoo-goed de bron van gebruiks-waarde, en daaruit bestaat toch ook de zakelijke rijkdom. De samenhechting met de zinsnede, dat nut-aanbrengende arbeid slechts in de maatschappij mogelijk is, vormt een dwaze verbinding, slechts te motiveeren omdat men komen wilde tot de Lassalleaansche ‘onverkorte arbeids-opbrengst’, tot het onlogische ‘naar gelijk recht’. - In de tweede § stuit men op de zinsnede, dat in de tegenwoordige maatschappij de arbeids-middelen monopolie der kapitalisten-klasse zijn. Dit is quasi uit de statuten der Internationale overgenomen, maar verkeerd. Men let niet op de grond-bezitters. Natuurlijk: wijl Lassalles beweging enkel tegen de kapitalisten was gericht. - In de derde § komen voorts, volgens Marx, de grootste onjuistheden voor. Het is verkeerd in het programma dadelijk nadruk te willen leggen op de verdeeling. Elke in zekere periode geldende verdeeling der consumtie-middelen is slechts een gevolg van de verdeeling der productie-voorwaarden-zelven. De distributie kan niet afgescheiden worden van de productie. Men kan dus nooit op den vóórgrond plaatsen een onverkorte arbeids-opbrengst. Trouwens wat is hier een rechtvaardige verdeeling? Vóórdat men aan het verdeelen komt, gaat toch eerst een deel der totale productie voor verdere productie af. Arbeids-opbrengst is nooit onverkort. Wat is gelijk recht? De één kan altijd meer en beter werken dan de ander. Men komt zóó veeleer tot een recht van ongelijkheid. Al die verwarring ontstaat uit het niet bedenken, dat men allereerst te doen zal hebben met een communistische maatschappij, die nog de moedervlekken der tegenwoordige maatschappij heeft. Allerlei misstanden zijn onvermijdelijk in de eerste fase der nieuwe samenleving, zooals zij uit de

1) Zie Brief en Nota van Marx gepubliceerd in ‘Die neue Zeit,’ 1890/91, deel I pag. 561-575.

kapitalistische periode voortkomt. Later, in de hoogere fase der communistische maatschappij, wordt dit alles beter, dan kan de regel gelden: een ieder naar zijn capaciteiten, aan een ieder naar zijn behoeften[1]. - Wat de vierde § van het eerste deel aangaat, zij is quasi-verbeterd uit de statuten der Internationale overgenomen. Inderdaad, de bevrijding van den arbeid moet het werk der arbeiders zelven zijn. Het slot dier zinsnede, dat tegenover de arbeiders-klasse alle andere klassen te-zamen slechts ééne reactionnaire massa zijn, is echter zuiver Lassalleaansch[2] In werkelijkheid is het echter niet juist. De kleine industrieelen zijn *per se* niet reactionnair. De 'bourgeoisie' is op haar manier ook revolutionnair, maar gaat te-gronde. Tot zoover de aanmerkingen van Marx op het eerste gedeelte van het programma.

Wat het tweede gedeelte betreft, zoo betreurt Marx het ten sterkste, dat in het nieuwe programma der Duitsche socialistische partij opgenomen is het oude reeds versleten fragment van 'de metalen loonwet'. Slechts het bijvoegelijke naamwoord van die leus, het woord 'metalen', behoort aan Lassalle. De quasi-wet zelve was van Malthus en is in wetenschappelijken zin al lang overwonnen. Gebruikt men die frase nu weder, dan werkt men slechts in de hand de verwarring, alsof 'loon' werkelijk de prijs voor den geleverden arbeid was, terwijl het feitelijk de prijs voor de ter-beschikking gestelde arbeids-kracht is. Marx meent in zijn boek de leerstukken van den gratis-arbeid en de meerwaarde streng dialectisch bewezen te hebben, en nu komt men toch weder aan met de verouderde leenspreuk van 'de metalen loonwet'[3]. Dit

1) Ziehier de eigen woorden van Marx: 'Aber diese Miszstände sind unvermeidbar in der ersten Phase der kommunistischen Gesellschaft, wie sie eben aus der kapitalistischen Gesellschaft nach langen Geburtswehen hervorgegangen ist. Das Recht kann nie höher sein als die ökonomische Gestaltung und dadurch bedingte Kulturentwicklung der Gesellschaft. In einer höhern Phase der kommunistische Gesellschaft, nachdem die knechtende Unterordnung der Individuen unter die Theilung der Arbeit, damit auch der Gegensatz geistiger und körperlicher Arbeit verschwunden ist; nachdem die Arbeit nicht nur Mittel zum Leben, sondern selbst das erste Lebensbedürfnisz geworden; nachdem mit der allseitigen Entwicklung der Individuen auch die Productionskräfte gewachsen sind, und alle Springquellen des genossenschaftlichen Reichthums voller flieszen; - erst dann kann der enge bürgerliche Rechtshorizont ganz überschritten werden und die Gesellschaft auf ihre Fahnen schreiben: Jeder nach seinen Fähigkeiten, Jedem nach seinen Bedürfnissen!'

2) Zie over de geschiedenis van dat 'Schlagwort' het opstel in 'Die neue Zeit', 1896/97, II, pag. 513 seqq. Voorts Franz Mehring, 'Geschichte der deutschen Sozialdemokratie', II, 1898, p. 163 en 359.

3) Marx voegt hier deze woorden bij: 'Es ist als ob unter Sklaven, die endlich hinter das Geheimnisz der Sklaverei gekommen und in Rebellion ausgebrochen, ein in veralteten Vorstellungen befangener Sklave auf das Programm der Rebellion schriebe: die Sklaverei musz abgeschafft werden, weil die Beköstigung der Sklaven im System der Sklaverei ein gewisses niedriges Maximum nicht überschreiten kann!'

alles is, volgens Marx, meer dan lichtzinnig. - Evenzeer kant Marx zich aan tegen de uitdrukking, dat men allereerst werkt in ‘de nationale lijst’. Hier geeft men geheel en al toe aan den eisch van Lassalle, terwijl de positie van Marx en zijn richting gebaseerd is op het ‘internationale’ element. Het nationale is en kan nooit zijn een eerste stap, vóór dat men aan het internationale komt. Dit is eenvoudig een wanbegrip. Wat beteekent voorts die zinledige frase over ‘de verbroedering van alle menschen’? Neen, wat men noodig heeft is een centraal-orgaan voor alle arbeiders. De opgerichte ‘Internationale associatie’ was van dit denkbeeld de vorm. Die eerste poging is mislukt. Na den val der Commune was de instelling in haar eersten historischen vorm niet meer te handhaven, maar men moet een beroep doen op de toekomst. - Zóó komt Marx tot de ontleding van het derde deel van het programma. Natuurlijk vindt de inleidende stelling, te weten: de oprichting van productieve genootschappen met Staats-hulp, die zuiver Lassalleaansche geformuleerde wensch, geen genade in zijn oog. Marx maakt zich daarbij boos over de bewoordingen. Waarom gebruikt men de vage frase der ‘sociale questie’ in plaats van te gewagen van den ‘klassen-strijd’? Wil men die genootschappen onder de democratische contrôle ook van de boeren zetten? Waarom heeft men die productieve genootschappen met Staats-hulp - een oud denkbeeld van Buchez - eigenlijk opgewarmd? - Doch ook het verdere samenstel der practische dadelijke eischen, die men aan Staat en maatschappij zal stellen, is, volgens Marx, vol tegenstrijdigheden. Men vraagt voor den Staat den grondslag der vrijheid. Maar men vervalt zóó in de fout van Lassalle, die van den Staat iets positiefs maakte, en opging in de vereering van den Staat. De Staat echter is niet anders dan een ondergeschikt orgaan der maatschappij, en in de verste verte niet iets zelfstandigs. Men spreke ook niet van den ‘tegenwoordigen’ hedendaagschen Staat of maatschappij. De tegenwoordige is de kapitalistische maatschappij. ‘Tusschen de kapitalistische maatschappij van het heden en de communistische maatschappij der toekomst ligt de periode van den revolutionnairen overgang en vervorming van de ééne in de andere. Daaraan beantwoordt mede een politieke overgangs-periode, wier Staat niet anders zijn kan dan de revolutionnaire dictatuur van het proletariaat’. Het programma spreekt daarvan niet, doch vordert dingen, welke slechts in een democratische republiek op haar plaats zijn, en zelfs die zaken kan men niet realiseeren! - Aldus bespreekt Marx nog één voor één die practische eischen aan Staat en maatschappij, vindt ze alle vol leemten, en eindigt met de verzuchting: ‘dixi et salvavi animam meam’.

Hij moest wel eindigen met een verzuchting. Want de twee socialistische fracties in Duitschland, en meer in 't bijzonder zijn

eigen volgelingen - dit keer den raad volgende vooral van Liebknecht - besloten, niettegenstaande het advies van Marx, toch door te zetten. Men begreep in Duitschland, dat men boven alles noodig had de éénheid eener groote socialistische partij. Daaraan offerde men veel op, wat men bij-zaken achtte. Marx, vèr van Duitschland in Londen levende, begreep niet genoeg dat die éénheid in Duitschland het groote doel was. Men wilde voortaan van geen Marxianen of Lassalleanen hooren, men wenschte slechts op te treden als sociaal-democraten. Marx legde al de bewoordingen van het Gothasche programma als op een goud-weegschaaltje, bezag ze als met een mikroskoop, en de Duitsche leiders zochten juist eenigszins onpreciese, rekbare uitdrukkingen, die alle socialisten konden aannemen[1]. Tölcke had 18 Mei 1875 den spijker op den kop geslagen, toen hij zeide: 'alles is mij goed, zelfs een blad wit papier, mits een gebalde vuist daarop zij geteekend'. - De toekomst *begon* dan ook met aan Marx ongelijk te geven.

Marx heeft toen - al was hij steeds slecht te spreken over Lassalle[2] - van zijn kant aan zijn partij den grooten dienst bewezen van te zwijgen, nadat het stuk-zelf door zijn volgers geteekend was. Eerst veel later, na zijn dood, in Januari 1891, heeft Engels den brief aan Bracke met de nota publiek domein gemaakt. Men was bezig aan het voorbereidend werk van een nieuw programma der partij, dat het Gothasche programma van 1875 zou vervangen, en voor dien arbeid waren Marx's aanteekeningen op het vroegere stuk van het grootste belang. De leer van Marx had in Duitschland op alle punten getriomfeerd; over Lassalles denkbeelden was de vaart van den tijd heêngegaan. Het nieuwe programma, dat in October 1891 te Erfurt tot stand kwam, en sinds dien tijd de grondwet voor de socialistische partij in Duitschland vormt, werd nu een volledige en preciese formuleering der ideeën van Marx. De ware overwinnaar voor een eenigszins latere toekomst was dus Marx.

Voor den overgangs-tijd echter van 1875 tot 1891 heeft het Gothasche programma zijn dienst gedaan. Het bleek dadelijk bij de verkiezingen voor den Rijks-dag van Januari 1877. De thans eensgezinde Duitsche socialisten brachten 493,000 stemmen uit. De eigenlijke bestuurs-organisatie trad eenigszins op den achtergrond. Wel zouden er vijf bestuurders zijn, die te Hamburg hun zetel zouden hebben, daar in Pruisen de vereeniging als zoodanig niet meer was toegelaten. Doch in de eerste plaats werd een voortref-

1) Zie nu de opstellen 'Unsere Programme' in 'Die neue Zeit', 1890/91 I, pag. 680 vgg., en 'Der Entwurf des neuen Partei-programms' in 'Die neue Zeit', 1890/91 II, pag. 723 en volgende.

2) Zie dit ten-overvloede in een schets die Wilhelm Blos over Karl Marx geeft (een zijner 'Sozialdemokratische Charakterköpfe') in de 4de Bijlage der 'Leipziger Volkszeitung' van 2 December 1899. Blos vertelt dáár een ontmoeting met Marx te Leipzig in September 1874, en deelt een brief mede van Marx van 10 November 1877.

felijke verkiezings-organisatie door de thans vereenigde Duitsche socialistische partij geregeld. Het officieele blad der Duitsche sociaal-democratie werd de 'VORWÄRTS', dat in de plaats trad van de nieuwe 'Sozialdemokrat' der Lassalleanen, en den 'Volksstaat' der Eisenachsche partij. Van het nieuwe blad waren Liebknecht en Hasenclever[1)] voortaan te-zamen redacteurs. Hasselmann werd op-zijde gezet. Een aantal kleine bladen zette de aanvallende taak van den 'Vorwärts' dan voort. Ook wetenschappelijk en theoretisch ging men de leerstukken en opvattingen der school thans uitéénzetten. Met 1 October 1877 zagen voor het eerst twee nieuwe tijdschriften het licht, die in socialistischen zin de verschillende problemen van Staat en maatschappij bespraken. Wij bedoelen 'Die Zukunft' dat te Berlijn, onder leiding van den idealistischen Karl Höchberg, en 'Die neue Gesellschaft' dat te Zürich, onder redactie van F. Wiede, uitkwam. Er moest vastheid in het gehalte der leer komen. Den grootsten dienst bewees in dit opzicht de in Engeland levende Friedrich Engels. Toen omstreeks dien tijd de zeer geleerde doch excentrieke blinde privaat-docent D ü h r i n g te Berlijn, dwars tegen de heerschende zienswijze der officieele professoren-wereld van Pruisen, een eigenaardige heênbuiging en toenadering tot het socialisme maakte, een zwenking die echter weder deed denken aan een vroeger reeds overwonnen standpunt, schreef Engels in 1877 zijn heftige artikelen tegen Dühring in den 'Vorwärts', die weldra tot een boek werden verzameld. Dit boek kwam in 1878 uit onder den titel: 'Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft'. Engels schreef dit boek geheel en al in samenhang met Marx, die zelfs een eigen hoofdstuk daarin opstelde (zie pag. 243 seqq. van de derde uitgave). De kern van het boek waren de drie hoofdstukken, die later dikwijls afzonderlijk werden uitgegeven, en die den titel voeren: 'Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft'. Door dit in veel opzichten meesterlijk fragment gaf Engels de theoretische stevigheid aan zijn partij, en weerde hij allerlei afdwaling en vaagheid af. Zóó kampte de partij in 1877. En wat er nu nog aan éénheid onder de Duitsche sociaal-democraten ontbrak, zou door de Bismarckiaansche regeering-zelve aangevuld worden. Bismarck was opgeschrikt door het aantal uitgebrachte stemmen en begon de repressie door de regeering te beramen. De dolle anarchistische aanslagen van Hödel en van Nobeling(11 Mei en 2 Juni 1877) gaven hem de aanleiding, om zijn wet ter-afwering van socialistische buitensporigheden door den Rijks-dag in 1878 te doen aannemen. Die wet scheen in 't begin, door de ongewone scherpte waarmede zij werd toegepast, eenigen invloed te hebben. Het getal der socialistische kiezers bedroeg in 1878 bij de ontbinding van den Rijksdag 437,000 en in 1881 slechts 312,000. Doch de werking dier wet consolideerde hoe langer hoe meer de

1) Wilhelm Hasenclever stierf 1889, krankzinnig. Zie 'Sociaal Weekblad' 1889, pag. 219.

partij. De cijfers der in sociaal-democratischen zin uitgebrachte stemmen waren in

1884	550,000
1887	763,000
1890	1,341,580
en in 1893	1,750,000

In 1893 behoorden 44 afgevaardigden uit den Rijksdag tot die partij. Op die wijze had de socialisten-wet van Bismarck gewerkt, die dan ook 20 September 1890 niet meer werd verlengd en dus van-zelf verviel[1)].

Gedurende de tien jaren van de socialisten-wet waren Liebknecht en Bebel de eigenlijke actieve leiders der partij. De partij kreeg daarbij in die jaren een voortreffelijken steun in de te Zürich verschijnende officieele krant - de 'Vorwärts' te Berlijn moest natuurlijk ophouden - onder den titel: 'DER SOZIALDEMOCRAT, Internationaler Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge', die 28 September 1879 voor het eerst verscheen. Op het einde van het jaar 1880 kwam dit orgaan onder de hoofd-leiding van Eduard Bernstein. Deze schrijver, dien wij reeds bij de onderhandelingen over het Gothasche programma hebben ontmoet, was een bij uitstek fijn en handig journalist. Geboren in 1850 te Berlijn, uit een arm Joodsch gezin - zijn vader was machinist op den Anhalter spoorweg - had hij een goede opvoeding gekregen en sloot hij zich in 1872 bij de socialistische partij aan. Hij had eerst aanrakings-punten met Dühring, doch werd geheel bekeerd en als op het vaste zadel gezet door het geschrift van Engels tegen Dühring. En nu als redacteur van het orgaan der sociaal-democratie toonde hij wat hij waard was. Hij vereenigde de eigenschap van theoretisch alles nauwgezet te kunnen overwegen en de motieven van zijn tegenpartij nooit te miskennen, met de slagvaardigheid en tactiek van een practisch agitator. Hij was een scherpe degen zijner partij[2)].

De Duitsche socialistische partij, die sinds het uitvaardigen der beteugelings-wet haar congressen in het buitenland had gehouden

1) Zie over de werking van de socialisten-wet de twee door de sociaal-democratische partij uitgegeven boekjes onder den titel: 'Nach zehn Jahren. Material und Glossen zur Geschichte des Sozialisten-gesetzes', Londen 1889 en 1890. - In Juni 1898 bracht de sociaaldemocratie bij de verkiezingen in Duitschland 2,120,000 stemmen uit, en werden 56 afgevaardigden door haar gekozen, zie over het einde van de socialisten-wet 'Die neue Zeit', 1899/1900, I, pag. 673, in Juni 1903 werden 80 socialisten gekozen door 3 millioen kiezers; de cijfers klommen, totdat in Februari 1907, bij de ontbinding van den Rijks-dag door Bulow, de sociaäl-democratische partij geweldig geslagen werd: 35 socialisten vielen toen uit den Rijksdag. In Januari 1912 bedroeg echter het cijfer der socialistische afgevaardigden in den Rijksdag 110, gekozen door 4,238,000 kiezers.

2) Over het einde van Bernsteins krant, zie 'Die neue Zeit' 1899/1900, II, pag. 737.

- in 1880 in Zwitserland op het verlaten kasteel Wyden[1)] in 1883 te Kopenhagen, in 1887 te Sint Gallen in Zwitserland - kon na 1890 haar congressen weder in Duitschland organiseeren. Zij vergaderde October 1890 te Halle, October 1891 te Erfurt (waar het nieuwe programma werd vastgesteld), November 1892 te Berlijn, October 1893 te Keulen, en voorts elk jaar in een andere Duitsche stad. Van al die congressen zijn uitvoerige protocollen verschenen.

Marx zou dat alles niet meer beleven, Hij stierf 14 Maart 1883 te Londen, 65 jaren oud. Hij bleef echter de meester, tot wien alle socialisten in Duitschland opzagen. Het verschil van meening tusschen hem en de in Duitschland werkende leerlingen, over het afsluiten van het verdrag van Gotha in 1875, werd voortaan door allen doodgezwegen. Niemand van het publiek heeft vóór 1891 daarvan iets gemerkt. In alle questies van eenig belang werd na 1875, evenals vóór dien tijd, door Liebknecht, Bebel en hun volgelingen het advies van den ouden meester te Londen ingeroepen.

Hij-zelf leefde stil voort, bezig aan zijn boek, bezig aan het beantwoorden der vele brieven die tot hem gericht werden. Den 2^{en} December 1881 trof hem het grootste ongeluk van zijn leven: het sterven van zijn wakkere, innig door hem beminde vrouw. Na dien tijd was zijn leven een opéénvolging van stoïcijnsch gedragen fysiek en moreel lijden, een lijden, dat nog verscherpt werd door het afsterven in 1882 van zijn oudste dochter, die met den heer Longuet was gehuwd. Hij was gebroken en herstelde niet meer. Hij ontsliep zittende vóór zijn schrijftafel[2)].

De trapsgewijze ontwikkeling en opvoeding van het Duitsche socialisme werd nu, na den dood van Marx, voortdurend ter-harte genomen en bewaakt door zijn boezemvriend F r i e d r i c h E n g e l s [3)]. Deze hield den stroom van de sociaal-democratie in Duitschland, door zijn wenken en brieven van uit Londen, in de vaste door Marx geteekende richting. Hij werd de trouwe raadsman en scheidsman voor die socialisten, wanneer soms oneenigheid dreigde uit te barsten. Verbazingwekkend is het aantal inleidingen en voorreden, die hij vóór allerlei stukken van Marx schreef, wanneer deze op-nieuw werden uitgegeven. Terwijl hij rusteloos bezig was om het tweede en derde deel van Marx's ‘Kapital’ uit de nagelaten manuscripten voor de uitgave te bewerken, schreef hij telkens kleinere oorspronkelijke boeken en brochures. Toen Marx nog leefde had hij de geschriften: ‘Die preuszische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei’ in 1865,

1) Over het congres van Wyden zie Bernsteins ‘Documente’, September 1904, p. 402 seqq.
2) Zie het opstel van zijn schoonzoon Paul Lafargue in ‘Die neue Zeit’, 1890/91, I, pag. 42. Vergelijk ook 't stuk van Engels over Marx, in ‘Die Wage’ 1877, p. 545.
3) Zie over Engels de stukken in ‘Die neue Zeit’, 1904/1905, II, pag. 553 seqq.

‘Zur Wohnungfrage’ in 1872, ‘Der deutsche Bauernkrieg’, ‘Preuszischer Schnaps im deutschen Reichstag’ in 1876, en vooral zijn eenigszins grooter boek ‘Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft’[1] in 1878 doen verschijnen. Uit dat laatste boek had hij, - zoo als wij reeds mededeelden - ter-wille der propaganda enkele hoofdstukken afzonderlijk nog uitgegeven onder den titel: ‘Die Entwickelung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft.’ Na den dood van Marx schreef hij vooral het boekje: ‘Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats’ in 1884; een werkje waarin hij den oorsprong der maatschappij aan de hand der onderzoekingen van Lewis H. Morgan, en van Bachofen[2], die, volgens hem, evenwijdig liepen met de ontdekkingen van Marx, zocht te verduidelijken. Dan kwam ook nog uit zijn pen de studie over ‘Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie, mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach,’ 1888. Voorts kleinere brochures als: ‘In Sachen Brentano contra Marx wegen angeblichen Citatsfälschung’ 1891; ‘Kann Europa abrüsten?’ 1893; ‘Internationales aus dem Volksstaat (1871-1875)’ 1894, enz. enz. Wij zwijgen van zijn vele artikelen in het socialistische tijdschrift ‘Die neue Zeit’. Meestal werd de nieuw bewerkte voorrede, voor een of andere op-nieuw uitgegeven brochure van Marx, eerst in dat tijdschrift gepubliceerd. Na zijn dood vonden daarin nog een plaats ophelderingen en toevoegingen over het derde deel van Marx's ‘Kapital’, en een studie over ‘Geweld en economie bij de weder-oprichting van het nieuwe Duitsche rijk’. Opmerkelijk zijn vooral de brieven van Engels over de materialistische geschiedenis-opvatting in Bernstein's ‘Documente’, II. pag. 65 seqq.

Hij overleefde Marx twaalf jaren. Hij stierf 5 Augustus 1895. Tot aan zijn dood bleef hij jong en veêrkrachtig, vol hoop en vertrouwen in zijn zaak[3], een in veel opzichten beminnelijke figuur. Moge zijn stijl eenigszins vulgair en banaal zijn, hij was door-en-door eerlijk en niet zonder vroolijken humor. In tegenstelling met Marx gaf hij ruimte aan uitingen van gemoed en gevoel. Aandoenlijk is het hoezeer hij Marx bleef vereeren. Na den dood van Marx schrijft hij aan een vriend: ‘Ik heb mijn leven lang tweede viool gespeeld, en meen het daarin tot eenige vir-

1) Hoe Marx denkt over Dühring zie ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, II, pag. 189.
2) Zie over Bachofen, het artikel in ‘Die neue Zeit’, 1901/1902, I, p. 517 seqq.
3) Men zie de schoone bladzijden, waarmede hij zijn voorrede van 1895 voor Marx's ‘Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850’ besluit. Hij vergeleek dáár het streven van zijn partij met het lot der Christenen in den Romeinschen keizertijd. Hij waarschuwde zijn partij niet over te gaan tot revolutionnaire overrompelingen, maar haar tijd af te wachten. Wie bij zijn graf stonden, vermeldt ‘Die neue Zeit’. 1902/1903 I, pg. 708.

tuositeit gebracht te hebben, maar ik was verduiveld blij, dat ik daarbij zulk een goede eerste viool had als Marx. Nu echter, waar ik in het ophouden en verdedigen der theorie zelf eerste viool moet spelen, moet ik mij zeer in acht nemen, dat ik mij niet tot schande maak.' En over zijn aandeel aan het leggen van den grond voor het Marxistische stelsel: de materialistische geschiedenis-opvatting, zeide hij het volgende: 'Dat ik vóór en gedurende mijn veertig-jarig samenwerken met Marx, zoowel aan de grondlegging als aan den opbouw dezer theorie een zeker zelfstandig aandeel heb gehad, kan ik niet ontkennen. Maar het grootste deel der leidende grondgedachten, vooral op economisch en geschiedkundig gebied, en meer in 't bijzonder haar definitieve scherpe formuleering, is het werk van Marx. Wat ik bijgedragen heb, dat had - met uitzondering van een paar speciale aangelegenheden - Marx ook wel zonder mij kunnen klaar krijgen. Wat Marx heeft geleverd, had ik niet kunnen gereed maken. Marx stond hooger, keek scherper, overzag meer en sneller dan allen wij anderen. Zonder hem zou die theorie heden niet zijn wat zij is. Met recht draagt zij dan ook zijn naam'[1)].

Engels was en bleef de trouwhartige jongere broeder van Marx. De man, die de meest intieme gedachten van den meester kende en ze wist te verkondigen. Tot hem kwamen alle Duitsche socialisten, als 't oogenblik moeielijk was en de te volgen weg niet zoo helder scheen. Zijn zeventigste jaardag was met gejuich in de kringen van het socialisme gevierd. Zijn dood wekte allerwege onder millioenen socialisten groote deelneming. Men had een vriend verloren[2)].

X.

Ditzelfde werd niet van Marx gezegd.

Marx had volgers en aanhangers bij menigte, doch het getal zijner vrienden was gering. Men kan dan ook niet zeggen dat hij een edel hart had. Grootmoedig was hij niet tegenover tegenstanders. Integendeel, waar men van zijn denkbeelden in zijn kring afweek, was hij verbeten. Men zeide soms van hem dat hij een

1) Zie F. Engels, Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutsche Philosophie', Editie 1895, pag. 36/37.

2) Zie over Engels het artikel in 'Die neue Zeit', 1890/91, Band I, pag. 225 en volgende. 'Friedrich Engels zu seinem siebsigsten Geburtstag'. Zie voorts de woorden van 'Die neue Zeit', 1894/95, II, pag. 608, bij zijn dood. Vergelijk ook de brochure van Werner Sombart in 1895 uitgekomen: 'Friedrich Engels (1820-1894) ein Blatt zur Entwickelungs-geschichte des Socialismus'. Het merkwaardigste van Engels zullen wel zijn brieven zijn, als die volledig uitkomen, zie 't bundeltje brieven dat Paul Lafargue van hem geeft in 'Die neue Zeit', 1900/1901, I, pg. 420 seqq. over de verhouding van de Fransche radicalen met betrekking tot 't socialisme.

temperament van gal bezat. Leedvermaak over het ijdel drijven zijner vijanden kwam te dikwijls bij hem voor, Hij zag met een lynx-oog de slechte kanten der menschelijke natuur. Zijn karakter was heerschzuchtig en hard[1]. Doch zijn talent was van de hoogste orde, en daardoor bleef hij in zijn kringen gemakkelijk de eerste. Ook zijn stijl heeft waarde. Al ontbrak hem het wegsleepende pathos van Lassalle, zoo miste echter op hare beurt zijn inéengedrongen formuleering en fixeering der gedachten zelden het doel. Zijn wijze van uitdrukking is soms monumentaal. Mathematische strengheid paart zich bij hem aan schroeienden gloed. In ragfijnheid van ontleding kwam onder de partij-genooten hem niemand zelfs nabij. Door zijn talent bleef hij de stevigste hefboom van zijn partij[2].

Hij was de eerste die goed aan de wereld kenbaar poogde te maken, dat de socialistische opvatting niet is een theoretisch dogma, maar een historische constateering. Op dien grondslag ontwikkelde hij zijn leer. Hij gaf een vasten vorm aan het denkbeeld van verschillende elkander opvolgende en uit elkander voortkomende maatschappelijke formaties. Hij beging daarbij de fout zijn leer als de uitsluitend ‘wetenschappelijke’ te kenschetsen, niet bedenkend hoe hij zijn Duitsche voorloopers had uitgelachen, toen zij hun eigen opvatting het ‘ware’ socialisme noemden. Door zijn diepe studie bracht hij intusschen het socialisme voorgoed uit de sfeer van het gevoel in de sfeer van het denken. Wilden wij zijn ‘doctrine’ nog eens in korte regelen beknopt samenvatten, dan zouden wij deze twaalf stellingen willen opnoemen als resumé van hetgeen Marx - ook na de bearbeiding van zijn groot boek over het kapitaal - heeft bedoeld:

1) Zie echter over zijn karakter ook ‘Die neue Zeit 1902/1903, I, p. 119-123 en geheel het gedenkschrift over hem van W. Liebknecht: ‘Ein Lebensabrisz und Erinnerungen’ 1896.
2) Onvermoeid is Franz Mehring bezig verschillende verspreide stukken van Marx te verzamelen in zijn vier deelen: ‘Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle’. Het eerste deel loopt van Maart 1841 tot Maart 1844. Het tweede deel van Juli 1844 tot November 1847. Het derde deel van Mei 1848 tot October 1850. Het vierde deel (in 1902 verschenen) bevat de brieven van Marx aan Lassalle en Engels. Misschien was toch niet overbodig een goede definitieve uitgave van al de kleinere geschriften van Marx. Hier en dáár zijn deze nog verspreid en begraven in moeielijk te verkrijgen tijdschriften: bijv. in Arnold Ruges ‘Anekdota’ van 1843 een artikel over de censuur; in den ‘Gesellschaftsspiegel’ van M. Hess van 1846 een stuk over Peuchets statistiek over den zelfmoord; voorts artikelen in Otto Lünings ‘Westfälischer Dampfboot’ van Juli 1846 en Aug./September 1847, over het ‘ware’ socialisme (vergelijk ‘Die neue Zeit’, 1895/96, II, pag. 4 en pag. 216, en 1896/97, II, p. 228, 269) en over Karl Grün (zie ‘Die neue Zeit’ 1899/1900, p. 4 seqq).

Stellingen in de richting van Marx.

1°. Elke historische periode der menschelijke samenleving heeft haar eigen economische voorwaarden en wetten van bestaan. Het samenstel dier economische condities is de materieele basis, waarop de maatschappij en Staat van elk tijdvak, met haar recht, haar godsdienst, haar wetenschap en kunst, als bouw oprijst.

2°. De hedendaagsche periode der maatschappij is de kapitalistische. Zij berust op de afscheiding des producenten van zijn productie-middelen, derhalve op toeëigening van onbetaalden arbeid des producenten door den eigenaar van het productie-middel.

3°. Die toeëigening, waarbij doode afgewerkte arbeid den levenden, wordenden arbeid exploiteert, is alléén economisch mogelijk, wijl de klasse der kapitalisten het verschil tusschen ter beschikking gestelde arbeids-kracht en geleverden arbeid uitwischt en wegcijfert. Het kapitaal verwerft alzoo zijn inkomen door inhouding op de verdiensten van den arbeider. Door toepassing van het loon-stelsel wordt nu de arbeider een toebehooren van het kapitaal.

4°. Gelijk in 't algemeen in de sfeer van den godsdienst de mensch beheerscht wordt door het product van zijn eigen brein, zoo is het in deze maatschappelijke periode gesteld met de economische verhoudingen van den mensch. Niet de mensch is meester thans van het productie-proces, maar omgekeerd, het productie-proces is meester van den mensch.

5°. Het gevolg van deze periode is echter dat accumulatie van kapitaal, door samentrekking der bedragen en opéénhooping der vermogens, samengaat, ja identiek is met vermeerdering van proletariaat. De industrieele reserve-armee, die telkens met haar beschikbare arbeids-kracht op straat wordt geworpen, drijft tot dat resultaat.

6°. De verhouding tusschen kapitaal en arbeid wordt in deze maatschappelijke periode slechts uitgedrukt door het ééne woord: klassen-strijd. Klasse staat tegenover klasse. Macht moet dus gesteld worden tegenover macht. Ten-behoeve van dien strijd moeten de arbeiders zich krachtig organiseeren, concentratie toepassen, in een stevig associatie-verband treden, orde en tucht in hun optreden eerbiedigen, eigen wil aan de gemeenschap opofferen, autoriteit of gezag volgen. In vaste gesloten gelederen oprukkende en voortmarcheerende moeten zij overal - als eersten stap op den weg die naar hun einddoel leidt - beginnen met den Staat hunner tegenpartij, die vesting der kapitalisten, te overmeesteren.

7°. Wanneer nu de steeds scheurende kloof tusschen de klasse der kapitalisten en de arbeiders-klasse of het proletariaat het wijdst begint te gapen, dan is het oogenblik dáár, dat de hedendaagsche maatschappelijke periode ten-einde loopt.

8°. Het zal dan blijken dat de kapitalistische periode v a n - z e l f haar eigen ondergang bewerkt. In haar schoot draagt echter de kapitalistische maatschappij reeds de nieuwe periode. Uit de oude komt de nieuwe periode van-zelf voort.

9°. Geen revolutie-lawaai, oproer-getier, stout gesmede aan-

slag, samenzwering, overrompeling der meerderheid door een minderheid, of willekeur van het individu is daarvoor noodig. De dwingende drang der wereld-geschiedenis, het noodlot, voert op natuurlijke wijze, door een immanente, onverbiddelijke ontwikkelingswet, onweêrstaanbaar op zijn tijd daartoe: de vrucht komt in 't leven wijl haar rijpheid dáár is, al zij het toegegeven, dat geweld of macht de verloskundige zal wezen, die bij de geboorte der nieuwe maatschappij zijn hulp verleent.

10°. De onteigenaars van vroeger, de bezitters der productie-middelen, die deze productie-middelen in hun handen geconcentreerd hebben - het klein industrieel en handels-bedrijf toch is en wordt vervangen of opgeslokt door het groot-bedrijf, en dat groot-bedrijf en groot-kapitaal komt allengs in handen van enkelen - zullen dan op hun beurt onteigend worden.

11°. Tusschen de hedendaagsche kapitalistische periode der maatschappij en de nieuwe maatschappij ligt inmiddels een periode van revolutionnairen overgang en vervorming van het ééne tijdvak in het andere. Daaraan beantwoordt dan een politieke overgangs-periode, wier ‘Staat’ niet anders kan zijn dan de revolutionnaire dictatuur van het proletariaat.

12°. De opheffing der kapitalistische orde zal echter voltooid zijn door het in de gemeenschap brengen der productie-middelen. De materieele basis der nieuwe maatschappij zal dan zijn: gemeenschappelijke voortbrenging op den grondslag van gemeenschappelijk eigendom van alles wat tot die voortbrenging noodig is.

Dit was in hoofdzaak de inhoud der nieuwe tafelen der wet, welke Marx als een andere Mozes in de plaats wilde stellen der oude tafelen, die hij trachtte te verbrijzelen. Hij leverde haast nog meer een wereldbeschouwing dan wel economische voorschriften. Zijn boek bedoelde te geven een bepaald inzicht in de maatschappelijke ontwikkeling, en de voorstelling eener nieuwe maatschappij in wording. Marx gaf de richting slechts aan: den koers en de hoofd-trekken. Toch werd alles - toen het groote boek van Marx over het kapitaal bekend was geworden - onder de opneming en verwerking hoe langer hoe meer een stelsel, een systeem. Een systeem, dat vooral door de volgelingen en epigonen van Marx in allerlei onderdeelen werd uitéengezet, en, onder den naam: ‘het collectivisme’, zich als een vaste dressuur, als een gezag, een dwang, voor de menigte zou doen gelden.

Tegen dat s y s t e e m , rezen nu echter bezwaren in het eigen kamp der socialisten.

Men gaf te kennen, dat het stelsel van Marx door zijn organisatie de arbeiders en ook de arbeiders der toekomst in te straf gareel bracht. Het verband, waarin hij ze wenschte te plaatsen, was naar het oordeel van vele partij-genooten te streng, te sluitend. Het was een juk dat men zou torsen. Kon het denkbeeld verwerkelijkt worden, dat het bedrijf der menschen zich in dat gareel zoude voegen, dan was het duidelijk, dat te-gelijkertijd alles gekneld zou zijn in de ijzeren armen eener vaste centralisatie. Al

dadelijk zou dat socialisme van Marx in 't begin van-zelf voeren tot het dusgenoemde Staats-socialisme, dat de middelen ter voortbrenging ter beschikking stelt van de regeering. Evenals de Staat reeds nu posterijen en telegrafie beheert, evenals hij domeinen bezit, spoorwegen exploiteert, in enkele landen de regie van den tabak bezit, zou de Staat achtereenvolgens eigenaar en exploitant kunnen worden van alle fabrieken, vervoermiddelen, spoorwegen, magazijnen, enz. Maar op die wijze versterkte men weder den Staat der 'burgerij,' der kapitalisten. Men zou niet gemakkelijk verder komen. En men zou - volgens diezelfde bestrijders van Marx - door de straffe hand der organisatie verliezen datgene waar men toch den grootsten prijs op moest stellen: namelijk de vrijheid van het individu. De gemeenschap drukte dan veel te sterk. Wat bleef er van de vrijheid, van het persoonlijk initiatief, in de organisatie waarin men werd geplaatst? Men zou haast verkrijgen een leger van beambten, of liever nog een wereld van controleurs en gecontroleerden. Want vrije vereeniging van vrije personen scheen in het stelsel bijna onmogelijk. Het is waar, een ieder zou waarschijnlijk zijn brood hebben, maar de zelf-gekozen autonomie van elken redelijken mensch liep gevaar. Ter-wille van het levens-onderhoud gaf men misschien het ware motief van het leven, de waardigheid van den zelfstandigen mensch, prijs.

Daarom kwam er dadelijk oppositie tegen dat zoogenaamd autoritaire en doctrinaire socialisme, waarin het collectivisme van Marx zich oploste[1].

Dat collectivisme had soms bij de leerlingen veel trekken gemeen met een dogmatiek van oude theologen. Alles, betoog en voorstelling, gaf den indruk dat het systeem volledig, kant en klaar, gereed en af was. Er waren geen problemen meer. Veel nieuwe ontwikkeling was bij de volgelingen niet op te merken. Er kwamen onder hen geen groeikrachtige, lenige gelederen op. Het stelsel deed soms denken aan een reusachtig netwerk, dat over de menschheid zou worden heêngetrokken, en waarin een ieder vast gebonden zou zijn. Men voelde beklemming. Aan Marx-zelven werd het soms te eng. 'Alles was ich weisz - zóó sprak hij ééns - ist,

1) Zie deze bezwaren bij voorbeeld uitéengezet in het opstel van Domela Nieuwenhuis in het tijdschrift 'Société nouvelle' van 1895, dat hij plaatste onder den titel: 'Socialisme libertaire et socialisme autoritaire'. Vergelijk ook de bezwaren tegen het systeem van Marx bij van Eeden 'De blijde Wereld' 1903, in de Inleiding bijv. pag. 4, 8, 12, enz. en vooral pag. 205-213. Zelfs bij de meest trouwe en gedrilde volgelingen van Marx kwam de oppositie tegen Marx soms fel op. Zie bijv. de houding van Eccarius na het Haagsche congres: 'Mémoire de la Fédération jurrassiene', 1873, pag. 236/237. Over die houding van Eccarius zie vooral 'Die neue Zeit', 1902/1903, II, pag. 47 en 1904/1905, II, pag. 287 seqq. Denk aan de polemiek, die Eduard Bernstein, 25 jaren later, tegen het enge Marxisme voert in zijn geschrift: 'Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie', 1899.

dasz ich nicht Marxist bin'[1]. Enkele leerstukken die hij vroeger absoluut stelde, werden later - wij denken aan de zoogenaamde theorie der 'Verelendung' der arbeiders - door hem-zelven relatief voorgesteld.

Het was dus duidelijk, dat binnen den eigen kring van het socialisme weldra luider en luider een kreet naar bevrijding uit deze benauwing zou worden gehoord. Enkelen hijgden naar lucht. Anderen brulden 't uit. Velen grepen weêr naar Proudhon. Mannen stonden op, die met vervaarlijk bazuin-geschal de arbeiders-wereld gingen beduiden, dat enkel het oude begrip der volledige vrijheid van het individu het hoofd-beginsel van het socialisme, ook van het collectivisme, moest wezen.

Het systeem van Marx riep als bij weêrslag die mannen op. Wij noemen de anarchisten.

EINDE VAN HET VIJFDE DEEL.

1) Zie 'Die neue Zeit', 1900/1901, I, pag. 427.